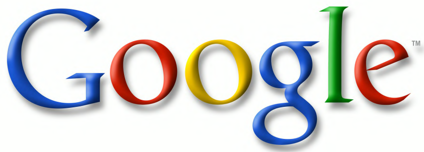
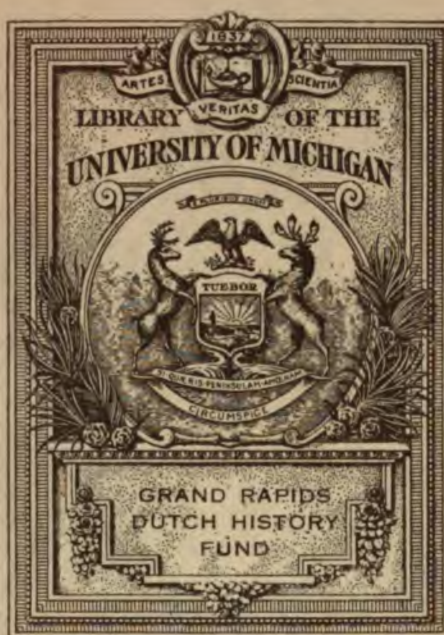

Google

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
GRAND RAPIDS
DUTCH HISTORY
FUND

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

DEEL XI.

GELRE.

VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN
GELDERSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT.

BIJDRAGEN
EN
MEDEDEELINGEN.

DEEL XI.

ARNHEM,
P. GOUDA QUINT.
1908.

Boek-, Courant en Steendrukkerij G. J. THIEME, Arnhem.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN DE

VEREENIGING „GELRE".

Bestuur.

Mr. J. J. S. Baron Sloet, te Arnhem, *Eerste Voorzitter.*
F. A. Hoefer, te Hattem, *Tweede Voorzitter.*
Dr. J. S. van Veen, te Arnhem, *Secretaris.*
J. Gimberg, te Zutphen, *Penningmeester.*
H. D. J. van Schevichaven, te Nymegen.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
F. M. A. J. Baron van Wijnbergen, te Arnhem.

Eereleden:

Dr. P. J. H. Cuypers, te Roermond.
H. D. J. van Schevichaven, te Nymegen.

Leden.

Mr. J. Acquoy, te Deventer.
H. J. Allard, te Maastricht.
Jhr. Mr. D. W. van Andringa de Kempenaer, te Zutphen.
Jac. Anspach, te Bergeik.
W. M. J. Arendts, te Opheusden.
Mr. W. E. J. Baron van Balveren, te Arnhem.
Jhr. A. D. Bas Backer, te Apeldoorn.
Jhr. W. Bas Backer, te Apeldoorn.
Jhr. G. L. C. H. Baud, te Rastenberg (Thüringen).
A. A. Beekman, te 's Gravenhage.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
De Bibliotheek der Gemeente Haarlem.

Boek-, Courant en Steendrukkerij G. J. THIEME, Arnhem.

De Bibliotheek der Onderwijzers in het arrondissement Wageningen.
De Bibliotheek der Universiteit te Leipzig.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.
A. van den Bogert, te Barneveld.
Mr. A. C. Bondam, te Arnhem.
V. G. A. Bosch, te Arnhem.
Mr. A. Brants, te Arnhem.
G. J. Brenkman, te Lienden.
Mr. B. F. W. von Brucken Fock, te Middelburg.
Dr. D. Bruins, te Zutphen.
F. C. Colenbrander Jr., te Brummen
H. J. Cordes, te Arnhem.
J. Craandijk, te Haarlem.
B. Cuperus, te Zutphen.
R. Dinger, te Lunteren.
J. L. H. Dobbelman, te Arnhem.
P. N. van Doorninck, te Haarlem.
Matthias Duys, te Zeist.
Mr. J. W. A. van Embden, te Arnhem.
C. F. H. Engelen, te 's Gravenhage.
Dr. E. Epkema, te Zaltbommel.
H. H. Erdbrink, te Arnhem.
P. Evekink, te Arnhem.
T. J. W. van Everdingen, te Tiel.
Mr. H. H. Everts, te Twello.
L. C. Baron van der Feltz, te Arnhem.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
J. W. Frowein, te Arnhem.
Mr. R. Fruin, te Middelburg.
C. M. Gardenier, te Apeldoorn.
Mr. A. van der Goes, te Nymegen.
P. C. Görlitz, te Nymegen.
P. Gouda Quint, te Arnhem.
W. de Haas, te IJzendoorn.
J. A. W. Harbers, te de Bilt (Utrecht).
L. J. van Hasselt, te Arnhem.
Mr. W. Baron van Heeckeren van Kell, te Angerlo.
H. J. Hegeman, te Zieuwent (gem. Lichtenvoorde).
Mr. H. F. Hesselink van Suchtelen, te Wageningen.
J. S. F. van Hoogstraten, te Arnhem.
R. J. J. ter Horst, te Rijsenburg (Utrecht).
A. R. Jolles, te Arnhem.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.
Mr. E. H. Karsten, te Arnhem.

J. R. Baron van Keppel, te Breda.
Mr. G. Kolff, te Zaltbommel.
A. J. C. Kremer, te Arnhem.
Mr. A. J. Kronenberg, te Arnhem.
Friedrich Lancelle, te Emmerik.
J. H. van Lexau Frieswijk, te Doesburg.
Mr. D. B. R. Baron van Lynden, te Arnhem.
F. Baron van Lynden van Hemmen, te Hemmen.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Mr. N. S. T. A. van Meurs, te Arnhem.
Mr. P. A. N. S. van Meurs, te 's Gravenhage.
G. A. Meijer, te Zwolle.
Jhr. A. H. P. J. Mollerus, te Arnhem.
W. P. J. Muller, te Doetinchem.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. D. A. van Munster van Heuven, te Nymegen.
Mr. G. Murman, te Tiel.
H. S. Nederburgh, te Nymegen.
Mr. J. F. Neeb, te Harderwijk.
Mr. J. P. R. M. de Nerée van Babberich, te 's Gravenhage.
W. C. A. H. Nieuwenhuizen, te Nymegen.
Jhr. L. W. van Nispen, te Arnhem.
Jhr. Mr. F. X. G. M. van Nispen tot Sevenaer, te Nymegen.
Jhr. G. A. van Nispen, te Winterswijk.
Wouter Nijhoff, te 's Gravenhage.
J. J. van Oordt tot Bunschoten, te Velp.
Jhr. C. C. G. de Pesters, te Nymegen.
H. Portheine Jr., te Arnhem.
De Vereeniging „Prodesse Conamur", te Arnhem.
Mr. A. Pijnacker Hordijk, te Tiel.
N. S. Rambonnet, te Doornspijk.
Mr. J. G. Ridder van Rappard, te Laren (Gelderland).
Mr. A. G. A. Ridder van Rappard, te Purmerend.
Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Mr. P. Rink, te 's Gravenhage.
J. B. Roelvink, te Winterswijk.
Ed. Rosenkrantz, te Wiesbaden.
A. A. J. van Rossum, te Benschop.
J. H. Rutgers, te Düsseldorf.
Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt, te 's Hertogenbosch.
Aug. Sassen, te 's Gravenhage.
J. H. L. van der Schaaff, te Leiden.
Mr. E. G. C. Scheidius, te Arnhem.
H. F. Schoemaker, te Arnhem.
Dr. R. Scholten, te Kleef.

Jhr. A. L. van Schuylenburch van Bommenede, te de Bilt (Utrecht).
M. A. Sipman, te Arnhem.
Jhr. J. W. Six, te 's Gravenhage.
E. W. Baron Sloet, te Velp.
L. H. C. van der Sluys Lehr, te Hees (bij Nymegen).
B. L. Snelting, te Soesterberg.
A. Staring, te Lochem.
G. A. Starink, te Harderwijk.
Mr. W. C. Thomas, te Arnhem.
Jhr. Mr. J. B. D. Tulleken, te Nymegen.
H. P. J. Tutein Nolthenius, te Apeldoorn.
Mr. M. Tydeman Jr., te Breda.
Mr. P. H. A. Tydeman, te Tiel.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. P. D. van Veen, te Ede.
Mr. R. Veldwijk, te Arnhem.
J. P. Vemer, te Groenlo.
G. J. Verburgt, te Oosterbeek.
H. A. P. C. van der Waarden, te Geesteren (Overijssel).
J. D. Wagner, te 's Gravenhage.
H. M. Werner, te de Steeg.
Mr. A. van Wessem, te Tiel.
H. J. van Wessem, te Tiel.
B. F. W. Baron van Westerholt van Hackfort, te Vorden.
Mr. H. P. de Wilde, te Arnhem.
J. J. Wildschut, te Arnhem.
Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.

F. H. Ampt, te Arnhem.
A. G. van Anrooy, te Zaltbommel.
Het Oud-archief der Gemeente Rotterdam.
N. Ardesch van Hamel, te Barneveld.
Jhr. Mr. L. H. J. M. van Asch van Wijck, te Utrecht.
F. J. Backer, te 's Gravenhage.
Mr. W. C. Baert, te Utrecht.
C. J. H. van Baren, te Arnhem.
C. E. Baud, te Arnhem.
H. Beckering Vinckers, te Zaltbommel.
Jhr. W. A. Beelaerts van Blokland, te 's Gravenhage.
H. E. Beelaerts van Emmichoven, te Zierikzee.
Mr. C. H. Beels, te Renkum.
G. Beernink, te Nykerk.
Jhr. E. T. T. H. van Benthem van den Bergh, te 's Gravenhage.
Jhr. Th. van Benthem van den Bergh, te 's Gravenhage.

Jhr. J. P. van Benthem van den Bergh, te Malang (Java).
Jhr. Mr. L. van den Berch van Heemstede, te 's Gravenhage.
W. van den Berg, te Hattem.
Mr. W. J. J. Besier, te Tiel.
Jhr. E. W. J. de Beyer, te Heerenveen.
De Bibliotheek der Gemeente Nymegen.
De Bibliotheek der Gemeente Zutphen.
De Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.
De Bibliotheek der Onderwijzers in het arrondissement Arnhem.
De Bibliotheek der Onderwijzers in het arrondissement Harderwijk.
De Bibliotheek der Technische Hoogeschool, te Delft.
De Bibliotheek der Universiteit te Amsterdam.
Mr. A. J. Blom, te Tiel.
L. W. Baron van Boetzelaer, te Ede.
R. W. Baron van Boetzelaer, te Maartensdijk (Utrecht).
Mr. J. H. ten Bokkel Huinink, te Lemmer.
G. Bolkestein, te Amsterdam.
Mr. H. R. A. Boonen, te Arnhem.
W. F. E. Baron van der Borch, te Vorden.
Jhr. Ch. Bosch van Drakestein, te Boxmeer.
W. Boudet van Dam, te Oud-Alblas.
Dr. W. L. Bouwmeester, te Doetinchem.
G. H. G. Braams, te Arnhem.
Mr. A. H. Brandt, te Velp.
C. M. Baron Brantsen van Wielbergen, te Rhedersteeg.
D. A. Brinkerink, te Bovenkarspel.
Mr. J. F. van den Broek, te Nymegen.
P. H. van den Broeke van Ouden-Rhijn, te Utrecht.
J. J. van den Burg, te Westervoort.
F. J. van Burgsteeden, te Velp.
Mr. C. S. Buys Ballot, te 's Gravenhage.
Mr. C. G. J. Bijleveld, te Nymegen.
W. J. J. Bijleveld, te Voorschoten.
J. F. Canter Cremers, te Velp.
R. H. O. Baron van der Capellen, te 's Gravenhage.
C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, te Groenlo.
Mr. S. Baron Creutz, te Gorinchem.
Mr. J. C. Baron Creutz, te den Helder.
J. G. Cromhout, te Brummen.
G. C. Crommelin, te Brummen.
J. J. M. Crooswijck, te Lochem.
Mr. A. C. van Daalen, te Bennekom.
L. J. Daendels, te 's Gravenhage.
S. van Dalen, te Brakel.
W. J. J. van Dam, te Brakel.

D. W. van Dam, te Delft.
D. W. van Dam van Brakel, te Brakel.
Mr. A. Baron van Dedem, te Dalfsen.
Mevrouw Wed. Z. F. C. Diemont, geb. van Braam, te Putten.
A. M. J. Diemont, te Zaltbommel.
P. W. van Doorninck, te Colmschate.
Mr. D. J. van Doorninck, te Haarlem.
Z. T. J. F. Baron van Dorth tot Medler, te Duiven.
Jhr. C. J. H. van der Dussen, te Drumpt.
Mr. U. W. A. Dijckmeester, te Tiel.
J. C. van Eck, te Heteren.
C. P. van Eeghen Jr., te Amsterdam.
J. van Egeren, te Brussel.
J. P. Elemans, te Zaltbommel.
Dr. L. van Elfrinkhof, te Gorinchem.
Dr. H. J. Elhorst, te Amsterdam.
W. J. van der Elst, te Zaltbommel.
Mejuffrouw L. Engelberts, te Zierikzee.
D. G. van Epen, te 's Gravenhage.
Th. J. G. van Everdingen, te 's Gravenhage.
J. W. Evers, te Meppel.
W. G. M. Eyck van Zuylichem, te Nymegen.
J. Fabius, te Baarn.
Mr. A. C. Baron van der Feltz, te Twello.
J. J. Florissen, te Hengelo (Gelderland).
J. A. Frederiks, te 's Gravenhage.
A. P. Gaasbeek, te Oosterhout (Betuwe).
P. G. Gallée, te Vorden.
Dr. F. Gravin Geldern-Egmond, te Frankfurt am Main.
P. E. G. Gerlings, te 's Gravenhage.
P. M. Geubbels, te Duiven.
P. Goedhart, te 's Gravenhage.
J. de Goeyen Jr., te Arnhem.
Dr. W. F. Gombault, te Amsterdam.
W. Graadt van Roggen, te Breda.
A. Gratama, te Arnhem.
Mr. J. M. Gülcher, te 's Gravenhage.
Mejuffrouw J. H. P. Guyot, te Nymegen.
Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar, te Gorinchem.
Dr. S. P. Haak, te Arnhem.
J. W. G. van Haarst, te Arnhem.
G. A. A. C. de Haas, te Arnhem.
Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, te 's Gravenhage.
C. W. A. Baron van Haersolte van den Doorn, te Arnhem.
J. C. Baron van Haersolte, te Arnhem.

C. J. Hasselman, te 's Gravenhage.
A. K. F. R. van Hasselt, te Voorst.
E. W. Baron van Heeckeren van Molecaten, te Hattem.
A. J. H. W. Baron van Heeckeren, te Maarssen.
Mr. A. J. A. A. Baron van Heemstra, te Roermond.
Mevrouw M. Baronesse van Heemstra, geb. Godin de Beaufort, te Zutphen.
A. Hendriks, te Didam.
W. Heringa, te Veenendaal.
Mr. W. F. Hiddingh, te Texel.
C. A. Hiebendaal, te Nymegen.
Mr. J. Hingst, te Hilversum.
Mr. H. A. Hoefhamer, te Elburg.
A. Hoeflake, te Ammerzoden.
Jac. van Hoorn Hz., te Arnhem.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
P. van Hout, te Duiven.
J. G. ten Houten, te Winterswijk.
O. Baron van Hövell, te Kleef.
D. van Hoytema, te Culemborg.
A. L. W. Baron van Hugenpoth tot Aerdt, te Zevenaar.
Mr. W. van Hulst, te Velp.
Mr. E. H. Hijmans, te Schiedam.
A. W. Ippius Fockens, te Hemmen.
W. H. A. G. Baron van Ittersum, te Haarlem.
M. J. Janssen, te Meerlo.
R. J. A. Janssen, te Utrecht.
Jhr. Mr. B. de Jonge, te Zutphen.
J. J. de Jongh, te 's Gravenhage.
H. C. de Jongh, te Zaltbommel.
Mr. H. W. Jordens, te Velp.
G. M. Kam, te Nymegen.
J. L. Keetelaar Jz., te Amsterdam.
P. A. M. Kehl, te Bemmel.
Jhr. C. Ph. L. van Kinschot, te Tiel.
J. A. Kloek, te Nymegen.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. L. Knappert, te Leiden.
Dr. W. C. G. Th. Koch, te Tiel.
W. M. Kolff, te Deil.
Mr. G. Kolff, te Geldermalsen.
C. Th. Kolfschoten, te Driel (Bommelerwaard).
Dr. W. H. Kramer, te Doetinchem.
A. Landman, te Winterswijk.
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. van Langeraad, te Lekkerkerk.

B. Lechner, te Arnhem.
P. Leendertz, te Velp.
H. Leeuw Jr., te Nymegen.
G. F. Leliman, te Dieren.
C. van Lennep, te Elst (Betuwe).
De Goudsche Librye, te Gouda.
A. D. P. V. van Löben Sels, te Arnhem.
G. S. van Lohuizen, te Epe.
N. van Lookeren Campagne, te Zaltbommel.
F. A. Ludewig, te Nymegen.
R. W. Baron van Lynden, te Haarlem.
A. Baron van Lynden, te Hees (bij Nymegen).
C. Baron van Lynden, te Wassenaar.
Mr. Æ. Baron Mackay, te 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron Mackay van Ophemert (Lord Reay), te Londen.
Mejuffrouw M. W. Maclaine Pont, te Zetten.
K. G. van der Mandele, te Arnhem.
R. van Marle, te 's Gravenhage.
J. C. F. van der Meer van Kuffeler, te Nymegen.
E. D. de Meester, te Heteren.
Dr. K. O. Meinsma, te Zutphen.
Jhr. C. van de Merwede Quarles van Ufford, te Zutphen.
M. A. Meyjes, te Hengelo (Gelderland).
S. J. Meyjes, te Zutphen.
J. M. van der Minne, te Zaltbommel.
C. Misset, te Doetinchem.
Mr. J. H. M. Baron Mollerus van Westkerke, te Arnhem.
D. G. Montenberg, te Nymegen.
F. D. J. Moorrees, te Buurmalsen.
Mr. W. R. P. von Motz van Enghuizen, te Zevenaar.
F. J. Mijnlieff, te Herwijnen.
Jhr. W. F. R. van Naerssen, te Gorinchem.
Mr. A. J. Baron van Nagell van Ampsen, te Laren (Gelderland).
J. E. H. Baron van Nagell, te Utrecht.
W. P. Nederkoorn, te Doetinchem.
Het Genealogisch-Heraldiek Genootschap „De Nederlandsche Leeuw", te 's Gravenhage.
G. J. Neiszen, te Arnhem.
W. H. Baron van Neukirchen genaamd Nyvenheim, te Brummen.
Jhr. J. D. van Nispen, te Arnhem.
Jhr. Mr. O. F. A. M. van Nispen tot Sevenaer, te Nymegen.
Jhr. H. L. M. van Nispen van Sevenaer, te Zevenaar.
Dr. H. G. A. Obreen, te Brussel.
G. J. van Olst, te Ressen.
Mr. G. L. van Oosten Slingeland, te Arnhem.

H. H. Oosting, te Arnhem.
W. G. van Oyen, te 's Gravenhage.
Mr. R. W. J. Baron van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
F. J. W. Baron van Pallandt van Rosendäel, te Rozendaal (Gelderland).
H. W. Baron van Pallandt, te Waardenburg.
Mr. J. Baron van Pallandt, te Waardenburg.
Mr. J. D. Pasteur, te Haarlem.
Mr. Ed. Philips, te Hilversum.
B. P. Plantenga, te Haarlem.
W. C. Pleyte, te Zaltbommel.
Mr. H. A. van de Poel, te Nymegen.
Dr. J. Prinsen J. Lz., te Nymegen.
De Provincie Gelderland.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te Haarlem.
Jhr. M. E. Radermacher Schorer, te Velp.
Jean Real, te Geldern.
Jhr. Mr. O. Reuchlin, te Soestdijk.
H. Revelman, te Zutphen.
H. H. Reyers, te Arnhem.
J. de Ridder, te Gameren.
C. van Riemsdijk, te IJzendoorn.
Jhr. H. H. Röell, te Haarlem.
T. S. Roes, te Utrecht.
Mr. J. S. Royaards, te Arnhem.
Mr. A. Royaards van Scherpenzeel, te Scherpenzeel.
N. J. Rupp, te Arnhem.
Jhr. R. J. Rutgers van Rozenburg, te Arnhem.
Jhr. D. Rutgers van Rozenburg, te 's Gravenhage.
Het Algemeene Rijksarchief, te 's Gravenhage.
Het Rijksarchief in Gelderland, te Arnhem.
Het Rijksarchief in Noord-Holland, te Haarlem.
F. M. A. van Schaeck Mathon, te Nymegen.
J. V. Schattenkerk, te Dieren.
Mr. C. G. Schattenkerk, te Lobith.
Mr. P. S. Scheers, te Nymegen.
J. W. F. Scheffer, te Oosterbeek.
E. F. A. M. Scheidius, te Arnhem.
H. E. Scheidius, te Arnhem.
W. J. Schillemans, te Zutphen.
A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nyenbeek, te 's Gravenhage.
J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, te Hoevelaken.
A. J. Baron Schimmelpenninck van der Oye, te Malden (bij Nymegen).
Dr. M. Schoengen, te Zwolle.

Dr. W. van Schothorst, te 's Gravenhage.
G. A. van Schouwen, te Arnhem.
Dr. G. M. Slothouwer, te Wageningen.
L. J. G. H. M. Smits van Hattert, te Velp.
A. B. Souman, te Arnhem.
Mr. W. F. E. Spiering, te Breukelen.
M. L. C. Staring, te Dordrecht.
H. A. van Steennis, te Kesteren.
C. Storm Buysing, te Zutphen.
Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, te 's Gravenhage.
Mr. H. A. Sypkens, te Leiden.
Mr. M. P. D. Baron van Sytzama, te Groenlo.
C. Z. Tadema, te 's Gravenhage.
Mr. J. J. Tavenraat, te 's Gravenhage.
B. Tichelman, te Uithuizen.
Dr. J. Timmer, te Haarlem.
J. W. des Tombe, te de Bilt (Utrecht).
Mr. C. J. Baron van Tuyll van Serooskerken, te Arnhem.
H. W. J. Baron van Tuyll van Serooskerken, te Arnhem.
F. C. C. Baron van Tuyll van Serooskerken, te Zuilen (Utrecht).
G. J. A. Umbgrove, te Velp.
Th. R. Valck Lucassen, te Leiden.
A. J. Valewink, te Leeuwarden.
Dr. C. T. van Valkenburg, te Santpoort.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Historischer Verein für Geldern und Umgegend, te Geldern.
J. G. Vermaten Koster, te Arnhem.
F. Verschoor van Nisse, te 's Gravenhage.
N. W. Verschoor Gerlings van den Tollenburgh, te Utrecht.
W. F. K. Baron van Verschuer, te Arnhem.
B. F. Baron van Verschuer, te Utrecht.
Chr. A. Vieweg, te Nymegen.
H. Visser J. Wz., te Leiden.
Mr. A. Visser, te Tiel.
J. L. Völcker, te Zutphen.
W. Baron van Voorst tot Voorst, te Elden.
L. F. J. M. Baron van Voorst tot Voorst, te Twello.
A. A. Vorsterman van Oyen, te Rijswijk, bij 's Gravenhage.
Mr. J. A. G. Baron de Vos van Steenwijk, te Harderwijk.
S. de Vries, te Arnhem.
J. de Vries, te Zaltbommel.
J. Vriesendorp, te Amsterdam.
P. M. van Walchren, te Heelsum.
A. Waller, te Amsterdam.
F. G. Waller, te Amsterdam.

Mr. H. Waller, te Amsterdam.
J. W. Walther, te Zutphen.
Mr. O. J. E. Baron van Wassenaer van Catwijck, te 's Gravenhage.
J. C. A. Weerts, te Santpoort.
W. F. Weitjens, te Joure.
F. T. Weitjens, te Oud-Zevenaar.
W. L. Welter W.Lzn., te 's Gravenhage.
G. S. H. Wendelaar, te Berg-en-Dal.
J. J. Werumêus Buning, te Velp.
Mr. H. van Wessem, te Tiel.
C. F. Baron van Westerholt, te Warnsveld.
Mevrouw de Douairière van Westervelt Sandberg, geb. Eyck van Zuylichem, te Nymegen.
Dr. H. A. Weststrate, te Zetten.
J. J. Weve, te Nymegen.
C. H. Wilbrenninck, te Voorst.
J. Willinck, te Schiedam.
Edm. van Wintershoven, te Emael (België).
D. W. P. Wisboom, te Arnhem.
G. K. de Witt Wijnen, te Almelo.
Mr. J. G. Wurfbain, te Rheden.
W. Wijnaendts van Resandt, te Weltevreden (Ned. O. Ind)
Dr. G. W. van Zadelhoff, te Utrecht.
Mr. H. M. van der Zandt, te Velp.
A. Zijp, te Tiel.

HANDELINGEN

DER

TIENDE ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

VEREENIGING „GELRE",

GEHOUDEN

OP 27 JUNI 1907 TE DOETINCHEM.

De presentielijst was geteekend door de heeren Mr. J. J. S. Baron Sloet, Dr. J. S. van Veen, J. Gimberg, G. J. Neiszen, K. G. van der Mandele, Dr. W. L. Bouwmeester, J. Werumeus Buning, H. S. Nederburgh, E. W. Baron Sloet, F. A. Hoefer, Mr. W. E. J. Baron van Balveren, J. V. Schattenkerk, F. M. A. J. Baron van Wijnbergen, G. T. Leliman, F. C. Colenbrander Jr., Jhr. M. E. Radermacher Schorer, Jhr. G. A. van Nispen, C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, Mr. M. P. D. Baron van Sytzama, F. A. Ludewig, Mr. A. C. van Daalen, Jac. van Hoorn Hz., Mr. E. H. Hijmans. J. B. Roelvink, Mr. A. C. Bondam, P. W. van Doorninck, Paul Leendertz, Mr. W. van Hulst, Mr. W. F. Hiddingh, J. F. Canter Cremers, Mr. H. W. Jordens, J. Craandijk, H. M. Werner, W. F. K. Baron van Verschuer, F. H. Ampt, E. G. C. de Groot van Embden, J. J. Wildschut, Matthias Duys, J. A. Heuff Az., W. de Haas, Mr. H. H. Everts en na de ballotage Dr. W. H. Kramer en C. Misset.

De voorzitter opende de vergadering, heette de aanwezigen welkom en noemde het een verblijdend verschijnsel, dat het aantal bezoekers van de vergaderingen steeds toeneemt. Hierop stelde hij een wijziging der agenda voor, nl. vóór alles tot ballotage over te gaan, aangezien eenige der aspirant-leden de vergadering wenschten bij te wonen.

Op zijn verzoek verklaarden de heeren Colenbrander, Leendertz en Sloet zich bereid het stembureau te vormen.

Het resultaat der stemming was, dat met algemeene stemmen tot leden werden aangenomen de heeren:

1°. S. J. Meyes, steenfabrikant, te Zutphen.

2°. P. Goedhart, leeraar H.B.S., te 's Gravenhage, beiden voorgesteld door den heer J. B. Roelvink.

3°. G. Bolkestein, leeraar H. B. S., te Nymegen, voorgesteld door den heer H. D. J. van Schevichaven.

4°. J. M. van der Minne, inspecteur der dir. belastingen, te Zalt-Bommel, voorgesteld door den heer A. G. van Anrooy.

5°. G. H. G. Braams, te Arnhem, voorgesteld door den heer E. F. A. M. Scheidius.

6°. Dr. W. H. Kramer, rector van het gymnasium, te Doetinchem.

7°. W. P. Nederkoorn, architect, te Doetinchem.

8°. C. Misset, uitgever, te Doetinchem, allen voorgesteld door Dr. W. L. Bouwmeester.

De voorzitter gaf nu het woord aan den secretaris voor het jaarverslag, dat aldus luidde:

„Onze jaarverslagen loopen gevaar van eentonig te worden. Tot nu toe hebben wij nog zonder uitzondering melding kunnen maken van vermeerdering van het aantal leden en ook buitendien levert onze vereeniging, die rustig haar gang gaat en zich krachtens haar aard niet op onveilige wegen, als b.v. dien der politiek, kan bewegen, weinig emotie op. Maar gaat het u als mij, dan verkiest ge deze eentonigheid boven de variatie van verlies of achteruitgang.

Van vooruitgang, zij die dan ook al niet groot, heeft ook het afgeloopen jaar weder gesproken. Tegenover een verlies van 11 leden door overlijden en 13 door bedanken, staat een aanwinst van 27. De 11 leden, wier overlijden wij betreuren, zijn de heeren Jhr. J. L. van Nahuys, J. N. Baron van Hugenpoth tot Aerdt, J. de Koning, Mr. M. Tydeman, Mr. W. C. I. J. Cremers, Mr. L. C. Kronenberg, Chr. M. Henny, C. Bormeester, H. Dyserinck, Jhr. Mr. F. J. C. Schimmelpenninck en G. J. J. Kerstens.

De geldelijke toestand onzer vereeniging geeft evenzeer bij voortduring stof tot groote tevredenheid. De tekorten, waarmede zoovele andere vereenigingen chronisch te worstelen hebben, zijn een kwaal, die ons tot nog toe gelukkig onbekend is. Voor nadere bijzonderheden dienaangaande verwijs ik u naar de mededeelingen, die onze ijverige penningmeester u straks daarover zal doen.

Ons ruilverkeer heeft in 1906 geen uitbreiding ondergaan. Als steeds houdt zich het bestuur aan zijn stelregel om alleen dan tot ruiling over te gaan, wanneer deze door andere vereenigingen gewenscht wordt, en dan nog alleen met genootschappen van geheel gelijke strekking als „Gelre". Wij denken ons ook in het vervolg daaraan te houden, aangezien het vormen van een bibliotheek bij een zoo verspreid wonend ledental weinig „eigenschap" heeft. (Ik vertrouw, dat mij in dezen kring deze Geldersche uitdrukking niet ten kwade zal worden geduid.) Ik kan namelijk verklaren, dat in de bijna 10 jaren

van het bestaan van „Gelre" op zijn hoogst 10 malen van de boekenverzameling door leden gebruik is gemaakt, een cijfer, dat zeker geen aansporing is om door uitnoodiging tot ruilverkeer onzerzijds naar uitbreiding der boekerij te streven.

Zooveel wat betreft den toestand onzer vereeniging, waarna ik zoo vrij ben u nog eenige oogenblikken met onze werkzaamheden bezig te houden, en wel in de eerste plaats met onze uitgaven.

Met de regelmatigheid, waaraan onze leden sedert het begin van „Gelre's" bestaan gewoon zijn geraakt, verscheen tegelijk met de lieve Meimaand het negende deel onzer Bijdragen en Mededeelingen. Dat wij steeds in staat zijn geweest dit boek op tijd de wereld in te zenden, is minder onze verdienste dan wel het gevolg van den door ons ten zeerste gewaardeerden steun onzer medewerkers. Wij betuigen hun hier onzen dank en doen ook voor het vervolg een beroep op hunne welwillendheid om ons de vruchten van hun onderzoek ter plaatsing toe te zenden.

In het najaar konden wij onzen leden aanbieden het reeds ten vorigen jare door mij aangekondigde dagboek van den Nymeegschen burgemeester Justinus de Beyer, voor de uitgave gereed gemaakt door ons geacht medelid van Schevichaven. Het is mij een genoegen te kunnen mededeelen, dat dit dagboek, dat een juist inzicht geeft in het maatschappelijk en huiselijk leven van een magistraatspersoon in het midden der 18de eeuw, met ingenomenheid is ontvangen en veel belangstelling heeft ondervonden, zeker geen geringe voldoening voor den bewerker, die aan dit werk veel tijd en moeite heeft besteed. Afgezien van de talrijke noten, noem ik alleen maar het afschrijven van het lijvige handschrift.

Onze algemeene vergadering in 1906 heeft zich gekenmerkt door de aanwezigheid van een aantal leden van den „Historischen Verein für Geldern und Umgegend", onze zustervereeniging uit het nu Duitsche gedeelte van het Overkwartier, die op ons verzoek hier vergaderd hebben. Wij mogen vertrouwen, dat de in 1904 ten hunnent aangeknoopte vriendschapsbanden door dit bezoek aan hechtheid hebben gewonnen, hetgeen aan het gemeenschappelijke doel, de beoefening der Geldersche geschiedenis, niet anders dan ten goede kan komen.

Ten slotte wil ik nog wijzen op de in het afgeloopen jaar in overleg met de Provinciale Geldersche archeologische commissie aangewende poging om de in haar soort eenige verzameling-Kam voor Nymegen te bewaren, door n.l. bij het gemeentebestuur aan te dringen op den bouw van een behoorlijk museum 1), een poging, die (het is den meesten uwer zeker bekend) helaas bij den raad dier gemeente geene instemming heeft gevonden, zoodat wij mogen verwachten, dat na het overlijden van den heer Kam deze onvergelijkelijke verzameling zal verhuizen

---

1) Zie bijlage III.

naar het groote Leidsche pakhuis, waarin zij, zoo door de regeering middelerwijl geen afdoende maatregelen worden genomen tot het stichten van een museum van oudheden met voldoende ruimte, in kisten verpakt het lot van zoovele andere gedenkstukken uit den voortijd zal deelen."

Hierop werd overgegaan tot de vervulling van de vacature, ontstaan door de periodieke aftreding van den heer F. M. A. J. Baron van Wijnbergen. Deze werd met alle stemmen op één na herkozen en gaf te kennen de herbenoeming met het meeste genoegen aan te nemen.

De voorzitter stelde vervolgens aan de orde een punt, dat niet op de agenda vermeld stond. Hij deelde mede, dat de heer H. D. J. van Schevichaven op 14 October 1907 den leeftijd van 80 jaren zou bereiken, zette de groote verdiensten van den heer van Schevichaven voor „Gelre" uiteen en stelde namens het bestuur voor hem op zijn verjaardag als blijk van hoogachting en sympathie het eerelidmaatschap van „Gelre" aan te bieden. Dit voorstel werd met acclamatie aangenomen 1).

---

1) De toespraak van den voorzitter bij deze gelegenheid luidde als volgt:

„Het is een aardig verschijnsel dat men tegenwoordig zoo gaarne een gelegenheid aangrijpt om verdienstelijken mannen een bewijs van sympathie, hoogachting en dankbare erkentelijkheid te geven. Men huldigt niet enkel meer personen, die 25 of 40 jaren onafgebroken werkzaam zijn geweest in den dienst van rijk, provincie, gemeente of particulieren, neen, men doet dat ook kunstenaars, mannen der wetenschap, stille werkers in hun studeerkamer. Bij een Israëls, een Mesdag, een Cuypers, bij tal van hoogleeraren was de 70ste of 80ste verjaardag een welkome gelegenheid voor vrienden en vereerders om hunne erkentelijkheid te betuigen voor hetgeen zij tot stand gebracht, gewerkt en gewrocht hebben.

Zoo is het bestuur van Gelre, hooggeachte heer van S.! nu ook hier op den dag, dat gij voor de 80ste maal uw geboortedag viert, om uitvoering te geven aan een besluit van onze algemeene vergadering. Is het een open vraag of het bereiken van zoo'n hoogen leeftijd wel een voorrecht is, voor u is dat geen vraag, die nog zoo weinig last hebt van de gebreken van den ouden dag, wiens geest nog steeds zoo benijdenswaardig helder en frisch is.

Na vele omzwervingen eindelijk weêr voor goed in uwe geboorteplaats teruggekeerd hebt ge u met een jeugdige liefde, ik mag haast wel zeggen hartstocht, geworpen op de geschiedenis van deze merkwaardige stad. Wat gij voor de kennis dier geschiedenis gedaan hebt, zal ik niet vermelden; dat laat ik gaarne aan meer bevoegde stadgenooten over.

Maar waar ik het door mij hoog gewaardeerde voorrecht heb voorzitter te zijn der vereeniging Gelre, ligt het wel op mijn weg er aan te herinneren hoe gij onmiddellijk bereid waart mede te werken tot de oprichting, die gij verklaardet steeds behoord te hebben tot uwe pia vota. Van die oprichting af, 27 Nov. 1897, hebt gij deel uitgemaakt van het bestuur; in alle 10 deelen van onze Bijdragen komen belangrijke opstellen en mededeelingen van uwe hand voor; zelfs vondt gij

De penningmeester deed daarop eenige mededeelingen betreffende den geldelijken toestand der vereeniging 1).

Op voorstel van den voorzitter werd besloten in 1908 te Culemborg te vergaderen, zoo daar namelijk een voor den maaltijd voldoend lokaal te vinden is; zoo niet, dan te Nymegen. De heer Heuff werd uitgenoodigd dienaangaande alles te regelen.

De vergadering werd nu geschorst en de aanwezigen begaven zich naar het raadhuis, alwaar de ontvangst van wege het bestuur der gemeente zou plaats hebben.

De heer Burgemeester heette de tegenwoordige leden welkom, sprak zijn vreugde uit over het besluit om dit jaar in de derde der stemhebbende steden van de Graafschap te vergaderen en eindigde met een hartelijken wensch voor den voortdurenden bloei van „Gelre". Vervolgens had de aanbieding van den eerewijn plaats, waarop de voorzitter op hartelijke wijze zijn dank en dien zijner medeleden voor de ontvangst uitsprak en daaraan zijne wenschen voor de stad Doetinchem vastknoopte.

De aanwezigen namen met belangstelling de van 1724 dateerende betimmering der raadzaal in oogenschouw en brachten ten slotte een bezoek aan de in een der bovenvertrekken bewaarde verzameling van oudheden enz., betrekking hebbende op de stad en omstreken, waarbij de secretaris der gemeente, de heer S. Horsting, zeer gewaardeerde toelichtingen gaf.

Nadat de vergadering hervat was, werd door de heeren van der Mandele en Schattenkerk, die zich op verzoek van den voorzitter belast hadden met het nazien der rekening, verslag gedaan van hunne bevindingen. Het bleek, dat zij alles in de beste orde hadden bevonden, waarom op hun voorstel de penningmeester werd gedechargeerd.

De heer Dr. W. L. Bouwmeester hield daarna eene voordracht over Doetinchem's ligging, naam en geschiedenis 2).

De grond, waarop de stad Doetinchem ligt, is van diluvialen ouderdom, gelegen op den rechter oever van den Ouden IJssel, die

---

tijd en lust voor de uitgaaf van het journaal van Justinus de Beyer. Het is dan ook geen wonder, dat onze op 27 Juni gehouden algemeene vergadering deze gelegenheid gaarne aangreep om u een bewijs te geven hoe erkentelijk wij zijn voor al hetgeen gij met liefde en toewijding voor onze vereeniging gedaan hebt, door u tot eerelid te benoemen.

Ik heb het voordeel u het fraai geteekende diploma te mogen overhandigen. U geluk wenschende met de u te beurt gevallen onderscheiding, voeg ik er den wensch bij, dat nog menige frissche bijdrage uit uwe pen gevloeid, onze werken moge sieren."

1) Zie bijlage II.

2) Deze voordracht is in haar geheel opgenomen in De Graafschap-Bode van 6 Juli 1907.

om zijne oostwestelijke stroomrichting één van de vele diluviale voorbeddingen van den Rijn mag genoemd worden Deze streek was reeds vroeg bewoond. De geschiedenis meldt het niet, maar hoogst waarschijnlijk woonden hier reeds Kelten vóór de Germanen. In 1906 zijn op een uur afstands van Doetinchem twee vuursteenen beitels gevonden, die aan Keltische typen beantwoorden. Julius Caesar noemt in den Germaanschen tijd de bewoners van dit gebied Usipeten. Zij werden door de Tencteren opgevolgd. Na de 5de eeuw is de naam Saksen of Sassen algemeen. In 838 bezat Doetinchem reeds eene kerk. In 1236 schonk Otto II haar stadsrechten. Over den oorsprong van haar naam bestaan vele afleidingen. In de 13de eeuw lag hier de plaats Doedinc (inc = patronymicum, hem = plaats, Dodo = eigennaam). Plaats bij of op Doedinc is dan Doedinchem. Volgens eene overlevering had de stad reeds omstreeks 1100 muren met vier poorten. De Hamburgerpoort is in 1329 gebouwd op kosten van het klooster Bethlehem. De stad is dikwijls belegerd en telkens ingenomen, o.a. in 1505, 1572, 1579, 1580 (door de Spanjaarden) enz.

In het ambt Doetinchem liggen eenige historische plekken, in de eerste plaats het klooster „Bethlehem", in 1180 door zekeren Franco gesticht. Het convent was zeer rijk en bezat zelfs eigendommen in Utrecht. Een bekend conventuaal van Bethlehem was „Henric Hoeselman van Bronckhorst", pastoor te Doetinchem, die in 1569 wegens zijne predikatiën uit zijn ambt werd ontzet. Bij Doetinchem ligt „de Kelder", het eenige overblijfsel van het voormalige klooster „Sion", gesticht omstreeks 1430. Het was een nonnenklooster, dat eerst onder de broederschap des Gemeenen Levens behoorde en later overging in den regel van Augustinus.

Bij den IJssel ligt de toren van de Kemnade, die eens deel uitmaakte van een lustslot, dat achtereenvolgens behoorde aan de geslachten van Wijnbergen, Aeswijn en Bentinck, Schimmelpenninck enz.

Aan den weg naar Varsseveld ligt de havezathe „Slangenborch", een kasteel uit de 15de eeuw. Het park zelf is van Franschen aanleg.

Stad Doetinchem zelf was en bleef een landstadje, dat een tijd lang de leerlooierij binnen de wallen zag bloeien. Thans is de plaats als centrum van de graafschap Zutphen een punt van samenkomst van spoor- en tramwegen en schijnt zij zich op onderwijsgebied te willen ontwikkelen.

Gedurende zijn voordracht liet Dr. B. eenige voorwerpen, door hem op het terrein van Bethlehem gevonden, ter bezichtiging rondgaan.

Vervolgens hield de heer Dr. J. S. van Veen eene lezing over de huishouding der stad Doetinchem in het midden der 16de eeuw 1).

Spreker deed dat aan de hand der stadsrekening van 1557. Het

1) Deze voordracht is in haar geheel opgenomen in De Graafschap-Bode van 3 Juli 1907.

budget der stad was in ontvangst en uitgaaf niet hooger dan 420 gulden van 26 stuivers.

De hoofdbronnen van inkomsten waren de accijnzen (op bier en wijn bijv.) en het weidegeld, terwijl onder de uitgaven een tamelijk groot bedrag voorkomt als rente van opgenomen kapitalen, welke men van geestelijke stichtingen en wereldlijke personen geleend had.

Doetinchem werd destijds bestuurd door twee burgemeesters, die voor hun eereambt ieder drie gulden per jaar ontvingen.

Een zeer belangrijke post in de rekening is die van de „tering" (vertering), die ons doet zien, dat de heeren geene gelegenheid lieten voorbijgaan om te eten en te drinken en dat dan liefst op kosten der stad. Dit gebeurde vooral op st. Peter ad Cathedram (22 Februari), den dag, waarop de nieuwgekozen magistraatspersonen hunne bediening aanvaardden. Op dien dag kreeg de magistraat van de Stad een aam wijn ter waarde van $11^1/_2$ gulden en voerden de scholieren ter opluistering van het feest een tooneelstuk op, waarvoor de schoolmeester, die hun „die comedie had geleert", een vat bier kreeg en de knapen een half vat.

Onder de uitgaven van allerlei aard treft men herhaaldelijk den griffier van het Hof van Gelderland aan voor bedragen, die hem toekwamen voor het afschrijven van processtukken. Per blad ontving hij een stuiver.

De gemeentereiniging liet in die dagen veel te wenschen over. Alleen kort vóór sommige feesten dacht de magistraat er aan de markt en enkele straten te laten schoonvegen; voor het overige moesten de burgers maar zorgen, dat hunne stoepen en goten schoon bleven.

Wat destijds een werkman verdiende, is uit de rekening van 1557 ook na te gaan. De baas-timmerman ontving per dag 5, de knecht 4 en de losse werkman 3 stuivers.

De glazenmaker diende eene rekening van ruim 2 gulden in, waarvoor hij gedurende een geheel jaar de glazen aan de stedelijke gebouwen had dichtgemaakt en bovendien een glas geleverd had, dat de Stad aan het Groote Convent te Doesburg geschonken had.

Door den spreker werden nog vertoond afbeeldingen van drie verschillende Doetinchemsche stadszegels, een uit de 14de, een uit de 15de en een uit de 16de eeuw.

Hiermede was de agenda afgehandeld.

Bij de rondvraag vroeg de heer Roelvink naar de oorzaak, dat in zijne omgeving gevonden urnen, die steenhard uit den grond kwamen, na eenige uren tot stof ineenvallen, zoodat het niet mogelijk is ze te bewaren, en wenschte, zoo het bestaat, een middel te weten om dit te voorkomen.

De heer Hoefer deelde mede, dat er een middel hiertegen bestaat, en raadde ten zeerste aan in dat geval prof. Holwerda uit Leiden onmiddellijk te raadplegen.

De heer Werner zeide, dat bij de uitgravingen, onder zijn leiding verricht, dit euvel voorkomen wordt door de urn met het omringende zand als één geheele kluit uit te graven, in een mandje te plaatsen en dicht te dekken. Als ze in dezen toestand een etmaal gedroogd heeft, kan men zonder gevaar voor invallen het zand voorzichtig verwijderen.

De heer Hoefer merkte nog op, dat de heer Werner hier een speciaal geval behandelde, dat niet overal toegepast kan worden.

De heer Heuff gaf den inleider den raad bij den heer Kam in Nymegen advies te vragen.

Nadat de voorzitter de leden nog gewezen had op de binnenkort te Kampen te houden vergadering van den Oudheidkundigen Bond, waar de leden van „Gelre" toegang hebben, en op het groote belang er van, werd de vergadering met een woord van dank voor de opkomst gesloten.

De aanwezigen begaven zich daarop naar de Nederlandsch Hervormde kerk, alwaar de graftombe van Mr. Q. M. Verhuell, de avondmaalsbekers en het snijwerk aan den preekstoel de aandacht trokken en door den heer Hoefer op eenige architectonische bijzonderheden werd gewezen.

Vervolgens was de rijtoer aan de beurt. In 9 rijtuigen reed men langs den nieuwen weg over Kilder en Beek naar het Montferland, na een kort oponthoud aan dit schilderachtige punt van daar naar 's Heerenberg, alwaar men een deel van het slot en de omgeving daarvan in oogenschouw nam, en eindelijk over Zeddam naar Doetinchem terug, alwaar in het Heerenlogement van den heer Coops de dag besloten werd met een maaltijd, waaraan als steeds een gulle en hartelijke toon heerschte, die, met het te voren gehoorde en geziene, deze tiende jaarvergadering van Gelre tot een zeer welgeslaagde maakte en het bewijs leverde, dat niet slechts een genootschaps-, maar tevens een vriendschapsband de leden van Gelre aan elkander verbindt.

BIJLAGE I.

LIJST DER IN HET JAAR 1907 DOOR SCHENKING EN RUILING ONTVANGEN BOEKWERKEN ENZ.

A. **Ten geschenke zijn ontvangen:**

J. Acquoy, De admissie in de ridderschap van Overijsel gedurende de Republiek (van den schrijver).

J. van Baren, Geologische excursie van Wageningen naar Velp op 22 en 23 Mei 1904.

—— De seculaire daling van den grondwaterspiegel op de Veluwe.

—— De morphologische bouw van het Veluwelandschap bij Arnhem.

—— Quantitatief gesteente-onderzoek op de Veluwe.

—— De morphologische bouw van het diluvium ten westen van den IJsel (alle van den schrijver).

Catalogus van de in het gemeente-museum te Arnhem aanwezige munten en penningen van Gelderland en steden van Gelderland (van de commissie tot verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Arnhem).

H. T. Colenbrander, Uitvoerend bewind. — Engelsch-Russische inval. — Amiens 1798—1801(2), deel III van Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840 (van de commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën te 's Gravenhage).

Driemaandelijksche bladen, uitgegeven door de vereeniging tot onderzoek van taal- en volksleven in het Oosten van Nederland, jaargang VII (van Mr. J. J. S. Baron Sloet en Dr. J. S. van Veen).

J. Gimberg, Oude gevel te Zutphen (van den schrijver).

J. H. Holwerda en **N. J. Krom,** Oudheidkundige mededeelingen van het Rijksmuseum van oudheden te Leiden I (van den heer directeur van genoemd museum).

J. de Hullu, Inventaris van het archief van het veenraadschap der Geldersche en Stichtsche veenen te Veenendaal (van het bestuur van het waterschap „Het veenraadschap der Geldersche en Stichtsche veenen" te Veenendaal).

G. A. Hulsebos, Verslag in zake de kerkelijke archieven, 1 Mei 1907 (van den schrijver).

Nasporingen en studiën op het gebied der Nederlandsche krijgsgeschiedenis, 12de jaarverslag (van den heer F. de Bas q.q.).

H. D. J. van Schevichaven, Leprozen en leprozenhuizen (van den schrijver).

—— Toestand der lagere geestelijkheid vóór de Hervorming (van den schrijver).

B. Stegeman, Uit Winterswijks verleden (van den schrijver).

J. S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis van het Geldersche muntwezen.

—— Rapport van het Hof van Gelderland over ketterij te Harderwijk in 1548.

—— Een blik in de huishouding der stad Doetinchem in het midden der 16de eeuw.

—— De verheffing der kerspelkerk van Batenburg tot eene kapittelkerk.

—— Zalt-Bommelsche rechten.

—— Eene verborging te Wageningen in 1564 (alle van den schrijver).

G. Velderman, Een aantal kleine verhandelingen, geplaatst in den Graafschap-Bode, gespecificeerd in de bibliographie (van den schrijver).

Verslag der commissie tot verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Arnhem over 1906 (van genoemde commissie).

Verslag van de commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nymegen over het jaar 1906 (van genoemde commissie).

Verslag van de werkzaamheden der vereeniging Flehite te Amersfoort gedurende het jaar 1906 (van het bestuur dier vereeniging).

Verslag aangaande 's Rijks Museum van oudheden te Leiden over 1905/06 (van den heer directeur).

Verslag omtrent het in 1904 en 1905 (door Dr. G. Brom) ingestelde onderzoek in archieven en bibliotheken van Italië naar bescheiden, betrekking hebbende op de Nederlandsche geschiedenis.

Verslag omtrent het in 1904 en 1905 (door Dr. J. A. F. Orbaan) ingestelde onderzoek in archieven en bibliotheken van Rome naar bescheiden, betrekking hebbende op Nederlandsche kunstenaars en geleerden (beide van Dr. G. Brom).

Verslag over 1906 van de vereeniging V. V. V. te Arnhem (van het bestuur dier vereeniging).

A. A. Vorsterman van Oyen, Genealogie van het geslacht van Oyen, Cock van Oyen, van Oyen zu Fürstenstein en Vorsterman van Oyen (van den schrijver).

Platen.

Vier photographische afbeeldingen van het huis Walfort (gem. Aalten) en omgeving (van den heer G. Velderman te Laag-Keppel).

Handschriften.

Estimatie van het erf en goed de Beele, geleegen in den ampte en kerspel Voorst, in April 1789 gedaan door J. en A. van Welbergen.

Brief, waarbij Gerrit van Beek en echtgenoote vóór geërfden op Veluwe aan L. E. W. S. Sloet tot Oldhuis opdragen de Varkensweide in het kerspel Voorst op 27 December 1804 (beide van den heer E. W. Baron Sloet).

B. Door ruiling zijn verkregen:

Verslag van de 99ste vergadering der vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis.

J. en **A. G. J. Mosmans,** Oude namen van huizen en straten te 's Hertogenbosch.

—— Supplement hierop.

G. van den Elsen en **W. Hoevenaars,** Analecta Gysberti Coeverincx. Pars I 1).

Catalogus der boekerij van het Provinciaal genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant.

78ste Verslag van de handelingen en den toestand van het Friesch genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde.

Limburg's Jaarboek, deel XIII.

De Maasgouw, jaargang 1907.

Bulletin uitgegeven door den Nederlandschen oudheidkundigen bond, jaargang 8.

Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde over het jaar 1906—1907.

1) Pars II is in 1905 verschenen.

Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1906—1907.

Mitteilungen des oberhessischen Geschichtsvereins, XV.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch genootschap te Utrecht, XXVIII.

R. Fruin—G. W. Kernkamp, Brieven van Johan de Witt.

G. Brom en **L. A. van Langeraad,** Diarium van Arend van Buchell.

G. L. Grove, Journalen van de admiralen van Wassenaer—Obdam (1658/59) en de Ruyter (1659/60).

Jaarverslag van de vereeniging „Die Haghe" over 1906.

Bijdragen en mededeelingen der vereeniging „Die Haghe".

Vierde jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, te 's Gravenhage.

Analecta Bollandiana, XXVI.

Maandblad van het genealogisch-heraldiek genootschap „De Nederlandsche Leeuw", jaargangen 1—24.

BIJLAGE II.

OVERZICHT VAN DEN STAND DER KAS VAN DE VEREENIGING OP 1 JANUARI 1907.

ONTVANGSTEN.

Saldo 1905	*f*	1622,79
Contributie van 435 leden	„	2175,—
24 Verkochte exemplaren der statuten	„	6,—
Verkochte werken	„	96,03
Rente 1906	„	116,90
Totaal	*f*	4016,72

UITGAVEN.

Druk- en verzendingskosten	*f*	1888,10
Administratiekosten	„	49,79[5]
Inning der postkwitanties	„	25,07[5]
Contributie Nederl. Oudheidkundige Bond	„	10,—
Onkosten der algemeene vergadering te Arnhem op 23 Juni 1906	„	109,—
Totaal	*f*	2081,97

De activa der Vereeniging bestonden op 1 Januari 1907 in:

De bibliotheek		pro memorie.
Uitgaven der Vereeniging, in depôt bij den heer P. Gouda Quint		pro memorie.
Kassaldo	*f*	1934,75
1 3 %-obligatie S.S. (waarde ultimo December 1906)	„	980,—
1 „ „ H.IJ.S.M. (idem)	„	977,50
Totaal	*f*	3892,25

(Tegen *f* 3592,79 op 1 Januari 1906.)

Ontvangsten	*f*	4016,72
Uitgaven	„	2081,97
Saldo 1 Januari 1907	*f*	1934,75

BIJLAGE III.

Aan
den Raad der Gemeente Nymegen.

Wij lezen in het „Verslag der commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nymegen over het jaar 1905" o. a.:

„Bovendien bestaat er nog eene omstandigheid, die de vraag naar een nieuw gebouw met aanzienlijk meerdere ruimte wettigen moet. Reeds sedert eenige jaren heeft een alhier woonachtig particulier eene verzameling aangelegd van voorwerpen, bijna uitsluitend alhier opgedolven en dus voor Nymegen van de hoogste waarde. Na den dood van dezen verzamelaar zal zijne collectie tengevolge van schenking aan het Rijk overgaan, dat evenwel de bevoegdheid heeft de collectie in bruikleen aan de gemeente Nymegen af te staan, mits de collectie als een afzonderlijk geheel onder den naam „Verzameling-C. M. Kam" blijve bestaan en met het Gemeentemuseum onder één dak worde bewaard.

Het is met grond te verwachten, dat, indien een nieuw Gemeentemuseum zou worden ingericht met genoegzame ruimte ook voor deze particuliere verzameling, deze nog bij het leven van den schenker door dezen in het Museum zou worden ondergebracht en na zijn dood door het Rijk aan Nymegen in bruikleen zou worden gelaten. Schooner gelegenheid om het Nymeegsche museum tot een der grootste en meest belangrijke voor wetenschap en geschiedenis te maken kan nimmer meer voorkomen en dient Nymegen zich niet te laten ontglippen."

De bovenstaande zinsneden geven ons aanleiding tot eenige opmerkingen, waarop wij Uw aandacht wenschen te vestigen:

Nymegen is onder de Nederlandsche steden een unicum.

Het is de eenige plaats in Nederland, die staat op den bodem eener zeer belangrijke Romeinsche nederzetting.

Sedert meer dan drie eeuwen zijn tal van voorwerpen, het ééne kostbaarder dan het andere natuurlijk, maar alle belangrijk, uit den grond te voorschijn gekomen. Te betreuren is het, dat daarvan door onkunde veel is vernield, door onverschilligheid veel is verloren gegaan.

Later is daarin verandering gekomen. De belangrijke verzameling Romeinsche oudheden, die in een der lokalen van het raadhuis een onderkomen heeft gevonden, strekt hiervan ten bewijze; maar dat die verzameling niet meer tot haar recht komt, daarvan is de beperkte ruimte schuld.

Maar er is meer: sedert 9 jaren is een inwoner Uwer gemeente, de heer G. M. Kam, met rusteloozen ijver werkzaam om den bodem van Nymegen de aan hem toevertrouwde schatten te doen wedergeven en met welk gevolg: daarover kan ieder oordeelen, die ook maar een vluchtig bezoek aan de rijke verzameling heeft gebracht. Het is hier de plaats niet om daarover uit te weiden. Wij mogen de zaak ook als algemeen bekend aannemen.

Onze vraag is nu: Is er voor Nymegen, gedachtig aan het „Noblesse oblige", niet veel, eigenlijk alles aan gelegen om dezen schat voor zich te bewaren, zoo mogelijk te verhoeden, dat deze na het overlijden van den heer Kam voor goed Uwe stad verlaat? En dat dit niet onmogelijk is, dat leeren ons de boven aangehaalde woorden van het verslag. Wij, die in het bijzonder de beoefening van geschiedenis en oudheidkunde voorstaan, maken van deze gelegenheid gebruik om U met den grootsten ernst en aandrang te verzoeken deze aanleiding niet te laten voorbijgaan, maar door de stichting van een doelmatig museum de oudere verzameling, die, behalve Romeinsche oudheden, ook tal van hoogst belangrijke voorwerpen uit latere tijden (munten, meubelen, platen en teekeningen enz.) bevat, beter tot haar recht te doen komen en tevens een waardige bewaarplaats te scheppen voor de inderdaad eenige verzameling-Kam.

Het bestuur van „Gelre":

J. J. S. Sloet, Voorzitter.
F. A. Hoefer.
J. S. van Veen, Secretaris.
J. Gimberg.
H. D. J. van Schevichaven.
J. A. Heuff Az.
F. M. A. J. van Wijnbergen.

De Provinciale Geldersche Archeologische Commissie:

J. S. van Veen, Voorzitter.
F. A. Hoefer, Secretaris.
H. D. J. van Schevichaven.
W. E. J. van Balveren.
J. J. S. Sloet.

Arnhem, 7 Augustus 1906.

BIJLAGE IV.

JAARVERSLAG DER PROVINCIALE GELDERSCHE ARCHEOLOGISCHE COMMISSIE

OVER 1907,

UITGEBRACHT AAN GEDEPUTEERDE STATEN DER PROVINCIE GELDERLAND.

Ter voldoening aan artikel 7 van onze instructie hebben wij de eer U ons jaarverslag over 1907 aan te bieden.

Na verkregen toestemming van Uw College werd het jaarverslag over 1906 opgenomen in de werken der vereeniging „Gelre", en wel in de Bijdragen en Mededeelingen X, blz. XXV vlg.

De werkzaamheid der Commissie zal U blijken uit onderstaand alphabetisch naar de gemeenten gerangschikt overzicht.

Brummen. In verband met het vastleggen van de muurschilderingen in de kerk der Ned. Herv. gemeente te Hall uit de tweede helft der 16de eeuw bezocht de secretaris de kerk en vernam, dat er plannen tot herstelling bestonden. Hij verkreeg van de kerkvoogdij de toezegging, dat deze werken niet zouden worden uitgevoerd dan na het inwinnen van een deskundig advies.

Doorwerth. De pogingen tot redding van het kasteel Doorwerth werden door den secretaris voortgezet, doch de eigenaar is niet te bewegen iets te doen om den ondergang van het slot te voorkomen. De eischen, die hij stelt voor eene eventueele overneming door het Rijk, zijn van dien aard, dat zij onvatbaar zijn voor inwilliging.

Een hardnekkig gerucht, als zou het kasteel aan een slooper zijn verkocht, bleek gelukkig onjuist te zijn. Met den dag verergert intusschen de toestand van dit historisch en architectonisch merkwaardige kasteel. Men staat hier vóór een van die gevallen, waarin het te betreuren is, dat het Rijk niet kan ingrijpen 1).

---

1) Met 1 Juli 1908 zal het kasteel met al zijn toebehooren in eigendom overgaan aan den heer J. W. F. Scheffer, eigenaar van den Duno.

Duiven. Bij een door den secretaris aan deze gemeente gebracht bezoek werd het merkwaardige huis Loowaard niet vergeten. Dit huis dagteekent uit het midden der 16de eeuw en is thans eigendom van Freiherr Carl zu Inn- und Knyphausen te Potsdam. Volgens de bewoners zou het plan bestaan daaraan belangrijke herstellingen uit te voeren. In het belang daarvan werd hiervan kennis gegeven aan de afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, met verzoek om het gebouw te laten opnemen (hetgeen plaats heeft gehad) en advies te verstrekken.

Epe. De kerspelkerk van Epe is uit een historisch oogpunt belangrijk, als zijnde moederkerk van Hattem, Heerde, Vorchten, Vaassen en Oene 1).

Aan den toren dezer kerk vindt men thans de oudste gedeelten. Hij heeft vier afdeelingen en is van buiten geheel in tufsteen opgetrokken. Alleen het bovenste gedeelte is van binnen van baksteen. Ter hoogte waar de baksteen begint, vindt men een laag van kopsche tufsteenen. Tot die koplaag dagteekent hij uit de 12de eeuw.

Toen in de tweede helft der 14de eeuw de kerk vergroot werd, moest de toren verhoogd worden en verhuisden de schoone 12de-eeuwsche kolonnetten van de derde naar de galmgaten der vierde verdieping.

Het driebeukige schip der tegenwoordige kerk dagteekent uit de tweede helft der 14de eeuw, het koor ongeveer uit het midden der 15de eeuw.

Toen den secretaris bericht werd, dat herstellingswerken aan die kerk werden uitgevoerd, ging hij er heen, welk bezoek herhaald werd, ook in verband met gevonden muurschilderingen. De werkzaamheden hadden plaats onder de leiding van den heer J. C. van Dorsser uit Rotterdam. Spoedig bleek, dat deskundig advies noodig was, aangezien er verschil bestaat tusschen gewoon bouwen en herstellen. De secretaris stelde de afd. K. W. met het geval in kennis, waarop herhaaldelijk samenkomsten plaats hadden, maar het kerkbestuur wenschte zich te houden aan de raadgevingen van den heer van Dorsser.

Wat de muurschilderingen in het koor betreft, had men te doen met twee over elkander. De oorspronkelijke dagteekenen uit de 16de eeuw en werden later — in het midden der 19de eeuw — overgeschilderd door een dorpsverver.

Aan het kerkbestuur is verzocht de aan het licht gekomen 16de-eeuwsche schilderingen niet weder over te witten.

Zij bestaan bij den ribbenbundel, die tegen den zuidmuur tusschen het eerste en het tweede gewelfvak in het koor samenkomt en waarbij

1) Zie Hoefer's Kerk van Hattem, blz. 6 vlg.

I en II de middelste schelpen van het westen naar het oosten, III de oostelijkste en IV de westelijkste schelp vormen, uit:

I. een ridder met borstharnas, pofbroek en spannende kuitbedekking. Het harnas is staalkleurig, de broek groen. Hij draagt het haar met een kuif en heeft een puntbaard. De figuur staat op een voetstuk, waarop een grijs ezeltje is geschilderd;

II. zeer beschadigde ornamenten, waarin een kopje uitkomt;

III. ornamenten, waarin vermoedelijk onderaan dieren voorkomen;

IV. een gedeelte eener naakte vrouwengestalte, bijna op ware grootte, en hooger op een klein mansbeeld, ongeveer 10 à 15 cM. groot, in een houding alsof het uit de aarde te voorschijn komt.

Het wapen van Gelderland bij den sluitsteen van het oostelijkste gewelfvak aan de oostzijde is een van de werken van den straks genoemden dorpsverver.

Heerde. De spits van den toren der Nederl. Herv. kerk, die herstelling vereischte, is in dit jaar vervangen door een spitsere, gelijk aan die, welke vroeger op dien toren stond. Daar dit werk uitgevoerd is door den architect W. te Riele Gz., was het aan goede handen toevertrouwd.

Overasselt. Toen in 1905 de secretaris deze gemeente bezocht, vernam hij, dat plannen bestonden om de Nederl. Herv. kerk — het uit het midden der 14de eeuw dagteekenende koor der afgebroken oude kerk — met Portland-cement te bepleisteren of zelfs af te breken. Op zijn raad riep men de hulp in van de afdeeling K. W. van Binnenl. Zaken, met dit gevolg dat in het herstelde kerkgebouw op 12 Januari 1908 de eerste dienst kon gehouden worden.

Ubbergen. Voor het behoud van de kerk van Persingen is de Commissie herhaaldelijk in de bres gesprongen. Aangenaam was het haar dan ook te vernemen, dat eindelijk de commissie, die zich te Ubbergen gevormd had voor aankoop en redding van dit gebouw, geslaagd was. Onze Commissie, daartoe wederom aangezocht, stond aan de Ubbergsche commissie eene bijdrage van f 50 toe.

Vorden. Velen zullen stellig met vreugde de tijding vernomen hebben, dat het huis de Wildenborch, dat een belangrijke rol in de Geldersche geschiedenis heeft gespeeld, en zijn naaste omgeving in veilige handen zijn overgegaan.

Zevenaar. Een bericht in de couranten meldde, dat een oud huis te Zevenaar zwaar door den bliksem was beschadigd. Na van den heer Burgemeester hierover nadere inlichtingen ontvangen te hebben begaf de secretaris zich derwaarts. Het bleek hem, dat het bewuste

huis, aan de straat naar Emmerik gelegen en uit het einde der 16de of begin der 17de eeuw dagteekenend, niet alleen voor herstelling vatbaar was, maar die ook ten volle verdiende. De eigenaar werd genegen bevonden de herstellingswerken te laten uitvoeren, terwijl de op het huis Sevenaer aanwezige opzichter van den heer E. Cuypers welwillend zijne medewerking verleende.

Ten slotte deelen wij nog mede, dat op een schrijven van den heer J. A. Heuff Az., voorzitter van de Oudheidkamer te Tiel, over eene opgraving onder leiding van den heer G. J. Brenkman van Lienden op de Woerd te IJzendoorn daartoe eene bijdrage van f 25 verleend werd 1).

Onze rekening leggen wij hierbij over.

Namens de Provinciale Geldersche Archeologische Commissie:

J. S. VAN VEEN, Voorzitter.

F. A. HOEFER, Secretaris.

1) Zie het verslag dienaangaande hierachter.

REKENING EN VERANTWOORDING DER PROVINCIALE GELDERSCHE ARCHEOLOGISCHE COMMISSIE OVER 1907.

ONTVANGSTEN.

Te ontvangen van de Provincie.	f 200,—

UITGAVEN.

Bijdrage tot de herstelling van de muurschilderingen te Hall	f 125,—
Bijdrage aan de Ubbergsche commissie tot redding der kerk van Persingen. . . .	„ 50,—
Bijdrage opgravingen op de Woerd te IJzendoorn.	„ 25,—
	f 200,—

OPGRAVING OP DE WOERD TE IJZENDOORN.

In Mei 1907 had op de Woerd te IJzendoorn een opgraving plaats naar hetgeen de aarde daar verborgen houdt.

Deze Woerd bestaat vooral uit een ca. 3 bunders grooten hoogen rug, die zeer duidelijk zichtbaar is, ten zuiden van „het Hof", de woning van den heer W. de Haas, burgemeester.

De opgraving geschiedde voor de Oudheidkamer te Tiel onder leiding van den heer G. J. Brenkman te Lienden, die dagelijks toezicht uitoefende. Er werd gedurende tien dagen door twee mannen gegraven. Op een dier dagen kwam de heer Kroon, van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, en gaf omtrent de manier van graven eenige terechtwijzingen.

De gevonden voorwerpen kwamen voor in de benedenste helft van de ca. 1 Meter dikke kleilaag; in het daaronder liggende zand, waarin ook slechts ter loops gezocht werd, deed zich niets op.

Gevonden werden ± een mud scherven van zeer grof Germaansch (weinig Romeinsch) aardewerk, ongeveer een mud beenderen, het achtergedeelte van een menschelijken schedel, fragmenten van Romeinsche dakpannen, waaronder een stuk van 30 × 15 cM.; stukken tufsteen, een fragment van een votiefsteen met de letters L. M, groot 16 × 10 cM.; een ruw spinsteentje, een aarden kroesje, geschonden; een bronzen halsring met spiraalvormige sluiting, verbogen. Al deze vondsten wijzen op vroegere bewoning van dezen grond. Het doorzochte stuk was slechts 138 M² groot. Als de oogst van het veld is, zal de opgraving, voor zoo ver de middelen toereikende zijn, voortgezet worden.

De Voorzitter van de Oudheidkamer te Tiel,

J. A. HEUFF Azn.

Tiel, 5 Juni 1907.

DE GRAVEN VAN GELRE
EN DE OUDFRANSE LYRIESE POËZIE.

DOOR

Dr. J. J. SALVERDA DE GRAVE.

Het is buiten de kring van de beoefenaars der Oudfranse letterkunde misschien niet algemeen bekend dat, blijkens gedichten die ons bewaard zijn gebleven, de graven van Gelre, in de XIIde en XIIIde eeuw, belang hebben gesteld in de lyriese poëzie der Fransen, en dat zij in persoonlike aanraking zijn geweest met dichters van die tijd. Zelfs is er één altans als dichter opgetreden. Ik kan drie bewijsplaatsen daarvoor aanvoeren; het zal de lezers van dit tijdschrift misschien aangenaam zijn ze te vernemen. Ongelukkig zijn de Oudfranse gedichten in het algemeen, en de drie waarvan hier sprake zal zijn in het biezonder, niet dan bij benadering te dateren; het zal dus niet mogelik zijn met absolute zekerheid te bepalen welke graaf of welke graven met de aan te halen verzen zijn bedoeld.

In de eerste plaats dan treedt een graaf van Gelre op als één der twee samensprekers in een zogenaamde „tenson", d. i. een (gefingeerde of werkelike) dialoog in dichtvorm tussen twee zangers. Het gedicht waaraan de graaf van Gelre deelneemt komt voor in de Chansonnier Saint-Germain, fo. 114, en is gedrukt door Jeanroy, in zijn Origines de la poésie lyrique en France au moyen âge. Het luidt aldus:

„Coins de Galles, ameneit
m'aveis lai ou je morrai:
a teil juete ai jueit
bien sai ke mar i juai;

teil gage li ai doneit
bien croi ja nou raenbrai
    an mon aeit.
Cuens, or en aiez piteit."

„Jehennins, c'est veriteis
c'an cest païs t'amenai,
mais tu ais plus halt panseit
asseis plus ke ne cu[i]dai;
bien t'i seüse atorneir
a celei, ke po[o]ir i ai
    a paranteit;
mais j'an seroie blameis."

„Heres graive, c'est passeit.
Ja ne vos an mantira[i];
ces gens cors et ces viz cleirs
et seu oil riant et gai
m'ont si d'amor anbraseit
nus n'an sant ceu ke j'an sai,
    la veriteit.
Cuens, or an aiez piteit!"

[Vertaling. „Graaf van Gelre, gij hebt mij daarheen gevoerd waar ik zal sterven; ik heb zulk een spel gespeeld dat ik wel weet dat ik gespeeld heb tot mijn ongeluk; ik heb haar (sc. aan mijn dame) zulk een pand (nl. mijn hart) gegeven dat ik wel weet dat ik het, zolang ik leef, niet zal kunnen terugkopen. Graaf, heb medelijden met mij".

„Jeannin, het is waar dat ik je in dit land heb gebracht, maar gij hebt uw gedachten veel hoger gesteld dan ik dacht; wel zou ik je aan haar kunnen aanbevelen, want ik heb als bloedverwant enig gezag over haar; maar ik zou daarover worden berispt".

„Heer graaf, er is niet meer aan te veranderen. Ik verheel u niet dat haar mooi lichaam en haar zonnig gelaat en haar lachende en vrolike ogen mij zozeer in liefde hebben doen ontvlammen, dat niemand zich rekenschap kan geven hoe groot die liefde in waarheid is; ik alleen weet dat. Graaf, heb medelijden met mij".]

Blijkbaar is Jeannin een speelman, door de graaf medege-

nomen naar Gelderland, en aan zijn hof verbonden. Volgens het gedicht zou Jeannin de ogen hebben gericht op een dame van hoge geboorte, een verwante van de graaf, en deze laatste hebben verzocht zijn voorspraak te zijn bij de geliefde vrouw. Maar de graaf zou het verschil in stand tussen de eenvoudige zanger — die hij tutoyeert — en bedoelde dame wat al te groot hebben geacht. Natuurlik is het best mogelik dat alles verzonnen is en dat onze „tenson" gedicht is als uitspanning.

Door aldus een trouvère in zijn onmiddellike omgeving op te nemen om met hem te dichten of om hem gedichten te laten voordragen, volgde de graaf van Gelre een algemeen gebruik. Men weet dat keizers (Frederik II), koningen (Richard Leeuwenhart, Peter II van Arragon enz.), hertogen en graven met ijver de Oudfranse dichtkunst hebben beoefend en steeds de zangers hebben beschermd.

Welke graaf van Gelre zou onze dichter wel kunnen wezen? Daar de vroegste lyriese gedichten die wij kennen niet ouder zijn dan het laatste kwart van de XIIde eeuw, komen in aanmerking: Otto I (II volgens Slichtenhorst), 1181—1207, Gerard III, 1207—1229, Otto II (III volgens Slichtenhorst), 1229—1271. Later moeten wij waarschijnlik niet gaan, zoals wij nu zullen bemerken.

•

De tweede plaats waar een graaf van Gelre in een Oudfrans gedicht voorkomt, is het „envoi" van een „chanson", gedrukt bij Wallensköld, *Chansons de Conon de Béthune*, p. 282 (cf. *Les Chansons de Gautier d'Epinal*, édition critique de Lindelöf et Wallensköld, p. 7). Dit „envoi" luidt:

„Quens de Guelle, riens ne puet avancir,
Tant com amors, celui ki a li bee;
Entendés i, s'iert vostre honors doblee".

[*Vertaling*. „Graaf van Gelre, niets voert iemand hoger op dan de liefde het hem doet die naar haar streeft. Indien gij u aan haar wijdt, zal uw eer worden verdubbeld".]

En ziehier eindelik een derde vermelding van een graaf van Gelre. In een strijdgedicht tussen een graaf van Bretagne, Pierre Mauclerc, en Bernart de la Ferté wordt een „comte de Guelle" als scheidsrechter opgeroepen. Men zie P. Paris, *Romancero*, p. 160, en cf. Jeanroy, *Origines*, p. 52.

Kunnen deze twee „envois" ons van nut zijn om de graaf en dichter aan te wijzen?

Het eerste der beide laatstgenoemde gedichten wordt in sommige manuskripten toegeschreven aan de bekende staatsman en dichter Conon de Béthune, een der aanvoerders van de Vierde Kruistocht en een der beroemdste Oudfranse dichters, in andere aan Gautier d'Epinal; Prof. Wallensköld is echter van mening dat Conons auteurschap zeer twijfelachtig is, en Lindelöf wil evenmin Gautier als dichter laten gelden. Indien het gedicht van Conon was, dan zou het tussen 1170 en 1219 gemaakt zijn, en dan zou dus òf Otto I òf Gerard III de bedoelde graaf van Gelre wezen. Veel zekerheid geeft dit gedicht ons dus niet. Gelukkig dat de laatste der drie bewijsplaatsen gemakkeliker te dateren is. Immers in dat gedicht wordt Karel van Anjou vermeld, de broeder van Lodewijk de Heilige. Deze Karel is geboren in 1220 en gestorven in 1285, en was ook een bekend dichter. De graaf van Gelre in het derde gedicht aangesproken kan dus niemand anders zijn dan Otto II. En, daar het waarschijnlik is dat de twee „comtes de Guelle", in de beide laatstvermelde gedichten genoemd, dezelfde zijn, zou ook in de aan Conon toegeschreven „chanson" Otto II bedoeld kunnen wezen, en zouden wij daarin een afdoend bewijs hebben dat niet Conon de dichter ervan was. Van Gautier d'Epinal weten wij geen enkele biografiese biezonderheid.

Wenden wij ons nu weder tot het eerste gedicht. Wij zagen dat het ons niet in staat stelde een keus te doen tussen de drie graven die wij als mogelike dichters noemden. Maar het bovenstaande heeft waarschijnlik gemaakt dat ook hier Otto II de man is. En die waarschijnlikheid wordt verhoogd door het feit dat, blijkens zijn tweede huwelik, Otto relaties in Noord-Frankrijk had, en wel in een streek die een centrum was van dichtkunst. Zijn tweede vrouw was nl. Philipote van Dammartin, dochter van Simon van Ponthieu, weduwe van Raoul van Coucy. En nauwer nog werd de band met de Coucy's door het huwelik van Otto's dochter uit het eerste bed met Enguerrand de Coucy, broeder van Raoul. (Vgl. over deze biezonderheden van Spaen, Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland II, blz. 221 en vlgg.)

Nu waren zowel de graven van Ponthieu als de Coucy's ijverige beoefenaars van de dichtkunst, met name Gui de Ponthieu (zie Jeanroy in Langue et littérature fran-

çaises, de Petit de Julleville, I, 367) en de beroemde zanger, bekend als de Châtelain de Coucy (òf Gui de Coucy, 1186—1201, òf Renaut de Coucy, 1204—1218). Waarschijnlik lijkt het mij dus dat Otto II de dichter en Maecenas was, die wij zoeken. Te meer omdat de taal waarin zijn „tenson" is geschreven, een echt Noordfranse stempel draagt, zodat de onderstelling voor de hand ligt dat de zanger die hij naar Gelre had meegebracht, uit Noord-Frankrijk geboortig was, en dus met hem in aanraking was gekomen aan het hof van Ponthieu of van Coucy.

Deze gegevens over de kultuur aan het Gelderse hof in de XIIIde eeuw kunnen misschien een kleine aanvulling zijn van hetgeen van Spaen (Hist. van Gelderland, I, blz. 179) over de beschavingsgeschiedenis van Gelre uit oude bescheiden heeft verzameld.

HET LANDGOED HULSEN.

In het voorbericht van het Journaal van Mr. Justinus de Beyer wordt op blz. 4 twijfel geopperd over de juistheid van het afschrift der acte van 1454; het zal daarom van belang zijn een nieuw afschrift van het oorspronkelijke, op perkament geschreven stuk, dat in mijn bezit is, te geven.

1454 — Juli 5.

Van een half huys ende hoofstat ghelege in Hulsen.

Wy Johan van Redinchaven, onderrichter tot Nymegen, geset van Peter Vigen Gerritssoen, borchgreve tot Nymegen, Johan Tilmanssoen ende Johan van Doenen, scepenen aldair, tugen, dat voer ons komen siin int gericht Willem van Hulssen, Truyde, siin echte wiiff, Gerit Leuwe, Hille, siin echte wiiff, Jacob van Renssen, Nenne, siin echte wiiff, Jorden van Hulssen end Belye, siin suster, end elc van den vrouwenpersonen voerg. mit oeren gekaren momber, die oer mit ordel end mit recht gegeven wart, ende hebben semelic mit oere vryen wille ende avermyts enen witliken, steden erfkoep opgedragen Jouffvrou Hadewigen, echte huysvrou wilneer Johans van Bronchorsts, des Got gedencke, end oeren erven die helffte van enen huyse ende hofstat mit enen stuck lants, daerby gelegen, mitter halver mysstat end mit enen uytwech, gelegen affter der schueren, Jouffvrou Hadewigen vurs. tobehoerende, mit alle oeren rechten end tobehoere end voert mit alsulken rechte van bossch, broick, water end weyde daerto gehoerende, soeals die alde Willem van Hulssen dat te besitten plach, van welker erfnisse die ander helffte Jouffvrou Hadewigen vurs. tobehoert, gelegen tot Hulssen tusschen der strate mitter eenre syden end erve Jouffvrou Hadewigen vurs. mitter ander syden, end mitten enen eynde streckende, mitten anderen eynde an erve Jouffvrou Yde Hollants. Ende die voerg. Willem, Trude, Gerit, Hille, Jacob,

Nenne, Jorden end Belye hebben nae daerop verthegen mit halm, hande end mit monde tot behueff Jouffvrou Hadewigen vurs. ende oerre erven, sodat tfondenisse der scepene wiisden, dat die voerg. personen end oer erven daeraff onterft siin en dat Jouffrou Hadewich van Bronchorst vurs. ende oer erven erflic daeran geërfft ende gerechticht siin. Voertmeer so gelaefden die voerg. personen als saickwalde mit gesamender hant end elc oerre een voer all voer hem ende oeren erve die voerg. erfnisse mit alle oeren rechten ende tobehoer in mate als vurs. is Jouffvrou Hadewigen vurs. ende oere erven als voer een vry, eygen erve te weren jaer end dach tegen alle dieghene, die des te rechte komen willen, ende allen voerkommer, die daerop weer, aff te doen, uytgenomen enen erftyns van ene halve Rynald Arnems gulden, ene halven alden braspenninck end twee kappuyn, den Jouffvrou Yde Hollants daeruyt jaerlix mit recht heeft, end enen erfpacht van een halff malder roggen sjaers, den Derick van der Stegen, bontwercker, jaerlix mit recht daeruyt heeft. Oick so is voer ons komen Jouffvrou Yde Hollants vurs. als een tynsvrou ende heeft tot allen vurs. saken oer hant end consent gedaen, beheltlic oer oers tyns end alle oers gueden rechten in der erffnissen vurs., sonder argelist.

In getuychnisse der waerheit soe hebben wy scepen voerg. onse segelen an desen brieff gehangen, ende wy onderrichter vurs. gebruken segel 'sborchgreven vurs.

Gegeven int jaer onss Here dusent vierhondert vierendviifftich, des Vrydages nae onser lieuer Vrouwen dach Visitacionis.

De drie zegels zijn afgevallen, doch A. C. Snouckaert van Schauburg, in 1798 Hulsen bezoekende, constateert, dat Johan Tilmanssoen zegelde met een ankerkruis, gehouden door een wildeman, en Johan van Doenen met drie loopende leeuwen boven elkander, gehouden door een leeuw.

J. D. W.

RANDWIJK EEN HOLLANDSCH LEEN.

(Gelre IX, blz. 204.)

Her Everard van Randyc is geen Randwijck. De oude spelling van het dorp Randwijk is Ranwic (1299) en Rentwyc (1369). Zooals de heer van Spaen Lalecq opmerkt, is Her Everard een Randeck, zijnde een Duitsch geslacht, uit de buurt van Spyer en Worms. Hij was een zoon van Johan von Randeck en van .... von Ernberg, was Rijks Schultheis van Oppenheim 1313 en sterft 1326 (Humbracht, Reichs. Ritt., S. 289). De goederen Nidelinghen, Mellingum of Randyc moeten dus in Duitschland gezocht worden. Deze opdracht van leenbaarheid van ver afgelegen goederen is niets bijzonders in dien tijd. Men vindt, dat Gerlacht Heer van Dollendorp hetzelfde in 1302 deed (van Mieris II, blz. 20).

J. D. W.

DE STAD NYMEGEN
EN DE EERSTE KETTERIJ-PLAKKATEN 1).

DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

Als landsheer had keizer Karel V de handhaving der Roomsch-Katholieke Kerk bezworen. „Onse meiningh," zegt hij in een zijner plakkaten, „is alleen tott Godes dienst, tott de wellfaert der ondersaeten ende hunner sielen saeligheyt, hierin bewysende d'officie van een goed prins; te verhueden, dat sy nyet verleydt, nogh rechtstreecks, nogh sydelinxs tott enighe quaede, vervloeckte dwaelinghen getrocken offte gebraght souden worden." Teneinde zich deze vaderlijke zielezorg tegenover zijn Nederlandsche onderdanen gemakkelijker te maken, verkreeg hij in 1547, door een listigen kunstgreep, in de geschiedenis bekend als het Tractaat van Augsburg, dat de Nederlanden, als Bourgondische kreits, geheel aan de macht, het gezag en de rechtspleging onttrokken, losgescheurd werden van het stamverwante Duitsche Rijk 2).

De protestanten in Duitschland waren ten onder gebracht; de twee hoofden dier beweging, de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen, Karel's gevangenen, werden door

1) Het is mij een behoefte hierbij openlijk mijn oprechten dank te betuigen aan Dr. J. S. van Veen, aan wiens welbekende, onvermoeide hulpvaardigheid ik de regesten en afschriften verschuldigd ben van de meeste brieven, die in het volgende opstel zijn gebruikt en waarvan de oorspronkelijke berusten in het Rijksarchief te Arnhem.

2) Slichtenhorst, blz. 480, geeft de voorwaarden, waarop deze scheiding is tot stand gebracht.

hem in zijn gevolg medegenomen. Nu zou hij ook in de Nederlanden maatregelen aanwenden tot wering der nieuwe denkbeelden; daartoe was hij voornemens strenger op te treden dan de aard der inwoners en de landswetten gedoogden. Het tractaat van Augsburg was met geen ander doel gesloten dan om hem de macht te verschaffen om den landzaten die mate van godsdienstvrijheid te weigeren, die hij in de overige landen genoopt was geweest toe te staan. Immers door deze afscheiding waren de Nederlanden van de mogelijkheid beroofd om hun toevlucht te nemen tot het Kamergericht van Spiers. Zij waren hulpeloos overgeleverd aan den fanatieken vorst.

Doch reeds vóór dien tijd was keizer Karel begonnen zijn theorieën omtrent vorstenplichten hier te lande in praktijk te brengen. Met vaderlijke zorg voor de rechtzinnigheid zijner onderdanen liet hij Gelderland in 1546 doorzoeken naar personen, besmet met het crimen hereticae pravitatis. De met dit onderzoek belaste persoon was zekere pater Barend of Bernd Grouwel, geboren te Emmerik, prior van het Dominikanenklooster te Zwolle. Deze door den Keizer aangestelde „Commissaris opt stuck van den gelove" was gewapend met een pauselijken bul en werd bijgestaan door een gezworen notaris, die de procesverbalen zou maken en Dirk Wolff genaamd was. Voorwaar twee namen van dreigende voorspelling! Het Geldersche Hof zag hun optreden met misnoegen en wendde pogingen aan om Grouwel te doen terugroepen, hetzij uit hoofde van den tegenstand, dien hij ontmoette bij de steden, waar hij zijn taak vervulde, of wel omdat men hem wegens zijn hardhoorigheid 1) ongeschikt achtte voor de hem opgedragen taak. De stadhouder, Philippe de Lalaing, graaf van Hoogstraten, en de Staten betoogden, dat de pauselijke bul, waarbij Grouwel gesubdelegeerd was, op Gelderland niet toepasselijk was. Doch de Regentes was van andere zienswijze: zij bevestigde hem in zijn betrekking bij brief van 10 April 1547 en nogmaals in het volgende jaar, na een hernieuwde poging van het Hof om van hem ontslagen te worden. Wat pater Grouwel in Gelderland uitrichtte, is voor het oogenblik voor ons van minder belang. Voldoende zij het

1) Notaris Wolff noemt Grouwel „doff ende niet gestileert", de Pater verwijt den Notaris „nit grammaticum te siin" (van Veen, Rapport van het Hof van Gelderland over ketterij te Harderwijk in 1548, in: Nederl. Arch. van Kerkgesch. V, blz. 231). Inderdaad een par nobile fratrum!

op te merken, dat hij en zijn acolyt 184 dagen werkzaam waren en van de Rekenkamer aan daggelden ontvingen, de Pater 294 gld. 8 st., notaris Wolff, 177 gld. 1).

Dergelijke commissarissen werkten als speurders. Zij wonnen „informatiën" in, waarschijnlijk in hoofdzaak bij de geestelijkheid, omtrent personen, die verdacht werden van onzuiverheid in de leer. Hadden zij hun diagnose opgemaakt, dan werd deze ingediend aan het Hof, dat zich verder, namens den Keizer, met de zaak belastte. Want volgens de kanselarij-ordonnantie van 1547 waren majesteitsschennis, ketterij, oproer, moord en moordbrand, vrouwenroof, muntvervalsching en misdrijven tegen ambtenaren in hun functiën den Vorst voorbehouden. De Gedeputeerden der Staten van Gelderland waren reeds bij het verschijnen dezer ordonnantie opgekomen tegen de bepaling, dat de Keizer zich de berechting van crimina enormia voorbehield, daar een besluit van den Rijksdag de wijze regelde, waarop door den wereldlijken rechter tegen Wederdoopers en Sacramentariërs geprocedeerd en aan zoodanige ketters het vonnis voltrokken mocht worden. Daarop antwoordde het Hof, dat de Heeren in dit geval wel op de inquisiteurs schenen te doelen, maar dat men moest bedenken, dat de Keizer, schoon deze landen van het Rijk te leen houdende, daarom nog niet verplicht was hier de rijkswetten in het beheer der justitie te volgen. Opmerking verdient, dat de Landschap op geen punt met meer kracht aandrong dan juist daarop, dat de Keizer verplicht was in zaken van ketterij de rijksordonnantie of het gemeene keizerlijke recht te doen volgen, terwijl van de andere zijde juist dit punt het hevigst werd bestreden.

Maar er was meer. In de confirmatie van het tractaat van Venlo had Karel beloofd: „Ende wy en sullen onse ondersaeten myt eenige uytlandsche noch ongewoentlycke regtvorderinge niet beswaeren noch beswaeren laten" 2). In lijnrechten strijd met die belofte was de invoering van de inquisitie hier te lande. Deze was zeer zeker „een uytlandsche regtvorderinge", geen teelt van Germaanschen bodem; het was een plant van Latijnschen groei. In Frankrijk ontkiemd, was zij naar Spanje overgeplant, waar zij het weligst tierde; daar ontwikkelde zij zich in volle kracht. Toen Karel haar in zijn Germaansche

1) van Hasselt, Kronyk van Arnhem, blz. 99.

2) Gr. Geld. Placaetboek I, Praelim. puncten, kol. 34.

landen en erfstaten invoerde, trad zij daar even onverbiddelijk op als zij in Spanje gedaan had tegen de Mooren en de Joden. Maar de Nederlandsche volksgeest liet zich niet onderdrukken; uitwendige tegenstand kon de inwendige zedelijke kracht van een zich ontwikkelend volk niet stuiten. Het werd slechts een nieuwe bron van vijandschap tusschen de Geldersche landzaten en de Spaansche beheerschers.

Omstreeks denzelfden tijd dat pater Grouwel op de Veluwe werkzaam was, werd Mr. Joost van Cranevelt, raad in het Hof en momber van Gelderland, met een dergelijke missie naar Nymegen gezonden. Zijn vader Frans, lid van den Hoogen Raad van Mechelen, was een Nymegenaar van geboorte. Had dat misschien eenigen invloed op het oordeel van Mr. Joost over de voormalige stadgenooten van zijn vader? Zeker is het, dat al wat tot ons gekomen is omtrent zijn bevindingen alhier, zich bepaalt tot een brief aan den Stadhouder. Daaruit blijkt, dat het rapport door Cranevelt uitgebracht over zekeren van ketterij verdachten ondermeester te Nymegen zeer gematigd moet geweest zijn. Wat den man te laste gelegd werd, heette het, was „meer uyt onnoselheyt ind slechticheyt (onverstand) geschiet dan anders". Doch het was niettemin „van seer quaden exempel" en mocht daarom niet ongestraft blijven. Herriep hij zijn „dictamen" in tegenwoordigheid van den Burggraaf en van alle schoolkinderen en bekende hij gedwaald te hebben, dan kon men hem laten gaan en volstaan met hem te bannen uit Nymegen en geheel Gelderland. Wilde hij zich echter niet aan die uitspraak onderwerpen, dan zou men hem moeten vervolgen wegens handelingen tegen Zijner Majesteyts mandaten 1).

Verder weten wij zoo goed als niets van hetgeen binnen Nymegen in die dagen omging. Alle raadssignaten van vóór 1558 zijn verloren gegaan. Het is juist mogelijk, dat men daarin het een en ander omtrent den loop der zaken zou gevonden hebben. Maar die kans is toch slechts gering: als men ziet, hoe uiterst schraal de notulen in de oudste signaten, die wij bezitten, gehouden zijn, dan leert men zijn verwachtingen op dat punt beperken. Hoe dit zij, wij moeten ons nu met brieven behelpen, en gelukkig verspreiden die nog al vrij voldoende licht. Zij stellen ons in staat de houding te zien, die de Nymeegsche magistraat onder de omstandigheden aannam,

1) van Hasselt, Geld. Maandw. II, blz. 102.

welke deswege de aandacht verdient, omdat zij overeenkwam met die der meeste andere Geldersche en Nederlandsche steden en beschouwd kan worden als de dageraad van dat hardnekkige verzet, dat later alom in den lande plaats greep en tachtig jaren lang werd volgehouden.

In de instructie, 23 Maart 1548 aan de raadsheeren Joost van Cranevelt en Johan Gieliss of Egidii gegeven, wordt gezegd, dat het niet „dienlick" noch geraden was Grouwel, wegens zijn „onerfarenheyt in materie van informatiën" en als zijnde „gheen angename persoen in desen landen," verder in zijn commissie te laten voortvaren in de steden Nymegen, Zutphen, Venlo en andere. In zijn plaats zou men Franciscus Sonnius, wijbisschop van Utrecht, zenden. Dit schijnt evenwel, wat Nymegen betreft, toch niet gebeurd te zijn. Wij vinden Grouwel daar bepaald werkzaam als ketter-keurmeester in 1548, maar het onderzoek werd hem niet gemakkelijk gemaakt. De mannen, die destijds het beleid der zaken in handen hadden, de regeering van Nymegen, was, evenals die der overige Geldersche steden, te allen tijde weinig geneigd om zich aan de nukken en de willekeur van den landsheer te onderwerpen. Slechts met moeite verdroeg zij de tegen de borst stuitende vervolgingen om den geloove, te meer daar deze in strijd waren met 's Keizers bevoegdheid. Immers, daargelaten wat hij elders vermocht, volgens de Rijkswetten kon de Keizer aan de Rijkssteden — en daaronder bleef Nymegen zich rekenen, niettegenstaande het tractaat van Augsburg — het recht van vrije godsdienstoefening niet ontzeggen. Tal van bezwaren tegen het onderzoek naar rechtzinnigheid werden door den magistraat geopperd. Hoe pater Grouwel te werk ging en op welke wijze de stedelijke regeering hem den arbeid bemoeilijkte, kan men nagaan uit een schrijven van het Hof in antwoord op een niet aanwezigen brief van den inquisiteur. Brieven uit die dagen onderscheiden zich door breedsprakigheid en slechten stijl, twee eigenschappen, die hun lectuur niet tot de boeiendste bezigheid maken. Genoeg zij het derhalve mede te deelen, dat in deze missive werd voorgeschreven, hoe Grouwel moest handelen ten opzichte van ketters en andere kwaadwilligen. Het blijkt verder uit dat schrijven, dat de magistraat van Nymegen zich beroepen had op zekere remissie, die de stad zou ontvangen hebben, doch waarvan het Hof verklaart niets te weten. „Wy en weten niet," luidt het antwoord, „hebben oick nit gehoert, dat by

Keys. Maj., wesende lestmael tot Nymmegen, den burgeren ende ingesetenen aldaer enige generaele of speciaele remissie van gelicke saecken gegeven soll geweest siin, maer by tyden des princen van Orangien 1) is den van Nymmegen, als oick allen anderen des landts van Gelre ende Zutphen vergeven geweest alle tghene sy voer ankoempste Syner Majesteyt aen desen landen in saecken van heresie misdaen muchten hebben" 2). Daarin had het Hof zeer zeker volkomen gelijk. Een algemeen pardon had Karel ook reeds te Venlo gegeven; maar dat hij een remissie zou hebben verleend voor toekomstige afdwalingen van het geloof, is te eenen male ondenkbaar. Van zulk een document is dan ook in het stedelijk archief geen spoor te vinden.

Het verblijf in Gelderland was den Joden bij plakkaat van 20 Januari 1546 (hofstijl 1545) verboden, „op pene van liiff ende goed" 3). Zij, die daar reeds gevestigd waren, moesten binnen een maand vertrekken. Desniettegenstaande werden de Joden in Nymegen nog altijd geduld, ongetwijfeld omdat zij het recht om aldaar voor een bepaald aantal jaren te wonen met 500 goudgulden gekocht hadden en de Raad niet geneigd was die som terug te betalen. Doch nu kwam er bevel, dat zij moesten vertrekken; de Raad betaalde een gedeelte der som bij compositie terug en de Joden ontruimden de stad. Men mag aannemen, dat pater Grouwel een handje geholpen heeft om hun vertrek te bespoedigen.

Een ander vrij onschuldig blijk van 's mans ijver geeft ons het stedelijke rekenboek in deze woorden: „Mr. Hanss, scherprichter, van die boecken te verbranden, gegeven 8 st. br." Dit geschiedde almede tengevolge eener bepaling in het plakkaat van 6 Augustus 1544, waarbij verboden werd „boecken van Martin Luther off eenige van verworpen ende verboden secte toe drucken, koepen off verkoepen, hebben, gebruycken off by sich behalden" 4). Zulke boeken schijnen desniettegenstaande in vrij groot aantal aanwezig geweest te zijn en werden nu door den stadsvoerman met zijn wagen „opten Valckhoff om te branden gefuert."

1) René van Châlons, prins van Oranje, stadhouder van Gelderland vóór Hoogstraten.

2) Brieven van het Hof met het Kwartier van Nymegen, No. 1242. Rijksarchief in Gelderland. 3) Groot Geld. Placaetboeck I, kol. 14.

4) Ibidem, kol. 16. Welke boeken alzoo beschouwd werden met ketterij getint te zijn, ziet men uit de lijst der verbodene geschriften, opgegeven door Dr. van Veen, in Limburgs Jaarboek XIII, blz. 174.

Al wat verder omtrent pater Grouwel's verblijf te Nymegen bewaard is gebleven, bepaalt zich tot de mededeeling in het rekenboek van 1548, dat „commissario Grouwel ten Bruederen (het Dominikanenklooster, waar hij logeerde) iii kannen wiinss geschenckt" werden. Die kleine bijzonderheid heeft nog eenige waarde. Het aantal kannen toch, dat geschonken werd, stond steeds in verhouding tot den eerbied, dien de Raad voor den ontvanger daarvan gevoelde. Een persoon van aanzien ontving niet minder dan 9 kannen; 3 was het minste, dat aangeboden werd; dat getal toont dus, dat de Raad niet bijzonder ingenomen was met den „Commissarius". Merkwaardig is het ook, dat het optreden van dezen inquisiteur zelfs door katholieken als een rechtsverkrachting beschouwd werd. Jaren later, toen de muntmeester Dirck Vlemyngh in moeilijkheden verkeerde met den Raad, voegde hij dat college, in de zitting van 26 Juli 1581, het verwijt toe, „alsdat Oer Erssamheyden met geweld regierde ende pater Grouwels recht infuyrde, oick die meysteren [van Sinter Claas] tot gheenre spraeck commen liet." Deze vergelijking, drieëndertig jaren na Grouwel's werkzaamheid, is teekenend voor de herinnering, die de inquisiteur te dezer stede had nagelaten, te meer daar Vlemyngh een warm, ijverig katholiek was 1).

Grouwel werd vervangen door Joost van Cranevelt, maar met de inquisitie wilde het niet vlotten. Wat er gebeurde, wordt ons duidelijk gemaakt door de instructie d.d. 14 Februari 1549, verleend aan Johan Gieliss, raad in het Hof, afgevaardigd aan H. M. de Koningin-Regentes. Hij zou daar verhalen, hoe het uit informatiën van den Commissaris-Inquisiteur als anders „ende oick by secrete advertentie" was gebleken, dat er te Nymegen veel ketterij heerschte en, aangezien deze stad de hoofdstad was van het vorstendom, alsmede om andere redenen Stadhouder, Kanselier en Raden besloten hadden, dat de inquisiteur aldaar met zijn arbeid moest aanvangen. Tot meerdere autoriteit en veiligheid van dien ambtenaar zou dit geschieden in bijwezen van den Stadhouder en de Raden, te meer daar men moest beginnen met te procedeeren tegen zekeren Jochem Dyemer, kapelaan of vice-cureit en predikant dezer stad. Deze

1) In de instructie van Grouwels opvolger Cranevelt wordt gezegd, dat in de door Grouwel opgeteekende dispositiën „gheen cause scientie verclaert en waeren, maer voel getuychenissen van hoeren seggen," enz.

persoon was tweemaal namens den Stadhouder en het Hof geciteerd om zich te Arnhem te komen verantwoorden (purgeren) omtrent zekere schandaleuze sermoenen, die hij zou gehouden hebben, doch was niet verschenen. Erger dan dat, hij had zich over deze dagvaarding beklaagd bij den stedelijken Raad, die, voorgevende dat zulk een dagvaarding in strijd was met hare privilegiën, brieven had gezonden ter verontschuldiging van des kapelaans renitentie.

Juist was toen de Stadhouder met het Hof, onder voorwendsel van uitspraak te doen in zeker geschil tusschen de bewoners van Over- en Nederbetuwe aangaande hun aandeel in de schatting, op 11 October 1548 te Nymegen. Hij ontbood den inquisiteur 1), ten einde zijn plicht te komen vervullen. Zelfs toen nog, terwijl het gevaar zoo dreigend nabij was, ging de onversaagde kapelaan stoutmoedig voort zich in zijn predikatiën en anders „groetlick te ontgaen". Men poogde nu hem gevangen te nemen, doch Dyemer was niet te vinden. Daarop besloot men hem „by edict ende clockenslach" op te roepen, en toen hij ook daarop niet verscheen, ging de Momber of fiskaal, vergezeld van den Burggraaf en den Stadsrichter, hem in zijn woning zoeken. Terugkomende ontmoetten zij den burgemeester Marten van Andelst, die hun de koene woorden toevoegde: „Ghy hebt gesocht heer Jochum in siin huys; ick en woude als vrundt u sullicks niet raeden, want gy solt al te haest een duysent mannen off twee op uwen dack cryghen", met meer dergelijke dreigementen 2). Toen de raadsheeren op het punt waren naar Arnhem terug te keeren, kwamen zich eenige leden van den Nymeegschen Raad en meesters van Sinter Claas aan hun logies beklagen, dat de Momber en de beide anderen gekomen waren om den kapelaan, die een burger was, buiten hun weten te arresteeren. Zij zeiden, dat dit in strijd was met de stedelijke privilegiën, en maakten zwarigheid om de dagvaarding, waarvan

---

1) Het stedelijke rekenboek bericht, dat Cranevelt door een der stadsboden uit Bommel werd afgehaald.

2) Dit werd den cordaten burgemeester later ingepeperd: „Item, doe ons burgermeister Ott van Mekeren, Henrick Pelss ende Wichman van den Berch nae Arnhem reysden om toe verwerven aen onsen gen. heren den Stathelder, dat die burgermeister Marten van Andelst opter straeten gaen mucht (soe hy in synen huyse to blyven versekert was) om siin kontschappen to bekomen ende to leyden tegen hetghene hem oversacht was, tot tergelt mytgegeven VI br. gl. ende II br. st." Nym. rekenboek 1550.

hun afschrift was gegeven, te laten afkondigen. Men betoogde hun wijd en breed, dat zij in het ongelijk waren en onredelijk zouden handelen, indien zij deden wat burgemeester van Andelst gedreigd had.

Deze woorden schijnen eenigen invloed gehad te hebben; althans de publicatie werd den volgenden dag afgelezen. Maar heer Jochem verscheen niet. Wel beloofde de Raad, dat hij zou opkomen, indien men hem vrijgeleide wilde geven. Dat werd evenwel geweigerd, want indien hij onschuldig was, bestond daarvoor geen reden, en was hij schuldig, dan moest hij natuurlijk gestraft worden. Aangezien er voor het oogenblik niets verder te doen was — men had alleen nog maar geïnquireerd tegen heer Jochem — vertrok het hooge gezelschap weder naar Arnhem, terwijl de inquisiteur achterbleef om zijn commissie uit te voeren, gelijk ook de Momber om hem daarin bij te staan.

De inquisiteur deed nu verder onderzoek en wist het Hof weldra te berichten, dat er andere verdachte personen ontdekt waren. Daar was o. a. zekere Sophie Kelleners, dochter in den Gulden Arend, die den inquisiteur bekend had, dat zij, haar moeder en haar zuster „sacramentarie" 1) en met andere ketterij behept waren. Een dergelijke bekentenis legde zekere Anne Cocks af 2). Men besprak de gevangenneming dier personen, doch na hetgeen geschied was, begreep men wel, dat dit niet zoo gemakkelijk zou gaan, te meer daar sommige raadsleden eveneens van heresie verdacht waren. Het werd dus raadzaam geoordeeld niet tot apprehensie over te gaan dan in tegenwoordigheid van Stadhouder, Kanselier en Raden.

Aan den anderen kant vreesde men, dat de verdachten, wanneer zij de komst der autoriteiten vernamen, die natuurlijkerwijze niet geheim kon blijven, zich uit de voeten zouden maken. Juist trof het toen, dat de Landschap binnen kort moest vergaderen, ten einde mededeeling te ontvangen van „die alliancie", door den Keizer voor zijn Erfnederlanden met het H. Roomsche Rijk gemaakt. Nu werd besloten, dat deze vergadering te Nymegen zou plaats grijpen en de arrestatie tot zoolang uit te stellen. Immers dan zouden de hooge autoriteiten naar Nymegen

1) Personen, die de goddelijke instelling der sacramenten niet erkenden.

2) „Item, doe Ro. Key. Maj. Raede van Arnhem hier waeren om de vrou ingen Aer ende Anna Kop (sic) to fangen", enz. Sted. rekenboek 1549. De Gulden Adelaar of Aer was een aanzienlijk logement en taveerne aan de Markt.

kunnen komen zonder achterdocht te verwekken, en kon de apprehensie gemakkelijk bewerkstelligd worden.

Weinige dagen later vernam de inquisiteur, dat de verdachten aanstalten maakten om hun goederen weg te voeren of te verbergen, waarvan hij den Stadhouder onmiddellijk door zijn notaris mondeling deed onderrichten. Er kwam bevel die goederen onverwijld te inventariseeren. Op 30 Januari gelastte het Hof den Burggraaf of in diens afwezigheid den Richter, alsmede den twee burgemeesters om vier geïncrimineerden, die hun door Jacob Pieck, heer van Ysendoorn, Johan Gieliss, beiden raden in het Hof, en Hendrick van Meholt, drost van Harderwijk, genoemd zouden worden, „in alle diligentie ende discretie" in hechtenis te nemen en op het Hof (den Burcht) gevangen te zetten, zoo mede den genoemden afgevaardigden alle verlangde assistentie te verleenen in het volbrengen van hun last 1). Daarbij ontving Johan van Boedtbergen, richter van Nymegen, op denzelfden dag bevel den Burcht, wanneer de gevangenen daar gebracht zouden zijn, goed gesloten te houden, zoodat niemand dan de commissarissen toegang tot hen konde hebben 2).

Maar zoo gemakkelijk ging dat nog niet. Den 1 Februari klaagden Pieck en Gieliss bij den Stadhouder, of in diens afwezigheid aan het Hof, dat de burgemeesters geweigerd hadden het bevelschrift buiten kennis van den Raad aan te nemen. Er was dus weinig te verwachten van de medewerking der stedelijke regeering; de afgevaardigden vreesden niets te zullen kunnen uitrichten, voordat de Stadhouder en het geheele Hof te Nymegen kwamen. De verdachte personen bevonden zich nog steeds op vrije voeten in de stad 3). Naar aanleiding van dit bericht kwam den volgenden dag een missive van den Stadhouder, „op het scherpste geschreven", waarin den weerspannigen burgemeesters nadrukkelijk gelast werd den afgevaardigden te gehoorzamen, op pene van de ernstigste gevolgen, die hun onwilligheid na zich zou sleepen 4). Deze brief werd den burgemeesters door de afgevaardigden overhandigd, waarbij het bevel mondeling werd herhaald. Tevens hadden zij last 5) om, indien de heeren onwillig bleven, een schriftelijk antwoord te eischen. Werd ook aan dat verlangen geen gevolg gegeven, dan moesten

1) Brieven van het Hof met het Kwartier van Nymegen, No. 1281.
2) Ibidem, No. 1282. 3) Ibidem, No. 1290.
4) Ibidem, No. 1292. 5) Ibidem, No. 1293.

de afgezanten opteekenen wat de burgemeesters geantwoord hadden. Maar de verdachten moesten gearresteerd worden. Zoolang deze op vrije voeten verkeerden, kon het Hof onmogelijk te Nymegen komen 1).

Pieck en Gieliss berichtten het Hof op 4 Februari, dat zij een poging hadden aangewend om de vier suspecten in handen te krijgen, doch daarin niet geslaagd waren. Het viertal had juist bijtijds de stad ontruimd en met hen meer anderen, die eveneens in den reuk van ketterij stonden 2). Al wat het Hof nu kon doen, was beslag te doen leggen op de bezittingen der vier voortvluchtigen, waartoe de Burggraaf en de Onderrichter op 8 Februari bevel ontvingen 3). Daar kwam men alweder in conflict met de oude rechten en privilegiën der stad, want de statuten bepaalden, dat de goederen van veroordeelden voor een kleine som konden worden afgekocht.

Hoewel er nu nog altijd in de stad een aantal personen overbleven, die volgens ingewonnen informatiën „sterck gediffameert ende suspect" waren, toch oordeelde de Stadhouder het niet raadzaam tot hun arrestatie over te gaan, zonder eerst de Koningin met den geheelen staat van zaken bekend te maken en haar oordeel te vernemen, want het begon zich ernstig te laten aanzien. „Die stadt van Nymmegen, diewellicke die principaele hooffstadt deser landen is", moest „tot behoirlicke obedientie gereduceert" worden. Zij was niet alleen in deze zaak „freventlick", maar dagelijks ook in andere opzichten. O.a. durfde de magistraat beweren „volgens zeker statut, twellick sy seggen eertiits gemaeckt te hebben, dat niemant van oeren burgeren over eenige mitburgeren off over den raedt der stadt sich mach beclaegen by supplicatie off anders aen Stadthelder, Cantzler ende Raeden, by een peen van hondertduysent steen, voirnemende sullicke peen oick mitter daet te executeren", benevens andere dergelijke zaken, die het nu niet noodig is nader te bespreken. Aan dat alles zou een einde komen, „indien die van de vurs. stadt van Nymmegen eens tot behoirlicke gehoirsaemheyt gereduceert muchten werden."

Dit zondenregister was „opgemaeckt, geschiet ende gesloten" in den keizerlijken raad te Arnhem en werd op 20 Februari aan Mr. Gieliss te Brussel gezonden, om het in zijn qualiteit van

1) Brieven van het Hof met het Kwartier van Nymegen.
2) Ibidem, No. 1294. 3) Ibidem, No. 1302.

afgevaardigde met de Koningin-Landvoogdes te bespreken 1). Eenige dagen later, 25 Februari, werd hem nog een document gestuurd, dat voor ons niet van belang ontbloot is, daar het een uiteenzetting geeft van het eeuwenoude Habeas corpus, destijds te Nymegen in zwang. Het behelst de formaliteiten, in acht te nemen bij het arresteeren van Nymeegsche burgers. Hoe men destijds met de apprehensie van den boven besproken ondermeester was te werk gegaan, is niet bekend. Wellicht was hij geen Nymeegsch burger, en in dat geval maakte men niet veel omslag. Anders was het gesteld, wanneer de verdachte burger was der Vrije Rijksstad Nymegen. Dien kon men niet maar zoo klakkeloos oppakken. En daar in het vervolg van dit relaas de quaestie van het burgerschap der verdachten meermalen ter sprake komt, zooals ook boven reeds geschiedde (zie blz. 14), zal het niet te onpas zijn hier wat nader op dat onderwerp in te gaan. Het Hof was zich bewust, dat de Nymeegsche burger als met een doornenhaag van privilegiën en „olde herkomsten" was omgeven, en wenschte zich derhalve op de hoogte te stellen van hetgeen de stadrechten dienaangaande voorschreven. Men ging daartoe te rade bij twee voormalige richters, Joost van Randwiick en Erasmus van Eck. De eerste, die richter was geweest van 1530 tot 1538, dus nog onder Karel van Egmond, deelde het volgende mede:

Uitheemsche (uit andere plaatsen afkomstige) misdadigers placht hij eenvoudig op te pakken, zonder de burgemeesters daarin te kennen. Anders was het geval met burgers. Had hij een van dezen te arresteeren, dan moest hij den bijstand van een der burgemeesters inroepen. Deze werd hem nooit geweigerd, maar ook al ware dat geschied, voegde de doortastende oud-richter er aan toe, dan zou hij den delinquent op zijn eigen verantwoordelijkheid toch gevangen genomen hebben. Was de verdachte gepakt, dan bracht hij hem naar den Blauwen Steen 2), aan de Markt, en leidde hem daaromheen, viermaal vragende: „Indien imant den (dezen) persoen verburgen will, dat de kommen binnen sonnenschiin." Boden zich vóór zonsondergang voldoende borgen aan, dan werd de gevangene op vrije voeten gesteld en later tegen hem geprocedeerd. Moord, moord-

1) Diverse Landzaaken ten tyde van Carel de 5de en Philips, No. I. Archief van het Hof in het Rijksarchief te Arnhem.

2) Zie omtrent het privilege van den Blauwen Steen van Schevichaven, Penschetsen I, blz. 28.

brand (brandstichting), openbaar geweld (oproer) en majesteitsschennis 1) waren van borgstelling uitgesloten. Wie zich daaraan schuldig maakte, werd zonder het privilegie van den Blauwen Steen door de burgemeesters gevangen gezet.

Randwiick vertelde verder, dat hij burgers ook wel in rechten had aangesproken, zonder ze gevangen te nemen, en hen dan eerst arresteerde, wanneer het vonnis geveld was. Zulke personen liet hij in den stadskelder (onder het Raadhuis) zetten, van wegen „de opspraeck der gemeente." Maar dan liet hij ze 's nachts naar de gevangenis op den Burcht brengen of wel naar Arnhem voeren. Hij had altijd hooren beweren, dat hertog Karel van Egmond burgers, die van ketterij verdacht waren, naar Arnhem had laten opzenden, voor wie dan geen borgen gesteld werden. Ook herinnerde hij zich, dat een Nymeegsche Cellebroeder, verdacht van ketterij, ergens buiten de stad opgepakt en naar Rozendaal ('s Hertogen woonplaats) gevoerd was, voor wien, zoo ver hem bekend was, niemand zich borg gesteld had. Maar hij had nimmer gehoord, dat ooit iemand binnen de Stad wegens ketterij was gevangen genomen. Wel was het eenmaal ten tijde van hertog Karel geschied dat een vrouw, verdacht van ketterij, uit eigen beweging vóór de vierschaar kwam, zeggende, zoo daar iemand was, die haar van ketterij wilde aantijgen, dat zij dan bereid was zich te verantwoorden, waarbij zij iemand als borg aanbood, die ook werkelijk als zoodanig werd aangenomen. Hoe die zaak afgeloopen was, wist hij zich niet meer te herinneren.

Erasmus van Eck, die eveneens acht jaren richter was geweest, legde dezelfde verklaring af betreffende het arresteeren van vreemden. Hij voegde er aan toe, dat, wanneer het een burger of inwoner gold, dien men hier gaarne verdedigd zou zien, er wel gevallen voorgekomen waren, dat zoo iemand naar Arnhem gebracht moest worden en later bleek onschuldig te zijn 2).

---

1) Doch bij geloofsvervolgingen trachtte de magistraat over deze beperking heen te stappen: „'t welck (privilegie) sy oec hebben willen sustineren in crimine laesae majestatis divinae plaetse te hebben". Memorie van diversche abuysen, ongehoirsamheden ende overgrepen, enz. 1559, f. 54. Handschrift ten Nymeegschen archieve, No. 48.

2) Informations sur le faict comment l'on doibt et peut apprehendre les bourgeois et aultres a Nimegue. Afschrift ten Nymeegschen archieve. Het stuk is in de landstaal geschreven. Vgl. Brieven uit en aan het Hof, No. 389, dd. 20 Februari 1549. Rijksarchief in Gelderland.

De koningin-landvoogdes Maria was eene goedhartige, verstandige, den Lande gunstig gezinde Vorstin. Gematigd katholiek als zij was, zag zij geen heil in de wreede vervolging van andersdenkenden. Doch zij had geen keuze: zij moest zich voegen naar den wil van haar gestrengen broeder, keizer Karel. Diens bevelen moesten gehandhaafd worden; zijn wil mocht niet gedwarsboomd worden door verwatene steden. Den 21 Maart schreef de Regentes derhalve aan het Hof, dat zij twee commissarissen, Joris heer van Berssele, kamerling, en Gerard van Veltwiick, raad en meester van de requesten in den Geheimen Raad, naar Nymegen zond om de zaken te regelen 1), en vijf dagen later berichtten deze aan den Kanselier, dat zij aangekomen waren 2). Reeds den volgenden dag ontvingen zij een missive van het Hof, luidende, dat men onbekend was met den inhoud hunner instructie, maar zich niettemin bereid verklaarde hen in alles bij te staan. Dit schrijven ging vergezeld van informatiën, vroeger genomen door den inquisiteur Berend Grouwel. Tevens drukte het Hof der stedelijke regeering de grootst mogelijke diligentie op het hart, daar het gold de handhaving van het landsheerlijk gezag 3).

In de eerste plaats wenschten de heeren commissarissen te vernemen, hoe het mogelijk was, dat er in de plebiscita dezer stad een statuut kon bestaan, dat „in vercleynongh ende afterdeel" was van Z. M. en der vorstelijke rechtsmacht, „des sich soe niet en behoirden." Daaromtrent begeerden zij „een grondig ende guetlick bericht." Afschrift van dit stuk werd geëischt.

Burgemeesters, schepenen en raad, de zaak rijpelijk overwogen hebbende, zonden het volgende ten antwoord: Dat de stad, 11 Augustus 1442, van keizer Frederik III een privilege ontvangen had, inhoudende o.m., dat de burgers van Nymegen nergens anders dan vóór hun eigen gericht gedaagd mochten worden 4), welk privilege na dien tijd door alle vorsten van Gelre was bevestigd. Daarenboven bezat deze stad een oud privilege, in het jaar 1521 gemaakt, door Z. M. bekrachtigd en door den burgereed bevestigd, ten einde onder de burgers eendracht, vrede, liefde en vriendschap te bewaren, nl. dat de een den ander buiten de stad niet mag aanklagen zonder

1) Brieven uit en aan het Hof, No. 394. Rijksarchief in Gelderland.
2) Ibidem, No. 396. 3) Ibidem, No. 397.
4) Het privilegium de non evocando. In de Betouw, Handvesten, blz. 51.

brieven of „supplicatie." Dit plebisciet is indertijd gebruikt tegen een burger dezer stad, die secretaris was van hertog Karel, en na dien tijd nog dikwijls toegepast, zoowel bij het leven als na den dood van dien vorst, die het dan ook eerbiedigde. Daarenboven brengen alle privilegiën der stad mede en inzonderheid dat van keizer Frederik, dat zij alle dezelfde privilegiën en praeëminentiën bezit als de koninklijke stoel van Aken. Nu vindt men daarin o.m. de bepaling, dat de burgers van Aken, wanneer hun Raad het noodig acht, keuren mogen maken en herroepen. Krachtens dat privilege hebben eertijds, in 1471, de magistraat en de burgers van Nymegen een hunner oude statuutbrieven vernieuwd, tengevolge waarvan men van zekere daarin bepaalde artikelen niet kan noch mag appelleeren. Eindelijk bezit de Stad nog een plebisciet, dat men in crimineele zaken en bij door de Stad opgelegde boeten niet kan appelleeren, evenmin betreffende zaken 50 goudgulden niet te boven gaande. Uit dit alles blijkt dus zonneklaar, dat de Nymeegsche magistraat niets gedaan heeft in praejudicie en ter vermindering van Z. M. hoog- en gerechtigheid. Hij heeft alleen gehandeld overeenkomstig de privilegiën dezer Stad en hoopt derhalve, dat Z. M. dit onderdanige en ootmoedige antwoord gunstig zal gelieven op te nemen. Immers Z. M. „gans willighe, gehoorsame, onderdaenige dienaers" zijn „willigher dan willigh Z. M. altiit, by dach ende nacht," met hun onderdanigste diensten, enz. enz. enz. Bij dezen brief werden afschriften gevoegd van alle in het betoog aangehaalde privilegiën 1).

Het Hof was niet gediend van dit antwoord, dat meer een betoog dan een verontschuldiging bevatte. In het Boek van Landzaaken, waarin het is opgenomen, is er boven geschreven: „Eerste acte, niet aengenomen." Er werd een „eyntlicke, onbedeckt antwordt" geëischt. Aan dit bevel werd nog denzelfden dag voldaan: het stuk werd onmiddellijk opgesteld en draagt dus eveneens als datum 28 Maart 1549. De magistraat beloofde nu, zonder verdere uitleggingen en protesten, Z. M. „by siinre hoicheyt ende gerechticheyt te laeten blyven", den inquisiteur alle mogelijke hulp te zullen verleenen „tegen alle die burger, burgerschen ende inwoneren, die met enniger verdampte ketteryen besmeten ende befaempt weren." Als een gunst wordt slechts verzocht geen gehoor te verleenen aan lichtvaardige,

1) Boek van Landzaaken B, fol. 38.

dikwijls onware beschuldigingen, alsmede reversaalbrieven, dat deze daad niet „tot affterdeel ende verkleynongh der loffelycke privilegiën" zou strekken. Dat de vier verdachten onlangs niet gevangen genomen waren, was alleen, omdat men vreesde daarmede tegen de privilegiën der stad te handelen, volstrekt niet, omdat men tegen 's Keizers wil wenschte in te gaan. Daarop volgen eenige regels betuigingen van de allernederigste onderdanigheid. Nu was de zaak dus in orde en draagt dit stuk in het Boek van Landzaaken dan ook het opschrift: „Laetste acte, diewelcke aengenomen is."

Tegelijk hiermede schijnt een schrijven direct aan den Keizer gericht te zijn, waarvan een ongedateerd afschrift bewaard is gebleven 1). Z. M. wordt daarin „allerdienstelyckst ende onderdanichst" in kennis gesteld van de komst der twee commissarissen. Deze hadden ettelijke punten voorgedragen omtrent het heilige christelijke geloof, alsmede een artikel betreffende „des Stads plebecita, alde rechten, herkommen ende gewoenten". De magistraat had de heeren commissarissen met alle behoorlijke onderdanigheid ontvangen, ook „guetlick" aangehoord en daarna de aangelegenheden met de meesters van sinter Claas en van de Broederschappen rijpelijk besproken en overwogen. Daarna hadden zij het antwoord op de evengenoemde punten „demoedigh" en onderdanig in schrift doen brengen en den commissarissen in twee opene plakkaten, met der Stede secreet zegel voorzien, overhandigd, om aan Z. M. te worden aangeboden, met dringend verzoek om de bedoelde privilegiën ongekrenkt te laten blijven. Den Keizer wordt verder verzocht niemand onzer medeburgers op lichtvaardige en onware beschuldigingen te laten bezwaard worden. „Mer angemerckt die gestalt (gesteltenis) van dese Uwer Keys. Maj. stadt," verzoekt men hem degenen, die vroeger iets tegen de heilige religie verricht mochten hebben of daarmede nu nog voortgaan, in alle genade te willen aannemen. Werden er niettemin eenige medeburgers tot „reael executiën" gedoemd, dan zou men gaarne zien, dat deze executiën hier ter stede plaats grepen (dit natuurlijk ten bate der dierbare privilegiën). Dat eenige burgers onlangs, toen de commissarissen dit verzochten, toch niet gevangen genomen waren, kwam alleen, omdat men die gevangenneming in strijd achtte met de stedelijke privilegiën.

1) Boek van Landzaaken B, fol. 33.

Dan volgen in één adem, zonder eenigen overgang, zelfs zonder alinea, klachten en bezwaren van anderen aard. Met een „Vort, allergenedichste her Keyser", begint daar een eindelooze jeremiade over onrechten tegen Nymegenaars gepleegd op tollen te Maastricht en te Baarlo, eindigende met een verzoek aan Z. M. om daarin te willen voorzien.

De curieuse missive van 23 Maart werd door de Landvoogdes aan het Hof opgezonden om advies. In zijn antwoord, d.d. 28 April, recapituleerde het Hof nog eens alles, wat was voorafgegaan. Het vond, dat de commissarissen te Nymegen nu „seer wel gebesoigneert" hadden, en adviseerde, dat men het antwoord, aanvankelijk door den magistraat gegeven, maar niet ernstig moest opnemen. De disobedientie van de burgemeesters was anders wel erg genoeg geweest. Immers zij hadden het schrijven van Hoogstraten niet willen aannemen. De één wierp het neder, zeggende, dat hij „te seer overschoncken" 1) was; de andere weigerde het te openen buiten den Raad. Toch wisten beiden, wat die brieven inhielden. Ook de Raad had in het oneindige bezwaren gemaakt, „dilayerende ende trainerende", totdat de misdadigers uit de stad waren gevlucht. Derhalve verdienden de burgemeesters eigenlijk wel afgezet en de stadsprivilegiën opgeheven te worden. Maar daar zij nu gehoorzaamden, zou men kunnen volstaan met hun een berisping toe te dienen en te eischen, dat zij vóór den Raad „humiliatie" zouden doen tegenover den Stadhouder, als wanneer men hun genade en vergiffenis kon schenken, met de waarschuwing dat, in geval zoo iets andermaal mocht voorkomen, men anders met hen dacht te handelen. Ten tweede: De reversaalbrieven moeten geweigerd worden, als zijnde onnoodig, daar zij niet meer gedaan hebben dan hun plicht en niets waardoor de privilegiën gekrenkt zijn. (Dat deze desniettegenstaande toch verleend werden, zal later blijken.) Ten derde wenschen zij, dat niemand lichtvaardig of op onware kondschappen gevangengenomen worde. Tot dat verzoek heeft men geen aanleiding gegeven; daarenboven was dit van den beginne af door Z. M. aldus uit-

1) Dit woord staat duidelijk te lezen èn in het oorspronkelijke in het Rijksarchief te Arnhem èn in het afschrift in het Nymeegsche Gemeentearchief. Kiliaen verklaart het door obrutus potu, Lübben M.N.D. H.W.B. maakt het iets minder erg en geeft aan uberschencken de beteekenis van: den Becher zutrinkend herumreichen. Er zit dus niets anders op dan aan te nemen, dat de Edel Achtbare verklaarde boven zijn theewater te zijn geweest. Teekenend voor den tijd!

drukkelijk bevolen 1). Meenden zij evenwel, dat het Hof daarvoor niet voldoende gezorgd had, dan moesten zij maar een klacht indienen bij Z. M. Maar daar behoefde het Hof zich niet ongerust over te maken, daar het veeleer te lankmoedig was opgetreden. Ten vierde: Betreffende hetgeen zij misdreven hadden op het stuk van den geloove, hoewel onder den vorigen vorst (Willem van Gulik) dergelijke zaken geduld werden 2), was dit nu anders geworden sedert de afkondiging der plakkaten van Z. M. en de daarop gevolgde inquisitie. Men moest bedenken dat, indien een algemeene remissie gegeven werd, de Raad en andere gediffameerde officieren natuurlijk in hun ambt zouden blijven. Ten vijfde: De executie binnen de Stad van personen, veroordeeld wegens ketterij, kon zonder bezwaar worden toegestaan, te meer daar men niet van plan was geweest anders te handelen. Ten zesde: Wat zij vroegen omtrent de tollen te Maastricht en te Baarlo, zou worden ingewilligd. Ten zevende: Aangaande het statuut, volgens hetwelk een burger zijn medeburger buiten de Stad niet in rechten mag betrekken, op een boete van 100,000 steenen 3), dat was op zich zelf billijk, tenzij men meende door den Raad onrechtvaardig behandeld te zijn, in welk geval men zich moest kunnen wenden tot den Stadhouder en het Hof. Ten achtste: Wat betreft de ordonnantie van niet te appelleeren in sommige zaken, dit ging den Keizer als hertog van Gelre niet aan, maar raakte den schepenstoel van Aken. Niettemin docht hun, dat de magistraat niet bevoegd was zulk een statuut te maken, enz. enz.

---

1) De woorden van het plakkaat zijn: „sonder te gedogen noch toelaeten, dat men de onnoselen ende onschuldigen soude belasten noch yemant t'onrechte ende sonder redene traveilleren of schandalizeren" (Groot Geld. Placcaetb. I, kol. 63).

2) Het komt er maar op aan, hoe de heeren dat geduld werden gelieven te verstaan; in April 1539 werden te Nymegen drie wederdoopers verbrand en twee hunner vrouwen verdronken. Ook in andere Geldersche steden kwamen dergelijke auto-da-fe's voor. Doch men vergelijke het opschrift, dat in 1544 ter eere van Karel V boven de deur der toen gerestaureerde Latijnsche school geplaatst werd:

Jam viget hic nobis et pax bona relligioque
Pura et publica res praecipiente aquila.

Dit schijnt wel op een zekere mate van toegevendheid van Willem van Gulik te doelen. Deze ontsproot echter niet uit sympathie met de zaak. Zijn halfheid en apathie lieten hem niet toe bepaald voor of tegen de Hervorming gestemd te zijn.

3) Nog bij raadsbesluit van 31 Januari 1650 werd een burger aldus beboet, omdat hij een medeburger bij arrest vóór het Hof vervolgd had.

Daarmede waren alle vragen beantwoord en alle verdere tegenwerpingen van de baan geschoven. Bovendien werden die van Nymegen nog op 28 Mei 1549 tevreden gesteld met een reversaalbrief van keizer Karel, dat zij zich hadden te onderwerpen aan de inquisitie en het geestelijk gericht, onverminderd nochtans hun vrijheden en privilegiën, rechten en oude gewoonten, welke in alle andere zaken zouden wezen en blijven onverkleind en onverkort 1).

Maar daarop volgde weêr een domper in den vorm van een breedsprakige proclamatie van Z. M., d.d. 30 Mei 1549, waarin het gansche beloop van het Nymeegsche verzet uitvoerig werd gerecapituleerd: hoe namelijk deze Stad, onder deksel harer privilegiën, „die in desen gheen stadt behoiren te grypen", zooveel zwarigheden gemaakt had tegen de door den Stadhouder verzochte arrestatie der van ketterij verdachte personen, dat die intusschen hadden kunnen ontvluchten; hoe de twee commissarissen daarop gezonden waren om een verklaring te vragen van den magistraat en de zaak verder te bespreken. Het gevolg daarvan was geweest, dat het bestuur ten laatste verklaard had, „gantz oerbaedich ende willich [te] siin, als getrouwen, onderdanigen onderdanen toestaet, Ons by Onse hoocheyt ende gerechticheyt te laeten blieven, den aentast ende alle wercklycke executie" der schuldigen toe te laten en, zoo noodig, op aanvraag daartoe de behulpzame hand te bieden, alles blijkens een acte, verzegeld met het stads-geheimzegel. En op de ootmoedige bede, dat het gebeurde niet tot prejuditie zou komen van der stads privilegiën, is hun een reversaalbrief daarvan verleend 2).

Zoo was nu alles in orde en Nymegen was zeker, na de ondergane schrobbeering, niet weinig gevleid, toen in de eerste

---

1) In de Betouw, Handvesten, blz. 251, brief van 28 Mei 1549.

2) Boek van Landzaaken B, fol. 35 v°. Toen de Stad in 1556 andermaal in verzet was gekomen tegen Spaansche plakkaten, liet de Landvoogdes afschriften vervaardigen van alle stukken, die betrekking hadden op het gebeurde in 1549, ten einde deze als precedent te gebruiken. Op een aanvraag om copie authentiek van het reversaal, of althans om te mogen vernemen, hoe het daarmede gesteld was, schreef Berty, 28 Mei 1556, dat hij „hinder den audiencier" een minuut of concept van een reversbrief gevonden had, die vermoedelijk destijds aan die van Nymegen op hun verzoek was gegeven. Hij sloot daarvan een copie in. Maar of brieven daarmede overeenkomstig uitgevaardigd waren, was in Brussel aan niemand bekend en kon men niet meer nagaan, aangezien de audiencier van dien tijd overleden was.

dagen der maand Juni 1549 don Christoffel Piramius, 's Keizers secretaris, verscheen met een verzoek van zijn machtigen meester aan zijn „lieven ende welbeminden burgermeesteren, schepenen ende raidt onser stede van Nymeghen." Het was bepaald bij het tractaat van Augsburg, dat dit stuk moest geratificeerd worden door vier principale prelaten, vier principale heeren en vier principale steden. En nu kwam Piramius met de mededeeling, dat Z. M., na communicatie met de Staten zijner Erfnederlanden van herwaarts over en van Bourgondie, tot een der vier steden verkozen had „de stad Nymeghen, als wesende eene van den principaelen steden van onsse voors. landen."

Wanneer men acht geeft op den steeds uiterst onderdanigen toon der antwoorden van den Nymeegschen magistraat, die minder om recht dan om goedertierenheid vraagt, dan wordt het duidelijk, dat er van eigenlijk verzet tegen 's Keizers wil geen sprake kan zijn. Het was inderdaad meer een protest dan een ernstige wederstand. De Keizer maakte van de weifelende, ootmoedige houding gebruik tot het vaststellen eener onmiskenbare verhouding met zijn „lieve ende welbeminde" steden. Hij ging regelrecht op zijn doel af. Zijn meedoogenlooze staatkunde was steeds bedacht op centralisatie van zijn macht, inkrimping van de zelfstandigheid der stedelijke communes, die hinderpalen in den weg stelden aan zijn wereldheerschappij; vernietiging van hun gezag, en daarbij uitroeiing der ketterij. Daartegenover hadden de steden slechts een negatief te stellen, met een zwak positief daarachter. Wat hen verlamde, was dat zij nergens bijstand konden vinden: elke moest voor zich zelve opstaan. Want een steungevend gevoel van territorialen samenhang en verwantschap, een bewustzijn van nationaliteit ontbrak destijds nog te eenen male. Een vast aaneengesloten oppositie bestond evenmin, kon niet bestaan. Nadat Karel weinige jaren te voren aan het weerspannige Gend op zoo schrikbarende wijze getoond had, waartoe hij tegen een oproerige stad in staat was, was het inderdaad al veel, dat de meeste Geldersche steden het waagden zich een tijd lang tegenover den machtigen, onverbiddelijken vorst schrap te zetten op het punt hunner onaantastbaar gewaande rechten en privilegiën. Dientengevolge kwam het weifelende verzet dan ook voorloopig tot een einde. Maar ook slechts voorloopig: de volheid des tijds was nog niet gekomen.

PEECKSTOCK — WAT IS DAT?

In een geschil van de Nymeegsche st. Oloffsschutten met hun koning in 1565 over de kosten van het schuttenfeest leest men o.m. het volgende:

„Des hebben die meisters vurs. alle gedaine costen op sich genomen, uytgenomen die costen, die conyngynne mitten vroukens bynnen oeren huyss gedaen hebben in die peeckstock.... Daerop Wilhem van Loen geantwort, dat hy die costen der vrouwen in den peeckstock verricht end op sich genomen had .... Item Johan Lamberts ende Johan Geurts tuygen, dat Johan Palmert, der tiit als conynck, haer tuygen, mit noch vier andere gesellen, voer die vier, om voir den conyngh peeckestock toe draegen, und dat die coningh hem met haer andere vier gesellen tot Ott Verhellen gesant hefft, ende van den wullen laicken hair toe doen (= van hetzelfde laken te geven), dair den conyngh 't jair aff liet rieten (= rijten) tot die peeckstock." Daarop gingen zij naar een lakenkooper en lieten zich elk twee el laken „affryten, uut bevel des conynghs" (Liber Depositionum testium, post ipse (?) Apollinaris 1565).

H. D. J. v. S.

WERKSTAKINGEN IN 1539 EN 1540.

„Soe die beckers by hoen selven overdragen waren ende geen broodt vercoepen en wolden, ons heren omgegaen mytten meisteren van senter Claes, om in die beckershuesen broidt to suecken" (Nym. Rekenboek 1539).

„Soe hiir tot Sybert van Ekeren enen fremde joncker ter herbergen lacht ende doe nymantz van den wiinweerden wiin vercoepen wolt, ons burgermeister tott ffrouw Verwers, om den tschencken, laeten haelen 7 vierdel deelwiinss, die quart 5 st. videlicet 7 gl." (Ibidem 1540). In beide gevallen weigerden deze neringdoenden te verkoopen, omdat de door den raad vastgestelde prijs hunner waren hun niet aanstond.

H. D. J. v. S.

GEMOEDELIJK.

De diaconen van de Nederduytse gereformeerde gemeente binnen deese stad, aan de heeren borgermeesteren versogt hebbende, dat de kusters van de groote kerck binnen deese stad den diacon, welcke des Sondaags smorgens in de vroegpraedicatie de bediening voor den armen moet respicieren, als voorheen mogten komen waarschouwen en opkloppen; Waarop gedelibereert en in agting genomen siinde, dat den oudste van gesegde twee kusters is van die hooge jaren om hetgeene voors. niet bequamelick te konnen waarnemen, hebben Haar Ed. en Aghtb. goetgevonden by desen vast te stellen, dat in dit speciael geval en durende het leven van gemelten Jurrien Brouwer de jongste kuster den praedicant en den diacon, welcke de vroegpraedicatie moeten waarnemen, des morgens tydelyck daervan sal waarschouwen; sullende na doode van gem. oude kuster hetgeene voors. door de beyde kusters by beurtens worden waargenomen.

Nym. raadsbesluit 7 Februarii 1720.

H. D. J. v. S.

GEAUTHORIZEERDE SPEELBANK.

Onder de renten, betaalbaar aan de stad Nymegen in 1414 op Paschen en Victoris, vindt men: „Item Speckman dat quekebrett 7 alden schilt ad 44 meeuwen = 38 ℔ 2 sc. 8 d."(Sted. Rekenboek). Het kwaakbord was een dobbelspel. In 1403 verpachtte de ambtman van Maas en Waal voor 5 gld. aan Wouter van Nymegen het recht om in de dorpen in zijn ambt, waar het kermis was, het kwaakbord te zetten (v. Hasselt, Geld. Maandw. II, blz. 185). Zulke pachters werden dobbelmeisters genoemd.

H. D. J. v. S.

WASKAARSEN BIJ HET EED AFLEGGEN.

Item betalt 13 st. voor twee tortzenn, die men gebruickt vur het gerichte, als ymandtz einen eidt doet (Nym. Rekenb. 1574).

H. D. J. v. S.

HEIMELIJKE TROUW, HUWELIJK ZONDER KERKGANG EN HEILIGE ECHT.

DOOR

G. BEERNINK.

De Hervormde kerk heeft in den eersten tijd van haar bestaan een zwaren strijd gevoerd om het wettige huwelijk 1). Concubinaat, huwelijk zonder kerkgang of bevestiging, heimelijke trouw met een geldelijk onderpand, ze kwamen eerst zoo veelvuldig voor, dat de namen der uit dergelijke verbintenissen gesproten kinderen met die hunner ouders zonder eenige opmerking in de doopboeken werden opgeteekend.

Voorbeelden spreken dikwijls meer dan algemeene beschouwingen. Daarom mogen er hier eenige plaats vinden, aan archieven te Nykerk en te Putten ontleend, uit classicale acta aangehaald of getrokken uit een pakket magenscheiden en huwelijksvoorwaarden betreffende de geslachten Wenckum, Wijnbergen, Hoeclom en Witten, grootendeels afschriften uit de zeventiende eeuw, wellicht van de hand van Harderwijk's secretaris Heeck.

I. HEIMELIJKE TROUW.

Gerrit Muilert Egbertszoon en Eneke Aerts.

Gerrit Muilert, een drieëntwintigjarig jonkman, vervoegde zich in 1612 bij den predikant te Nykerk met de mededeeling, dat hij zich in den echtstaat wilde begeven met Anna Henricks,

---

1) Zie Dr. L. Knappert, De Gereformeerde Kerk in haren strijd om het wettig huwelijk (Ned. Archief voor kerkgeschiedenis, nieuwe serie, deel II, blz. 217—275 en 359—396).

wonende te Diermen in het ambt Putten. Volgens het bepaalde in art. 6 van de besluiten der classis van Harderwijk in 1592 zal de dienaar des Woords in de kerk na het eindigen der godsdienstoefening op drie achtereenvolgende Zondagen de proclamatiën hebben afgelezen of het althans zoo dikwijls hebben willen doen, doch tot inzegening des huwelijks kwam het voorloopig niet door het verzet van Eneke Aerts.

Opgeroepen vóór den kerkeraad legde zij aan dezen op den 12 October een lang geschrift over. Hierin was uitgedrukt, dat Gerrit haar vóór omtrent zeven jaren met een buidel geld heimelijk getrouwd en dat zij later twee kinderen van hem ter wereld gebracht had, beiden nog in leven. De naburen verkeerden dan ook in de meening, dat zij, Gerrit en Eneke, echtelieden waren. Met schoone woorden had Gerrit den buidel geld van haar terugontvangen.

Dit alles kon den predikant eenigszins bekend zijn. Hij had immers, niettegenstaande hij nimmer hun huwelijk gesloten had, de twee kinderen uit deze heimelijke verbintenis gedoopt, Jan den 25 October 1607 en Gerrit den 16 December 1610, en deze namen, alsmede die hunner ouders — de naam der moeder, Eneke Stephens, zal ongetwijfeld foutief gesteld zijn — zonder eenige op- of aanmerking in het doopboek ingeschreven. Bekend is, dat in dien tijd de kinderen spoedig na de geboorte gedoopt werden en de vaders van kinderen, zoowel uit wettige als onwettige huwelijken geboren, zelden bij den doop, die ook wel op een werkdag geschiedde, tegenwoordig waren. In art. 16 van de besluiten der Neder-Veluwsche classis, in April 1597 gehouden, werd de Donderdag aangewezen als dag, waarop men kinderen kon laten doopen, huwelijken inzegenen en dan tevens eene predikatie gehouden werd. In 1652 nog werden „alle de broederen des classis ernstig vermaent om met de bequaemste middelen de vaders daertoe te induceren, dat se selven in persoon over den doop harer kinderen willen staen". Bij heimelijke trouw zullen de vaders bij den doop hunner kinderen doorgaans niet tegenwoordig geweest zijn.

Gerrit Eibers, zooals Gerrit Muilert ook wel vermeld wordt, was na het tweede huwelijk zijns vaders, Eibert Muilert Gerritszoon, in 1606 den verkeerden weg opgegaan. Nog eene vrouw, Styne van Bosen, liet in 1610 als moeder een door hem verwekt kind ten doop presenteeren.

Gerrit Muilert liet de beweringen van de verstootene Eneke

niet onbeantwoord. Hij zei, dat zij het aangevoerde niet kon bewijzen. Wel gaf hij toe, dat hij bij haar had geslapen, maar hij, nog slechts een jongen van zestien jaren, was daartoe door haar met geld bewogen en daarom had hij haar van dien tijd af gehouden voor zijne h . . . Het gericht wilde hij laten wijzen, of hij iets verschuldigd was „wat anginck haer kramen ende onderholdt der kinderen".

Eneke ontkende niet, dat zij hem geld gegeven had en daar zij geen afdoend bewijs (van heimelijke trouw) aan den kerkeraad toonen kon, werd haar daarvoor alsnog veertien dagen tijd gegeven. Indien zij het niet overlegde, had zij naar het oordeel van den kerkeraad geene reden den echt van Gerrit met eene andere te verhinderen.

De heer Dr. J. S. van Veen, die bereidwillig de „Civile sententiën" nasloeg, schreef, dat geene uitspraak hierover te vinden was, waarom hij vermoedde, dat de twee personen de zaak in der minne geschikt hadden.

Niet lang daarna ten minste, 18 April 1613, kwam het huwelijk tot stand tusschen „Gerrit Muilert, Egbert Muilerts soen, ter Nykerck (en) Anneken Henricks, Henrick Wolters dochter, te Dyrum". Uit dezen wettigen echt werden twee kinderen geboren, van wie het oudste, gedoopt den 25 November 1617, naar den grootvader Egbert werd geheeten.

Eneke Aerts kreeg toch een echtgenoot: na eerst in 1617 in ondertrouw te zijn opgenomen met iemand uit Eemnes afkomstig, sloot zij in 1618 een wettigen echt met Claas Jans van Nykerk.

Casiin Rengersen en Griete Aerts.

Een geval van een heimelijke trouw met een langeren nasleep, nl. een driejarig proces, is dat van Casiin Rengersen, ook Reyers genaamd, zoon van Reyer Maes, geweest. Als weduwnaar — hij had in 1602 een wettig huwelijk aangegaan — was hij zijne eerste jeugd reeds voorbij, toen hij zich tien jaren later tot een tweeden echt wilde begeven met Claesje Henricks, maar daarin werd verhinderd door Griete Aerts. Deze werd door hem bescheiden in de gerfkamer van het presbiterium. Daar verklaarde zij, dat Casiin haar echte man was, die haar als zijne echte vrouw had getrouwd. Ten bewijze legde zij een buidel met eenig geld erin op de tafel, zeggende, dat

dit haar trouw was. Ook gaf zij een geschrift over, een soort huwelijkscontract, geteekend door zijne neven. Verder beweerde Griete, dat Casiin Rengers haar zoo dikwijls bezocht had, dat haar goedje verteerd was.

Deze antwoordde, dat hij niet wist, dat hij haar getrouwd had, en wat den buidel met geld betrof, zij had hem dien „in den dronck" ontnomen. Om een vaatje bier, dat Griete ten beste had gegeven, hadden de neven „so geattestiret"; desnoods wilde hij dat doen bevestigen. Daarbij wist hij niet, wat voor goed zij toch wel bezeten had.

Den 26 Februari 1613, toen de partijen al langer dan een jaar in geschil geweest waren, werden zij door den kerkeraad naar het Hof van Gelre verwezen.

We ontvingen door genoemde bemiddeling een afschrift van de beslissing uit het „Civile Sententieboeck" 1610—1621, fol. 210 recto, en een overzicht der betreffende processtukken. De eerste luidt aldus:

Caziin Reyerssen contra Griete Aerts.

In saecken van Caziin Reyerssen, ex lege diffamari impetrant ende ten principalen verweerder, ter eenre ende Griette Aerts, respective gedaechde ende eyschersche int selve cas, ter andere syde, by den Hove van Gelderlandt geresumeert het muntlyc beding tussen deselve partyen opten darden Martii XVI^{c} ende dartien gevallen, ende gesien het verhoor van den verweerder in den rade geschiet op die puncten by die eyschersche overgegeven, mitsgaders die verclaringe van de benoemde getuygen, soo op die interrogatoriën als contrarie interrogatoriën gedaen, ende alles overwogen, dat in desen t'overwegen stonde, 't voors. Hoff, doende recht, verclaert die voornoemde eyschersche haere gepretendeerde trouw nyet genoech bewesen te hebben, den verweerder daervan absolverende ende de eyschersche een ewich stilswygen imponerende, den verweerder nyettemin comdemnerende in een amende van veertich gulden voor den armen, die costen om redenen compenserende.

Gedaen ende gepronuncieërt in den Hove Provintiael van Gelderlant t'Arnhem den 20 Decembris XVI^{c} viiftien.

Uit de niet zeer volledige processtukken blijkt nog het volgende, dat hiervoren niet is medegedeeld.

In den winter van 1607, beweerde Griete Aerts, was Casiin

Reyners (Reyers of Rengers) met een aantal bloedverwanten te haren huize gekomen met het doel een huwelijk te sluiten tusschen hem en Griete. Dit kwam inderdaad tot stand en was door bijslaap gevolgd. Des anderen daags was eene attestatie betreffende het sluiten van het huwelijk opgemaakt en geteekend door eenige verwanten van Casiin. Twee en een half jaar had het verkeer tusschen haar en Casiin als gehuwde lieden geduurd. Het huwelijk had de goedkeuring van Casiins vader weggedragen, die hen dikwijls bezocht en zijn zoon berispte, omdat deze Griete slecht behandelde. Ook de overige verwanten van Casiin hadden haar als diens vrouw erkend. Casiin had haar „een buydelken met gelt" gegeven, waarvan hij later beweerde, dat zij het hem ontstolen had; verder had Casiin haar gelast voor hen beiden een huis te huren, hetwelk zij betrokken had en waarin zij meermalen door zijn vader bezocht was. Casiin zelf kwam daarin ook dikwijls en bleef dan eten en slapen.

Casiin Reyers had op 3 Maart 1613 verklaard, dat hij in den winter van 1607 met eenige personen ten huize van Griet Aerts was gekomen, doch dat dit niets met het sluiten van een huwelijk te maken had. Hij had geen trouw beloofd, daar niet den nacht doorgebracht, den bijslaap niet gecontinueerd en zeide dat, zoo die plaats had gehad, zulks „in den dronck" was geweest. Ook had hij geen zak geld als onderpand van trouw gegeven. Geen last had hij gegeven om een huis te huren. Nooit was hij met zijn vader in dat huis geweest, nooit had deze hem berispt ten aanzien van zijn gedrag jegens Griete. Wel had hij gezegd, dat Griete hem den zak geld afhandig had gemaakt. Hij wist niet, of Evert Lamberts op dien bewusten morgen was gehaald om een attest te schrijven. Van Griete wist hij geen kwaad, maar het gerucht liep te Nykerk, dat zij met Reyner .... had geleefd.

Zekere Arisghen van Coeth verklaarde als getuige, dat Griet eens vóór haar bed was komen staan, zeggende: „Daer heb ickt, daermede designerende, dat sy gelt had op trouw van Casiin Reyers; dan sy deposante omtrent een uur daernaer by Casiin coemende ende hem vragende, off hy Gryett getrouwt had, seyde, dat sy 't gelt uyt siin mouw genomen had."

Te rekenen naar het getuigenis van Meynt Claessen in deze zaak, scheen er bij de inwoners van Nykerk nog iets overgebleven te zijn van den geest van onbetrouwbaarheid en onmatigheid, waarmede in 1546 vele vestenaars behept waren volgens

een rechterlijk ambtenaar van Arnhem, naar Nykerk gezonden ter waardebepaling van een eigendom, waarover kwestie was. Meint Claessen toch verklaarde, dat hij wel met de anderen ten huize van Griet was geweest, maar dat hij niets van het daar voorgevallene wist, daar hij dronken was en terstond op stroo, een „dackschove", was gelegd om te slapen. Te voren had hij met de anderen bij Warner Jansen zitten drinken. Wel had hij 's anderen daags het attest mede geteekend, maar wegens zijne dronkenschap wist hij niet, wat hij geteekend had. Van trouw wist hij niet en Casiin was bij het teekenen niet tegenwoordig geweest.

Drie maanden na de uitspraak van het Hof verbond Casiin Rengers, Renger Maes'zoon, zich met Claesje Henricks, Henrick Henricks dochter, beiden te Nykerk wonende, in wettige trouw (17 Maart 1616). Door de actie met Griete Aerts was zijn tweede huwelijk sedert 1612 opgeschort.

Evert Swaer en Catharina Jans van Stralen.

Het zou waarschijnlijk de moeite loonen te Arnhem een onderzoek in te stellen naar een vermoedelijk geval van heimelijke trouw, alweder door verlating gevolgd, en wel van Wolter Loechs, zoon van Loech Gerrits, een der beide kerkmeesters, en Jannetje Jans, die hem in 1605, in 1607 en in 1608 een kind schonk, van welke kinderen hij in het doopboek als vader wordt vermeld. Toch werd Wolter Loechs nog wel drie maanden vóór den doop van zijn jongsten telg in het trouwregister ingeschreven met Lizebeth Pannekoeck Mauritsdochter. Te begrijpen is het, dat Jannetje Jans, in belangwekkende omstandigheden verkeerende, tegen Wolters huwelijksplannen in verzet kwam, zooals ook uit de aanteekening blijkt. Daardoor zeker kwam de echtvereeniging met de andere heel wat later tot stand; althans eerst den 21 Juni 1610 werd Gisebert, het oudste der acht kinderen uit het huwelijk met joffer Pannekoeck, gedoopt.

Evenwel achten we het gewichtiger om, na de uitvoerige behandeling van twee gevallen van heimelijke trouw bij leeken, een voorbeeld van echtschap bij een geestelijke met opgave der stukken mede te deelen, allerminst met de bedoeling om eenige aanmerking te maken.

Andere tijden, andere zeden! Kwam het vóór 1600 vrij

algemeen voor, dat een R. K. dorpsgeestelijke in gemeenschap leefde met zijne dienstmaagd en haar bij overgang tot de Gereformeerde kerk huwde, na dien tijd waren er ook wel eens predikanten, die onbehoorlijkheden op zedelijk gebied pleegden, waarover men door onderzoekingen in classicale boeken der zeventiende eeuw vrij wat zou kunnen mededeelen. Volledigheidshalve moet ook heimelijke trouw bij geestelijken behandeld worden.

Dat het zedelijke peil der massa in de zestiende eeuw laag stond, wordt mede bevestigd door de besluiten en overwegingen van de synode van het landdekenaat van Veluwe, in 1556 te Epe gehouden 1). Evert Swaer, sedert korten tijd pastoor te Nykerk en deken van Veluwe, moet wel overtuigd geworden zijn van de zedelijke verwildering in zijn dekenaat, waarom hij 13 Juni 1561 inzonderheid de vergadering te Epe belegde. Men klaagde niet alleen over de ergerlijke ontheiliging van den Zondag en de machteloosheid der overheid om daaraan paal en perk te stellen, maar ook „insonderheit soe dair voel synnen, die aver etzlicke jaeren by den anderen huyssittende siin gewest ind voel kinderkens by den anderen erweckt hebben, die dan noch nae gebruyck der heyliger kercken sich nyet en willen laeten inleyden in versmaedongh des sacraments der heyliger ehe, dairdurch dan in verleeden tyden voel twysts erresen is ind noch dachlicx verrysen mach, dairdurch dan voel quaets ontstaen mucht."

De leidslieden gaven echter geen goed voorbeeld aan de kerspellieden. Art. 11 van de acta der in 1592 te Harderwijk gehouden classicale vergadering luidt:

„Die pastoren, welcke duslange in concubinatu geseten hebben, sullen deselve persoenen ter echte nemen offt sich van hen scheiden, ten waere saecke, dat sie malcanderen beloften van echtschap voorhenen gedaen hadden. Ende waer sy geliickewel wilden, sal sulx sonder sententie des Hooffs van Gelderlandt niet geschieden. Geliickfals sullen sy hernamals in aller nuchterheit, eerbarheit ende cuisheit ende in somma in aller vromicheit ende godsalicheit leven, opdat sie goede herders ende vorbilden haerder gemeente siin mogen."

Uit verschillende door mij geraadpleegde stukken blijkt

1) Dr. J. S. van Veen, Besluiten der synode van het landdekenaat Veluwe Ao. 1556, in: Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XXX, blz. 151.

duidelijk de verhouding, waarin Swaer tot Catharina Jans van Stralen achtereenvolgens gestaan heeft. Ik acht het minder noodig die stukken hier in hun geheel mede te deelen, maar zal mij bepalen tot het aanhalen van dat, wat over bedoelde verhouding licht kan verspreiden.

Wij hebben dan in de eerste plaats een brief van 15 Augustus 1575, voorkomende in het Nykerksche kerkvoogdijboek over de jaren 1571—1621, fol. 185, waarin de kerkmeesters Reyner Wouters en Henrick Scholten Aelts verklaren ten behoeve der kerk verkocht te hebben 2 groeven aan „Catheryna van Stralen Jansdochter, onses pastoers meeght, ende oiren erven."

Later vinden wij haar als Swaers huisvrouw vermeld en dat zij dit inderdaad geweest is en dat hij met haar zelfs in gemeenschap van goederen heeft geleefd, wordt ons duidelijk uit eene koopakte van 18 December 1608, waarbij ten overstaan van de jonkers des ambts Nykerk de erfgenamen van Evert Swaer 1), „gewesen pastoer", en van Catharina Jansdochter van Stralen, „desselven vurs. pastoer Evert Swaers gewesene huysfrouwe", aan Claes van Dyerman en diens vrouw Henrickgen Schrassers een rentebrief opdragen.

Ten overvloede wijs ik nog op den in een kerkeboek aangeteekenden vérkoop door Henrick Swaer als erfgenaam van zijn oom Evert aan Willem van Coet van „een grafstede in de kerck binnen der Niickerck, daer miin z. oems huysfrouw Catharina Jans van Stralen lest in begraven leyt." Deze verkoop had plaats op 29 December 1608.

II. HUWELIJK ZONDER KERKGANG.

In art. 8 der classicale acta van Juli 1592 staat o.m.: „geliickvals die naemen der tsamengegevene echtelieden sullen in besondere registeren met jaer end dach ingetekent ende toe vermydinghe aller inconvenienten by den kercken verwaert worden."

Het trouwboek te Nykerk, aanvangende 4 November 1593, heeft tot hoofd: „Register der opgeroepene eeluiden ende ock thosamgegebener." De namen zullen in den regel ingeschreven zijn bij de eerste proclamatie; bij Casiin Rengers geschiedde het echter zeker later. Trouwde het paar elders kerkelijk, wat veelvuldig voorkwam, daar een groot getal bruiden of bruide-

1) Hij was in het voorjaar van 1607 overleden.

goms van andere plaatsen kwamen, dan werd dit bij de inschrijving vermeld, doch de inzegening op eigen plaats niet. Eene enkele maal werd aangeteekend, dat geene confirmatie was gevolgd. Geschiedde dit te weinig? Het huwelijksregister te Putten, bij den predikant berustende, doet dit vermoeden. Hieruit voornamelijk putten we voor dit hoofdstuk. Het opschrift luidt: „Register van de opgeboden ende kerckgangen alhier tot Putten by Petro Kinzio, predikant alhier, gedaen, ersten van den 7 Maii anno 1597.

Naar de hier volgende eerste opteekening te oordeelen is het eerste gedeelte pas in 1599 mogelijk van losse bladen afgeschreven.

„Marten van Isendorn ende joffer Anna van Voorst haer drie oproepinghen gehat end daerna haeren kerckganck gedaen in Julio a°. 1598."

In margine: „Dese behoren te staen in folio sequenti, als daer geschreven is".

Opmerkelijk is het, dat hier leden der geslachten Isendoorn à Blois en van Voorst van Schoonderbeek voorkomen, hoewel beide Roomsch-Katholiek gebleven zijn. Meer leden der van Voorsten huwden in de Hervormde kerk te Putten; ook liet Reiner van Voorst er in 1602 en in 1604 een kind doopen.

Met eene door ons te waardeeren openhartigheid wordt door ds. Kintzius bijna direct de groote tijdruimte genoemd tusschen den dag der eerste proclamatie en dien van den kerkgang of openbare bevestiging des huwelijks. Hoevelen waren er niet, die ongetwijfeld nimmer tot het laatste wenschten over te gaan! De afkondigingen, voorgeschreven bij art. 6 van laatstgenoemde acta, achtte menigeen voldoende voor de echtelijke verbintenis of wel, gelijk aangetoond zal worden, voor eene behoorlijke en genoegzame wettiging van eene samenwoning, die tot dien tijd een leven in concubinaat was geweest. Dat artikel schreef voor: „Betreffende verners die proclamatiën dergener, diewelcke in den echten staedt begeven, sullen op drye achter malcanderen volgende Sondagen in den kercken nae eyndinghe des sermoens geschieden ende sullen dieselve niet balder eingesegent oft toesamengegeven worden, het siin dan die voors. proclamatiën sonder verhinderinge ergaen. Welverstaende, dat sulckes oock in den kercken ende niet in privaethuisen geschieden sal, alles nae uutwysen des catechismi".

Het scheen wel, of de predikant blijkens het gemis aan

plaatsruimte ter vermelding van den kerkgang vermoedde, dat deze wel niet zou volgen. Als nauwgezet man achtte hij zich later verplicht door eene tusschenvoeging dag en jaar aan te wijzen, als er jaren verloopen waren, eer de huwelijksinzegening plaats had. Bij overlijden van een der onder de geboden staanden werd medegedeeld, dat er geen kerkgang, geene publieke bevestiging had plaats gehad. Zeer velen waren er, die eerst na vijf of meer jaren door den predikant zich echtelijk lieten verbinden.

Deze rubriek worde vooraf beschouwd.

Wat moet het den van Velp overgekomen leeraar eene voldoening geweest zijn, dat hij in het jaar zijner aankomst (1597) al velen kerkelijk kon trouwen, die òf lang in heimelijke trouw hadden geleefd òf „vor mynen tiit", zooals hij zich uitdrukt, hunne proclamatiën door Wilhelm van Wees 1) hadden doen afkondigen. Het kan ook zijn, dat eenigen geheel onwettig samen geleefd hadden. Was ook niet door de classis van 1597 te Elburg bepaald, dat Pelgrinus, predikant te Vaassen, zich met zijne concubine openlijk moest laten inzegenen? Wat kon men dan bij leeken verwachten? Waar hier klaarblijkelijk door velen het oud-Germaansche recht, de samenleving met medeweten van de magen wederzijds, nog gevolgd werd, kon men niet zoo nauwlettend zijn als in 1588 op de classis te Bolsward, waar verordend was, dat zij, die in concubinaat leefden, niet tot de proclamatiën konden komen, voordat zij genoegzaam getuigenis van „vryigheid" hadden getoond. Mede oorzaak van dergelijk leven zal geweest zijn, dat de kerk niet toestond, dat in verboden graden werd „gehylickt". Het Lateraansch concilie van 1215 had zeker daarvoor evengoed als ter voorkoming van bigamie de afkondiging der geboden geëischt.

De grootste voldoening genoot de predikant, wanneer hij spoedig, na drie of vier weken, tot de inzegening kon overgaan, en inzonderheid, wanneer een edelman hierom kwam verzoeken, die eene bruid gekozen had, die Katholiek was of Katholiekgezind. Men leze: „Der edele, erentfeste Unico Ripperda tot Weldam ende die edele, erentdeugentricke joffer Catharina van Voorst hebben oer 3 opgeboden sonder tegensprecken alhier

1) Nog in 1599 werd aan het Hof verzocht W. (van) Wees, „affgesette pastor tot Putten", die „met heymlick dopen ende leren groten schade doet", zulks te verbieden en hem te gelasten van woonplaats te veranderen (Reitsma en van Veen, Acta der prov. en partic. synoden. Gelderland (1579—1620), blz. 80).

in onse kerck gehadt, ersten den 3 Junii 1604, ende hebben oeren kerckganck gedaen alhier den 19 Junii a°. 1604".

Dat kon den volke ten voorbeeld strekken. Aelt Willemsen en zijne bruid of vrouw hadden hunne oproepingen reeds in 1597 gehad en lieten hunne trouw bevestigen in Januari 1605. Geen kinderen zijn van dit echtpaar in het doopboek vermeld. Zou ook vrees voor 's Hemels straf, die men in de pest van 1604 zag, hebben medegewerkt om den echt door den kerkgang te doen wettigen? Wel mogelijk: in het najaar van 1599, ook een pestjaar, geschiedde dit wel door achttien paren. Velen echter gingen, hoe hevig de pest ook heerschte, daartoe echter nog niet over. Dat zou later blijken.

De Synode kon er voorshands den wereldlijken rechter niet in mengen. Geene gevolgen toch had men gezien van de inroeping der Synode door de classis, den 25 April 1598 te Putten vergaderd, dat in dien tijd wegens de aldaar gevestigde kelnarij der abdij Abdinghof het hechtste bolwerk van het Katholicisme op de Veluwe was. Het artikel luidde:

„Overmitz sich oick nog veel onordeninghen befindt in denn heyelicken stadt, als te weten, dat sie fur die confirmatie bisweilen lang te samen wonen, is fur guet angesien, dat men selckers sal bringen ad Synodum."

Ja, er was veel „onordening". Twee jaren te voren had men er in de classicale vergadering ook al over geklaagd. We schrijven hier eenige jaren van ondertrouw en daarop gevolgde bevestiging op, die veel uiteenloopen: 1597—1606, 1599—1605, 1600—1609, 1600—1604, 1602—1618, 1602—1606, 1602—1608, 1599—1604 enz. Eén of twee jaren verschil, dat kwam zeer dikwijls voor.

Dat kinderen dikwijls de voetstappen der ouders drukten, ook op dit gebied, bewijzen de volgende opteekeningen omtrent welgestelde lieden:

„Herman Cuisinsen ende Wob Germens oere opgeboden gehadt van Wilhelmo van Wees ende oere kerckganck gedaen den 17 Octobris A°. 99 by my."

Van tien jaren later dateert de huwelijksinschrijving van den zoon van dezen echtelieden:

„Wouter Hermans, Herman Cuisynsen (overleden) sone, ende Gerritjen Germens, Germen Gosens (overleden) dochter, beide van Heel (Hell), hebben oer 3 opgeboden alhier sonder verhindering gehat, ersten den 5 Novembris ende so vortan A°. 1609,

ende haren kerckganck gedaen alhier den 24 Junii A°. 1618." Deze Wouter, „guertemaker" te Heel of Hell, vreesde naar allen schijn eene vervolging van het Veluwsche landgericht; hij liet in 1618 eenige dagen vóór het spannen der bank te Putten zijn huwelijk voltrekken.

Het ging wel eigenaardig toe in dien tijd: den 24 Juni trouwde hij; vier dagen later liet hij zijn zesde kind doopen. En waarom weigerde de predikant dan niet de kinderen te doopen van hen, die niet kerkelijk waren gehuwd, ten einde hen zoo eenigszins te noodzaken zich in de kerk te doen inzegenen?

Art. 8 der classicale acta van April 1594 geeft antwoord op deze vraag: men sprak toen over vaders, die niet bij den doop hunner kinderen wilden staan. Men vreesde, dat anders de kinderen ongedoopt zouden blijven of „oock in 't pausdom" zouden gebracht worden.

Een trouwlustig paar van zestien jaren her — in 1602 reeds hadden ze „oere 3 oproepinghen gehat sonder verhindernisse" — liet vóór het houden van het gericht nog tijdig hunne trouw bevestigen; een ander tweetal, dat twintig jaren onder de geboden had gestaan — om van anderen te zwijgen — kwam den laatsten Mei 1618 nog vóór den preekstoel om zich te laten inzegenen. Anderen lieten het op eene veroordeeling aankomen. Van welk college, synode, classis of kerkeraad, een aandrang tot vervolging bij het gericht kwam, is nog niet vast te stellen: zeker is het niettemin, dat men verwachtte, dat drost en gericht eene razzia zouden houden onder allen, die wel de huwelijksgeboden hadden laten gaan, maar zich niet openlijk als „echt getrouwde lieden" verbonden. Er moeten wel oude lieden geweest zijn, die zich op 28, 29 en 30 Juni 1618 vóór het gericht te verantwoorden hadden wegens hunne samenleving zonder „copulatio publica."

Jan Jansen en Fie Janssen hadden in 1597 hunne proclamatiën laten doen, zeker na langdurige samenleving. Of behoorden ze ook al tot de kinderloozen, omdat evenals bij verscheidene paren, in 1597 geëcht, geen kinderen van hen in het doopboek geschreven staan? Het is niet aan te nemen. En nu moesten Jan en Fie zich hooren aanklagen, omdat een nieuwe tijd eene formaliteit — zoo zullen ze den kerkgang beschouwd hebben — eischte, die in hunne jonge jaren zelden in acht werd genomen. „Deser namen heft die drost ende gericht gehat alhier A°. 1618 den 28, 29 ende 30 Junii" is bij

hunne huwelijksinschrijving en bij die van anderen het bijschrift.

Prikkelbaar moet ds. Kintzius in dat jaar, dat zijn sterfjaar worden zou, wel geweest zijn. Hoe kon toch anders een paar, dat den 21 Juni voor het eerst ingeschreven was, reeds vóór den 28sten d. a. v. kerkelijk getrouwd zijn? Maar de predikant was toornig, zeker omdat het tweetal langen tijd als gehuwde lieden geleefd had. We zien het aan de inschrijving, die in haar geheel volgt: „Wouter Aertz ende Petertjen Pulchroms hebben alhier hare 3 opgeboden gehat sonder tegensprecken, erste den 21 Junii A°. 1618. Deser namen siin den Drost van onse scholtus overgelevert, gericht houdende A°. 1618 in Junio, als sy sommige jaeren in concubinatu met elkander gesaten hebben, maer hare kerckganck en hebben sie noch nit gedaen." Het baatte zulken ontuchtigen niet, dat zij uit vreeze voor straf nog eene week te voren zich onder de geboden stelden met het vaste voornemen om wettig te trouwen. Ds. Verbrugge kon er later bij aanteekenen: „Haren kerckganck gedaen den 14 Octobris 1618."

Eéne groep bleef buiten vervolging: het waren zij, wier echtgenooten, met wie zij den kerkgang nog niet gedaan hadden, waren overleden.

Was het smart of verontwaardiging, als bij één naam van een paar ondertrouwden gevoegd werd: „Obiit A°. 1617 sine copulatione publica", waar het een paar gold, dat reeds in 1598 was ingeschreven? Elders leest men: „Dese is sonder kerckganck gestorven", zonder dag of jaar van overlijden, zooals bij Griet van Wenckum Claesdochter, die 6 Januari 1606 zich met Goossen Willemsen liet aanteekenen. Zoo was mede het huwelijk van Hertger Gerrits van den Broeck van Barneveld en Grietje Everts van Angeren te Putten door den dood verhinderd blijkens het bij zijn naam gevoegde: „Obiit peste post tertiam proclamationem sine confirmatione die 19 Martii A°. 1605."

Volgens alle mededeelingen in Putten 's oudste doop-, trouw- en lidmatenboek bleek er in de eerste twintig jaren der reformatie te Putten een aanzienlijk, zoo niet het grootste, aantal lieden te zijn, die zich niet dadelijk na afkondiging van de vereischte huwelijksgeboden in den echt deden vereenigen, wat bij velen geene samenleving als gehuwde lieden uitsloot, hetgeen door het doopregister bewezen wordt. Door aansporing, vrees voor vervolging of andere oorzaken gingen de meesten er eindelijk toe over om hun huwelijk door kerkgang ter openlijke

bevestiging geheel te doen wettigen. Onwilligen werden vervolgd, in het bijzonder zij, die vóór hun ondertrouw in concubinaat hadden geleefd.

Terugtreden van een der ondertrouwden, die met beider wil en met consent van ouders beiderzijds waren geproclameerd, werd ongeoorloofd geacht. Eene bruid te Nykerk wilde in 1629 zich niet in het huwelijk doen bevestigen, waarom de classis den bruidegom, indien zij onwillig bleef, verwees „ad Aulam" 1). In Arnhem gelastte men 21 Maart 1659 iemand, die na de afkondigingen zijne bruid niet wenschte te trouwen, dit alsnog te doen of de stad te verlaten; een schoolmeester werd om gelijke reden het schoolhouden verboden 2). Men eischte daar in 1678, dat zij, die door een Roomsch-Katholieken priester waren getrouwd, hun huwelijk volgens de wetten der Gereformeerde kerk zouden doen voltrekken.

Nog heel wat jaren zou het duren, eer het wereldlijke gerecht een beter geordenden toestand wist te scheppen. Het ging daarvoor zelfs boeten en andere straffen opleggen aan den man, die door eene vrouw in barensnood was genoemd als verwekker van het kind. Zoo b. v. door het landgericht te Ede in 1761. Zelfs vorderde het volgende jaar deze vrouw van den aangeklaagde, die 25 gulden boete had moeten voldoen, betaling van kraamkosten en alimentatie. Dit werd toegewezen, ingeval er geen omgang met anderen geweest was.

In 1760 eischte de drost in het gericht te Elburg 25 gulden boete voor ouders, die vóór hun huwelijk een kind hadden gekregen. De pleitbezorger kwam hiertegen op, omdat er trouwbeloften geweest en gehouden waren.

Wat ook de drost toen ter wille van zedelijkheid in naam der wet meende te moeten vervolgen, voor zoover wij weten, geene huwelijken zonder kerkgang meer. Zij kwamen in de achttiende eeuw zeker zelden of in het geheel niet meer voor.

III. HEILIGE ECHT.

„Echt getrouwde lieden voor God en de wereld" hadden zich na de proclamatiën in de kerk door priester of predikant voor het leven laten verbinden; zij waren dan „in heiligen echt" getreden. In de stukken uit de vijftiende eeuw, welke de

1) d. i. naar het Hof van Gelderland.

2) Mr. J. W. Staats Evers, Kroniek van Arnhem, 1233—1789.

huwelijksvoorwaarden van aanzienlijke personen behelzen, ontbreekt, voor zoover mij bekend is, de aanwijzing, dat de trouw kerkelijk zou voltrokken worden. Dat dit echter bij hen wel geschiedde, is af te leiden uit de slotbepaling: „die sal siin goet erven, daer dat God ende de heilige kercke wiist" (1435, sint Mathias avont des heiligen apostels, huwelijk tusschen Reiner Johans van Wedichem en Beerte, ook Geerte, Gerrits dochter van Putten).

Een wettelijk huwelijk was echter nog geen echtschap. Een oprecht, wettelijk huwelijk ter eere Gods almachtig werd tusschen Matthijs van Wenckum, weduwnaar, en Lummeken Ruters 1) „veraccordeert, verdedinght und entlyck gesloten" door Herman van der Hell en Wynold van Eenschaten ter eene en Jasper en Gerrit Kreynck ter andere zijde op 2 Mei 1581, „ehr dennogh zy hun in den echtschap begeven".

Evenwel spreken huwelijksvrienden ook wel, dat zij een „wetlyck hylick und echtschap gededinght, geslooten ende uytgesproocken hebben, eer de trouwen ende byslaepen geschiet sinnen". Het was bij het vaststellen der huwelijksvoorwaarden van Gerrit van Wenckum en juffer Anna van Eenschaten, 14 December 1538, door Giisbert van Wenckum, Herman van Oldenbarnevelt en Willem van Averenck ter eene en Conradus Becker, kanunnik te Deventer, Dirck van Averenck en Johan Bentinck ter andere zijde. De verloofden zouden „malkanderen nemen ende beholden tot echte luyden ende rechte, echte bedgenoten, die eene van de andere dan durch de doot niet te scheiden".

Van den 27 September 1551 dagteekenen de bepalingen van het huwelijk van Gerrit Maurissen Pannekoeck en Bye van Wenckum Giisbertsdochter. „In den eersten sullen Gerrit ende Bye vurs. sigh begeven ind vergaederen in de heilige echt nae forme, maniere ende gewoente der heiliger kercke". Johan van der Hell en Herman van Oldenbarnevelt waren hunne huwelijksvrienden.

1569, 12 November. De aanhef van een hierop gedateerd stuk luidt:

„Wy Steven van Rhemen, Johan van Doetechem und Ernst Krouse van wegen Evert van Rhemen, zal. Steven van Rhemen soen, onses lieven broeders, neven und swaegers, ter eynre, und

1) In eene kantteekening op het afschrift staat: „Joffer Lumme Ruyters, later getrouwt aen Cassiin van der Hell."

wy Mathyas van Wenckum, Johan van der Hell und Henrick van Marckel van wegen junffer Johanna van Wenckum, echte doghter zal. Gerrits van Wenckum, onse liever suster und nichte, ter anderen syden, doen kondt ende bekennen met desen onsen openen, bezegelden hylixbrief, dat wy als witlicke hylixfrunden und mage, sonderlinge daertoe gebeden ende geroepen, einen witlicken hylick und echtschap tusschen Evert ende juffer Johanna vurs., aleer sy in trouw of byslaep sigh met den anderen begeven, ter eere Godes almachtigh eindraghtig gededinght ende besloten hebben op vurwaerden ende manieren hiernae beschreven.

In den eersten sullen Evert und juffer Johanna vurs. malkanderen nemen ende trouwen tot echte und rechte beddegenoten, als sulx nae ordenningh Godes und insettinge der heilige kerck eget und behoirt, van den anderen niet te scheiden dan durch de doot" enz.

Met ongeveer gelijke termen werd den 9 September 1626 de huwelijksbrief aangevangen, vermeldende de voorwaarden van de trouw tusschen Anthonis van Wenckum, weduwnaar van Cecilia van Wijnbergen, en joffer Johanna van Cranenborch. Hij is waarschijnlijk, evenals zijn broeder Gerhard, vóór den magistraat getrouwd.

„In den naem Godts almechtigh ind oer sielen zaligheid" hebben „vrunden, magen ende hyliksluiden" een echt en wettelijk huwelijk „gededinght, gemaeckt ende eindrechtelyk uytgesproocken" tusschen Gerrit tho Bocop Johanszoon en Johanna Pannekoeck, 22 Maart 1557.

Wichman van Wijnbergen en Styne van Brenen huwden in 1547. Als voorwaarde staat o. m.: „In den ersten sullen Wichman ende juffer Styne vurs. vergaederen in der heiliger echt nae forme, maniere ende gewoonte der heylige kercke".

Genoeg thans aangehaald om te doen zien, dat men bij aanzienlijken blijkens huwelijkscontracten het voornemen had om den echt in de kerk te doen voltrekken. Alleen willen wij nog eene zinsnede afschrijven, waarmede een kinderloos sterven wordt aangeduid: „in fal sonder naelatende, blievende geboerte ('twelck Godt ten salighste verhueden moeth) ydt bedde geschuirt (gescheurd) wurde, dat die lestlevende" enz., 1581.

Huwelijksaanteekeningen uit den Katholieken tijd zijn niet tot ons gekomen. De verdienste der Hervormden op dit gebied is geweest, dat zij huwelijksregisters zeer noodig oordeelden,

en al missen deze eene gewenschte volledigheid en al werden ze soms slordig en onnauwkeurig bijgehouden, ze werden later als officiëel erkend en zijn niet alleen eene vraagbaak voor genealogen, maar ook eene bron van velerlei geschiedkunde.

De behoefte aan officiëele inschrijving deed zich spoedig bij Katholieken zoo gevoelen, dat zij na de afkondiging der proclamatiën in de Gereformeerde kerk vóór de burgerlijke overheid, magistraat of schout, trouwden. Ten bewijze strekken de volgende aanteekeningen, eerste bewijzen van burgerlijke huwelijken, zeker door kerkelijke inzegening gevolgd:

Putten, 2 October 1624.
Joncker Gerrit van Wenckom tot Herderwiick.
Juffrouw Anna van Isendoorn à Bloeys op Schoonderbeeck,
dese tot Herderwiick p. magistrati(?).

Nykerk, 7 Juni 1657.
Maurits Pannekoeck j. m.
met Catharina Mooys j. d.
beyde van Niickerck.

Na gedane proclamatiën alhier voor den scholtus getrout.

Natuurlijk komt dergelijke toevoeging niet voor bij een gewezen priester. Het was Wilhelm van Wees te Putten, die het voorbeeld van Pelgrim van Hierde te Vaassen, den 2 December 1606 getrouwd, volgde:

„Wilhelm Weulfers, Weulfert de Wesen (overleden) sone, ende Jannetjen Gerritzen, Gerrit Wolfs (overleden) dochter, beide van Putten, hebben oere 3 opgeboden wetlick alhier gehat sonder tegensprecken, ersten den 24 Julii A°. 1608, ende hebben oeren kerckganck gedaen alhier den 26 October A°. 1608."

Uit dit huwelijk werd geboren: Anna, gedoopt 6 October 1609, Weulfert, 13 October 1611, en Gerrit, 25 September 1614.

Zoo was door het huwelijk van dezen volhardenden strijder voor zijn geloof, getuigen de acta van synode en classis, een einde gekomen aan zijn verzet.

Woonden twee verloofden op verschillende plaatsen, dan moesten op beide de drie afkondigingen geschieden. Niet alleen tegen bigamie moest gewaakt worden, maar ook tegen het huwen van lieden, die elkander te na in den bloede of in zwagerschap bestonden (Art. 7 der acta van de classis van 1592).

JACHTDELICT.

Het volgende is een gedeelte van een getuigenis d.d. 3 October 1548 van Johan Bell, wonende te Zutphen, gewezen deurwaarder van hertog Karel, ten aanzien van het recht van Giisbert van Wisch op het genot van de wildbaan van het huis Overhagen te Velp. Hij gelooft, dat v. W. inderdaad in het bezit van dat recht was, daar hij dikwijls in gezelschap van den hertog en alleen op wilde zwijnen joeg, hetgeen de hertog hem in het tegenovergestelde geval zeer zeker zou belet hebben. Als bewijs van 's hertogs gezindheid tegenover inbreuk op zijn heerlijk jachtrecht vertelt hij het volgende staaltje:

„Hy, die spreeckt, weet well, dat Siin F. G. nit lyden en wol, dat yemant, hy was oick wy hy was, jaechde dan mitt Syner F. G. will ende consent, sullicks dat hem, die spreeckt, noch wel voirstaet, dat op eenen tiit Siin F. G. angebrocht was, dat die vader des heren van Bronckhorst, nu ter tiit ziinde 1), die jacht bestelt hadde omtrent Loenen 2) ende dat Siin F. G., sullicks gehoert hebbende, dede terstondt alle siin schutten ende hoffgesinne wapenen ende opsitten, ende mitten selven reet Siin F. G. in persoen nae Loenen, nit doende dan galopperen, totdat sy daer waeren, mit sullicken tornigen gemoet, dat hy, die spreeckt, wel weet, hadde Siin F. G. den vader des vurs. heren van Bronckhorst op die jacht gevonden, dat hy hem solde durchsteken hebben, maer hy was gewaerschout ende geweken."

Dit stuk maakt deel uit van een dossier, getiteld: „Grave van Lymborch aengaende die jacht" in den bundel „Jacht Veluwe" (Archief van het Hof van Gelderland).

J. S. v. V.

---

1) Met den „nu ter tiit ziinden" heer van Bronkhorst wordt Joost bedoeld, die in 1553 overleed. De vader was de, volgens Stokvis, Manuel X, 19, in 1506 overleden Frederik.

2) Het huis te Eerbeek (op 3/4 uur afstands van Loenen) was een Bronkhorstsche bezitting.

DE GROOTE KEURVORST ALS JONGELING IN GELDERLAND.

DOOR

F. A. HOEFER.

Wanneer Slichtenhorst 1) den lof zingt van het kasteel Doorwerth, somt hij er op, dat daar „ook omtrent het jaar 1635 de toen Prins en nu Keurvorst van Brandenburgh omtrent anderhalf jaer in syner vrijerschap heeft Hof gehouden."

Op de juistheid van deze mededeeling valt wel wat af te dingen zoowel ten opzichte van het lange verblijf te Doorwerth als op zijn vrijerschap van daar uit.

Een thans zelden voorkomend werkje van G. W. von Raumer 2), uitgegeven voor een weldadig doel, geeft een overzicht van het verblijf van den Keurprins in ons land in 1634 en volgende jaren. Daar hij meestentijds in Gelderland vertoefde en het boekje mededeelingen bevat omtrent het oorlogstooneel en de oorlogsbedrijven binnen het Gelderland dier dagen, is het wellicht vooral den Gelderschen lezer welkom hieromtrent iets te vernemen en dit te meer, daar tijdgenoot en nageslacht in Duitschland steeds dankbaar erkennen de groote verplichtingen, die de later beroemde Keurvorst aan ons land had, een verplichting, die stellig in geen geringe mate Gelderland toekomt, zooals uit het vervolg zal blijken.

---

1) Slichtenhorst, Geldersche geschiedenissen, eerste boek: Tooneel des lands van Gelder, blz. 112.

2) Friedrich Wilhelm, des Grossen Kurfürsten von Brandenburg, Jugendjahre. Erster Abschnitt: Aufenthalt in Holland 1634 und 1635. Berlin 1853. Zweiter Abschnitt: Weiterer Aufenthalt in Holland 1636 und 1637. Berlin 1854.

In 1634 had de Prins den leeftijd van veertien jaren bereikt en rijpte het besluit om hem voor eenige jaren, zooals het destijds heette, naar „Holland" te zenden, ten einde daar zijne opvoeding te voltooien. Dit verblijf in de Nederlanden, zegt von Raumer, is bepaald beslissend geworden voor de grootheid van den Pruisischen staat, want geen land ter wereld was toen meer geschikt om Brandenburg ten voorbeeld te strekken dan Holland.

Dit kleine land had zich door zijn strijd tegen Spanje een eerbiedwaardige positie in geheel Europa veroverd. De groote vlucht, die de handel nam, vond krachtigen steun in een voortreffelijke zeemacht. Dit land stak in het begin van den dertigjarigen oorlog torenhoog uit boven het verdeelde Duitschland en boven Engeland, voor welks grootheid koningin Elisabeth eerst den grondsteen gelegd had.

Het in de Nederlanden krachtig ontwikkelde leven kwam kunsten en wetenschappen ten goede en bezorgde dit land de eerste plaats onder de volken, ook op geestelijk gebied. De hoogeschool te Leiden was wereldberoemd, de Hervormde leer liet verschil in opvattingen toe.

De samengebrachte schatten werkten de ontwikkeling van schilderkunst en bouwkunst in de hand en het was in de Nederlanden, dat de aanleg van tuinen voor het eerst tot een kunst verheven werd.

De Nederlandsche staatslieden, half kooplieden, half diplomaten, stonden in hoog aanzien en aan de spits van allen hadden de prinsen van Oranje een leger gevormd, dat een school voor veldheeren was.

Wanneer men de verscheidenheid van onderwerpen overziet, die een ontvankelijken en krachtigen geest hier tot ontwikkeling werd aangeboden, dan komt men tot de slotsom, dat hier ook een vorstenschool was.

Tot recht begrip van hetgeen volgt, is wellicht een kort overzicht van den staat- en krijgskundigen toestand der betrokken landen gewenscht.

In 1634 was de Keurvorst nog het denkbeeld van een nauwe aansluiting bij Zweden toegedaan, zelfs van een huwelijk tusschen den Keurprins en de dochter van koning Gustaaf Adolf, Christina van Zweden, waardoor een protestantsche groote mogendheid in het noorden ontstaan zou zijn.

De Republiek had den 8 Februari 1635 een bondgenootschap

met Frankrijk aangegaan en in Mei verklaarde Frankrijk plechtig den oorlog aan Spanje. Onder anderen was bepaald, dat bij samenwerking der legers Frederik Hendrik het vereenigde Staatsch-Fransche leger zou aanvoeren. De beide legers vereenigden zich bij Maastricht en trokken roovend en plunderend door tot Brussel. Maar de krijgskans keerde. De belegering van Leuven moest wegens ziekte en gebrek aan levensmiddelen opgebroken worden en in Juli lag het Staatsch-Fransche leger weder te Roermond en drongen de Spanjaarden tot den Rijn door. De Kardinaal-Infant voerde het bevel over het Spaansche leger, terwijl de bekende Piccolomini aan het hoofd van het keizerlijke leger, vooral uit Croaten samengesteld, stond.

Einde Juli 1635 verrasten de Spanjaarden Schenkenschans; de Betuwe begon hierdoor gevaar te loopen, terwijl het krijgstooneel tot in de Kleefsche landen van den Keurvorst werd uitgebreid. Prins Frederik Hendrik beperkte zijne krijgsverrichtingen in den herfst van 1635 tot de belegering van de Schenkenschans. De Spanjaarden onder den Kardinaal-Infant en graaf Johan van Nassau deden van het tegenwoordige Limburg uit pogingen tot ontzet van de Schenkenschans, die door een keizerlijk leger onder Piccolomini ondersteund werden. Daar bij deze krijgsverrichtingen de Kleefsche landen veel te lijden hadden, trachtte de Keurvorst voor hen neutraliteit te verkrijgen.

Eindelijk gaf de Schenkenschans zich den 30 April 1636 aan den veldmaarschalk graaf Willem van Nassau over en kwam Kleef vrij.

Spanje trachtte met de Republiek afzonderlijk over vrede te onderhandelen. Toen dit Frankrijk ter oore kwam, protesteerde het met kracht hiertegen.

Niettegenstaande die onderhandelingen werd de oorlog echter voortgezet en sloeg Frederik Hendrik plotseling 21 Juli 1637 het beleg voor Breda, dat zich 10 October overgaf. Dit beleg behoort tot de merkwaardigste wapenfeiten van Frederik Hendrik.

Nadat het besluit genomen was, dat de Prins te Leiden zou gaan studeeren, werd een kleine hofhouding voor hem gevormd, aan wier hoofd Johann Friedrich von Kalkum, Leuchtmar genoemd, geplaatst werd met de opdracht om dikwijls over zijn kweekeling te schrijven.

Moeilijk viel het den Keurvorst het benoodigde reisgeld te vinden. Hij leende 3000 daalders van den Berlijnschen bankier

Jobst Weiler, terwijl 3000 daalders door de moeder van den Prins uit haar eigen vermogen gegeven werden. Namens den Keurvorst beval de minister von dem Knesebeck schriftelijk den Prins bij Frederik Hendrik en de Staten-Generaal aan.

Aldus uitgerust vertrok de Prins den 26 Juni 1634 uit Berlijn om over Perleberg, Lenzen, Hamburg, Oldenburg, Aurich, Groningen, Zwolle, Amersfoort en Utrecht den 27 Juli (6 Augustus n. st.) te Leiden aan te komen.

Hier ging hij vooreerst in een logement, dat door een weduwe gehouden werd, die ook voor de tafel van den Prins zorgde. Men betaalde wekelijks acht rijksdaalders per persoon, waarvoor acht maaltijden en vier tusschengerechten verstrekt werden, terwijl de tafel van de bedienden zes gulden kostte. Voor wijn, suikergoed, vuur en licht moest men zelf zorgen. Op den duur werden de kosten te groot en daar de waardin alleen voor huisvesting, zonder stalling, maandelijks zestig rijksdaalders eischte, werd een woning gehuurd, waarin de Prins zijn eigen huishouden had en waarvoor hij de noodige meubels, tapijten enz. huurde.

De Prins zou jaarlijks 6000 rijksdaalders ontvangen, maar Leuchtmar klaagde, dat hij hiermede niet uitkwam, ofschoon de Kleefsche stenden de kleine hofhouding te hulp kwamen. Zoo zond de landrentmeester Blaspiel zes voeder rijnwijn en deden de Kleefsche edellieden hun best om de keuken te voorzien, terwijl de Republiek vrijdom van accijnzen en impost toestond.

Nadat de Prins aldus te Leiden gevestigd was, rijst onwillekeurig de vraag: welke waren de vorstelijke personen, met wie hij omging?

Te Rhenen woonde destijds de tante van den Prins, de weduwe van den in 1632 gestorven Winterkoning, Elisabeth, dochter van Jacobus I van Engeland 1). Hare twee oudste zonen, de prins en latere keurvorst Karel Lodewijk, toen zeventien jaren oud, en de vijftienjarige prins Rupert, de uitvinder van de zoogenaamde zwarte kunst, studeerden eveneens te Leiden en vormden zijn dagelijkschen omgang. Beiden hadden een zorgvuldige opvoeding genoten en gaven blijken van grooten aanleg. De jongere kinderen van de keurvorstin van de Paltz waren nog bij hunne moeder. Het waren prins Maurits, toen veertien

1) Zie over haar en haar gezin C. A. van Sypesteyn, Het Hof van Bohemen *in den Haag* in de XVIIde eeuw.

jaren oud, die later ellendig om het leven kwam; de zeer ontwikkelde oudste dochter, prinses Elizabeth, toen zestien jaren oud en later abdis van Herford, en de begaafde twaalfjarige prinses Louise, die op rijperen leeftijd tot de Katholieke kerk overging en als abdis te Maubuisson stierf.

Ofschoon de omgang met zijn naaste familie zeer ontwikkelend op den Prins moest werken, zag toch zijn vader dien ongaarne om staatkundige redenen. De Keurvorst toch neigde tot de keizerlijke staatkunde en vreesde een verbintenis tusschen zijn zoon en prinses Louise, gesproten uit een huis, dat de doodvijand van het keizerlijke hof was. Later zou dit de reden zijn, waarom de Keurvorst den Prins uit de Nederlanden terugriep.

Behalve het huis van de Paltz trad het huis Oranje-Nassau op den voorgrond en hierbij in de eerste plaats prins Frederik Hendrik, toen vijftig jaren oud. Zijne veldheerstalenten en de hooge gaven van de hem omringende generaals en staatslieden zijn van blijvenden invloed op den Prins geweest. Zijne echtgenoote Amalia van Solms leefde meestentijds te 's Gravenhage. Van hunne talrijke jeugdige kinderen zou een dochter, prinses Louise, toen zeven jaren oud, eens de gemalin van den grooten Keurvorst worden.

Onmiddellijk na aankomst zond de Prins den kamerjonker Werner von der Schulenburg naar de koningin van Boheme en naar prins Frederik Hendrik, die toen in het leger vóór Nymegen was, om zijne aankomst te berichten.

De Koningin kwam te Leiden, noodigde den Prins ter tafel en verzocht hem haar te Rhenen te bezoeken. De Prins meldde dit aan zijn vader met een brief uit Leiden 4/14 Augustus 1634.

Juist deze brief en volgende leveren het materiaal niet alleen om een beeld van zijn verblijf in de Nederlanden te krijgen, maar wij leeren tevens daaruit de onderwerpen kennen, die zijn geest toen bezig hielden. Zoo deelt hij in den boven vermelden brief mede, dat het leger van prins Frederik Hendrik nog steeds op de Mookerheide is en dat het Hessische krijgsvolk bij Reinberg over de schipbrug trekt om zich met den prins van Oranje te vereenigen. In een volgenden brief van 20/30 Augustus bericht hij aan zijne ouders, dat hij hun eenige voorwerpen, uit Oost-Indië afkomstig, toezendt, w. o. achaten handvatten voor messen en rottingen. Verder verzoekt hij om een koets en koetspaarden en eindigt met een naschrift, waarin hij o.a. mededeelt, dat de prins van Oranje den vorigen dag met zijn leger van Nymegen zou opbreken.

Den 23 September schreef de Keurvorst aan zijn zoon, dat hij wel naar Rhenen kon gaan, maar niet naar den paltzgraaf van Neuburg, en drong zeer bij hem aan te Leiden te blijven en ijverig en vlijtig te studeeren. Om den Prins in de gelegenheid te stellen koets en paarden aan te schaffen zond hij een wissel, groot 1000 daalders, op Amsterdam. Een koetsier moest hij maar te Leiden nemen, want de Brandenburgsche lieden waren niet gewoon „vom Kästlein zu fahren." In antwoord op de gezonden Oost-Indische voorwerpen stuurde de vader den Prins eenige zeldzame munten, die echter door de Zweedsche ruiters bij Rathenow buitgemaakt werden en trots het schrijven aan generaal Banner niet terecht kwamen. De zoon tastte zeer in het zwak van zijn vader, toen hij hem een paar groote Schotsche honden toezond, die hij van de koningin van Boheme ten geschenke ontvangen had.

Nogmaals uitgenoodigd om naar Rhenen te komen ging de Prins er met zijne neven tien dagen heen. Tevens maakte hij van deze gelegenheid gebruik om prins Frederik Hendrik in het leger vóór Breda te bezoeken.

In September berichtte von Leuchtmar aan den Keurvorst den terugkeer van den Prins te Leiden, waar hij privaatlessen met de jonge Paltsgraven nam. Verder had hij daar omgang met eenige edellieden uit Pommeren en Mark, die te Leiden studeerden.

Intusschen had de Prins een koets met paarden na de ontvangst van de duizend daalders gekocht. Zooals hij 20/30 September 1634 schreef, was hem de prijs van een en ander niet meegevallen. De koets had 700 rijksdaalders gekost. Zij was inwendig met rood fluweel gevoerd en van rood damasten gordijnen voorzien, die hij er bij moest koopen. De paarden waren zeer duur aan de markt, zoodat hij slechts vier tegen honderdveertig rijksdaalders per stuk had kunnen koopen. Ten slotte verzocht hij nog om toezending van vijfhonderd rijksdaalders.

Den 26 October/5 November 1634 meldde de Prins aan zijn vader, dat hij van Leiden uit te 's Gravenhage een bezoek gebracht had aan de koningin van Boheme en aan prins Frederik Hendrik en zijne gemalin. Kort hierop was de Prins verplicht Leiden te verlaten. In October 1634 brak daar de pest uit, die zoo toenam, dat Leuchtmar naar een andere woonplaats voor den Keurprins moest uitzien. Blijkbaar had men hierbij van de zijde van den Prins het oog gevestigd op een verblijf, waarover prins Frederik Hendrik te beschikken had.

De Keurvorstin, zijne moeder, had gaarne gezien, dat haar zoon naar Delft was gegaan. Leuchtmar berichtte haar, dat het huis van den prins van Oranje te Delft niet beschikbaar was, omdat het aan een Engelsche maatschappij verhuurd was. Hij won daarop den raad van de Koningin te 's Gravenhage in. Deze ried aan naar Rhenen te gaan, met het gevolg, dat de Keurprins midden December het vorstelijke verblijf te Rhenen betrok. Van 's Gravenhage had Leuchtmar, zooals hij schreef, afgezien wegens het slechte gezelschap, dat men daar aantrof, terwijl men te Rhenen hetzelfde onderwijs kon genieten als te Leiden met uitzondering alleen van schermen en dansen. Te Rhenen bleef de Keurprins tot Mei 1635.

Van daar schreef de Prins aan den Keurvorst 10 Januari 1635, dat de lucht van Rhenen zooveel beter was dan te Leiden en dat hij er wel de helft goedkooper leefde. Verder beval hij als zaakwaarnemer van den Keurvorst te Amsterdam Hans Bonen aan in plaats van diens overleden vader Abraham Bonen. Voor het euvel van een open dijbeen, waaraan de Keurvorst leed, zond hij hem kapoenenvet.

In Mei zou het geheele hof van de Koningin weder te Rhenen komen. De Prins vond noodig zijn vader hiermede den 18/28 Februari in kennis te stellen en hem te verzoeken toe te staan dan zijn verblijf naar Arnhem of Emmerik te mogen verleggen, daar hij dan niet in het huis te Rhenen kon blijven. In die plaatsen, schrijft de Prins, was het leven niet duur en kon men de „exercitia" even goed als te Leiden hebben. Verder deelde hij mede, dat de Stenden van Mark reeds zesduizend rijksdaalders gereed hadden om hem als een welkom te vereeren en de ridderschap van Kleef hem nog vijfduizend rijksdaalders vóór Paschen zoude aanbieden, terwijl de Kleefsche steden, te Rees vergaderd, niet zouden achterblijven.

In April was de Prins enkele dagen te 's Gravenhage bij de koningin van Boheme en bezocht daar ook Frederik Hendrik, die aan het podagra ziek lag. Tevens was hij daar getuige van de gewichtige onderhandelingen met den Franschen gezant Hercule de Charnacé over de vernieuwing van het bondgenootschap en den aanstaanden veldtocht.

Afgaande op de briefwisseling krijgt men den indruk, dat het moeite kostte den Keurvorst te overtuigen, dat het goed was, dat de Prins niet naar Leiden, maar naar Arnhem ging. Telkens moest hij berichten, dat de pest nog te Leiden woedde.

In een van de brieven, dien van 3/13 Mei 1635, gericht aan den gunsteling van den Keurvorst graaf von Schwarzenberg, om hem ook voor het verblijf te Arnhem te winnen, leest men, dat menschen, die de omstandigheden kennen, beweren, dat na 's Gravenhage geen betere en geen geschiktere plaats voor hem was in de landen van de Staten dan Arnhem. Bovendien verzekerde hij in het eenvoudige Rhenen soms in veertien dagen betere en nuttiger gesprekken en bezoeken gehad te hebben dan in al den tijd, dien hij te Leiden was geweest. Toch zou hij Leiden niet verlaten hebben, ware het niet wegens de pest geweest, die zóó woedde, dat dagelijks vijf, zes en zeven dooden voorbij zijn deur gedragen werden.

Op het einde van Mei 1635 vinden wij den Prins te Arnhem, waar hij intrek genomen had in het huis van den prins van Oranje 1). Den 18/28 Mei 1635 schreef hij uit Arnhem aan zijn vader o. m. meldende, dat Frederik Hendrik naar Venlo vertrokken was, zonder dat men iets van zijn verdere plannen wist.

De Prins bleef tot het einde van Juli te Arnhem, waar hij 20/30 Mei 1635 een bezoek ontving van graaf Hendrik van den Berg, die uit Maastricht kwam. Hij bracht de tijding mede, dat het Staatsche leger daar stond en dat hij, die veertig jaren soldaat geweest was, nooit zoo'n schoon leger gezien had. Verder deelde hij bijzonderheden mede omtrent de nederlaag, die de Spanjaarden van de Franschen geleden hadden bij Hoey en over den daar behaalden buit.

Den 14/24 Juli 1645 schrijft hij aan zijn vader wat de Staten van Gelderland hem bericht hadden 2); dat hij een bezoek had gehad van graaf Willem van Nassau, wiens leger tusschen Em-

1) Dit was vermoedelijk het Prinsenhof, vroeger het „oude Hoff" genoemd. Dit stond op de plaats van het tegenwoordige Gouvernementsgebouw en was in 1310 door graaf Reinald I gesticht. Het was achtereenvolgens de residentie van de graven, hertogen en stadhouders van Gelderland en werd Prinsenhof genoemd, toen de prinsen van Oranje, te Arnhem komende, er hun intrek namen.

Bovendien had men nog het Oude Hof, dat op de plaats van het tegenwoordige Paleis van Justitie lag en in 1602 door Lodewijk graaf van Nassau-Katzenelnbogen gebouwd was.

2) Den 11 Mei 1635 hadden de gedeputeerden van het Kwartier van Veluwe gelast aan de pachters van de generale middelen binnen Arnhem om gedurende het verblijf van den Prins binnen die stad van de consumptie van zijne hofhouding geen recht van impost te vorderen noch te ontvangen.

Den 2 Juni 1635 werd volgens het „raetsignaet der stat Arnhem" aan deze hofhouding vrijdom van stadsaccijnzen van de consumptie verleend.

merik en Rees lag en op het punt was van op te breken om Geldern te blokkeeren. Verder deelt hij mede, dat de adel uit de Lymers hem vier okshoofden Franschen wijn, zes vette kalveren, zes hamels en zes lammeren, benevens hooi en stroo vereerd had. Edellieden uit het land van Kleef zonden hem alle weken patrijzen, reeën en hazen.

Een brief uit Arnhem van 21 Juni/1 Juli 1635 bewijst de groote belangstelling, waarmede de Prins de krijgsverrichtingen volgde. Zoo schreef hij, dat prins Frederik Hendrik ten aanschouwe van het geheele Spaansche leger voorbij Brussel getrokken was. De Spaansche vloot, die tegen Provence en Languedoc moest optreden, is op zee door onweder „ganz verdroncken" met volk, paarden, geschut en munitie. Zooals bericht wordt, vervolgt de Prins, is een Fransch leger ter sterkte van 20.000 man op de grenzen van Henegouwen aangekomen. Verder zegt men, dat Bernhard van Saksen-Weimar met zijn leger over Kreuznach naar Trier trekt. Het Hessische krijgsvolk verzamelt zich bij Lunen, waarbij zich eenige Lunenburgsche regimenten voegen. Graaf Willem van Nassau laat te Wesel een schipbrug over den Rijn slaan. Piccolomini ging 13/23 Juni over den Rijn bij Andernach met 12 regimenten cavalerie en ongeveer 6000 paarden, terwijl de infanterie met 16 regimenten zou volgen en over St. Veit op Namen marcheeren, waar zij over de Maas zou trekken. Gallas zou vóór Heidelberg en hertog Bernhard tusschen Worms en Frankenthal zijn, waar de la Force bij hem zou komen.

Verder berichtte hij, dat zooeven de tijding ontvangen was, dat prins Frederik Hendrik het Spaansche leger vóór en in Leuven tot opbreken genoodzaakt had.

In een volgenden brief uit Arnhem van 5/15 Juli 1635 meldt de Prins aan den Keurvorst, dat prins Frederik Hendrik uit gebrek aan proviand van Leuven is moeten opbreken en dat hij thans met zijn leger bij Roermond moet zijn, terwijl het Fransche leger bij Maastricht ligt. Piccolomini had zich met de Spanjaarden vereenigd. Graaf Willem van Nassau lag bij Emmerik met zijn leger, maar zou binnen vijf of zes dagen opbreken. Eerst daarna deelt hij mede, dat hij uit het ambt Scherenbeck een voeder rijnwijn en eenige Westfaalsche hammen ontvangen had en van de Kleefsche hoofdsteden Wesel, Kleef, Emmerik, Xanten en Rees 2500 rijksdaalders, terwijl Calcar iets afzonderlijk wilde doen en morgen de Stenden van Mark van hunne belangstelling zouden laten blijken.

Uit een brief van 12/22 Juli 1635 verneemt men, dat de pest te Leiden nog woedt en volgens den Prins in de laatste weken nog 112 personen bezweken zijn. Nu meldt hij verder, dat de Stenden van Mark hem 6000 rijksdaalders hadden aangeboden, waarvan zij slechts 3300 medebrachten; dat zij hem 15 centenaars Westfaalsche hammen wilden zenden, maar dat het krijgsvolk zóó had huisgehouden, dat zij hem slechts 80 stuks konden vereeren.

De graaf van den Berg trok weer door Arnhem, bezocht den Prins en at bij hem. De graaf is, zegt de Prins, steeds te Zutphen, waar hij den tijd grootendeels jagende doorbrengt. De prins van Oranje is nog bij Roermond, terwijl Willem van Nassau den volgenden dag van Emmerik zou opbreken. De Spanjaarden liggen twee uren van het Staatsche leger af. In Artois staat een Fransch leger van 15.000 man, waarbij zich nog een leger van 40 à 50.000 man bij Châlons zou voegen, om vereenigd tegen Gallas en den hertog van Lotharingen op te trekken. De hertog van Rohan heeft geheel Veltlin bezet. Worms heeft 300 man keizerlijke troepen in de voorstad genomen, Neurenberg moet een groote som geld uitkeeren en Frankfort zal zich wel spoedig moeten schikken.

Einde Juli naderde het Spaansche leger Arnhem zoo dicht, dat de Prins besloot naar Rhenen te vertrekken, waar hij een dag bleef om daarna op raad van de Koningin naar Amsterdam te gaan, ten einde daar de merkwaardigheden te zien.

Uit Amsterdam schreef hij den 21/31 Juli 1635, dat de Schenkenschans door de Spanjaarden ingenomen was en dat hare bezetting uit slechts 80 of 90 man bestaan had. In het lot van deze gewichtige schans, zoo dicht bij Arnhem gelegen, stelde de Prins verder groot belang, zooals men zien zal.

De Kardinaal-Infant was, volgens het schrijven van den Prins, reeds vroeger van Stevenswaard naar Diest vertrokken. Het Fransche leger, in Artois gevallen, had reeds eenige plaatsen ingenomen.

Na het bezoek aan Holland, dat zich tot Hoorn en Enkhuizen uitstrekte, en nadat het oorlogsgevaar geweken was, keerde de Prins naar Rhenen terug. Van daar schreef hij den 28 Juli, dat de prins van Oranje de buitenwerken van de Schenkenschans genomen en haar ingesloten had; dat Rees en Emmerik sterk bezet waren; dat een brug over den Rijn bij het

Tolhuis geslagen was en ten slotte, dat de gouverneur Welderen gestorven was en binnen Arnhem gebracht zou worden.

Kort daarna is de Prins weer te Arnhem terug, van waar hij den 2 Augustus o. s. 1635 schreef. Bij dezen brief legde hij een plan van de Schenkenschans over en berichtte verder, dat prins Frederik Hendrik tot nog toe met zijn leger in de Betuwe gelegen en de Spanjaarden met groote schuiten aan de Kleefsche zijde in en uit de schans had laten varen; dat hij gehoopt had den Kardinaal-Infant met zijn geheele macht in de Duffel te lokken en op te sluiten, maar dat de Spanjaarden dit plan doorzien hadden. Thans had prins Frederik Hendrik de schans geheel ingesloten en namen kartouwen en mortieren haar onder vuur. De graaf van Stirum ligt met zijn ruiterij te Eltenberg en de Fransche ruiterij, 3 tot 4000 paarden sterk, en de majoor Pinsen met 2 regimenten langs den Rijn tot Bisslich of Wesel. Emmerik heeft thans veel krijgsvolk binnen zijne muren, over den Rijn ligt daar ter plaatse een schipbrug, evenzoo een brug over de Waal bij Pannerden, waar prins Frederik Hendrik met het Staatsche leger en de Fransche infanterie ligt. Deze twee bruggen liggen drie uren van elkander. Een derde brug ligt bij Lobith over den Rijn. In de Schenkenschans zijn 2000 man, die gebrek aan brood hebben. De Croaten staan alleen in de Duffel en de Kardinaal-Infant ligt in en om Goch met zijn leger. Verder deelt hij mede, dat prins Frederik Hendrik aan den koning van Frankrijk geschreven had over zijn terugtocht uit Brabant, waarop de Koning geantwoord had, dat hij den Prins prees om zijn wijsheid en hem beloofde verdere versterkingen te zenden, en dat hij met den Paus, de hertogen van Florence en Savoye en met Venetie verbintenissen had aangegaan, die den Spanjaarden elders genoeg te doen zouden geven. De Paus zelf heeft twee regimenten of twee compagnieën bij het Fransche leger in het land van Kleef.

De hertog van Rohan heeft eigenhandig aan den prins van Oranje geschreven, dat hij thans het geheele Adda-dal in bezit had. Men zegt, dat de legers van Gallas en van Jan van Weert geslagen zijn. Den volgenden dag was hij, zooals hij schreef, van plan voor één dag naar Lobith te rijden, waar prins Frederik Hendrik en de afgezanten van de Staten-Generaal dien dag ook zouden komen.

Uit Lobith terug — na een nacht in Huissen doorgebracht te hebben — schreef hij den 9/19 Augustus uit Arnhem, dat de

Kardinaal-Infant met zijn geheele hof en alle hooggeplaatsten in Goch lag en het leger op de heide van Goch, de Croaten echter in de Duffel. Er heerschte strenge krijgstucht, maar het leger leed honger. De prins van Oranje is nog in Brabant en zal daar nog wel blijven, totdat de toestand bij de Schenkenschans geen onrust meer baart. Het leger van graaf Willem van Nassau ligt bij Lobith.

Als naschrift meldt hij dan nog, dat het thans zeker is, dat Bernhard van Saksen-Weimar Gallas verslagen heeft; dat te Wesel 30 compagnieën ruiterij over den Rijn getrokken zijn en dat het wel gemunt zijn zal op een Spaansch convooi.

Den 22 Augustus 1635 schrijft de Prins aan zijn vader, dat hij een bezoek gehad had van den zoon van den graaf von Schwartzenberg, graaf Frans Harthard, die ook het oorlogstooneel was komen in oogenschouw nemen. Daarop laat hij volgen, dat hij den vorigen dag in het leger van prins Frederik Hendrik bij Pannerden geweest was en ook bij het Tolhuis in het leger van graaf Willem, bij wien hij het middagmaal gebruikt had. Verder deelt hij mede, dat het Spaansche leger groot gebrek lijdt en het volk bij hoopen verloopt. De groote vloot uit Duinkerken is geslagen; de Staten hebben 6 groote schepen veroverd en 2 in den grond geboord, 3 zijn gestrand en 7 fregatten zouden naar Noorwegen gevlucht zijn.

De prins van Oranje heeft 300 schepen en ook vele pontons naar Nymegen laten komen: er schijnt iets op til te zijn.

Zeven dagen later, den 29 Augustus, schrijft de Prins uit Arnhem, dat prins Frederik Hendrik de Schenkenschans nog niet ernstig aanvalt, zoolang het Spaansche leger nog in het land van Kleef ligt en de belegerden nog niet geheel ingesloten zijn, maar een zijde naar de Duffel open hebben. Alleen wordt door granaten groote schade aangericht. Zoo werden dezer dagen 100 menschen door 2 granaten, elk van 180 pond, gewond bij het uitdeelen van commiesbrood. De Spanjaarden waren twee of drie malen opgebroken, maar alleen om van kwartier te verwisselen wegens gebrek aan proviand en fourage. De infanterie en de ruiterij liggen nu om Udem, Xanten en in de Voogdij te Geldern en Meurs. De Kardinaal is persoonlijk in Udem. In Kleef liggen nog maar 50 Spanjaarden en in de Duffel te Rinderen (tusschen Schenkenschans en Kleef) 3 tot 4000 man te voet. Graaf Jan van Nassau was met 50 compagnieën te paard naar Keulen getrokken om levensmiddelen te halen. Het schijnt,

dat men prins Frederik Hendrik wil vasthouden. Intusschen verrijzen zulke sterke schansen aan de Betuwsche zijde, bij het Tolhuis en aan de Eltensche zijde vlak vóór de Schenkenschans, dat men zeggen moet, dat de Schenkenschans den Spanjaarden niet meer tot iets van nut kan zijn. Het huis Lobith wordt ook versterkt. Het Spaansche krijgsvolk verloopt zóó, dat men het op 6000 schat. Hierna herroept hij de berichten omtrent de nederlaag van Gallas en van de Duinkerksche vloot. De Duinkerkers hadden eenige Staatsche haringbuizen vernield en één oorlogschip genomen. Aangevallen door andere Staatsche oorlogschepen waren zij met gunstigen wind te Duinkerken binnengevallen. Ten slotte vermeldt hij nog, dat men te Schenkenschans elkander zóó dicht genaderd is, dat men de schanskorven over en weer met haken kan omverhalen.

Den 6/16 September heet het nog, dat de Spanjaarden in het land van Kleef wegens gebrek zeer verspreid liggen. De Kardinaal is nog te Udem en Piccolomini te Fürstenberg. Het Italiaansche voetvolk is bijna geheel verloopen, de Staatsche ruiters en het voetvolk brengen dagelijks zooveel gevangenen aan, dat zij niet meer uitgewisseld kunnen worden, en zooveel paarden, dat zij niet verkocht kunnen worden. Volgens getuigenis van de Spanjaarden zelf hadden zij in vier maanden geen soldij en alleen commiesbrood ontvangen.

Daarna bericht de Prins de aanwezigheid binnen Arnhem van de gemalin van prins Frederik Hendrik; dat de Prins zelf er ook daags te voren geweest was en dat hij zelf het druk had met het ontvangen en afleggen van bezoeken. Graaf Hendrik van den Berg had hem wederom bezocht. Verder vermeldt de Prins de ontvangst van rijpaarden, die de Keurvorst, zijn vader, hem over Amsterdam toegezonden had, terwijl de bovengenoemde graaf von Schwarzenberg hem ook een schoon paard met zadel, pistolen, zilveren stijgbeugels enz. vereerd had. Eveneens hadden de graven van Oldenburg en Oostfriesland hem ieder een paard gezonden.

Den 20/30 September 1635 schreef de Prins, dat de Kardinaal thans met zijn leger om Cranenburg en Gennep lag, maar dat men omtrent zijne voornemens in het onzekere verkeerde. Intusschen, vervolgde de Prins, heeft prins Frederik Hendrik zijne maatregelen op de Maas genomen. Drie groote schansen werden bij Schenkenschans opgeworpen, opdat de Spanjaarden niet door zouden kunnen breken. Het Tolhuis wordt versterkt en de Oude Waal doorgestoken.

Uit een brief van 7/17 October vernemen wij, dat de Prins aan zijn vader een aap zond, met een Oost-Indischen jongen als verzorger.

Middelerwijl naderde de tijd, dat de legers de winterkwartieren betrokken. Toch schreef de Prins nog den 18/28 October 1635, dat allerlei geruchten omtrent opbreken de ronde deden, maar dat de geheele Staatsche ruiterij met vele vuurmonden gisteren door Nymegen getrokken was, vermoedelijk voor een aanslag.

Den 25 October berichtte hij, dat de Kardinaal in Brabant de winterkwartieren betrok en Kleef met 3000 man bezet hield. De stad Kleef wordt omwald en een kleine redoute wordt aan den molen boven op den berg tegen een overval aangelegd.

Gennep is ook door de Spanjaarden sterk bezet en versterkt.

De Staatsche troepen betrekken ook de winterkwartieren. Binnen Arnhem komen de gardes te voet en te paard van den prins van Oranje.

Prins Frederik Hendrik en zijne gemalin zullen nog wat binnen Arnhem blijven met het oog op de sterfte in 's Gravenhage.

Het keizerlijke krijgsvolk richt zijne kwartieren in het land van Gulik en Berg in. Voor het overige, vervolgde de Prins, zouden onderhandelingen tusschen de Spanjaarden en de Staatschen gevoerd worden over een wapenstilstand.

Ook gedurende de maand November bleef de Keurprins te Arnhem en schreef van daar aan zijn vader vooral over zijn geldelijken toestand. In den brief van 8/18 November 1635 bericht hij, dat de Staatschen en Spanjaarden viermaal bij elkander waren geweest om over een wapenstilstand te onderhandelen; dat de Spanjaarden Limburg veroverd hadden; dat de Staatschen 7 November vóór het huis Halt 1) bij Schenkenschans gekomen waren, het met acht halve kartouwen beschoten hadden en dat volgens het bericht van Brederode de Spanjaarden het huis hedenmiddag te twee uren hadden overgegeven.

Den 20/30 November meldde hij, dat de Staatschen de Spanjaarden uit de buitenwerken in de Betuwe vóór Schenkenschans geworpen hadden en dat de Spanjaarden en de Staatschen echter heimelijk met elkander onderhandelden over een vrede of een wapenstilstand.

---

1) = Bylandt.

Zoodra de hertog de Lerma begraven is, zegt hij verder, zullen de tractaten te Turnhout verder ter hand genomen worden.

Een brief van 2 Januari o. s. 1636 is eveneens uit Arnhem en bevat behalve een nieuwjaarswensch de mededeeling, dat men omtrent de onderhandelingen tusschen de Spanjaarden en Staatschen niet veel verneemt, nadat de Fransche gezant medegedeeld had, dat zijn Koning het zeer hoog opnam, dat achter zijn rug om onderhandelingen gevoerd werden. Toch zijn er, vervolgde de Keurprins, die volhouden, dat de wapenstilstand er komt. Wat Schenkenschans betreft, schijnt men daar vóór het voorjaar geen ernst te zullen maken.

Intusschen was de Keurprins den 21 November o. s. 1635 vijftien jaren oud geworden. Leuchtmar schreef aan den Keurvorst, dat hierdoor zijn zoon in een andere positie gekomen en dat de hem tot heden verstrekte som voor het vervolg niet meer toereikend was.

De staatkunde van den Keurvorst was middelerwijl veranderd. Georg Wilhelm had zich door den vrede van Praag bij den Keizer aangesloten. Als gevolg hiervan zou de Keurprins uit Nederland teruggeroepen worden.

De brieven van den Prins uit het begin van 1636 zijn vol van mededeelingen over de Schenkenschans, voor wier verovering alle hulpmiddelen, die de ontwikkeling van het geschutwezen aanbood, werden aangewend. Zoo schreef de Prins 10/20 Januari 1636 met overlegging van een kaart van de Schenkenschans en den stand der legers, dat de Staatschen op een oogenblik zoo ver gevorderd waren, dat, hadden zij toen meer volk beschikbaar gehad, de schans genomen zou zijn. De Spanjaarden hadden thans de ophaalbrug neergelaten en daaronder een dam gelegd, waarover zij uit hun voorwerk in de schans gingen. De zandige grond, waarop de Spanjaarden een linie hadden aangelegd, was door het hooge water overstroomd, de gracht van de Schenkenschans, anders droog, was thans vol water. De veldmaarschalk Willem van Nassau is hier en zal dezen winter hier wel blijven. De Spanjaarden lijden in het land van Kleef groot gebrek. De keizerlijken hebben kwartieren in het land van Berg betrokken. Zij zijn 72 regimenten sterk, maar tellen niet over de 9000 man, waarvan een derde ziek is.

De Staten hebben eenig voetvolk en ruiterij om Duisburg

en Ruhrort liggen om de keizerlijken in het oog te houden. Zoo juist, schrijft de Keurprins, verneem ik, dat de overste Isselstein met eenig voet- en paardevolk in het land van Berg getrokken is en in Angermunde en Hondschaft Rade 1) den 2/12 Januari aangekomen is. Men heeft nog hoop op een wapenstilstand tusschen de Staten en Spanje, want aan weerszijde is gebrek aan geld en in dit land is men den oorlog moede. Alleen de aandeelhouders van de West-Indische compagnie zien niet gaarne den vrede.

Een naschrift bericht, dat de markies de Grane zich reeds met 66 compagnieën keizerlijken in het graafschap Mark ingekwartierd heeft en de arme onderdanen thans zeker te gronde gericht worden.

Den 5/15 Maart 1636 berichtte de Prins, dat in den afgeloopen nacht het krijgsvolk uit de omliggende frontiersteden op den IJssel vóór de stad gekomen, dat de trom geroerd en al het volk nog vóór het aanbreken van den dag uitgetrokken was de Betuwe in; dat graaf Willem, de veldmaarschalk, en graaf Maurits van Nassau van hem afscheid genomen hadden en dat een ernstige aanval op de Schenkenschans te verwachten was.

Den 27 Maart o. s. 1636 schreef hij, dat de Spanjaarden met 100 compagnieën te paard en 5000 man te voet gisteren te Ravestein geweest waren. De Staatschen, schrijft hij verder, hebben hunne werken te Halt nog niet gesloten; of zij deze aan de Duffelwaarder kerk sluiten zullen, is nog niet zeker. Gisteren kwam de graaf van Solms door.

Daarop bericht de Prins den 3/13 April 1636, dat graaf Jan van Nassau en Piccolomini den 28 Maart o. s. met 120 compagnieën te paard en 5 tot 6000 man te voet bij Kleef en Goch aangekomen waren met plan om de Schenkenschans te ontzetten, doch, toen zij bemerkten, dat de Staatschen hen in de Duffel afwachtten, afgetrokken waren naar hunne garnizoenen. Daar het leger thans geheel verschanst is, is men aan de zijde van de Betuwe drie dagen geleden begonnen te sappeeren.

De Spanjaarden, die te Kleef liggen, maken zich voor den aftocht gereed, omdat hun zijn daar toch niet meer van nut is.

Den 1/11 Mei 1636 schreef de Keurprins aan zijn vader, dat de Spanjaarden Kleef verlaten hadden. Hij prijst den veldmaarschalk graaf Willem van Nassau om zijn gedrag bij de

1) Rath bij Düsseldorf.

overgave, waardoor aan de stad en aan het slot geen verdere schade werd aangericht. De fortificatiën zijn geslecht. De huizen moeten in de stad vrijwel vernield zijn, maar in het slot is alles onbeschadigd gebleven en de vertrekken zijn alle in orde. Ook is er niets uit weggenomen, alleen eenige oude kleederen uit den Zwanentoren worden vermist. In 's Gravenhage is de Fransche gezant de Charnacé druk in de weer over de vraag hoe vrede te sluiten.

Den 13/23 Mei meldde de Prins aan zijn vader uit Arnhem, dat daar de pest was uitgebroken en dat ook de Kleefsche Raden te Emmerik het raadzaam vonden, dat hij met klein gevolg naar Zevenaar als de veiligste plaats vertrok, waarheen hij dan ook den volgenden dag dacht te gaan.

Intusschen was — wij wezen er reeds op — de staatkunde van den Keurvorst gewijzigd. Het uitbreken van de pest te Arnhem werd het voorwendsel, waarom de Keurvorst den 10 Juni schreef, dat zijn zoon over zee of over land moest terugkeeren.

Verdrietelijk vond de Keurvorst het bovendien, dat de Kleefsche Stenden hem verzochten zijn zoon bij hen met de waardigheid van stadhouder te bekleeden. Dit verzoek wees hij van de hand.

Nog wist de Prins zijn terugkeer uit te stellen.

Begin Juli was hij van Zevenaar naar het kasteel Doorwerth gegaan, waarvan von Raumer zegt: „Einem der verwittweten Freifrau von Dorenward-Gürzenich zu Cölln gehörigen Schlosse 1), welches stattlich am Rhein zwischen Arnheim und Rhene lag und die Besitzerinn, eine Schwester der Aebtissinn vom Neuen Kloster und Vasalinn des Kurfürsten von Brandenburg", bereidwillig had ingeruimd.

Van Doorwerth schreef de Prins aan zijn vader den 13/23 Juli, dat hij, wat zijn terugkeer betrof, de zeereis niet kon verdragen; dat de weg over land naar Hamburg door de Zweden niet veilig was, redenen waarom hij verzocht nog wat in Nederland te mogen blijven, ook omdat hij hierdoor bekwamer zou worden om hem van dienst te kunnen zijn. De Kleefsche Stenden en Leuchtmar schreven in denzelfden geest, waardoor de Keurvorst voor ditmaal toegaf.

Midden Juli ried de veldmaarschalk graaf Willem van Nassau

1) Deze toenmalige bezitster was Anna Sophia van Boedberg, dochter van Caspar en Sophia van Oye. Zij was gehuwd geweest met Daem Willem Schellart, heer tot Doorwerth, en had een zoon Johan Albrecht, die den 24 Maart 1628 met de Doorwerth beleend was en den 10 Maart 1642 zelf den eed deed.

den Prins aan naar 's Gravenhage te gaan om daar zekere onderhandelingen te ondersteunen, die de Kleefsche Raden van den Keurvorst met de Staten-Generaal voerden en die ten doel hadden het hertogdom Kleef neutraliteit te verschaffen.

Als gevolg hiervan was hij dan ook den 18/28 Juli in 's Gravenhage, waar hij bij de koningin van Boheme logeerde en zijn verzoek om nog wat in Nederland te mogen blijven herhaalde. Op dit verzoek komt hij telkens en telkens terug en voert beurtelings het getuigenis van prins Frederik Hendrik, dat van de Staten-Generaal en dat van anderen aan om te betoogen, hoe onveilig de weg over land is en dat hij, wat hem zelf betreft, de zeereis niet verdragen kan.

Intusschen scheen het verblijf te 's Gravenhage door het slechte gezelschap, waarin hij geraakt was, voor den Prins een gevaar te worden. Gewaarschuwd door Leuchtmar en Werner von der Schulenburg nam hij het korte en krachtige besluit om 's Gravenhage te verlaten.

Einde Augustus, 28 o. s., was hij weer op Doorwerth, van waar hij de verzoeken om althans nog den winter in Nederland te mogen blijven herhaalde. Een brief van 2 Januari 1637 is nog uit Doorwerth geschreven. De Keurvorst, die vernomen had, dat zijn zoon ijverig aan wiskundige en militaire studiën deed, gaf den 31 Januari last, dat zekere voor hem bepaald genoemde instrumenten te Leiden gekocht zouden worden.

Maar de tijd was aangebroken, dat de Keurvorst zich geheel in de armen van de keizerlijke partij wierp, en hiermede strookte geenszins het verblijf van den Prins in de Nederlanden; bovendien dook de vrees op, dat de Prins zich verloven zou met een dochter van de koningin van Boheme.

De Prins van zijne zijde, reeds vroeg de anti-keizerlijke partij toegedaan, werd in dit gevoelen door zijne tante, de koningin van Boheme, en door prins Frederik Hendrik versterkt. Ook koesterde hij den levendigen wensch om een zelfstandige positie als stadhouder van Kleef te krijgen. De vraag, of de Prins liefde voor prinses Louise Hollandine opgevat had, is moeilijk te beantwoorden; wel was den prins ter oore gekomen, dat zijn vader hem aan een Oostenrijksche prinses wilde uithuwelijken 1).

1) Vermoedelijk Isabella Clara, dochter van aartshertog Leopold van Oostenrijk, later hertogin van Mantua.

De Keurvorst bleef er op staan, dat zijn zoon spoedig terug zou komen, waartegenover de Prins zijn bezwaren niet alleen handhaafde, maar vermeerderde. Zoo schreef hij den 28 Januari/7 Februari 1637 van de Doorwerth, dat hij, zoo spoedig vertrekkende, schulden zou moeten achterlaten, omdat de toegezegde gelden nog niet ontvangen waren.

Wij zullen die bevelen tot terugkeer, telkens krachtiger van toon, en de tegenstribbelingen van den Prins niet in bijzonderheden verder vervolgen. Het zijn telkens herhalingen, die in klimmende mate pijnlijk aandoen, vooral omdat het een briefwisseling geldt tusschen vader en zoon. De berichten omtrent hetgeen er in de Republiek voorvalt, worden schaarscher, het vraagstuk blijven of gaan is het overheerschende. Den 1/11 April schrijft de prins nog van de Doorwerth, maar den 25 Mei/4 Juni is hij te Arnhem.

Zeer verstoord was de Keurvorst, toen hij vernam, dat een deputatie uit de Kleefsche Stenden 29 Juli/8 Augustus den Prins had opgezocht om hem te verzekeren, dat zij met leedwezen vernomen hadden, dat hij teruggeroepen was: zij wenschten hem, evenals indertijd zijn vader geweest was, tot stadhouder. Juist deze wensch en het aanhouden van de Kleefsche Stenden prikkelden den Keurvorst des te meer om bij zijn zoon aan te dringen op thuiskomst en noopten hem zelfs tot maatregelen van dwang over te gaan.

Van Arnhem had de prins zich intusschen herhaaldelijk naar het leger van Frederik Hendrik vóór Breda begeven. Daar had hij gelegenheid de veldheerstalenten van Frederik Hendrik en graaf Willem van Nassau te leeren kennen en vond hij, zooals Frederik de Groote later getuigde, zijn militaire school. Daar Turenne zich toen ook in dat leger bevond, zullen beiden toen ook wel met elkander in aanraking gekomen zijn.

Prins Frederik Hendrik verzocht den 12 September nog uit naam van de Staten-Generaal den Keurvorst den Keurprins nog in de Nederlanden te laten blijven. Steeds strenger werden echter de toon en de bevelen van den Keurvorst aan den zoon om over te komen. Von Raumer deelt ons nog een brief van den 1/11 November van den prins uit Arnhem mede, waar hij den 18/28 November 1637 ook nog was.

Aan het slot van zijn boekje stelde von Raumer nog in het vooruitzicht het verdere beloop, den terugkeer en de verzoening van den

Prins met zijn vader mede te deelen en tevens den graaf von Schwarzenberg te zuiveren van menigen blaam, die hem in deze zaak onverdiend is aangewreven. Helaas heeft von Raumer aan dit voornemen geen gevolg gegeven, zoodat wij de mededeelingen hiermede moeten afbreken.

Geeft men ten slotte den indruk weer, dien de lezing der brieven van den Keurprins maakt, dan staat men verbaasd, dat een jongmensch van 14 en 15 jaren zich reeds zoo vroeg met staatkundige en militaire zaken bezig hield.

Vat men de medegedeelde feiten omtrent de verblijven van den Keurprins samen, dan komt men tot de slotsom, dat hij slechts vier maanden te Leiden, daarentegen acht maanden te Arnhem en zes maanden op het kasteel Doorwerth vertoefd heeft. Op grond hiervan kan en moet men dan ook m e e r van een verblijf in Gelderland dan van een studiereis naar Leiden spreken en eischen wij voor Gelderland, waar hij minstens veertien maanden vertoefd en voor de personen, die hij daar ontmoet heeft — naar des Keurprinsen eigen getuigenis — den dank voor den ontwikkelenden invloed op.

PIALTER.

In ons deel X, blz. 209, wordt gesproken van „eene p i a l t e r peesse" en in de er bijbehoorende noot opgemerkt, dat mij het metaal pialter onbekend was. Van een bevriende hand ontving ik uit vele woordenboeken in verschillende talen een verklaring van dit woord, waaruit ten slotte blijkt, dat het een legeering van lood en tin is, waarvan vooral vaatwerk wordt gemaakt en dat het bij ons te lande meer „piauter" genoemd wordt.

F. A. H.

DE PLOOIERIJEN, IN HET BIJZONDER IN HET KWARTIER VAN VELUWE.

DOOR

Dr. S. P. HAAK.

INLEIDING.

De 18de eeuw mag zich tegenwoordig in vrij wat meer belangstelling verheugen dan voorheen en terecht. Want de geschiedenis heeft zich niet enkel bezig te houden met de glorietijdperken van een staat; ook de minder populaire tijdvakken moeten gekend worden om het beeld van het verleden volledig en juist te maken en bovendien is het Goethiaansche: „Greift nur hinein ins volle Menschenleben und wo ihr 's packt, da ist 's interessant", eene ook hier geldende waarheid. Dat echter tijden van vooruitgang en krachtsontwikkeling de pennen gemakkelijker in beweging brengen dan die van stilstand en achteruitgang, is begrijpelijk.

Zoo is het reeds vrij lang geleden, dat over het hier behandelde deel der 18de-eeuwsche geschiedenis, de Geldersche Plooierijen, uitvoerig geschreven werd. Na de verdienstelijke dissertatie van den Heer Mr. A. Brants 1) zijn er nog slechts

1) Bijdrage tot de Geschiedenis der Geldersche Plooierijen, Leiden 1874. Op blz. II staat hier de opmerking, dat de namen Nieuwe en Oude Plooi bij de tijdgenooten niet erg bekend waren. Een enkele maal schijnt de uitroep „Nieuwe Plooi boven" gehoord te zijn. In de pamfletten vond ik alleen „Nieuwe Heeren" gebruikt. Brants vond de Latijnsche vertaling „Plica Vetus" in de Animadversiones oft opmerckingen over het Landrecht van Veluwen en Veluwenzoom van J. Pronck. Ik voeg hierbij, dat in de registers op de Memoriën en Resolutiën van het Hof van Gelderland een hoofd „Plooi" (Plooierij) is opgenomen.

enkele bijdragen in den Gelderschen Volksalmanak en een de werken van „Gelre" over in het licht gegeven. Toch is onderwerp volstrekt niet uitgeput. Genoemde schrijver heeft uitsluitend beperkt tot de gebeurtenissen in het kwartier Nymegen en het was juist gezien, om van dit uitgangspun geschiedenis der Plooierijen te gaan bestudeeren. De stad megen heeft als vrije Rijksstad meer dan andere prijs ge op hare privilegiën; zij heeft den strijd over het behoud h rechten begonnen en is de zustersteden gedurende de geh beweging telkens bijgesprongen. Maar dat eene beschou der Nymeegsche gebeurtenissen „oneindig belangrijker" zou „dan in eenige andere stad van het gewest" 1), is veel te gezegd. In het kwartier van Veluwe is weinig minder gebe in verschillende opzichten heeft het beeld, dat Brants va Plooierijen ontwierp, zelfs schade geleden, doordat hij sle één kwartier behandelde. Het is dus wenschelijk ook de an kwartieren eene beurt te geven en dan verdient Veluwe a eerst de aandacht, want in de Graafschap was de beweging den beginne af het zwakst. Bij deze studie heb ik echter steeds op de Nymeegsche en Zutfensche kwesties gelet om eenheid der beweging over de geheele provincie te doen uitko Alleen heb ik, wat betreft beide laatstgenoemde kwartieren, naar volledigheid gestreefd.

De litteratuur over de Plooierijen in Veluwe is weinig gebreid. Behoudens eene enkele episode, die van de beze van Wageningen door de vrijwillige Compagnie van Arn in 1707, welke door Mr. J. W. Staats Evers 2) en door Heer Jonckers Nieboer 3) is behandeld, vindt men allee Wagenaar 4) tamelijk uitvoerige berichten. Deze worden opn verteld in de werken van Bilderdijk 5) en Arend 6) (van Vlo terwijl het laatste, zeer heldere overzicht over de Plooier beweging in haar geheel gegeven is in de Geschiedenis va Nederlandsche volk 7). Voegt men hieraan toe de bladzijden Schrassert 8) over de gebeurtenissen te Harderwijk geeft, is men aan het eind der bestaande litteratuur.

Toch zijn er genoeg bouwstoffen. In de eerste plaats

1) Brants, p. VI. 2) Geld. Volksalmanak 1880, blz. 102 vlg.
3) Ibid. 1898, blz. 132 vlg. 4) XVII, blz. 141, 231, 299 vlg.
5) Dl. XI. 6) Dl. IV, 2de stuk. 7) Blok VI, blz. 10 vlg.
8) Hardervicum Antiquum, blz. 169 vlg.

menigte pamfletten 1); niet alleen de Verbalen, Deducties, Memoriën enz., waarin beide partijen hunne zienswijze uiteenzetten, werden gedrukt, maar ook de missiven van de Nieuwe en Oude Regenten aan de Staten-Generaal of andere colleges en omgekeerd; de Landdagsbesluiten en publicatiën enz. verschenen in vlugschriftvorm; wel een bewijs voor het belang, dat men in de kwestiën stelde. Verder geven de Landdags- en Kwartiersresolutiën, de resolutiën van de Ridderschap van Veluwe, de memoriën en resolutiën van het Hof van Gelderland en, wat Arnhem betreft, de Commissie- en Politieboeken en de resolutiën der Gezworen Gemeente dier stad belangrijke mededeelingen. Door het gebruik dezer bronnen is het mogelijk verschillende leemten aan te vullen en het fragmentarische van Wagenaars voorstelling te beperken. Vooral in de eerste jaren is de beweging goed na te speuren en kunnen de gebeurtenissen geleidelijk uit elkaar verklaard worden. In de latere jaren komen er langere pauzen en krijgen de dan nog rijzende onlusten meer het karakter van episodes.

Allereerst dient hier gesproken te worden over de oorzaak der beweging en ik geloof, dat thans door niemand meer betwijfeld zal worden, dat zij haar oorsprong neemt in de impopulariteit van het bekende Regeeringsreglement van 1675 2), dat den Stadhouder bijna alle belangrijke benoemingen in handen gaf en waardoor hij dus in staat werd gesteld een kring van Regenten aan het bewind te brengen, die meer de belangen van het stadhouderschap dan die der provincie in het oog hielden. Men moge het goedkeuren, dat de Koning-Stadhouder zijn invloed in vele opzichten heeft aangewend tot het verkrijgen van eene samenwerking, als in geen ander tijdperk van de geschiedenis der Republiek is bereikt, men kan ook de juistheid van Slingelandt's uitspraak niet ontkennen, dat prins Willem III,

1) Hier geciteerd naar Knuttel's Catalogus van de Pamfletten der Koninklijke Bibliotheek, deel III. Die niet hierin zijn opgenomen, zijn meestal aanwezig in de Arnhemsche Openbare Bibliotheek. Vele pamfletten zijn geëxcerpeerd door Lamberty, Mémoires pour servir à l'histoire du 18me siècle (1735).

Veel ben ik voor deze studie verplicht aan Dr. J. S. van Veen, die mij op de bronnen voor de Plooierijen opmerkzaam maakte; niet minder aan den Rijksarchivaris in Gelderland, Mr. A. C. Bondam, die mij met groote welwillendheid ter zijde stond bij het gebruik der archiefstukken.

2) Zeer duidelijk is dit uitgesproken door den heer Jonckers Nieboer in Geld. Volksalm. 1898, blz. 96 vlg.

„anders een wijs en welmeenend prins, zijne autoriteit best
heeft om de obstaculen, spruitende uit de constitutie van
regeering, welke hij nu en dan ontmoette in het bestier
saaken, te boven te komen door de regeering en regenten
brengen in een soort van dependentie, stellende daartoe somt
middelen in het werk, die naar veeler oordeel niet seer o
eenquamen met de vrijheit van de republicq" 1). Behoorde
gelukkig tot de zeldzaamheden, dat Willems gunstelingen
dwingelandij uitoefenden als Odijk in Zeeland, in de me
gewesten en steden ontbraken toch niet de vertrouwde perso
die zorgden dat de regenten in „een soort van dependentie" ble

Nergens was dit gemakkelijker dan in de drie ooste
provinciën, waar door de regeeringsreglementen alle vrije
noemingen waren opgeheven, gedurende bijna 30 jaren. Voo
hand ligt de veronderstelling, dat het kringetje, waaruit
invloedrijkste regenten gekozen werden, tamelijk klein zal
weest zijn en dat vooral de riddermatigen in verschille
colleges sterk vertegenwoordigd waren. Slaan wij de lijst va
in 1675 gecontinueerde en nieuw benoemde regenten bij Sylviu
op, dan vinden wij de bevestiging van deze meening. Rid
matigen vormen de meerderheid in het Hof en in de Rekenka
terwijl zij in de Gedeputeerde Staten der Kwartieren en in
commissiën naar de Staten-Generaal, de Admiraliteiten-Ka
de West-Indische Compagnie en naar de Generaliteits-Rek
kamer zoo goed als alle plaatsen bezetten. Alleen in de stedel
magistraten waren de riddermatigen niet talrijk 3), hetgeen
daaruit moet verklaard worden, dat zij hunne bezittingen me
op het platteland hadden en dat zij daar ook woonden.

Doch al waren de riddermatigen niet sterk vertegenwoor
in de stedelijke magistraten, hieruit konden toch gemakk
de anti-stadhouderlijke elementen geweerd worden. Het volg
voorbeeld is daarvoor illustreerend. Op 12 Augustus 1676
door het college van Gemeenslieden te Nymegen bij den
dier stad een protest ingediend tegen het „opgedrongen r

1) Staatkundige Geschriften I, blz. 222 vlg.

2) Sylvius, Vervolg op Aitzema, Boek XII, fol. 191 vlg. Brants' con
dat hij op deze lijst slechts een 15tal riddermatigen heeft aangetroffen (blz
is onjuist. Sylvius vermeldt slechts bij enkele namen het praedicaat van
tot .... enz. Maar bij eene vergelijking met de werken van d'Ablaing van
senburg over de Geldersche Ridderschap bleek mij, dat zeer velen daartoe beho

3) Alleen in Harderwijk hebben zij de meerderheid.

ment" en in November en December van hetzelfde jaar werd nogmaals aangemaand om dit „rondelyck te verwerpen", als strijdig tegen de privilegiën. Maar de Nymeegsche magistraat, die reeds sedert 1675 uit door den Prins benoemde personen bestond, riep de Gemeenslieden ter verantwoording en toen het bleek, dat de meeningen bij hen zelf verdeeld waren, werd aan het college gelast zich niet met de „hooge regeering" te bemoeien. Het eenige raadslid, dat het protest der Gemeente gesteund had, werd bij de volgende verkiezing niet door den Prins gecontinueerd 1). Dat op deze wijze verdere protesten uitbleven, is niet te verwonderen, maar geprotesteerd is er toch. Want ook reeds vóór de aanneming van het reglement waren door het Kwartier van Nymegen ter Landschapsvergadering van 20 Februari 1675 „Consideraties en Remarques" ingediend tegen de harde voorwaarden, waarop Gelderland weer in de Unie zou worden opgenomen, en de Staten der provincie namen deze bezwaren over. Maar Gelderland had op dit oogenblik niet veel in te brengen. Holland wilde het zelfs buiten de Unie houden en men moest zich dus wel schikken naar de opinie van den Prins, die als bemiddelaar optrad. De Erfstadhouder nu ried echter aan het „Advies conciliatoir" 2), waarin het regeeringsreglement lag opgesloten, in zijn geheel aan te nemen, omdat over de bepalingen beter kon gediscussieerd worden, als Gelderland weer zitting had genomen in de Staten-Generaal.

Van eene latere behandeling is nooit iets gekomen en men heeft zich in het onvermijdelijke geschikt, te gemakkelijker, omdat de tegenstanders van het stadhouderlijke bestuur geene gelegenheid kregen om zich te uiten. Dat dit liefst met zoo weinig mogelijk personen werkte, blijkt wel uit het feit, dat het Nymeegsche college van Gemeenslieden, dat door den Prins zou worden aangevuld, in 1702 van 32 leden tot op 7 was uitgestorven. Men kan dit toch onmogelijk met Brants 3) aan de zwakke gezondheid of de drukke bezigheden van den Prins toeschrijven. En dat hiertegen geene aanmerking is gemaakt,

1) Grieven ende Beswaren van de Oude ende Vrye Burgerye van Nymegen (Knuttel No. 14832) en Deductie van het voorstaen der Privilegiën .... (Knuttel No. 14849).

2) Dit was in 1674 door den Prins en eenige Gecommitteerden van de Staten-Generaal voorgesteld en werd door dit college aangenomen in plaats van het voorstel van Holland, dat de drie heroverde gewesten buiten de Unie wilde sluiten. Zie Brants, blz. 6 vlg., en Sylvius X, blz. 35 vlg.

3) a. w., blz. 44.

behoeft na het lot, dat het protest van 1676 had ondergaan, geene verwondering te baren. Dat verder het aantal riddermatigen in de regeering in 1702 nog niet veel minder was dan in 1675, blijkt uit eene missive van Arnhem 1), berichtend, dat van de 22 riddermatigen van Veluwe 13 zitting hadden in de magistraten der steden, terwijl Gedeputeerde Staten uit 5 riddermatigen en 1 burger en de commissie naar den Raad van State, de Generaliteits-Rekenkamer, de Admiraliteiten en de Oost- en West-Indische Compagnie bijna geheel uit riddermatigen bestonden.

Alle oppositie zweeg zoolang de Prins leefde, maar bij zijn dood herrezen de bezwaren tegen het „pretense reglement", zooals het in de pamfletten dikwijls wordt genoemd. En het beste bewijs, dat men dit voelde als een „knellenden band", om eene uitdrukking van Nijhoff te gebruiken 2), is wel, dat de Geldersche Staten op 8 April 1702 zonder eenig verschil van meening besloten het buiten werking te stellen, terwijl de bestelling der regeering in de steden aan de magistraten werd teruggegeven, benevens de vergeving van alle „subalterne bedieningen, waertoe deselve van oudts en vóór den jaere 1672 bevoeght siin geweest" 3).

Niet tegen dezen maatregel zijn bedenkingen ingebracht.

Het was zeer natuurlijk, dat de Staten den toestand van vóór 1672 weer in het leven riepen. De Prins had immers niet „suo jure" de benoemingen gedaan, maar volgens opdracht der Staten. Maar wel had men bezwaar tegen de consequentie, die in het Statenbesluit van 8 April 1702 was uitgedrukt, dat men namelijk tot de opheffing van het reglement overging, „houdende in volcoomen waerde en cragt al wat by Syne Majesteyt geduirende desselvs leeven in conformité van het voors. reglement omtrent de begeving van officiën en commissiën gedaen is." Het spreekt van zelf, dat de handhaving van de door den Stadhouder gedane benoemingen eene bevoorrechting was van enkele regeerende personen en familiën. De magistraten zouden zich zelf weder aanvullen en zoo zouden anderen, die ook rechten konden doen gelden, omdat zij tot de regentenkringen behoorden, buitengesloten blijven.

---

1) Missive van Arnhem aan de Staten-Generaal 28 Sept. 1703 (Knuttel 15035).
2) Het Geldersche Regeeringsreglement (Nijhoff's Bijdragen VII, blz. 80 vlg.).
3) Landdagsreces van dien datum en Brants, blz. 54 vlg. Zie bijlage I.

Toch is men bij de regeeringsveranderingen van 1702 en 1703 niet uitgegaan van het denkbeeld om eene geheele verwisseling van personen te bewerken. In de stedelijke magistraten had het regeeringsreglement veel minder wijziging gebracht dan in de gewestelijke en kwartierlijke colleges, zooals reeds werd aangegeven. Te Nymegen en te Arnhem worden een 6-tal regenten uit den raad 1) geweerd, in de kleinere steden een paar, in verschillende geen. En de redenen, die men voor de uitsluiting aanvoert, zijn altijd van dezen aard: hunne benoeming of het behouden hunner zetels was in strijd met de bepalingen; sommigen waren na aan elkaar verwant, anderen waren niet lang genoeg burger van de stad, waar zij verkozen waren; weer anderen bekleedden landsbetrekkingen. Al deze personen worden „ongequalificeerd" genoemd om in de regeering zitting te hebben. Men zou dus de bedoelingen der Nieuwe Plooi miskennen, wanneer men meende, dat het haar enkel te doen was om anderen te verdrijven en zelf te regeeren. Het was niet uitsluitend een strijd tegen personen, maar in de eerste plaats een kamp voor de privileges en voor de handhaving der regeeringsbeginselen, die vóór 1672 hadden gegolden.

Nu kan men hoog opgeven van de onwettigheid van de afzetting der magistraten door gemeenslieden, gilden en vertegenwoordigers der burgerij, zooals zij in de jaren 1702 en 1703 in de verschillende steden heeft plaats gehad. Maar was er eene andere mogelijkheid? Volgens het coöperatiesysteem konden de raadsleden alleen de leden van hun college benoemen en afzetten, zoodat men slechts had kunnen afwachten, of zij ook uit eigen beweging zouden aftreden. Nu zij dit niet deden, heeft men de onwettigheid der afzetting verkozen boven de onbillijkheid van de uitsluiting der personen, die niet tot de door Willem III benoemde categorie behoorden. Bovendien ware alleen juist geweest, dat de magistraten, zooals zij vóór 1672 geconstitueerd waren geweest, het recht kregen om de benoemingen voor 1702 te doen. En aangezien dit eene onmogelijkheid was, zou men op dezen grond zelfs tot de onvermijdelijkheid van een buitengewonen maatregel, dus tot de gewenschtheid van het ingrijpen der burgerij kunnen besluiten.

1) In de geheele provincie waren ongeveer 80 magistraatsleden afgezet, met een ongeveer gelijk aantal secretarissen, suppoosten, gemeenslieden en andere ambtenaren. Zie Knuttel No. 15261: Eenige voorgestelde vragen .... en Brants, blz. 163.

Het uitgangspunt der handelingen van de Nieuwe Plooi staat thans wel vast; het is nu de vraag, welke gedachten haar nog meer bezield hebben. Uit den aard der zaak was de beweging vooreerst anti-stadhouderlijk. Bepaalde aanmerkingen of grieven tegen Willem's bestuur, behalve wat de benoemingen betreft, heb ik niet in de pamfletten aangetroffen, wat wel voor den Stadhouder pleit 1). Maar die benoemingen waren ook voldoende om te maken, dat de Nieuwe Plooi zijn dood als eene verlichting beschouwde. Ook in latere jaren heeft de Nieuwe Plooi van hare anti-stadhouderlijke gezindheid blijk gegeven, zooals in 1705, toen de kwestie behandeld werd, of men Johan Willem Friso als stadhouder van twee gewesten zitting kon geven in den Raad van State, welk voorstel door de meerderheid der gewesten en ook door de Nieuwe Regenten in Gelderland werd verworpen.

Maar er waren belangrijker drijfveeren, vooreerst die van het eigenbelang. Al kan men de handelingen der Nieuwe Regenten in vele opzichten billijken, daartegenover staat veel, dat onze sympathie niet heeft. In den beginne scheen het, dat men nu eens alle nadeelen van eene regenten-heerschappij zou op zijde zetten, maar vooral in de latere jaren bleek duidelijk, dat de Nieuwe Heeren zich rustig konden neerleggen bij het toenemen van hunne macht en voorrechten. In de meeste steden werd, na het voorbijgaan der eerste woelingen, bepaald, dat de magistraatskeuze telkens voor drie jaren zou plaats hebben, en ten slotte hebben de Staten van Gelderland in 1717 de keuze voor het leven hersteld. Ik behoef niet te zeggen, dat de goede voornemens der Nieuwe Plooi geen beletsel zijn geweest voor het zegevieren van het 18de-eeuwsche familieregeeringssysteem met al zijn nasleep.

Toch is ook gedurende de geheele 18de eeuw één gevolg der Plooierij-beweging niet op zijde geschoven, namelijk het toezicht, dat de colleges van Gemeenslieden op verschillende takken van bestuur hadden verworven, met name op de zaken van financiën, politie en justitie. Dit blijkt b. v. uit de resolutiën der Gezworen Gemeente van Arnhem, die vóór 1702 geheel ontbreken, maar die van dit jaar tot aan den revolutietijd toe

---

1) Zoo ging hij krachtig te keer tegen het misbruik, dat regenten in de kleinere steden domicilie kozen om er in de ambten te komen, maar elders woonden (Brants, blz. 46).

een groot aantal folianten vullen. Hiermede was althans gewaarborgd, dat in sommige zaken contrôle kon worden uitgeoefend door een breederen kring van burgers dan dien der magistraatsleden. Want wel werden in de Gemeente ook personen uit den regentenkring gekozen, maar de gilden en andere kringen uit de burgerij waren er tevens in vertegenwoordigd. Gaat men de lijsten na van personen, die in 1702 te Nymegen werden voorgesteld en gekozen als Gemeenslieden 1), dan treffen wij daarop verschillende namen van neringdoenden aan, die zeker tot de eenvoudige burgers behoorden, bakkers, kleermakers, metselaars enz., en zoowel hier als te Arnhem blijven ook in lateren tijd de Doctores Juris, die in den Raad overwegend waren, verre in de minderheid tegenover personen met zeer eenvoudig klinkende namen.

De vraag in hoeverre de Plooierijen een democratisch karakter hadden, is hiermede vrijwel opgelost. De kring van personen, die invloed konden uitoefenen, werd uitgebreid en dit was voldoende om overal ook de onderste lagen van de bevolking voor de Nieuwe Heeren te winnen. Te Nymegen en te Arnhem werden vrijwillige compagnieën gevormd uit de getrouwde en ongetrouwde manschap van de geheele burgerij; te Nymegen vormden de voerlieden insgelijks eene compagnie te paard, de compagnie der blauwe kielen genoemd. De bekende leider der Nymeegsche beweging Romswinckel zou, op het bericht van zijne komst in de stad verwelkomd worden met de aanbieding van een „marsepijn", vervaardigd door de vrouwen van de markt, en toen Romswinckel niet kwam, werd het geschenk, gedragen door 8 mannen en onder begeleiding van eene groote menigte, door muziek voorafgegaan, aan burgemeester van Heerdt aangeboden 2). Te Tiel werd de intrede der Nieuwe Regeering in 1704 gevierd met eereschoten, klokgelui en illuminatie en de huizen der gekozen raadsleden werden door de burgerij van buiten en van binnen versierd, tot de ledikanten toe 3). In Juli 1702 weigerden de Nymeegsche Maasschippers het krijgsvolk, dat te Bommel de Oude Regeering moest herstellen, te

1) Verbael ende Deductie van de Oude en Wettige Magistraat van Nymegen. (Knuttel 14992). Te Arnhem wordt geen melding gemaakt van het beroep.

2) Zie voor de genoemde bijzonderheden: „Omstandigh Bericht . . ." (Knuttel No. 14986). De compagnieën der Nymeegsche jonge mannen voerden in hun wapen: Libertas en Pro patria et privilegiis.

3) Verbael en Deductie voor de wettige Magistraat van Tiel (Knuttel 14984).

vervoeren: liever zouden zij hunne kabels kappen en zich de Waal laten afdrijven 1). Uit alles blijkt, dat de meerderheid van de bevolking zich bij de overwinning der Nieuwe Plooi geïnteresseerd achtte.

Democratisch was de beweging dus tot zekere hoogte, als men maar niet meent, dat zij kan beschouwd worden als „een der eerste bakens, die den weg aanduiden van de steeds aangroeiende strooming naar volkssouvereiniteit" 2). Wel hebben de Oude Regenten herhaaldelijk aan de tegenpartij verweten, dat zij theorieën in dien geest verkondigde, maar de Nieuwe Plooi heeft dit altijd ontkend. „Abusievelyck" wordt voorgegeven, zoo heet het in een Arnhemsch pamflet 3), dat de regeeringsverandering „steunde op ruïneuse fundamenten ende principiën, te weten, dat de souverainiteyt soude vervallen sijn aen het volk, ende dat die opinie bequaem soude sijn om de geheele Republyck het onderste boven te setten ende alles in een totaele confusie te brengen." De Nieuwe Plooi beschouwt de waarschuwing der tegenstanders als eene manoeuvre om de inmenging der andere gewesten uit te lokken; zij heeft nooit aan volkssouvereiniteit gedacht, al heeft men tegenover de kleine burgers wel eens misbruik gemaakt van deze leus. Onjuist schijnt het mij daarom de partij der Nieuwe Plooi als eene „vereeniging van ongelijksoortige eerzuchtigen" te betitelen 4), waardoor te kennen zou worden gegeven, dat de lagere klassen wel aandeel aan de regeering hoopten te krijgen. Bovendien komt de Nieuwe Plooi er op deze wijze wel wat heel kaal af. Was eerzucht dan een speciale karaktertrek van haar en was deze eigenschap bij de Oude Plooi buitengesloten?

Om verder te gaan met het bespreken der motieven van de Nieuwe Plooi: er was een andere leus, die meer insloeg dan het denkbeeld van volkssouvereiniteit, namelijk de leus van het hooghouden der privilegiën, en die is overal en altijd aangeheven. Een der Nymeegsche Vrijwillige Compagnieën schreef in haar vaandel: „Pro patria et privilegiis". In naam der privilegiën werd het regeeringsreglement verfoeid en werd de inmenging der andere provinciën en van de Staten-Generaal geweerd. Herhaaldelijk wordt in de pamfletten betoogd, dat de

1) Brants, blz. 104.

2) Uitspraak van J. H. Jonckers Nieboer in Geld. Volksalm. 1898, blz. 140.

3) Deductie van de Regten en Privilegiën van Arnhem 1703 (Knuttel III, *No.* 15033), blz. 66.

4) Brants, blz. 63.

Geldersche geschillen van „domestieken" aard waren en dat tusschenkomst van buiten de hoogheid der provinciale en stedelijke rechten en de souvereiniteit van lands- en stadsbestuur zou schenden. De Oude Plooi, die alleen door hulp van buiten kans had op herstelling, bestreed dit beginsel, terwijl de overige provinciën verdeeld waren. Holland zou vooral met het oog op de financiën graag hebben ingegrepen en heeft daartoe ook elke gelegenheid aanvaard. Daarentegen waren Groningen en vooral Zeeland, dat zelf door dergelijke twisten als de Geldersche werd bewogen en dat steeds beducht was voor het overwicht van Holland, voor onthouding van inmenging.

Zoodoende kan men de Plooierijen beschouwen als een bedrijf in den strijd tusschen het unitaristische en het foederalistische beginsel, om maar de partijnamen van lateren tijd te gebruiken. De bepalingen van de Unie voorzagen, zooals in zooveel kwesties, niet in de oplossing van dergelijke geschillen, zoodat beide partijen zich niet zonder recht op genoemd verdrag konden beroepen. De Nieuwe Plooi beriep zich vooral op art. 1 van de Unie, waarin aan alle leden het behoud van hunne privilegiën werd gewaarborgd, en zwoer bij het oude „jus de non evocando", dat de Geldersche geschillen naar een Gelderschen rechter verwees. Maar bij consequente toepassing van dit principe moest worden toegegeven, dat ook de Staten en het Hof van Gelderland geen invloed mochten uitoefenen op de stedelijke geschillen, want hier bezaten de magistraten de hoogste rechtspraak in civiele zaken. Ergo de Nieuwe Regenten mochten alleen ter verantwoording geroepen worden door zich zelf. Ziedaar het foederalisme ten top gevoerd. En toch viel eene dergelijke redeneering niet zoo maar even met de stukken in de hand te weerleggen: het samenvoegsel van toevalligheden, dat de staatsregeling der Republiek vormde, was voor zulk een positief resultaat niet toereikend. Maar de Oude Regeering had ook hare gronden en betoogde, dat de andere provinciën tot herstel der orde zelfs gebruik mochten maken van de militie. Ziedaar dus een vraagstuk, dat ook van algemeen belang was, want ieder oogenblik kon eene andere provincie voor een soortgelijk geval staan. Zoo schijnt mij de groote belangstelling van buiten af in de Plooierijen verklaarbaar. Bij verschillende gelegenheden hadden de Staten-Generaal in provinciale aangelegenheden ingegrepen en andere malen had het particularisme gezegevierd, maar nooit is zooveel papier volgeschreven over

recht of onrecht dienaangaande, als tijdens de eerste jaren der Plooierijen. Zij zijn mede interessant voor de kennis der staatsregeling van de Republiek. Maar die staatsregeling zien wij hier van de slechtste zijde: de machteloosheid van het centrale gezag, de onvoldoende omschrijving van de functiën der verschillende regeeringscolleges zijn een onuitputtelijke bron van twisten over bijzaken. Wij begrijpen, dat de pogingen van een Slingelandt om wat meer eenheid in den chaos te brengen nutteloos waren en dat de invloed der Regenten gedurende de 18de eeuw steeds grooter is geworden. Te betreuren valt het, dat de goede beginselen, door de Nieuwe Regenten verkondigd, alleen voor een deel zijn toegepast. De beperking van de macht der oligarchie en de erkenning van het aandeel der Gemeenten en Gilden aan de regeering was een stap vooruit, maar er had veel meer kunnen en moeten gebeuren.

De verwarring tijdens de Plooierijen is nergens grooter geweest dan in het kwartier van Veluwe. Niet in de steden, want daar is het verloop vrij gelijk geweest aan dat te Nymegen. Nadat de magistraten met Nieuwe Regenten waren aangevuld, hebben deze zonder interregnum het bewind gehad, maar de Kwartiersvergaderingen zijn jaren lang totaal gestaakt en op het platteland profiteerden de boeren van de oneenigheden door aan pachters en ontvangers hunne bijdragen in de belastingen te weigeren. De kas van den Ontvanger-generaal wees een schromelijk deficit aan en vooral het kwartier van Veluwe was oorzaak, dat de Staten-Generaal aanhoudend moesten aandringen op aanzuivering der achterstallige gelden door de provincie.

De oorzaak van deze verschijnselen was de bijzondere positie, die de Ridderschap in het kwartier innam: het platteland zat geheel onder haar druk; de Ambtsjonkers hadden, behalve in vele andere zaken, bijna alleen te bevelen over de uitzetting en inning der belastingen. Geen wonder, dat het platteland, gesteund door de Nieuwe Plooi in de steden, getracht heeft zich aan dien invloed te onttrekken, zoodat de strijd in Veluwe nog het bijzondere karakter draagt van een strijd tegen de Ridderschap. Natuurlijk was deze, zooals trouwens ook in de andere kwartieren, geheel op de hand van de partij der Oude Regenten 1): al spoedig weigerde de Ridderschap deel te nemen aan de Kwartiersvergaderingen, die daardoor de helft harer leden ver-

1) *Er is slechts ééne uitzondering geweest; zie beneden.*

loren en niet meer konden gehouden worden. De Ridderschap vergaderde sedert afzonderlijk. De bijzondere toestanden in Veluwe verdienen nog daarom des te meer aandacht, omdat zij menig aardig kijkje geven op de oeconomische verhoudingen, zooals in het vervolg zal blijken.

I.

OVERZICHT VAN DE REGEERINGSVERANDERINGEN IN DE PROVINCIËN IN 1702 EN 1703.

Op 19 Maart 1702 was de Stadhouder overleden en spoedig werd de tijding in de Republiek bekend. Het Hof van Gelderland ontving haar den 24sten Maart en te Arnhem werd 3 dagen later besloten om den grooten rouw aan te nemen, waartoe de richter van Veluwe, de burgemeesters, schepenen en raadssecretarissen ook voor hunne vrouwen 100 rijksdaalders ontvingen om „de degens te laten bekleden met swart laken ende swarte cammoislere handschoenen te dragen, alsmede swarte lakene knopen aen den rock te doen maken." Op 29 Maart besloot men op aanschrijving van het Hof, dat driemaal daags de klok zou worden geluid gedurende een half uur en dat drie weken lang 1). Aan uiterlijk vertoon was dus geen gebrek, maar men was niet minder actief in het afschaffen van het stadhouderschap. Holland ging daarbij voor.

Reeds op 25 Maart kwamen de Staten van dat gewest onder voorzitterschap van den raadpensionaris Heinsius bijeen en oordeelden het noodig, dat „de Staten der byzondere gewesten de handen ineensloegen .... en hoofd voor hoofd verklaarden, dat zy zig standvastiglyk dagten te houden aan de gemaakte verbonden." De andere provinciën hebben dergelijke verklaringen alle afgelegd, maar behalve Groningen, dat het wenschelijk achtte een persoon aan te wijzen als legerbevelhebber, waarbij die provincie ongetwijfeld haar stadhouder Johan Willem Friso op het oog had, repte geen gewest van het begeven der hooge waardigheden 2). Een goed verstaander heeft maar een half woord noodig. Zonder nadere uitspraak ging men het tweede stadhouderlooze tijdperk in. Wel een bewijs voor de publieke opinie daaromtrent. In Holland is de overgang verder zonder

1) Commissie- en Politieboeken van Arnhem op genoemden datum.

2) Wagenaar XVII, blz. 132 vlg.

veel moeite gegaan. Het blijft bij geschillen in enkele steden, zooals Schoonhoven, Gorinchem, Haarlem en Rotterdam, en het afzetten van eenige regenten aldaar.

In Zeeland is meer te doen geweest en het is wegens den steun, dien deze provincie steeds aan de Nieuwe Plooi in Gelderland verleend heeft, van belang de hoofdpunten van de gebeurtenissen aldaar aan te stippen 1). Ook hier wordt onmiddellijk gebroken met het stadhouderlijke regime. Odijk, de vertegenwoordiger van den Eersten Edele, wordt afgezet en laatstgenoemde waardigheid blijft onvervuld evenals het markiezaat van Veere en Vlissingen, dat de koning van Pruisen begeerde. Merkwaardig om de overeenkomst met de Veluwsche toestanden zijn de volksbewegingen tegen eenige pachters en ontvangers der belastingen, o.a. tegen de Bils, heer van Koppensdamme op Tholen, en tegen Alexander de Muynck, ontvanger te Middelburg en rentmeester beooster Schelde. Ook Philips Hodenpijl, commies der convooien en licenten, moest wijken. Verder werden overal de magistraten van gunstelingen van het stadhouderlijke bestuur gezuiverd en personen, die vóór 1702 waren ontzet, in hunne eer en waardigheden hersteld. Ernstige beroeringen hadden alleen plaats op Tholen, waar de rekenmeester Jacob Wouters, die tot zijne afzetting in 1702 permanent raad der stad Tholen geweest was, het middelpunt werd van eene volksbeweging, die hem en eenige anderen weer aan de regeering bracht. Met krijgsvolk moesten de Staten de rust en den vorigen toestand herstellen 2).

Nog eenmaal, in het jaar 1704, openbaarde zich de onte-

1) Wagenaar XVII, blz. 147 vlg.; Blok VI, blz. 10.

2) Wouters werd later beschuldigd van eene poging om den koning van Pruisen het markiezaat van Veere en Vlissingen in handen te spelen (Wagenaar XVII, blz. 150, en Van Wijn, Bijvoegselen op XVII, blz. 31). Wagenaar noemt Wouters Heer van St. Jans Steen; zoo ook Van Wijn, die trouwens niet van Jacob, maar van Pieter Wouters spreekt. Er waren verschillende gebroeders Wouters. Mogelijk is degeen, die de Tholensche beweging van 1702 leidde, een ander dan degeen, die met den Pruisischen koning onderhandelde. Wat betreft den naam Heer van Sint Jans Steen, het pamflet „Protest tegen den Hove" .... (Knuttel 14975) is onderteekend: Jacob Wouters, de St. Jans Steen, Gelderlandt 10 Juni 1703. Is het gewaagd te veronderstellen, dat Wouters te Arnhem op den Sint Jans Steen heeft gevangen gezeten? Hij biedt in het Protest aan zich voor den Arnhemschen magistraat te verantwoorden! Voor zijne gevangenschap zou hij bij het nageslacht althans zijn vereerd met een dubbelen naam. In andere *pamfletten* (Knuttel 14872 en 14873) blijft het versiersel weg.

vredenheid van de partij, die in 1702 het onderspit had gedolven; te Middelburg lieten eenige afgezette regenten zich met behulp van eene bende Vlissingers en Veerenaars in de regeering herstellen, maar zij werden op staanden voet door de gewapende burgers weer verjaagd 1). Om kort te gaan, de „Oude Heeren" hebben in Zeeland nooit veel geluk gehad. De overwinnende partij had de handen vrij om in de Staten-Generaal op te komen voor de broeders in Gelderland.

In de beide provinciën, die met Gelderland onder een soortgelijk regeeringsreglement hadden gestaan, Utrecht en Overijsel, heeft slechts ééne stad zich door woord en geschrift voor de Nieuwe Plooi in Gelderland verklaard, namelijk Deventer. Het verklaarde de geschillen „domestiek" en verlangde dus volkomen in den geest der genoemde partij onthouding van inmenging der bondgenooten. In Overijsel ging de overgang naar de nieuwe toestanden overigens zeer gemakkelijk. In de 3 steden veroverden de Gemeenslieden hunne vroegere rechten, terwijl slechts te Deventer eenige beweging geweest schijnt te zijn bij de afzetting van een paar burgemeesters 2).

In Utrecht werd het regeeringsreglement insgelijks afgeschaft, hetgeen evenwel te Amersfoort 3) een heftige volksbeweging deed ontstaan, met een bloedig slot. In het begin van 1703 was de verkiezing van den magistraat toevertrouwd aan 13 keurlingen, een comité uit de burgerij, te vergelijken met de gemeenslieden in de Geldersche steden. Maar eene andere partij wenschte geene verkiezing, maar loting en bemachtigde de heerschappij. De Staten van Utrecht slaagden eerst na het zenden van vrijwat gewapende macht in het herstellen der nieuwe regeering. Twee leiders werden ter dood gebracht en verschillende anderen met verbanning of boeten gestraft 4).

1) Wagenaar XVII, blz. 246 vlg.

2) Wagenaar XVII, blz. 144. In Overijsel schijnt men evenals in Zeeland de bevolking vermindering van schatting te hebben voorgespiegeld, want bij Statenbesluit van 3 Juni 1703 werd het verspreiden van geschriften van dien aard verboden, met uitloving van eene belooning van f 500 voor dengene, die een schuldige kon aangeven (Arend IV, 2de st., blz. 809).

3) De bewegingen in Utrecht en Gelderland schijnen een geheel zelfstandig verloop te hebben gehad. Op 20 Augustus 1703 ten minste looft de Arnhemsche magistraat 100 ducaten uit voor dengeen, die kan bewijzen, dat er uit Arnhem met de Amersfoortsche aanhangers der Nieuwe Plooi was gecorrespondeerd, zooals beweerd werd (Knuttel 15030).

4) Pieter van Houten en Richard Saab. De ex-burgemeester Willem Teeck-

Eene amnestie, waarvan enkele personen werden uitgezonderd, gold ook voor Renen, waar eene poging tot omverwerping der regeering gedaan was, maar zonder gevolg. Een aantal spotdichten over de Amersfoortsche zaak bewijst, dat de algemeene belangstelling zeer groot is geweest 1).

Waar ik thans kom tot de bespreking der Geldersche gebeurtenissen, mag hier een overzicht van die in het kwartier van Nymegen in 1702 niet ontbreken. Zij zijn het voorspel der geheele beweging en hebben de verbreiding ervan over de geheele provincie ten gevolge gehad 2). Reeds in dezelfde maand, waarin het Statenbesluit van 8 April 1702 tot afschaffing van het reglement, maar tot handhaving der bestaande regeering was genomen, gingen te Nymegen stemmen hiertegen op. Men vestigde de aandacht op het college van Gemeenslieden, dat de nominatie voor den magistraat moest stellen, maar op dit tijdstip van 32 tot op 7 leden was uitgestorven en dus in de laatste jaren zoo goed als in het vergeetboek was geraakt. Van de 7 overgeblevenen waren het Gijsbert van Urmont en Herman van Arnhem, benevens de woordvoerder Van Heuckelom, die met den gewezen Nymeegschen regent François van Romswinckel een plan beraamden tot aanvulling van het college. Deze Romswinckel is van den beginne af een der hoofdleiders geweest. Hij werd door de tegenpartij zelfs beschuldigd zich te willen opwerpen tot een „hooft des Nymeegschen Kwartiers" 3).

Zijn invloed blijkt daaruit, dat men hem verzocht zijne woonplaats te Nymegen te kiezen in plaats van te Arnhem, waar hij zich gevestigd had wegens zijn betrekking als Raadsheer in het Hof. In December 1702 werd hij verbannen, maar na de

---

man werd verbannen, nadat met het zwaard over zijn hoofd gezwaaid was (Sententiën .... enz., Knuttel 14981). Over Amersfoort: Requeste .... enz., de Publicatie der amnestie en Satyren (Knuttel 14978, 14980 en 14983). Wagenaar spreekt verkeerdelijk van herstelling der „Oude Regenten" (XVII, blz. 146).

1) Ook over de Plooierij-woelingen in andere steden werden spot- en schimpdichten uitgegeven, in het bijzonder voor Tiel.

2) Brants, hoofdst. 2 en 3, en Nijhoff, Geld. Volksalm. 1854, blz. 1 vlg.

3) Sententiën van het Hof . . . enz. (Knuttel 14842). Reeds tijdens Willem III was Romswinckel het eerst opgekomen tegen eene „informeele" uitzetting der belastingen in het ambt Neder-Betuwe, waarbij de gecommitteerden der steden en de geërfden niet waren geraadpleegd. Zie Verbael van de informele amptsuytsettinge in Neder-Betuwe ... 29 Juni 1692, Appoinctement van Willem III 14 Nov. 1692 en Memorie vervattende een Verhael van de Proceduren van de *buyrmeesters* van eenige dorpen ... 1696. (Niet bij Knuttel.)

herstelling der Nieuwe Plooi in 1703 terstond weer burgemeester, evenals bij de verkiezing in 1702.

De genoemde personen nu vonden bij hunne actie aanstonds medewerking bij de burgerij en zoo moest de Raad, die eerst geneigd was om de keuze van nieuwe gemeenslieden uit te stellen tot het volgende jaar, daartoe overgaan in Juni 1702 en dat wel op eene voordracht, opgemaakt door de 3 genoemde gemeenslieden, in overeenstemming met de boekhouders en meesters der gilden, ambten en broederschappen.

Men kan niet ontkennen, dat de Gesworen Gemeente een integreerend bestanddeel van de Nymeegsche regeering vormde. Het college was bij de reductie der stad in 1592 ingesteld door prins Maurits en het verving toen het Sint-Nicolaasgilde, dat van Spaanschgezindheid beschuldigd en daarom opgeheven was 1). Dit genootschap, gevormd door de meesters van de ambten en broederschappen, werd soms ook Gemeente genoemd en had ongeveer dezelfde taak als het college, dat na 1592 optrad, nl. het toezicht op de financiën en de opmaking van voordrachten voor den Raad. Van het laatste recht hebben de gemeenslieden echter tijdens de stadhouderlijke regeering weinig pleizier gehad 2). Maurits en Frederik Hendrik gingen voort met de magistraatsleden zonder voordracht te benoemen en toen men hoopte, dat dit met den vrede anders zou worden, wist Willem II van den Landdag gedaan te krijgen, dat de vrije electie hem voor zijn leven werd toegestaan. Alleen in het tijdperk 1650—1672 had het college van gemeenslieden dus invloed op de verkiezingen kunnen uitoefenen; geen wonder dat het zich haastte om die rechten in 1702 te hernemen.

Men bleef hierbij echter niet stilstaan en eischte ook zuivering van den Raad, die nog verkozen was volgens het „onwettige" regeeringsreglement en waarin verschillende leden niet beantwoordden aan de voorwaarden, die in 1648 voor de verkiezing waren vastgesteld 3). Men eischte aftreding van een zestal magistraatsleden, hetzij omdat zij zeer na aan andere regenten verwant waren of omdat zij landsbetrekkingen bekleedden. Reeds had de Heer van Randwijck, burggraaf van Nymegen, de gegrondheid der eischen van de gemeenslieden erkennend,

---

1) Guyot, Het bestuur van Nymegen, Geld. Volksalm. 1851, blz. 198 vlg.
2) Zie Verbael van Gemeensl., Gilden en Burgers v. Nym. (Knuttel 14827).
3) 10 artikelen van 20 Mei 1648, bekrachtigd 29 Oct. 1651 (Brants, blz. 75).

vrijwillig afstand gedaan van zijne plaats in den Raad. Maar de 6 andere „ongequalificeerden" weigerden. Burgemeester Willem Roukens, één der meest conservatieve voorstanders van de Oude Plooi, beweerde, dat een regent, die jaar en dag in possessie van zijn zetel was geweest, niet mocht afgezet worden, „schoon hy met een slinger daerinne geworpen waere" 1).

De Gemeente liet zich niet intimideeren en ging op 29 Juni, in verstandhouding met de gilden en afgevaardigden uit de burgerij, over tot de afzetting van den geheelen Raad. Op denzelfden dag werden echter 9 leden weer hersteld, waaruit bleek, dat men tevreden was met de verwijdering der „ongequalificeerden". Daarop ging men over tot de aanvulling met aanhangers der Nieuwe Plooi, zooals Romswinckel en eenige Gemeensmannen. De Nieuwe Plooi was dus baas, maar slechts voor korten tijd, want wel werd het voorbeeld van Nymegen te Tiel en te Bommel 2) gevolgd, maar niet in de andere kwartieren, zoodat de Landdag op de hand der Oude Plooi bleef. Op 18 Juli 1702 werd derhalve door de Geldersche Staten besloten de regeeringsveranderingen „onwettelyk en informeel" te verklaren en de Oude Regenten te herstellen 3). De leden van het Hof, versterkt met 6 gecommitteerden uit de Landschap, begaven zich diensvolgens naar de steden van het kwartier van Nymegen en verzetten de Wet onder bedekking van eene vrij belangrijke krijgsmacht. Na de terugkomst der commissie ging het Hof over tot vervolging en veroordeelde op 5 December 9 voorgangers tot verbanning, wat sommigen betreft, zooals Romswinckel, voor levenslang, anderen voor eenige jaren. Op 9 December werd vervolgens eene amnestie met eenige uitzonderingen afgekondigd en tevens bepaald, dat de magistraten voor hun leven benoemd waren. In één opzicht werd geen verandering gemaakt; de pas aangevulde Gemeenslieden-colleges liet men in stand, waaruit men moet opmaken, dat de Landdag hun rechten erkende.

Het bleek echter uit alles, dat de Nieuwe Plooi alleen voor de overmacht gezwicht was. In elke der drie steden hadden de substituut-mombers van het Hof te kampen met slechte op-

1) Brants, blz. 78. Roukens is in 1705 op last der Nieuwe Regeering onthoofd (ald. blz. 178).

2) Zie Dr. Epkema in Gelre, Bijdr. en Meded. V, blz. 254 vlg.

3) Besluiten van 18 en 26 Juli (Brants, blz. 91 vlg.).

komst van de opgeroepen getuigen 1). Te Nymegen weigerden zelfs de boden en helbaardiers te verschijnen; slechts de boekhouder van één gilde liet zich verhooren. Van de 9 oude magistraatsleden, die de Nieuwe Plooi had behouden, beloofden slechts 3 met den Raad, zooals hij nu geconstitueerd was, te willen medewerken. De predikanten wilden niet bidden voor de Oude Regenten, maar verkozen zich onzijdig te houden; de Maasschippers hadden geweigerd het krijgsvolk naar Tiel en Bommel te voeren, zoodat daarvoor Generaliteitsschepen moesten gebruikt worden.

Het nog in December 1702 gesloten „Onderlingh Verbant en associatie" van regenten, gemeenslieden, gilden, ambten, burgers en ingezetenen beloofde niet veel goeds voor de zekerheid der regeering. Men wachtte op eene gunstige gelegenheid om deze weer om te zetten en dit werd mogelijk, toen in het begin van Januari 1703 het grootste gedeelte der bezetting van de stad werd ontboden om in Limburg op het oorlogsterrein gebruikt te worden.

Juist was de keurdag, 3 Januari, te Nymegen genaderd en de Gemeente eischte terstond het aftreden der Oude, door het Hof herstelde, Regenten en opheffing der vonnissen van 5 December. Het achtergebleven krijgsvolk was te gering om tegen de burgerij gebruikt te worden, te meer, daar de getrouwde en de ongetrouwde mannen benevens de voerlieden vrijwillige compagnieën gevormd hadden; de magistraatsleden van de Oude Plooi moesten dus toelaten, dat eerst 7 provisioneele regenten werden benoemd en dat ten slotte de geheele magistraat, die op 29 Juni 1702 was verkozen, weer hersteld werd. Uitbundig werd er feest gevierd door het volk, dat ook hier en daar baldadigheden bedreef, hoewel niet van ernstigen aard 2).

Te Tiel volgde men Nymegen op den voet; reeds in December 1702 had Dr. Mattheus van Eck eene adresbeweging op touw gezet, waarvoor hij tijdelijk gevangen had gezeten 3). Op 15 Januari 1703 werd de Nieuwe Regeering hersteld. Weldra 4) was ook Bommel weer om, zoodat de Nieuwe Plooi in het eerste kwartier overal zegevierde, thans voor goed. Inmiddels was ook

1) Voor de volgende punten: Brants, blz. 101, 105, 114, 118 vlg.

2) Omstandigh Bericht (Knuttel 14986).

3) Verbael ende Deductie voor de wettige Magistraat van Tiel (Knuttel 14984).

4) In Mei 1703. Zie Gelre, Bijdr. en Meded. V, blz. 258 vlg.

de beweging te Arnhem begonnen en in korten tijd was ook in de Veluwsche steden genoemde partij aan het bewind.

Gedurende het jaar 1702 was het er rustig gebleven. Eerst op 4 Juli was door den Arnhemschen raad het Statenbesluit van 8 April, volgens hetwelk „alles kon worden herstelt op dien voet, als het voor den jare 1672 is geweest," medegedeeld aan de Gemeenslieden, nadat den vorigen dag nog gedelibereerd was over de vraag, of deze mededeeling wel noodig was. Men beloofde echter gildemeesters, gemeenslieden en burgerij „te laten gauderen ende jouisseren van alle hare regten ende privilegiën, waervan deselve voor de laetste stadhouderlycke regeringe gejouisseert hebben." Ten einde die rechten te kunnen vaststellen kregen de Gemeenslieden het recht om de „retroacta" in te zien 1).

Van een dergelijk onderzoek is echter niets gekomen; de Gemeente scheen voldoende vertrouwen in den Raad te hebben om haar taak nauwkeurig vast te stellen. Ten minste op 8 Januari 1703 riep de magistraat zelf het college op, omdat van een dergelijk onderzoek nog niets was gekomen. Waarschijnlijk diende deze oproeping niet om slapende honden wakker te maken, maar omdat zekere onrust merkbaar was, zonder twijfel ook in verband met de Nymeegsche beweging. De Raad maakte althans aanmerkingen op „bysondere vergaderingen", door sommige gemeenslieden gehouden buiten het stadhuis en zonder toestemming van den Raad, hetgeen ongeoorloofd en „van seer quaet gevolg" werd genoemd. Men zou na gevraagde toestemming echter niet verbieden, dat er vergaderd werd, en stond ondertusschen reeds toe, dat inzage werd genomen van de raadsbesluiten van 1651 tot 1672 2). De gemeenslieden echter verlangden op 12 Januari toegang tot „alle raedsignaten ende commissieboeken sonder limitatie of restrictie van enige jaren", benevens opening van „al hetgene in de secretarie ende op de brandkamer sig mochte bevinden." Hieruit blijkt reeds een zeker wantrouwen, niettegenstaande de verzekeringen van den magistraat om met de Gemeente in goede harmonie te willen leven. De verboden vergaderingen werden in kerken en andere open-

1) Commissie- en Politieboeken van Arnhem 3 en 4 Juli 1702. Het volgende is gedeeltelijk hieraan ontleend, gedeeltelijk aan het Verbael en Waerachtigh Vertoogh (Knuttel 15026), benevens aan de Resolutiën der Gesworen Gemeente. Zie bijlage II.

2) Comm. en Pol. boeken en documenten achter het Verbael op 9 en 10 Januari.

bare plaatsen voortgezet en bezocht door zeer velen uit de gilden en de burgerij en men kwam er tot het opstellen van acten, waarin eischen betreffende het erkennen van de rechten van het Gemeenslieden-college werden gesteld. Men verlangde raadpleging in zaken van financiën, justitie en politie en achtte het noodig, dat het college gezuiverd werd.

Op 16 Januari kwamen de gilden tot het bekrachtigen van eene associatie 1), ten einde elkaar „met goedt en bloed te sullen byspringen". Aangezien het College van gemeenslieden in langen tijd niet gehoord was en ook niet samengesteld was uit de rechte personen, werd het noodig geacht, dat de rechten en privilegiën van dit en andere colleges in druk werden uitgegeven 1). Het was niet erg vleiend voor den Raad, dat deze acte werd opgemaakt op denzelfden dag, waarop de magistraat nogmaals zijn leedwezen te kennen gaf, dat de „so heilsame resolutie van 4 Julii 1702 ... of qualick wordt geinterpreteert of verdonckert", in welke resolutie uitdrukkelijk de voorrechten van gilden en Gemeente waren erkend.

Bij de onderhandelingen tusschen gemeenslieden en gilden en den Raad werd de verwijdering ondertusschen steeds grooter. Een der vertegenwoordigers van gemeenslieden, gilden en burgers, Johan Wolfsen, beweerde op 15 Januari, dat de „gequalificeerden" in de Gemeente het recht hadden „om de ongequalificeerden daeruyt te jagen", en op 16 Januari diende men dienovereenkomstig eene memorie in met de namen der gemeenslieden, welke men ongequalificeerd achtte, hetzij wegens nauwe verwantschap aan andere leden, hetzij omdat zij in landsbetrekkingen waren of anderszins 2). Men kwam tot de conclusie, dat van de 46 gemeenslieden — twee plaatsen waren niet vervuld — 26 moesten aftreden en 18 konden aanblijven. Daarop deden den 19den Januari verschillende gemeenslieden vrijwillig afstand van hunne plaats 3), terwijl anderen zich „ten goeden rechten stelden"; op 24 Januari besloot men verder dubbeltallen op te maken voor de opengevallen plaatsen, waaruit de magistraat nieuwe leden zou kiezen.

1) Zie bijlage II.

2) Dr. Andries van Dam was fiskaal van Gelderland en had zich tevens laten gebruiken tegen de privilegiën bij de Nymeegsche beroeringen. Bijlage II.

3) E. J. Crekel ten behoeve van zijn neef Joost Ruger; verder D. Tulleken, A. Umbgroeve, G. van Schevickhave, J. Wilbrenninck, J. Tulleken, J. Wolting. P. van Hamel laat zijn aanblijven afhangen van den Raad.

De meerderheid van den Raad was verre van ingenomen met dezen gang van zaken en had daarom aan den graaf van Athlone en den hertog van Wurtemberg gelast om hunne troepen ter beschikking van de Stad te stellen, hetgeen de burgerij ten zeerste afkeurde, niettegenstaande de verzekering, dat men enkel op het oog had om „desordres, plonderingen of tumulten" te voorkomen. Verstandig deed de Raad daarom, toen hij op 19 Januari toestond, dat de wacht door eene halve compagnie uit de burgerij zou worden betrokken. Maar men verlangde verder, dat de troepen uit de naastbijzijnde garnizoenen en de ruiterij van het platteland, die in aantocht schenen te zijn, niet zouden worden binnengelaten zonder den eed aan de Gemeente gedaan te hebben. De commandeur van de stad Arnhem, Anthony Swaen, zou de bevelen van Athlone niet mogen volgen zonder toestemming van hetzelfde college en de poorten zouden door burgers bezet blijven. De Raad ging voor het meerendeel op deze punten in, maar eischte daarvoor zekerheid, dat er geene ongeregeldheden zouden plaats hebben 1).

Uit alles blijkt, dat de oppositie van de gemeenslieden, gilden en burgers steeds sterker werd en dat het grootste gedeelte der burgerij tegenover de magistraatsleden stond. De Oude Plooi geeft dit zelf in haar „Verbael" te kennen, hoewel zij beweert, dat de menigte werd opgeruid en tot het teekenen van acten overgehaald, waarvan zij den inhoud niet kende 2). Met de aanmerkingen der oppositie ging het denzelfden weg als te Nymegen. Van den eisch tot zuivering der Gemeente kwam men tot aanmerkingen op de samenstelling van den Raad. Op sint Paulusdag, 25 Januari, was de gewone jaarlijksche benoeming der raadsleden aan de orde en aangezien geene vacaturen waren ontstaan en niemand wenschte uit te treden, werd de geheele magistraat opnieuw beëedigd. Men besloot echter tevens zich schrap te zetten tegen de plannen der Gemeenslieden, waarvan men het een en ander gehoord had, namelijk dat dit college omging met het denkbeeld om verschillende raadsleden te ontslaan. Men achtte dit „een sake van de uiterste consequentie, directelyck aenlopende tegens de regten, privilegiën ende usantiën deser stadt", en verklaarde in dit opzicht „geen infractie of niwigheit te dulden".

1) 20—23 Januari 1703. Zie de orders door Athlone verstrekt in Resolutiën *der Gesworen* Gem. op 20 Januari 1703. 2) Verbael, blz. 13.

Het plan der tegenpartij stond echter niet minder vast, want op 26 Januari werd aan den magistraat eene acte overhandigd, onderteekend door de bestuursleden van alle gilden 1) en door de gemeenslieden, inhoudend, dat met den dood van Willem III het recht van den Raad op de regeering „geëxtingueert" was. Men verzocht het college derhalve zich te onthouden van verdere regeeringszaken en ging tevens over tot de benoeming van een nieuw twaalftal, waaronder 6 oude leden, die men wilde continueeren 2). Slechts één van de laatsten, Dr. Willem Tulleken, liet zich overhalen om zitting te nemen. De vijf anderen weigerden, zoodat op 5 Februari plaatsvervangers voor hen werden benoemd, nadat op 3 Februari nog een laatste gelegenheid tot toetreden was gegeven 3). Degenen, die weigerden, waren Mr. Johan opten Noorth, Dr. Hermannus Coets, Mr. Johan Ham, Johan van Arnhem, heer van Roosendael, Jonker Johan van Wijnbergen en Antony Huygens tot de Lochte. Zij waren natuurlijk sedert leiders der Oude Plooi en gaven het reeds aangehaalde Verbael in het licht, dat door den nieuwen Raad werd verboden 4). De andere uit den magistraat gezette Oude Regenten waren Adriaen Menthen, Johan Spoltman, Johan van Eck, Hendrik van Bayen, Matthias Sluyter en Gerhard Coets. Het twaalfde afgezette raadslid, Willem Tulleken, ging over tot de Nieuwe Plooi.

Op 26 Januari waren terstond tot schepenen benoemd Dr. Jacobus Everwijn, Dr. Johan Brantsen, Dr. Valerus Swaen, Dr. Arnoldus Antonius Tulleken en Dr. Stephen Wilbrenninck. Ook Dr. Willem Tulleken was tegelijk met deze verkozen, maar nam eerst later zijne benoeming aan, zoodat hij eerst op 5 Februari werd beëedigd te zamen met de Doctores Johan van Brienen, Wilhelm Adriaen Bouwensch, Peter Eygel en Derk Tulleken. Nadat Johan Ham en Antony Huygens tot de Lochte nog herhaaldelijk, maar tevergeefs waren aangezocht om zitting te nemen, werden op 10 Mei nog twee leden gekozen, Joost Ruger en Derck Reynier van Bassenn. Met hen was dus het twaalftal compleet.

---

1) Het looiers-, schoenmakers-, sint-Jozefs-, cremers-, bakkers- en brouwers-, chirurgijns-, wevers-, kleermakers-, goud- en zilversmids- en weerden-gilde. Bijlage II.

2) Van verzet kwam niets in; de burgerwacht zette het stadhuis af. Verbael, Documenten op 27 Januari.

3) Comm. en Pol. boeken op 25—26 Januari en 3—5 Februari 1703.

4) Ibid. 28 Februari 1703.

Zoo was in het begin van 1703 de nieuwe toestand ingetreden en men oordeelde het noodig, dat de regenten en tevens de burgercompagnieën met hunne officieren op bijzonder plechtige wijze „en fronte van de borgerye onder den blauwen hemel" den eed zouden afleggen 1), hetgeen plaats had op 29 Maart. Op dien dag werd op de markt eene revue gehouden van de 6 vendels, waarin de burgerij was verdeeld 2). Vervolgens legden de schepenen den eed af in handen van den heer Everwijn; daarna ook deze vóór zijne collega's. Vóór den aldus beëedigden magistraat legden de hopman, luitenant en vaandrig van iedere compagnie en dan telkens 2 gelederen burgers tegelijk den eed af. Enkele officieren, die den eed hadden geweigerd, werden door andere vervangen. De Gemeente was reeds op 27 Januari met nieuwe leden aangevuld. Begrijpelijker wijze wilde men de voorstanders der Nieuwe Plooi in alle colleges brengen, dus ook in den kerkeraad. Toen deze weigerde 2 Nieuwe Regenten in zich op te nemen vóór den tijd der verkiezingen, werd tegen den kerkeraad geprocedeerd en werd besloten tot inhouding van de tractementen der 4 predikanten 3).

De beginselen, die na de regeeringsverandering in Januari voortaan zouden gehuldigd worden, moesten inmiddels nog worden vastgesteld en daarom had men op 25 Februari 1703 besloten een reglement samen te stellen. Of deze arbeid voorloopig is uitgesteld of dat men met de openbaarmaking alleen zoolang heeft gewacht, kan ik niet nagaan. Zeker is, dat het nieuwe reglement over de regeering van Arnhem eerst in 1705 werd gedrukt 4). Ik bespreek het echter reeds hier, omdat ook in de jaren vóór 1705 in dien geest is geregeerd. Belangrijk zijn vooral de bepalingen, waardoor de invloed der gemeenslieden werd vastgesteld. De stad zou bestuurd worden door twee colleges, Raad en Gezworen Gemeente. Wanneer de Raad of de gemeente tegen de privileges handelden, mochten gemeente, gilden en burgers de leden afzetten zonder vorm van proces. De nominatiën voor beide colleges kwamen aan de Gemeente, de electie aan den Raad. Voor de verkiezing tot raadslid moest

---

1) Comm. en Pol. boeken op 26—29 Maart. Op 16 April werden Valenus Swaen en Stephen Wilbrenninck eerste en tweede burgemeester.

2) Die van de Turfstraat, Oeverstraat, Weverstraat, Bakkerstraat, Ketelstraat en Koningstraat. 3) Knuttel 15214.

4) 24 Februari. Zie Bijlage III. Een bijna gelijkluidend reglement werd op *4 Februari* 1705 te Wageningen ingevoerd.

men 4 jaren burger geweest zijn; 1 jaar en 6 weken was de termijn voor het lidmaatschap der Gemeente. De verkozenen mochten niet in den derden graad of nog nauwer verwant zijn aan de zittende leden. Een aantal ambten, in het bijzonder die van ontvanger en rentmeester, werden op voordracht van de Gemeente vergeven. In verband hiermede stond het toezicht van deze op de financiën. Zij controleerde alle belangrijke uitgaven en moest geraadpleegd worden bij het verpanden, verkoopen of verpachten van stadsgoederen en over het instellen van belastingen. Verder mocht geen verbond gesloten, geen stadhouder of kapitein-generaal benoemd, geen gilde opgericht, geen krijgsvolk aangenomen worden zonder toestemming der Gemeente. Ten slotte mocht deze steeds inzage vorderen van alle raadssignaten. Men ziet, de Gemeente kon tevreden zijn en werd ruimschoots schadeloos gesteld voor de veronachtzaming vóór 1702.

Ondertusschen drong de beweging der Plooierij ook door in de overige steden van het kwartier van Veluwe. In korten tijd had zij zich over de geheele provincie verbreid. Te Wageningen, Elburg en Hattem 1) was zij in Maart 1703 meester, te Harderwijk in April. Terstond was Arnhem bij de hand om zich met de kleinere steden in verbinding te stellen. Op 2 en 3 Maart werd te Arnhem eene vergadering gehouden 2) van afgevaardigden uit Wageningen, Hattem en de hoofdstad zelf, waarin men beloofde elkander te steunen in het handhaven der privilegiën. Men zou zich verzetten tegen den invloed der Ridderschap op de finantieele zaken ten platten lande en tegen het zittingnemen der Oude Regenten in de Kwartiers- en Statenvergaderingen.

Te Harderwijk werd de magistraat op 10 April afgezet, waarna nieuwe leden werden benoemd, met behoud van enkele oude. Tot op dien datum was de eisch der gilden — van welke het st. Joris-gilde alleen de zijde van den magistraat koos — om 24 gemeenslieden en 3 magistraatsleden te mogen kiezen, hetgeen reeds op 25 Januari verlangd, maar toen geweigerd was. Daarop had men toch eene keuze van 3 magistraatsleden gedaan, maar de raad erkende niet de wettigheid van de keus,

1) Te Hattem waren 3 Oude Regenten gevangen genomen (Resol. der Gesworen Gemeente van Arnhem op 12 Maart 1703).

2) Knuttel 15598, bijlage No. 9. De overeenkomst werd geteekend op 25 April 1703.

met het resultaat, dat de gilden het besluit van 10 April namen 1).

Ook in het kwartier van Zutfen lieten de regeeringsveranderingen, althans in sommige steden, niet lang op zich wachten. In de hoofdstad was van personenverwisseling zoo goed als geen sprake. Op Petrusdag (22 Februari) 1703 werd de geheele magistraat bedankt, maar onmiddellijk weer benoemd voor 3 jaren door de 36 gemeenslieden en gecommitteerden uit de gilden en uit de 5 burgercompagniëen. Uit deze corporaties en den Raad werd verder een commissie benoemd om een reglement samen te stellen, dat in Maart 1701 werd aangenomen en waarin de verkiezing van den magistraat aan de geheele burgerij werd opgedragen. Om gekozen te worden moest men minstens 12 jaren burger zijn en geen verwanten in den vierden graad of nog nader in den Raad hebben. Vervreemding van stadseigendom en verandering der privilegiën moest met goedkeuring der geheele burgerij plaats hebben. Het principe van volksinvloed werd hier dus nog verder getrokken dan te Arnhem en elders, waar de magistraat uit eene voordracht, opgemaakt door de gemeenslieden of door deze en de vertegenwoordigers van gilden en burgers samen, de nieuwe leden koos 2).

Te Lochem ging alles op dezelfde wijze. Op 22 Maart 1703 werd de magistraat door eene groote menigte, als wier vertegenwoordigers 16 nieuwgekozen gemeenslieden optraden, gedwongen tot de erkentenis, dat de regeering na den dood van Willem III was „vervallen tot haer eerste beginsel, te weten op die gansche massa van 't volck". Vervolgens werd de Raad in zijn geheel afgezet en voor 2 jaren, tot Petrusdag 1705, herbenoemd, onverkort het recht van vrije keur door het volk. De gemeenslieden matigden zich in het vervolg zooveel gezag aan, dat de Raad bijna een ondergeschikt college werd 3).

Men deinsde hier dus zelfs niet terug voor het denkbeeld van volkssouvereiniteit. Het is niet te verwonderen, dat juist te Zutfen en te Lochem, waar de invloed der burgerij het grootst was, krachtdadig is geprotesteerd tegen het Statenbesluit van 1717, dat de keus van den Raad voor het leven weer instelde.

---

1) Korte Deductie van 't gepasseerde tot Harderwijk (Knuttel 15211); Extract uit het resolutieboek van Harderwijk (Knuttel 15209); Acte van ontzetting (Knuttel 15042) en Schrassert, Hardervicum II, blz. 169 vlg.

2) Knuttel 15402 (Korte Deductie); Tadama, Gesch. v. Zutphen, blz. 262 vlg. Tadama stelt verkeerdelijk de regeeringsverandering te Zutfen in 1702.

3) *H.* G. Hartman Jz. in Geld. Volksalm. 1867, blz. 119 vlg.

Eenige weken na de regeeringsverandering te Lochem had ook die te Doesburg plaats, maar hier schijnt de magistraat de huik naar den wind gehangen te hebben. De oud-burgemeester Herman Schaep had hier reeds in het jaar 1703 eene actie begonnen tegen eenige regenten, die hij ongequalificeerd achtte, onder anderen omdat enkele niet te Doesburg, maar elders woonden, zooals te Zutfen 1). Volgens de voorstelling der partij van Schaep hadden de raadsleden daarom bewerkt, dat er op 30 Januari 1703 nieuwe gemeenslieden werden aangesteld, die geheel afhankelijk van hen waren. Met deze had de Raad „geteert en gesmeert"; het volk had men in de kroegen onthaald en lekker gemaakt met het aanheffen der leus: „majestas penes populum" en dit was alles geschied met de bedoeling om te maken, dat de magistraat in zijn geheel zou aanblijven. Op 10 April 1703 werden alle leden voor 3 jaren herbenoemd door gemeenslieden en gecommitteerden uit de burgerij.

Thans kon men Schaep dwingen tot het staken zijner procedure. Hij en zijn medestander Bernhard Rasch met nog anderen noodigde men uit om in het stadhuis de wettige verkiezing van raden en gemeenslieden te erkennen, op straffe van het verlies hunner burgerrechten. Tot groote bevreemding van het Hof, dat de aanklacht van Schaep en de zijnen van den Landdag, tot wien deze personen zich oorspronkelijk hadden gewend, had overgenomen, werd de procedure dus ingetrokken 2). De magistraat, die dit succes had bereikt en ook de gemeenslieden om den vinger meende te kunnen winden, schijnt in het vervolg zich aan de conventie van 10 April 1703, waarbij was vastgesteld, dat de raadsverkiezing om de 3 jaren door gemeenslieden en gecommitteerden uit de burgerij zou geschieden, te hebben willen onttrekken. De goede verstandhouding met de burgerij werd hierdoor verbroken, maar de magistraat moest zich schikken en in 1704 de genoemde conventie nogmaals bekrachtigen. Uit een request van den Raad aan de Staten-Generaal en een antwoord daarop van de gemeenslieden en de burgerij in Juli 1704 3) blijkt echter het voortduren der oneenigheid. Op het eind van 1703 en in het begin van 1704

1) Zie Brants, blz. 46, over de maatregelen van Willem III tegen dergelijk uitstedig wonen van regenten. 2) Mem. en Res. van het Hof op 21 Mei 1703.

3) Missive van gemeenslieden en gecommitteerden uit de burgerij van Doesburg aan de Staten-Generaal van 20 Juli 1704, de voornaamste bron van dit overzicht met „Justitie, Kort dog waer ... verhael" ... door Herman Schaep cum suis.

schijnt te Doesburg werkelijk de vrees bestaan te hebben voor het herstel der raadskeuze voor het leven, dus voor terugkeer tot de beginselen der Oude Plooi.

Hetzelfde gevaar bestond te Groenlo. Hier hadden de gemeenslieden op 10 Maart 1703 nieuwe magistraatsleden gekozen, evenals in de andere plaatsen der Graafschap voor 3 jaren, waarbij 3 Oude Regenten werden afgezet. Deze wendden zich echter tot den Landdag en tot het Hof met een beroep op eene conventie van 13 December 1652, volgens welke het Hof de raadsleden koos of ten minste de keuze bekrachtigde.

De Nieuwe Plooi noemde deze overeenkomst twijfelachtig en lang vergeten, maar de tegenpartij hield er zich aan, zoodat op 27 December 1703 door den Landdrost uit naam der Staten van het kwartier van Zutfen een penael- of amnestie-plakkaat werd uitgevaardigd tot herstel der Oude Regenten.

In 1704 duurde de kwestie echter voort. Op 1 Januari noodigde de magistraat het Hof uit gecommitteerden te zenden tot het bekrachtigen der gedane keur, maar het Hof antwoordde, dat de Landdrost in zijn naam de keur niet zou komen bekrachtigen, maar verrichten. Beide partijen bleven op hun stuk staan, totdat het Hof op 5 Juni 1704 eenige Nieuwe Heeren liet arresteeren; het vervoer der gevangenen naar Zutfen werd echter belet 1).

In het kwartier van Zutfen is dus de beweging wel snel doorgedrongen, maar zij heeft nogal te kampen gehad om zich te handhaven. In 1704 schijnt de vrees voor herstel der Oude Regeering algemeen te zijn, zoodat op 7 Mei eene associatie gesloten wordt tusschen de gemeenslieden van alle Zutfensche steden 2).

In de Kwartiersvergadering is de meerderheid op de hand der Oude Plooi gebleven, zoodat Zutfen bij de onderhandelingen met de andere kwartieren eene aparte plaats inneemt.

---

1) Korte en eenvoudige deductie, waarbij de wettigheid der keur te Groenlo wordt aangetoond, 3 Juli 1704 (Knuttel 15252). Memoriën en Resolutiën van het Hof op 1 December 1703, 1 Januari, 10 Maart, 23 en 26 April en 5 Juni 1704. Op 23 April wordt het onderzoek naar de conventie van 1652 in handen gesteld van de substituut-mombers van het Hof Dr. Jacob Coets en Andries van Dam. De gemeenslieden schijnen in 1704 van plan geweest te zijn de driejarige keur in eene eenjarige te veranderen, waarom de magistraat in Februari 1704 voor inkwartiering van 50 man van het regiment van kolonel van der Leek uit Doesburg gezorgd had.

2) Knuttel 15231; ook 15230, machtiging tot het sluiten der associatie aan de gemeenslieden der stad Zutfen.

II.

MOTIEVEN, DOOR DE NIEUWE REGEERING AANGEVOERD.

Na het overzicht van de verbreiding der Nieuwe Plooi is het mogelijk zich een denkbeeld te maken van hare motieven. Bovendien lichten de uitvoerige pamfletten ons in, die beide partijen in 1702 en 1703 in het licht gaven, zooals het Verbael der Oude Regenten te Nymegen en de Justificatie der Nieuwe, het Verbael der afgezette regenten te Arnhem en de Deductie van hunne tegenstanders 1), benevens een groot aantal kleinere geschriften.

In de inleiding is reeds betoogd, dat de beweging niet zoozeer tegen personen gericht was, maar dat het in de eerste plaats om het recht ging. Men zette de Oude Regenten niet af, omdat men menschen uit andere kringen aan de regeering wilde brengen, maar omdat degenen, die op het kussen zaten, „ongequalificeerd" waren wegens verwantschap, het bekleeden van landschapsbetrekkingen of anderszins. Dus om de privilegiën te handhaven ging men over tot hunne afdanking. Hoe weinig men dikwijls tegen de personen was ingenomen, blijkt hieruit, dat men te Arnhem alle mogelijke moeite deed om de 5 regenten, die men wel wilde continueeren, maar die weigerden, toch te bewegen om hun zetel te aanvaarden. Toch waren onder hen voorname leiders der Oude Plooi, zooals de Heer van Roosendaal en Coenraad van Wijnbergen 2). Men zou in de stedelijke magistraten wel dezelfde personen willen houden, wanneer bij hunne benoeming maar was gelet op vroeger gemaakte bepalingen. En dit was tijdens het regeeringsreglement niet geschied. Vandaar, dat zich hiertegen de aanvallen ten deele richtten. Dit was de aanleiding geweest tot de verkorting der stedelijke rechten; alle benoemingen moesten dus herzien worden. De Stadhouder had deze gedaan niet „suo jure", maar op last der Staten; dus was eene magistraatsbestelling nog door hem gedaan thans „ipso jure" van nul en geener waarde 3). Verder waren in het stadhouderlijke tijdperk de colleges van Gemeenslieden niet of weinig geraadpleegd; dat moest hersteld worden; overal worden deze

1) Knuttel 14992, 14844, 15026, 15033.

2) Resol. der Gesworen Gem. v. Arnhem op 5 Februari 1703 vlg.

3) Deductie van de regten en pligten van Arnhem, blz. 61.

lichamen aangevuld of opnieuw ingesteld, als zij vroeger niet bestaan hadden. Hun werkkring wordt uitgebreid, in de eerste plaats met het recht om voordrachten voor den Raad te maken en om te zamen met gecommitteerden uit de gilden en de burgerij of schutterij de Wet te verzetten, hetgeen in 1703 dan ook plaats had.

De laatste bevoegdheid kon te Arnhem bezwaarlijk op oude privileges gebaseerd worden. De veel geciteerde brief van graaf Otto I uit 1233, waarbij Arnhem stadsrechten kreeg, bevatte niets dan eene bepaling, dat de magistraat te Arnhem zou worden gekozen, dat wil zeggen, niet door den Graaf benoemd. Er werd wel verondersteld door de Nieuwe Plooi, dat de toenmalige inwoners „by buyrspraken" de verkiezing zouden gedaan hebben of dat gilden en schutterij het deden 1), maar een bewijs was hiervan niet te geven. Van invloed der burgerij op de regeering was eerst wettelijk sprake bij den brief van Maximiliaan van 31 Mei 1487 2). Hierbij werden 6 gilden ingesteld, aan wier hoofd gildemeesters stonden, die door den Roomsch-Koning of zijn plaatsvervanger zouden gekozen worden uit een voordracht van 12. In het jaar 1488 werden vervolgens door den Arnhemschen magistraat aan de gildemeesters dezelfde rechten toegekend als de meesters van het Sint-Nicolaasgilde te Nymegen bezaten 3). De gildemeesters moesten door den Raad gekend worden bij de volgende aangelegenheden: oorlog of vrede, het verschrijven, verzetten of verkoopen van rente of goederen der Stad, bij het instellen van belastingen, bij vonnissen, waardoor zwaarder straf werd opgelegd dan de hoogste boete; het vergeven van het rentmeestersambt en het bepalen van zijn tractement, bij de rekening en verantwoording door dien ambtenaar en bij het vaststellen van ordonnantiën voor gilden of politiezaken.

Deze rechten komen ongeveer overeen met die, welke later de Gemeente bezat. De oorsprong van dit college ligt in het duister. Het vormde de vertegenwoordiging van de burgerij, die vroeger in haar geheel werd opgeroepen, maar van eene instelling is niets te vinden; de Nieuwe Plooi zeide, dat „van

---

1) Knuttel 15025: Missives van Arnhem aan St.-Gen., blz. 23.

2) Deductie, blz. 12 vlg., ook voor het volgende. De brief van Maximiliaan is later bekrachtigd door Karel van Gelder, Willem van Gulik en Karel V. Bijlage IV.

3) Zie bijlage V.

die donckere tyden" niets met zekerheid te zeggen viel 1). In 1502 wordt voor het eerst melding gemaakt van eene Gemeente van 24 leden, terwijl in 1547 bepaald wordt, dat deze gekozen zouden worden door den Raad uit eene voordracht van 36 personen, opgemaakt door de schutterijen, en van 12 door de Sint-Nicolaas-broederschap. Van de 24 gekozenen moesten 6 gildemeesters zijn; deze hebben altijd een integreerend deel van het college uitgemaakt, ook volgens het Arnhemsche reglement van 1703. Het aantal gemeenslieden is bij het regeeringsreglement van 1675 op 48 gebracht.

Nooit vóór 1702 is besloten, dat de Gesworen Gemeente aandeel aan de verkiezing van den Raad zou hebben; alleen was een verzoek van gildemeesters en gemeenslieden aan den stadhouder, den graaf van Megen, bekend, om evenals te Nymegen de nominatiën voor den Raad te mogen stellen, welk verzoek echter werd afgeslagen 2). De invloed der Arnhemsche Gemeente op de samenstelling van den Raad sedert 1703 berustte dus niet op de privilegiën en van de Gemeenten in de andere Veluwsche en Graafschapsche steden geldt hetzelfde. Men kan anders niet zeggen, dat het recht om voordrachten op te maken voor de magistraatskeus en het recht van wetsverzetting bij wanbeheer misplaatst was bij een college, dat de burgerij vertegenwoordigde en in het laatste geval met die burgerij te rade ging. En de overige in 1703 gemaakte bepalingen beantwoordden geheel aan den toestand vóór 1675.

Van ergerlijk machtsmisbruik door de Nieuwe Plooi kan mijns inziens, althans bij de vaststelling van den regeeringsvorm, geen sprake zijn, al geschiedde niet alles, zooals wij zouden zeggen, constitutioneel. Het streven bestond juist om misbruiken te voorkomen, zooals zij tijdens de ongecontrôleerde regeering vóór 1703 zeker mogelijk waren. Eene opsomming van grieven tegen de Oude Regenten 3) vermeldt het volgende: Zij hadden de Gemeente niet geraadpleegd, de privilegiën niet in acht genomen en elkander en hunne familieleden bevoordeeld. De herstelling der fortificatiën was niet uitbesteed, maar opgedragen

1) Deductie, p. 13. Voor het volgende zie bijlage VI en VII.

2) Verbael (Knuttel 15026), blz. 28. Als jaartal wordt opgegeven 1580, wat wel eene vergissing moet wezen, want de graaf van Megen stierf in 1572. In 1580 was Jan van Nassau stadhouder.

3) Poincten staande tot verantwoording van de O. Reg. en het antwoord der Oude Regenten: Sommier bericht op de Poincten ... (Knuttel 15043 en 15044).

aan bevrienden, gelden, uit de opbrengst van belastingen afkomstig, waren „verdonkert," landerijen van regenten waren op stadskosten vergraven, weiden van de stad, ook het Stevensweerdje, waren onder de regenten verdeeld; deze hadden er tuinen van gemaakt of het land weer verkocht; een gedeelte van een kerkhof was bij een burgemeestershuis gevoegd enz. De meeste dezer beschuldigingen ontsnappen aan onze contrôle; het antwoord der Oude Plooi weerspreekt ze meestal, maar laat ons evenzeer in het onzekere.

Versterkt wordt de geloofwaardigheid van deze getuigenissen echter door een aantal Nymeegsche pamfletten, insgelijks met bestrijding door de Oude Regenten, welke pamfletten geheel op dezelfde lijn staan als het Arnhemsche geschrift. Een oogenblik moeten wij stilstaan bij deze „Grieven en Beswaren," door Brants wel genoemd, maar niet besproken 1).

Er wordt in gesproken van ergerlijk nepotisme, van het vergeven van ambten aan kinderen, het verkoopen der posterijen aan een jonker, die er slecht voor zorgde, en meer dergelijke misbruiken. Bijzondere aandacht wordt gewijd aan de beschuldiging, dat een aantal regenten jaren lang gebruik hadden gemaakt van stadsvoorraad en stadsarbeiders 2). De laatste zouden gebruikt zijn voor het verbouwen van buitengoederen, waartoe ook hout, kalk en steenen van de Stad hadden gediend. De stadsvoerman, die de goederen had vervoerd, getuigde meer aan 5 regenten verdiend te hebben dan aan de geheele Stad. De verklaringen der arbeiders voor den burggraaf van Randwiick bevestigen deze beweringen en de Oude Regeering kan er niet veel tegen aanvoeren. Verder zouden de magistraatsleden hunne

1) Grieven en Beswaren 1702 met antwoord: Deductie van het voorstaen der privilegiën (Knuttel 14832, 14849). In 1704 verschijnt eene uitbreiding „Generale en Particuliere Grieven ... (15233) met Debat van de Oude Magistraatsleden, waarop 3 vervolgen (15234—15237). In 15233 zijn ook opgenomen Getuygschrift van eenige Maashandelaars (15003) en een aantal verhooren van werklieden (15001). Verdediging tegen het Getuygschrift en Verantwoordinge van de O. Mag. (15002).

2) Genoemd werden François en H. Verbolt, burgemeester, Dr. W. Reynders en G. en W. van de Wall. Reynders zou zijne moeder, eigenares van eene groote brouwerij, en zijn zwager hebben laten profiteeren van zijn tax, zoodat van eene groote hoeveelheid graan, door deze personen gebruikt, geen accijns was betaald. Bovendien zou door hen een bakker afbetaald zijn met briefjes, om op naam van Reynders zijn koren kosteloos te doen malen. Godart van de Wall zou stadsbrandhout en stadsturf gebruikt hebben, maar hij beweert als werkmeester daarop recht te hebben.

familie hebben vrijgehouden van inkwartiering, de stadsbleek tot hun eigen gebruik genomen en feestgevierd hebben ten laste van de kas der stad. Het meest zou er geknoeid zijn met de financiën. De tax, dien de regenten in plaats van accijns moesten betalen voor hunne consumptie van wijn, bier, azijn, gemaal en geslacht, was veel te laag gesteld 1). Eene ernstige beschuldiging was ook deze, dat de regenten waren opgetreden als „actie-handelaars". In 1699 en ook reeds in 1685 en 1686 was men, volgens de Oude Regeering uit noodzaak, overgegaan tot het verkoopen van geestelijke goederen. Verschillende magistraatspersonen en bevrienden hadden aan den aankoop deelgenomen en bij de afrekening werd toegestaan, dat deze mocht plaats hebben met schuldbrieven en andere papieren ten laste van de stad en het kwartier van Nymegen. De Nieuwe Plooi nu beweerde, dat deze papieren tegen een koers van 60, 70 en ten hoogste 85 °/₀ waren ingekocht en nu op de volle nominale waarde gerekend waren. De Oude Plooi hield echter vol, dat zij ondertusschen tot bijna à pari waren gerezen.

De lijst is hiermede niet ten einde, maar het karakter der grieven blijkt hieruit voldoende. Er zal zeker het een en ander op af te dingen vallen; de Nieuwe Regenten hadden geen reden om hunne tegenstanders te sparen. Ook werden kwesties opgehaald, die zeker niet van den goeden wil der regenten afhingen; dit zal voor een groot deel het geval zijn geweest met de grieven der Maasschippers, die van den beginne af hevige voorstanders der Nieuwe Regeering waren, omdat zij meenden, dat de rechten, die op de Maas werden geheven, veel te hoog waren en dat de Oude Regeering niet krachtig was opgetreden om de buitenlandsche mogendheden tot het verlagen hunner tarieven te brengen 2).

1) f 60; eene gewone burgerfamilie betaalde een accijns van f 80.

2) In 1683 was het Maasgeld gesteld op 2 stuivers van de uitgaande goederen en op 4 stuivers van de inkomende voor iederen gulden. In 1688 was het gereduceerd tot 1 en 2 stuivers, maar de schippers klaagden, dat dit nog te hoog was en dat zij in de jaren 1683—1702 f 40.000 hadden betaald, terwijl daarvoor nog niet eens door de stad Nymegen de kosten waren bestreden, noodig voor de bevordering der scheepvaart. Behalve de Nymeegsche rechten werden namelijk ook andere tollen op de Maas geheven, die men wenschte verminderd te hebben. Te Urmond hief de keurvorst van de Palz, als hertog van Gulik tol, waaraan ± 20 Maashandelaars sedert 1692 f 175.000 hadden betaald. Dan waren er nog tollen, vroeger door Spanje, later door den gouverneur der Oostenrijksche Nederlanden geheven te Lit en Middelaar. Roermond en Venlo hadden de hunne. De grief der

Al mogen de hier besproken Arnhemsche en Nymeegsche pamfletten niet in elk opzicht betrouwbaar zijn, zij zijn in elk geval belangrijk voor den gedachtengang der Nieuwe Plooi, die ten opzichte der Oude Regenten van twee opvattingen uitging: òf zij waren ongequalificeerd om te regeeren òf zij hadden slecht geregeerd. Om de laatste grief breed uit te meten had men geen woorden genoeg. Het voorbeeld van de dwingelandij van de Romeinsche decemviri en van Philips II is niet te erg om aangehaald te worden. Zelfs het Horatiaansche: „Serviant Asia et Syria et suetus regibus Oriens" doet dienst om de voorstelling, alsof men een slavenjuk had afgeworpen, te bevestigen.

III.

DE STAKING VAN DEN LANDDAG.

Vervolgen wij thans de gebeurtenissen van het jaar 1703. Reeds op 27 Januari vergaderde het Kwartier van Veluwe in de Gedeputeerden-kamer te Arnhem; de gewone vergaderzaal, de raadkamer, was door de Nieuwe Regenten ingenomen. Na mededeeling van het gebeurde door den voorzitter Johan van Arnhem, Heer van Roosendael, besloot men in onderhandeling te treden met de Nieuwe Regeering door middel van eene commissie van

---

Maasschippers was, dat de Oude Regeering te weinig deed tot opheffing dezer lasten. Wel was in 1678 en 1679 bij de Staten-Generaal aangedrongen op verbetering der toestanden, maar de Maasschippers hadden de commissie naar Den Haag zelf moeten betalen. Zoo had een schipper, die zijn vrijheid van de tollen te Lit en Middelaar kon bewijzen, maar die toch was aangeslagen, te vergeefs hulp gezocht te Nymegen, totdat hij recht vond bij het Hof te Brussel. De Oude Plooi had echter wel wat gedaan. O.a. burgemeester Willem Roukens had zich voor deze zaak geïntereseeerd. In 1699 waren burgemeester Singendonck en de schepen Verbolt naar Düsseldorf gereisd om met den keurvorst van de Paltz te confereeren. De Staten-Generaal hadden in hetzelfde jaar, op aandrang van Nymegen, met genoemden vorst en met den stadhouder der Zuidelijke Nederlanden onderhandeld, echter zonder resultaat. Zie de bovengenoemde Grieven en Beswaren en de Verantwoordinge (Knuttel 15233 en 15002). De Nieuwe Regeering heeft de bezwaren evenmin kunnen wegnemen. Na de verovering van Venlo begon men ook daar tol te heffen en niettegenstaande de Staten-Generaal bepaalden, dat de inwoners van Nymegen en Grave vrij zouden zijn, werden zij aanhoudend lastig gevallen (Korte Memorie en Narigt van Nym. aan St. Gen). Nog in 1735 deden zich tolkwesties voor. Tiel klaagde toen bij de Staten-Generaal over schending van zijn privilege door aanhouding van een zijner burgers voor zulk een zaak (Missive van Tiel aan St. Gen.).

4 personen 1), die op 2 Februari aan de Gecommitteerden uit de Gemeente eenige voorstellen deden tot voorloopige regeling van het bestuur. De inhoud was, dat de oude magistraatsleden met de nieuwgekozene samen zouden zitting nemen, of alleen de 6 oude, maar door de Nieuwe Plooi herkozen leden, met 2 nieuwe regenten. Ondertusschen zou het Hof of eene arbitrage-commissie uitspraak doen over de bevoegdheid der afgezette magistraatspersonen. De Nieuwe Plooi ging niet op de voorstellen in, omdat zij geen onderhandelingen wilde en omdat zij van arbitrage nooit iets heeft willen weten. Verdere besprekingen werden dus uitgesteld tot den buitengewonen landdag, die op 12 Februari te Zutfen zou bijeenkomen.

Daar werd de verwarring echter eerst recht groot, want uit de steden Arnhem, Nymegen en Tiel verschenen zoowel afgevaardigden der Oude als van de Nieuwe Regenten, die natuurlijk elkanders lastgeving niet erkenden en protesteerden tegen de toelating hunner tegenstanders 2). Te Arnhem 3) was de uitschrijvingsbrief door toedoen van het Hof in handen gekomen van de Oude Regenten en wel had de magistraat gezorgd voor spoedige ophaling, maar toch was namens de Oude Plooi verschenen Hendrik van Bayen. Deze toonde eene lastgeving, geteekend door den afgezetten burgemeester Hermannus Coets en bezegeld met het stadszegel, dat dus volgens de Nieuwe Regenten schandelijk misbruikt was. De Arnhemsche magistraat gelastte derhalve den secretaris Hendrik Willem van Ruyven het zegel onder geen voorwaarde uit te leenen en besloot tot vervolging van Coets over te gaan. Maar de hoofdschuldigen waren de leden van het Kwartier, die het gebruik van het zegel hadden toegestaan voor de lastgevingen aan de afgevaardigden naar den landdag. Tegen het zitting nemen van Van Bayen protesteerden de Nieuwe Regenten Valenus Swaen, Peter Eygel en A. A. Tulleken.

Op 17 Maart lieten de gecommitteerden voor de nieuwe regeeringen der Veluwsche steden door een roedrager van de stad Nymegen een memorie rondzenden bij de leden der Veluw-

1) W. van Haersolte tot Yrst, richter van Arnhem en Veluwezoom, Coenraad van Wijnbergen tot de Glinthorst uit de ridderschap en Dr. Johan van Brienen en Dirk Averkamp uit Harderwijk en Hattem (Kwartiersrecessen van Veluwe 27 Januari—2 Februari 1703).

2) Landdagsrecessen 12—18 Februari 1703; Brants, blz. 136.

3) Comm. en Pol. boeken 6, 7, 12, 19 Februari; Kwartiersrec. 9 Februari 1703.

sche Ridderschap, die als afgevaardigden naar den landdag te Nymegen waren, met het verzoek de vraag te willen beantwoorden, of de Ridderschap de schrijvers der memorie als wettige afgevaardigden naar den landdag erkende of niet. Uit de antwoorden, die òf ontwijkend òf ontkennend luidden, blijkt, dat de verhouding verre van vriendschappelijk was 1). Zooals later zal blijken, was de breuk tusschen de Veluwsche Ridderschap en steden nabij.

Wat het Kwartier van Nymegen betreft, na het indienen der wederzijdsche protesten tegen het „sessie nemen" 2) verlieten de Tielsche en Nymeegsche afgevaardigden der Oude Plooi de vergadering met den eisch, dat de tegenstanders het ook zouden doen. Toen deze echter bleven zitten, protesteerden de leden van de Ridderschap en de afgevaardigden van Bommel en gingen eveneens heen 3). Dat onder deze omstandigheden geen besluiten konden genomen worden, ligt voor de hand. Alleen ging van de afgevaardigden der Oude Plooi uit Veluwe een voorstel uit om eene commissie naar de Staten-Generaal te zenden, die eene bezending naar Gelderland zou vragen. Aangezien dit voorstel werd goedgekeurd door de afgevaardigden der Oude Plooi uit Nymegen, die de vergadering hadden verlaten 4), kon op 18 Februari een landdagsbesluit in dezen geest genomen worden 5), natuurlijk met overstemming der Nieuwe Regenten. De vergadering ging daarop uiteen, met het voornemen om zoo mogelijk den landdag te Nymegen voort te zetten.

De Nieuwe Plooi heeft van den beginne af de inmenging van de Staten-Generaal willen voorkomen. In een drietal missives 6), die de Stad Arnhem naar Den Haag zond, wordt de magistraatsverandering verdedigd en de kwesties, daarover gerezen, worden „domestiek" genoemd. Men verzoekt der-

1) Memorie voor den gesworen roedrager van Nymegen van 17 Maart 1703. De afgevaardigden voor Arnhem waren: Swaen, Eygel, Tulleken; voor Wageningen: Gijsbert van Yssum en Dr. Johan van der Horst; voor Hattem: Dirk Averkamp.

2) De Oude Regenten van Nymegen Reynders en Roukens tegen Jan Vermeer, de Oude Regenten uit Tiel Lidt de Jeude en Arent van den Steen tegen Gerard Schul.

3) Landdagsreces 12—18 Februari.

4) Knuttel 14993: besluit tot zending der commissie, met adhaesie van de genoemde afgevaardigden.

5) De commissie bestaat uit J. van Arnhem, Casijn van der Hell tot de Wiltbaen en Wilt Johan van Broeckhuysen tot de Lathmer uit de Ridderschap, H. van Bayen, Wouter van Speulde, Engelbert Cruiner uit de steden, met 3 plaatsvervangers.

6) Knuttel 15025: 7, 21, 28 Februari.

halve niet te onderhandelen met de commissie der Oude Regenten en acht eene bezending geheel overbodig, omdat „geen de minste oproer, tumulten off seditieuse bewegingen gesien" zijn. De Staten-Generaal, die toch reeds het plan hadden om met de Provincie in overleg te treden over de consenten 1), wezen op 7 Februari 1703 een drietal heeren aan, die, behalve hunne lastgeving in zake financiën, ook zouden trachten eene schikking tusschen de partijen te bewerken. Op 9 Maart verschenen zij in den landdag te Nymegen, die den vorigen dag geopend was, en boden hunne bemiddeling aan, in het bijzonder in het kwartier van Nymegen. Uit ieder kwartier werden 4 personen benoemd en versterkt met hen onderhandelde de commissie een paar weken met de Nymeegsche gemeenslieden en magistraat en met de Oude Regenten.

Spoedig bleek, dat de Nieuwe Plooi geen toenadering wilde, voordat de vonnissen van 5 December 1702, tegen de 7 verbannen Nymegenaars en eenige inwoners van Tiel en Bommel geveld, waren opgeheven. De burgemeesters van Nymegen maakten zelfs bekend, dat zij niet konden instaan voor de veiligheid van de landdagsleden, als deze maatregel niet plaats had. Op 22 Maart werd derhalve eene algemeene amnestie afgekondigd met opheffing van alle maatregelen, ten nadeele van Nymeegsche burgers genomen 2). In de Landschapsvergadering kon men, na het opheffen van dit bezwaar, tot een voorloopig vergelijk komen. Nadat verschillende voorstellen van weerskanten gedaan waren, werden, insgelijks op 22 Maart, 4 artikelen opgesteld als grondslagen voor een nader te vormen compromis. Wij zullen zien, dat juist over dezen „modus arbitrandi" groote oneenigheid is ontstaan, die medegewerkt heeft tot het staken der Landschapsvergaderingen.

De commissie uit de Staten-Generaal had ondertusschen niet veel meer kunnen uitrichten; zij hield verschillende conferenties met de regeeringen van Nymegen, Tiel, Bommel, Arnhem en de kleinere steden van Veluwe, maar zonder gevolg; eene reis naar Arnhem op 1 April mislukte eveneens, zoodat de commissie vrij ontstemd van hare zending terugkeerde. Dit blijkt

1) Resol. St. Gen. van 24 Januari 1703; ibid. 7 Februari; Landdagsrecessen van 8, 9, 22 Maart. De Gecommitteerden waren Willem van Liere, Heer der beide Catwijcken enz., Godart W. van Tuil van Serooskerke en Borchard Joost Wellestellen.

2) Knuttel 14997: Publicatie van den raad en de gemeensl. v. Nym. Zie bijlage VIII met een bericht van 24 Maart uit de Amsterdamsche Courant.

uit het verslag, dat zij op 29 Mei bij de Staten-Generaal indiende 1) en waarbij in het bijzonder Van Katwijck te kennen gaf, dat hij op zeer „injurieuse en calumnieuse wyse getracteert" was in eenige missives van de Arnhemsche regeering. Hij wordt daarom extra bedankt door de Staten-Generaal, ongeacht de satisfactie, die de Staten van Holland, waarvan hij lid was, hem zouden doen geworden 2). Zooals gezegd is, gaf het eenige, dat de commissie tot stand had kunnen brengen, de grondslag tot eene verzoening, aanleiding tot het geheele afbreken der besprekingen tusschen beide partijen. De landdag was op 9 April uiteengegaan en zou op 10 Juli te Nymegen hervat worden, maar het is niet zoover gekomen, doordat het Kwartier van Zutfen en de Ridderschap van Veluwe om verschillende redenen weigerden er te verschijnen.

In de eerste plaats was er verschil van meening over het landdagsreces van 22 Maart, dat volgens het kwartier van Zutfen door de beide secretarissen van Nymegen en Veluwe niet geredigeerd was volgens de door den voorzitter Van Randwiick opgemaakte conclusie. Reeds in de vergadering van 22 Maart was aanmerking gemaakt op de verklaringen van Nymegen, maar de Nymeegsche burgemeester Romswinckel had met de verklaring, dat de stad zoude „praesteren hetgeene zy belooft heeft" 3), het sein gegeven tot het vertrek der Nymeegsche afgevaardigden en daarbij was de zaak gebleven.

Tegen den landdag van 10 Juli kwam nu het Kwartier van Zutfen met een eisch van satisfactie ten opzichte van verschillende punten, waartoe in de eerste plaats behoorde wijziging van het landdagsreces van 22 Maart. De 4 artikelen tot het aangaan van een compromis, op dien dag aangenomen, hadden volgens de Nymeegsche redactie in het kort den volgenden inhoud:

1. De Nymeegsche magistraat zou in zijn geheel aanblijven tot na de arbitrale uitspraak.

2. Uit de andere provinciën zouden 7 scheidsrechters worden benoemd over de rechten van Nymegen, ten einde een compromis tot stand te brengen.

---

1) Verbaal, waaruit een Sommier Recuyl in de Arnh. Bibliotheek; Brants, blz. 140.

2) Resolutie v. Staten-Gen. 29 Mei 1203. De missiven zijn van 12 en 14 Mei (mij niet bekend). Op 14 April 1703 bracht Van Katwijck rapport uit in de Staten van Holland, maar van satisfactie werd daar niet gesproken. Waarschijnlijk is het hierover handelende gedeelte der resolutiën na de verzoening van 1705 geschrapt. *Zie afdeeling VI.* 3) Landdagsreces 22 Maart.

3. De arbitrage zou slechts voor dit geval plaats hebben, zonder dat aan het privilegium de non evocando te kort werd gedaan.

4. De Nymeegsche magistraat, gemeenslieden en gilden mochten voor de scheidsrechters actiën instellen tegen de afgezette magistraatsleden.

Het springt in het oog, dat de Nieuwe Regeering, die zou mogen aanblijven en alleen het recht kreeg om klachten in te dienen, hierdoor in eene zeer gunstige positie kwam. Volgens Zutfen moest echter achter art. 4 gelezen worden: et vice versa, zoodat ook de andere partij mocht klagen; in art. 2 moest gesproken worden van „differenten tusschen de Oude en de tegenwoordige magistraat", terwijl de arbitrage zou plaats hebben onder garantie van de Staten-Generaal 1). Oogenschijnlijk wijzigingen van weinig belang, maar die in werkelijkheid twee voorname verschilpunten tusschen beide partijen aangaven. De Nieuwe Plooi wilde niet op voet van gelijkheid onderhandelen en duldde geen inmenging van de Staten-Generaal, de Oude Regeering wel.

Zutfen nu eischte verandering van het reces in den aangegeven zin, maar Nymegen bleef aan zijne redactie vasthouden. Op 3 Augustus verklaarde deze Stad nog eens op dezen grondslag een compromis te willen aangaan en stelde zij tevens voor, dat de lezing van het reces onderworpen zou worden aan de uitspraak van de 3 directeuren van de Landschap (de voorzitters der Kwartieren). De tegenpartij noemde de Nymeegsche resolutie van 3 Augustus echter „ongenoeghsaem" 2). Er waren nog verschillende punten, waarover het Kwartier van Zutphen van Nymegen satisfactie eischte, hetgeen blijkt uit eene uitvoerige correspondentie, gevoerd tusschen beide Kwartieren, de Ridderschap van Veluwe, het Hof, den Landdag enz. 3), waarin de volgende kwesties behandeld werden. Vooreerst klaagde Zutphen, dat gedurende den in Maart en April te Nymegen gehouden landdag verschillende leden overlast

1) Deze opvatting van het reces blijkt uit Deductie van Nym. aan de Staten der Provinciën van 17 October 1703 (Knuttel 15009) en Missive van de Veluwsche Ridderschap aan Staten-Gen. van 29 April 1704 (niet bij Knuttel). De Landdagsrecessen geven enkel de 4 art. volgens de Nymeegsche opvatting. Brants, blz. 138 vlg., geeft niet aan, waarin de lezingen verschilden.

2) Korte Missive van Arnhem aan St. Gen. van 31 October 1703 (Knuttel 15036).

3) Correspondentie van 17 Juni—15 September 1703 (Knuttel 15005).

hadden ondervonden van de burgers en dat de bode van de Graafschap met geweld uit zijn hôtel was verdreven. Dit zal wel met medeweten van den Raad gebeurd zijn, die reeds op 1 Maart aan de Oude Regenten had aangezegd zich van de Kwartiers- en Landschapsvergaderingen te onthouden, omdat zij niet veilig zouden zijn tegenover het volk 1). De Nymeegsche regeering beloofde echter herhalingen van dergelijke ongeregeldheden te zullen voorkomen.

In de tweede plaats maakte het Kwartier aanmerking op eene schending van de usantie, die vóór 1672 gevolgd was ten opzichte van het vergeven der subalterne militaire betrekkingen tot en met den rang van kapitein. Zutfen wilde, dat over deze „militaire charges" bij tourbeurten op den landdag door een der Kwartieren zou worden beschikt. Zoo was het vóór 1672 geschied; in 1702 werd in de Statenvergadering van 8 April bepaald, dat het Landschapszaak zou blijven, maar Nymegen wilde zich na de regeeringsverandering hieraan niet houden en deed de benoemingen zelf tegen den zin der andere Kwartieren 2).

In 1703 maakte het Kwartier van Nymegen een voorloopig reglement op voor de benoemingen 3) en ging verder op eigen gezag tot de vergeving over. Met de verklaring, dat dit enkel provisioneel geschiedde, omdat de zaak geen uitstel kon lijden, namen de andere Kwartieren natuurlijk geen genoegen. Jaren lang is over dit punt getwist. Nymegen hield zich aan de opvatting, dat het Kwartier, tot welks repartitie de troepen stonden, het recht had de officieren daarover aan te stellen. Zoo vergaf Nymegen de militaire charges bij de troepen in Portugal en Duitschland voor het jaar 1705, ondanks het protest van Zutfen en Veluwe 4). In latere jaren is nog dikwijls sprake van eene regeling voor een bijzonder geval, zoodat er voorloopig geene definitieve regeling schijnt getroffen te zijn. Volgens een overzicht van de regeering van Gelderland uit 1724 heeft Nymegen zijn zin gekregen en werden toen de hoogere militaire rangen door den landdag, maar de lagere door de Kwartieren vergeven 5).

1) Brants, blz. 136.
2) Landdagsreces van 10 September 1702.
3) Kwartiersreces van Nymegen 22 en 23 Mei 1703.
4) Landdagsreces 25 Maart en 11 April 1705.
5) Bijdr. en Med. van Gelre X, blz. 307.

Men kan niet anders zeggen dan dat deze kwestie in zeer verwijderd verband tot de Plooierijen stond; alleen in zooverre de Nieuwe Regeering geneigd was geen gezag boven zich te erkennen, was dit koren op haar molen; overigens was het enkel een meeningsverschil tusschen de Kwartieren, dat zich ook in een anderen tijd kon openbaren. Hetzelfde geldt van het laatste punt, waarover Zutfen satisfactie vroeg, n.l. de subdivisie van de quota voor elk kwartier in de Generaliteitslasten. Deze kwestie was reeds van ouden datum: in 1652 was het bedrag der kwartierlijke quota vastgesteld, maar er was zonder ophouden oneenigheid over geweest, totdat op eene conferentie, in het jaar 1700 in Den Haag gehouden onder bemiddeling van Willem III en den raadpensionaris Heinsius, eene nieuwe verdeeling gemaakt werd, waarbij Zutfen eenigszins verlicht werd 1). Nymegen, dat verreweg het meeste betaalde, wenschte nu op den Landdag de subdivisie te doen herzien, terwijl Zutfen zich aan de getroffen regeling wilde houden.

Aan de twisten over deze zaak is niet vóór 1720 een eind gekomen. De Staten-Generaal hebben zich herhaaldelijk met de zaak bemoeid, aangezien de afbetaling der quota groote vertraging ondervond en aangezien beide partijen troepen, die tot hare repartitie stonden, onbetaald lieten 2). In 1712 werd tweemaal eene bezending van Gecommitteerden uit de Staten-Generaal ontvangen, maar hunne moeite was even vergeefsch als de pogingen tot het tot stand brengen van een compromis in 1718 en 1719 3). Eindelijk, in 1720, gelukte het aan de bemiddeling van de leden van de Staten-Generaal Sicco van Goslinga, den griffier François Fagel en Mr. Hendrik van Hoornbeek, pensionaris van Rotterdam, eene conventie tusschen de Kwartieren tot stand te brengen, waarvoor zij ieder een gouden beker ontvingen vanwege den Landdag 4).

1) Landdagsreces 25 April 1700. Nymegen betaalde . . £ 206.127 — 10
Veluwe „ . . . „ 136.210 — 10
Zutfen „ . . . „ 109.000
In September 1702 was deze regeling door den Landdag aangenomen; op 23 April 1704 werd zij nogmaals bevestigd.

2) Landdagsreces van 25 Maart en 4 April 1705, 29 Maart 1709, 21 April, 30 April, 22 Augustus, 28 September, 7—9 October 1711.

3) Ibid. 12—13 Januari en 25—29 April 1712; 7—13 April 1718 en 4—8 Mei 1719.

4) Ibid. 18—21 April en 18 October 1720. De nieuwe regeling was als volgt:

Om thans terug te komen op de onderhandelingen voor den in Juli te houden landdag; er waren dus vier punten, waarover het Kwartier van Zutfen satisfactie eischte van het Nymeegsche: 1° over de onveiligheid tijdens den landdag in Maart en April, 2° over het veranderen van het landdagsreces van 22 Maart, 3° over de vergeving der militaire charges en 4° over de niet-erkenning van de subdivisie 1). Alleen ten opzichte van punt 1 deed Nymegen beloften, zoodat Zutfen niet aan den landdag heeft willen deelnemen. Ook de Ridderschap van Veluwe weigerde te verschijnen en sloot zich geheel aan bij de door Zutfen gestelde voorwaarden 2). Eene in Juli gehouden conferentie bracht geene toenadering 3), zoodat Zutfen en de Ridderschap van Veluwe zich aan de Landschapsvergaderingen onttrokken. Bij gevolg konden deze niet gehouden worden. Anderhalf jaar hebben zij niet plaats gehad. Eerst in December 1704 wordt weer een landdag gehouden, terwijl, zooals later zal blijken, eene tweede periode van staking der vergaderingen volgt van Mei 1705 tot Maart 1706.

In den loop van 1704 zijn nog eenige pogingen aangewend tot het hervatten der vergaderingen 4). In Maart trachtte het Kwartier van Veluwe het daartoe te brengen, wel is waar zonder medewerking der Ridderschap. Het Kwartier van Nymegen toonde zich bereid om de verschillen met Zutfen over de subdivisie der quota en over de militaire charges te laten rusten. De zaak heeft echter geen voortgang; de daarop volgende poging door bemiddeling van het Hof werd in November aangewend en leidde werkelijk tot de bijeenkomst van December 1704.

---

van elke f 100 betaalde het kwartier van	Nymegen . . .	f 46 — 19 — 5
	Zutfen	„ 21 — 18 — $1\frac{1}{2}$
	Arnhem	„ 31 — 1 — $5\frac{1}{2}$
		f 100

Zie Bijdr. en Med. van Gelre X, blz. 304.

1) De beide laatste kwesties waren reeds op den landdag van 8 April 1702 aan de orde gesteld. Zie bijlage I.

2) Resolutieboek der Ridderschap van Veluwe op 10 en 16 Juli 1703.

3) Knuttel 15005, blz. 40.

4) Memoriën en Resolutiën van het Hof op 12 Maart, 20, 27 November 1704 en Missive der Ridderschap van Veluwe aan Staten-Generaal van 29 April 1704.

IV.

DE STAKING DER KWARTIERSVERGADERINGEN IN VELUWE.

De Landschapsvergaderingen waren gestaakt; die van het Kwartier van Veluwe bleken spoedig evenmin te kunnen plaats hebben, aangezien de riddermatige leden zich afscheidden en afzonderlijke bijeenkomsten hielden. De Veluwsche steden hadden alle, zooals wij zagen, nieuwe magistraten gekregen, maar de Ridderschap stond, op eene enkele uitzondering na, aan de zijde der afgezette regenten. Zij werd hierin versterkt, doordat de Nieuwe Plooi de bevoorrechte positie, die de Ridderschap, met name de Ambtsjonkers, op het platteland van Veluwe had, trachtte te ondermijnen. De boeren maakten gebruik van de desorganisatie van het bestuur om geen belasting te betalen, zoodat het geheele Kwartier in langen tijd niet tot rust kwam.

De toestand der financiën was in het kwartier van Veluwe evenmin gunstig als in de beide andere. De Staten-Generaal klaagden reeds jaren over den achterstand der provincie, vooral wat de afbetaling der oorlogslasten betreft. In 1705 maakten Hunne Hoogmogenden ernstig aanmerking op de „stipulatiën, restrictiën en bedingen, als by dese Provintie van jaar tot jaar op de staat van oorlog zeedert den jaere van 1690 ziin aangeteekent" 1). Dit was zeker de aanleiding om in de Kwartiersvergadering de zaken van financiën ter dege in behandeling te nemen, te meer omdat de ontvanger-generaal Albert van Delen klaagde, dat de ontvangers en pachters der belastingen hunne verplichtingen niet nakwamen, zoodat hij de rente der militie niet kon betalen 2). De pachters en ontvangers schoven de schuld van zich af door vol te houden, dat verschillende ambten, vooral de aan zee en rivieren gelegene, in den laatsten tijd veel geleden hadden van overstroomingen 3). Daardoor konden de inwoners minder opbrengen en vele pachters verzochten

1) Landdagsreces van 25 Maart 1705.

2) Kwartiersreces van Veluwe 9 Februari 1703.

3) Doornspijk, Oldebroek, Oosterwolde, Putten, Nykerk. Ook uit Ede, Terwolde en Oosterbeek kwamen requesten tot vermindering van pacht of aanslag (Ibid. 9 Februari, 22 April 1703).

daarom afschrijving van pacht. Elders klaagden de inwoners zelf over te hoogen aanslag. Dat de toestand dringend verbetering eischte, blijkt bijv. hieruit, dat in 1706 geprocedeerd werd tegen de erfgenamen van den ontvanger van Voorst, wiens achterstallen over 20 jaren liepen 1).

In 1705 waren de pachters van het monopolie der gebrande wijnen en gedistilleerde wateren eene som van f 95.380 ten achter 2), terwijl de Ontvanger-generaal in hetzelfde jaar een achterstal van f 361.000 berichtte 3).

In de Kwartiersvergadering van 22 April 1703 4) nam men ingrijpende maatregelen tot het verbeteren der financiën. Bij publicatie werden de ontvangers en pachters „gantsch serieus en ernstelyck gewaerschuwt" om de restanten tot 31 December 1702 aan te zuiveren, uiterlijk op 20 Mei. Bij nalatigheid zouden zij zelf en hunne borgen met hunne bezittingen aansprakelijk zijn. Zij mochten op hunne beurt de inwoners dwingen tot betaling met verkoop hunner goederen. Men gaf aan de laatsten echter gelegenheid om bij Gedeputeerde Staten vóór 20 Mei te reclameeren, wanneer zij vermeenden te hoog te zijn aangeslagen of recht te hebben op verlichting wegens bijzondere omstandigheden. Samenrottingen of ongeregeldheden, van welken aard ook, werden daarbij streng verboden. Op 30 April werd verder besloten tot eene buitengewone, verhoogde verponding.

De zoogenaamde 5 speciën, de accijns, die geheven werd van gemaal, geslacht, „besaeyde mergen" (morgens bouwland), bestiael en zout, zou verdubbeld worden en verschillende andere belastingen werden verhoogd of nieuw ingesteld 5).

Behalve dit werd echter tevens bepaald, dat de op 30 April ingestelde belastingen niet, zooals vorige jaren, bij redemptie zouden worden omgeslagen, maar in het openbaar verpacht, terwijl de leden van het kwartier en een aantal andere regenten, die, wat aangaat hunne „consumptie," op een vasten tax waren

---

1) Kwartiersreces van 30 April 1706.

2) 23 Februari 1705. Een der monopolisten verzocht vermindering van pacht wegens de opheffing der hofhouding op het Loo na den dood van Willem III (9 Februari 1703). 3) 10 Juni 1705.

4) Kwartiersreces van 22 April 1703.

5) Kwartiersreces van 30 April 1703. De regeling van het zoutgeld werd afzonderlijk gemaakt. Een „capitael" (hoofdelijk) zoutgeld werd geheven van 24 stuivers en dubbel voor degenen, die meer dan f 2000 bezaten. Verder een haardstedegeld à f 3 per haard, een dubbele 500ste penning, de 10de penning van alle gevestigde renten, een extra-impost van 6 stuivers per ton bier.

gesteld, welke tax bij hen den accijns verving, met de andere ingezetenen hunne bijdragen aan de pachters moesten betalen 1).

Men brak hier met het systeem van belastinginning, dat in den laatst verloopen tijd bijna zonder uitzondering gevolgd was. De belastingen werden daarbij niet verpacht, maar omgeslagen. Op het platteland geschiedde dit door de ambtsjonkers, die het aandeel van het ambt bij wijze van uitkoop (redemptie) betaalden en die som met medewerking van de zetters over de dorpen omsloegen 2). Men is echter nu en dan teruggekeerd tot het systeem van verpachting, omdat men in het onzekere verkeerde, welk systeem het meest opbracht. In de laatst verloopen 50 jaren was de gang van zaken als volgt geweest. In 1649 begon men te denken over de hernieuwde invoering van redemptie, aangezien de opbrengst der middelen van consumptie 3) verminderde en verschillende personen werden geacht niet te zijn aangeslagen. Deze zouden op het voorbeeld van Overijsel voor hen en hunne familiën „by forme van redemptie op een vasten tax gestelt worden." In 1654 werd besloten de redemptie in te voeren voor enkele belastbare goederen en in 1656 breidde men ze uit tot alle artikelen van consumptie in alle steden en ambten, met uitzondering van Arnhem. Het was slechts voor een jaar op proef, maar in de volgende jaren werd de heffing bij redemptie steeds gecontinueerd, tot 1703 toe. Alleen in 1671 werd zij tijdelijk weer door verpachting vervangen, maar het volgende jaar onmiddellijk hersteld, omdat zij „een seecker tantum uytbrengt, waerop staet gemaeckt kan werden." Toch schijnt de opbrengst minder te zijn geweest, want de verpachting had in 5 jaren tijds f 5 à 6000 meer opgebracht.

In 1703 dan is de verpachting weer in de plaats van de

---

1) Deze taxeering ging gewoonlijk samen met het stelsel van redemptie. In 1711 (15 Mei, zie Kwartiersreces ald.) werd de taxatie weer ingevoerd en dat wel voor ambtsjonkers, secretarissen, schouten, ontvangers, leden van kwartiers- en raadsvergaderingen. Zij betaalden tax in plaats van accijns voor wijn, bier, zeep, gemaal, geslacht, zout, mout, paarden, lakeien, tabak, gezaay, hoorngeld, passagegeld.

2) Zie Nairac, Barneveld onder de regeering der ambtsjonkers, blz. 33 vlg.

3) De kwestie van verpachting of redemptie betrof alleen de „middelen van consumptie," waarvan de voornaamste waren samengevat in de „vijf speciën". Daarbij kwamen nog wijn, bier, brandewijn en andere dranken. Zie voor dit overzicht Kwartiersrecessen December 1649, 24 September 1653, 23 Juni 1654, 21 Maart 1656, 10 Mei 1671, 16 Februari 1672, 30 April 1703.

redemptie getreden, maar in 1706 spreken vele leden in het Kwartier zich weer uit voor redemptie, op de volgende gronden: Evenals in 1672 kwam men tot de conclusie, dat men door deze heffing „een vast en seecker fonds" had, „waeromtrent geen bancquerotten off remissiën by den Quartiere te verwaghten noch te versoecken staen en waerop men altoos staet kan maecken". Men kwam echter tot het tegenovergestelde resultaat, wat betreft de opbrengst, die in de jaren vóór 1703 ruim zoo groot was geweest als wat de verpachting na dit jaar opleverde. Verder werd geklaagd over de pachters, die de burgers dikwijls te veel lieten betalen, terwijl zij zelf soms in moeilijkheden kwamen door het niet betalen der ingezetenen. In de meeste ambten verlangden pachters en ingezetenen „met uytgestreckte halsen" naar redemptie om van „vexatiën en extorsie" bevrijd te wezen. De meeningen waren echter verdeeld, want de steden Harderwijk, Elburg en Hattem waren voor het behoud der verpachting, zoodat deze werd gehandhaafd 1). In 1710 en 1711 werd de zaak nog eens door eene commissie onderzocht en in de daarop volgende jaren werden eenige proeven met redemptie genomen. Eerst sedert 1749 werd dit systeem echter voor goed weer toegepast 2).

Het blijkt dus, dat de langste periode, waarin de redemptie was afgeschaft, begint met het jaar 1703. En de beweging daartegen ging uit van de Nieuwe Plooi, die daarmede de Ridderschap ten platten lande dacht te treffen, in het bijzonder de Ambtsjonkers, die de redemptie in handen hadden. De invloed dezer ambtsjonkers op de Veluwe was buitengewoon groot. Zij werden op grond van hunne bezittingen, waarvan de waarde niet beneden een zeker minimum mocht gaan 3), aangewezen om de administratie van hun ambt te voeren. Zij hadden het toezicht op de kerk en het armwezen, benoemden den schout, den scriba van het ambt en de zetters van de belastingen, hadden aandeel in de rechtspraak en stelden het bedrag der belastingen vast met hulp der stedegezanten. De oudste ambtsjonker was tevens gemeente-ontvanger en benoemde een substituut-ontvanger onder zich.

1) Reces 11 Juni 1706. 2) Recessen 4—9 Juli 1710, 18 Mei en 4 December 1711, 6 December 1713, 1 en 2 Mei 1749.

3) 18.000 gld. of 25 morgen binnen een ambt en „onder een en 'tselfde klockenslag". Zie Nairac, blz. 12, en Knuttel 15035 (Missive v. Arnhem aan Staten-Gen., 28 September 1703).

De voordeelen van het ambt waren vrij groot: de jonkers genoten f 6 presentiegeld voor de vergaderingen en f 100 jaarlijks als vacatiegeld voor de reis naar Arnhem, voor het bijwonen van het landgericht, en zij waren vrijgesteld van sommige belastingen.

Het is geen wonder, dat men thans in den strijd der Plooierijen tegen den buitengewonen invloed der ambtsjonkers is opgekomen. Vooral opponeerde men tegen hun overwicht in financiëele zaken. Men keurde het af, dat de uitzetting der belastingen zoo goed als geheel afhankelijk was van de ambtsjonkers, terwijl in de kwartieren van Zutfen en Nymegen de geërfden of hunne vertegenwoordigers daarbij werden toegelaten 1). Vandaar dat in deze kwartieren geen algemeene beweging tegen de ontvangers is ontstaan 2). Men noemde het recht van uitzetting geüsurpeerd, aangezien het vroeger tot de taak van den schout behoorde, terwijl eerst sedert 1582 en 1583 daarbij eenige contrôle werd uitgeoefend door de ridderschap en de steden.

Insgelijks geüsurpeerd was het gebruik, dat in de meeste ambten een substituut-ontvanger werd benoemd door den oudsten ambtsjonker, terwijl dit in de kwartieren van Nymegen en Zutfen geschiedde door de geërfden 3). Men berekende, dat de ambtsjonkers hierdoor aanzienlijke voordeelen genoten, die hun feitelijk niet toekwamen. Want terwijl de ontvangers 6 % van

1) In Zutfen waren geen ambtsjonkers en werden de ambtszaken behandeld door den Officier of Markerichter met de geërfden. In Nymegen werden naast den Ambtman en de ambtsjonkers ook de geërfden en de gezanten der steden opgeroepen (Klacht van Tiel aan de Staten van Gelderland, 1708 (?), Knuttel 15814).

2) Wel geïsoleerde klachten over ambtszettingen in het kwartier van Nymegen uit 1692 en 1696, waarbij de stedegezanten en de geërfden niet waren toegelaten. Zie Verbael van het gepasseerde op de informele amptsuytsettinge in Neder-Betuwe, 1692, waarop Appoinctement van Willem III, 1692, ten gunste der klagenden. Romswinckel was een der eerste klagers geweest. (Zie boven blz. 84.) Memorie van de proceduren van buyrmeesters en geërfden van een aantal dorpen in Neder-Betuwe tegen ambtman en jonkers van dit ambt, 1696.

3) Deze en de volgende mededeelingen zijn ontleend aan de belangrijke missiven van Arnhem aan de Staten-Generaal, 28 September en 31 October 1703 (Knuttel 15035 en 15036). Soms was er geen aparte substituut-ontvanger, maar diende daarvoor de koster of de schoolmeester. In een enkel ambt, zooals Doornspijk, was de substituut een riddermatige. De Veluwe was verdeeld in: de hooge heerlijkheden Doorwerth, Rosande, Roosendaal en het Loo, de dagelijksche heerlijkheden Hoevelaken en Scherpenzeel, het landdrostambt van Veluwe met de 9 schoutambten: Ede, Barneveld, Nykerk, Putten, Ermeloo, Doornspijk, Heerde, Epe, Voorst en het richterambt van Arnhem en Veluwezoom met de ambten: Brummen, Rheden en Renkum (Van Spaen, Inl. IV, blz, 237).

de verpanding als „maanpenning" mochten heffen, keerden zij aan hunne substituut-ontvangers daarvan 2 of 1 1/2 % uit, terwijl de rest in de zakken der jonkers vloeide 1).

In de laatste 18 jaren was zoodoende in verschillende ambten van f 17.000 tot f 20.000 meer dan noodig was in hunne beurs gekomen. Men vond, dat de geërfden even goed de ontvangers konden aanstellen en hun 2 % van de opbrengst geven. Ten slotte hadden de ambtsjonkers in den laatsten tijd nog op eigen initiatief ambtslasten ingesteld, ten einde daaruit het onderhoud van kosters, schoolmeesters, schouten en andere ambtenaren te bekostigen, maar zonder er verantwoording van te willen doen. Bovendien was men verontwaardigd over de houding der geheele Ridderschap, dus niet alleen op de ambtsjonkers, want zij had zich na den dood van den Stadhouder terstond afgescheiden van de steden, had den secretaris van het kwartier en van de stad Arnhem, H. W. van Ruyven, tot haar eigen secretaris aangesteld en had besluiten genomen, die alleen het Kwartier mocht nemen. In het bijzonder gold dit eene regeling van de jacht op Veluwe, waarover in de Kwartiersvergaderingen van September 1702 was gehandeld; aangezien de steden het hierover met de Ridderschap niet eens konden worden, had de laatste op eigen gezag maatregelen genomen 2).

De Nieuwe Plooi oefende dus een scherpe kritiek uit op het overwicht der ambtsjonkers ten platten lande en, zooals gezegd is, liet zij het niet bij kritiek, maar begon met op 30 April 1703 te bewerken, dat de belastingen zouden verpacht worden, waardoor aan de ambtsjonkers de taak van uitzetting werd ontnomen. Dat geen andere reden voor deze verandering van stelsel moet worden aangenomen, blijkt uit de Kwartiersvergadering, die op 12 Juni en volgende dagen werd gehouden 3).

---

1) Te Nykerk kreeg de oudste ambtsjonker 1/2 van den maanpenning (f 1500), de twee volgende samen f 750 en de schout, die de belastingen inde, ook f 750, dus slechts 1/4.

2) Kwartiersreces 7 en 9 September 1702; Resolutie der Ridderschap 15 December 1702. Op 8 April 1702 was door den Landdag bepaald, dat een nieuw reglement op de kleine jacht zou worden ontworpen.

3) In het reces worden de discussiën niet vermeld, wel in Knuttel 15035 en 15036 (zie boven), 15029 (Missive der Ridderschap van Veluwe aan Staten-Gen., 8 Augustus 1703) en 15034 (Memorie, waerby kortelyck wert aengetoont welcke de waere oorsaecken sijn . . . dat geen quartiersdagen . . . gehouden konnen worden).

De afgevaardigden der steden kwamen daar terug op het genomen besluit en stelden voor de redemptie te handhaven, omdat zij geloofden, dat de opbrengst ervan grooter zou zijn; onder sous-entendu evenwel, dat de ontvangers niet meer door de jonkers, maar door de geërfden zouden benoemd worden en dat het recht van uitzetting niet uitsluitend aan de ambtsjonkers zou blijven. Op dezen voet kon men gerust tot de voordeeliger redemptie terugkeeren. Maar de Ridderschap, die „om insinuatie te ontgaan" in de verpachting had toegestemd, weigerde thans weer te veranderen wegens de verkorting harer rechten, die de Steden beoogden. Zij wilden uit de besprekingen van de vorige Kwartiersvergadering „eene consequentie" trekken „tot vaststellinge van seeckere gewilt voorrecht omtrent het aenstellen van de ontvangers ten platten landen ende d' uytsettingen der amptslasten als anders, waerdoor de steden souden verloren hebben haer concurrente jurisdictie over de voorschreven poincten", zoo drukte de Nieuwe Plooi zich uit 1).

Uit nog een ander punt, dat in de Kwartiersvergadering behandeld werd, blijkt, dat de Ridderschap bevreesd was voor het verlies harer voorrechten. Volgens het reeds genoemde besluit van 22 April mochten degenen, die klachten hadden over hun aanslag in de belastingen, daarover reclameeren bij Gedeputeerde Staten. Dit was geschied, maar de riddermatige leden van dit college 2) weigerden de klachten te behandelen, omdat in vele requesten dezelfde eischen werden gesteld als welke de Steden verkondigden, vooral benoeming der ontvangers door de geërfden.

Hieruit blijkt, dat de Plooierij ook op het platteland hare vertakkingen had, hetgeen mede bleek uit het feit dat, „hoe onverwacht en precipitantelyck" de kwartiersdag volgens de Ridderschap verschreven was, toch een groot aantal boeren bij het Arnhemsche stadhuis bijeen waren, die het recht om zelf de verpondingen te mogen omslaan verlangden 3). Van elders blijkt weer, dat andere boeren opkwamen tegen de invoering van verpachting, wenschend de bestaande toestanden te handhaven, zoodat men moet aannemen, dat de boeren door beide partijen bewerkt werden.

De Ridderschap echter heeft op 13 Juni den kwartiersdag

1) Knuttel 15034.

2) Van Arnhem van Roosendael, Van Haersolte en Van Wijnbergen (Knuttel 15036). 3) Knuttel 15029.

verlaten en heeft verder geweigerd onderhandelingen over genoemde punten te voeren. Voortaan hield zij slechts afzonderlijke vergaderingen en de steden waren niet in staat de Kwartiersvergaderingen gaande te houden, aangezien zij slechts de helft der afgevaardigden zonden 1).

Gedurende 1 $^{1}/_{2}$ jaar werd dus evenmin in Veluwe een kwartiersdag als in Gelderland een landdag gehouden. Aanhoudend heeft de Nieuwe Regeering in het jaar 1703 nog moeite gedaan om de Ridderschap aan den kwartiersdag te doen deelnemen; tegen 21 Augustus, 25 September en 6 October werden vergaderingen belegd, maar aan de herhaalde aanzoeken tot opkomst gaf de Ridderschap geen gehoor 2). Op „ydele en frivole praetexten", zooals dat de stad Arnhem niet het uitschrijvingsrecht tot den kwartiersdag bezat, weigerde zij te verschijnen, hoewel er belangrijke zaken te behandelen waren, o. a. de ratificatie van het tractaat met Portugal, tijdens den Spaanschen successieoorlog gesloten, en de inwilliging van de petitie voor 1703. De Nieuwe Plooi weet de „stremming" der vergaderingen natuurlijk geheel aan de Ridderschap en was zelfs niet ongeneigd te gelooven, dat deze hoopte, dat de Staten-Generaal zich wegens het uitblijven der consenten genoodzaakt zouden zien tot tusschenkomst.

Ook werd door de Nieuwe Plooi aan den invloed der Ridderschap toegeschreven, dat het besluit van 22 April geen gevolg had 3). Daarbij waren de ontvangers en pachters der belastingen gemachtigd tot het vervolgen der personen, die hun bijdragen in de verpondingen niet hadden afgedaan, maar geen ontvanger had zich om bijstand bij Kwartier of Gedeputeerde Staten aangemeld. Zeer natuurlijk meende de Nieuwe Plooi: de ontvangers waren immers allen afhankelijk van de Ridderschap en deze zag het liefst, dat alles spaak liep. Want, dat de executie geen voortgang kon hebben wegens woelingen op het platteland, zooals de jonkers zeiden, erkende de tegenpartij niet. Ook werden de ontvangers, die achterstallig waren, niet vervolgd, hoewel de Ridderschap een onderzoek naar hunne schuld noodig achtte 4). Zelfs weigerde de landdrost van

1) 24. Eén lid der Ridderschap, Wynand van Renesse tot Holthuysen, had zich bij de Steden gevoegd, zoodat deze er nog wel over gedacht hebben om bij overstemming Kwartiersvergaderingen te houden. Dat zij getracht zouden hebben andere leden der Ridderschap om te koopen, wordt in één pamflet beweerd (Knuttel 15036). 2) Knuttel 15034. 3) Ibid. 15035. 4) Ibid. 15036.

Veluwe rechtszitting te houden, hoewel hij minstens éénmaal 's jaars moest „gigten und richten" en de stedegezanten naar den Kwartiersdag hem nog in Augustus aan zijne taak hadden herinnerd. Maar de Landdrost erkende de aanmaning niet als uitgaande van eene wettige Kwartiersvergadering: de Ridderschap was immers niet opgekomen 1).

De desorganisatie was bijna volkomen. Geen wonder, dat de verpachting, die in den zomer plaats had, niet regelmatig geschiedde. Te Barneveld had een jonker eene publicatie gericht tegen zekeren Wijn Evertsen, die met anderen de belastingen te Wageningen had gepacht, in welke publicatie de boeren werden gelast niet aan de pachters, maar aan den schout te betalen. De Landdrost weigerde de partij der pachters op te nemen, zoodat de stedegezanten naar den kwartiersdag hen bij publicatie handhaafden 2). Geen wonder, dat menig belastingplichtige probeerde vrij te komen en dat de financiën in ontredderden toestand bleven.

Dit was vooral de reden waarom de Staten-Generaal in 1703 en 1704 herhaaldelijk pogingen aanwendden om de geschillen bij te leggen, want, zooals reeds gezegd is, de geheele provincie Gelderland was achterstallig en dat wel sedert meer dan 10 jaren. Vandaar dat verschillende missiven naar Gelderland werden gezonden om tot aanzuivering der tekorten aan te sporen. Zij werden echter beantwoord met de bewering, dat de toestand nog zoo slecht niet was en dat met kracht gewerkt werd om de bezwaren op te heffen. Het kwartier van Nymegen gaf in het laatst van 1703 3) wel toe, dat de militie, die ter repartitie van het Kwartier stond, niet geheel betaald was en dat nog belangrijke sommen als contingent in de petitie ontbraken, maar men was bezig met beide zaken af te doen. Ook moest de achterstalligheid niet worden toegeschreven aan de oneenigheden, maar aan den oorlog en aan overstroomingen.

Wat betreft Veluwe, daar was het vooral de Ridderschap, die den toestand zwart afschilderde. Op 29 Mei 1703 reeds hadden Gedeputeerden, meestal leden der Ridderschap, aan de Staten-Generaal bericht, dat het comptoir-generaal niet in staat was de militie te betalen, zoodat men aanried dit voorloopig

1) Knuttel 15035 en 15036. 2) Ibid.

3) Missives van Nymegen, Tiel en Bommel van 3 October (Knuttel 15008) en van Gedeputeerden van het Kwartier van Nymegen van 24 November 1703 (Knuttel 15013).

uit de Generaliteitskas te doen 1). In October schreef zij, dat alleen de stad Arnhem f 50.000 aan het Kwartier schuldig was 2), en in eene andere missive, dat de militie niet werd betaald, ja dat één regiment f 12.000 te kort kwam 3).

De Ridderschap komt hier evenwel in de verdenking van opzettelijk eene te ongunstige voorstelling te hebben willen geven; met de waarschuwing in Mei had zij ook kunnen wachten, tot de in April genomen besluiten tot verbetering van den financiëelen toestand resultaat hadden opgeleverd. De Nieuwe Plooi beweerde, dat er nooit door de militie over wanbetaling geklaagd was, en in Juli 1703 4) geloofde zij aan de Staten-Generaal bijzonder geruststellende berichten te kunnen geven. De verpachting was rustig geschied en niet beneden de raming gebleven; het comptoir-generaal was 8 maanden ten achter, wat aangaat de verplichtingen aan de Generaliteit; de militie was niet meer dan ééne maand achter.

Volgens de Nieuwe Regeering lag de schuld geheel bij de Ridderschap: door haar toedoen weigerden de ontvangers ten platten lande nog te betalen; de ontvanger-generaal Albert van Deelen had op aanstoken der Ridderschap het kantoor van het Kwartier gesloten en de stad Arnhem verlaten, waaruit weer nieuwe vertraging in zake de financiën was ontstaan. Van beide zijden wordt dus de toestand der financiën verschillend voorgesteld. De Ridderschap vond er aanleiding in om de Staten-Generaal tot interventie aan te sporen; de Nieuwe Plooi was er op uit die interventie te voorkomen door zoo goed mogelijk aan hare verplichtingen te voldoen. Rechtstreeks gelegenheid om zich met de Geldersche twisten te bemoeien hadden de Staten-Generaal dan ook niet; wel heeft het college aanhoudend op verzoening aangedrongen en zijne bemiddeling aangeboden, maar, zooals wij zullen zien, meestal te vergeefs.

V.

MISLUKTE POGINGEN VAN DE STATEN-GENERAAL TOT INTERVENTIE.

Wij zagen reeds, dat de Staten-Generaal in Maart 1703 een poging tot verzoening hadden aangewend door middel van

1) Resol. Staten-Generaal 29 Mei 1703. 2) Knuttel 15036.

3) Ibid. 15257: Missive van Gecommitteerden uit de Ridderschap aan Staten-Generaal, 8 Juli 1704.

4) Ibid. 15253: Missive der Staten van Veluwe aan Staten-Generaal, 5 Juli 1704.

Gecommitteerden. Op den dag, waarop deze verslag van hunne zending uitbrachten, 29 Mei, besloten de Staten-Generaal wegens de mislukking hiervan „een nader tentamen te doen" en verzochten derhalve de Staten van Gelderland vertegenwoordigers naar Den Haag te zenden, „om haere differenten by een minnelyck verdrach te termineren of de zaak aan een rechter of aan arbitrage van neutrale personen te onderwerpen." De afgevaardigden van Utrecht hadden zich echter tegen het besluit verklaard en die van Groningen wilden eerst ruggespraak houden. De Arnhemsche magistraat antwoordde op deze resolutie met een schrijven aan de Provinciën, waarin verzocht werd „sich niet te meleren in een saecke, die, volgens de Unie van Uytrecht de a° 1579 ende de naeder ampliatie van den jaere 1651, notoirlick is domesticq." De in Maart gezonden Gecommitteerden hadden zich immers ook op dit standpunt gesteld. In eene domestieke zaak behoefde men geen bemiddeling van de andere Provinciën en men wilde dus geene Gecommitteerden zenden 1).

Herhaaldelijk nog hebben de Staten-Generaal in 1703 aangedrongen op het zenden van Gecommitteerden, steeds op dringender wijze, maar zonder resultaat 2). Op 21 November luidde de aansporing zelfs dreigend: bij hernieuwde weigering „souden moeten werden aengesien als oorsaeken van al het quaedt diegene, die alle remedie komen te verwerpen." De Staten-Generaal achtten zich in dat geval verplicht „haere gedagten te laten gaen op andere middelen, die volgens de Unie tegen so grooten en so schadelyken quaedt, daervan de gevolgen voor den Staet in 't gemeen en voor de provincie van Gelderland in 't particulier ruïnens sijn, geappliceert souden konnen en moeten worden."

Er kon in deze woorden een bedreiging liggen, dat de Staten-Generaal van plan waren om gebruik te maken van krijgsmacht, waarom de provincie Zeeland eene verklaring dienaangaande uitlokte: op 19 Januari 1704 verklaarden de Staten, dat dit niet in hun plan lag. Ook Utrecht en Overijsel hadden alleen hunne toestemming verleend tot het gebruik maken van

---

1) Resolutie van Staten-Generaal 25 Mei 1703 en het antwoord van Arnhem daarop.

2) Resolutie Staten-Generaal 20 Juli, 6 September en 21 November; Brants, blz. 141 vlg. Het besluit van 21 November is in de resoluties van de Staten-Generaal met groote letter gedrukt, hetgeen eene bijzonderheid is; wel een bewijs voor het belang, dat in de zaak werd gesteld.

„persuasie en inductie". Genoemde provinciën, vooral Zeeland en Groningen, hebben steeds op wacht gestaan om te verhoeden, dat iets meer dan bemiddeling werd toegepast.

In 1703 is van eene bijeenkomst der partijen in Den Haag niets gekomen en toen in 1704 wel conferenties plaats hadden, waren zij van den beginne af onvruchtbaar wegens de onoverkomelijke verschillen in de opvattingen van Oude en Nieuwe Plooi, die in tal van pamfletten ontwikkeld werden. Eerstgenoemde partij kon zich zeer goed met de zienswijze van de Staten-Generaal vereenigen, maar de Nieuwe Plooi allerminst. Vooreerst keurde deze het gekozen middel tot verzoening ten sterkste af. Wanneer beide partijen Gecommitteerden naar Den Haag zonden om onder de auspiciën der Staten-Generaal met elkâar te onderhandelen, dan zouden zij daardoor als gelijkwaardig erkend worden en de Nieuwe Plooi erkende de afgezette regenten niet als gelijken. Hunne afdanking en de verkiezing der Nieuwe Magistraten was een feit, waaraan niet mocht geraakt worden. Hoogstens bestonden er verschillen tusschen sommige Oude Regenten en de Gemeente, gilden en burgerij der steden 1). Hierover kon dus gesproken worden, benevens over de rechten van de Gemeenslieden, over de verschillen tusschen Ridderschap en steden in Veluwe, waardoor de Kwartiersvergaderingen waren gestaakt, en over de geschillen tusschen de Kwartieren onderling, maar niet over de magistraatsbestellingen van 1703. Het spreekt van zelf, dat op deze wijze alle toenadering was uitgesloten, want dit punt was voor de Oude Plooi juist hoofdzaak.

In de tweede plaats keurde de Nieuwe Plooi eigenlijk alle bemoeiing van de andere Provinciën af in eene zaak, die volgens haar van zuiver domestieken aard was. Het toezicht, dat de Algemeene Staten zouden houden; het benoemen van scheidsrechters door dit college was eene schending van het „jus de non evocando", dat in de pamfletten steeds weer ter sprake komt. In een Zeeuwsch geschrift vond ik er de volgende tirade over: „Dat dierbaer privilege de non evocando, sijnde dat dien waren wijnstock en vigeboom, onder welcke alle borgers in de provintie van Zeelant haer ... ter ruste leggen, het selve agtende als een sureté du corps tegen alle verrassingen

1) Aangehaald wordt b.v. een verklaring van den landdrost van Veluwe van 3 Februari 1703, waaruit men distilleerde, dat de Oude Regenten het alleen hadden tegen de Gemeente, gilden en burgerijen. Zie Knuttel 15229: Missive van *de Steden van* Veluwe aan Staten-Generaal van 26 April 1704.

en ongehoorde insolentiën, welcke haer onverwaght moghten op het lijff gebraght werden" 1). De stad Nymegen betoogde met klem, dat de Duitsche keizers haar eigen rechtspraak hadden toegezegd en dat zij alleen in sommige gevallen hofvaart kon doen naar de moederstad Aken. Karel V erkende in 1549 voor Nymegen het privilege de non evocando en het gebruik van hofvaart naar Aken „in saken, die van outs na Aken met bewilliging der burgers van Nymegen by appel siin gebracht" 2). Het gebruik van hofvaart had wel in lateren tijd opgehouden, maar dat wilde niet zeggen, dat de Stad een anderen rechter, hetzij het Hof, hetzij de Staten-Generaal, boven zich erkende. Nymegen zelf heeft altijd getracht de hofvaart op Aken te handhaven; het regeeringsreglement van 1675 had het Hof van Gelderland als hof van appel aangewezen, maar na den dood van Willem III beschouwde de Nieuwe Plooi deze bepaling met het geheele regeeringsreglement als opgeheven en de Nymeegsche magistraat besloot op 12 December 1703, dat „het appel deser stads gerichten invoege als van outs op Aken zou devolveren" 3). De Nieuwe Plooi heeft dus van den beginne het Hof niet als hooger instantie willen erkennen en beriep zich liever op Aken, dat uitteraard niet veel moeite gedaan zal hebben om zijn twijfelachtig voorrecht in dezen te handhaven.

Alle privileges van Nymegen waren steeds uitdrukkelijk door de andere Provinciën erkend, ook nog toen de stad de Unie van Utrecht onderteekend had 4); dat zij thans door de andere Provinciën ter verantwoording werd geroepen, viel hiermede niet te rijmen. In 1702 had Nymegen zich de veroordeeling van eenige harer burgers, Romswinckel cum suis, door het Hof moeten laten welgevallen 5); thans was men niet van plan iets toe te geven.

1) Protest van Jacob Wouters (Knuttel 14975).

2) Justificatie van Nymegen, Korte Deductie ... (Knuttel 14844, 14848) e.a. De keizers Hendrik VII, Frederik II en III hadden het privilege aan Nymegen gegeven. Vooral in den brief van Frederik III van 1442 wordt duidelijk de rechtspraak van den magistraat over de burgers vastgesteld. Als bewijs van erkenning van het appel op Aken zond Nymegen vroeger jaarlijks aan Aken een handschoen met peper gevuld.

3) Zie Gelre, Bijdr. en Med. V, blz. 92, en X, blz. 316. In 1721 werd het appel op het Hof ten deele erkend, in 1747 geheel.

4) Nymegen had de Unie onder „renversaal" geteekend, met uitdrukkelijke erkenning harer voorrechten. Zie Korte Deductie (Knuttel 14828) en Muller, De Staat der Vereenigde Nederlanden, blz. 216.

5) Men achtte dit ook in strijd met de kanselarij-ordonnantie van 1622 en

Zoo redeneerde men ook in de andere steden. In eene Arnhemsche missive 1) wordt gezegd, dat er geen reden is om in eene domestieke zaak den „domiciliairen rechter te verlaten en een uytheims rechter" aan te roepen, namelijk de Staten-Generaal. De aansporing om Gecommitteerden te zenden wordt genoemd een „mandament inhibitoir, dat nooit verleent wordt als op een praesuppoost van een indisputabele jurisdictie ende formele litispendentie." Het zenden van gecommitteerden naar Den Haag en het benoemen van arbiters onder de auspiciën van de Algemeene Staten werd „zonder exempel" genoemd en in plaats daarvan prees de Nieuwe Plooi het meer gebruikelijke middel van bezending aan. Daarbij werd geen afbreuk gedaan aan de souvereiniteit der magistraten en het jus de non evocando bleef ongeschonden. Het was duidelijk, dat de Nieuwe Plooi niets wilde toegeven; bezending zou evenmin iets gebaat hebben als in Maart en April 1703; de Nieuwe Magistraten wilden zich zelf als opperste rechters erkend zien. Wat kon de Oude Plooi van deze verwachten, welken invloed konden de Gecommitteerden van de Staten-Generaal op hen uitoefenen? Dit college heeft daarom geene herhaling van eene bezending beproefd, maar bleef aandringen op het zenden van afgevaardigden naar Den Haag. De geheele redeneering over het jus de non evocando was immers meer schijn dan wezen; het privilege werd toch niet geschonden, wanneer een verzoening tusschen beide partijen werd beproefd onder bemiddeling van de Staten-Generaal. De Oude Plooi was voor elke inmenging van de andere Provinciën, waarbij zij alleen kon winnen. Zij verdedigde het recht van interventie met aanhalingen uit de Unie van Utrecht, de werken van Graswinckel, Hugo de Groot, Paullus Merula en andere rechtsgeleerden 2).

Volgens art. 1 der Unie mochten de wettigé overheden „tot uytvoeringe van hare politycque beveelen de militie van de Unie" gebruiken en in art. 3 stond, dat de Provinciën elkaar zouden

reeds tijdens de procedure hadden een groot aantal Nymeegsche burgers er tegen geprotesteerd (Knuttel 14836 en 14841).

1) Arnhem aan Staten-Gen., 26 April 1704, als antwoord op de resolutie der Staten van 18 Maart (Knuttel 15229).

2) Kort bericht der Oude Regenten der Veluwsche steden van September 1704 (Knuttel 15269) op een missive van de Nieuwe Regenten dier steden van 30 Augustus 1704 (ibid. 15268). Volgens Graswinckel mochten „gebreeckige provinciën" als zich tegen de Unie vergrepen hebbend worden aangezien. Ook wordt aangehaald de Apologie van Hugo de Groot (Kuuttel 15203).

bijstaan „tegens alle uytheemsche en inheemsche Heeren Fursten ofte Princen, landen, provinciën, steeden ofte leden van dien, die hen in 't generael of particulier eenige forcen, gewelden of ongelyk souden willen aendoen" 1).

De Unie was een lichaam, waarin alle leden moesten samenwerken, zooals in de fabel van de maag en de ledematen, die Menenius Agrippa aan de Romeinsche proletariërs verteld had, en gevallen, waarin Provinciën of Steden door bedreiging of geweld van wapenen tot rede waren gebracht, lagen voor de hand 2).

Het gebruik der militie werd door de Nieuwe Plooi natuurlijk onwettig genoemd en deze betoogde insgelijks op grond van de Unie van Utrecht, „dat die quaestiën, die de steden ende leden van dese Unie metten anderen . . . souden mogen krygen, nopende haerluyder . . . privilegiën . . , by de ordinaris justitie, arbiters of minnelick accoord beslicht sullen worden, sonder dat de andere . . . provinsiën . . . hem des sullen hebben te bemoeien, ten waere hun geliefde te intercederen tot accoord" 3). De Nieuwe Plooi had van haar kant ook genoeg gevallen bij de hand, waarin oneenigheden door minnelijke schikking, zonder militie, waren bijgelegd. De vrees, dat de Staten-Generaal vroeg of laat hiertoe zouden overgaan, heeft allicht de houding der Nieuwe Plooi nog wat meer gereserveerd gemaakt bij de conferenties, die ten slotte in 1704 toch nog gehouden zijn. Maar het verslag hiervan is niet erg opwekkend.

---

1) Consideratiën over de verschillen in Gelderland (Knuttel 15286).

2) Memorie vervattende eenige redenen getrocken uyt de Unie van Utrecht, om welcke de Oude en wettige regenten der steden van Veluwen . . . vermeinen . . , dat de bondgenooten . . . gehouden syn haer hoog gesag en magt te interponeren tot hare herstellinge. (Knuttel 15041.)

Aangehaald worden o.a. de twisten in Friesland in 1635 en 1636 over de magistraatsbestelling, die de Steden aan zich wilden trekken, in plaats van aan het Hof en den Stadhouder. De Raad van State had met het gebruiken van geweld gedreigd bij de bezending naar Friesland.

In 1659 hadden de Staten van Holland 9 compagnieën naar Enkhuizen gezonden tot herstel van de rust.

In 1654 en 1655 waren troepen gebruikt om de Overijselsche oneenigheden bij te leggen, die zoo hoog waren geloopen, dat er twee Statenvergaderingen werden gehouden, éëne te Deventer en éëne te Zwolle.

In 1659 waren in Groningen door bemiddeling van de Staten-Generaal verbanningen, confiscatiën en de doodstraf toegepast. (Deze voorbeelden waren ontleend aan Aitzema.)

3) Korte Deductie, naar aanleiding van de vonnissen van 1702 (Knuttel 14848).

In Januari 1704 hadden de eerste bijeenkomsten plaats onder leiding van de Gedeputeerden naar de Staten-Generaal voor de financiën, met den heer Van Essen aan het hoofd. Steeds hebben de afgevaardigden, aan wie de afdeeling Financiën was toevertrouwd, de onderhandelingen met Gelderland geleid, waaruit wel blijkt, uit welk oogpunt de Staten-Generaal zich vooral met de zaak bemoeiden. De eerste conferentie was afgeloopen op 28 Januari, maar tegen het verbaal door Van Essen uitgebracht werd dadelijk geprotesteerd 1), aangezien niet gelet was op de verklaring van de Steden van Veluwe en Nymegen, dat niet over de magistraatsbestellingen mocht worden gesproken. Ook beweerde men, dat Van Essen niet alle vergaderingen had bijgewoond. Blijkbaar was deze afgevaardigde, die uit Gelderland kwam, niet gewild bij de Steden, dus zeker van de Oude Plooi. Zutfen en de Ridderschap van Veluwe hadden geen afgevaardigden gezonden, hetgeen de Steden van Veluwe, die in Januari en Februari haar afgevaardigden „met excessieve kosten" in Den Haag hielden, hoog opnamen 2).

Even weinig resultaat leverde de tweede bijeenkomst op 17 Maart op 3). Van Essen was thans vervangen door Van Ham, maar van eene volledige bijeenkomst was geen sprake. Uit Arnhem waren twee heeren Tulleken gekomen als eenige vertegenwoordigers der Nieuwe Plooi over de geheele provincie. En deze verklaarden nog alleen last te hebben om te spreken over de kwartiersgeschillen in Veluwe en de verdeeling der quoten over de 3 kwartieren, niet over de magistraatsbestelling.

De Oude Regenten hadden meer vertegenwoordigers gezonden, die iederen scheidsrechter, door de Staten-Generaal benoemd, wilden aanvaarden. Zij wilden juist beginnen met de behandeling der regeeringsveranderingen in Gelderland, maar wat viel er met deze onvolledige vergadering te beginnen? Evenmin werd naar wensch voldaan aan de oproepingen om tegen 14 April en 30 Juni afgevaardigden te zenden 4). De stad Nymegen vooreerst achtte zich van die verplichting ontslagen. De Stad was „souverein en independent" en had geen uitspraak van een vreemden rechter af te wachten. De Stad erkende niet het bestaan van

1) Knuttel 15210: Extract Resol. St. Gen. van 29 Januari 1704, met protest van Nymegen van 2 Februari. 2) Knuttel 15229.

3) Resolutie St. Gen. van 18 Maart 1704.

4) Besloten bij resolutie van de St. Gen. op 22 Maart (Knuttel 15220) en 12 Juni. Zie ook Brants, blz. 144 vlg.

een geschil met de afgezette Regenten en de kwesties in Veluwe gingen haar niet aan. Nog altijd was Nymegen bereid een compromis te sluiten op de in 1703 aangeboden voorwaarden. Waartoe dus eene Haagsche bijeenkomst 1)?

Tiel en Bommel hebben nog een enkele maal gecommitteerden gezonden, hoewel veel te laat, en volgden al spoedig Nymegen's voorbeeld 2). Aangezien het Kwartier van Zutfen nooit afgevaardigden zond 3), is dus van eene bijeenkomst der geheele Provincie geen sprake geweest.

Wat konden de Gedeputeerden voor de financiën onder deze omstandigheden doen? Heemskerck, die de conferentie van 22 Maart leidde, stelde voor, dat Oude en Nieuwe regeeringen samen zouden regeeren, totdat door versterf de magistraten weer op het oude getal gekomen waren, terwijl ondertusschen een onderzoek zou worden ingesteld naar de gequalificeerdheid der verschillende groepen 4), maar het plan werd zonder nadere overweging ter zijde gelegd. Eveneens het voorstel van Groningen om tot het Nymeegsche compromis van 1703 terug te keeren 5). Toch gevoelde men de noodzakelijkheid van eene oplossing, vooral Holland, dat op 12 Juni voorstelde „alle bedenckelyke devoiren te helpen aenwenden om de .... differenten door een sortabel expediënt te helpen assopiëren en uyt den wegh te leggen," waartoe een „equitabel en rechtmatigh plan" zou worden ontworpen, terwijl gedurende dien tijd geen innovaties in de regeering in Gelderland mochten plaats grijpen 6). En wat blijkt nu het plan te zijn, dat de Gedeputeerden op 11 Augustus voorstelden? Benoeming van scheidsrechters, die eerst eene minnelijke schikking zouden beproeven en dan uitspraak doen onder garantie van de Staten-Generaal. Niet veel nieuws dus, maar zelfs dit voorstel ondervond tegenwerking en dat wel van Zeeland, welks afgevaardigde eene resolutie der Zeeuwsche Staten van 22 Juli 7) voorlas, eene

1) Missiven van Nymegen van 12 en 23 April, 20 en 28 Juni (Knuttel 15225, 15227, 15248, 15250).

2) De tegen 14 April verwachte afgevaardigden kwamen 6 Mei aan (Resolutie Staten-Gen. op 6 Mei).

3) Resolutie 11 Augustus.

4) Resolutie 21 Mei.

5) Resolutie 6 Mei.

6) Resolutie van de Staten-Gen. van 12 Juni, 11 Augustus (Knuttel 15265).

7) Knuttel 15260. Middelburg had op 5 Juli het initiatief genomen tegen deze resolutie (Knuttel 15256), terwijl Zierikzee op 22 Juli protest aanteeke[illegible] in de vergadering der Zeeuwsche Staten.

stellige afkeuring van krachtige inmenging behelzend. Men was geheel op den verkeerden weg, „dewijl geen cordaet regent, burger off ingezeten, die eenige liefde voor de vryheyt van sijn vaderlandt, wetten ende privilegiën is hebbende, soodanige superioriteyt in Haer Hoogh Mogende sal konnen respecteren, aengesien daerdoor eene brugge soude werden geleght, waerover de meerderheyt van stemmen en sulcx vier provinciën ter Generaliteyt, op pretext van het interest van staet te bevorderen, sigh het reghterschap over de minderheyt van stemmen in alle domestique geschillen der particuliere provinciën en steden souden kunnen toeëygenen ende dienvolgende de minderheyt als haer onderhorige tracteren."

We zien hier Zeeland weer in actie tegen het gevaar van overstemming en het ingrijpen in domestieke zaken, zooals bij vele andere gevallen. Tegen de mogelijkheid van het gebruik van militaire macht was het in 1703 opgekomen; op 5 Juni 1704 1) had het zelf voorstellen gedaan tot bemiddeling, maar zonder eenige pressie, en verder liet het in 1704 bijna bij iedere resolutie over de Plooierijen aanteekenen, dat de strekking ervan vooral niet verder mocht worden uitgebreid dan tot het aanwenden van overreding. Dikwijls voegde Groningen zich daarbij: op 12 Juni verklaarde deze Provincie, dat „persuasie en inductie tot een onderlingh accomodement" goed te keuren waren, maar niet een „plan" tot beslechting der geschillen, evenmin als het „stellen van een der partyen, die hetselve niet soude accepteren, in het ongelyck" of eene andere oplossing „by pluraliteyt van stemmen" aangenomen.

Vandaar dat in de Staten-Generaal 2) geklaagd werd, dat Zeeland en Groningen aanteekening lieten maken „genoegsaem op alle resolutiën by haer Hoogh Mogende genomen werdende om de ruste en eenigheyd in de provincie van Gelderlandt te herstellen."

Maar Zeeland liet zich niet afschrikken en betoogde nog eens in een verweerschrift tegen de Oude Regenten in Gelderland, die de Zeeuwsche resolutie van 22 Juli hadden aangevallen 3), waarom in eene „puur domestieke" zaak inmenging der bondgenooten viel af te keuren. Voorbeelden ontleend aan de

1) Resolutie Staten Gen. 2) Resolutie 13 Juni 1704.

3) Eenige voorgestelde vragen op de remarques van de afgezette regenten van Gelderland tegen de resol. v. Zeel. van 22 Juli (Knuttel 15261). Zie ook Knuttel 15267 (Protest der Oude Plooi tegen de resolutie van 22 Juli, op 24 Aug. 1704).

geschiedenis der Republiek worden aangehaald om het gevaarlijke hiervan aan te toonen.

De zienswijze van Zeeland, Groningen en de Nieuwe Regenten van Gelderland vond in Overijsel nog steun bij de stad Deventer, die ook ter vergadering van de Staten-Generaal deed verklaren, dat de Geldersche geschillen „pure domesticq" waren, alleen onderworpen aan de „deliberatie", niet aan de „judicatie" van de Staten-Generaal 1). Holland, dat anders gaarne krachtige maatregelen had gebruikt, dorst tegen deze sterke minderheid zijn wil niet door te zetten. Het was hier niet alleen verschil van meening naar aanleiding van de Geldersche oneenigheden, maar veel meer een beginselstrijd. In het vorige tijdperk had het centrale gezag door toedoen van Willem III dikwijls gezegevierd over het locale; de reactie daartegen deed zich in den tijd der Plooierijen gevoelen. Vandaar de angstvallige zorg voor dikwijls bijna vergeten privileges; vandaar het tot vervelens toe herhalen van dezelfde gedachten, die echter niet van belang ontbloot zijn, omdat zij de geschiedenis van de 18de eeuw voor een groot deel beheerschen. Want de overwinning van één der beide hier vertegenwoordigde richtingen, van de unitaristische, staat eerst aan het eind der eeuw.

Behalve de behandelde vergaderingen van afgevaardigden der beide partijen uit de kwartieren van Veluwe en Nymegen hadden ook bijeenkomsten plaats van Gecommitteerden uit de Ridderschap en de steden van Veluwe.

Tegelijk met de oproeping van 12 Juni 2) voor de geheele provincie hadden de Staten-Generaal tegen 26 Juni eene bijzondere conferentie voor Veluwe belegd, met het doel om de op handen zijnde verpachting te regelen. De Ridderschap schijnt hierop te hebben aangedrongen 3), maar de Steden waren van oordeel, dat zij de verpachting zeer goed zonder medewerking van anderen konden doen houden, stelden deze vast op 23 Juni en zonden eerst na afloop vertegenwoordigers, die tegen 19 Juli aankwamen. Op de daaraan volgende dagen zijn vervolgens eenige besprekingen gehouden, waarbij de Steden, op initiatief van Arnhem, eenige concessies voorstelden van den

1) Resoluties v. Deventer van 17 en 21 Maart (Knuttel 15218) en 20 Juni 1704 (Knuttel 15246). 2) Resolutie Staten-Gen. 12 Juni 1704.

3) Korte en Sommiere Memorie der conferentie (Knuttel 15278).

volgenden aard: De regeering zou op den voet van het tijdvak 1650—1672 geregeld zijn; in de magistraten zouden 1 of 2 — ten slotte is men tot 3 gekomen — Oude Regenten „supernumerair" zitting krijgen, dus als buitengewone leden; bij versterf zouden de eerste plaatsen niet worden bezet, totdat het normale getal niet meer overschreden was. De afgezette Regenten zouden in aanmerking komen voor betrekkingen, waartoe zij wel gequalificeerd waren 1). Maar de Ridderschap, gebelgd over het feit, dat zij van 26 Juni tot 19 Juli op de afgevaardigden der steden had moeten wachten en niet minder omdat de verpachting inmiddels reeds had plaats gehad, brak de onderhandelingen op 23 Juli af. De toon schijnt verre van vredelievend geweest te zijn, want de afgevaardigde der Ridderschap Casijn van der Hell tot de Wiltbaan verklaarde niet met oproermakers te doen te willen hebben en de stedengezanten klaagden over onheusche behandelingen door den heer Van Cralingen, die met geweld had gedreigd 2).

Eerst tegen 15 September riepen de Staten-Generaal weer een tweede conferentie bijeen, maar daarop verscheen de Ridderschap niet en ook in volgende maanden hadden de bemoeiingen van de Staten-Generaal geen ander succes dan dat eenige voorstellen tot vergelijk werden gewisseld, die echter door de gebeurtenissen in de provincie zelf bleven liggen.

Die gebeurtenissen verklaren nog beter de staking der onderhandelingen in Den Haag.

VI.

DE ONLUSTEN IN HET KWARTIER VAN VELUWE IN 1704 EN HARE BEËINDIGING DOOR BEMIDDELING DER STATEN VAN HOLLAND.

Vermeld werd reeds, dat de Steden van Veluwe de verpachting van 1704 hadden georganiseerd. Zij meenden hiertoe gerechtigd te zijn, omdat één lid van de Ridderschap, Wynand van Renesse, Heer tot Holthuyzen, Wesenhorst enz., zich bij hen had aangesloten. De Steden toonden zich daarvoor zeer erkentelijk en beloonden zijne bemoeiingen om de financiën te helpen regelen

1) Missive van Arnhem en de andere Steden van Veluwe aan de verschillende Provinciën (zie Knuttel 15269); Missive der Ridderschap van Veluwe aan de *Staten-Generaal* van 9 October 1704. 2) Knuttel 15253.

met verschillende voorrechten aan zijne zoons en nakomelingen 1). Door het winnen van éénе stem uit de Ridderschap konden de Steden althans bij overstemming kwartiersbesluiten nemen, zoodat de Staten van Veluwe 2) aan Gedeputeerde Staten gelastten de verpachting op 23 Juni te houden. Natuurlijk erkenden de overige leden der Ridderschap deze Kwartiersvergadering niet en de riddermatige leden van Gedeputeerden weigerden het besluit uit te voeren.

Op 14 Juni werd op naam van de Ordinaris Gedeputeerden uit de Ridderschap eene publicatie uitgevaardigd, waarbij de verpachting verboden werd, met bedreiging van dubbelen aanslag in de belastingen voor degenen, die aan de verpachting voldeden 3). Deze werd echter door de Kwartiersvergadering bij tegenpublicatie van 21 Juni 4) gehandhaafd en opgedragen aan de afgevaardigden uit de steden in het college van Gedeputeerden, Van Brienen, Averkamp en Wolffsen, onder voorzitterschap van Renesse, die aan dit aldus gevormde extraordinaire college was toegevoegd. De drie riddermatige leden van het gewone Gedeputeerden-College, de landdrost Van Arnhem van Roosendael, de richter van Arnhem en Veluwezoom Van Haersolte van Yrst en Coenraad van Wijnbergen, had men wel uitgenoodigd om de verpachting bij te wonen, maar zij verschenen niet 5). In plaats van den Ontvanger-generaal en van de riddermatige ontvangers bediende men zich van een controleur en in plaats van de ambtssecretarissen van klerken, reden te meer voor de Ridderschap om de verpachting voor onwettig te verklaren.

Deze stelde dan ook alles in het werk om haar te doen mislukken. Reeds hadden in sommige ambten de boeren geweigerd

1) Commissie- en Politieboeken, 14 Augustus 1704. Zijn oudste zoon, Maximiliaan Jacob van Renesse, werd dijkgraaf van Veluwe, Derk en Johan Peter zouden kapitein worden, zoodra zij er den leeftijd voor hadden, en de zoons en „descendenten" van Renesse zouden op anderen steeds iets voor hebben. Renesse verdedigde zijne houding in eene Missive aan de Staten-Generaal van 19 Juli 1704, mede onderteekend door de Veluwsche Steden (Knuttel 15258).

2) In de recessen is van deze vergaderingen niets te vinden; eerst in 1705, na de verzoening, beginnen de kwartiersrecessen weer. De naam Staten van Veluwe wordt echter gebruikt in eene missive aan de Staten-Generaal van 5 Juli 1704 (Knuttel 15253) en eene publicatie (Knuttel 15266).

3) Knuttel 15245. De publicatie geschiedde door den landdrost Van Arnhem van Roosendael en Coenraad van Wijnbergen, zich noemend „verwalter of stadthouder" van den richter van Veluwezoom (Knuttel 15259).

4) Knuttel 15247. 5) Knuttel 15253.

om de pachters van de verpondingen van het vorige jaar te voldoen; te Nykerk had men gedreigd den boden, die hen moesten helpen, armen en beenen stuk te zullen slaan. Te Elburg was het lid van Gedeputeerde Staten Coenraad van Wijnbergen bij de verpachting aanwezig en trachtte de boeren op te ruien om de pachters niet te betalen; hij beweerde, dat men deze moest te lijf gaan met stokken en gaffels, terwijl hij zelf voor de schade zou instaan. Zekere Jan Haffcamp, roedrager van Elburg, verklaarde voor den raad van Arnhem, dat hij op last der Staten van Veluwe bij de kerk van Doornspijk op 13 Juli de afkondiging van de verpachting had moeten voorlezen, maar dat Alexander van Dedem, burgemeester van Harderwijk en ambtsjonker van Doornspijk, hem onder bedreigingen het papier had ontnomen en de menigte gelast heen te gaan 1).

Men ziet, de Ridderschap beproefde een georganiseerd verzet tegen de verpachting te bewerkstelligen; de andere partij liet zich daardoor niet afschrikken. Zoo had Renesse, die de verpachting in het ambt Brummen leidde, belet, dat zekere Gerrit Swarthoff, die de Oude Plooi was toegedaan, inschreef op de verpachting 2). Maar het optreden der Ridderschap en verschillende andere redenen brachten de Steden tot het nemen van krachtiger maatregelen en het gebruik van militaire macht. Te Nykerk had de schout Wulff van Rijs geweigerd om de peil te doen bij de wijnkoopers, waarden en tappers en zijn onderschout verboden dit in zijn plaats te doen. Aangezien hierdoor de impost op wijn, bier, enz. niet kon geheven worden, werd last gegeven hem te arresteeren; de schout arresteerde echter zelf den bode van het Kwartier, waarop de Arnhemsche burgemeester Willem Adriaen Bouwensch met 60 snaphanen naar Nykerk werd gezonden om hem gevangen te nemen. De schout bleek echter voortvluchtig te zijn 3).

Om echter eene vaste gewapende macht ter beschikking te hebben voor dergelijke ondernemingen, werd in Augustus te Arnhem eene vrijwillige compagnie uit de ongehuwde manschap

1) Deze feiten met getuigenissen in de missive van Renesse (Knuttel 15258) en in eene missive der Ridderschap van 8 Juli 1704 (Knuttel 15257).

2) Knuttel 15257.

3) Knuttel 15259: Missive van Gecommitteerden uit de Veluwsche steden op eene klacht der Ridderschap.

opgericht, met Bouwensch als kolonel aan het hoofd 1), welke compagnie in September een aantal „seer geweldighe exploicten" bedreef, zooals de Ridderschap zich uitdrukte 2). In de eerste plaats werd een vervolging ingesteld tegen Coenraad van Wijnbergen, die, zooals wij zagen, vooral zich geweerd had tegen de verpachting. Hij schijnt in dezen tijd de beide ambten van landdrost en van richter van Veluwezoom te hebben waargenomen 3). Hij werd gevangen genomen, maar vrijgesteld tegen uitlevering der volmachten tot het waarnemen dezer functiën en op belofte, dat hij niets zou ondernemen tegen de verpachting. Zijn zoon werd met f 600 beboet wegens verzet tegen de vrijwillige compagnie.

In de tweede plaats deed men huiszoeking bij den ontvanger-generaal Albert van Delen, heer van Maurick, die op aanraden der Ridderschap zijn kantoor had gesloten met lastgeving aan de ontvangers en pachters om geen gelden meer bij hem te bezorgen. Blijkbaar was dit een maatregel, door de Ridderschap aangewend om de financiën in de war te sturen, als weerwraak voor de door de Nieuwe Plooi gehouden verpachting. In plaats van Van Delen werd een controleur tot ontvanger aangewezen en de voortvluchtige ontvanger gedaagd.

Eindelijk werd door de vrijwillige compagnie in den nacht van 13 op 14 September eene poging gedaan tot arrestatie van zekeren schout Eslinger, die in de heerlijkheid Doorwerth hetzelfde gedaan had als Wulff van Rijs te Nykerk, dat hij namelijk de „peyl nog wilde lyden nog assisteren" 4). De onderschout Laurens Janssen, dien men ook zocht, deelde mede, dat de Vrouwe van Doorwerth hem gelast had insgelijks zich te onthouden van medewerking tot het doen der peil, „hetgeen door de Staten was verboden". Hier blijkt dus nog duidelijker

---

1) 13 Augustus 1704 (Commissie- en Politieboek). Andere officieren waren Joh. Swaen jun., Peter van Hamel en Michiel Fago.

2) Missive van 9 October 1704 aan de Staten-Generaal (niet bij Knuttel). Het volgende is hieraan ontleend.

3) t. a. p. In Knuttel 15258 wordt hij landdrost genoemd, in 15259 plaatsvervangend richter. Het eerste ambt berustte eigenlijk bij Van Arnhem van Roosendael, het tweede bij Van Haersolte van Yrst.

4) Knuttel 15270: Missive der Veluwsche steden aan de Staten-Gen. van 25 September 1704. Eslinger wordt ook Hesseling genoemd. Hij was schepen en stadhouder van den richter van Doorwerth; elders wordt hij schout genoemd. Zie over het optreden der Vrijwillige Compagnie in de heerlijkheid Doorwerth bijlage VIII.

dan te Nykerk, dat het verbod van hooger hand kwam en dat het behoorde tot de oppositiemaatregelen der Ridderschap.

Eslinger dan was reeds 14 dagen uithuizig en, naar men vermoedde, op het kasteel, uit vrees voor vervolging. Zijn vrouw en kinderen met den onderschout Laurens Jansen werden onzacht behandeld en meegenomen naar Arnhem. Na hunne arrestatie begaf de afdeeling der vrije compagnie, 60 à 70 man sterk, onder aanvoering van Bouwensch staande, zich naar het kasteel om ook Eslinger op te eischen. De poorten werden echter gesloten gehouden en de militie trok af, toen er van binnen een schot werd gelost als antwoord op dreigementen. Bij het verhoor der gevangen genomen personen, dat den volgenden dag te Arnhem plaats had, bleek, dat eenig goed, hoeden en wapens, was medegenomen en f 433 uit eene kast, waarschijnlijk ambtsgelden. De Heer en de Vrouwe van Doorwerth waren over het voorgevallene ten zeerste gebelgd en wendden zich tot de Ridderschap. Zij beweerden, dat de heerlijkheid Doorwerth de hooge, lage en middelbare jurisdictie bezat en dat door vervolging van den schout en onderschout dus tekort was gedaan aan hare rechten. De Nieuwe Regeering sprak ten onrechte van een „supereminens dominium" van het Kwartier; dit kwam alleen den Landdag toe.

Het was geen wonder, dat onder deze omstandigheden de onderhandelingen, tusschen Ridderschap en Steden in Den Haag gevoerd, geen voortgang hadden. In October werden door de Ridderschap nog eens een aantal eischen voor de verzoening geformuleerd 1), waartoe onder andere behoorden: betuiging van leedwezen door de Steden over de violentiën, vernietiging van alle besluiten, zonder medewerking der Ridderschap genomen, herstel der afgezette regenten, staking der vervolging tegen den Ontvanger-generaal, opheffing der vrijwillige compagnie. Deze eischen werden door de Nieuwe Plooi exorbitant genoemd,

1) Knuttel 15278. (Zie boven.) Nog in 1707 wordt de zoon van burgemeester Valenus Swaen, bij Wolfheeze op zijn eigen land wandelend, door knechten van Doorwerth, die te paard gezeten waren, aangerand en met een pistool gedreigd. Zijn hond schoot men neer (Resol. Gesworen Gemeente van Arnhem op 7 Juli 1707). Zooals blijken zal, behoorde Valenus Swaen ook tot de mannen der vrijwillige compagnie; hier zal dus wel weerwraak voor den overval van 1704 in het spel zijn geweest. Een broeder van burgemeester Swaen was de stadssecretaris Dr. Johan Swaen. Op 22 October 1708 verlangde de pachter der 5 speciën in de heerlijkheid Doorwerth vergoeding voor in 1704 aangerichte schade (Kwartiersreces).

maar zij stelde er andere tegenover, die voor de Ridderschap evenmin aannemelijk waren en waarvan de inhoud ongeveer was: erkenning van alle maatregelen door de Nieuwe Plooi genomen, satisfactie door de Ridderschap wegens de injuriën in geschrifte, intrekking van de maatregelen der Ridderschap. De vrijwillige compagnie zou gehandhaafd blijven, maar niet tegen de Ridderschap gebruikt worden. Zelfs op deze voorwaarden wilde de laatste ten slotte wel onderhandelen, als de Steden de garantie van de Staten-Generaal wilden aanvaarden, maar toen zij dit weigerden, werden de onderhandelingen op 21 October afgebroken.

De Ridderschap besloot nu zich op andere wijze recht te verschaffen. Reeds na de gevangenneming van Van Wijnbergen had zij besloten deze beleediging als aan allen aangedaan te beschouwen 1); na den overval op Doorwerth ging zij over tot het werven van troepen om zich tegen de Arnhemsche vrijwillige compagnieën te kunnen verdedigen. Drie compagnieën werden door de Ridderschap aangeworven, waarover als kapiteins werden gesteld Elbert Reynier van Voorst tot Schoonderbeek, Hendrik van Wijnbergen en Peter Willem van Isendoorn 2).

Op 11 November wordt deze werving verboden door de niet-riddermatige Staten van Veluwe 3). Tot 100 ducatons wordt als belooning gesteld voor het uitleveren van een officier; alle „vreemde personen, heidens, deserteurs, als andere heerelose vagebonden," die schijnen in dienst genomen te zijn, moeten binnen 24 uren het kwartier verlaten; samenrottingen worden streng verboden. De Ridderschap liet zich echter niet afschrikken en aan alle kerken ten platten lande de publicatie der Steden voor onwettig verklaren 4), waarop deze nogmaals een manifest hiertegen en tegen de werving lieten verspreiden 5).

Inmiddels hadden de Steden reeds eene klacht ingediend bij de Staten van Holland wegens de „ongeoorlofde, strafbare en tegens de Unie strydende wervinge" — een der wervers was vaandrig in een regiment, dat tot repartitie van Holland stond 6)

1) Missive van 9 October 1704.

2) Wettige verdediging van Bouwensch en Van Bassenn (Knuttel 15705).

3) Publicatie van 11 November 1704 (Knuttel 15279).

4) Waerschouwing van 13 November 1704 (Knuttel 15280).

5) 1 December 1704 (Knuttel 15281).

6) Resolutie der Staten van Holl. 19 Nov. 1704. De bedoelde vaandrig was in dienst bij het regiment van Generaal-Majoor Soutelande. Hij was ook als werver

— en verder waren zij op 24 November overgegaan tot de gevangenneming van twee der voornaamste drijvers bij de partij der Ridderschap 1). Het waren de landdrost Van Arnhem, Heer van Roosendaal, en Casijn van der Hell tot de Wildbaan. Te Velp in de kerk op een Zondag gearresteerd zijnde, werden zij naar Arnhem overgebracht en daar eenigen tijd gevangen gehouden. Aan de Staten van Holland werd medegedeeld, dat de gevangenneming geschied was alleen om het voortzetten der werving te voorkomen. Holland achtte thans het oogenblik gekomen om in de Geldersche twisten, „die, in gevalle deselve niet tydigh wierden geassopiëert, tot groote extremiteyten souden konnen uytbersten" 2), zijn invloed te doen gelden en besloot tot het zenden van eene aanzienlijke bezending, bestaande uit de heeren Adriaan van der Goes, Heer van Naters en oud-burgemeester van Delft, Willem Buys, pensionaris van Amsterdam, Bruno van der Dussen, pensionaris van Gouda, N. van Vrybergen, pensionaris van Alkmaar, en Isaak van Hoornbeek, pensionaris van Rotterdam 3).

Op 4 December arriveerden deze heeren te Arnhem en openden den volgenden dag de onderhandelingen met den Raad en de Kwartiersvergadering der Steden. Eerst maakte de Arnhemsche raad bezwaar om de besprekingen te openen, „omdatter geen exempelen waeren, datter van een gantsche Provintie int bysonder soo een besendinge wierd gedaen aen een Stad off respectieve Steden", maar men stapte over dit bezwaar heen. Eerst verlangden evenwel de gecommitteerden de vrijlating van de gevangen leden der Ridderschap, Arnhem en Van der Hell 4). De Raad verwees hiertoe naar de Kwartiersvergadering, maar

---

genoemd in de publicatie van 11 November (zie boven), met Eduard Assuer, Reynier van Voorst en Peter Willem van Isendoorn.

1) Resolutie Staten v. Holland 25 November 1704; Wagenaar XVII, blz. 239; Geld. Volksalm. 1881, blz. 186. Casijn van der Hell werd in 1720 president van het Hof.

2) Secrete Resolutie Staten van Holland van 27 November 1704.

3) Wagenaar XVII, blz. 241, vermeldt Vrybergen niet. Zie Commissie- en Politieboeken van Arnhem op 4 December en vlg. dagen voor de onderhandelingen.

4) Commissie- en Politieboeken van Arnhem op 5 December 1704. Het Hof, waarvan beide heeren Raden waren, had vergeefs bij den Arnhemschen raad op vrijlating aangedrongen (Memoriën en resolutiën op 25 November en volgende dagen). Volgens resolutie der Staten van Holland van 25 Juni was Roosendael reeds ontslagen „op siin parole en handtastinge", maar zeker niet ook Van der Hell, zooals Wagenaar bericht (XVII, blz. 239).

aangezien de Hollanders de vraag stelden, of deze met slechts één lid uit de Ridderschap wel wettig was, nam Arnhem de bemiddeling op zich. De Kwartiersvergadering wilde eerst tot voorwaarde stellen, dat de militie, die de Ridderschap had geworven en die te Nykerk lag, zou worden ontbonden, maar op verzoek der bezending ging zij over tot de „relaxatie de bon coeur". De gecommitteerden uit Holland beloofden de ontbinding der troepen te zullen bewerken en werden den 9den December met koetsen naar de raadsvergadering gebracht en voor het stadhuis gesalueerd door de 200 man der compagnie van jonggezellen.

Bij monde van Van der Goes deelde de commissie aan den Raad het doel van hare komst mede en verzocht, dat afgevaardigden uit den Raad zouden benoemd worden, om met deze tot een accommodatie tusschen ouden en nieuwen magistraat te komen. Burgemeester Swaen verzuimde in zijn antwoord niet te doen uitkomen, dat de Ridderschap de aanleiding tot de twisten gegeven had, maar aan het verzoek werd voldaan, zoodat op 12 December eenige vertegenwoordigers der Veluwsche steden werden benoemd 1), die met de bezending uit Holland zouden onderhandelen, „edog alles op approbatie of rugsprake van de respectieve Steden".

Op 13 December werden vervolgens de voorwaarden opgemaakt, waarop de verzoening tusschen Ridderschap en Steden zou plaats hebben 2).

1°. De toestand van 1651—1672 zou tot grondslag genomen worden voor de rechten der beide partijen.

2°. Verdere voorschriften zouden voor het Hof worden gebracht.

3°. Opengevallen ambten zouden door Ridderschap en Steden vergeven worden.

4°, 7°, 12°. De procedures en vervolgingen tegen den ontvanger-generaal Van Deelen en andere personen zouden gestaakt worden.

5°. De secretaris Hendrik Willem van Ruyven, die door de stad Arnhem, het kwartier en den landdag ontslagen was, omdat hij door de Ridderschap in dienst was genomen, zou hersteld worden.

---

1) Valenus Swaen en Derk Reynier van Bassenn voor Arnhem, Arent van Thiel uit Harderwijk, Gijsbert van Yssum uit Wageningen en Osewald Tulleken uit Hattem. 2) Knuttel 15282.

6°, 8°, 9°. Al het gebeurde en bepaalde omtrent de verpachting zou gehandhaafd blijven.

10°. Alle „harde en scherpe expressiën", alle protesten en contra-protesten zouden uit de kwartiersrecessen gelicht worden 1).

11°. Al het over de differenten gepubliceerde zou zoo mogelijk vernietigd worden.

Op 17 December werden deze artikelen door den Arnhemschen raad bezegeld 2), maar de ratificatie door de Kwartiersvergadering heeft nog heel wat voeten in de aarde gehad. Het zou nog ruim een half jaar duren, voor het zoover kwam. Wel was men van weerskanten genegen tot inschikkelijkheid, maar men stuitte op een enkel artikel, namelijk het vijfde, waarin het herstel van den secretaris Hendrik Willem van Ruyven in zijne verschillende bedieningen geëischt werd. Deze was door den Arnhemschen magistraat ontslagen, omdat hij door de Ridderschap tot secretaris was aangenomen. Nu was Arnhem genegen hem als kwartierssecretaris te herstellen, maar niet in zijne stadsbetrekking. Bovendien keurde men het af, dat de Ridderschap er een eigen secretaris op nahield, hetgeen vóór 1672 nooit het geval was geweest en dus strijdig was met artikel 1 der conventie, dat den toestand van 1650—1672 weer in het leven riep 3). De Nieuwe Plooi is echter over dit bezwaar heengestapt en herstelde Van Ruyven in al zijne functiën op 10 Juni 1705, op welken dag tevens gevolg werd gegeven aan artikel 10, het schrappen van alle „harde en scherpe expressiën, protesten en contraprotesten" uit de kwartiersrecessen. Daarmede was de geheele conventie van 13 December 1705, die reeds op 1 Mei in hoofdzaak was aangenomen, geratificeerd 3).

Hiermede waren de moeilijkheden tusschen Ridderschap en Steden uit den weg geruimd en konden de Kwartiersvergaderingen weer geregeld gehouden worden. Het eenige lid der Ridderschap, dat de partij der steden had gekozen, de Heer Wynand van Renesse, had amende honorable gedaan ten overstaan van eenige leden der Ridderschap en de burgemeesters

1) Hierdoor zijn sommige bijzonderheden niet meer na te speuren. Ook de Staten van Holland schrapten het een en ander uit hunne resoluties.

2) Commissie- en Politieboeken.

3) Comm.- en Pol. boeken op 4 en 10 Februari en 10 Juni; Kwartiersrecessen van 23, 30 April, 1 Mei en 10 Juni 1705.

van Arnhem; de Gecommitteerden uit Holland, ten overstaan van wie Renesse eerst zijn leedwezen over het gebeurde zou betuigd hebben, waren reeds uit Gelderland vertrokken 1).

De ongeregeldheden in het kwartier van Veluwe waren echter op verre na nog niet geëindigd. Vooral de financiën leverden bezwaren op. Nog steeds is de ontvanger-generaal Van Delen niet in staat de verplichtingen van het kwartier na te komen — op 10 Juni 1705 bericht hij een achterstal van f 361.000 — wegens de wanbetaling der ontvangers en pachters, zoodat deze herhaaldelijk werden vervolgd. De verpachting der belastingen heeft gedurig moeilijkheden ondervonden. Zoo vraagt zekere Jan Swarthoff, ontvanger te Brummen, hulp van den fiscaal, aangezien hij bij de uitoefening van zijn beroep „qualick getracteerd" was en zelfs schijnt hij door de boeren gevangen genomen te zijn 2).

De schuld van het niet-inkomen der belastingen schijnt in het algemeen door de overheden aan de pachters en ontvangers te zijn toegeschreven, want op 28 April gelasten Gedeputeerden met de sterke hand tegen de „gebreeckige" pachters en ontvangers te ageeren 3). Naar aanleiding van het gebruik der militie hiervoor en van andere kwesties is Arnhem in de laatste helft van 1705 nogmaals het tooneel geworden van eene opschudding, die zich vooral keerde tegen den regeerenden burgemeester Johan van Brienen, welke beweging thans in haar verband dient te worden nagegaan.

Eerst is het echter nog wenschelijk op den toestand der provincie in het algemeen te letten, want voor het recht verstaan der gebeurtenissen van 1705 is het noodzakelijk te weten, dat in dit jaar na een korte periode van werkzaamheid de bijeenkomsten van de Landschap nogmaals zijn gestaakt tot in het begin van 1706. Voor de duidelijkheid moge hier een overzicht der vergaderingen sedert den aanvang der Plooierijen volgen.

Na 9 April 1703 was er niet vergaderd tot in December 1704, zooals boven reeds uitvoerig is uiteengezet. De Gecommitteerden uit Holland, die de Veluwsche twisten tusschen Ridderschap en Steden hadden bijgelegd, wisten nu te bewerken, dat van

1) Resolutiën der Ridderschap van Veluwe op 17 en 21 Dec. en 20 Febr. 1705.
2) Kwartiersrec. 19 Maart en Comm.- en Politieboeken 20 Mei 1705.
3) Kwartiersreces.

19—24 December 1704 een landdag werd gehouden, waarop over eene verzoening tusschen de Kwartieren werd onderhandeld 1). Voorloopig leverde dit echter geen resultaat op, want de afgevaardigden van Nymegen, Tiel, Bommel en van de steden van het kwartier van Zutfen verklaarden zich ongelast om de geschillen te bespreken, terwijl de Ridderschap van Zutfen en die van Nymegen beweerden, dat zij buiten de zaak stonden; alleen de Ridderschap en de Steden van Veluwe verklaarden wel eene nadere conferentie te willen houden. De Gecommitteerden van Holland moesten dus hunne pogingen tot verzoening opgeven.

In 1705 nu is van 4 Maart tot 3 Mei een landdag te Zutfen gehouden, waar enkele loopende zaken werden afgedaan; maar over de kwesties, die in 1703 aanleiding hadden gegeven tot de staking der vergaderingen, de subdivisie van de gemeene lasten over de drie kwartieren en de begeving der militaire charges bij tourbeurten of door de Kwartieren afzonderlijk, kwam men niet tot een vergelijk. Zooals men zich herinneren zal, waren het de Kwartieren van Nymegen en Zutfen, die in deze punten verschilden. Op 3 Mei zijn de besprekingen plotseling geëindigd, doordat de Stad Zutfen de poorten voor de afgevaardigden ten landdage sloot. In de recessen wordt van geen reden daarvoor melding gemaakt. Mogelijk lag zij mede in bovengenoemde twistpunten, maar uit een recueil der resolutiën van de stad Zutfen in de Arnhemsche bibliotheek 2) blijkt, dat de directe aanleiding gezocht moet worden in moeilijkheden over de opheffing der heerlijkheid Voorst. Te Zutfen scheen men hierbij tegenstand te verwachten van den burggraaf van Nymegen en andere landdagsleden, weshalve de Raad de burgemeesters machtigde om de poorten te sluiten. Op 4 Mei deed de Raad „'t gepasseerde van het sluiten der poorten voor de leden van den landdag tot becominge van de annullatie (der heerlijkheid Voorst) op een apert papier annoteren en deponeren in de lessenaar van den secretaris Wentholt", die in dienst stond van het Kwartier van Zutfen.

Heel duidelijk is het motief niet, maar het ligt voor de hand, dat de maatregel van Zutfen als eene beleediging

1) Landdagsrecessen en Resolutie der Staten van Holland van 31 December 1704.

2) Catalogus, dl. 1, blz. 208. In het recueil bevindt zich een apart hoofd: Plooierij. Zie ook Resol. der Gesworen Gemeente van Arnhem op 11 Mei 1705. Burgemeester Swaen en de schepen Tulleken geven bericht van de sluiting der poorten.

werd beschouwd en dat men satisfactie van de Stad eischte. Een jaar lang mislukten alle pogingen tot heropening der vergaderingen. Op 9 Juni 1705 kwam eene commissie uit de kwartieren van Nymegen en Veluwe bijeen, onder leiding van den burggraaf van Nymegen, om met het Kwartier van Zutfen te onderhandelen, maar er werd geen resultaat bereikt. De Stad Zutfen schijnt zich zelf schuldig gevoeld te hebben, want haar magistraat doet herhaaldelijk moeite bij het Hof om dit tot de uitschrijving van een landdag te bewegen, maar het Hof antwoordt, dat een dergelijk verzoek niet van eene Stad moest uitgaan; minstens moest een Kwartier dit doen, zoodat ten slotte het geheele Kwartier van Zutfen op heropening der vergaderingen aandringt. Eene moeilijkheid lag nog in het kiezen der plaats van bijeenkomst. Nymegen en Bommel wilden te Zutfen vergaderen, het kwartier van Veluwe te Arnhem; een middenweg werd gezocht door sommigen, zooals door den Arnhemschen burgemeester Valenus Swaen en den schepen A. A. Tulleken, die in Den Haag over deze kwesties schijnen geconfereerd te hebben 1). Men zou eerst te Zutphen en dan te Arnhem bijeenkomen. Zoo is het ook geschied. Op 5 Maart 1706 werd te Zutfen vergaderd om het reces van den op 3 Mei 1705 afgebroken landdag te arresteeren en op 9 Maart ging men te Arnhem verder met de behandeling van andere zaken 2).

In de drie jaren tusschen April 1702 en Maart 1706 is dus door den Landdag zoo goed als niets tot stand gebracht. En gaat men de oorzaken van die werkeloosheid na, dan kan men eene verzuchting niet terughouden: welk een hopelooze verwarring over louter futiliteiten!

VII.

MISLUKTE POGINGEN IN HET JAAR 1705 OM DE OUDE PLOOI GEHEEL OF GEDEELTELIJK TE HERSTELLEN.

Het jaar 1705 neemt in de geschiedenis der Plooierijen eene bijzondere plaats in. Het is een keerpunt. Tot zoover had de Nieuwe Plooi zonder veel moeite zich gehandhaafd: van tegen-

1) Comm.- en Pol. boeken op 23 Januari 1706.

2) Zie Mem. en Resol. van het Hof op 24 September, 14 October, 11 December 1705 en 13 Februari 1706; Kwartiersrec. v. Veluwe op 3, 5 Juni, 12 Augustus, 5 September, 6 November, 30 December 1705 en 11 Februari 1706.

stand, die gevaarlijk kon worden voor haar gezag, was geen sprake geweest. Thans werd dit anders, met name in Nymegen, waar de verdreven Regenten zich met nieuwe ontevredenen verbonden tot een aanslag, die met een vrij grooten aanhang was beraamd. Het is de episode, die zeker van de Plooierijen de meeste bekendheid heeft gekregen door het doodvonnis, dat op 8 Augustus aan den oud-burgemeester Willem Roukens werd voltrokken. In de andere kwartieren was men eveneens herhaaldelijk beducht voor „conspiraties", hoewel het daar niet zoo ver is gekomen. Men was echter geducht op zijne hoede om het overslaan der Nymeegsche beweging naar Arnhem en andere steden te verhinderen. Uit verschillende gegevens kan men verder opmaken, — ik kan mij hier op niemands gezag beroepen, maar de feiten spreken vrij duidelijk — dat zich langzamerhand een tusschenpartij begon te vormen, die wel geen terugkeer tot de vorige toestanden wenschte, maar die het met de Oude Regenten op een accoord wilde gooien en eenige van hen in de magistraten of andere colleges wilde opnemen 1). Deze groep van personen heeft op den duur haar zin gekregen; de Plooierij is immers, zooals reeds werd gezegd, op een compromis uitgeloopen. In 1705 was daarvoor de tijd evenwel nog niet rijp. De ultra's bleven nog eenige jaren de baas, maar de gebeurtenissen van 1705 laten reeds eene kentering in de publieke opinie vermoeden.

Dat de Oude Plooi volstrekt niet berustte in hare achteruitzetting, bleek nog op het eind van 1704, tijdens den van 19 tot 24 December gehouden landdag. Zes oud-regenten van Nymegen dienden bij deze vergadering een protest in, voor welke daad hun door den Nymeegschen magistraat bij publicatie van 31 December gelast werd binnen 24 uren stad en schependom te verlaten. Alleen als zij berouw toonden, konden zij van hun vonnis worden ontheven; eene som van 200 rijksdaalders werd uitgeloofd voor dengeen, die een onruststoker aanbracht 2). De zes bedoelde personen waren bijna allen van den beginne af voormannen der Oude Plooi geweest. Het waren de oud-burgemeesters Willem Roukens en Willem Reynders, D. Roukens, H. Leydecker, W. Verheyden en Godert van de Wal.

---

1) Men zou hier kunnen denken aan de wel dikwijls genoemde, maar nergens aangegeven aanhangers der Fulpen of Stulp-plooi.

2) Publicatie van 31 December 1704 (Knuttel 15284); Brants, blz. 172 vlg.

In dezelfde maand December 1704 werd nog door anderen eene lans gebroken ten gunste der Oude Regenten, namelijk door een aantal burgers uit den middelstand, van wie wel in de eerste plaats moet genoemd worden zekere Jacobus Nagel, leerkooper te Nymegen, die, volgens zijn zeggen, als het er op aankwam om de Oude Regenten te herstellen, niet de laatste, maar de eerste zou zijn 1). Hij had zich in betrekking gesteld tot zekeren Johan van Halsenbergh, den hopman Van Gendt, den postmeester Dr. Melchior van Loon en Hendrik Meloth, welke personen besloten zich te vervoegen bij de Gecommitteerden uit Holland, die op een jacht vertoefden. Verschillende anderen sloten zich bij deze betooging aan en zoo werden bij monde van Hendrik Meloth de grieven tegen de regeering blootgelegd. Wat men verlangde, kwam overeen met hetgeen Jacobus Nagel bij verschillende gelegenheden schijnt verkondigd te hebben 2). Hij wilde eenige Oud-Regenten in den Raad hebben opgenomen; de arbitrage, die de Staten-Generaal zoo dikwijls en de Gecommitteerden van Holland nog pas hadden voorgesteld, zou beproefd worden; verder moesten de Gemeenslieden scherper contrôle op den Raad hebben en zoo noodig tot het afzetten van raadsleden overgaan. Afgaande op deze uitingen zou men in Nagel een middenman in den hierboven aangeduiden zin kunnen zien. Hij is voor het herstel van enkele, maar niet van alle afgezette Regenten; de uitbreiding van de macht der Gemeenslieden is evenwel volstrekt geen denkbeeld der Oude Plooi, waartoe hij dus niet geheel kan gerekend worden.

Wij weten niet, hoe de Gecommitteerden van Holland het bezoek der burgers opnamen; wel, dat deze trachtten hunne meeningen in daden om te zetten. In de laatste dagen van December trachtte Nagel 3 gemeenslieden, Frans van Eck, Johannes Sterck en Johannes Berckenboom, te winnen; hij ried hun aan zich met de vroeger afgezette gemeenslieden in verbinding te stellen. Als voornemen van zijn medestanders kondigde Nagel aan, dat men de ex-regenten Willem Roukens, Van Gendt, P. Beeckman, Verheyden en P. C. Beeckman als raadsleden

1) Kort Verhael van 't geene op den 7 Augustus 1705, als ook eenigen tijd van te voren de Magistraat der stad Nymegen concernerende is voorgevallen. (Knuttel 15408).

2) Knuttel 15412: Redenen van de absentie van Jacobus Nagel, door de Heeren borgemeesteren der stadt Nymegen geciteert zijnde.

wilde herstellen; enkelen van deze hadden verklaard zich hiertoe te willen leenen. De 3 genoemde gemeenslieden gingen niet op de voorslagen van Nagel in, maar er schijnt toch een bepaald complot te zijn gesmeed tot verandering der regeering. Een associatie was tot stand gekomen; langs verschillende wegen had men zich verzekerd van gewapende manschap; de postmeester Van Loon en Verheyden vooral weerden zich druk; maar nog in December 1704 werd aan alle plannen een einde gemaakt door de arrestatie van enkele belhamels op bevel van den Nymeegschen magistraat. Jacobus Nagel bleef van 28 December af 18 weken in hechtenis en wist toen te ontsnappen. Halsenbergh wist zich terstond door de vlucht te redden. Beiden werden in Mei 1705 bij verstek veroordeeld tot verbanning 1). Nagel zou, indien hij gevat werd, ter dood gebracht worden.

De plannen der samenzweerders werden echter niet opgegeven; in Juli van het jaar 1705 vinden wij de meesten betrokken in een nieuw complot, ten einde met hulp van de Tielsche regenten Dr. Servaas van Cuylenburg en Dr. Willem van Vincelaer de regeering eerst te Nymegen en daarna te Tiel te veranderen 2). De aanslag werd uitgesteld tot 7 Augustus, toen het Nymeegsche stadhuis door een 60-tal personen, gewapend met degens en pistolen, werd overrompeld. De Raad werd opgesloten in de Zutfensche kamer, maar na ruim een uur weer verlost door de gewapende burgerwacht, die door twee niet gevangen raadsleden was opgeroepen. Nog denzelfden dag werden 4 oproerlingen uit de vensters der raadkamer opgehangen; den volgenden dag werd dezelfde straf voltrokken aan Johan van Halsenbergh, die in vrouwenkleêren had willen vluchten, terwijl de meest aanzienlijke der samenzweerders, Willem Roukens, onthoofd werd.

Een naspel op de vonnissen van Augustus 1705 is de ontzetting uit zijn ambten van den raadsheer Willem van Loon, den bekenden uitgever van het Groot Geldersch Plakkaatboek 3). Zijn broeder, de postmeester Melchior van Loon, had zich,

---

1) Knuttel 15411 en 15412: Redenen van absentie van J. van Halsenbergh en van Jacobus Nagel.

2) Kort Verhael enz. (Knuttel 15408). Leiders waren W. Roukens, D. Roukens, Verheyden, Derk de Wit, H. Melot, Melchior van Loon, Nagel en zijn zoon, Halsenbergh en zijn zoon.

3) Zie ook Brants, blz. 170 vlg., en Wagenaar XVII, blz. 243 vlg.

zooals reeds bleek, bijzonder beijverd bij de complotten van het laatste halfjaar. Willem had zich meer op den achtergrond gehouden, maar zou toch met Roukens tot burgemeester zijn aangesteld, als de aanslag van 7 Augustus was gelukt. Toch kan men Van Loon niet gelijk stellen met Oude-Plooi-mannen als Roukens; anders zou hij niet tot het eind van 1705 in den Raad zijn geduld. Het best beschouwt men hem als een tusschenpersoon tusschen de Oude en Nieuwe Regenten. Hij was in Januari 1704 tot raadslid benoemd, niettegenstaande hij ook raadsheer in het Hof van Gelderland was. Op deze dubbele functie nu was aanmerking gemaakt in eene vergadering van de boekhouders van verschillende gilden, bijeengeroepen door den boekhouder van het kramersgilde Jacob de Vooght, welke aanmerking volgens Van Loon en zijne aanhangers van zijne mede-raadsleden was uitgegaan. Men beweerde, dat beide betrekkingen onvereenigbaar waren, aangezien de raadsleden te Nymegen en de raadsheeren te 'Arnhem moesten wonen 1).

De gevallen van combinatie waren werkelijk zeer moeilijk te vinden, hoewel geen bepaald klemmend artikel, dat haar verbood, kon worden aangewezen. Maar de verdedigers van Van Loon geloofden, dat men andere motieven had om hem uit den magistraat te weren. Vooreerst had men bezwaar gemaakt tegen zijne verkiezing, omdat hij tot de riddermatigen behoorde en verder schijnt Van Loon allerlei aanmerkingen gemaakt te hebben op de handelingen van de magistraatsleden, die hem eigenmachtig voorkwamen. Zoo keurde hij af, dat raadsleden, in commissie gaande, zich op eigen gezag door een helbaardier lieten begeleiden of vrij groote sommen bij den stadsrentmeester voor reiskosten kwamen halen, zonder er verantwoording van te doen; dat personen, die zich verdienstelijk hadden gemaakt, met geschenken werden vereerd zonder resolutie dienaangaande, enz. Dergelijke aanmerkingen hadden Van Loon in Augustus van 1704 den uitval van een ander raadslid bezorgd: „Gy meent ons allen te regeren, maer het en sal met U niet langh meer duren" 2). Deze woorden zijn bewaarheid, want Van Loon is op 17 December

---

1) Knuttel 15272: Onpartydigh onderzoeck of de Raden in den Hove van Gelderlant mogen gekosen worden in de Magistraet van Nymegen ....; 15273: Dat niemand tegelijk Raet van Nym. en Raetsheer wesen mag; 15274: Oprecht en trouwhertigh advys; 15275: Consideratiën tegen 15274.

2) Oprecht en trouwhertig advies ... (Knuttel 15275).

1705 voorloopig en op 20 Februari 1706 voor goed van zijn burgerschap en van zijne ambten in stad en schependom ontzet. Wel sprak het Hof, waarvoor hij den magistraat gedaagd had, hem vrij 1), maar hij heeft geen plaats meer in de regeering ingenomen. De beschuldigingen, die de Raad tegen hem inbracht, waren vooreerst: dat Van Loon behalve zijne beide betrekkingen van raadsheer en raadslid van Nymegen ook nog secretaris van Gedeputeerden had willen worden, maar vooral, dat hij betrekkingen had aangeknoopt met de samenzweerders, die in Augustus 1705 de regeering in Nymegen hadden willen omverwerpen. Van Loon ontkent niet, dat hij met enkelen verstandhouding heeft gehad, maar zegt hierbij niet aan opstand gedacht te hebben. Het best wordt zijn houding mijns inziens verklaard door in hem een middenman te zien. Zijn lidmaatschap van den Raad toont aan, dat hij in geen geval aanhanger der Oude Plooi was; maar dat hij met de Nieuwe Regeering niet in alles meeging, blijkt uit zijne aanmerkingen en uit zijne verstandhouding met de aanleggers der samenzwering van 1705.

Blijkens dit overzicht van de gebeurtenissen van 1705 was dus te Nymegen de vrees voor woelingen van de Oude Plooi niet ongemotiveerd gebleken. In de kwartieren van Zutfen en Veluwe, waar men evenzeer beducht was voor plannen tot herstel der verdreven regeeringspersonen, is het niet tot een georganiseerden aanslag gekomen, maar wel valt in het bijzonder te Arnhem het streven van een middenpartij te bespeuren, dat ook tot een conflict aanleiding heeft gegeven.

Nadat de conventie van 13 December 1704 tusschen de Veluwsche Ridderschap en Steden door bemiddeling van de Gecommitteerden van de Staten van Holland ontworpen was, hadden zich eenige Oud-Regenten met een protest tot den Landdag gericht, waarin zij zich geheel stelden op het standpunt van de onwettigheid der nieuwe regeering 2). Men gaf dus de hoop nog niet op. Verder worden in het voorjaar van 1705 verschillende geruchten vernomen over voorgenomen of uit-

1) Provisionele verantwoordinge van Doctor Willem van Loon (Knuttel 15535).

2) Onderteekenaars van het protest waren A. en W. Menthen, D. Spoltman, B. van Bayen, M. Sluyter, Griethuysen, Cornelis Bigge. Zie Apologie der burgemeesters V. Swaen en W. A. Bouwensch wegens het teekenen eener provisioneele conventie op 19 Maart, ook geteekend door Harderwijk, Doesburg, Doetinchem en *Groenloo* (Knuttel 15403), ook voor de volgende punten.

gevoerde aanslagen der Oude Plooi. Te Wageningen was het stadhuis overvallen, maar spoedig door de burgers ontzet. En het was „niet buyten schijn van waerheyt, dat men op dien selven nagt in alle de Veluwsche steden hetselfde desseyn soude hebben in 't werk gestelt". Dergelijke berichten worden vernomen uit de Graafschap, waar reeds in November van 1704 eene poging was gedaan om Doesburg te overrompelen, hetgeen met hulp van Doetinchem was verhinderd 1).

Om dergelijke gebeurtenissen te voorkomen was onder de kleinere steden van het Zutfensche kwartier het denkbeeld opgekomen om eene associatie te sluiten, waarvoor men ook de steden der andere kwartieren trachtte te winnen. Het concept werd spoedig geteekend door de steden Doesburg, Groenloo, Doetinchem en Harderwijk. De inhoud van het verdrag was, dat degenen, die zich tegen de regeering verzetten, zouden worden vervolgd als „perturbateurs van de gemeene ruste". De Steden zouden elkander bijstaan en waken voor het behoud hunner voorrechten. Verder verbond men hieraan eene bepaling, dat geen stadhouder of kapitein-generaal en admiraal zou worden verkozen dan bij eenparigheid van stemmen; dat de ambten van stadhouder en van kapitein-generaal of admiraal nooit vereenigd mochten worden, terwijl ook in dit opzicht overstemming van eene stad voor ongeoorloofd werd gehouden. Ten slotte zou men de goederen en heerlijkheden, die sedert 1672 van het gewest waren afgescheurd, weer daarmede trachten te vereenigen 2).

Dit verdrag nu werd op den landdag ook voorgelegd aan de afgevaardigden van de andere Geldersche steden, maar alleen Arnhem ging tot de onderteekening over. De steden Zutfen en Nymegen vroegen wel copie, maar lieten verder niets meer van zich hooren. Arnhem is op 19 Maart tot de onderteekening overgegaan, nadat eenige wijzigingen aangebracht waren, die de magistraat wenschte. De Arnhemsche gemeenslieden zouden worden aangezocht het verdrag goed te keuren, zooals ook die van de steden, die het initiatief hadden genomen, gedaan hadden. Onder de Arnhemsche Gecommitteerden bestond

1) In 1704 was in het kwartier van Zutfen groote verwarring. In April kon de Kwartiersvergadering niet gehouden worden. Het Hof wenschte de Nieuwe Regenten van Groenloo niet toe te laten en tusschen de andere steden bestonden verschillende oneenigheden (Knuttel 15229).

2) Apologie van Swaen en Bouwensch en Wagenaar XVII, blz. 240 vlg.

echter verschil van meening. Burgemeester Van Brienen was blijkbaar tegen het verdrag; hij weigerde in eene vergadering der Veluwsche steden in omvraag te brengen, of het stuk zou worden opgezonden, ten einde door de Arnhemsche Gemeente bekrachtigd te worden, zoodat zijn collega, burgemeester Valenus Swaen, het initiatief daartoe nam. Maar er waren meer tegenstanders. Te Arnhem noemde men de associatie „pernitieux" en strooide uit, „dat er een slanghe onder 't kruyt verborgen lagh; dat men den borgers een strop om den hals hadde gebonden en dat niet anders daeraen manqueerde als maer deselve toe te trecken". Onder anderen werd van dergelijke uitlatingen beticht de gemeensman Mr. Jan van den Bergh, die op deze beschuldigingen ook verhoord werd 1). De naar den landdag te Zutfen afgevaardigde heeren Swaen en Bouwensch kwamen opzettelijk te Arnhem terug om dergelijke geruchten tegen te spreken. Hierbij is de associatie blijven steken.

Te Doesburg hebben in Mei nog ongeregeldheden plaats gehad, misschien een openbaring van de verwachte algemeene bewegingen der Nieuwe Plooi 2).

De te Zutfen gevoerde onderhandelingen over de associatie brengen eene splitsing in den Arnhemschen Raad aan het licht, die Van Brienen als tegenstander en Swaen en Bouwensch als voorstanders van het verdrag deed erkennen. Eerstgenoemde, de regeerende burgemeester Johan van Brienen, was de persoon, op wien de voortvarendste aanhangers der Nieuwe Plooi, tot wie ook Swaen en Bouwensch moeten gerekend worden, hunne pijlen richtten. Hij was een middenman, evenals Van Loon en Nagel te Nymegen. Reeds in Mei 1704 had hij met zijn medestander A. A. Tulleken in de Arnhemsche Gemeente voorstellen gedaan, onder eed van geheimhouding, om eenige Oude Regenten in den magistraat te kiezen, welke voorstellen verworpen waren 3). Men schijnt hem verdacht te hebben van de partij der Ridderschap van Veluwe te zijn toegedaan en van verschillende andere feiten. De meeste van deze zijn saamgebracht in een apologie van Van Brienen, verschenen op 2 Juni 1705, waarin hij in het bijzonder als zijn beschuldiger aanwijst zekeren

1) Apologie van Swaen en Bouwensch.

2) Resolutiën van het Hof op 27 Mei 1705. Er wordt gesproken van eene confusie op 1 Mei. De procedures over het „droevigh en gantsch extraordinair voorval" zullen uitgesteld worden, totdat de landdag er kennis van heeft genomen.

3) Resol. Gesworen Gem. 6—13 Mei 1704.

Peter van Hamel, med. doctor, die met een tegenschrift antwoordde 1). Van Hamel was sedert 27 Mei uit de vergaderingen der Arnhemsche Gemeente geweerd, omdat hij zich te zuiveren had van belastering van magistraatsleden en de bewerker van zijne uitzetting was Van Brienen geweest, die toen nog de meerderheid der gemeenslieden op zijne hand had 2).

Wij zullen de beschuldigingen tegen den laatste aan de hand van de genoemde pamfletten nagaan.

Van Brienen zou als lid van Gedeputeerde Staten geen staat van het kwartier hebben overgelegd in den Arnhemschen raad en zich daartoe verkeerdelijk beroepen hebben op een bepaling, die aan Gedeputeerden geheimhouding der financiën voorschreef. Van Brienen zegt, dat hij werkelijk niet verplicht was tot openbaarmaking, maar dat hij niettemin den staat over 1703 geheel en dien van 1704 „summierlyk" heeft overgelegd, terwijl hij wegens de onthouding der Ridderschap van de Kwartiersvergaderingen niet in staat was geweest ook voor 1704 volledig te zijn 3).

Om dezelfde reden was ook onverdiend het verwijt, dat Van Brienen als Gedeputeerde geen voortgang zou hebben gemaakt met het vervolgen der pachters van het monopolie op de gebrande wijnen en gedistilleerde wateren. Trouwens dit zou niet hem alleen, maar het geheele college van Gedeputeerde Staten moeten treffen, dat besloten had voorloopig het monopolie-stelsel te handhaven. Dit was zeker niet naar den wensch der tegenpartij, want op 4 Juni 1705 heeft het Kwartier het monopolie afgeschaft en vervangen door het systeem van verpachting. De schuldige monopolisten, die in het begin van 1705 f 95380 achterstallig waren, liepen inmiddels niet vrij. Zij waren gearresteerd en hunne bezittingen werden geïnventariseerd. Een van hen, Anthony Dablyn, werd op 25 Februari 1705 op zijn eerewoord ontslagen, maar later nogmaals gegijzeld; drie anderen bleven tot in Juni in hechtenis 4). Van Brienen

1) Opregt ende waerachtig berigt, door Van Brienen, en Korte en grondige wederlegginge, door Van Hamel (Knuttel 15404 en 15405).

2) Resol. Gesworen Gem. 27, 29 Mei en 5 Juni 1705.

3) Op 2 Maart 1705 stelt Van Brienen voor den staat van het Kwartier aan de Gemeente te zenden. Misschien reeds naar aanleiding van klachten? Zie Comm. en Pol. boeken.

4) Kwartiersrecessen van 21, 25 Februari, 11, 18 Maart, 4, 5, 11 Juni 1705, 23 September 1706. Op laatstgenoemden datum was het door 4 monopolisten verschuldigde bedrag van ruim f 84.000 teruggebracht op f 40.000. Tot verkooping van hunne goederen ging men in hetzelfde jaar over.

behoefde zich dus van het verwijt ten opzichte van deze kwestie niet veel aan te trekken.

Moeilijk te controleeren is de beschuldiging, dat Van Brienen uit naam der andere Veluwsche steden een verzoek zou gericht hebben tot de stad Hattem in verband met een lastgeving, die hij wenschte te doen opdragen aan zijn schoonvader Derk Averkamp, burgemeester van Hattem. Van Brienen daagt in de Arnhemsche Gemeente allen uit, met name Van Hamel, om een dergelijken brief aan te wijzen, doch de Arnhemsche magistraat schijnt aan het bestaan ervan niet getwijfeld te hebben 1).

De genoemde Averkamp ging geheel met Van Brienen mede. Dit blijkt reeds uit eene in 1704 in Den Haag gehouden conferentie, waar beiden het den Arnhemschen burgemeester Valenus Swaen, weldra een van de grootste tegenstanders van Van Brienen, lastig hadden gemaakt 2). Zij hadden aanmerking gemaakt op de toelating van Swaen als derden afgevaardigde van Arnhem in de commissie. Het getal voor Arnhem was voldoende en Swaen was niet voor de te houden conferentie in Den Haag gekomen. Later, in de Kwartiersvergadering van 13 November 1704, had Averkamp bezwaar gemaakt tegen het voldoen der door Swaen overgelegde nota van onkosten voor zijne reis naar Den Haag. Daarop had Swaen zich uitdrukkingen laten ontvallen, als: „Ik heb al lang gemerkt, dat men tsamen colludeert''; als de kleinere Steden dwarsdrijven, kan Arnhem haar nog heel wat moeite bezorgen, want het heeft genoeg onkosten voor ze gedragen enz., waarop hij de nota had stukgescheurd.

De animositeit tegen Van Brienen en zijne vrienden was dus reeds van ouden datum. Verder was dezen nog kwalijk genomen zijne houding in de reeds besproken kwestie van het herstel van den secretaris Van Ruyven, waarin men meende, dat hij de zienswijze der Ridderschap was toegedaan, hetgeen wel waarschijnlijk is; maar Van Brienen kon met recht beweren, dat hij als voorzitter van het Kwartier de zaak ter sprake had moeten brengen.

Het meeste gewicht was echter door zijne vijanden gehecht

1) Comm. en Pol. boeken, 29 Maart 1705. De schepenen Bouwensch en Van Bassenn moeten ten huize van D. Tulleken aan Dr. Osewalt Tulleken, burgemeester van Hattem, naar den brief vragen.

2) Waarachtig bericht, ten dienste der stad Hattem, 31 Januari 1705 (niet bij Knuttel).

aan het, naar men oordeelde, eigenmachtige gebruik der militie in zake het vervolgen van eenige belastingweigeraars. De verdediging van Van Brienen dienaangaande luidt als volgt: Zekere Willem Jansen, timmerman te Velp, en een andere persoon, Wouter Frerix, waren al eenige maanden geleden door den schout-ontvanger van Rheden wegens achterstalligheid vervolgd, maar zij protesteerden, waarop Gedeputeerde Staten voortgang der executie gelastten 1). Op 6 April had de Kwartiersvergadering nogmaals tot vervolging besloten en deze opgedragen aan Gedeputeerden, met de machtiging om ook in andere gevallen „de achterstallige penningen op de convenabelste wyze met de stercke hand te doen invorderen". Dienovereenkomstig had Van Brienen als lid van Gedeputeerde Staten en tevens als burgemeester van Arnhem een patrouille van het garnizoen van de stad uitgezonden om Jansen te arresteeren. Alleen de burgemeester Eygel had hiervan kennis gekregen 2), zoodat de andere magistraatsleden zich gepasseerd achtten. Jansen werd aan de militie ontweldigd, zeker niet zonder hun toedoen, zoodat nogmaals bevel tot zijne arrestatie moest gegeven worden 3). In de Raadsvergadering van 29 Mei had Van Brienen zich te verantwoorden wegens zijne beschikkingen over de militaire macht tegen de klachten van Stephen Wilbrenninck, Willem Adriaen Bouwensch, Joost Ruger en Dirk Reynier van Bassenn, die den maatregel in strijd achtten met de rechten der stad. In dezelfde vergadering hadden de drie laatstgenoemde raadsleden nog klachten van anderen aard. Van Brienen had namelijk op een verzoek van het kramersgilde om eene vergadering te mogen houden, gedaan uit naam der drie heeren, geantwoord, dat vergaderingen over gildezaken niet behoefden te worden aangevraagd, maar handelden zij over de stedelijke regeering, dan moesten magistraat en Gemeente toestemming geven en als het de privilegiën der stad gold, gilden en burgerij.

Dit antwoord achtte men onbevredigend en burgemeester Bouwensch zeide zich te verwonderen, „dat de Heren regerende

---

1) Oprecht ende waerachtig berigt; Besluit van Gedeputeerden van 25 Februari 1705.

2) Comm. en Pol. boeken op 29 Mei, ook voor de hier volgende raadsvergadering van dien dag.

3) Kwartiersreces 8 Juni 1705. Men nam Van Brienen ook nog kwalijk, dat hij door den auditeur-militair Van Schevickhaven onderzoek had gedaan naar de houding der militie.

burgemeesters hare aucthoriteyt schynen soo verre te willen extenderen" om vergaderingen te weigeren, die volkomen gewettigd waren 1). De gilden hadden — dit mocht Van Brienen bedenken — zelfs het recht om een raadslid, dat zijn plicht verzaakte, af te zetten.

Het hoogtepunt bereikte het verzet tegen burgemeester Van Brienen door diens voorstel om de op 12 Augustus 1704 opgerichte compagnie vrijwilligers op te heffen. Zooals vroeger reeds werd medegedeeld, was op genoemden datum een korps van 200 ongehuwden opgericht, waarover burgemeester Bouwensch „kornel" was, kapitein de secretaris Johan Swaen, luitenant Peter van Hamel en vaandrig Michiel Fago. Uit deze militie werd in October 1704 een geregeld korps granaatwerpers gevormd. Later, toen de Ridderschap, tegen wie de vrijwillige compagnie voornamelijk was gericht, ook eigen troepen wierf, was een tweede korps gevormd uit de gehuwde mannen, onder bevel van Joost Ruger en Dirk van Bassenn 2). We zien hierbij verschillende tegenstanders van Van Brienen onder de officieren der vrijwillige compagnie. Geen wonder, dat zij zich met kracht tegen de opheffing verzetten. Op 27 Mei had Van Brienen zijn voorstel reeds in de Gemeente gedaan en op 4 Juni wist hij het te doen aannemen in den Raad 3). Natuurlijk werd er heftig tegen geprotesteerd; op 4 Juni door burgemeester Valenus Swaen, die de reden van het ontslag niet begreep, aangezien aan de compagnie niets te laste werd gelegd; afdanking bij overstemming was af te keuren, aangezien de instelling bij eenparigheid van stemmen had plaats gehad. Op den volgenden dag spraken Swaen, Bouwensch, Van Bassenn van de „singuliere diensten" der compagnie. Het motief van Van Brienen, dat „nu alles in ruste was", kon niet gelden, aangezien men nog op 28 Mei besloten had maatregelen te nemen om de stad „secuyr te stellen" tegen mogelijke aanvallen. Men had op dien dag tevens besloten de gewone burgermilitie op te roepen, van welke een geheel vendel de poort van 9 tot 4 uur 's morgens zou bewaken. Van Brienen wilde dus de vrijwilligers door de schutterij vervangen, maar nu juist waren de eersten noodig, daar een dergelijke „conspiratie" als te Nymegen, Doesburg en

1) Ook het weversgilde vergaderde naar aanleiding der geschillen. Resolutie Gesworen Gemeente van 11 Mei 1705.

2) Comm. en Pol. boeken 13 Augustus 1705 en Geld. Volksalm. 1890, blz. 85.

3) Comm. en Pol. boeken op 4, 5, 9 Juni 1705.

Wageningen ontdekt was. Een der medeplichtigen had op 22 Mei verklapt, dat men binnen 14 dagen een overval beraamde „op een Saturdag, als wanneer de vrye compagnie soude gecasseert sijn," zoodat men het plan des te gemakkelijker kon uitvoeren.

Nu dergelijke „verraderlyke desseynen" bestonden, mocht men allerminst aan casseering denken. Het is moeilijk uit te maken, of Van Brienen werkelijk zulke gevaarlijke plannen had; zeker is, dat hij niet terugdeinsde. Op 4 Juni was reeds Johan Swaen, op 9 Juni werden andere officieren afgedankt. Doch ook de tegenpartij zat niet stil. Op 10 Juni verklaarden Bouwensch, Van Bassenn en Ruger in de vergadering van het schippersvendel der schutterij, dat men hen uit den Raad wilde zetten 1). De vrijwilligers werden in de wapenen geroepen en men weigerde uiteen te gaan, als de burgerwacht op de been werd gehouden. Op 14 Juni en in den nacht daarop had vervolgens eene botsing plaats. Bouwensch liet herhaaldelijk aanbiedingen doen om zijn militie te ontbinden, maar dan moesten de poorten ook niet meer door de burgerwacht bezet blijven. Men schijnt hierin eindelijk van beide zijden te hebben toegegeven, maar men heeft blijkbaar niet vertrouwd, dat alle vrijwilligers waren uiteengegaan. 's Nachts heeft de burgerwacht hier en daar geweld gebruikt. Men deed onderzoek in het huis van zekeren Albert van Walburgh, die met eenige vrienden bijeen was, maar verklaarde geen bijzonder oogmerk gehad te hebben. Zekere Lamert Barten werd hierbij gewond 2), terwijl ook elders bedreigingen en geweld werden aangewend. Dit was het sein voor Bouwensch, Van Bassenn, Swaen en Ruger om hunne schade in te halen. De vrijwillige compagnie bezette de markt, de gilden vergaderden met toestemming der Gemeente en van den kerkeraad in een kerk, waarbij degenen, die niet tot de partij der vrijwilligers behoorden, onder het geroep van: Sla, sla! werden geweerd 3). Op 17 Juni werd de aanlegger van al de onrust, Johan van Brienen, voorloopig uit den magistraat gezet en op 28 Juni als „perturbateur der gemeyne ruste" uit stad en schependom verbannen. Tot zijne terugkomst in 1707 vertoefde hij op zijn landgoed de Kruishorst te Wordt-Rheden.

1) Resolutie Gesw. Gem. Voor het volgende Comm. en Pol. boeken 14—18 Juni 1705.

2) Het tooneel had plaats in de Kortestraat, dicht bij het huis van Bouwensch.

3) Resolutie Gesw. Gem. 16 Juni 1705. Voor het volgende Comm. en Pol. boeken op de genoemde datums.

Valenus Swaen werd 30 Juni in zijn plaats eerste regeerende burgemeester. Nog enkele personen werden op de eerstvolgende dagen na de beweging van 14 of 15 Juni gevonnist. De jonge Umbgrove, die bovengenoemden Lamert Barten had gewond, moest zijn stadsrecht verliezen of borg stellen. Derk Tulleken werd van zijn schepenambt ontzet. Tegen het lid der Gemeente Mr. Jan van den Bergh, die, zooals vroeger is medegedeeld, Bouwensch en Swaen had belasterd, werd geprocedeerd 1).

Ook had nog een belangrijke wijziging plaats in de samenstelling van het college van Gemeenslieden, waarin de meerderheid zeker nog tot de aanhangers van Van Brienen behoorde. Daarom werden er op verzoek van Gecommitteerden uit de gilden en burgerij op 27 Juni 26 ontslagen, in wier plaats nieuwe leden werden verkozen in de volgende maand. In dit bijzondere geval geschiedde de verkiezing „sonder eenige de minste consequentie in het toekomende ofte eenige praejuditie aen het reglement" door den Raad, op voordracht van bovengenoemde Gecommitteerden 2). Op 24 Juni zou een predikant op verzoek der Gemeente danken voor het geluk, dat op 14 Juni niet meer burgerbloed was vergoten. Men nam de zaak wel ernstig op. Dit blijkt bovendien uit de besluiten, die men ten opzichte der vrijwillige compagnieën nam. Beide korpsen werden vereenigd tot een schutterlijk genootschap, dat jaarlijks op 14 Juni een schietwedstrijd zou houden ter herinnering aan het gebeurde op genoemden datum van het jaar 1705. Bij die gelegenheid zouden aan de winners door den eersten regeerenden Burgemeester medailles met toepasselijke zinspreuken worden uitgereikt.

De groote, vergulde medaille met opgelegden, zilveren, dubbelen adelaar, die in het Arnhemsche museum bewaard wordt 3), bevat als randschrift de spreuk:

Si Deus pro nobis, quis contra nos?

---

1) Comm. en Pol. boeken 18 Juni, 22 Juli, 29 September. Zekere Abraham Volksman was ook in gevangenschap. 4 Oud-regenten en de auditeur Menthen waren beboet, 7, 19 September. 2) Comm. en Pol. boeken op genoemde datums; Resolutie Gesworen Gem. 22—29 Juni.

3) Van Loon, Nederl. Historie-penningen, IV, blz. 416, en Geld. Volksalm. 1890, blz. 85 v. In het Koninklijk Penningkabinet is een tweede exemplaar. Het zijn groote stukken van 110 m.M. middellijn en 317,5 gram gewicht. Bij elken wedstrijd zouden voor iedere compagnie 3 medailles worden uitgeloofd, van 20, 15 en 10 lood gewicht.

en op de keerzijde de woorden: Ter gedachtenis van het gepasseerde op 14 Junii 1705, benevens het rijm:

De vryheyt deser stadt door Catilin bestrede,
Is op dees dach herstelt in volle rust en vrede.

Dat met Catilina Van Brienen bedoeld werd, spreekt van zelf. Tweemaal slechts is de schietwedstrijd gehouden, want bij resolutie der Staten van Gelderland van 5 November 1707 werden alle benden van vrijwilligers opgeheven en de gehate Van Brienen keerde terug, alsof hij nooit met Cicero's tegenstander vergeleken was.

VIII.

DE WAGENINGSCHE EXPEDITIE VAN HET JAAR 1707.

Er volgt nu een tamelijk rustige tijd in de geheele provincie; nog maar enkele malen is het na 1705 tot tooneelen van geweld gekomen. Het ergste voorval van dien aard was de Wageningsche expeditie van October 1707. Tot dien tijd waren de voorstanders der vrije compagnie te Arnhem ongestoord meester en met hen degenen, die van geen toenadering tot de Oude Regenten wilden weten, totdat zij juist door het gebruiken dezer compagnie zouden komen te vallen. Voorloopig werd deze niet afgeschaft, zooals Van Brienen had doen bepalen, maar zelfs vermeerderd 1). Enkele pogingen om de rust in de stad te verstoren werden zonder moeite onderdrukt. Als in het begin van 1706 de advocaat Gosewijn van Steenler, die reeds vroeger, in 1703, de Oude Regenten tegen de Gemeente had gediend, eene verdachte houding aanneemt, gaat men onmiddellijk tot vervolging over 2). Hij had zich vertoond in gezelschappen, waar „seditieuse discoursen" werden gehouden en had de vrije compagnie helpen „spenderen en tracteren", waarschijnlijk dus om haar om te koopen. Aanstonds wordt hij in hechtenis genomen en naar het verbeterhuis te Delft gevoerd, waaruit hij na 4 maanden gevangenschap door toedoen van het Hof van Holland wordt ontslagen.

De Arnhemsche Raad keurde dit ingrijpen echter niet goed en gelastte inventarisatie der goederen van Van Steenler. Later

1) Comm. en Pol. boeken 11 September 1705.

2) Ibid. 2, 13, 16 Januari, 24 Februari, 28 April, 6 Mei, 29 Augustus, 30 September, 9 October 1706.

werd zijn broeder Willem aangesproken om de kosten van zijn verblijf in het Delftsche verbeterhuis te voldoen. Insgelijks werd beslag gelegd op de goederen van den Arnhemmer Bernhard Steenhouwer, luitenant-kolonel in het regiment Van Pallandt, die naar aanleiding van de gevangenschap van Van Steenler eene missive had gericht aan het Hof van Holland, waarin „calanges en calumnieuse positiën en termen" ten nadeele van den Arnhemschen magistraat voorkwamen.

Of Van Steenler medestanders heeft gehad, is niet met zekerheid te zeggen. Vermoedelijk wel, want in de vergadering der Gezworen Gemeente van 1706 1) is sprake van een amnestievoorstel, ingediend door burgemeester Bouwensch en de schepenen Van Bassenn en Brantsen. De eerste bericht tevens, dat hij een paar maanden geleden bij den serviesmeester Spoltman was geweest om rekening en verantwoording in enkele zaken van hem te erlangen. Bij die gelegenheid had Spoltman gezegd, dat men alleen rust in de stad kon verkrijgen door hem en Menthen in den magistraat op te nemen. Brantsen en Eygel moesten eruit gezet worden en de Tul(le)kens waren schelmen. Spoltman had verwacht, dat Bouwensch hem op Heuven, waar hij zich ophield, zou bezocht hebben, misschien om ook samen te spannen. Menthen wordt het plan toegedicht om den magistraat te „massacreren". Zoowel hij als Spoltman behoorden tot degenen, die in 1705 met geldboeten waren gestraft.

Op het eind van 1706 is men nogmaals beducht voor rustverstoring, want een drietal Gemeenslieden wordt wegens het zoeken van „onrust en confusie in dese stadt en omkeringe van derselve wettige regeringe" verbannen, terwijl met hen nog drie Gemeenslieden worden ontslagen 2).

Met kracht kon men ondertusschen optreden tegen de belastingweigeraars, waarbij nog herhaaldelijk botsingen tusschen overheid en plattelandsbevolking plaats hadden. Ridderschap en Steden werkten thans, na de op 10 Juni 1705 bekrachtigde verzoening, samen.

In het begin van 1705 was nog bij plakkaat der stad Arnhem naar aanleiding van „disrespectueuse behandeling", aangedaan aan de Ridderschap en de hoofdofficieren in Veluwe

1) Resolutie Gesworen Gemeente.

2) Comm. en Pol. boeken 21 December 1706. Verbannen werden J. Bartels, Wammer Couro en H. van de Wijngaarden; alleen afgezet W. Verlee, H. van de Wal en H. Blauw.

en Veluwezoom, gelast ambtsjonkers, richters, scholten en ontvangers in hun gezag te eerbiedigen. In werkelijkheid heeft aan deze gehoorzaamheid heel wat ontbroken. Op den in Mei 1705 gehouden landdag kwamen bij voorbeeld klachten in van ingezetenen over het aanstellen van ontvangers en andere ambtenaren door de Ridderschap, waarop de Landdag, zonder aan dit recht te kort te doen, bepaalde, dat de zetters der belastingen moesten kunnen lezen en schrijven en dat er geen „bouwlieden of bedienden" van ambtsjonkers voor mochten genomen worden. Zij moesten verder zooveel mogelijk gereformeerd zijn 1). Uit dit antwoord blijkt, dat de toestanden op het platteland nog al wat te wenschen overlieten, en het is geen wonder, dat vooral de zetters dikwijls moeilijkheden ondervonden. Maar er waren ongeregeldheden van allerlei aard. In Juli en Augustus 1705 werd aan de subalterne ontvangers gelast op te geven, hoeveel zij op de verpachtingen der vorige jaren te vorderen hadden en verder werd besloten tot strenge executie der wanbetalers, zoowel pachters als ingezetenen 2), maar tot een bevredigenden toestand kwam men niet; immers, zooals reeds werd opgemerkt, de Ontvanger-generaal moest in 1706 een achterstand van f 361.000 berichten 3). Dit jaar vooral was vol ongeregeldheden in verschillende ambten. Te Voorst weigerden de zetters eerst den eed af te leggen en vervolgens de uitzetting te doen op last der ambtsjonkers; in het ambt Ermelo kon de executie over den 500sten penning niet plaats hebben, want de boeren weigerden de goederen, die in beslag werden genomen, zooals vee, te koopen 4).

De meeste onregelmatigheden hadden plaats in het ambt Brummen. Daar had op 3 Maart 1706 eene vergadering plaats van de ambtsjonkers over de financiën van het kwartier, maar bij het vertrek hadden boeren hunne paarden tegengehouden en zelfs eenigen gevangen genomen. Eenige dagen later had de onderschout op last van den schout-ontvanger Swarthoff eene publicatie afgekondigd tot verkoop der goederen van achterstallige inwoners, maar zekere Willem Driesen had hem het stuk uit de hand gescheurd, waarop men „insultes" had gepleegd aan de huizen van schout en onderschout. De Richter van Veluwezoom bekwam daarop verlof om over 50 man van het

1) Landdagsreces 3 Mei 1705. 2) Kwartiersreces 18 Augustus 1705.
3) Ibid. 10 Juni 1706. 4) Ibid. 11 Februari en 16 Maart 1706.

Arnhemsche garnizoen te beschikken, waarmede ook een viertal belhamels werden gearresteerd, die op 7 Mei bij open deuren, blootshoofds, barrevoets, met gevouwen handen en op hunne knieën God en het Hof vergiffenis moesten vragen. Op verzoek van Arnhem werden zij niet verder gestraft, om meer volksbewegingen te voorkomen 1). De gehoorzaamheid was hiermede echter niet teruggekeerd: in Juli vraagt de ontvanger Swarthoff nogmaals hulp voor de executie der belastingschuldigen; de jonkers kunnen in October geen zetting van den 500sten penning over de jaren 1704, 1705 en 1706 tot stand brengen, zoodat besloten wordt, dat het te Arnhem zal gebeuren onder bescherming van Gedeputeerden, maar ook tot de zitting te Arnhem op 23 Maart 1707 weigeren de zetters mede te werken 2). Elders ging het niet beter. Te Ermeloo, waar burgemeester Bouwensch wegens Arnhem de zetting deed op 9 December 1706, dreigde zekere J. Koolhoven op hem te zullen schieten, „dat hem den damp ten halse uyt soude vliegen", en te Nykerk, waar de zetting in November plaats had met assistentie van gecommitteerden uit Harderwijk en Arnhem, had iemand hen beleedigd en voor schelmen uitgemaakt 3).

Het was onder al deze belemmeringen geen wonder, dat pogingen werden aangewend om de macht der justitie op het platteland te verscherpen. Het schijnt namelijk onzeker geweest te zijn, bij welke macht de crimineele jurisdictie ten platten lande berustte. Bij de voorstellen, in Juni 1706 op den kwartiersdag gedaan tot wederinvoering van de redemptie der belastingen in plaats van de verpachting, werd als een groot bezwaar beschouwd, dat het platteland alleen aan de civiele jurisdictie was onderworpen, zoodat „de fraudulateurs en dewelcke niet in bonis hebben, impune en als met opgestreckte halsen in hare lorreryen en fraudes van dagh tot dagh voortgaen, sonder dat deselve konnen ingeteugeld worden" 4). Volgens de traditie schijnt de crimineele jurisdictie over belastingzaken op het platteland van het kwartier van Veluwe aan Gedeputeerde Staten

1) Resoluties van het Hof 3 en 19 Maart, 6 en 7 Mei; Comm. en Pol. boeken 2 Maart; Kwartiersreces 20 April; Resolutie Gesw. Gem. 23 Maart 1706; Wagenaar XVII, blz. 300.

2) Kwartiersreces 2 Juli, 30 Augustus, 28 September 1706, 17 Februari, 23 Maart 1707. 3) Ibid. 9 December, 24 November 1706.

4) Kwartiersreces 11 Juni 1706.

behoord te hebben, ten minste gedurende den oorlog; dit moet men ten minste opmaken uit een getuigenis van den Arnhemschen magistraat, maar de Gemeente is niet van deze meening en stelt daarom voor te onderzoeken, hoe het met de crimineele jurisdictie over fraude vóór 1672 heeft gestaan 1).

De lijst van moeilijkheden van financiëelen aard zou gemakkelijk nog uit te breiden zijn. Vroeger werd reeds besproken het proces tegen de monopolisten, dat ook in het jaar 1706 is gevoerd. Eveneens werd geprocedeerd tegen de erfgenamen van den ontvanger van Voorst, die in 1703 resteerende schuld had over 20 jaren 2). Bijna zonder ophouden zijn trouwens de financiëele kwesties aan de orde en ook na den tijd der Plooierijen houden zij niet op.

Wij moeten ons thans echter bezighouden met de woelingen uit het laatste gedeelte van het jaar 1707. De aanleiding tot eene hernieuwde beroering in de geheele provincie 3) ging uit van het kwartier van Veluwe, waar een verwijdering was ontstaan tusschen Arnhem en de kleinere steden, welke Arnhem aanleiding gaf om met geweld op te treden 4). Dit verschil van meening openbaarde zich het eerst bij de beraadslagingen over het al of niet toelaten van den stadhouder van Friesland in den Raad van State. Johan Willem Friso was op den 4den Augustus 20 jaar geworden en kon krachtens zijn leeftijd zitting krijgen. Friesland had dit gaarne zien gebeuren, maar Holland, Zeeland, Utrecht en Overijsel waren van plan te bewerken, dat een stadhouder van enkele gewesten niet werd opgenomen in den Raad van State, hetgeen ook besloten is. In Juli 1707 moest deze kwestie ook in Gelderland besproken worden 5). Op eene

1) Resolutie Gesworen Gemeente op 23 en 30 Maart 1706.

2) Kwartiersreces 30 April 1706. In October 1706 heeft ook plaats gehad de arrestatie van den generaal Van der Heyden, ten huize van den landdrost Johan van Arnhem. Hij was geld verschuldigd (aan de weduwe Palsterkamp), maar voor welke zaak is mij niet gebleken. De Raad van Arnhem weigerde satisfactie te geven wegens zijne arrestatie (Memorie- en Resolutieboek van het Hof op 13, 14, 22 October en Comm. en Pol. boeken op 19 en 20 October 1706).

3) De Nymeegsche twisten, waarvan burgemeester Pels het middelpunt was, zijn geheel van localen aard (Wagenaar XVII, blz. 299).

4) Het volgende is beknopt behandeld in Wagenaar XVII, blz. 300 vlg.; Geld. Volksalm. 1880, blz. 102 vlg. (Staats Evers), en 1898, blz. 132 vlg. (Jonckers Nieboer). 5) Kwartiersreces 5 en 6 Juli 1707 en Bericht van de Magistraat van Arnhem (Knuttel 15598).

Kwartiersvergadering van Veluwe, die door Arnhem was bijeengeroepen, aangezien de Landdrost weigerde de zaak aan de orde te stellen, werd op 6 Juli de seclusie met meerderheid van stemmen uitgesproken. Alleen met toestemming der andere gewesten mocht een stadhouder van één of meer provinciën in den Raad van' State komen. Het besluit was aangenomen door de Steden en één lid van de Ridderschap, denzelfden Wynand van Renesse, die vroeger ook aan de zijde der Steden had gestaan. De overige leden der Ridderschap stemden tegen, terwijl de gecommitteerden van Wageningen onderling verdeeld en door de Wageningsche gezworen Gemeente bewogen waren tot het stemmen met de Steden. Hoewel vervolgens een associatie werd gesloten tusschen de gemeenslieden der 5 steden tot instandhouding van de bestaande regeering en van de nieuwe regeeringsreglementen, met goedkeuring der magistraten, schijnt weldra eene verkoeling tusschen Arnhem en de kleinere steden ontstaan te zijn. Op uitnoodiging van Harderwijk hielden deze afzonderlijke vergaderingen op het Loo, niet zonder invloed der Ridderschap.

Deze oppositie tegen Arnhem kwam aan het licht op den kwartiersdag van 3 en 4 October, waar Arnhem eenige „politieke charges" wilde vergeven, terwijl de Ridderschap en de vier andere Steden de benoeming wilden uitstellen tot den volgenden landdag 1). Arnhem dreef zijn zin door met steun van 2 leden der Ridderschap, van wie één, Johan van Renesse, verkozen werd tot Richter van Oldebroek en de tweede, Johan van Wijnbergen tot de Glinthorst, tot Landrentmeester-generaal van het kwartier. De Arnhemsche burgemeester Valenus Swaen werd verder gekozen tot Raadsheer. De 15 jonkers en de 4 steden, die voor uitstel waren geweest, protesteerden tegen deze benoemingen met eene missive aan het Hof 2). Arnhem besloot vervolgens op 8 October eene commissie naar de kleinere steden te zenden, welke zou trachten hunne stem te winnen. Het eerst kwam zij te Wageningen, waar een deel van den Raad en het grootste deel der Gemeente op de hand van Arnhem waren. Naar den kwartiersdag had de stad 7 afgevaardigden gezonden, van wie 4 tegen Arnhem gestemd hadden. Deze

---

1) Zie Verbael van 4 Wageningsche magistraatsleden (Knuttel 15595) en Verbael van 't gepasseerde op 11 en 12 October 1707. Zie bijlage IX. Kwartiersreces 4 October 1707. 2) Resoluties Hof van 6 en 10 October.

zelfde 4 personen nu, de burgemeesters Bartholt Schaets en Dr. Johan van der Horst en de schepenen Gerrits van Ede en Anthony van der Horst, gingen na het vertrek der Commissie uit Arnhem over tot het afzetten der geheele Gemeente, hetgeen zij op 10 October, bij afwezigheid van 5 raadsleden en van de helft der gilden en schutterijen, doorzetten 1). Ook hadden zij het plan de drie magistraatsleden, die het met Arnhem hielden, Gijsbert van Yssum, Jacob Oloven en Derck van Daetselaer, af te zetten, maar dit werd door de Arnhemsche interventie voorkomen. Eén der gemeenslieden, Jan Aelders, werd afgevaardigd, om het bericht van de afzetting der Gemeente naar Arnhem over te brengen, en hier was men, krachtens de pas gesloten associatie, aanstonds bereid om met de vrijwillige compagnieën te hulp te komen 2).

Op 11 October trokken deze uit, 300 man sterk, onder bevel van de burgemeesters Willem Adriaen Bouwensch en Dirk Reynier van Bassenn.

De eerste voerde de compagnie der ongetrouwde, de tweede die der getrouwde manschap aan; onder hen stonden de kapiteins Johan Swaen, Dirk en Evert Comans, Johan Sandyk, Evert Breukers, Hendrik de Roller en Johan Reyer. Een drietal veldstukjes werd meegenomen en ook een kanon uit het Generaliteits-magazijn. De commies Hendrik van Bayen had geweigerd het magazijn te ontsluiten, waarom het slot door den stadssmid werd opengestoken. Later werd aan de aanvoerders der onderneming tegen Wageningen een ernstig verwijt hiervan gemaakt, maar Bouwensch en Van Bassenn beweerden in hun verdediging, dat het kanon aan de Stad behoorde, doch in 1672 door de Franschen was meegenomen naar Grave en dat het na de terugkomst op de lijst van den Raad van State was gehouden, ondanks de protesten van Arnhem om het terug te krijgen 3).

De vrijwilligers waren spoedig ter bestemde plaatse. Te Heelsum was de marschorde bepaald; bij den Wageningschen berg hield men krijgsraad en onderhandelde met den secretaris der stad. Vervolgens rukte men tegen diens verzoek tot voor de poorten der stad en deed door den schildwacht, geposteerd bij de herberg De Wereld, de leden van den magistraat om

1) Korte en onvervanckelycke Deductie (Knuttel 15594).
2) Comm. en Pol. boeken op 10 October.
3) Verbael van het gepasseerde op 11 en 12 October. Zie bijlage IX.

een onderhoud verzoeken. Nauwelijks echter hadden de burgemeesters Barthold Schaets en Johan van der Horst, gevolgd door de schepenen Gerrits van Ede en Anthony van der Horst en den vóór korten tijd afgezetten burgemeester Reynier van Schuylenborgh, zich buiten de poort begeven, of burgemeester Bouwensch kwam „met een groote furie aenjagen, met den blooten degen in de handt, roepende: Hier hebben wy se, dit ziin se, die wy hebben moeten." Schuylenborgh werd door hem in de kin gewond en een paard kreeg een steek in den hals 1). De 5 heeren werden daarop gearresteerd en in een wagen gebracht. Anthony van der Horst werd daarbij in het gezicht geslagen, zoodat het bloed hem uit neus en mond stroomde, en door de modder gesleept. Toen ging men over tot het openschieten der poort, die na eenige kanonschoten bezweek. Eerst had men een schot moeten richten op het dakvenster van een huis, waarin een 25 man geposteerd waren, die op Bouwensch begonnen te vuren.

In de stad gekomen bedreef men hier en daar baldadigheden; de ruiten van sommige huizen, onder anderen dat van Schuylenborgh, werden ingeslagen, een bakkerswinkel werd niet ongemoeid gelaten, maar de verhalen omtrent het gedrag der vrijwilligers zijn later sterk overdreven. Alleen bij het openen der poort schijnen sommigen gekwetst te zijn 2).

De gevangen regenten waren ondertusschen naar het stadhuis gereden, waar Bouwensch nogmaals met den degen op Schuylenborgh afkwam met de woorden: „Ick sal u duyvel den kop doen afhouwen". Men hield de 5 heeren dien dag nog op het stadhuis gevangen en maakte het hun daarbij niet al te gemakkelijk. De commandant Evert Comans kondigde zelfs aan Johan van der Horst aan, dat hij zich op den dood had voor te bereiden, voor welk feit hij later eene zwaardere straf ontving dan de andere officieren der vrijwilligers. In den

1) Verbael (Knuttel 15595).

2) Zekere Herman Baeck klaagt in Mei 1708, dat zijne vrouw, die pas bevallen was, door een kanonskogel was geschrokken en na dien tijd aan verstandsverbijstering leed. Knuttel 15705: Wettige verdediging van Bouwensch en van Bassenn. In dit geschrift wordt ook gezegd, dat van het plunderen van bakkerswinkels, waarvan de tegenpartij sprak, niets waar was dan dat eenige soldaten bij een bakker waren binnengeloopen, zeggend: „Neef! ik heb honger, ik moet een beschuyt of twee nemen, synde de rest maar bloempjes om de Historie op te schicken."

nacht voerde men de gevangenen naar Arnhem, waar zij beter konden bewaakt worden en waar zij eenige dagen moesten vertoeven. Toen de Landdag hunne invrijheidstelling gelastte, werden zij naar Wageningen teruggevoerd en daar eerst op 19 October vrijgelaten. Natuurlijk had men hen ontzet van hunne waardigheden, hetgeen reeds op 11 October was geschied door de gemeenslieden en schutterijen, welke bij de aankomst der Arnhemsche vrijwilligers vergaderd waren onder leiding van den kapitein der schutterij Godert van Yssum, tevens gemeensman.

Op 19 October verlieten ook de laatste 25 vrijwilligers, die te Wageningen waren achtergebleven tot bestendiging der door gemeenslieden en schutterij gekozen nieuwe regeering, de stad. De Nymeegsche burgemeester Ingenoel, die tot dit doel naar Wageningen gereisd was, drong op hun vertrek en op het vermijden van alle verdere ongeregeldheden aan, ten einde de meerderheid van den Landdag, die toch al zeer verontwaardigd was, niet nog meer te prikkelen.

Deze vergadering besloot op denzelfden 19 October tot het zenden van 125 man van het garnizoen van Nymegen naar Wageningen, ondanks het protest der steden Nymegen, Arnhem en Wageningen 1).

Nymegen protesteerde in den landdag van 25 October, omdat het besluit bij overstemming genomen was, want in het kwartier van Nymegen had de hoofdstad tegengestemd, terwijl in het kwartier van Veluwe de afgevaardigden van Elburg en Hattem ongelast waren, die van Wageningen afwezig en die van Harderwijk alleen voor het gebruik der militie in geval van dringende noodzakelijkheid. In Zutfen waren alleen de stad Zutfen en de Ridderschap er voor. Eerst later hadden ook Harderwijk en Hattem toegestemd 2).

De stad Nymegen weigerde dan ook hare poorten te openen voor de 125 man van het garnizoen, die naar Wageningen zouden uitrukken. Het aanwenden van eene groote troepenmacht was immers niet noodig, beweerde Nymegen: in Wageningen was alles rustig en de gevangenen waren vrijgelaten. Hetzelfde

1) Zie verder het zeer uitvoerige pamflet: Extracten uyt het reces van de Staten van Gelderland (Knuttel 15596) en Landdagsrecessen van October, November en December 1707.

2) Missive van Nym. aan de Staten der Provinciën (Knuttel 15603). Burgemeester van der Linden uit Nymegen had vergeefs getracht het besluit tegen te houden in den Nymeegschen kwartiersdag.

werd betoogd in eene missive der Stad aan de Staten-Generaal, waarheen als afgevaardigde wegens den Landdag Wilt Jan van Broeckhuysen tot de Lathmer was gezonden om eenige compagnieën van de landstroepen naar Wageningen gezonden te krijgen. Nymegen verzocht dezen afgevaardigde niet te ontvangen 1) en voorloopig dachten de Staten-Generaal niet aan inmenging, maar spraken van een „tentamen" tot verzoening, waarop voorloopig echter nog niet veel uitzicht was. De Landdag meende ten minste over te moeten gaan tot krachtige maatregelen; de benoemingen van 4 October, in den kwartiersdag van Veluwe gedaan, werden gecasseerd en andere personen verkozen 2); uit St. Andries zouden 50 man naar Wageningen gaan, eveneens 50 man uit de andere Maas-garnizoenen en bovendien werd het regiment, onder de bevelen van kolonel Evert van Delen staande, uit Holland ontboden om verdeeld te worden over de steden Wageningen, Tiel, Bommel, Elburg en Hattem, ten einde overal onlusten te voorkomen 3). Deze militie zou de 125 man, die uit het garnizoen van Nymegen waren ontboden, vervangen, want Nymegen had nog niet toegestemd in hun vertrek.

Bij de besprekingen ten landdage op 29 October was volstrekt geen acht geslagen op het voorstel van Wageningen, door de burgemeesters van Yssum en Oloven voorgedragen, om alles te herstellen, zooals het vóór 10 October geweest was, en evenmin op een request van een honderdtal Wageningsche burgers, gildemeesters en schutmeesters, opkomend tegen de vernietiging der besluiten van 4 October, die in een wettigen kwartiersdag genomen waren 4). Nymegen en Arnhem protesteerden weer op het krachtigst tegen de overstemming in den landdag. Dit en andere colleges hadden zich niet in deze geheel »domestieke" geschillen te mengen. De hulp, die de Arnhemsche vrijwilligers aan Wageningen hadden verstrekt, was volkomen verantwoord

1) Broeckhuysen werd door Arnhem gedesavoueerd als gecommitteerde, aangezien hij en zijn vader een bedrag van f 19030 schuldig waren aan de geerfden van Voorst. Eigenlijk was dit hun subalterne ontvanger, die, zooals reeds werd vermeld, over 20 jaren (1683 – 1703) achterstallig was (Knuttel 15599); Missive van Arnhem aan de Staten-Generaal van 6 November 1707.

2) Dr. Johan van der Horst wordt raadsheer, Arnold Feith richter van Oldebroek, Willem van Holthen landschrijver (Comm. en Pol. boeken 26 October 1707).

3) Missive van Arnhem aan Staten-Gen. (Knuttel 15599).

4) Zie Knuttel 15598.

door de tusschen de colleges van gemeenslieden gesloten associatie. Niet minder verontwaardiging wekte het landdagsbesluit van 5 November tot opheffing der vrijwillige compagnieën 1), met de toevoeging, dat in een stad, waar deze bestonden, geen Landschapsvergaderingen zouden worden gehouden. Nymegen weigerde verder aan de beraadslagingen deel te nemen, des te meer, toen de landdag van daar naar Tiel verplaatst werd, om niet op het terrein der tegenpartij te vergaderen. De hoofdstad weigerde verder de kamer van Gedeputeerde Staten van het Nymeegsche kwartier te ontsluiten, waarin verschillende stukken, die in den landdag moesten gebruikt worden, bewaard werden 2). Van weerskanten ging men nu over tot maatregelen van geweld. Het Hof besloot in overleg met den Landdag beslag te leggen op schepen van Nymegen en hield het schip van zekeren Derck Hardus aan, hoewel hij groot-vrijburger der stad Nymegen was. Als représaille-maatregel werd door den Nymeegschen magistraat de eerste Raad van het Hof, Peter Noyen, gearresteerd en 6 weken in gijzeling gehouden, terwijl de burggraaf van Nymegen, Van Randwijck, en Willem van Haersolte, richter van Arnhem, met gevangenneming werden gedreigd 3). De Landdag antwoordde met het bevel aan de militie op Sint-Andries om zooveel mogelijk Nymeegsche schepen aan te houden en deed eenigen tijd later twee raadsleden van Nymegen, Johan de Beyer en Anthonius Voss, op hunne terugreis uit Den Haag arresteeren 4).

Het werd tijd, dat een der partijen toegaf, en hiertoe gaf de stad Arnhem het voorbeeld, toen de Staten-Generaal ten slotte partij kozen. Tweemaal had de gecommitteerde Broeckhuysen vergeefs aangedrongen op ingrijpen, waarbij hij „seer veele scherpe en yverige expressiën tot nadeel van de stad" Arnhem had gebruikt 5). Daarop was vanwege den Landdag te Tiel een

1) Plakkaat van 5 November 1707 (Knuttel 15597).

2) Extract uit de Resolutiën van de Staten-Gen. (Knuttel 15601).

3) Landdagsreces 17 November 1707; Resolutie van het Hof 6 November e. v. 1707 en 17 Januari 1708, wanneer Noyen ontslagen wordt. Ook de bode van het Hof, Peter van Kesteren, was gearresteerd. Het Hof had zich naar Nymegen verplaatst, omdat men te Arnhem niet veilig meende te zijn. Daardoor was de arrestatie van Noyen te Nymegen geschied (Protest van Nym. tegen de resolutiën van den Landdag te Tiel, 21 Nov. 1707).

4) 4 December (Knuttel 15604): Publicatie van 8 December.

5) Comm. en Pol boeken 6 November 1707.

aanzienlijk gezantschap naar Den Haag gegaan 1), dat op 24 November eene resolutie had uitgelokt ten gunste der Statenpartij 2). De oude verdeeldheid in de Staten-Generaal bestond nog wel, want Zeeland, Utrecht en Groningen hadden verklaard zonder ruggespraak geen stem te kunnen uitbrengen, maar Holland, dat reeds lang voor ingrijpen was, kreeg zijn zin. De Staten-Generaal garandeerden afschaffing der vrijwilligers, herstel der te Wageningen afgezette regeeringspersonen, vrijlating van Peter Noyen, handhaving der benoemingen door den Landdag in plaats van die van den Veluwschen Kwartiersdag van 4 October en beloofden een regiment tot uitvoering dezer eischen over Arnhem en Nymegen te zullen verdeelen. Op het bericht hiervan besloot Arnhem al vast de vrijwillige compagnieën af te danken en de vervolging tegen Noyen te staken 3).

Daarmede was de eerste stap tot verzoening gedaan en weldra geschiedde te Arnhem alles naar den wensch van Landdag en Staten-Generaal 4). Op 14 December werden de soldaten van kolonel van Delen in de stad toegelaten en op den 20sten nam deze weer deel aan den landdag, bij welke gelegenheid burgemeester Eygel eene dankbetuiging uitsprak voor de „vaderlyke zorge", die men voor de burgers van Arnhem bij hunne verlossing van de overmacht had betoond. Nymegen hield den strijd nog wat langer vol. De Staten hadden op 2 December gelast zoo mogelijk alle magistraatsleden gevangen te nemen; na de gijzeling van Voss en de Beyer had men de gearresteerde schepen weer vrijgelaten, maar op 18 December vaardigde de Landdag een hernieuwd bevel tot aanhouding van schepen te Schenkenschans en te Sint Andries uit, omdat Nymegen tegen de besluiten van den Tielschen Landdag bleef protesteeren en het arrest van den raad Noyen niet ophief. Eerst 18 Januari werd op het laatste punt toegegeven en op 8 Februari werden

1) Knuttel 15601. Jan van Welderen, ambtman der Neder-Betuwe, Dr. Mattheus van Eck, burgemeester van Tiel, Alexander van der Capellen tot Hagen en de Boedelhof, uit de Ridderschap van Zutfen, Joh. Jacob Gansneb Tengnagel, burgemeester van Zutfen, Johan van Arnhem, heer van Roosendaal, landdrost van Veluwe, Otto J. Schrassert, burgemeester van Hattem.

2) Knuttel, 15602: Extract uit Resol. van de Staten-Gen. 24 November 1707.

3) Comm. en Pol. boeken 28 November 1707.

4) Landdagsreces 2, 6, 14, 18 en 20 December 1707, 18, 19 Januari, 8 Februari 1708; Extract uit landdagsreces te Nym. en Tiel in November en December 1707 (Knuttel 15606); Extract uit landdagsreces te Zutfen in Januari en Februari 1708 (Knuttel 15702).

de Nymeegsche afgevaardigden weer in den landdag toegelaten na volledige voldoening gegeven te hebben aangaande alle genomen oppositiemaatregelen.

Te Arnhem heerschte, sedert de Stad zich naar den Landdag gevoegd had, het streven om alles zooveel mogelijk terug te brengen tot den toestand van 1705, vóór het tot stand komen der vrijwillige compagnieën. Twee jaren lang hadden de voorstanders dezer instelling onbeperkt geregeerd, terwijl zij allen, die maar eenigszins geneigd waren tot verzoening met de Oude Regenten, tot zwijgen wisten te brengen. Thans moesten zij het veld ruimen en kwam de gematigde richting, die met burgemeester Van Brienen in 1705 zich had moeten onderwerpen, weer aan het woord.

In het begin van December werden de officieren der vrijwillige compagnie ontslagen. Op den 14den werd een acte ingediend bij den Raad, onderteekend door een honderdtal burgers, waarin onder anderen gevraagd werd het herstel van de officieren der schutterij, die vóór 15 Juni 1705 in functie geweest waren; het herstel van de Gemeente, zooals zij toenmaals geconstitueerd was, en de terugroeping van eenige om politieke redenen verbannen burgers, met wie vooral de in 1705 gevonnisten bedoeld werden. Aan deze verzoeken werd zooveel mogelijk voldaan 1). Op 22 December werd vervolgens door gecommitteerden uit burgers en gilden de geheele Raad afgedankt en terstond weer hersteld met „vergetinge" van 7 leden, Valenus Swaen, Wilhem Adriaen Bouwensch, Joost Ruger, Derck Reynier van Bassenn, Beernt Sandyck en Peter van Hamel, die, zooals men zich herinneren zal, allen betrokken waren geweest in de gebeurtenissen van het afgeloopen tijdvak; benevens Willem Tulleken, die om andere redenen werd ontslagen. In hunne plaats werden onmiddellijk nieuwe raadsleden verkozen en de samenstelling van den magistraat sedert 22 December, waarin o. a. Van Brienen, de landdrost Johan van Arnhem, heer van Roosendael, en de in 1705 verbannen Adriaen Menthen en D. Tulleken zitting hadden, toont voldoende aan, dat een geheel nieuw regime begint 2). Ook buiten den raad worden ambtenaren,

1) Comm. en Pol. boeken 1, 6, 14, 15, 19 December. Tegen de acte van 14 December werd geschreven: Memorie en Consideratiën, nopende het provisioneel project van de soo genoemde Gecommitteerden uit de burgerij (Knuttel 15608).

2) Andere leden zijn: Joh. Ham, Joh. Wolfsen, Dr. R. van Ommeren, Dr. Michiel van Coxie, A. A. Tulleken, S. Wilbrenninck, P. Eygel, H. Brantsen. Comm. en Pol. boeken 22 December 1707. Tegen de afzetting der 7 leden is

die in 1705 waren afgezet, teruggenomen 1); 5 regenten, die in 1705 beboet waren, krijgen restitutie van het door hen betaalde bedrag van f 6500, terwijl de „politieke resolutie" van 28 Juni 1705, volgens welke zij veroordeeld waren, vernietigd wordt 2). Natuurlijk werd ook de Gemeente weer ten deele gewijzigd: om ook daaruit degenen, die rechtstreeks in de Wageningsche expeditie betrokken waren, te weren, werden zes leden afgezet en door nieuwe vervangen 3).

Ondertusschen had het recht zijn loop gehad en kon het Hof uitspraak doen in het geding tegen verschillende voormannen der afgeloopen beroeringen 4). Op 15 Februari 1708 wordt Bouwensch, de kolonel der vrijwillige compagnie, ter dood veroordeeld en Van Bassenn, de tweede aanvoerder der onderneming naar Wageningen, levenslang verbannen; het laatste vonnis werd ook geveld over Evert Comans, kapitein der vrijwilligers, die een der gevangen magistraatsleden, burgemeester Johan van der Horst, met den dood had gedreigd. De andere kapiteins 5) worden voor 4 jaren uit stad en schependom verbannen, evenals de Wageningers Gijsbert en Godert Adriaen van Yssum, die met de afgezette gemeenslieden hunner woonplaats hadden samengespannen, en Jan Aelders, die het bericht van de afzetting naar Arnhem had overgebracht. Later werden de gewezen magistraatsleden Joost Ruger, Sandyck en Van Hamel met 200 ducatons beboet en volgden nog eenige nieuwe verbanningen 6). Tegen verschillende personen moesten de vonnissen van verbanning hernieuwd worden, zooals tegen Bouwensch, omdat zij zich binnen het schependom van Arnhem of Wageningen vertoonden 7). De Gemeente van Arnhem eischte, dat de gewezen

Knuttel 15609: Copie van d'Acte van afsettinge... met remarques en twee verklaringen ten behoeve van burgemeester Valenus Swaen.

1) Comm. en Pol. boeken 29 December 1707 en 17 Januari 1708. De in 1705 gearresteerde Abraham Volkman wordt uit het rasphuis te Amsterdam ontslagen.

2) Adriaen Menthen, G. Spoltman, Van Bayen, Sluyter en Willem Menthen. Comm. en Pol. boeken 17 Augustus, 5 September 1708.

3) Ibid. 30 December 1707.

4) Zie Sententiën van het Hof (Knuttel 15703).

5) Johan Swaen jun., D. Comans, Joh. Sandyck en Everhard Breuckers.

6) Resolutie van het Hof van 14 Mei 1708. Nog verbannen voor 4 jaren: Frans van Eck, Sterkenborg, Gerritsen, van Campen.

7) Resolutiën van het Hof 27 Juni, 1 Juli, 2 December 1708. Dirk Comans werd voor 6 jaren uit de geheele provincie verbannen, omdat hij verstandhouding hield met leden van de vrijwillige compagnie en „suspecte personen", 29 Januari 1712. Frans van Eck houdt zich dikwijls te Renkum op.

burgemeester Valenus Swaen, die was vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs, niet in de stad zou worden toegelaten 1). Ook Anthony Swaen, de commandant van Arnhem, werd op haar verzoek buiten de stad gehouden. Mr. Staats Evers deelt in zijn hier reeds geciteerd opstel over den tocht naar Wageningen 2) mede, dat de stadssecretaris Dr. Johan Swaen junior in het laatst van 1707 of in het begin van 1708 op het stadhuis straffeloos zou zijn vermoord door zekeren Dr. Frans Ham. Dit bericht moet onjuist zijn, aangezien Johan Swaen nog in 1716 genoemd wordt in de Commissie- en Politieboeken van Arnhem 3), waaruit blijkt, dat de stad Arnhem in dit jaar aan Swaen een gedeelte van zijn tractement over 1708 uitkeerde, dat hem tengevolge van zijne afzetting was onthouden. Hij was na 1708 naar Nymegen getrokken, waar hij spoedig het burgerrecht verkregen had 4). Staats Evers is op een dwaalspoor gebracht door zijn bron, de „Wettige verdediginge" van Willem Adriaen Bouwensch en Derck Reynier van Bassenn 5). Daarin wordt onder de omstandigheden, die het billijkten, dat genoemde personen niet aan hunne indaging voor het Hof gevolg hadden gegeven, genoemd: dat zij zelfs te Arnhem niet veilig waren, blijkens huiszoekingen, die 's nachts door soldaten gedaan waren, onder anderen in het huis van Bouwensch, waarbij „veel insolentie met het steken van degens door de bedden als anders" gepleegd was. De onveiligheid te Arnhem wordt verder duidelijk „uyt het assassinaat van Doctor Frans Ham, impune selfs op het stadhuys geperpetreerd aan den persoon van den secretaris Dr. Swaan junior, die op het stadhuys ontboden was, en in persoon mede voor 't Hof geciteert en tot Arnhem gekomen, om de nodige kondschappen te ligten, tot de defensie te prepareren." Het woord assassinaat moet hier blijkbaar worden opgevat niet in den zin van moord, maar van aanslag, welke beteekenis het trouwens dikwijls heeft 6). Hiermede is een bloedig tafereel uit de geschiedenis der Plooierijen

1) Comm. en Pol. boeken 16, 21, 25 Mei 1705, 28 Januari 1709.

2) Geld. Volksalm. 1880, blz. 111.

3) Aldaar 26 November en 2 December 1716.

4) 4 Juni 1711. Dr. Johan Swaen was de broeder van burgemeester Valenus Swaen. Zijn zoon Jan werd burgemeester van Nymegen. (Deze mededeelingen werden mij verstrekt door den Heer A. E. H. Swaen, lector aan de Rijks-Universiteit te Groningen.) 5) Knuttel 15705.

6) Zie o. a. Paul Fredericq, Het Nederlandsch Proza in de zestiende-eeuwsche pamfletten, Brussel 1907, blz. 337.

geschrapt. Als het werkelijk was afgespeeld, zou de zaak zeker meer ruchtbaarheid hebben gekregen dan dat zij op ééne plaats in één pamflet werd aangestipt.

Om het verhaal der vonnissen van 1707 en 1708 te vervolgen: de eenigen, die tegen hunne veroordeeling protesteerden, waren Bouwensch en Van Bassenn, die een uitvoerig pamflet in het licht gaven 1), waarin al de gebeurtenissen van October, November en December 1707 nog eens nagegaan en geweten worden aan den geheelen magistraat, die de Wageningsche expeditie goedgekeurd had. Immers burgemeester Wilbrenninck had de trom laten roeren, om de vrijwilligers op te roepen en op zijn bevel was het magazijn, waaruit de naar Wageningen medegenomen kanonnen waren gehaald, geopend. De magistraatsleden A. Tulleken, P. Eygel en H. Brantsen, die in hunne positie gecontinueerd waren, hadden volstrekt niet getracht te protesteeren tegen de expeditie naar Wageningen.

In het bijzonder kwamen de schrijvers van het genoemde pamflet op tegen de „frivole proceduren" van denzelfden Gosewijn van Steenler, die in 1706 door hun toedoen in het Delftsche verbeterhuis was gebracht en die nu als advocaat tegen zijne vijanden optrad.

Het pamflet van Bouwensch en van Bassenn wordt echter als „seditieus en oproerig libel" door het Hof in naam van de Staten van Gelderland verboden 2).

De mannen, die een paar jaren geleden als de beschermers der vrijheid gegolden hadden, konden thans hunne verdediging zelfs niet doen hooren, hoewel hun toch niet veel anders kon verweten worden dan dat zij consequent de beginselen der Nieuwe Plooi hadden gehandhaafd.

IX.

DE REACTIE NA 1708.

De laatste jaren van den Plooierij-tijd vormen een tijdperk van reactie. Zooals reeds in de inleiding is gezegd, heerscht de regenten-aristocratie spoedig niet minder onbeperkt dan vóór 1702. Alleen moesten de stedelijke magistraten het gezag deelen met de colleges van gemeenslieden, die de geheele eeuw door

1) Wettige verdedIginge (Knuttel 15705).
2) Placaat van 13 December 1708 (Knuttel 15706).

in belangrijke zaken werden gekend. Maar hun invloed was heel wat beperkter dan in de eerste jaren der Plooierij. Dit bleek reeds uit de herhaalde persoonsveranderingen in de Arnhemsche Gezworen Gemeente, telkens wanneer de magistraat eene wijziging onderging. Zonder tegenspraak waren dan steeds eenige gemeenslieden afgezet.

Duidelijk blijkt de veranderde zienswijze ook uit de moeite, die men te Arnhem aanwendde om Johan van Arnhem, heer van Roosendael, die in het begin tot de heftigste tegenstanders der Nieuwe Plooi had behoord, maar in December 1707 in den Raad was gekozen, te doen besluiten om zitting te nemen. Deputatie op deputatie wordt afgezonden om hem in de vleiendste bewoordingen over te halen: Van Arnhem weigert, maar men besluit een zetel voor hem open te houden. Nog in 1710 komt de magistraat op zijn verzoek terug, maar eveneens vergeefs 1).

De grootste verandering na 1708 is echter de verlenging van den zittingstijd der raadsleden tot 3 jaren. In sommige steden, zooals Bommel, Tiel en Zutfen, bestond deze regeling reeds lang. Zelfs was in 1704 2) in een geschrift der Oude Plooi beweerd, dat eenige Tielsche regenten, aanhangers der nieuwe regeering, van Welderen, Schul en Foyert, op 31 Maart te Bommel eene „opgepronckte redeneringe" hadden gehouden om de verkiezing voor levenslang in te voeren, welk voorstel ook door een aantal gemeenslieden van Bommel was gesteund. Iets dergelijks zou te Arnhem zijn voorgesteld en als motief zou daarbij zijn aangevoerd, dat de Staten-Generaal, wier inmenging men vreesde, tevreden zouden zijn gesteld, als de keus voor het leven hersteld was. Wat er van deze pogingen waar is, valt moeilijk na te gaan; te Arnhem is in elk geval de jaarlijksche verkiezing gehandhaafd tot 1708, maar dan ook niet langer. Vóór de wetsverzetting van 22 December 1707, op den 13den dezer maand, was eene commissie uit de burgerij en gilden bijeengekomen tot vaststelling der regeeringswijze, welke commissie binnen enkele dagen een nieuw reglement ontwierp, dat in 1708 werd gedrukt en tot model diende voor andere steden 3). De voornaamste verandering was, dat de

1) Comm. en Pol. boeken 16 December 1708, 6 en 12 December 1710.

2) Knuttel 15229. 3) Knuttel 15699 en 15700. Zie bijlage III. Een persifflage ervan is getiteld: Loflyke en nieuwe hervormde privilegiën ... der stad Arnhem, 1707 en 1708 te Nymegen, Tiel, Arnhem en Zutfen gegeven. Pamfletten-catalogus van Van der Wulp No. 8200.

magistraat, te beginnen met 25 Januari 1708, telkens voor drie jaren zou gekozen worden. Overigens werd aan de Gemeente het recht van vrije vergadering en benoeming van enkele ambtenaren, o.a. den stadsrentmeester, gewaarborgd. De Raad zou niet het recht hebben om de Gemeente te ontzetten, hetgeen dus door de gilden en burgerij alleen kon geschieden.

In 1708 is tegen de verkiezing der magistraatsleden niets in het midden gebracht, maar tegen den keurdag van 1711 hebben de in 1708 verbannen of op andere wijze veroordeelde personen nog eenmaal eene poging aangewend om zich weer invloed te verschaffen. Op 3 November 1710 vond men het wenschelijk met het oog op machinatiën, te verwachten van personen, „die schuldig staen aen veele vyolentiën ende geweldenaryen", de keur van 1711 vooruit te loopen. De Gemeente zette eerst den geheelen Raad af en benoemde hem terstond weer voor drie jaren, onder goedkeuring van de gilden en schutterij 1). Op 25 Januari 1711 echter vergaderden een 400 burgers in den Doelen om hunne afkeuring van dezen maatregel uit te spreken. Er werd beweerd, dat de bekrachtiging der verkiezing door de burgermilitie op oneerlijke wijze, door tracteeren en door het buitensluiten van tegenstanders, was verkregen, en ging over tot het verkiezen van 12 nieuwe magistraatsleden. Uit de namen, die hierbij genoemd werden, blijkt, dat de oorspronkelijke partijstrijd over de beginselen der Nieuwe en Oude Plooi reeds geheel voorbij was. Naast Van Arnhem van Roosendael, Hermannus Coets, Adriaen Menthen en Willem Tulleken, die vroeger tot de Oude Regenten hadden behoord, vinden wij anderen, die in 1708 waren verbannen, als Valenus Swaen, Joost Ruger en P. van Hamel 2).

Nog tijdens de vergadering in den Doelen werd het huis echter omsingeld door 50 soldaten onder aanvoering van twee raadsleden, Michiel van Coxie en Reinier van Ommeren, en 8 personen werden gearresteerd. De „pretense keur" werd vernietigd en opnieuw volgen een aantal vonnissen, nadat enkelen, zooals J. Swaen senior, advocaat bij het Hof, en G. Brouwer, 11 weken lang gevangen waren gehouden. Beiden werden tot hooge boeten veroordeeld, terwijl 2 personen voor 10 jaren,

1) Comm. en Pol. boeken 3—19 November 1710.

2) Verder J. van Wijnbergen, Joh. Spoltman, H. van Bayen, J. Ham, Mathijs Sluyter, Johan Bongardt. Zie Kort en waerachtig verhael (Knuttel 15974 en 15975).

één voor 4 jaren verbannen werden en 2 levenslang na een tienjarig verblijf in het rasphuis. Twee der op 25 Januari verkozenen, Gijsbert Spoltman en Gerhard Bongard, gaven een verdedigingsgeschrift in het licht, dat door den magistraat van Arnhem in handen van den fiskaal werd gesteld 1) en dus misschien wel verboden is. In 1713 is men nog eens, om tooneelen als die van 1711 te voorkomen, den keurdag vooruitgeloopen en bevestigde de Gezworen Gemeente den Raad weer voor drie jaren, onder goedkeuring van gilden en schutterij 2).

Te Arnhem is voortaan van verzet tegen de regeering geen sprake, zelfs niet nadat de Staten van Gelderland het wenschelijk hadden gevonden de keur voor 3 jaren, die altijd nog te weinig waarborg voor eene bestendige regenten-aristocratie opleverde, in eene keur voor het leven te veranderen. Dit geschiedde bij het plakkaat van 21 October 1717 3) en in de steden, waar vroeger het krachtigst was geijverd voor de rechten der Gemeente, van gilden en schutterijen, te Arnhem en Nymegen, was men volkomen met deze laatste en grootste beperking der volksrechten tevreden. Alleen in sommige kleinere steden moest met min of meer ernstig verzet rekening gehouden worden. De laatste jaren van de Plooierij-beweging zijn eentonig; soortgelijke volksbewegingen herhalen zich tot vervelens toe, alle beëindigd op dezelfde wijze, door het ingrijpen van den Landdag en het Hof en bestraft met nieuwe verbanningen en boeten.

Het meest was er te Zutfen en te Lochem te doen. Te Zutfen werd de Gemeente vooral door zekeren Jan Ronneboom aangezet tot protest tegen het besluit van 21 October; de vrije compagnie werd door de olderlieden der gilden op de been geroepen, maar na 24 November werd een eind gemaakt aan het verzet door 3 compagnieën ruiterij, die op verzoek van het Hof door Gedeputeerde Staten van het kwartier van Nymegen waren afgezonden, en 2 compagnieën uit verschillende Veluwsche garnizoenen.

Een gedeelte van deze militie diende ook tot beëindiging der onlusten te Lochem, waar de vrijwilligers het stadhuis bezet hielden en het den magistraat geducht lastig maakten, totdat

1) Knuttel 15975: Korte, dog waerachtige deductie, waaraan de besproken vonnissen ontleend zijn; van de schrijvers staat het vonnis er niet bij. Zie Comm. en Pol. boeken 12 Mei 1711.

2) Ibid. 25 September en 23 November 1713.

3) Wagenaar XVII, blz. 305.

ook hier de militie ingreep. Op 4 December 1711 vaardigden de Staten een amnestie-plakkaat uit naar aanleiding der „sware en seditieuse bewegingen" te Zutfen, van welke amnestie echter werden uitgezonderd de schrijver der „Korte en eenvoudige deductie tot justificatie van de regten en privilegiën" dezer Stad, zekere Dr. Willem Welmers, en eenige andere voormannen, zooals Ronneboom, tegen wie nog in 1718 vonnissen werden geveld door het Hof. Ook naar aanleiding van de Lochemsche woelingen werden in 1718 nog vervolgingen ingesteld, terwijl voor degenen, die niet bijzonder op den voorgrond waren getreden, amnestie gold 1).

Na de uitvaardiging van het plakkaat van 21 October 1717 zou het nog twee jaren duren, voordat de rust in de geheele provincie was ingetreden. In de eerste maanden van 1718 was te Elburg alles in rep en roer. Terstond na den 10den Januari, den keurdag, was het noodig, dat een verzoek om militaire hulp tot het Hof werd gericht, wegens bewegingen in de Gemeente en de gilden. Op 26 Januari werden enkelen gearresteerd, maar in Februari was het nog verre van rustig. Het plakkaat tot herstel der keuze van de magistraatsleden voor het leven werd verscheurd; men koos 12 nieuwe gemeenslieden en eischte vrijlating der 6 gearresteerden en wederinvoering van de driejarige verkiezingsperiode. Eerst in Maart verliep de beweging 2).

Te Bommel eindelijk deed men in December 1718 nog eens eene poging om de periodieke keuze om de 3 jaren te behouden. Naar aanleiding van de verkiezing van 4 „quartiers- of gemeensluiden" wilde men hen dwingen eene instructie in den aangegeven zin te bezweren. De magistraat verzocht het Hof 2 compagnieën ruiterij te doen aanrukken, aangezien het garnizoen slechts 100 man sterk was. Drie aanstokers moesten met gebogen hoofd en gevouwen handen op hunne knieën den magistraat der stad en de justitie vergiffenis vragen. Twee van hen werden bovendien verbannen uit stad en schependom voor 15 jaren en de hardnekkigste, zekere Thomas van Trigt, moest nog in October 1719 vervolgd worden, aangezien hij zich telkens in de stad vertoonde. Gearresteerd, werd hij echter

1) Voor Zutfen zie Tadama, Geschiedenis dezer stad, blz. 262 vlg., en Resoluties van het Hof 21 en 24 November, 4 en 11 December vlg. 1717, 8 Februari en 5 Mei 1718; voor Lochem Resoluties van het Hof 20 November vlg., 8 en 16 December 1717 en 30 Mei 1718.

2) Resoluties van het Hof 11 Januari vlg., 15 Februari en 18 Maart 1718.

door zijne vrienden ontzet, bij welke gelegenheid de stadsdienaars „gekwetst, geslagen, gerukt en geplukt" werden 1).

Dan wordt het rustig in de provincie; voor een halve eeuw zou de regeering geen vrees meer behoeven te koesteren voor volksbewegingen. De regenten konden ongestoord en niet belemmerd door de meegaande colleges van gemeenslieden 2) elkander en hun verwanten eervolle en voordeelige betrekkingen toespelen.

1) Resoluties van het Hof 9 December 1718, 28 Januari 1719 (vonnis van Leendert en Corstiaan van der Laan en Thomas van Tricht), 14 en 23 October 1719.

2) Als de gemeenslieden van Nymegen zich verstouten om personen, die den Raad onaangenaam waren, op de nominatie te plaatsen (in 1716), maandelijksche en wekelijksche vergaderingen te houden zonder toestemming van de burgemeesters (in 1721), wordt hun op 2 Januari 1724 geweigerd hun recht tot het kiezen der magistraatsleden uit te oefenen. Eerst in 1729 wordt het hun weer gegund (Bijdr. en Med. v. Gelre X, blz. 350).

BIJLAGE I.

Extract uit het landdagsreces van 8 April 1702 1).

Nadien door het overdroevigh affsterven van Siin Majesteyt van Groot-Brittanniën, glorieuser gedachtenisse, sonder wettelycke mannelycke descendenten na te laten, het stadthouderschap deses Furstendoms en Graefschaps, midtsgaders capiteyn- en admiraelschap-generael deser provincie, by resolutie van de Landtschap de dato den 10 Februarii 1675 op den persoon van hooghgemelte Syne Majesteyt en desselfs wettige mannelycke kinderen, kindtskinderen en andere mannelycke nakomelingen en descendenten gedefereert en opgedragen, is komen te vervallen en te cesseren en dat verscheyde articulen, in de ordre en het reglement over de Regeeringe des hooghgemelten Furstendoms en Graefschaps in den jare 1675 beraemdt, niet meer onderhouden noch gepractiseert konnen worden en dienstigh is, dat jegenwoordigh daerinne anders werde voorsien; Soo is 't, dat Haer Edel Mog. (houdende in volkomen waerde en kracht al wat by Syne Majesteyt gedurende desselfs leven in conformité van het voorschreve reglement omtrent de begevinge van officiën en commissiën gedaen is, waervan de actens uytgegeven, bekent en in de Landtschap of het Hof en Rekenkamer, collegiën en steden respective geopent ziin) hebben goedtgevonden en geresolveert als volght:

I.

Dat de Hooge Regeeringh van dese provincie sal bestaen in Ridderschap en Steden als van oudts, welcke by hare rechten en privilegiën in de respective Quartieren sullen verblyven, als voor dato van het reglement de anno 1675 hebben gejouisseert.

1) Gedrukt in Verbael en Waerachtig Vertoogh (Knuttel III, No. 15026, Document A).

II.

Dat de bestellinge van de Regeeringe in de steden mede wedergekomen is en voortaan altiidt sal ziin en verblyven aen de vrye dispositie van de respective magistraten, geliik mede de begevingh van van alle de subalterne bedieningen, waertoe deselven van oudts ende voor den jare 1672 bevoeght ziin geweest.

III.

Dat van alle ampten, officiën, charges en commissiën, die bereydts siin of te eeniger tiidt vacant sullen worden, de begevinge sal staen en altiidt verblyven aen de vrye en private dispositie van Ridderschap en Steden van die Quartieren, daer deselve open ziin of komen open te vallen, ongepraejudiceert de pandthouders en pandtgevers haer recht, volgens resolutie van de Landtschap op soodanige personen, als daertoe respectivelyck sullen ziin gequalificeert en volgens de touren tusschen en in de Quartieren gebruyckelyck, voor sooveel daervan aen touren subject ziin geweest, blyvende nochtans aen de collegiën het aenstellen van soodanige suppoosten; geliick mede aen de ampten, officieren, pandthouders, steden en gerechten of eenige andere geprivilegieerde personen sal verblyven de begevinge van de bedieningen, waertoe deselve van oudts respectivelyck berechtight ziin geweest.

IV.

Dat een nader reglement geprojecteert en ter naester vergaderinge der Landtschap gearresteert sal worden over de voorschreve begevingen en over de touren tusschen de Quartieren, wie eerst dese en geene begeven sal.

V.

Betreffende de dispositie over de militaire charges en over andere saecken van de militie, deselve wordt gelaten in staet, totdat by de Landtschap daerover nader sal ziin gedelibereert en geresolveert.

VI.

Dat by provisie de administratie van de financie en justitie in conformité van die daerover gemaeckte reglementen, soo in het generael als in het particulier, over de amptssettingen en andere saeken in de Quartieren, voorts de appellen en revisiën sullen verblyven aen alle collegiën, ampten, steden en gerechten, sooals deselve tot noch toe besteldt ende geëxerceert ziin, sullende ter naester Landtschapsvergaderinge daerover nader gedisponeert worden.

VII.

Dat verder in de respectieve Quartieren Gecommitteerdens sullen genomineert worden om yder in den haren voor sooveel by dese niet is gedisponeert, een Quartierlyck advis tot een nader reglement over de bestellinge van de Regeeringe deser provincie te projecteren en in het begin van de naeste Landtschapsvergaderinge voor te brengen, om alsdan door de samentelycke Gecommitteerden geconsenteert, geconsilieert en vervolgens by de Landtschap daerover gedisponeert en geresolveert te worden.

BIJLAGE II.

Extracten uit de Commissie- en Politieboeken van Arnhem.

1702 — Juli 4 1).

Richter, burgemeesteren, schepenen en raedt der stadt Arnhem in overweginge genomen hebbende, dat door het overlyden van Syne Majesteyt van Groot-Brittanniën, glorieuser gedachtenisse, in leven Erfstadthouder deser provincie, de regeeringh, soo van hooghgemelte provincie als van dese stadt in 't bysonder, wederom is gekomen in dien staet, dat alles kan worden herstelt op dien voet, als het voor den jare 1672 is geweest, hebben eenparighlyck goedtgevonden de Gildemeesteren deser stadt in de raedtkamer te ontbieden ende haer voor te dragen, dat sy de Gemeensluyden hoe eerder hoe liever moghten willen convoceren om haer bekent te maken dat, geliick Haer Ed. ende Achtb. op de aenstaende Landtschapsvergaderingh alles, sooveel in haer is, daerheen sullen trachten te dirigeren, dat de provinciale regeeringh op den voorgemelten oude voet worde herstelt, Haer Ed. ende Achtb. oock van intentie ziin om in deze stadt aen de Gildemeesteren, Gemeensluyden en Burgerye te laten gauderen en jouisseren van alle hare rechten ende privilegiën, waervan deselve voor de laetste stadhouderlycke regeeringe gejouïsseert hebben; ende voorts met deselven na vermogen in alle onderlinge harmonie en confidentie te leven; verwachtende, dat Haer Ed. oock niet ongenegen sullen ziin van haer zyde alles te contribueren, wat tot welstant deser stadt en conservatie van rust en eenigheydt in deselve sal kunnen dienen.

1703 — Januari 11 2).

Wy ondergeschrevenen burgeren en ingezetenen deser stadt Arnhem, hebbende bevonden, dat van lange tyden de Gemeensluyden over geen saecken, soo van finantie, politie en justitie, volgens de oude privilegiën ziin gekent; dat ook het Collegie der Gemeensluyden doorgaens niet is voorsien met alsulcke personen, geliik wel vereyschte, waerdoor alsoo veele ongelegentheden souden konnen ontstaen: Soo is 't, dat wy onderschreven versoecken, dat de Gemeensluyden deser stadt willen gelieven te besorgen, dat onse oude rechten en privilegiën door den druk mogen worden openbaer gemaeckt en dat wy alle daerby gemaintineert en gehandhaeft mogen worden en dat het Collegie der Gemeente magh werden gesuyvert van alle soodanige personen, welcke tegens de rechten en privilegiën daerin gestelt ziin, en dat haere plaetsen wederom door eerlycke en bequame mannen mogen worden gesuppleert.

1703 — Januari 16 3).

Alsoo de Heeren Gemeensluyden der stadt Arnhem hebben gelieven te versoecken van te willen de ongequalificeerde leden by name designeren, soo dient, dat in het Collegie der Gemeensluyden mogen sitten personen, hierin volgende gedesigneert:

1) Ook afgedrukt in Verbael .... (Knuttel 15026). Aldaar Document B 2.

2) Aldaar Document F. Deze acte werd voor ieder gilde afzonderlijk gecopiëerd en onderteekend door de vertegenwoordigers van het gilde. De origineelen worden bewaard in het oud-archief van Arnhem, lade XIII, onder den titel van: Acten van adsociatie over het veranderen van de regeeringe, anno 1703 voorgevallen.

3) Verbael, Document K.

Achter de volgende namen wordt gevoegd: „Hier valt niet tegen", waarmede wordt aangeduid, dat er geen bezwaar is tegen hun lidmaatschap van het collegie van gemeenslieden.

G. Ribbius, O. Wynen, Med. Dr., J. Lanen, Huybert Immenes, Giisbert Cloeck, Dr. Hendrik Brantsen, Evert Tulleken, Dr. Stephen Wilbrenninck, Peter Bolck, Joost Ruger, Dr. Arnoldus Anthonius Tulleken, Dr. Valenus Swaen, J. van Oudenaerden, Dirck Otters, Dirck Sluyter, Dr. Anthony Gaymans, Dr. Jac. van Schevickhaven, Jasper ter Hoeven, Hendrik Brouwer, Wyb. Oosterdiick, Engelbrecht Ouwens, Aelbrecht Hansen, Dirck Dibbets, hopman, J. Umbgroeven, A. Beernts, Reyndert Everwiin, Dirck Tulleken, Riick Muys, Gerh. Harleus, Med. Dr.

De laatstgenoemde was zwager van Dirck Tulleken, maar gehuwd na zijne toetreding, zoodat dit geen beletsel was.

Overleden zijn:

Wilhelm Holtius en Dirck Lansel.

„Ongequalificeerd" zijn blijkens de toevoegingen:

Dr. Dirck Tulleken, zwager van Dr. Anth. Gaymans, oomzegger van Dr. Woltingh.

Dr. Giisbert Wilhelm Coets, zoon van Dr. Ameldonck Coets, oomzegger van Jacob Coets.

Dr. Joh. Christ. Tulleken, oomzegger van Dr. Woltingh „aen wederkanten", schoonzoon van Dr. Jacob Coets.

Dr. Michiel van Coxie is geen burger, maar Amsterdammer, oomzegger van J. Umbgroeven en van J. Wilbrenninck.

Dr. And. van Dam is fiscaal van Gelderland en dus in eed van de Provincie. Heeft zich laten gebruiken tegen de privilegiën en bondgenooten van Nymegen.

P. van Hamel, zwager van Wemmer Ham, oom van hopman Dibbets.

Giisbert van Schevickhaven, broeder van Jacob van Schevickhaven.

Hendrik van Schevickhaven, oomzegger van Wemmer Ham, zwager van hopman Dibbets, roedrager van Arnhem.

Abr. Umbgroeven, broeder van Jan Umbgroeven.

Joh. Wilbrenninck, broeder van Stephen Wilbrenninck, rentmeester van de stad.

Wilhelm Tulleken, anderhalf jaar buiten de stad woonachtig, oom van Evert Tulleken.

J. Tulleken, zwager van hopman Dirck Tulleken.

Wemmer Ham, oom van hopman Dibbets.

Dr. Jacob Coets, broeder van Ameldonck Coets, fiscaal van Gelderland.

Jacob Wolthingh, oom van Gaymans.

Dr. Ameldonck Coets, baljuw in Hollandt.

Ev. Joost Krekel, suppoost van de Stadt.

1703 — Januari 25 1).

Wy Gemeensluyden en Gildens, repraesenterende de samentlycke borgerye der stadt Arnhem, doen te weten, dat wy hebben geconsidereert, dat door de doodt van den Konink van Engeland, als Erfstadhouder

1) Document X.

van Gelderland, glorieuser gedagtenisse, het regt van Burgemeesteren, Schepenen ende Raadt, dewelke van hoogstgemelte Erfstadthouder in die stadt ziin aengestelt geweest, sonder daervan continuatie ontfangen gehadt te hebben van diegene, dewelke regt om deselve in dese stadt te geven hadden, is geëxtingueert;

Dat ook de voorschreven Regenten hebben onthouden de Gemeensluyden en borgeren deser stadt het genot van hare privilegiën en ook deselve boven hare privilegiën hebben beswaart in het disponeren by sig selfs over allerhande sware saken, over welke te disponeren anders als met de Gemeensluyden deselve is verboden by de privilegiën;

Dat ook de Gildens bynae in alle hare regten en privilegiën ziin verkort en vernadeelt

En dat ook laatstelyk, in den afgeloopenen jare 1702, deselve Regenten deser stadt tegen deser Stadts bondgenoten in de steden Nymegen, Tiel en Bommel tot nadeel van derselver privilegiën, dewelke ziin merendeel conform met deser stadts privilegiën, hebben gedaen het bekende gebruyck der militie sonder toedoen of consent der Gemeensluyden van dese stadt.

Wy Gilden voornoemt, om de voorschreven en meer andere redenen, in dit extraordinaris geval ende sonder consequentie hebben verklaart en verklaren by desen, dat de regeringe van de voorschreven Borgemeesteren, Schepenen en Raedt met 't afsterven van hoogstgemelte Erfstadthouder en eyndigen van den 24 dach der maent Januarii deses jaers is geëyndight; daermede de personen van de voornoemde Burgemeesteren, Schepenen en Raedt versoeckende ten reguarde van de toekomende regeeringe der voorschreven stad sigh selven daervan te willen onthouden en by difficulteringe haer daervan bedanckende, met bekentmaeckinge aen de voornoemde bedanckte Burgemeesteren, Schepenen en Raedt, dat syluyden na desen van alle acten van wegen dese Stadt sigh sullen onthouden.

In oirkondt der waerheydt hebben wy Gilden desen met ondertekeninge van onse hoofden gedaen bekrachtigen binnen Arnhem op den 25 Januarii 1703.

Volgen de onderteekeningen.

BIJLAGE III.

Reglementen over de regeering van de stad Arnhem van 1705 en 1707.

Het eerste werd bekrachtigd op 24 Februari 1705 en was opgesteld naar aanleiding van de reeds op 25 Januari 1703 genomen resolutie tot het ontwerpen van een reglement. Het tweede (Knuttel No. 15699) werd gearresteerd op 21 December 1707 en op den volgenden dag onderteekend door den secretaris van den Raad en door Gecommitteerden uit de gilden en de burgerij. Het is gedrukt in 1708. Aanleiding tot het ontwerpen was een request van Gecommitteerden uit de gilden en de burgerij van 13 December 1707. Na de woelingen, ontstaan door de expeditie naar Wageningen in het laatst van 1707,

wenschte men een aantal wijzigingen in het reglement van 1705 aan te brengen, voornamelijk inhoudende de vervanging van de jaarlijksche keuze van magistraatsleden door een keuze om de 3 jaren. De gewijzigde artikelen, II, III en V, zijn hier in den tekst van het reglement van 1705 opgenomen 1).

Reglement over de Regeeringe van de Stadt Arnhem (van 1705).

Alsoo by de acte van de aenstellinge van de Magistraet deser stadt Arnhem in dato den 25 Januarii des jaers 1703 vastgestelt was, dat tusschen Burgemeesteren, Schepenen en Raed deser Stadt en Gemeensluyden en Gildens soude beraemt en besloten worden een Reglement over de Regeeringe, Soo hebben Burgemeesteren, Schepenen en Raed der stadt Arnhem, in conformite van die acte, met de Gemeensluyden en Gildens, repraesenterende de borgerie der stadt Arnhem, ingegaen en vastgestelt een Reglement over de Regeeringe, begreepen in dese naevolgende articulen:

---

1) Ik maak hierbij tevens melding van een hoogst zeldzaam boekje, dat ik door bemiddeling van den heer P. Gouda Quint ter inzage ontving, getiteld: „Versameling der stedelyke Reglementen of Willekoeren, bevattende een aantal rechten en vryheden, in de aloude Geldersche constitutie gegrond. Is heeden allomme te bekoomen." Het bevat overdrukken en misschien sommige eerste drukken van de reglementen der meeste Geldersche steden, verzameld door een ongenoemden uitgever. Het draagt geen naam van schrijver of drukker en geen datum, maar is op zijn vroegst in 1711 gedrukt. Waarschijnlijk diende de uitgave om den stand van zaken in de geheele provincie te kunnen overzien. Het kan beschouwd worden als een bevestiging der driejarige magistraatskeuze, die sedert 1708 overal was ingeburgerd. De inhoud is:

Reglement voor de Quartiersluiden der stad Zalt-Boemel. Doen opstellen door de Gildens en Borgerye derzelver stad. (Vroeger gedrukt bij Joannes du Mont, Ordinaris Stadsdrukker te 's Hertogenbosch, 1707.)

Korte Deductie en aentoninge hoedanigh en ter wat occasie de bestellinge van de Regeringe van de Stadt Zutphen aen het Volck, soo en als het uyt Gildens en Compagniën is bestaende, wedergekeert is (Knuttel 15402).

Willekeuren en conventiën by Burgemeesteren, Scheepenen en Raedt, mitsgaders gemeensluiden en gecommitteerdens uit de borgerye en gildens der stad Doesborgh, over de driejarige regeeringe ingegaan, opgericht en gesloöten.

(Dit reglement is vastgesteld op 26 April 1705 naar aanleiding van de resolutie van Petrusdag 1703, waarbij eene magistraatskeuze voor 3 jaren werd gedaan, met de bepaling, dat de gemeenslieden en gecommitteerden uit de burgerij den magistraat na 3 jaren mochten afzetten of continueeren naar willekeur.)

Reglement van Doesburg gedrukt 1711.

Conditiën by de gesamentlycke Gemeensluiden en Gecommitteerdens met die eersame Magistraet der stad Doetinchem beraemt de dato den 16 April 1703 en 20 Februari 1704.

Regeeringsreglement der stadt Arnhem, volgens resolutie van den 21 December 1707.

Reglement door de Gildemeesteren en Gecommitteerde van de Gequalificeerde Gildens en Gecommitteerde uyt de Gequalificeerde burgery opgestelt, waerna dese stads regeringe volgens de tegenwoordige constitutie in 't toekomende sal werden bestelt. Aenvang sullende nemen met den 25 January 1706 (Reglement voor Harderwijk).

Reglementen op de Regeringe der stad Hattem van 23 Maart 1705, 25 Februari 1708 en Februari 1711.

Reglement door de Gecommitteerdens van de gequalificeerde gildens en eenige gecommitteerdens van de gequalificeerde burgeren der stad Elburg beraamt en gesloöten den 9 May 1707.

I.

Dat de stadt Arnhem sal bestiert ende geregeert worden door twee Collegiën, als dat van Burgemeesteren, Schepenen en Raedt en dat van de geswoore Gemeensluyden, ingevolge de oude brieven.

II.

Dat het Collegie van de Magistraet, geliick van outs, sal bestaen uyt twaalf personen, die regeren sullen volgens regten en privilegiën en haeren gedanen eedt; en indien deselve in 't geheel of ten deele daartegens koomen aan te gaan, soo sal het alsdan de Gemeente, Gildens en Borgers vrystaen om deselve aenstonts van haere Schepenstoel te ontsetten, sonder eenige forme van proces.

Hetzelfde art. II van het reglement van 1707 luidde:

Dat 't Collegie van de Magistraet sal bestaen uyt twaelf personen, die regeren sullen volgens dese naevolgende articulen en haer gedaenen eedt, en sulx voor den tiidt van drie jaeren, aen te vangen met den 25. January 1708, siinde Pauli, of aenstonts nae haeren gedaenen eedt, en sullende 't laetste jaer expireren op Pauli 1711, sodaenigh dat d'selve nae verloop van de drie voornoemde jaeren volkomen los en buyten den Schepenstoel gestelt sullen siin, en alsoo een nieuwe keur aen Gemeente, Gildens en Borgerye overgegeven worden.

III.

Dat het Collegie van de gesworene Gemeensluyden sal bestaan uyt agtenveertig personen, die mede regeren sullen volgens regten en privilegiën en haeren gedaene eedt; en indien deselve daartegen in 't geheel of ten deele komen aan te gaan, sal het alsdan de Gemeente, Gildens ende Borgers vrystaen om deselve aenstonts van haere Gemeensmansplaetse te ontsetten, sonder forme van proces.

Het reglement van 1707 laat „sonder forme van proces" weg en voegt na „ontsetten" in „en niet door de Magistraet, geliick 't ook aen de Gemeente sal verblyven om de Magistraet of eenige leden van dien, wanneer tegen haeren Schepeneedt komen te doen, binnen de voorschreve drie jaeren, om d' selve van haeren Schepenstoel te ontsetten."

IV.

Dat de nominatie van beyde Collegiën, in val een plaats vacant wert, sal siin en blyven aan het Collegie der Gemeensluyden, die aan de Magistraat sullen praesenteren op St. Agneta of vier daegen voor Pauli voor yder vacante Magistraatsplaatse vier personen en voor yder Gemeensmansplaatse twee personen uyt de notabelste en bequaemste borgers, uyt dewelcke de Magistraat een kiesen sal.

V.

Dat diegene, welcke tot Schepenen sullen konnen verkoren werden, dese volgende qualiteyten te geliick sullen moeten hebben:

1º. Dat belydenisse hebben gedaen van de ware Gereformeerde Christelicke religie;

2º. Dat in de provintie van Gelderlant geboren siin;

3º. Dat binnen de stadt Arnhem vier jaar borgers siin geweest en aldaar gewoont hebben;

4º. Dat ten tyde der keur alsnog binnen de stad woonachtig en in de stad en Schependom, immers in Veluwen of Veluwenzoom, geërft siin;

5º. Dat aan diegene, welcke bereits in den schepenstoel siin, niet te nae in den bloede of swagerschap bestaan, tot oom en neef of den derden graet incluis.

In het reglement van 1707 is het bovenstaande art. VI; het voegt het hier volgende artikel in, waardoor het ranggetal der verdere artikelen van het reglement van 1708 steeds één hooger wordt dan in dat van 1705.

Art. V van het reglement van 1707 luidt:

Dat de Magistraet haer geen meer recht sullen mogen aenmatigen, soo ten opsichte van 't beroepen van praedikanten als kerckenraedt, dan als sy voor den jaere 1700 hebben gehadt; alsmede dat de plaetsen van bancken sullen siin en blyven erffelyck, sooals voor desen met de stoelen gebruykelyck geweest, naer haer welgevallen.

VI.

Dat diegene, welcke in 't toekomende tot geswoore Gemeensluyden sullen konnen gekoosen worden, sullen te geliick hebben dese qualiteyten:

1º. Dat belydenisse gedaen hebben van de waere Gereformeerde religie;

2º. Dat een jaar en ses weecken borgeren deser stadt geweest siin, en binnen de stadt drie jaeren gewoont hebben;

3º. Dat geen supposten van de stadt siin, als secretariën, roeydraegers, boden ende diergeliicken;

4º. Dat aan diegene, welcke in dit collegie siin, niet te nae in den bloede of swagerschap bestaen, tot oom en neef incluys; Soo nogtans dat de verwantschap of swagerschap in het eene collegie geen verhinderinge sal geven in 't ander collegie, en dat oock swagerschap, gecontraheert nae de assumptie, geen verhinderinge sal geven in regard van de verblyvinge in die collegiën.

De clausule over verwantschap of zwagerschap tusschen leden van de Gemeente en van den magistraat blijft in het reglement van 1707 weg.

VII.

En in val onvermoedelyck in beyde die collegiën eenige personen verkoren wierden, welcke daernae bevonden wierden alle die voors. qualiteyten, in yder collegie gerequireert, niet te geliick te hebben, soo sal die keur voor nul en van geender weerden gehouden worden, oock in soo verre dat die verkorene siin plaetse, soo albereits possessie genoomen hadde, sal gehouden siin te verlaeten, en daartegens sal ook

namaels geen praescriptie of allegatie geheven van contrarie gebruyk plaets hebben.

VIII.

Dat uyt het collegie der geswoore Gemeensluyden altoos ses personen sullen aengestelt worden tot Gildemeesteren, om die Gilden te regeren, geliik van outs, in der voegen, dat alle jaar drie van die ses sullen blyven en drie afgaen, en door de ses Gildemeesteren, te weten, sowel die drie, die afgaen, als die blyven, neffens twaelf Gardianen uyt die Gilden, daer de Gildemeesteren afgaen, een nominatie van ses personen, van die leden, die sy by haere eedt het bequaemste oordelen, op St. Agneten dag of den 21 January sal gemaeckt worden, en sulx in deser maniere, dat die ses Gildemeesteren elck twee stemmen en alsoo in 't geheel twaalf stemmen sullen hebben en die Gardianen yeder één stem, welcke ses genomineerden aen de Magistraet gesonden sullen worden, om daervan drie te kiesen, en uyt die drie afgaende Gildemeesteren sal den Raedt twee tot Onderweertmeesteren kiesen.

IX.

Dat de personen aldus verkooren siinde, de Schepenen door den Heer Rigter en de Gemeensluyden door de Magistraet in den gewoonlicken eedt sullen genomen werden ende daerneffens sweren geen gifte of gaven, directe of indirecte, belooft of gegeven te hebben of te sullen geven om tot dit ampt te geraecken.

X.

Dat den Raedt haere gewoonlicke Raeddagen vlytig sal waernemen, geliick oock de geswoore Gemeensluyden haere ordinaire vergaederinge, welke gehouden wert alle veerthien daegen des Maendags ten elf uiren, waarnemen sullen. En soo wanneer extraordinaire, 't sy ter instantie van die Heeren van de Magistraet of anders, nodigh soude mogen siin, soo sal die boodinge geschieden door een der roeydraegeren op order van den oudste Gildemeester.

XI.

Dat het loon of gage van Burgemeesteren en Schepenen sal siin als van outs en dat het loon der Overweertmeesteren niet groter sal siin als dat der Onderweertmeesteren, te weten een koeweyde of agt gulden daervoor, sonder dat den Raedt haer loon by sig selfs sal konnen of mogen vermeerderen of veranderen, maer dat sulx sal moeten geschieden met toedoen en consent der geswore Gemeynsluyden, geliick ook den Raed niet sal mogen nemen eenige rapport- of comparitiegelden van saecken, raeckende borgeren tegens borgeren, nog oock van borgeren, so deselve tegens uytheimsche saeken voor den stadtgerigte hebben.

XII.

Dat de oude regten ende privilegiën, de stadt ende borgeren competerende, sullen gemainteneert en geen afstant daervan konnen gedaen worden als met gemeyn consent ende bewilligingh.

XIII.

Dat de verkiesinge van de twee regerende Burgemeesteren en verdere andere schepenfunctiën, als Policymeesteren, Weertmeesteren,

Merckmeesteren, Put- en Straetmeesteren, Heymraet van Overbetuwen, Otterlo 1), Huysmeesteren in de weeshuysen, godts- en gasthuysen, als van St. Catarine, St. Peter, St. Antonis, Curatorschap der scholen, Collonelschappen der Borgerenvendelen, sal siin ende blyven ter dispositie der twaalf Schepenen, om sulx onder malkanderen te reguleren als het best sullen goetvinden, geliick oock mede tot Haer Ed. en Agtb. dispositie sal siin ende blyven de vergevinge van de Commissiën soo binnen als buyten de provintie, alsmede van de stadtsbedieningen, uytgenoomen alleen de aanstellinghe van een Billiet- of Servysmeester, Wagtmeester en Toornwagters, van alle Ontvangers en Rentmeesters of Collecteurs van stads- of lantsmiddelen, in val de vergevinge in regard van de lantsmiddelen staet ter dispositie van de Stadt, waarvan de nominatie alleen sal siin by de Magistraet en de electie of keur by de geswoore Gemeinte, soo nogtans, dat in opsigt van de vergevinge der bedieningen sal moeten gelet worden, dat daertoe genomen worden bequame persoonen van de Gereformeerde religie, die ten minsten drie jaeren borgeren deser stadt gheweest siin, uytgenomen dat in Schoolmeesteren, Organist en diergeliicke, daerinne wetenschap en konst moet praevaleren, geen regard op de borgerschap sal genomen worden.

XIV.

Dat tot Onderhuysmeesteren van de godts-, gast- en weeshuysen, geliik oock Curatorschap der schoolen, sullen aengestelt worden goede, godvrugtige en verstandige mannen, uyt de geswoore Gemeensluyden te verkiesen.

XV.

Dat de bedieninge van Stadtsrentmeester niet sal siin perpetueel, maer alleen voor den tiit van vier jaeren, soo nogtans, dat de continuatie van die vier jaeren tot vier jaeren op nieuws sal mogen gheschieden, in val sulx by de Magistraet ende geswoore Gemeensluyden raatsaam geoordeelt wordt.

XVI.

Dat de aanstellinge van de Stadtsrentmeester zal geschieden op nominatie van de ses Gildemeesteren, die op St. Agnetadag of 21 January in cas van expiratie van den aengestelden tiit of in cas van overlyden binnen den tiit van veerthien daegen nae het overlyden drie personen uyt de geswoore Gemeinte sullen op een briefjen setten ende de Heeren van de Magistraet op St. Paulsdagh, den 25 January, of andersins des anderen daegs nae die gemaeckte nominatie in een besloten brief toesenden, ten eynde daeruyt den Raed des anderen daegs nae St. Paul of, in cas van overlyden, binnen den tiit van vier daegen nae de bekomen nominatie uyt die drie één tot Rentmeester mag verkooren werden, welken Rentmeester, aldus verkooren siinde, gedurende dese bedieninge uyt de vergaederinge der Geswoore Gemeente sal blyven, dog nae aflegginge van dien daer wederom op siin voorige rang inkoomen magh, en sal voorts den eed doen aen den Raedt neffens de Gildemeesteren ende de uytgave van siin ontfangen penningen doen op ordonnantie van Burgemeesteren, Schepenen en Raadt in gemeyne extraordinairise ende in groote extraordinairise saeken, mercke-

1) Dit is de titel, dien de schepen voerde, aan wien het opperbrandmeesterschap was opgedragen en die, van wege de Stad, tevens holtrichter aan den Aanstoot (Otterlo, gem. Ede) was. Zie hierover Van Hasselt, Arnh. Oudh. I, blz. 172—175.

licke sommen, als hondert daalder ende daarboven, bedraegende, oock met voorweten en goetvinden der Gildemeesteren; oock alle jaer ten minste agt daegen voor den reeckendagh twee reeckeningen overgeven, een aen den Raed en een aen de ses Gildemeesteren, om die te communiceren met de Geswore Gemeynte en haer advys daerover in te nemen; voorts syne reeckeninge te doen voor den Raed en de ses Gildemeesteren of, in val dienstigh geoordeelt wort, voor derselver Gecommitteerdens, en siin bedieninge aanvaerden op alsulcke gage of instructie, als hem by den Raed en de Gildemeesteren nae ingenomen advys der Gemeensluyden, sal gegeven worden.

XVII.

Geliick oock de reeckeningen van de leprosen- of St. Antoni-gasthuys, pastoriën- en vicariëngoederen, ontfangen van de verpondinge en andere ontfangen van de stadsmiddelen, 't sy dat de Stadt deselve by redemptie in 't toekomende bekomen mogt, in der voegen sullen afgehoort worden, als van de Stadtsrentmeestersreeckeninge in vorigen artickel vermelt is, en sullen alle sodaenige Ontfangers en Rentmeesters tot genoegen van deMagistraet en Gildemeesteren suffisante borge stellen.

XVIII.

Dat de administratie van de justitie, soo in 't civiel als crimineel, sal siin en blyven geliik van outs by het Collegie van de Magistraet, sonder dat de Geswoore Gemeinte yets daerin te seggen sal hebben, uytgenomen alleen, dat den Rigter en Raed geen borger van Arnhem sal mogen examineren of straffen over misdaet en breuke, meer bedraegende dan de hoogste penningbreuke of 150 guldens, nog oock niet quiitschelden als met toedoen der ses Gildemeesteren, die daer mede over sullen helpen resolveren.

XIX.

Dat de Magistraet geen alliantiën of verbonden ingaen sal mogen, geen vreede of oorlog aenneemen nog geen toestemminge tot de aenneminge van een ander heer of eenen stadtholder of Capitein-Generael geven, nog in eenige stroomsluytinge (voor soo verre in haer magt is) bewilligen, anders dan met toestemminge en bewilliginge der Geswoore Gemeynsluyden.

XX.

Geliick oock den Raed buyten bewilliginge van de Geswore Gemeensluyden geen consenten sal draegen in eenige petitiën van de Staeten-Generael of Rade van Staeten, geen schattinge of eenigh ongelt, hoe men dat noemen mag, 't sy provintiaal, quartierlick of tot particulier Stadts inkomen, sal konnen of mogen inwilligen of opstellen nog oock het ingewilligde by haer selfs continueren.

XXI.

Item geen goet van de Stadt, hoe gering oock soude mogen wesen, verschryven, versetten, in pantschap uytdoen, inlossen, weggeven, aenkoopen ende verkoopen, verpagten of eenige penningen tot behoef der Stad opnemen ende de borgeren ende ingesetenen daervoor verbinden buyten consent als vooren.

XXII.

Item geen quiitslag aan pagten, renten of anders wegens stadtsgoedereninkomen, meerder als hondert gulden bedraegende, buyten bewilliginge der Geswoore Gemeensluyden, en diegene, welke sig minder als hondert gulden bedraegt, buyten bewilliging der ses Gildemeesteren.

XXIII.

Item gene nieuwe gages of lonen of jaerlikse pensioenen toe te leggen of verhooginge van dien te doen buyten kennisse ende bewilliginge der Geswoore Gemeensluyden.

XXIV.

Dat de Magistraet by haer selfs kleyne vereeringhen, niet excederende de somme van 25 gulden, sal mogen doen, maer die daerboven gaen, sal moeten geschieden met bewilliginge der Gesworе Gemeynsluyden.

XXV.

En in val omtrent die pointen, hiervoorens artt. 19, 20, 21, 22, 23, 24 vermelt, yets buyten de Geswoore Gemeynsluyden gedisponeert wierde, soo sal hetselve wel, voor sooveel de Stadt aengaet, voor nul en van gener waerden siin en blyven, oock in soo verre dat nog praescriptie of contrarie gebruyck yets daertegens vermogen sal; dog de Magistraet sal, opdat partyen, waermede alsoo over eenige Stadtsgoederen, inkomen, renten of lasten gehandelt hebben, niet bedrogen wierden, schuldig siin uyt haar eigen goet sulx te redden en te voldoen, te weten de personen, die sulx gedaen hebben, yder voor haer aendeel of quota. Dies sullen de dissentiërende lit of leden siin of haare stemmen doen aentekenen en aen de Gemeente te kennen geven.

XXVI.

Dat alle Stadtsgoederen en middelen publicq sullen verpagt en geveylt werden, ten waere men bespeurde eenige comploterie van de pagters, als wanneer daerin nader sal mogen by de Magistraet en Gildemeesteren gedisponeert worden, sooals ten meesten dienst der Stadt sullen oordeelen te behooren; dat oock de conditiën en vurwaerden by geschrift sullen vervat en agt daegen voor den verpagtdag die Gildemeesteren in handen gegeven, om die met de Geswoore Gemeynsluyden te communiceren.

XXVII.

Dat de penningen van 't eene of andere comptoir of ontfang van Stadsgoederen en middelen niet sullen bestedigt of gebruyckt worden tot eenig ander eynde als waartoe deselve van den beginne gedestineert siin, of tot behoef van saecken gehoorende tot een ander comptoir buyten voorgaende kennisse ende bewilliginge der Geswore Gemeensluyden, en waarvan de resolutie in voegen als voors. genome by de respective Ontvangers van den comptoire van woort tot woort sullen moeten geregistreert worden.

XXVIII.

Dat de Magistraet geen ordonnantiën, raeckende de neringen of *ampten,* sal mogen maecken of oock, in cas eenige gebreecken onder

de ambagten aengaende haere ordonnantiën en policyen mogten opkomen, deselve by haer selfs corrigeren of veranderen, maer dat sulx alles sal moeten geschieden met kennisse ende bewilliginge der Geswore Gemeensluyden.

XXIX.

Dat oock de Magistraet buyten bewilliging der Geswoore Gemeensluyden geen nieuwe Gilden sal mogen oprigten nog oock buyten bewilliging der Geswoore Gemeynsluyden eenige veranderinge maecken in de gildebrieven der respective gildens, sooals deselve alnu opnieus gestelt siin, blyvende nogtans de interpretatie der gildebrieven aen de Maegistraet en de Gildemeesters; sullen oock niemant in het een of ander gilde, die de conditiën van de gildebrief niet koste voldoen, by maniere van dispensatie ofte gunste daerin mogen stellen, maer sullen de gildebrieven stiptelyck naegekomen worden, en in val een gildebroeder sig tegens den gildebrief mogte te buyten gaen of daerover quaestie voorviel, soo sal dit nae den inhout des gildebriefs worden afgedaen by de Gildemeester met de Gardianen, blyvende de gecondemneerden open, in cas sig by soodaene decisie beswaart mogte oordelen, sig te beroepen aen de heeren van de Maegistraet.

XXX.

Dat de gildens, aen de stadgerigten yets te doen hebbende, met voldoeninge van enckelde jura sullen konnen volstaen.

XXXI.

Dat wanneer eenige schattinge geaccordeert is, die by settinge of taxatie moet geschieden, dat die taxatie of uytsettinge gedaen sal worden door de Collonels en de Hooftofficieren van de vendelen, en dat by yder vaendel een Gildemeester sal over en aen siin om die settinge te helpen reguleren; dat, de settinge gedaen siinde, copie aen de Gildemeesteren sal medegedeelt worden, om soo nodig met de Geswore Gemeynsluyden te communiceren.

XXXII.

Dat de Magistraet de passerende ende inkomende militie in de stadt sal mogen ontfangen, naedat den eedt daertoe staende bevoorens hebben afgelegt, dog in gevalle de Geswore Gemeynte nae gelegentheyt van tyden en saeken mogten oordelen, soo sal de Magistraet in weerwil der Gemeynte dat kriigsvolk niet mogen in te nemen nog oock niet resolveren de militie by de borgeren en ingeseten te billietteren buyten kennisse der Geswoore Gemeynsluyden.

XXXIII.

Dat geen nieuwe wercken tot kosten van de Stadt sullen mogen voorgenomen worden buyten bewilliginge der Geswoore Gemeynsluyden.

XXXIV.

Dat de breucken, voor sooveel die de Stadt aengaen, soo groot als kleyn, half voor de Stad en half voor de Borgemeesteren in der tiit sullen moeten komen, sullende de Secretariën niet alleen gehouden wesen om een register van de breucken te houden ende deselve aen te teyckenen, als sy die vernemen, horen of verstaen sullen, hetsy van Schepenen, Gildemeesteren of andere, maer oock om pertinente aenteyckeninge te houden van de somme, waervoor gecomposeert is.

XXXV.

Dat de Geswoore Gemeensluyden in haere vergaederinge op haer versoeck ten allen tyden visie van de raedsignaten sal verleent worden, mits sulx geschiede ter secretarye, opdatter geene meer verdonckert worden.

Het reglement van 1707 voegt hier nog aan toe:

„Voorts wordt gereserveert de correctie, verbeteringe, vermeerderinge, veranderinge etc. om dese articulen te doen, sooals nae gelegentheydt van tyden en saeken sal mogen worden vereyscht, en sulx alleen door de gantsche borgerye."

Het slot van het reglement van 1705 luidt:

Soo is't, dat wy Burgemeesteren, Schepenen en Raed der stad Arnhem, nae examinatie van alle die voors. articulen en rype deliberatie daerop gevolght, met communicatie der Gemeensluyden hebben goetgevonden te ordonneren en statueren, geliick Haer Ed. en Achtb. goetvinden, ordonneren en statueren mits desen alle die voors. articulen voor een wet onverbreeckelyck te onderhouden en doen onderhouden; lastende hiermede alle diegeene, die het eenighsins aengaen mach, het voornoemde reglement in allen deele nae te komen, observeren en onderhouden.

t' Oirkonde is dit reglement beteekent door een deser stadts Secretariën en door de Scriba van de Gemeinte, als oock door de Boeckhouders van de respective gildens, en met het secreet segel deser stadt bekrachtigt binnen Arnhem, den 24 Februarii 1705.

Ter ordonnantie van Haer WelEdele en Achtbaere Burgemeesteren, Schepenen en Raedt der stadt Arnhem:

Henr. Otters, Secret.

Ter ordonnantie van de Geswooren Gemeinte deser stadt Arnhem:

J. Swaan, scriba.

Volgen de onderteekeningen door de boekhouders der 10 gilden.

BIJLAGE IV.

Brief van koning Maximiliaan van 31 Mei 1487, waarbij Arnhem het recht krijgt om, evenals Nymegen en Roermond, zes gilden te vormen, over welke gildemeesters zullen staan, jaarlijks door Maximiliaan of zijne opvolgers te kiezen uit eene voordracht van 12 personen 1).

Maximiliaen, by der genaden Gods Roomsche Koninck, altiit vermeerder 's Riix, ende Philips by derzelver genade Ertshertogen van

1) Oud-archief van Arnhem, lade XIII, gedrukt o. a. in Deductie van de Regten ende Privilegiën der vrye Stadt Arnhem (Knuttel 15033). Hier is de tekst van het origineel gevolgd met toevoeging van het slot van den afdruk, waarin het privilege als echt werd erkend. De brief werd op St. Elisabethsdag 1487 bevestigd door den Arnhemschen magistraat (Deductie, bewijsstuk A, 5).

Oostenriick, Hertogen van Bourgondiën, van Lotringen, van Brabant, van Limborg, van Lutsenborch und van Gelre, Grave van Vlaenderen, van Thirol, van Artois, van Bourgoingen, Palatinen, van Henegouwe, van Hollant, van Zeellant, van Namen end van Zutphen, Marckgraven des Heligen Riickx, Heeren van Vrieslant, van Salins und van Mechelen, Doen kont allen dengenen, die desen onsen tegenwordigen brief sellen zien offt horen lesen, dat wy ontfaen hebben die ootmoedige supplicatie van onsen lieven und getrouwen ondersaten, die burgeren und gemeyne ingesetenen onser stat Arnhem in onsen lande und hertochdom van Gelre, inhoudende, woe dat dieselve onse stat Arnhem und die inwonende van dien van allen ouden tyden geweest hebben und noch ziin een van de principaelsten leden ende hoefftsteden onse voors. lants van Gelre ende by dien wel behoeven te hebben end te gebruycken alsulcke rechten, vryheden, keuren und andere nutschappen binnen der vurschreven stede, geliick andere onse hoefftsteden in onsen lande van Gelre gebruyckende siin; ende het sy alsoo, dat die burgeren end inwonenden van onse steden van Nymegen ende Ruermunde, oick hoefftsteden in onsen voorschreven landen van Gelre, in voorleden tyden verworven ind vercregen hebben van onsen voirvaderen, hertogen van Gelre zaliger gedachten, binnen denselven steden te moghen maken, ordonneren ind onder malkanderen halden zekere giltschappen und uyt elcker giltschap jairlix te kiesen einen gueden, degelicken, verstendigen man tot horen giltmeyster een jaer te wesen, dewelcke gildemeysteren, aldus gecoren, jaerlicx heuren eedt doen, elck ziin vurschreven giltschap ende die gildebroederen te regeren nae siinre macht totten meesten profyte ind oirbair van ons und van der stadt ende die voirschreven inwonende tot zulken rechten, vryheden ende vervallen als dairtoe staen; Soe hebben die voirschreven burgeren ende ghemeine ingesetenen onser voorschreven stad Arnhem seer genedelycken gebeden und aen ons versocht, dat wy, overmerckende die goetgunstigheyt, die sy alle wegen t' onswaerts gehadt hebben, end die geneme diensten ons by hem gedaen te meer stonden, oic die grote unde verderffelicke schaden und verliesen, die sy dairdoor gehadt ind geleden hebben mits de veden und twydrachten wille, die in den vurschreven onsen lande van Gelre geweest siin, wy hen mede verlenen und wilcoren willen zess giltschappen te mogen houden in onse voorschreven stadt Arnhem, in aller voegen ende manieren men die giltschappen houdende is tot Nymegen end Ruermonde vurschreven, ende hem dairop te doen hebben onse apene besegelde brieven; Soo ist dat wy, overmerckende die zaicken vurschreven end want wy zunderlinge begerende ziin die vurschreven onse stadt Arnhem, diewelcke by des vurschreven es, grotelicken veraermt ende taeffter gegaen is, wederomme tot neringhen und waelvaerten te brenghen, opdat die vurschreven thoenderen hiermede te vorder eindrachticheit und proffyten krygen mogen; ind op al rypelycken gedacht und by advise ende goetduncken van onsen lieven, getrouwen neve und stadtholder-generael van onsen vurschreven lande van Gelre Adolpff greve tot Nassouw, van den greve van Egmont, oock onsen neve, und daernae van onse harde lieve und getrouwen Ritter und Cancellier, die Heer van Champbans ende van Solre, ende den luyden van onse groten Rade, hebben vur onss und onse nacomelingen, hertogen van Gelre, den vurschreven burgeren ende gemeyne ingesetenen onser vurschreven stad Arnhem geconsenteert, gegunt ende gewillecoert, consentiren, gunnen ende willecoren mit desen onsen brieven, dat zy van deser tiidt voert sullen mogen ordineren ende onder malkanderen halden die voorschreven sess giltschappen unde uyt dien giltschappen ons, onsen nacomelingen offt onsen Statholder

van Gelre in der tiid wesende jairlicx praesenteren twaelf goede degelycke personen, om van dien twaleven by ons ofte onse Statholder vurschreven jaerlicx die sess te kiesen tot Giltmeysteren der vurschreven giltschappen, om diezelve giltschappen ende die giltbruederen to regieren nae hoiren vermogen totten besten profyte ende orbair der vurschreven onser stede ende den burgeren ende ingesetenen derselver, ende voert dieselve gilden to hantieren und te halden in alsulken voegen ende vormen und tot alsulcken rechten, vryheden, profyten, nutschappen, gehoirscepen unde vervallen, als die Giltmeisteren tot Nymegen ende Ruermunde vurschreven jaerlycx hebben und gebruycken ende die giltschappen vurschreven aldair houdende ziin, niet dairvan uytgescheiden. Dies soo zullen diezelve Giltmeisteren vurschreven gehouden ziin den behuerlycken eedt te doene, dair ende alsoe dat geboerlick is in de andere onse steden vurschreven, behoudelicken nochtans ende wel verstaende, dat onder 't dexel van desen vurschreven sess giltschappen die vurschreven van Arnhem noch die Gildemeisteren vurschreven nu noch hiernamaels geen zaken doen noch bestaen zelen te doene tegens noch contrary ons offt onsen nacomelingen, hertogen van Gelre, noch onser hoecheit ende heerlickheit. Ende oft hiernamaels by ons, onse nacomelingen offt onsen Statholder vurschreven in der waerachticheit bevonden ware yet in contrariën gedaen wesende, zo willen Wy, dat dese onse giffte ende gunste niet ind van onwerden ziin sal, und behalven oic, zo wanneer eenich Giltmeister in de gilden vurschreven offt in enige van dien gestelt wert, dairtoe niet nut noch degelyck wesende, soe sullen wy, onse nakomelingen oft onse vurschreven Statholder-Generael, in der tiid wesende, uytter name van ons ende onsen nakomelingen dienselven ondegelycken Giltmeyster mogen verlaten ende uytsteeken und eenen anderen van deselver gilde, daertoe nut ende bequame, daerin setten alsoo menichwaerff des geboerlic wesen sal. Ombieden (sic) und bevelen hierom onsen Statholder-Generael onser vurschreven lande van Gelre ende voort allen anderen onsen amptluyden, richteren, officieren ende ondersaten der vurschreven onse landen, hoeren stadholderen ende anderen, wient behoiren sal, tegenwoirdich ende toekomende, dat sy van deser onser jegenwoordiger gunst ende consente op de vorwaerden ende in der maniere vurschreven ende van allen inhalden van desen onse brieve den vurgenoemden burgeren ende gemeyne ingesetenen onser vurschreven stat Arnhem doen, laten ende gedoogen rustelicken, vredelicken ende volkomelicken gebruicken ende useren, sonder hen te doene noch gedoogen gedaen te zyne nu noch in toecomende tyde eenig hynder, noet, moeyenisse offt ongebruyck ter contrariën: Want het onss alsoo belieft gedaen te zyne, behoudelicken ons, ende enen ygelycken siins regts.

Des t' oirkonden hebben wy onsen zegel hieraen doen hangen.

Gegeven in onser stad van Brugge den lesten dag in Meye, in den jaer ons Heeren duysent vierhondert zeven ende tachentig ende des Riickdoms van ons Maximiliaen in den tweeden jaere.

Op de plicque staet:
By den Roomsche Koning.
Ondert.: Hauweelz.

Is besegelt met een afhangende segel in rode wassche in een blecke dose.

Accordeert met siin origineel, quod attestor
Engelb. opten Noort, secret.

BIJLAGE V.

Ordonnantie van den Arnhemschen magistraat over de verkiezing en de taak der gildemeesters van 25 Januari 1488 1).

Wy Richter, Burgemeesteren, Schepenen ind Raet der stad van Arnhem doen kond allen luyden ind bekennen in desen apene brieve voir ons, die nu ter tiit Richter, Burgemeyster, Schepen ind Raet siin, ind onse nakomelingen, die naemaels Richter, Burgemeister, Schepenen ind Raet der stad van Arnhem werden mogen, dat wy om rust, vrede ind eendragt te maken, te hebben ind te holden tussen ons en onse burgeren ende ingesetenen deser selver stadt van Arnhem, die nu ziin of namaels wesen sullen, then eeuwigen tyden denselven onse burgeren en ingezetenen en oire nakomelingen gegondt, geconsentiert en belieft hebben, gunnen, geven, consentieren ind believen uyt kracht des briefs ses gilden en giltschappen te hebben, te holden und te regieren by ses Gildemeisteren, gelykerwiis die ses Meysters van Sint Claes-Gilde te Nymegen oire saecke handelen und regeren, und voirt by maniren und punten, geliick die hierna beschreven staen:

In den yrsten so en sal die Stad van Arnhem, als Rigter, Burgemeester, Schepenen en Raet derselver stad geen vrede of oorloge aennemen dan by wille, weten ind consent der ses Gildemeysteren in der tiit.

Ten anderen en sal die Stad van Arnhem of die Raet geen stroomsluytinge doen of gehengen so voir in oire machte is, dan by weten en consente der Gildemeysteren vurs.

Ten derden soo en sal die Stad noch die Raet geen renthe noch goet versegelen, verschryven, verloven, versetten noch verkopen dan by wille ende consente der Gildemeysteren vurs.

Ten vierden en sal die Stad noch die Raet geen schattinge, compositiegelt of enige opkominge of ongelt, woe men dat noemen mag, avergeven dan by wille ind consent der ses Gildemeesters vurs. Und ten alle tiid als den Schepen ofte Raet van Arnhem eenig van dese vurs. punten aenkomt ofte vurgehalden word, so sal die Stad und Raet van Arnhem die ses Gildemeysters vurs. binnen in den Rade laten komen ind beraden sigh mitten ende mit malkanderen, eer zy daerin yet antwoorden off overgeven; und wes on dan mit eynandere guet bevint, daerin gesloten und gedain te worden, dat dat samentlyck und eendragtelyck van den Raet und Gildemeysteren mitte gilden geschieden und gedaen wort.

Voort so sullen die ses Gildemeysteren vurs. op den raetdagen in der weken altiid in den Rade mogen komen, geliik en in alle manieren die ses Meysteren van Sinte Claes-Gilde dat to Nymegen daermede doen und halden.

Ten viiften, worde ymant van den burgeren van Arnhem binnen of buyten lants of andere mit enige saecken befestigt of beswaert, van de Heeren, Stat of Raet wegen herquame, so mogen die ses Gildemeysteren in der tiit by on selve opgeroepen komen in den Raed und dan van de saeken by den Raede te tractiren en te doen, als men meynt datter nae gelegentheit und eyssinge der saecken gebeurt.

Ten sestemael, waert sake dat die Richter und Raet van Arnhem

1) Naar Deductie . . . van Arnhem, bewijsstuk A 6. Het origineel schijnt verloren te zijn gegaan.

enige van de burgeren straffen wolde van misdaet und breuke, hoger und meer bedragende dan die hoogste penningbreuke, dat sy dan yerst den broeckhaftige burger voor den Raet und ses Gildemeysteren tigtigen und beschuldigen sullen, eer zy enigen aenfanck daeraen doen; die dan also beschuldigt were, die en sal die Raet niet versuecken noch daeraen enige examinatie of correctie doen of doen doen aen syne lyve, lit, eer of guede, noch den oock niet quiit te laten ofte laten scheyden dan by den ses Gildemeysteren.

Voort so sal die Stat grote segel liggen besloten in ene kiste, daer drie sleutels af wesen sollen, daer die Burgemeister in der tiit den enen, die Gildenmeysteren den anderen und die Secretaris in der tiit den derden af hebben soelen.

Item of eenig burger van Arnhem van den Rait begeerde binnen of buyten lants mit om toe trecken, in oire saecken ten beste te helpen und te raden, ofte oock eenige brieven of bode begeerde, in oyre saken te stuyren of te senden, dat sal die Raat tot begeerte der burger altiit guetwilliglyck doen op kost des burgers, die dat begeert, ten waere sake dat den burger sulx van 's Heeren of van der Stat wegen aanquame; und quame die sake den burger aen van 's Heeren of van der Stad wegen, so sal die Rait met en schicken van onse Raetsvrunden of bode geven tot des burgers gesinnen op der Stats kosten.

Item so sollen die ses Gildemeysteren mitte gemeyne gilden tot twelf personen verkiesen jaerlix op Sente Agnete-dag drie gueder, eerbare, verstendige mannen uytten gilde en borgeren, dat rentmeysterampt te bedienen van de burgeren wegen, die zy by oer eedt nae oere beste viif sinnen meynen dat nutste ind bequaemste daertoe ziin dat rentmeysterampt te bedienen; die drie alsoo gekoren wesende op een cedul te schryven und die cedul toe te zegelen und den Raide op Sente Pouwelsdag te presentieren, daeruyt die Rait des anderen dages nae Sente Pouwelsdag eene van de drie kiesen und nemen sollen, die em daeraf gelieft; und diegene, die daeraf den Rait kiesende wurt, sal die Stat und Gildemeysteren sweeren, een Rentmeyster wesen van de burgeren wegen dat jaer lanck gedurende, daer die Raet ein uitten selve Raide ene tegen ordineren sal, oick Rentmeyster dat jaer lanck te wesen, und dese twee Rentmeysters of oere enig by oire beyder willen sollen bueren en ontfangen samentlyck en eindregtelyck alle broicken, renthen, accysen, opkomingen und andere wes van de Stat wegen op te bueren were, und daaraf weder uytgeven by bevel des Raits und die Gildemeysteren voirs. und sullen daaraf doen alle jaire schriftelycke reeckeninge en bewiis sonder enig restant, te verstaen dat zy leveren sullen gelt, verwonnen pant of pandweedge (sic) und geven daeraver twee rekenschappen beschreven een den Rait und een den ses Gildemeysteren tot behoef der gemeyne gilden, welke rekenschap sy doen sullen voir de Rait, den ses Gildemeisteren und den gemeyne borgeren mit apene doire. Und als men die rekenschap doen sal, dat sal men den ses Gildemeysteren wittigen, daerby to komen, und sal die groote klock daerto luiden, also dat ymant van de burgeren daerby komen und die horen mag.

Voirt so sal die Rait twee uit oere Raede und twee van de burgeren, dat guede, godvrugtige, verstendele mennen siin, stellen und setten, die godshuysen und gasthuysen te helpen regiren, als van Sente Caterine, Sente Peter und Sente Anthonis, und die sielbruderschap van de spindinge, und die kyrkmeyster, die daer mede een opsien hebben sullen, dieselve godshuysen, gasthuysen, almissen, oir renthen und gueder eerlicken, doigtelicken und guetlyken te regieren und te bewaren; oick jaerlyx ende alle jaer daeraf rekenschap ind

bewiis te doen in alle mathe als dat voir van de Stad renthen verclaret stat.

Voirt so sollen Schepenen und Raet mitte Gildemeysteren die ordonantie van de neringen und ampten moigen maken als on dat alrenutste und bequaemste bedunken sal nae gelegentheid der stat van Arnhem. Und of nu tot enigen tiit vorder wes oerbaerlycken were voir dat gemeyne best tot eer und welfaert der stad van Arnhem, dair sullen wy Richter, Burgemeisteren, Schepenen ind Rait ind gemeyne gilde malkanderen in geredig, behulpelicken, vordelicken ind gevolgig siin. Und want wy dan willen, dat dit nu ende ten eeuwigen tyden sonder wederroepen vast und stedigh wesen en blyven sal, so hebben wy des t'oirkonden en getuygen der waerheit ind gantscher vaster stedigheit alre ind ytlycker saken und punten voirs. onser stat groote zegel van Arnhem aen desen apene brief doen und laiten hangen.

Gegeven int jare onsen Heeren duysent vierhondert acht en tachentig, op sente Pouwels avont Conversionis 1).

Is besegelt met een afhangende segel in groenen wassche.

Accordeert met siin origineel, quod attestor

Engelb. op ten Noort, Secretaris.

BIJLAGE VI.

Overeenkomst tusschen den keizerlijken Stadhouder, Kanselier en Raden en den magistraat en de burgerij van Arnhem, gesloten op 25 September 1547, tot het benoemen van 24 personen uit het Sint Claes-gilde en de schutterij, die met den magistraat zullen samenwerken in het belang der stad 2).

Als die stadt Arnhem durch mennichfoldige verloep vann oerloege unde sunst inn groetenn schuldenn verloepenn und die burger der vurgemelte stadt van den creditorenn und schuldenaerenn myt arrest, kommer und ophaldung hoerer koemanschap tho hantierenn und hoerer nerung te doin soe thoe waeter als tho lande verhindert werdenn, welcker beswernys tho muegenn vurkoemenn und der stat der schuldenn unde die burgerenn der ophaldung, arrestenn unde beswernis, dairmyt sie unverhindert hoir koemantschap handtierenn muchtenn, tho untlasten, Is by Burgemeesteren, Scepenn unde Raith vur diendelich eracht hoir accisenn tho verhoegenn und tho merderenn achtervolgende ein concept unde verdrach, anno etc. 1542 dairvann gemackt und opgericht. Unde woewael Burgemeister, Schepenn unde Raidt by seker privilegiën van hertoug Reinolt in datis van duesent driehundert unde viiffenviifftich geauctoriseert siinn sulcke verhoegungh by sich selffs tho muegenn doin, soe en hebben sie doch sulcke verhoegung sunder

1) De secretaris opten Noort zegt te veel, wanneer hij beweert, dat zijn afschrift met het origineel accordeert. Wat den zin betreft, moge hij gelijk hebben; maar de vorm, die zoo ver afwijkt van de pijnlijke nauwkeurigheid, die thans dergelijke afschriften kenmerkt, biedt een wonderlijk mengsel van de spelling uit het laatst der 15de eeuw en die van des afschrijvers tijd.

2) Het origineel in het stadsarchief van Arnhem, lade XIII. Gedrukt in Deductie, bewijsstuk A 10. Naar het origineel, met toevoeging der erkenning van het privilege in den druk.

consent unde believenn Stathelders, Cantzlers unde R. K. Majesteits Raede niet willenn vurnemen noch inn werckung stellen, dann begert hen sulx vier jaer lanck unde niet langer geduerende van Stathelder, Cantzler unde Raidt mucht thoegelaetenn werdenn, dairop die Stathelder dertich der vernumpster burger laetenn bescheydenn, thenn einde dat dieselve der Gemeintenn der stat belastung ende gelegentheit unde vurnemen des Raitz vurgevenn sollenn umb derselver antwort dairup tho vernemenn, umb dairnae geschehenn tho laetenn alst behoerenn soll; Soe siinn huedenn datum disses die vurs. dertig burger myt meher ander burgerenn van der gemeintenn vur Stathelder, Cantzler unde Raide myt irer (vann wegenn der Gemeintenn) antwort erschenenn unde oick hoer noetturft unde beswernis tegenn gedachte Burgemeister, Schepenn und Raidt vurgedraegenn; uth welcke antwort unde vurdraegenn tusschenn Burgemeister, Schepenn unde Raith unde die gemeine burgerenn enich geschill unde unverstant erwassen, d'welcke twiste unde gebrechenn by Stathelder, Cantzler unde Raiden R. K. Mayesteyt verhoert siinde, hebben dieselve, myt believenn unde verwilligung Burgemeisteren, Schepenn unde Raith unde der Gemeintenn, Burgemeisteren, Schepenn unde Raith myt der Gemeyntenn verenight unde verdraegenn als volgt: Irstlich dat twelff persoenenn uther Sinter Claes-bruederschap unde uther elcker schutterie twelff persoenenn genoempt unde gestalt sullen werdenn, maeckende saemenn achtendevertig persoenenn, uth welckenn Burgemeistere, Schepenn unde Raith vierendetwintigh sullen kiesenn muegenn, unde uth denn vierentwintich sess persoenenn, die hem nutste unde bequembste bedunckenn, tot Giltmeisteren verordenenn, unde derselver in igelicher gilde einenn stellenn, diewelcke tendens van elckenn jaer bie denn Burgemeisteren, Schepenn und Raith inn geheell off inn deel gecontinuert off afgesath unde ander inn hoer plaetz gestelt sullenn werdenn, welcke sess mytten Burgemeisteren, Schepenn unde Raith mytsampt die ander achthienn op alle swaere zaeckenn der gemeintenn unde stat beruerende sullenn muegenn disponerenn unde dairop sluetenn, als tot waelfaert der stat und dat gemeine best dienenn sal, sunder enich forder verhael vann hoerenn gildenn tho muegenn nemen off dieselve daerumme tho muegenn versamelenn, unde dit vurs. oick myt furwardenn dat dieselve sess persoenenn uth krafft vann enigen giltbrieven by sich selffs sunder thodoin Burgemeisteren, Schepenn unde Raith mytsampt der ander achthienn niet sullenn muegenn statuerenn noch ordinierenn; Unde so enige gebrekenn onder den ambachtenn aengaende hoer ordinantiënn unde politiënn werenn off gevielenn, dat dieselvige by Burgemeisteren, Schepenn unde Raith myt denn vierentwintigh sullenn muegenn tot waelfart der stat unde der gemeynenn burgerenn corrigiert unde ter bester politiën gebracht werdenn. Unde soe enig unverstandt inn enigenn vurnemen, der stat belangende, tusschenn Burgemeisteren, Schepenn unde Rait unde denn vierentwintig geviele, dairmyt dan enicheit erhaldenn unde alle onwyll unde wederwerdicheit verhuet mach werdenn, sal alsulche unverstandt altiit staen tot declaratioenn Stathelders, Cantzlers unde Raide, dyt allet by provisioenn gehaldenn tho werdenn soe lange alst by K. Majt., Siener Majts. Stathelder, Cantzler und Raide anders hierinne versehenn und ordiniert sal werden; oick beheltlick inn als R. K. Majt. hoicheit unde gerechticheit unde der stadt inn hoerenn privilegiënn unverkort und in oerenn volkoemenn macht tho blievenn.

Des inn oerkonde siin deser placaiten twe myt Hoichgedachter R.K. Majt. als Hertougenn vann Gelre und Graevenn van Zutphenn upgedrucktenn secret zegels, des Siene Majt. inn desen Furstendomb gebruyckenn laetenn, bestedicht unde ider parthienn ein thogestalt.

Actum tho Arnhem den viiffentwintigsten dach Septembris, anno viiftienhundert unde soevenenvertigh.

Was nevens een opgedruckt zegel in roden wassche overdeckt met een papiere ruyte, getekent: J. Schenck.

Accordeert met siin origineel, quod attestor
Engelb. opten Noorth,
Secret.

BIJLAGE VII.

Ordonnantie op 21 Januari 1557 door den Arnhemschen magistraat vastgesteld over de verkiezing van 24 Gemeenslieden, van de Schepenen, Gildemeesters en den Stadsrentmeester 1).

Wy Burgemeisteren, Schepenen ind Raidt der stadt van Arnhem doin kondt ind tuegen mits disen apene vidimus-brieve, dat onser stad signaat dese naebeschrevene ordinantie van woirde tot woirden inholt:

Ordonnantie by Burgemeesteren, Schepenen undt Raedt sampt Gildemeysteren ind verordente burgers van weegen der Gemeynten der stad van Arnhem de 19 Januarii, in den jaere XV^{c} und seven ind viiftigen, eendrechtelicken averdragen, gesloeten ind eynhellich innegeruymt.

In den yrsten so sullen die alde Gildemeysteren alle jaer op Sint Agnieten dach den Eersaemen Raedt ses personen praesentiren by oren eedt van den bequemsten burgeren, omme van den sessen drie personen thoe kiesen tot nyhe Gildemeisteren in stadt der drie olde Gildemeisteren, die afstaen sullen, ind sullen drie olde behalden;

Welke ses, so niche ind alt, dat jaer aver alle saecken der stadt ind gemeynt aengaende van eyn Eersaem Raed geroepen ind vereedt sullen worden, omme in der saecken tho helpen raiden ende ordineren, als tot nut und waelfairdt der stad und gemeyn best behoiren sal, allet nae vermogen des gildebriefs ind reces van Stadtholder, Canceller, ind Raden dairup gegeven; ende wes buyten den sessen in sulcken saicken vurs. gehandelt mucht werden, sal nul ende van geender weerde gehalden werden.

Ende were ymants alsoo gekoiren, die sulx niet aennemen wuld, sal gebroickt hebben twelf goltgulden, id een deel vuir den Burgemeister in der tiit, id ander vuir die Stad, id derden deel vuer den Gildemeysteren ind Gemeynsluyden, omme tho verdrincken, end sal evenwel gehalden siin id officium an tho nemen ind tho bedienen, by verlies syner burgerschap.

Ende tot welker tiit die Gildemeysteren van eyn Eersam Raid gebaidt ziinde, ind vuer die anbestumpte ure niet koemen sonder behoorlycke onschult te doin an den Burgemeysteren in der tiit, sullen zy broicken eyn vierdeel wiins, daer oir die Burgemeester terstont voir sal laiten peinden ind den wiin mit den Gildemeysteren verdrinken, soo duck sulx geboert. Ende die Giltmeysters, van den Burgemeyster of eyn Eersam Raadt gebaid ziinde, sullen ongeroepen ter cameren mogen opgaen.

1) Deductie, bewijsstuk A 9. Het origineel schijnt verloren te zijn gegaan.

Item soo sullen die Gildemeisters alle jaer op Sint Agnieten dach presentiren 48 persoonen van den alrebequaemsten burgeren, die oer by oeren eedt in den bruderschap van Sinter Claes, drie schutteryen of uytten gansser Gemeinten dairtho nut tho siin bedunckt, uyt welcken eyn Eersam Raadt 24 persoonen tot Gemeinsluyden kiesen sullen ind den Gildemeisteren in schrifte averleveren, omme sich metten selven in allen saicken der stadt und gemeyne best belangende tho beraeden, soo die noot dairtho erforderden.

Ende oft ymant, soo gekaren siinde, sich weygerden, sal gebroickt hebben ses guldens, alles tot behoef als vurs. Ende tot welcker tiit die 24 Gemeinsluyden, van den Gildemeisteren gebaidt siinde, niet en komen vuer der uren hoir van den boeden angesacht, sullen sy gebroickt hebben eyn verdell wiins, soo duck sulcx geschiet, und die Burgemeester sal sulcx executieren als vurs.

Item sullen oick die Gildemeesteren drie persoonen in schrift stellen en den Ersamen Raedt presenteren, omme eene tot Rentmeester dairuyt tho nemen ende denselven eenen van de alden Rentmeesteren tho stellen, omme edt Rentmeestersampt tho bedienen, by welcken tween een Ersaem Raed eene uytten Raed toestellen sullen, so vern idt hun goet bedunckt. Ende inne gefal niemants van den Raedt daertho geordineert en wurde, sullen die twee idt Rentmeestersampt bedienen, ende sal dat loon der Rentmeesteren wesen elcx viif ende twintigh rydergulden. Ende of ymant sich hierinne weygerich maeckte, die sal der Stad gebroickt hebben viiftichduysent stehens tot behoef der Stadt of nae inhaldt der Stadt boeck.

Oick is verdragen, dat men die nyhe Schepenen kiesen ind nemen sal in der stad ind schependomb woenende, ind anders nergent kiesen noch haelen, ind sullen te loon hebben, als by ene gemeynen Raedt ordonneert is ind deels jaeren herwaerts gehadt hebben, met sulken vurbehalt, dat eyn Ersame Raedt by oer selve dat loen niet augmenteren noch vermehren sullen dan myt toedoen und consent der Gildemeysteren und verordenthe Gemeynsluyden.

Neffens diesen sullen die Schepenen oir twee ordinaris raetsdaegen, nementlyck Dingsdach ind Frydagh, ter weecke halden, ende die niet op die raetsdaegen en koomen ende buyten billicken oirsake uyt en blieven, genotiert und gemulctiert te werden, als van alts gewoonlick, of by swaerer poenen, als die Schepen daerop beraemen moegen.

Item der stad broicken sullen nu voortaen executiert worden by den Burgemeyster binnen jaers, een deel tot behoef des Burgemeesters ind dat ander deel tot behoef der Stadt van Arnhem.

Ende want dese ordonnantie met oren principalen ind mitter stad signaet collationerende befonden is worden toe accordiren, hebben wy Burgemeesteren, Schepenen ind Raedt der stadt van Arnhem vurs. onser stadt secreet zegel in oerkonde der waerheyt onder op 't spatium deses vidimusbrieves doen drucken.

Gegeven int jaer onses Heeren duysent viiffhondert agt ind viiftig den 21. dag des maents Januarii.

En was besegelt met een opgedrukt zegel in groen wasch
en getekent: R. Kempink Mqp.
Accordeert met siin origineel, quod attestor
Engelb. opten Noorth, Secret.

BIJLAGE VIII.

Bericht van 24 Maart uit de Amsterdamsche Dinsdaegsche Courant van 1703.

Nymegen den 24 Maert. Eergisteren is hier van de luyve afgekondigt het volgende placcaet:

Burgemeesteren, Schepenen en Raed sampt Gemeensluyden der stad Nymegen doen te weten, dat de Heeren Staten des Furstendombs Gelre en Graefschap Zutphen, hebbende gehoort en rypelyk gelet op de propositiën, voorslagen en goede officiën van de Heeren Haer Hoog Mog. Gedeputeerden, de Heeren Willem Baron van Lyere, Heere van beyde de Catwyken en 't Sant, Oosterwyk etc., in de Ridderschap van Holland etc., Godert Willem van Thuyl van Seroskerke, Heere van Welland, Nederhorst den Berg, Hostwaerde etc., Geëligeerde Raed 's Lands van Utrecht etc., en Borchart Joost van Welvelde 1), Heere van Sallyk en Veekaten, tot Buchorst en Meulekate, Drost van Ysselmunden 2) etc., samentlyke Gecommitteerdens ter Vergaderinge van de Hoog Mogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden etc. etc.,

Aen Haer Ed. Mogenden afgesonden tot wegneminge van alle discrepantiën, oneenigheden en verwyderingen in de Provintie van Gelderland en binnen de Steden van dien gereesen, hebben uyt goede insigten, redenen en motiven, alle tot rust en eenigheyd van de Provintie strekkende, goedgevonden, geresolveerd en verstaen by resolutie van den 22 Maert 1703, gelyk Haer Ed. Mog. daerby goedvinden en verstaen, op te heffen en te vernietigen niet alleen alle de proceduren en decreten tot Arnhem begonnen en gegeven, alsmede die Sententiën jegens de persoonen de Heeren Frans Romswinkel, Hendrik Singendonk en Reynier Verschoor, midsgaders Willem Vonk, en de Heeren Adriaen van Heert, Johan Ingenool en Frans van der Linden, Borgeren en Inwoonderen der stad Nymegen, den 5 December 1702 op een Landdag binnen Zutphen in de Gedeputeerde-Kamer by die van onse Rade in Gelderland, neffens eenige Adjuncte Leden deser Landschap uytgesprooken, maer ook alle anterieure en posterieure Placcaten, Resolutiën en schriftelyke Propositiën voor sooveel deselve de gemelde Stad, de voornoemde Burgeren en Inwoonders zijn concernerende, en daerjegens gemaekt en genomen zijn, in te trekken, te vernietigen en te casseeren; en op dat van dese Haer Ed. Mog. goede meyninge tot herstellinge van de ruste, liefde en eenigheyd een yeder soude kennisse hebben, is mede goed bevonden, dat de Magistraet van Nymegen hiervan behoorlyke publicatie binnen hare Stad en Schependom sal laten doen. Wien volgende de gemelde Burgemeesteren, Schepenen en Raedt sampt Gemeensluyden der voorsz. Stad hebben geresolveert en verstaen by dese Publicatie aen alle en een yegelyk daervan kennisse te geven.

Aldus gedaen en gepubliceert binnen Nymegen geduurende den extraordinaris Landdags-Vergaderingen, den 22 Maart 1703.

Ter Ordonnantie van Burgemeesteren, Schepenen en Raedt,
J. Singendonk, Secretaris.

Publicatum van de luyve binnen Nymegen den 22 Maart 1703,
J. H. Niehuysen, Roeydr.

---

1) Dit is juist. Elders heet hij Wellestelden, zie blz. 105, noot 1.

2) Dit moet zijn Ysselmuyden.

Waerover 's avonds de klokken zyn geluyd, veele schoone vuurwerken aengestoken en tot middernagt vreugde-tekenen bedreeven. Den volgenden dag zyn Haer Hoog Mog. Gedeputeerden en de leden van de Landschapsvergadering met een heerlyke maeltyd onthaeld. Heden hebben 3 burger-compagnieën te paerd, treffelyck gemonteerd en uytgedost, voor Haer Hoog Mog. Gedeputeerden en onse Burgemeesteren sig vertoond. Alles word tot een vroege veldtogt gereedgemaekt en is de bagage van den Baron van Opdam heden van den Bos hierdoor gepasseerd.

BIJLAGE IX.

Getuigenverhooren naar aanleiding van het optreden der Arnhemsche vrijwillige compagnie in de heerlijkheid Doorwerth, in den nacht van 13 op 14 September 1704 1).

Wy Dr. Johan opten Noorth, Burgemeester der stadt Arnhem en Richter der Hooge Heerlyckheydt Dorenweert, en Brandt Stevens, Schepen, en Hendrik Hendricksz., noot-schepen der voornoemde Hooge Heerlyckheydt, doen kondt en betuygen, dat voor ons in den gerichte derselver Heerlyckheyt verschenen zijn dese naervolgende persoonen en hebben voor de oprechte waerheyt verklaert, ten eersten Hendersken Evers, oudt seven- of achtenvijftigh jaren, getrouwt aen Hans Hendrick Eslingen, en heeft verklaert,

Dat omtrent twaelf en een uyr, tusschen Saturdagh en Sondagh, des nachts verscheyden gewapende mannen van Arnhem zijn gekomen in de Heerlycheyt Dorenweert voor haer huys, daer sy woont; roepende, dat sy de deur soude openen en een glas met brandewijn soude geven, en dat de maeght seyde geen brandewijn te hebben. Daerna eyschte sy een glas genever-water en seyde vermoeyt te wesen en van Utrecht quamen: en als de meyt antwoorde oock geen genever te hebben, eyschten sy een kan bier, en als daer geseyt wierden van binnen, de deur des 's nachts niet opendeden, hebben sy met sware houten op de deur soo sterck gelopen, dat de klinck en den haeck, daer de klinck in gingh, aen stucken vlogen en de deur opengingh; waerdoor in huys geraekt zijnde, met geweer en snaphaenen gewapent in het huis en de keucken gekomen zijnde, dwongen de meyt om de lamp aen te steecken en zijn daermede gekomen voor het bedde, daer de comparante op lagh, vragende waer haer man Eslingh was, en hebben de deeckens en laeckens opgeslagen en haer met het bloote hembt met geweldt in praesentie van veele menschen over de planck afgetrocken van het bedde en haer voor het bedde nedergeset, en hebben haer met een handt een zware slagh aen haer hooft geslagen, sonder dat sy weet, wie het gedaen heeft, al dat den eenen, die daerby was, scheel sagh: vraegende geduyrigh waer haer man was; seggende, dat haer man op het casteel was; waerna sy gegaen bennen na de bedden, daer de kinderen slaepen, vragende daer mede na de vader. Als deselve seyden sulcks niet te weten, hebben sy de soons van de

1) Uit eene missive der Ridderschap van het kwartier van Veluwe aan de Staten-Generaal van 9 October 1704, waarvan een exemplaar in de Arnhemsche Openbare Bibliotheek aanwezig is (niet bij Knuttel).

bedden gejaeght, slepende deselve buyten het huys en seer scherp vragende, waer de vader was, settende de jongste soon den degen op de borst en den anderen de tromp van het roer op de borst, omdat sy souden seggen, waer de vader was; waerna die gewapende personen — soo de soons haer verklaert hebben — den oudsten en den jongsten soon voor de deur met een touw aen malkanderen hebben gebonden en dwongen haer om op de banck voor de deur te moeten blyven sitten sonder in huys te mogen gaen; waerna, de jongste soon het touw los krygende, hebben sy occasie gehadt om haer kleeren te konnen aantrecken; waerna sy de comparante met de kinderen op de kamer hebben gejaeght en hebben den eenen soon, Peter, gelyck hy haer verklaert heeft, gedwongen om te wysen, waer Laurens, den onderscholtus, woonde, dewelcke sy oock uyt syn huys hebben gebracht en oock op de kamer van de comparante by haer en haer kinderen hebben gebracht, staende yemandt van die gewapende mannen met het bloote rapier voor de kamerdeur om te beletten, dat daer niemandt af konde komen; waernaer sy van de kamer afgehaelt en zijn na Arnhem gesleept, sonder dat sy tijdt gehadt heeft om haer schoenen te konnen aentrecken, met de muylen door dick en dun hebben moeten gaen; en terwyle sy alle dese affronten moesten lyden en op de kamer gesloten waren, hebben zy booter, broot, kaes en appelen vernielt en gegeten en hebben oock in den hof geweest, appelen afgeschudt en den toeback rondom den boom vertreden en de bancken uyt de grondt gesmeten, hetwelke de comparante alsoo op haer vrouwen waerheyt heeft behouden, praesenterende hetselve, soo noodigh, by solemnelen eede te verklaren.

Ten tweeden is voor ons verschenen Antony Muys, zijnde een soon van het huys, oudt omtrent twintigh jaren, en heeft verklaert, dat hy het stooten op de deur op den voornoemden tijdt wel gehoort te hebben en dat verscheyde gewapende mannen op de solder voor het bedde, waerop hy en twee van sijn broeders sliepen, met bloote rapieren zijn gekomen en hem en sijn broeders van het bedde gejaegt en hebben hem en den jongsten broeder met een touw aen malkanderen gebonden en gedwongen buyten het huys op de banck te moeten blyven sitten, staende aen beyde seyden een gewapent man met een bloot rapier om haer te beletten, dat sy niet op souden staen, waerna sy hem op de kamer hebben gebracht met Laurens, en haer klederen gebracht om die aen te trecken, staende yemant voor de kamerdeur met een bloot rapier om te beletten, dat niemandt van de kamer soude komen, en dat hy van de meyt gehoort heeft, dat die gewapende luyden het broodt, boter, kaes, appelen en andere provisie hebben genomen en opgegeten, en hebben haer soo nae Arnhem gesleept en heeft onderwegen gehoort, dat sy den kamerdienaer van Sijn Hoogh Gravelycke Excellentie, als sy hem brengen, doodt willen slaen, en heeft den deponent met solemnelen eede hetselve bevesticht sulcks soo gepasseert te zijn.

Ten derden is gecompareert op denselven tijdt in den voornoemden gerichte Pieter Muys, oudt sestien of seventien jaer, en heeft verklaert, dat omtrent twintigh mannen, met snaphaenen en degens gewapent, hem op de verhaelde manier uyt het bedde hebben gejaeght en hebben hem gedwongen het huys van Laurens, den onder-scholdt, te wysen en hebben hem omtrent halfwegens vastgehouden en daerna tusschen twee gehouden en aen het huis komende, hebben sy op een venster gestoten en geroepen om de deur open te doen en hebben terstondt met houten op de deur gestoten om deselve met geweldt open te maecken, en niet konnende openkrygen, heeft Laurens de deur van

binnen opengemaeckt, zijnde ondertusschen het huys van achteren en vooren beset en zijnde verscheyden van het gewapende volck Laurens gevolght, onder anderen Dr. Jan Swaen, en hebben Laurens gevangen genomen en zijn soo met Laurens en den comparant na het huys van Eslingh gekomen en haer beyde op de kamer by den anderen gebracht. En om sijn minderjarigheyt is hy van den eedt geëxcuseert, maer heeft met handttastinge verklaert voor Godt hetselve alsoo gepasseert te zijn 1).

Ten negenden compareerde op denselven tijdt Peter Knol 2), oudt vijf en twintigh jaren, en heeft gedeponeert als volght:

Dat den Heer Graef op sijn kamer te bedde zijnde en de deponent op de kamer gewaerschouwt wierde, dat de vrye compagnie van Arnhem in de Heerlyckheydt was 3) om Eslingen te ontsetten; dat den Heer Graef met hem deponent nae beneden is gegaen, vindende sijn domesticquen met wapenen voorsien en gereedt om Eslinger te ontsetten; dat den Heer Graef sijn volck niet heeft willen uytlaten, voor en aleer hy hadde laten sien of het van buyten voor het kasteel klaer was, ende vermeenende, dat daer seer veel volck gewapent voor de poort stond, de poort open zijnde weder heeft laten toemaecken en den deponent na boven na de poortkamer gestuyrt hebbende, eerst door een gebroocken ruyt op de trap gesien heeft, dat daer vijf ryen gewapende mannen met snaphanen voor de brugh stonden, macende omtrent sestigh ofte seventigh man, waerop den deponent gevraeght heeft: Wat wilt gy daeronder hebben? waerop den officier geantwoort heeft: Wy soecken Eslinger; waerop geseydt heeft: Gy moet hem soecken daer hy is; waarna hy op de poortkamer is gegaen om uyt een venster te beter met haer te spreecken, en seyde vorder: Gy hebt hier niet te doen; waerop den Officier weder antwoordde: Sy hebben ons gesecht, dat Eslinger hier is; waerop weder geantwoort hebbe, sy souden daer vandaen gaen: sy hadden daer langh genoegh geweest; waerop den Officier geantwoort heeft, dat sy quamen door ordre van het Quartier om Eslinger te haelen; waerop geantwoordt is: Ick weet van geen Quartier; dat sy daer vandaen soude packen; dat wy geen gewelt gewent waren op ons huys; als sy wat te seggen hadden, dat sy by dage souden komen als eerlycke luyden; dat men haer dan ten antwoort soude staen, maer niet op soo een manier; waerop den Officier seyde: Karel, weet gy wel tegen wie dat gy spreeckt? waerop seyde: Ick spreeck dien ick spreeck; ick segge, dat gy hier vandaen soude packen, of gy wilt sien wat wy doen sullen; waerop den Officier seyde: Wat woude gy dan doen? waerop ick seyde: Dat wy doen sullen, dat sullen wy doen; dat sult gy dan sien. Packt u hier vandaen, past op u: waerop een snaphaen uyt het venster stack ende seyde: Soo zijnder hier meer; waerop den Officier tegen het volck sprack en dat daer een groot romoer onder het volck quam en een schoot losgonck. En heeft den deponent dese syne getuygenisse met eede voor Godt Almachtigh bevestight.

---

1) Overeenkomstige verklaringen worden afgelegd door Marijcken en Jacomina Muys, zusters van Antony en Pieter Muys (het viertal schijnen voorkinderen van Eslingers vrouw te zijn), Carel Antoon Eslinger, de dienstmaagd Elisabeth Hendricks en Anneken Pelen, vrouw van den onderschout Laurens Jansz.

2) Kamerdienaar van den heer van Doorwerth.

3) De schout Eslinger en de onderschout Laurens Jansz. woonden op het gebied der heerlijkheid Doorwerth. Na Eslinger niet in zijn huis te hebben gevonden, gaat men naar het kasteel.

Ten tienden is gecompareert Bernardt Grambergen, oudt vijf en twintig jaren, verklaert boven van het kasteel geroepen te zijn om beneden te komen, omdat de vrye compagnie van Arnhem daer was om Eslingh te lichten; dat hy daerop op de poortkamer is gegaen ende gehoort, dat gevraeght zijnde: Wat maeckt gy hier? den Officier seyde: Wy komen om Eslingh te soecken, die na 't seggen van de vrouw op het kasteel was, en sulcks op ordre van het Quartier; waerop geantwoort wierde: Goede luyden komen by daegh; men is hier niet gewent gewelt te lyden, voornamentlyck by nacht; pack u hier gauw vandaen, of men zal andere noodige mesures nemen; waerop den Officier antwoordde: Wat duyvel, moet sulcke woorden niet spreecken van wech te packen, en heeft daerna een schoot los hooren gaen. En heeft de getuyge dese syne getuygenisse met solemnelen eede geconfirmeert.

Ten elfden is gecompareert Evert van Nes, oudt twee en twintigh jaren, verklaert, dat present is geweest, doen twee andre deponenten met den Officier Bouwens spraecken, dewelcke hy wel kende, soo aen de spraeck als in de maneschijn; heeft gehoort, doen Knol de snaphaen heeft getoont door het venster, dat Bouwens geroepen heeft: Geeft acht, herstelt den haen; waerop weynigh tijdts daerna een schoot van haer losgingh, waerop Bouwens driemael geroepen heeft: Wilde gy dan niet opendoen? waerop niet geantwoordt wordende, seyde Bouwens tegen sijn volck: Rechtsom keert u, marsch, en zijn zoo vertrocken. Den getuyge heeft deze verklaringe met solemnelen eede voor Godt Almachtigh bevestight.

En verklaren wy Richter en Schepenen der hooge Heerlyckheydt Doreweert, dat dese kondtschappen alsoo voor ons in den gerichte gepasseert zijn, en hebben tot bevestinge der waerheydt dese door des Richters zegel en des Secretaris onderteyckeninge bevestigen laten.

Geschiedt in den gerichte der hooge Heerlyckheyt Doreweert, den 15 September 1704.

Ter ordonnantie van Richter en Schepenen:
(getekent:) Frederick de Loos,
Secr. der Heerlyckheyt Doreweert.

Compareerden voor my Brandt Stevens, voor dese tijdt aengestelde Stadthouder, Schepen, Hendrick Hendricksz. ende Reyer Jacobsz., noot-Schepenen, Hans Hendricksz. Eslinger, Stadtholder der Heerlyckheydt Doreweert, ende heeft verklaert, dat comparanten op laetstleden Sondagh 's morgens, wanneer des naghts sijn huys door die soogenoemde vrye compagnie was overweldight, in huys komende heeft open gevonden sijn kasje, waerin sijn geldt lagh ende door hem bewaert wert; dat daer na hebbende gesien, heeft bevonden het daerin gelegen gelt weg was; dat sijn maenboecken nauwkeurigh daerop heeft nagesien en bevonden, dat het geldt, in het voornoemde kasje bewaert, heeft bedragen, volgens gemaeckte calculatie, eene somme van vierhondert drie en dertigh gulden eene stuyver; verklarende dit alles na sijn beste wetenschap waer en waerachtigh te zijn, onder beloften dese syne verklaringe op gesinnen met eede te stercken.

Actum Doreweert den achtienden September 1704.

In fidem extractu (sic):
Frederick de Loos, Secret. in Doreweert.

Compareerde voor mijn Brant Stevens, voor desen tijd aengestelde

Stadthouder, Schepen, Hendrick Hendricks en Reyer Jacobs, noot-Schepenen, Hendersken Evertz, huysvrouw van Hans Hendrick Eslinger, en heeft verklaert, dat sy voorleden Sondagh om ses uyren des 's morgens binnen Arnhem gevanckelyck gebracht sijnde, aldaer op 't Stadthuys is ternedergeset; dat omtrent elf uyren voor de Magistraet gebracht en geëxamineerd is over 't gepasseerde in haer huys; dat de comparante in specie hebben gevraeght over 't peylen en over 't aenteeckenen van 't geene in de Heerlyckheyt wierde geconsumeert: dat vorders de comparante, hebbende geklaeght over de harde bejegeningen in haer huys van de vrye compagnie soo genaemt ontvangen, welgemelde Magistraet heeft gepresenteert haer satisfactie te geven en vermits comparante niet konde weten die consumptie in haer huys gevallen, haer hebben toegetelt vijftien guldens, welcke een Heer van de Magistraet opnam en aen haer overgaf, terwyle sy protesteerden niet in staet te zijn de geledene schade te konnen begrooten en daerom refuseerde die toegetelde vijftien guldens aen te nemen, waerop de comparante neffens haer drie kinderen is gerelaxeert, hebbende in 't uytgaen haer gerecolligeert, dat over 't weghnemen van 't geldt uyt 't comptoir van haren man niet was gesproocken, en wederom keerende de Magistraet versocht om te hebben restitutie van de voornoemde penningen, waerop haer tot antwoort was toegevoecht, dat sy het een en 't andere nader soude opgeven; zijnde alsoo van 't Stadhuys met restitutie van haer mans geweer, uytgenomen den degen met een portépé en andere kleynigheden, wederom na den Doreweert gesonden; praesenterende dese hare verklaringe ten allen tyden met solemnelen eede te bekrachtigen.

Actum Doreweert den 18 September 1704.

In fidem extractu (sic):

Frederick de Loos, Secret.

Deze getuigenissen worden nogmaals bevestigd in een brief van 18 September 1704 van den heer van Doorwerth, graaf Anton van Aldenburgh, mede namens zijne moeder gericht aan de leden der Ridderschap van het kwartier van Veluwe. Daaruit het volgende:

Soodanige violentie en infractie in onse jurisdictie te lyden, waermede wy wegen de Edele Mogende Heeren Staten deses Furstendoms en Graefschaps beleent zijn, valt ons seer smertelyck en souden wy oock niet stilstaen om onse klachten daerover aen Haer Ed. Mog. als leenheeren en souverain te addresseren om reparatie van het voornoemde affront en geweldadige violeringe van onse jurisdictie te versoecken, maer dewijl daer geen wettige vergaederinge tegenwoordigh van de Landschap is en veellicht noch soo haest niet staet gehouden te werden, soo zijn wy genoodsaeckt geworden by deses tijdts gelegentheyt ons te addresseren aen U Hoogh Welgeb., te meer dewijl het fundament van de violentie gefundeert wort, omdat wy hebben achtervolght de resolutie van U Hoogh Welgeb., waerdoor alle ingezetenen van het quartier van Veluwen geordonneert is de aengestelde verpachtinge der generale middelen van de Nieuwe Regenten niet te erkennen nogh de pachters aen te nemen, waerom dan oock de nieuwe pachters de peil niet hebben toegelaten om onse ingezetenen de landtsmiddelen niet dubbelt te laten betalen, eens aen de pachters van de Nieuwe praetense Regenten en daerna weder aen diegeene, welcke namaels

daertoe na behooren mochten gequalificeert werden; versoeckende tegens alle dese violentiën en feytelickheden die nodige protectie, ten eynde daerdoor diergelyke voorvallen en daeruyt te ontstane ongelucken niet alleen in het toekomende werden verhoedt, maer ons oock voor het geledene affront en violatie onser jurisdictie behoorlycke satisfactie moge gegeven werden, sullende aen U Hoogh Welgeb. overlaten de nodige middelen daertoe te beramen, en dese onse klachten mogen vertoonen daer en soo sulks behoort.

BIJLAGE X.

Verbael van 't gepasseerde op den 11 en 12 October 1707, raekende de expeditie naer Wageningen, met de redenen daerby gevoegt, waerom deselve is ondernomen 1).

Het is een ieder kennelick, dat in de maend van Augusty laetsleden eenige gecommitteerdens uit de Gemeentens van de viiff Veluwsche Steden met voorkennisse van haere respective magistraten onderling aengegaen hebben seekere associatie met dat oogmerck voornamentlick om malkanderen by de regten en privilegiën en tegenwoordige forme van een vrye regeringe te helpen mainteneren.

Nu is 't gebeurt op den 3 October laetstleden, dat op een Quartiersdag binnen Arnhem gehouden de vier Veluwsche Steden, als Harderwik, Wageningen, Hattum en Elburg, zig van de Stad van Arnhem hebben afgescheurt en by die van de Ridderschap desselven quartiers gevoegt, wanneer men stont te stemmen over de begevinge van de vacante politicque charges; zig zoo verre vergetende, dat met en neffens viifftien jonkeren tegens de Stad van Arnhem zekere acte beteeckent en aen den Hove Provintiael gesonden hebben, doende daerenboven door den heere van Rosendael, lantdrost van Veluwen, in naeme van haer vier Steden protesteren tegens soodane conclusie, als de Stad van Arnhem wel en na de forme van regeringe genomen hadde, gelick uit de protesten en contraprotesten, daerover in 't reces des Quartiersdagh, in October 1707 binnen Arnhem gehouden, gerecesseert te sien is.

Nadat dit dan alzoo geschiet was, heeft de Gemeinte der stad Arnhem den 8 deses maends October een commissie gemaeckt na de Gemeintens der vier andere steden van Veluwen om haer op haere nieuws gemaeckte associatie te sommeren en vorders redres en eenigheyt tussen oere respective steden te bewerken.

Hier staet oock nog te noteren, dat de gecommitteerdens van de Stad van Wageningen tegens haere instructie sig met de Ridderschap tegens de Stad Arnhem hadden gevoegt, hebbende eenige van de presente leden van de magistraet der stad Wageningen in de Quartiersvergaderinge mondeling geprotesteert tegens de conduite van haere andere medegecommitteerden en ten dien einde geproduceert een schriftelyke instructie van haer Gesworen Gemeinte, waerby haer in mandatis gegeven was om zig met de Stad van Arnhem te conformeren en, wanneer de andere medegecommitteerdens des onaengesien by haer eerste sentiment bleven persisteren, hebben zig eenige gemeensluyden der voorn. stad Wageningen nae Arnhem begeven om serieuzelick

---

1) Dr. J. S. van Veen was zoo goed mij zijne copie van het oorspronkelijke handschrift op perkament in het Arnhemsche museum af te staan.

en selffs met eenige bedreiginge haer nogmaels te vermaenen om zig niet van de Stad van Arnhem af te scheuren en by de Ridderschap te voegen, dog alles te vergeefs; waerom dan oock de heer Landdrost wegens de Stad Wageningen mede heeft geprotesteert gehad, niettegenstaende sulke maniere van protesteren is ongehoort en tegens het regt en privilegie strydigh, als konnende nominatim selfs haer eigen protest en sonder de eerste van de Ridderschap als haeren president en hooft daertoe aen te soecken doen registreren.

Dit dan vooraff berigtsgewyse gesegt siinde, zoo is 't vervolgens gebeurt, wanneer de gecommitteerden uit de Gemeente der stad Arnhem op den 8 dezes tot Wageningen by de Gemeente van de voorn. stad zig addresseerde, dat deselve sig aenstonts met de propositie van die van de Gemeinte der stad Arnhem voegde, waerop de borgemeesteren Horst, Schaets, van Ede en den ouden kerkmeester Horst geduirende de besoignes van de voorn. Gemeente in haere vergaederinge intreedende wegens de magistraet (alwaer zy de pluraliteyt van stemmen uitmaeckten) niet alleen verklaerden voor nul en geender weerde te houden hetgene by de Gemeente geresolveert zoude worden, maer daerenboven ook hebben konnen goedvinden om den 10 deses door eenige van haeren aenhang uit de gildens en borgerye de gehele Gemeinte te ontsetten, voornamentlyck om redenen dat zy sig met de Stad van Arnhem hadden gevoegt, en wederom andere in derselver plaetse aen te stellen, met verdere intentie om de borgemeesteren Issum, Oliven en Daetselaer, als siinde van een contrarie gevoelen geweest, mede te ontsetten en sig alsoo volkomen meester van de regeringe te maeken, om welke redenen dan de voorn. ontsette gemeensluyden een gecommitteerde na Arnhem gezonden hebben met versoeck van hulpe ingevolge de gemaekte associatie.

Waerop de heeren borgemeesteren Bouwensch en Bassenn uit de magistraet siin gecommitteert om met eenige vrywillige manschap en drie stukjens canon, met genoegsaem kruit en loot voorzien, na Wageningen te gaen om de lydende Gemeente te assisteren. Dog alsoo wy selfs geen stadscanon hadden, is den commis Henrik van Bayen onder een acte van guarand gelast dese drie veltstukjens met siin toebehoor uit het Generaliteyts-magazyn te laten volgen; dog alsoo den voornoemde commys swarigheyd maekte, is de stadssmit gelast het slot van 't voorn. magazin op te steken en vervolgens geresolveert het voorn. canon met ziin toebehoor daeruit te doen halen.

Dienvolgens siin dan de voorn. twe heeren met omtrent 300 vrywillige manschap uitgetrokken, marcherende de compagnie ongetrouwde onder het commando van den heer Bouwensch vooraen, volgende daerop de compagnie getrouwde onder den heer van Bassenn, wordende de veltstukjens met haer toebehoor onder een genoegsaeme wagt agteraen gevoert. In dese ordre dan voorttrekkende tot op een half uur naby Heelsum aen de Wiltgraeff, wiert een halte van een groot uur gehouden, wordende aldaer het geweer gevisiteert, vorders kruit en loot aen alle de manschap uitgedeelt en het canon geladen, hetwelk gedaen ziinde, wiert in een criigsraet van de officieren van beyde de compagnien dese naervolgende dispositie en ordre van bataille beraemt, namentlik dat 21 man van de ongetroude onder het commando van den capitein Johan Sandik en een gelik getal van de getroude onder het commando van den capitein Henrik de Roller souden gedetacheert worden tot een avant-garde om in cas van oppositie d'attaque het eerste te beginnen; dat 30 à 40 passen verder het canon en immediatelyk agter het canon het overige corps van de ongetroude onder het commando van den heer Bouwensch, geassisteert

met den capitain Johan Swaen, volgen en dat daerop dan op een gelyke distantie van 30 à 40 passen de overige van de getroude vrycompagnie onder den heer van Bassenn, geassisteert met den capitein Johan Reyer, sluyten zouden, wordende agter geslooten door den capitein Derk Comans.

In dese ordre dan avancerende tot op een halff uur naby Wageningen, quam den secretaris van Wageningen by de avant-garde, vragende na den commanderenden officier, dewelke vervolgens na de heer Bouwensch gewesen wierd. By de heer Bouwensch komende zeyde hy, dat hy gesonden was van de magistraet van Wageningen om ons te waerschouwen van niet in haer stads schependom te komen, off dat anderzints protesteerde van alle onheylen; waerop de heer Bouwensch antwoorde, dat wy quamen niet als vyand, maer als vrint uit kragt van de associatie en om alle confusiën en disordres binnen Wageningen voor te komen en daerom hoopte, dat men ons in alle vrindschap ontfangen zoude; dog in val men feytelykheden tegens ons wilde gebruyken, dat wy ons dan soude moeten verweeren met dat gereetschap, dat hy voor ziin oogen sag. Wanneer den secretaris nu wilde vertrekken om dat rapport te doen, versoght de heer Bouwensch, dat hy, secretaris, eerst oock eens met den heer van Bassenn, die met en neffens hem commandeerde, wilde spreken; waerop dan den secretaris na agteren by den heer van Bassenn gereden is; hem hetselve als voorgemelt boodschappende, kreeg tot antwoort, dat hy in de generale criigsraet, die aenstonts stont gehouden te worden, met de heer Bouwensch en de andere officieren daerover spreken wilde en dat hy, secretaris, soo lange by haer blyven soude.

Wanneer wy nu den Wageningense berg voorby getrokken waren, wierd wederom criisraet gehouden en beslooten vorder te marcheren; wyders wierd goedgevonden den secretaris met die boodschap, hem by den heer Bouwensch ter eerster instantie gegeven, terug na de stad te laten vertrekken. Derhalven trokken wy dan vorder nae de stad aen in ordre en maniere als voren verhaeld. Wanneer wy nu tot omtrent 70 off 80 passen na aen de poort geavanceert waeren, vonden wy de poort geslooten, doch den borgemeester Horst, Schaets, van Ede, en den ouden kerkmeester Horst (door wat onvoorsigtigheyd off met wat intentie, is ons onbekent) buiten de poort, waerby sig Reinier van Schuylenburg, die voor eenige weken om ziin quade conduites ontset was, hadde gevoegt; welke viiff als hoofden en autheurs van de geheele beweginge en waerover de Gemeente alleenlick klaegde, geappretendeert en als een onderpant, waerop men alle letselen en ongemakken, die de onse in de stad mogten overkomen, konde verhalen, op een wagen onder een genoeghsaeme wagt geset wierde. Ondertussen wiert een detachement van omtrent 30 à 40 man gecommandeert om agter, daer den boven- en benedenweg in malkanderen loopt, front te maeken, opdat men van agteren niet mogte omcingeld off overvallen worden, wordende 3 off 4 man op de hoogtens om te recognosceren uitgezonden. Eer en bevorens dat bovengemelte voorgevallen was, hadden zig bereits eenige gemeensluyden by ons vervoegd, klagende nogmaels over het gewelt, haer door de voorn. vier borgemeesteren aengedaen, versoeckende door ons by haer regt gemeinteneert te mogen worden, en aldewiil wy, geliick gezegt is, de poorten geslooten vonden, versogten ons dese gemeensluyden, dat wy force wilde gebruyken, op welkers versoeck het dan gebeurt is, dat de heer Bouwensch, na alvoorens drie à viermael te vergeeffs versogt te hebben, dat men de poort wilde openen, en telkens tot antwoort krygende, dat men niet wilde openen en dat men, indien wy ons vandaer niet gaven, op ons

vuur zouden geven, op de laetste sommatie daer nog byvoegende, dat zy, indien wy niet aenstonts vertrokken, het eerste op ons zouden schieten; waerom wy dan genootsaekt waeren het canon voor de poort te planten. Ondertussen wierden eenige schooten boven uit een dack-venster van een huis, by de poort staende, op ons gedaen, dog zonder iemant te quetsen, waerom wy dan een canonschot op het gemelte dack lieten doen, hetwelk van dat effect was, dat men niet meer uit dat dakvenster op ons geschoten heeft. Verders om de poort te openen ziin nog 4 à 5 canonschoten gedaen en daardoor een redelyk gat in de poort gemaekt ziinde, kroopen eenige van de avant-garde (onder het gedurig lossen van haere snaphanen) daerdoor ende maeckten alsoo de poort geheel los, dewelcke dan alsoo geopent ziinde, ontmoeten ons in de straet eenige van de vrye compagnie der stad Wageningen tot ons hulpe gezonden ziinde. Voorts trokken wy in drie colomnes na de merkt, die wy aenstonts besetteden, stellende op ieder van de advenues van de merkt een stuk canon met een brandende lont, wordende by ieder stuk canon een wagt geplaetst, gelick ook by de wagen, daer het cruit en loot op geladen was. Verders wiert ieder poort beset met een wagt van 20 man; de overige manschap wierd tot een hooftwagt onder en op 't stadhuys gelegt. Dit dan alzoo geschiet ziinde wierd het woord uitgegeven (vryheyd) en vorder belast alle halff uuren te patrouilleren en alle menschen te doen van de straet retireren, hetgene den gantschen nagt door gecontinueert wierd. Ondertussen wierden des avonds alle de affgesette gemeensluyden door ons wederom herstelt, die dan oock aenstonts vergaderden en die vier voorn. borgemeesteren (die op het stadhuis gevangen gebragt waren) na de ordre en forme van haer reglement ontsetteden.

Ende alzoo sy geen bequaeme plaets hadden om de voorn. heeren te detineren, zoo versogten zy de magistraet van Arnhem, dat de voorn. heeren aldaer onder een acte de non praejudicando en onder beloften van deselve op versoeck van de Stad van Wageningen ten allen tyden wederom te sullen senden, mogten gedetineert worden; waerop dan die voorn. heeren onder een goed escorte des morgens, ziinde geweest den 12 deses, omtrent drie uuren nae Arnhem gezonden ziin.

Denselven morgen omtrent halff acht vergaderden de Gemeinte en gecommitteerden uit de gilden en schutterie, wanneer de heeren Bouwensch en Bassenn in de vergaderinge binnen verzogt wierden om haere consideratie over de te makene nominatie te willen geven. Nadat dan die heeren binnengestaen waeren, bedankten den president in name van de gantse vergaderinge de Stad van Arnhem en de goede borgerie van dien, betuigende noit te sullen vergeten den dienst aan de Stad van Wageningen bewesen, ons verseeckerende, dat altiid zouden tragten dese weldaet dankelyk te erkennen, waernae, nadat de voorn. heeren haere consideratiën gehoort en wederom afgetreden waeren, een nominatie tot vervulling van de schepensplaetsen by de voorn. Gemeentens en gecommitteerden gemaeckt wierd, ons oock daerenboven op alle vrindschap versoeckende, dat wy 20 off 25 man van onze manschap daer laten wilden, totdat de keur zoude geschiet weesen, alzoo het te vreesen stont, dat misschien eenige quaetwillige menschen, zoolange de regeringe niet ten eenemael gesuppleert en herstelt was, moeylickheden en nieuwe confusiën souden konnen aenregten, welk verzoek door den heer borgemeester van Issum, ziinde maer alleen van de gehele magistraet in de stad, gesecondeert wiert, belovende de vrye kost en dranck, alsoock vry logement en daerenboven nog twe schillingen daegs voor ieder der manschap, soo daer blyven souden, welk versoeck wy niet hebbende konnen weigeren, ziin daeromtrent

20 off 30 granadiers van de jonge, ongetroude manschap met 2 sergianten en een lieutenant gelaten. En vervolgens ziin wy (nadat de vrye compagnie der stad Wageningen de onse afgelost en wederom in onse plaets de wagt beset hadden) des naemiddaegs vertrokken en des avonds wederom binnen Arnhem sonder eenig ongemak off ongeluck behouden gekomen.

Dit verbael aldus by ons ondergeschreven opgestelt den 13 Octob. 1707.

W. A. Bouwensch. D. R. v. Bassenn.

DE LIJFARTS VAN HET HOF.

Conditiën by mynen heeren den Cantzler ende Raeden des Conyncx tho Hispanien etc., onses alregenedichsten heeren, in Gelderlandt verordent, den hoichgeleerden heeren Adriaenn van Stoutenborch 1), doctor in der medicinen, voorgehalden om als doctor tho Arnhem tho dienen.

In den eersten ziin hem toegeseyt ziin ordinariss gaigen, die Con. Maj., onser alregenedichste heere, den doctori medico, hier residerende, gegundt, namentlick achtien rydergulden tot tweëntwintich stuvers 't stuck des jaers, to weten 19 gl. 16 st. 2).

Noch van mynen heeren den Cantzler ende Raeden mit dat daer(aen) cleefft, te samen veertich keysersgulden van veertich goede stuvers 't stuck ende van der sementlicke Rekenkamere mit dat daeraen cleefft, zesthien derselver keysersgulden 3).

Edoch wanneer iemant van oire Wairde, Edle ind Lyeve zyner bedorff oft van nooden hadde, zal daerenboven betaelt ende in der billicheyt vernueght worden, toe weten: hy zal voir elcke visitatie hebben drie stuvers oft eenen halven snaphaen, daerinne mede begrepen zal ziin die ordonneronghe, die hy schryven zal, beginnende sulcx te loopen op huyden 4) ste Remigii, nementlick eersten dach Octobris naestcomende; ende voir den dienaren ende maechden halff gelt, nementlick een peertken 4).

Und wes hy van mynen genedigen heeren den Stadtholder 5) ende eenige cloisteren daerenboven verkrygen oft gewerven kan, sien oire W. E. ende L. voir goet aen ende gunnen hem des

---

1) Deze conditiën hebben oorspronkelijk gediend in 1567, toen Dr. Lambertus Philetus werd aangenomen, maar zijn in 1570 gewijzigd. Ik zal in noten den tekst van 1567 vermelden. Hier is doorgeslagen Lambertum Philetum.

2) De woorden: „to weten 19 gl. 16 st." ontbraken in de voorwaarden van 1567. 3) I. p. v. de woorden „mit dat — keysersgulden" hadden de voorwaarden van 1567: „des jaers als volcht, nementlick van mynen heere den Cantzler acht keysersgulden van twintich stuvers 't stuck ende voirt van yederen der Raeden een yegelick vier keysersgulden ende van yderen der twee griffiers twee keysersgulden nae olden gebruycke, ende van der sementlicke Reeckenkamer, daerinne begrepen die lantrentmeister ende tollenaer, twelff keysersgulden eens jaerlicx." 4) Het woord „huyden" en de slotwoorden „ende voir — peertken" ontbreken in de voorwaarden van 1567. 5) Hier volgden in de voorwaarden van 1567 de woorden: „ende Burgermeisteren, Schepenen ende Raedt deser stadt Arnhem", en achter „cloisteren" de woorden: „ende sunst anderen".

gairne. Des wordt der voirs. doctor gehalden den Cantzler, Raeden, Reeckenmeisteren ende anderen officieren voirs. ende oirer W. E. ende L. huysgesinnen in oiren krenckten, hoedanich die oick siin, periculoes oft anders, by tho staen ende, des versocht ziinde, die tho visiteren ende wie moegelick mit Goidts hulpe te helpen, voirbehalden hem zynen gebuerlicken loen ende salaris boven ziin ordinaris gaigen als voirs.

Und soe hy oick (als men verstaet) zekere gagiën off onderholt heeft van den Richter, Burgermeisteren ende Schepenen deser stadt Arnhem 1), dat men hem oick, woewael die voirgaende doctoren sullicx nyet gehadt en hebben, by deser nyet gemeynt en is to benemen off behinderen 2), so en zal hy nyemant anders dan den Stadtholder, Cantzler, Raeden, Reeckenmeisteren, Griffieren, Auditeuren, Secretariss, clerq ordinaris ende supposten van den Hove ende Rekenkamer vors. off derselver huysgesinnen, mit oick Richter, Burgermeisteren, Schepenen und mede andere officiers van der stadt alleen, daervan mede geregeert wordet, ende cloesteren voirs. in periculoese oft andere contagieuse siecten ende gebreecken bystaen noch oick over denselven om die te cureren gaen moegen 3).

Und sal derselver doctor nyet buyten der voirs. stadt ende schependomb Arnhem sonder consent ende voorbegeerten verloff ten wennichsten van den Cantzler voirs. moegen vernachten oft langer uuytreysen oft trecken; und wanneer dan sulcx mit verloff geschiet, zal verclaren, waer hy trecken wordt und waer men hem, ziins bedarvende, zal weten tho vinden.

Sal oick, woe hem dese voirs. gaigen ende conditiën nyet en genuegen oft wanneer hy sonst van hier vertrecken wol, tselve drie maenden te voirens den voirs. Cantzler, Raeden ende Reekenmeisters tho kennen geven moeten, woe oick e converso wanneer men hem nyet langer hebben wol, van geliicken hem opgesacht worden sal, ende is ende wordt derselver doctor Adrianus van Stoutenborch op alle die voirs. conditiën by den voors. Cantzler, Raeden ende Reeckenmeisters aengenomen.

Aldus geschiet tot Arnhem in den Raede van Gelderlandt (dickgemelten doctor die voirs. conditiën aennemende) den eersten dach Octobris XV^{c} zoeventich 4).

(Naar de minuut in de Brieven uit en aan het Hof No. 2400.)

J. S. v. V.

---

1) Van de stad Arnhem trok hij blijkens de rekeningen 18 gld. per jaar.

2) I. p. v. de woorden „Und soe — behinderen" hadden de voorwaarden van 1567: „Edoch zoo hy van der stadt Arnhem geen jaerlicx gaigen oft onderholt en heeft". 3) De in de voorwaarden van 1567 hierop volgende bepaling is natuurlijk niet in die van 1570 overgebracht: „ten waere dan dat eenighe andere, tzy burgermeisters, schepene ende raeden der voirs. stadt yder voir siin persoon oft eenighe cloesteren hem yetwes, daer hy mede tevreden were, jaerlicx toeleggen wollen, in welcken gevalle hy dieselve ende haere huysgesinnen — doch mit voirweten der Cantzlers ende Raeden voirs. — oick visiteren zal moegen in periculoese ende contagieuse siecten." 4) In de voorwaarden van 1567 stond: „den XVIIden dach Septembris XV^{c} zoevenendetzestich."

HET AMBT RHEDEN ONDER HET BESTUUR DER JONKERS (1719—1797).

DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

Van het bestuur der Veluwsche ambtsjonkers is niet bijzonder veel bekend. Een zeer kostbare bijdrage heeft de Barneveldsche burgemeester Mr. C. A. Nairac geleverd in zijn „Barneveld onder de regering der ampts-jonkers, 1648—1795 (Barneveld 1871), ofschoon ik door vergelijking met hunne Rhedensche ambtgenooten den indruk heb gekregen, dat hij de Barneveldsche jonkers wel wat hard heeft beoordeeld. Voorts is door de heeren T. Pluim en H. van Gortel in het eerste deel hunner Geschiedenis der Neder-Veluwe (Barneveld z. j.), blz. 71 en 72, en bovenal in het tweede deel, blz. 1—51, tamelijk veel medegedeeld uit de met het jaar 1654 beginnende resolutieboeken der ambtsjonkers van Ede, maar verder is mij geen geschrift over hun werkkring bekend, zoodat het mij voorkomt, dat iedere uitbreiding onzer kennis dienaangaande welkom moet zijn, te meer daar zij tevens in zich sluit vermeerdering onzer kennis van de plattelandsgeschiedenis, die zoo uiterst moeielijk is te erlangen. Mij was het een hoogst aangename verrassing, toen mij bleek, dat zich op den huize Rhederoord het resolutieboek der ambtsjonkers van Rheden over nagenoeg de geheele 18de eeuw bevond, en mij dit door den heer C. M. Baron Brantsen van Wielbergen welwillend ter raadpleging werd afgestaan, waarvoor ik hem hier gaarne openlijk mijn hartelijken dank betuig.

Ik wil trachten met behulp van dit boek een beeld te geven

van den omvang van het ambtsjonkerlijk bestuur, zooals zich dit allengs had ontwikkeld, waarbij het natuurlijk niet aan gelegenheid zal ontbreken om de aandacht te vestigen op den toestand van het ambt en zijne bewoners.

Het ambt Rheden bestond uit dezelfde plaatsen, die thans de gemeente van dien naam vormen, nl. Velp 1), Rheden, de Steeg, Ellecom, Dieren, Spankeren en Laag Soeren. Dieren was nog geen kerkdorp en behoorde evenals Laag Soeren in het kerkelijke tot Spankeren.

Alvorens tot de behandeling van mijn eigenlijk onderwerp over te gaan wil ik, daartoe in staat gesteld door het archief der Veluwsche ridderschap 2), een overzicht geven van hetgeen dat archief over de toelating en bevoegdheid der ambtsjonkers bevat.

Bij reglement van 3 September 1675, goedgekeurd door den stadhouder Willem III op 22 Januari 1677, was de verschrijving der Veluwsche ridderschap ten kwartiersdage geregeld.

Dit reglement bepaalde o.a., dat de leden der ridderschap den hervormden eeredienst moesten belijden, 22 jaren oud zijn en gesproten uit een vóór 1500 als riddermatig tot de landschaps- en kwartiersvergaderingen beschreven geslacht, in het bezit van ten minste 25 morgen land in één ambt ter waarde van 12000 daalders 3).

Voorts bepaalde dit reglement: „Sullen oock geen personen tot amptsjonckeren in den ampten verschreven ofte aengenomen moghen werden als die tot mondighe 4) jaeren gekomen ziin, die hier in 't quartier fixum domicilium houden, ende sullen sigh deselve aen de amptsjonckeren van het ampt, daer sy geërft ende gegoet ziin, aengeven ende betonen haer qualificatiën in den bloede ende goede, als hierboven, ende sullen de stucken alsdan in handen van den officier 5) gegeven werden, om ter naester vergaderinge van 't Quartier aen de alinge ridderschap rapport (te) doen ende de stucken aen deselve over (te) leveren."

Men ziet, de eisch van belijding van den hervormden eere-

1) Velp had in vroegere tijden een ambt op zich zelf gevormd, maar was bij plakkaat van 17 October 1573 bij het ambt Rheden gevoegd, evenals Oosterbeek bij Renkum (van Loon, Groot Gelders placaetboeck I, kol. 631).

2) Rijksarchief in Gelderland.

3) Bij het nadere reglement van 1711 werd bepaald, dat dat goed onbezwaard moest zijn en zonder toestemming van de ridderschap niet mocht vervreemd of bezwaard worden. 4) Dit werd in 1711 bepaald op 20 jaren.

5) In dit geval de Richter van Arnhem en Veluwezoom.

dienst, die den leden der ridderschap gesteld was, gold toen nog niet voor de ambtsjonkers.

Op 30 Juli 1691 werd door de ridderschap voor de ambtsjonkers het volgende eedsformulier vastgesteld:

„Wy onderschreven belooven het recht en interesse der ridderschap en amptsjonkeren te sullen voorstaen, des ampts best en welstant bevorderen en helpen administreren goede, onpartydige en onvertoogene justitie sonder aensien van personen, verwanten ofte vrienden, sonder gunst ofte haet en voorts sonder alle eensydige en onrechtmatige insichten na beste kennis volgens de rechten en welhergebrachte gewoonten en soo het behoort. Soo waer help ons Godt almachtich."

Dit formulier werd in het resolutieboek door allen, die den eed hadden afgelegd, geteekend.

Op denzelfden dag werd een ontwerp-reglement op de wijze van toelating van leden der ridderschap en ambtsjonkers behandeld, waarvan artikel 7 bepaalde, dat de schatting van de daartoe vereischte goederen zou geschieden door den officier en de gezamenlijke jonkers van het ambt, waarin zij lagen. Dit reglement kwam eerst na langen en heftigen strijd tot stand.

In 1695 werd het boven bedoelde artikel aangevuld met de bepaling, dat de officier en de ambtsjonkers zich bij de bezichtiging en schatting der goederen zouden mogen toevoegen 2 of 3 onpartijdige deskundigen. Toen zich tegen deze bepaling verzet openbaarde, stelde een tot wegneming der bezwaren benoemde commissie op 29 Januari voor, dat de deskundigen zouden moeten zijn huislieden, wonende in de nabijheid der te schatten goederen en dat zij hun schatting door een ten overstaan van officier en jonkers af te leggen eed zouden moeten bekrachtigen.

Naar het schijnt, werd met het door het reglement van 1675 voorgeschreven fixum domicilium de hand gelicht: ten minste op 5 Februari 1701 werd bepaald, dat de ambtsjonkers fixum domicilium in hun ambt moesten houden, m. a. w. niet alleen „vuer en licht in een gehuerde camer laten opgaen, maer effective den meesten tiit van 't jaer in 'tselve woonen", op verlies van hun comparitie als ambtsjonkers 1).

1) Dat hieraan de hand werd gehouden, bleek in 1711 (17 April), toen aan Rudolf van Keppel tot Dingshof, ambtsjonker van Heerde, van wien gebleken was, dat hij geen fixum domicilium meer hield, gelast werd binnen 6 maanden hierin te voorzien, terwijl hij bij verzuim van zijn comparitie als ambtsjonker zou verstoken zijn en blijven.

Met betrekking tot de waarde van het goed werd op 20 Januari 1702 vastgesteld, dat in het belang eener zuivere beoordeeling van de opbrengst de schatting zou moeten plaats hebben tusschen 1 April en 30 September, en tevens dat in geval van verkoop van een deel van het goed de leemte aanstonds door aankoop van ander goed zou moeten worden aangevuld.

Een belangrijk deel van de bemoeiing der ambtsjonkers strekte zich, gelijk wij straks nader zullen zien, over het innen der kwartierlijke middelen uit. Te dien aanzien was op 1 December 1683 de volgende regeling getroffen:

„Is na deliberatie met eenparicheyt van stemmen goetgevonden ende geresolveert, dat voor 't toecomende den ontfanck van 's quartiers middelen en impositiën, geene uytgesondert, in de respective ampten van Veluwen en Veluwenzoom sal ziin en blijven ter dispositie van den outsten amptsjoncker in der tiit, ongepraejudicieert nochtans diegeene 1), die daervan tegenwoordich in possessie ziin."

Dit punt werd nader geregeld bij besluit van 11 Mei 1730 en wel in dezen vorm:

„Goedgevonden en verstaan, dat de termynen, tot betaelinge der verpondinge, van jaer tot jaer by publicatie van d'Ordinaris Heeren Gedeputeerden gereguleert wordende, in desen sullen genomen werden tot een eynde en begin der respective administratiën, te weten dat d' erfgenamen van den afgestorven of affstervenden oudsten amptsjonker sullen trecken en genieten het voordeel van den termiin der gehevene verpondinge volcomen uyt, waarin deselve komt t' overlyden, en dat de daarop volgende termiin sal beginnen te loopen tot voordeel van den opvolgenden oudsten amptsjonker; voorts dat het voordeel van den ontfangh der amptslasten, voor sooveel uytgeset siin, en van de redemptie der 5 speciën 2), in val die t' eeniger tiit moghte ingevoert worden, alsmede van den 40. en 50. penningh by d' erfgenamen van den oudsten amptsjonker het geheele sterfjaer uyt genoten sullen werden en dat het daerop volgende jaer tot voordeel

1) Blijkbaar was daartoe vóór dien tijd geen bepaalde persoon aangewezen. Zoo halen de schrijvers van de Gesch. der Neder-Veluwe in dl. II op blz. 17 een besluit van de jonkers van Ede van 20 Februari 1666 aan om den oudsten jonker van hun ambt „vermits het overlyden van den scholtis van Ede" als ambtsontvanger aan te stellen.

2) nl. bezaaide grond, vee, gemaal, zout en geslacht.

van den volgenden oudsten amptsjonker sal beginnen te loopen."

Wij hebben boven gezien, dat een jonker, die in eenig ambt als ambtsjonker wenschte toegelaten te worden, zijne stukken bij de fungeerende ambtsjonkers moest inleveren, die ze dan met hun preadvies aan den officier deden toekomen. Het geval kon zich echter voordoen, dat in een ambt tijdelijk slechts één of zelfs geen ambtsjonker was. Het eerste geval treffen wij o. a. aan in 1760 in het ambt Heerde en in 1771 in het ambt Epe, het tweede in 1735 in het ambt Renkum en in 1794 in het ambt Ermelo. Wat moest er nu gebeuren voor het geval dat zich iemand wenschte aan te melden voor toelating als ambtsjonker in zulk een ambt? Het resolutieboek der ridderschap geeft hierop antwoord. Toen in 1760 in het ambt Heerde G. F. van Dedem tot Vosbergen de eenige ambtsjonker was en iemand toelating als jonker van dat ambt begeerde, werden tot het onderzoek van diens aanspraken door de ridderschap twee jonkers uit een ander ambt aan van Dedem toegevoegd. En toen in 1735 P. H. van Goltsteyn als ambtsjonker van Renkum wenschte toegelaten te worden, alwaar destijds geen enkele jonker was, werd den aspirant toegestaan zich met zijn verzoek onmiddellijk tot de ridderschap te wenden 1).

Deze regeling berustte in hoofdzaak op het hieronder volgende besluit van 2 April 1733:

„Is goetgevonden en verstaan, dat de bestieringe van de domesticque huyshoudinge van een ampt, daarin geen jonkeren siin of jonker is verschreven, door den heer lantdrost in Veluwen en door den heer richter in Veluwensoom respective met assumtie van een jonker uyt Veluwen of Veluwensoom sal werden waergenomen; dat welgemelde heeren Lantdrost en Richter respective uyt Veluwen of Veluwensoom daartoe sullen assumeren sodane jonker als deselve ten besten en met de meeste menage van het ampt sullen vermeenen te behooren, so nogtans, dat Haar Welgeb. door d' authorisatie en assumtie tot bestieringe van de domestique saaken van dat ampt niet gequalificeert werden om op d'uytsettinge van de verpondinge verschreven te moeten werden; dat d' heeren Landdrost of Richter met haar geassumeerden jonker Haar Welgeb. vacatiën

1) Toen in 1766 F. H. van Dedem, eenige ambtsjonker van Doornspijk, overleden was, werd het beheer over dat ambt overgenomen door den Landdrost en een ambtsjonker van Nykerk.

en reyskosten met discretie sullen mogen declareren ten laste van sodane ampt en dat daarvan de betaalinge sal geschieden uyt de provisie van den maanpenningh, welke ordinaris aan den oudsten amptsjonker werdt uytgekeert, en so daaruyt niet konde gevonden werden, uyt d' amptslasten;

eyndelyk so geduurende die administratie den ontfangh van so een ampt moghte komen te vaceren, sullen welgemelde heeren officieren met haar geassumeerden jonker bevoeght wesen een nieuwen ontfanger provisioneel aan te stellen, geliik ook, ingeval een kostersplaatse moghte vacant werden, deselve een nieuwen koster sullen mogen aanstellen en omtrent de beroepinge van predicanten verrighten 'tgeene de jonckeren van de respective ampten in sulke gevallen gewoon siin te doen."

Gelijk wij boven gezien hebben, konden ook Roomsch-katholieken tot ambtsjonker benoemd worden. Hierin kwam echter verandering door dit besluit der ridderschap van 6 Juni 1732:

„Is na deliberatie goedgevonden en verstaan, dat den 7 artikel van het nader reglement op de admissie van de ridderschap des quartiers van Veluwen, den 9 Junii 1721 gemaakt en gearresteert, sal worden geamplieert in deser voegen, dat agter de navolgende woorden: sullen ook geen personen tot amptsjonkeren in de ampten verschreven nogte aangenomen mogen worden als die 20 jaren oud siin, sullen worden gestelt de volgende woorden: die professie doen van de waare christelyke religie."

Een eigenaardig voorval in verband met deze wijziging der bevoegdheid verdient opgeteekend te worden. Op 3 April 1733 werd Alard Seyno van Hacfort tot het Veenhuis als ambtsjonker in het ambt Voorst admissibel verklaard, ofschoon hij Roomsch-katholiek was. De ridderschap nam nl. aan, dat hij zijn verzoek om toelating reeds had gedaan vóór het tot stand komen van de ampliatie van 6 Juni 1732.

De jonkers hielden vergaderingen op onbepaalde tijden 1),

1) Ten bewijze hiervan laat ik een opgave volgen uit de jaren 1720—1732:

1720	4 vergaderingen.	1727	1 vergadering.
1721	geene.	1728	1 „
1722	„	1729	1 „
1723	3 vergaderingen.	1730	4 „
1724	7 „	1731	2 „
1725	1 „	1732	geene.
1726	1 „		

wanneer de zaken van het ambt hun bijeenkomen vereischten. Deze vergaderingen hadden nu eens plaats ten huize der leden, dan weder b.v. in het Rhedensche veerhuis of de Roskam; ook wel eens binnen Arnhem in de Groote kerk, het stadhuis of ten huize van den secretaris of elders. In die vergaderingen bekleedde de oudste ambtsjonker het voorzitterschap, die ook het archief onder zich had. Hoe het bij overlijden van zulk een oudsten jonker ging, zien wij uit het in 1730 in het resolutieboek opgeteekende. Toen G. A. van Rheede, heer van Hervelt, overleden was, werd aan twee der heeren opgedragen zich bij de weduwe te vervoegen, afgifte tegen ontvangbewijs van het archief enz. te verzoeken en een en ander aan den nieuwen voorzitter over te geven.

Het spreekt wel van zelf, dat de heeren voor de aan hun ambt verbonden bemoeiingen eenige schadeloosstelling ontvingen. Tot die bemoeiingen behoorde o. a. het bijwonen van de zittingen van het hoog adellijke landgericht van Veluwe 1) en dat niet alleen in hun eigen ambt; bij besluit der ridderschap van 19 April 1731 toch was bepaald, dat de twee jongste of laatst toegelaten jonkers in elk ambt gehouden zouden zijn om de gerichtszittingen in alle 13 gerichten 2) der Veluwe bij te wonen zonder daarvoor buitengewone vacatiegelden te mogen vorderen.

Ten aanzien der vacatiegelden vinden wij op 20 Januari 1760 bepaald, dat elke jonker „niet alleen wanneer in ampts-saken comen te besoigneren en te vaceren, hetsy een halve hetsy een gehele dag, maar ook wanneer Haar Hoogwelgeb. 't nagerigt van die saken tot den ampte van Rhede specterende, binnen Arnhem te houden, comen te respicieren en by te wonen, voor ieder dag sal genieten ses guldens, sodanig dat ieder heer alsdan siin eigen kosten sal doen."

Dit besluit was genomen in een tijd van bloei voor de ambtskas. Eenige jaren later was hierin ten gevolge van aanzienlijke herstellingen van kerkgebouwen enz. een omkeer gekomen. Met het oog daarop werd besloten hiervan afstand te doen „by provisie en totdat de cassa van 't ampt in beter

1) Zie hierover onze Bijdr. en Meded. VIII, blz. 239.

2) Deze waren: Rheden, Brummen, Voorst, Apeldoorn, Epe, Heerde, Doornspijk, Ermelo, Putten, Nykerk, Barneveld, Ede en Renkum. Apeldoorn viel af in 1748, toen het Loo tot eene hooge heerlijkheid werd verheven.

staat sou siin," maar dat zij dan alleen, „wanneer het nagerigt, binnen Arnhem gehouden, quamen te despicieren 1), ieder voor het waarnemen van deselve soude genieten 6 gld."

Dat in 1773 de toestand nog niet bepaald gunstig was, kunnen wij duidelijk bespeuren uit het op 4 Mei van dat jaar met algemeene stemmen genomen besluit, dat „alle jaer op den 4 Maii an den oudsten heer amptsjonker voor alle gehoudene vacatiën, uytgezondert die van 't nagerigt, door den substituut-ontvanger deeses ampts sal worden betaalt viiftigh gulden en aan de andere heeren jonkeren ieder dertigh gulden".

Dit besluit werd op 11 Augustus 1777 gewijzigd en wel op eene wijze, die een loffelijk getuigenis aflegt van de belangeloosheid der Rhedensche jonkers, die zich daarin dus, naar het schijnt, gunstig onderscheiden hebben van de Barneveldsche, van wier baatzucht Nairac sterke staaltjes weet mede te deelen. Zij besloten nl. wegens de zware op het ambt drukkende lasten voorloopig afstand te doen van de hun jaarlijks toekomende 30 gld. en dat slechts de voorzitter zijne 50 gld. zou houden.

De ambtsjonkers werden bijgestaan door een secretaris of scriba, die door het college der jonkers benoemd werd. Doorgaans was het een Arnhemsch advocaat. In 1764 beweerde de nieuwe voorzitter A. D. van Spaen, na volgens gewoonte een nieuwen substituut-ontvanger — over wien later — aangesteld te hebben, bevoegd te zijn dezen tevens tot scriba aan te stellen en ging zelfs zoo ver den titularis te gelasten het ambtsarchief aan den door hem aangestelden persoon over te geven. De jonkers, door den secretaris om hulp aangeroepen, beslisten evenwel, dat hun collectief de benoeming van dezen ambtenaar toekwam.

Wij kunnen nu van de personen der ambtsjonkers afstappen om tot ons eigenlijk onderwerp, den aard en den omvang van hun bestuur over het ambt, over te gaan. Ik moet hierbij vooraf opmerken, dat mijne mededeelingen zich zullen bepalen tot de 18de eeuw. De heer Nairac en de schrijvers van „De Geschiedenis der Neder-Veluwe" beschikten over een ruimer arbeidsveld: hun stond bovendien nog een groot gedeelte der 17de eeuw ter beschikking. Maar al is het tijdperk, waarover zich mijne gegevens uitstrekken, meer beperkt, toch vertrouw

1) Verschrijving voor *respicieren*.

ik, dat het mij zal gelukken een tamelijk volledig beeld te geven van het bestuur ten platten lande op de Veluwe in den aan de autonomie der gemeenten voorafgaanden tijd. De lezer zal dan zelf kunnen beoordeelen, in welke opzichten het bestuur der ambtsjonkers overeenstemt met of afwijkt van het tegenwoordige bestuur der gemeenten.

Ter bevordering van een duidelijk overzicht zal ik de verschillende takken van het ambtsjonkerlijk bestuur afzonderlijk behandelen en beginnen met den nervus rerum, de geldzaken, hunne bemoeiing met het innen der verponding, de ambtslasten en ambtsinkomsten.

Ik acht het niet overbodig een enkel woord vooraf te laten gaan over de onder den naam van verponding bekende belasting. Deze was in 1651 ingevoerd ter vervanging van de schildschatting, waarvan zij in werkelijkheid maar weinig verschilde. Zij bestond in den 16den penning van de zuivere opbrengst der landerijen en den 9den penning van de waarde der huizen. (Zie bijlage II.)

Voor ieder ambt werd door den officier en de jonkers met medewerking van zetters, die gekozen werden uit de „treffelyckste geërffden", een cohier vastgesteld, dat jaarlijks herzien en door den officier met de jonkers en afgevaardigden der hoofdstad werd vastgesteld 1). Tevens werd dan een begrooting opgemaakt van de vermoedelijke uitgaven van het ambt en in verband daarmede het aantal opstuivers per gulden, afwisselend tusschen 3 en $4^1/_2$, bepaald. In die bijeenkomsten werden ook reclames tegen het cohier behandeld, zooals b.v. in 1657, die soms aanleiding gaven tot wijziging van het tantum, hetzij door verhooging, hetzij door verlaging. Zoo b.v. werd het oorspronkelijke bedrag van 9379 gld. 10 st. 8 penn. in 1657 gebracht op 9087 — 2 — 4, omdat gebleken was, dat sommige perceelen dubbel waren gezet, andere pastorieland en dus vrij waren, enz. Ten aanzien van het laatstgenoemde werd in April 1662 door den Kwartiersdag besloten die vrijstelling op te heffen, waardoor het bedrag weder tot 9119 — 0 — 9 steeg. Het spreekt van zelf, dat aanbouw van huizen en ontginning van woeste gronden mede invloed hadden op het bedrag van het tantum. Zoo werd op 15 September 1723 door de ambts-

1) De verbalen der zetting en de cohieren der verponding van de Veluwsche ambten berusten in het oud-archief der gemeente Arnhem.

jonkers een onderzoek gelast, of eenig nieuw aangemaakt land wel op de maancedul was gebracht, die daardoor verhoogd zou zijn. Wij moeten wel aannemen, dat er in de 18de eeuw weinig verandering is gekomen; althans van 1662 tot 1793 blijft het vaste bedrag 9119 — 0 — 9.

Het tantum werd aan den landrentmeester-generaal uitgekeerd, de opstuivers aan den ontvanger van het ambt, den oudsten ambtsjonker, die, zooals reeds met een enkel woord is aangeduid, het geldelijke beheer niet in persoon voerde, maar het onder zijn toezicht en verantwoordelijkheid opdroeg aan een substituut-ontvanger, die met hem kwam en ging.

Van de uitzetting, die op verschrijving door de hoofdstad van het kwartier nu eens jaarlijks dan weder om de twee jaren plaats had, werd een verbaal opgemaakt. De uitzetting had aanvankelijk plaats in het ambt zelf, eerst doorgaans ten huize van den predikant van Rheden, later van den schout en na 1747 in het stadhuis te Arnhem. Op 3 Juni van dat jaar besloot de magistraat gunstig te beschikken op een verzoek van de Rhedensche ambtsjonkers, „dat by provisie en tot weerseggens toe de uitsettinge des gemelten ampts alhier binnen Arnhem in plaatse van tot Rheden mogte gehouden worden." De aanleiding tot dit verzoek is mij niet gebleken.

In verband met de verponding volge nog deze mededeeling: In de vergadering van 4 November 1765 werd bepaald, dat de tractementen, die uit de verponding betaald werden (schout, onderschouten, kosters, schoolmeesters enz.) uit die verponding, d. i. „wanneer (d. i. nadat) deselve geinnet en ontfangen word, ook eerst behoorden te worden betaald, en is dienvolgens goedgevonden den ontfanger te gelasten om by provisie geen tractementen (schoon verschenen) aan voors. schout enz. eerder te betalen dan over datselfde jaar, als de verponding gemaand en ontfangen word." Dientengevolge ontvingen zij hun tractement een jaar te laat, „aangezien de verponding altoos een jaar later dan de tractementen, die komen te verschynen, ontfangen en geïnd word" 1).

---

1) Dit was van den aanvang af het geval geweest. De aanhef van het eerste verbaal na de invoering der verponding luidt:

„Op huyden den 8 Junii 1652 siin in den ampte van Rhede vergadert . . . . ende hebben voor den jare 1651 . . . . ingevuyrt de verpondinge."

De verklaring hiervan is te zoeken in de omstandigheid, dat de Landdag wel

Ter verduidelijking van het boven uiteengezette laat ik hier volgen twee verbalen, die ik opzettelijk met 100 jaren tusschenruimte gekozen heb.

RHEDEN 1661.

Op huyden den 3den Septembris 1661 siin in den ampte van Rheden op den huyse Nederhaegen vergaedert die Edele ende Erentfeste Fredrick van Essen tot Langelaer, raet in Gelderlant ende richter tot Arnhem ende in Veluwenzoom, Carl van Delen, Herman van Delen, Adam van Meeckeren, Johan van Wiinbergen, raet in Gelderlant, Johan van Arnhem ende Paul van Arnhem, mitsgaders die burgemeesteren Alexander Bentinck ende Willem Huygen, gecommitteerden der stadt Arnhem, om wederom uytsettinge van de verpondinge te doen, ende is bevonden die portie deses ampts sigh te bedragen als verleden jaer ter summa van negenduysent sevenentachentich gld. 2 st. 4 den. . . . . IX^{m}LXXXVII £ — 2 — 4

De vacatiën van den richter, jonckeren ende stedegesanten tot negen int getal belopen . . . . LIIII £

Den richter siin wegens goede diensten voor 't ampt toegeleyt . . . . CL £

Den secretaris van Arnhem voor vacatiën ende moeyten in amptssaecken . XLII £

Den scholtis van Rheden siin als in de voorledene jaeren wederom toegelecht viiftigh gld. ende alsoo denselven door 't hermaecken van de wiltbaen enige interesse compt te lyden, siin die voorn. 50 gld. mit 25 gld. verhoocht ende dit soo lange die voors. wiltbaen gesloten ende in esse gehouden wort, dus . . LXXV £

Denselven scholtis compt voor 't maecken van de wegen, waerinne hy gevaceert heeft 26 daegen, des daegs ad 3 gld. . . . . LXXVI £ (sic)

Den roeydrageren ende camerknecht van Arnhem . . . . IIII £

bepaald had, dat de nieuwe belasting in 1651 zou worden ingevoerd, maar dat men met de voorbereidende maatregelen en in de eerste plaats met het samenstellen der maancedullen of cohieren eerst in den zomer van 1652 gereed was.

Den voerman van Arnhem . .	IIII £	X st.
Den gaende bode van Arnhem .	II £	
Den rydende bode	III £	
De onderscholten elcx 7 gld. tot drie in 't getal	XXI £	
De schoolmeesteren tot Rheden ende Velp elcx 30 gld.	LX £	
De twee schoolmeesteren tot Dieren ende Ellecom	XXX £	
Den schoolmeester tot Spanckeren 30 gld. ende als verleeden jaer vergeten siinde, tsaemen	LX £	
Den richtersdienaer	III £	
De secretarisclercq	VI £	
Tot bellechere	III £	III st.
Tot een aelmoesse in 't ampt. .	IX £	
Willem Maessen voor het slichten van de sporen in de Doesburgse straet	XII £	
De schaeters, tot 4 in 't getal, yder 6 gld.	XXIIII £	
Den scholtis Hans Wilhelm Reimels worden in plaetse van het trecken van de garven ende hamels tot tractement toegeleyt	III^{c} £	
De verteringe wort genomen als verleden jaer op	CL £	
Voor den armenjaeger worden uutgeset	XVIII £	
Tot reparatie aen de wehme tot Rheden voor dese reyse	CL £	
Voor de leste reyse tot reparatie van den toorn tot Spanckeren . . .	LX £	

Ende alsoo den ontfanger deses ampts by voorige uutsettongen over vier jaeren tot 1656 incluys van de opstuyvers van de pastoryengoederen ende dubbelde settonge jaerlix te cort gekommen is 44 gld., makende in de voors. vier jaeren 176 gld., ende dat verleden jaer by uutsettonge overschot geweest is 150 gld., daervan

den voorn. ontfanger soude hebben te doen behoorlicke reeckeninge ende reliqua, soo wort het voors. overschot alnu gebalanceert ende dienvolgens het slot van 't voorgaende verbael gedodet ende daerboven tot voldoeninge van het voors. cort ende quade betalinge uutgeset . . . . XXXVI £

Summa grossa X^{m}III^{c}LXXXIX — 15 — 4

Maengelt tegens 6 van 't hondert VI^{c}XXI £ XII st.

Summa totalis XI^{m}XI £ — VII st. IIII d.

Ende alsoo hiertegens uutgeset siin negenduysent sevenentachentigh gld. II st. IIII d., soo wort den gulden wederom genomen als verleden jaer op 24 st. ende eenen halven stuyver, uutbrengende elffduysent eenhondert eenendartich gld. dartien st. vier d. Dus kommen alhier over te schieten de somme van eenhondert en twintich gld. ses st. . . . . . . 120 £ 6 st.

RHEDEN 1761.

Op huyden den 26 Augustus 1761 siin ingevolge resolutie van de magistraat der stad Arnhem de dato den 3 Junii 1747 binnen Arnhem op den raadhuyse vergadert die Edele Erentfeste Hendrik Fredrik Schimmelpennink van der Oye, rigter van Arnhem en in Veluwenzoom, Wilhem van Broekhuysen, heer van den Geldersen toorn, Alexander Diederik van Spaan, heer van Biljoen, Overhage en Rosande, ordinaris raad, Godert Adriaan van Rheede, heer van Herrevelt, Wynant Maximiliaan Jacob van Renesse, heer van den Brink, en Coenraad Jan van Zuylen van Nievelt, heer van de Glinthorst, jonkeren deeses ampts, mitsgaders de borgermeesteren Hermen Hendrik Otters en Peter van Hamel, gecommitteerdens der stad Arnhem, om weederom uytsettinge der verpondinge desselven ampts over den jaare 1761 te doen, om volgens quartiersresolutie gemaant te worden, en is bevonden, dat 't geheele jaar ordinaris over denselven jaare sig als voor desen bedraagt . . . . . f 9119 — 0 — 9

Waarvan getrokken 't tantum der heerlykheid Rosendaal als in 't quohier, fol. 1, te sien . . . . „ 102 — 13 — 0

Bliift suyver de portie des ampts de somma van . . . . „ 9016 — 7 — 9

De vacatiën van de heeren rigter, jonkeren en steedegesanten tot 8 in 't getal, yder 6 gld.	f 48 — 0 — 0
Den heer rigter weegens goede diensten voor 't ampt toegelegt	„ 100 — 0 — 0
De secretaris van Arnhem voor vacatiën en moeyten in amptssaaken.	„ 42 — 0 — 0
Den scholtus van Rheden siin voor extraordinaris moeyten en diensten tot deesen jaare toegelegt	„ 250 — 0 — 0
De roeydragers en camerknegt . . .	„ 4 — 0 — 0
Den gaande bode	„ 2 — 0 — 0
Den convoyeur	„ 3 — 0 — 0
Den voerman van Arnhem by provisie afgeschaft	Memorie.
Voor transport van viiff heeren amptsjonkeren	„ 20 — 0 — 0
De onderscholten, tot 3 in 't getal, tot Rheeden, Dieren en Velp, elk 30 gld. . .	„ 90 — 0 — 0
De schoolmeesters tot Rheeden en Velp elk 30 gld.;	„ 60 — 0 — 0
voor de schoolmeester te Spankeren wordt extraordinaris uytgeset, die voorens den schoolmeester van Dieren getrokken heeft, als houdende een byschool .	„ 15 — 0 — 0
Den schoolmeester te Spankeren . . .	„ 30 — 0 — 0
Den schoolmeester van Elcom voor dit jaar	„ 30 — 0 — 0
Voor huyshuur	„ 12 — 0 — 0
Des rigters dienaar	„ 3 — 0 — 0
Des secretaris clercq	„ 6 — 0 — 0
Tot bellechere	„ 3 — 3 — 0
De schaters, tot 6 in 't getal, yder 6 gld.	„ 36 — 0 — 0
De setteren niet byeen geweest . . .	
Voor verteering van deesen jaere. . .	„ 120 — 0 — 0
Voor verteering van de paarden van deese comparitie.	„ 12 — 0 — 0
Den armenjager voor dit jaar, vervallende 1 September 1761	„ 150 — 0 — 0
Den ontfanger word hier voor quade betaling goedgedaan pro hac vice. . . .	„ 15 — 0 — 0
Den scholtus Frans Nicolaes Suurmond	

voor vacatiën over 't maaken van de weegen over den jaare 1760, mits de weegen wel maakende en onderhoudende . . .	f 90 — 0 — 0
Voor de Riinse wiin op deese uytsettinge	„ 18 — 0 — 0
Den scriba van 't ampt W. H. Toewater als van outs voor deesen jaare 1761 . .	„ 40 — 0 — 0
	f 10215 — 10 — 9
Waartegens uytgeset de verpondinge volgens quohier als vooren . . . . . :	„ 9016 — 7 — 9
Te maanen tegen 23 stuyvers den gulden, bedragende de 3 stuyvers per gulden	„ 1352 — 9 — 2
	f 10368 — 16 — 11
Waarvan de maanpenning ad 6 percent	„ 622 — 4 — 0
	f 9746 — 12 — 11

De schuld der uytsettinge bedraagt
f 10215 — 10 — 9

Waarvan getrokken de voorenstaande verponding met de 3 stuyvers per gulden
f 9746 — 12 — 11

Komt tekort f 468 — 17 — 10

Denwelke in de volgende settinge sullen worden ingebragt. Actum ut supra.

In de ambtskas vloeide dus hetgeen er van de verponding, zooals die uitgezet en geïnd was, overbleef na aftrek van het aan het Kwartier toekomende bedrag en den maanpenning ad 6°/₀. Deze baten waren zeer uiteenloopend.

De ambtsrekeningen zijn niet meer aanwezig op één na uit den laatsten tijd van het bestuur der jonkers, die door een gelukkig toeval bewaard is gebleven en door mij ter kenschetsing van het financieele beheer der heeren ambtsjonkers en van de behoeften van het ambt zal worden medegedeeld. Wel worden nu en dan in het resolutieboek de eindcijfers opgegeven, maar deze geven natuurlijk geene opheldering over de groote verschillen. Men oordeele hierover zelf:

1734/35	ontvangsten	1447 gld.,	uitgaven	1472 gld.
1738/39	„	1271 „	„	880 „
1740/41	„	1321 „	„	590 „

1742/43	ontvangsten	2873	gld.,	uitgaven	1497	gld.
1744/45	„	2025	„	„	1166	„
1764/65	„	4411	„	„	4010	„
1774/75	„	3813	„	„	3354	„
1777/78	„	2020	„	„	4747	„
1782	„	2850	„	„	1978	„
1783	„	2992	„	„	1295	„
1785	„	3379	„	„	1598	„
1786	„	3610	„	„	1592	„
1787	„	3947	„	„	1698	„
1788	„	4178	„	„	2270	„
1789	„	3746	„	„	2052	„
1790	„	3765	„	„	1216	„
1791	„	4831	„	„	4107	„

Ik laat hier nu volgen de ambtsrekening over de jaren 1792—1794:

Rekening van Roeloff Andres, substitut-ontvanger des ampts Rheden, so is doende aan de Hoogwelgeboorne Heeren Jonkeren des voornoemde ampts wegens den ontvangst van de verponding over de jaaren 1792 en 1793 en 1794, mitsgaders de pagt van de waag over het jaar, beginnende 1° Julii 1793 en geëindigd ultimo Junii 1794; alsmede wegens extra-ontvangsten en hiertegens gedane uitgave volgens de uitzettingen per verbaalen en ook volgens ordonnantiën en quitantien.

Cap. 1.

Slot van voorgaande rekening over den jaare 1791, waarby blijkt, dat meer is ontvangen dan uitgegeven, quo . . . . .
voors. rekening, een summa van . . . . f 724 — 4 — 5½

Prima summa f 724 — 4 — 5½

Cap. 2.

Overschot van de maancedul der verponding.

De maancedul der ordinaris verponding over den jaare 1792 bedraagd f 9382 — 0 — 4½
Gemaand tegen 4 st. per glns. . . „ 1876 — 8
f 11258 — 8 — 4½

Hieraf de maanpenning ad 6% .		f 675 — 10 —
Dus blijft nog		f 10582 — 18 — 4½
Hiervan word aan het comptoir betaald als bekend		„ 9008 — 1 —
Dus blijft zuiver over ordinaris 1792		f 1574 — 17 — 4½
De maancedul over den jaaren 1793 bedraagd . . .	f 9382 — 0 — 4½	
gemaand ad 3 st. per glns. . .	„ 1407 — 6 —	
	f 10789 — 6 — 4½	
Hieraf de maanpenning ad 6%	„ 647 — 17 — 8½	
Blijft nog .	f 10141 — 8 — 8	
Hiervan aan het comptoir betaald	„ 9008 — 1	
	f 1133 — 7 — 8	
Dus blijft suiver over ordinaris 1793; ut supra over ordinaris 1794	„ 1133 — 7 — 8	f 2266 — 15 — 4
		f 3841 — 12 — 8½
	Secunda summa: f 3841 — 12 — 8½	

Cap. 3.

Ontvangst van pastorygoederen, wanneer deselve ledig staan en de opkomsten door het vertrek of afsterven van predikanten ten profyte van den ampte komen.

Febr. 4 van den kerkmeester G. J. Klaassen te Spankeren voor een jaar erfpagt op pastorygrond van Hend. Minkhorst over den jaare 1792 f 16 — 0 —

Staat te letten, dat de onkosten van het beroep te Velp, door het ampt gedragen zijnde ter somma van f 593 (zooals cap. 2 van uitgave by de 6 eerste posten met meerdere te zien), de inkomsten van de pastory geduurende de vacature, alsmede het supplement, welke door het Quartier

van Veluwen jaarlyks ten behoeve van den predikant betaald word, ten profyte van het ampt moeten koomen, dog waaromtrend door de heeren Amptsjonkeren, vermids uit het bewind en directie van amptszaken door de resolutie (sic) gezet zijn, met de kerkmeesteren van Velp geen liquidatie heeft kunnen gehouden worden, hetgeen dus als een poinct van te veel aangelegenheid voor de amptsfinanciën om in vergetenheid te geraaken als hier word ingebrogt voor . . . . memorie.

Tertia summa:
f 16 — 0 —

Cap. 4.

Ontvangst van recognitie van de waag volgens conditiën van de verpagting.

Den rendant heeft ontfangen weegens alle vier de districten by elkanderen van den 1e Julii 1793 tot ultimo Junii 1794, volgens conditie voor 3 jaaren, zijnde dit het eerste jaar, voor f 275 — 0 —
Hieraf de maandpenning ad 6 % . . . „ 16 — 10 —
f 258 — 10 —

Quarta summa:
f 258 — 10 —

Cap. 5.

Van extraordinaire ontfangsten.

Ontfangen voor een jaar intrest van 2 capitaalen, ieder groot een duizend guldens, op de stad Middelburg, de eene getekend No. 481 en d'andere No. 605, ad $4^1/_2$ %, verschynende 1o Maart. . . . . f 90 — 0 —

Maart 8 van den Hoogwelgebooren Heer Landrost Baron van Rhede, heer van de Perkelaar, terugontfangen een jaar tractement als richter van Arnhem en Veluwenzoom over den jaare 1790, door ZHW.geb. per abuis tweemaal van den substitut-ontfanger van Geer ontfangen, de somma van . . . . „ 100 — 0 —

N.B. Het ampt van Rhede heeft een capitaal, groot f 1000, staande op het comptoir van de Unie, ad 3 %, waarvan in des rendants voorige rekening de intressen zijn verandwoord tot den 23 October 1791 en sedert die tijd nog door rendant ontfangen voor drie jaaren intressen, gerekend van den 23 October 1791 tot den 23 October 1794, ad f 30 . . . . f 90 — 0 —

Voor 1 jaar intresse van 2 capitaalen op Middelburg, ieder groot f 1000, sijnde tot over den jaare 1795 ad f 45, hebbende opgebragt ad 89 % . . . . „ 80 — 2 —

N.B. In de eerste genoemde obligatie heeft de diaconie van Spankeren f 150 — 0 —, waarvan de intressen in het 5de capittel van extraordinaire uitgave zullen gebragt worden.

Quinta summa:
f 360 — 2 —

Cap. 6.

Nog van extraordinaire ontvangsten.

Van den turfdrager G. W. Hoenders van tonnegeld niets ontvangen: dus komt hiervoor Memorie.

Sexta summa:
Nihil.

Totaale summa van den ontfangst bedraagd zig . . . . f 5200 — 9 — 2

Uitgave tegens voorenstaande ontfangsten.

Cap. 1.

Uitgave volgens ordonnantiën van de Hoogwelgeboorne Heeren Jonkeren, zo ten lasten van den rendant geslagen.

Aan den kerkmeester G. J. Klaassen voor brood en wijn by 't H. Avondmaal zederd den 27 Januarii 1793 tot den 26 Januarii 1794 . . f 14 — 0 —

Aan Mr. verwer Rut Driessen te Spankeren zijn rekening over den jaare 1793 . . . . . „ 21 — 12 —

Aan de metzelaar Herryvan te Spankeren zijn rekening over den jaare 1793	f 6 — 11 —
Aan A. Ockerse zijn rekening over den jaare 1793 voor leverantie aan den amptsdienaar. .	„ 14 — 18 —
Aan D. Lenting zijn rekening over den jaare 1793 van leverantie aan den amptsdienaar . .	„ 66 — 1 —
Aan den kerkmeester G. J. Klaassen voor reparatie aan de pastoryschuur te Spankeren .	„ 42 — 10 —
Aan de kleermaker G. J. Beekman zyne rekening wegens verdiensten voor den amptsdienaar	„ 23 — 8 —
Aan Cornelis Rutgers voor een wagen met 4 paarden na Spankeren	» 10 — 15 —
Aan de schoemaker Jan Mulder	„ 9 — 0 —
Aan den kerkmeester G. Klaassen wegens onkosten by de aanbesteeding tot reparatie van het pastoryhuis te Spankeren.	„ 8 — 8 —
Aan H. Dollemans, Mr. smit te Dieren, voor reparatie van de pastory te Spankeren	„ 5 — 13 —
Aan A. Ockerse	„ 15 — 5 —
Aan J. H. Henne	„ 4 — 11 —
Aan Jan Wijnveld	„ 6 — 8 —
Aan A. van Beest	„ 50 — 0 —
Aan R. Andres	„ 52 — 0 —

Prima summa:
f 351 — 0 —

Cap. 2.

Uitgave volgens reso(lu)tie der Hoogwelgeboorne Heeren Jonkeren en volgens quitantiën.

Aan Ds. J. Veltman als Deputatus Classis voor de predikbeurten in de vacuture (sic) te Velp waargenoomen van den 27 October 1793 tot den 13 April 1794, zijnde 33 predikbeurten en 16 koetskarvragten, volgens quitantiën . .	f 224 — 0 —
Voor onkosten op den 15 April by de beroeping van den predikant T. L. Abresch .	„ 198 — 0 —
Aan den substitut-ontvanger van vacatie by het beroep	„ 6 — 0 —
Aan den scriba F. Lemer.	„ 3 — 0 —

Aan den amptsdienaar . . . . f 1 — 10 —

Aan Ds. J. Veltman als Deputatus Classis van 24 predikbeurten en 11 koetskarvragten van den 20 April tot 10 Augustus 1794 waargenomen . . . . „ 160 — 10 —

Aan den amptsdienaar J. M. Kehr voor het voeren van een hond voor een en (een) quart jaar, verschen(en) 28 Febr. 1795 . . „ 15 — 0 —

Aan der amptsvroedvrouw Geertje Wessels een jaar tractement, verscheenen den 24 November 1794 . . . . „ 80 — 0 —

Aan de Heer landschryver A. J. Houck voor goede diensten op den gerichte van Rheden . . . . „ 25 — 0 —

Aan M. Schelkes voor 't zetten der tavel, leveren van pennen, papier en inkt op den gerichte van Rheden in den jaare 1794 . . „ 3 — 0 —

Aan den rentmeester T. Leemer q. q. volgens resolutie en quitantiën . . . . „ 789 — 5 — 8

Aan J. van Duuren volgens resolutie en quitantiën . . . . „ 32 — 14 —

Secunda summa:
f 1537 — 19 — 8

Cap. 3.

Betaalde schulden, by de uitzettingen der verbaalen door den rendant gedebourseerd.

Aan den scholtus Theodorus van Hemessen betaald ingevolge resolutie van de Hoogwelgebooren Heeren Jonkeren des voornoemde ampts de dato den 14 Augustus 1793 het jaardouceur aan ZEd. uitgezet. . . . . f 100 — 0 —

Aan H. T. van Minkelen een jaar tractement als onderschout van Rhede, verschenen den 6 Maii 1794 . . . . „ 30 — 0 —

Aan de Hoogwelgeboorne Heer J. F. W. Baron van Spaen als president-amptsjonker een jaar (tractement), verschenen ultimo 1794 . . „ 50 — 0 —

Aan H. Liethoff, scheuter van Word Rheden, een jaar tractement, verschenen den 3 May 1794 „ 6 — 0 —

Aan Frederik Dekker als scheuter van Ellekum een jaar tractement, verschenen 19 April 1794	f 6 — 0 —
Aan Johs. Kamman als onderschout van Dieren een jaar tractement, verschenen den 18 September	„ 30 — 0 —
Aan denzelve een jaar tractement als scheuter van Dieren, verschenen den 18 September . .	„ 6 — 0 —
Aan E. van Heelsum als schoolmeester van Spankeren een jaar tractement, verschenen den 23 September 1794	„ 45 — 0 —
Aan den scriba F. Leemer voor een jaar tractement, verscheenen den 24 November 1794 . .	„ 40 — 0 —
Aan H. Brinkhoff als custos van Ellekom een jaar tractement, verschenen den 7 December 1794	„ 42 — 0 —
Aan Hendrik van Meerbeek als scheuter van Velp een jaar tractement, verschenen den 18 Januarii 1694	„ 6 — 0 —
Aan den Hoogwelgebooren Heer Richter W. A. van Schimmelpennink van der Ooye voor goede diensten over den jaare 1794	„ 100 — 0 —
Aan Jan Speldenbrink als scheuter van Rhede een jaar tractement, verschenen den 6 Maii 1794	„ 6 — 0 —
Aan den Hoogwelgebooren Heer A. F. R. E. Baron van Haersolte als amptsjonker, verschenen ultimo December 1794	„ 30 — 0 —
Nog aan ZHWgeb. voor twee vacatiën op het nagericht van Rheden, in December 1794 te Arnhem gehouden	„ 12 — 0 —
Aan Steven Bitter als scheuter van Spankeren en Soeren een jaar tractement, verschenen 1 Januarii 1795	„ 6[1]) — 0 —
Aan E. Moll als onderschout van Velp een jaar tractement, verschenen 1 Januarii 1795. .	„ 30 — 0 —
Aan B. Schelkes als custos van Rhede een jaar tractement, verschenen 1 Januarii 1795. .	„ 30 — 0 —
Aan F. Godron, custos van Velp, een jaar tractement, verschenen den 18 Januarii 1795 .	„ 30 — 0 —
Aan den amptsdienaar J. M. Kheer betaald zonder quitantie sedert den 4 Januarii 1794 tot	

1) In de rekening staat foutief 60.

den 12 September deszelven jaars, zijnde 36 weken, per week 3 guldens, bedraagd zamen . f 108 — 0 —

Aan den ontvanger voor quade betaling over den jare 1792 . . . . „ 15 — 0 —

Idem over den jaare 1793 . . . . „ 15 — 0 —

Dito over den jaare 1794 . . . . „ 15 — 0 —

Tertia summa:

f 758 — 0 —

Cap. 4.

Uitgave wegens de pagt van de waag aan den Heer ontvanger-generaal.

Aan den Heer ontvanger-generaal J. N. van Eck de pagt van de waag over den jaare 1794 . . f 15 — 0 —

Quarta summa:

f 15 — 0 —

Cap. 5.

Van extraordinaire uitgaven.

September 23 aan den aannemer J. Bobbink volgens quitantie en bestek van reparatiën der pastorie van Spankeren. . . . . f 1225 — 0 —

Voor intrest. . . . . „ 12 — 0 —

Aan den amptsdienaar voor hagel en kruyt „ 1 — 4 —

Aan Ds. J. C. Berrange wegens liquidatie der rekening van inkomsten der pastory van Rhede . . . . „ 58 — 0 —

Aan de diaconie van Spankeren voor 3 jaaren intrest van hun capitaal, groot f 150, de diaconie competerende uit de obligatie ten lasten der Generalyteid, groot f 1000 ad 3 %, bedragende van den 23 October 1794 als cap. 5 van ontvangst vermeld . . . . „ 13 — 10 —

Onkosten op den ontvangst der intresse van de obligatie op de Generalyteyd . . . „ 1 — 0 —

Idem op die van Middelburg . . . . . „ 0 — 10 —

Quinta summa:

f 1311 — 13 —

Cap. 6.

Uitgave voor het sluiten dezer rekening.

Ingevolge U Hoogwelgeboorne resolutie in dato den 4 November 1765 brengt den rendant hier in voor het doen dezer rekening en het doubleren van dezelve over den jaare 1792	f	15 — 0 —
Ingevolge als boven over den jaare 1793 .	„	15 — 0 —
Idem over den jaare 1794	„	15 — 0 —

Sexta summa:
f 45 — 0 —

Summa totalis van den ontvangst . .	f	5200 — 9 — 2
Totalis summa van de uitgave . . . ,	„	4018 — 12 — 8
Welke afgetrokken zijnde blijkt den rendant meer heeft ontfangen dan uitgegeven de somma van	f	1181 — 16 — 6

Welke meerdere ontfangst ter somma van Elfhondert één en tachtig guldens, sestien stuivers, ses deniers den substitut-ontfanger dezes ampts R. Andres wordt gelast by zijn volgende rekening in ontvangst te verandwoorden.

Aldus deze rekening gehoord en gesloten binnen Arnhem den 8 Julii 1797.

Was geteekend:
J. F. W. van Spaan. A. F. R. E. van Haersolte.

Bij goede ontvangsten, zooals in 1743, 1747 en 1748, werd vermindering der opstuivers voorgesteld en bij belangrijke overschotten werd tot belegging daarvan besloten. Gelijk men bij raadpleging der ambtsrekening zal zien, had de belegging plaats in hetgeen wij zouden noemen staats- en gemeentelijke leeningen.

Onder de eigenaardige uitgaven, die ten laste van het ambt kwamen, vinden wij in 1740 boeken en wel zoodanige, die „in 't decideren van den saecken in de gerigten nodig ziin." De jonkers der 10 Veluwsche ambten hadden tot aankoop dezer noodzakelijke hulpmiddelen besloten en noodigden nu hunne ambtgenooten van den Veluwezoom uit hun aandeel daarin, nl. $^{1}/_{13}$ voor elk ambt, bij te dragen. De voorzichtige Rhedensche jonkers besloten aan dit alleszins billijke verzoek te voldoen, mits die van Brummen en Renkum ook medededen.

Tot de inkomsten van het ambt behoorde ook de som, die de pachter van de ambtswaag moest betalen. Geen wonder

derhalve dat de heeren in het belang van het ambt opkwamen tegen het houden van bijzondere wagen, waardoor de pachter der ambtswaag, die een niet onbelangrijke som per jaar moest betalen, ten zeerste benadeeld werd. Op 4 September 1719 werd te dien aanzien het volgende besluit genomen:

„Alsoo sig in het ampt verscheyde particuliere wagen bevinden, is goetgevonden ende verstaen op de aenstaende eerste Quartiers-dagh ingevolge de meeste andre ampten aen het Quartier te versoeken met de heeren Ordinaris Gedeputeerden te mogen convenieeren voor een seeckere tantum voor het recht van eene particuliere waagh, dewelke alsdan door de heeren jonkeren ten meesten profyten van het ampt zal worden verpacht."

Toen op 27 October 1747 in navolging van het door andere provinciën gegeven voorbeeld door het Veluwsche Kwartier een „liberale gift", bestaande in een 50sten penning, werd bewilligd „ten einde te strekken tot ondersteuning van 's Lands behoefte in de tegenwoordige hachlyke omstandigheden van tyden en zaken" 1), waartoe volgens de plakkaten zelfs dienstboden 24 stuivers moesten bijdragen, werd daarbij tevens bepaald, dat het „furnissement" ten platten lande moest geschieden in handen van twee ambtsjonkers, in tegenwoordigheid van den schout en den ontvanger en van twee zetters, zoo die er waren.

Wij verlaten hiermede het terrein van het zuiver geldelijke beheer om dat van de andere bevoegdheden onzer jonkers te betreden, waarbij wij evenwel natuurlijk telkens weder met de finantieele zijde in aanraking zullen komen.

Een zeer aanzienlijk deel van hun werkkring betrof de kerkelijke aangelegenheden, als het beroepen van predikanten, onderhoud van kerken en weemen (pastorieën), toezicht op het beheer der kerkmeesters en diakenen enz.

Wij willen met de beroepingen beginnen. De invloed der ambtsjonkers daarop was zeer nauwkeurig geregeld bij de ordonnantie op de beroeping der predikanten ten platten lande, „daer tegenwoordigh geen kerckenraedt is, in Veluwen," d.d. 28 Februari 1683 2).

De beroeping geschiedde door de predikanten der classis, die daartoe met „bequame karren of wagens uyt het ampt" werden afgehaald en teruggebracht.

1) Nederl. Jaarboeken I, blz. 819. 2) van Loon a.w. II, kol. 535 en 536.

De voor het beroep bestemde dag werd door de Deputati Classis bepaald na overleg met en toestemming van de ambtsjonkers 1), wier consideratiën werden gehoord ten aanzien van den te beroepen persoon, zonder dat zij „concluderende stem" hadden.

Met het oog daarop had het beroep plaats ten overstaan der ambtsjonkers, voor zoover zij gereformeerd waren (N.B. men ziet, dat deze ordonnantie vóór 1732 gemaakt is), gelijk zij ook tegenwoordig mochten zijn, „wanneer de gemeente over haer genegentheyt gevraeght wordt".

Wij kunnen ons voorstellen, dat de heeren predikanten weinig behagen schepten in het vervoer per „bequame kar uyt het ampt" 2) langs de destijds tamelijk ongebaande wegen en dat in den winter dit rijtuig al zeer weinig aanlokkelijk was. Dat hierop wel eens iets werd gevonden, leert ons het volgende uittreksel uit het resolutieboek d.d. 4 December 1719:

„Ook is aen de heere predicanten van Arnhem geparmitteert, in plaets dat met karren ofte wagens uyt het ampt souden afgehaelt werden, een koetswagen te mogen huuren, geliick mede van geliicken aen den predicant van Wageningen, mits sigh schargeerende tot het transport en de terugkomste van de predikanten van Rencum en Oosterbeek."

Ten einde een volledig overzicht te geven van het verloop van een beroeping in dien tijd laat ik hier volgen een extract uit het actenboek der Overveluwsche classis. Wij zullen daaruit ten duidelijkste bespeuren welke rol de ambtsjonkers daarbij speelden.

ACTA CLASSIS CONTRACTAE SUPERIORIS VELAVIAE, GEHOUDEN IN DE KERK TOT VELP DEN 12 MEY 1758.

Beroep van Ds. S. Wesselink, proponent te Amsterdam, tot Velp.

Art. 1.

Nadat de Weleerw. vergadering met een kragtig en welgepast gebedt door D. praes. Blanken was ingezegent, is bevonden, dat

1) Die dag werd op den voorafgaanden Zondag van den kansel medegedeeld en bovendien nog Maandags daarop door den koster aan de manslidmaten „voor hooffs" aangezegd.

2) Dat men hierbij wel eens met onwil van de zijde der huislieden te kampen had, blijkt uit een besluit van 22 November 1785 om met den richter van Arnhem en Veluwezoom te spreken over een weigering van die van Velp om in de laatste vacature de predikanten met rijtuig af te halen en om bouwstoffen tot herstel der kerk te vervoeren.

in dezelve ziin verschenen deze navolgende heren en broederen :

D. D. David Blanken, pred. te Arnhem.
D. Joh. Phil. Scheidius, „ „ Wageningen.
D. Henr. Bernh. Reuter, „ „ Twello. } De putati classis.
D. Wilh. Themmen, „ „ Arnhem.
D. Mart. Vitringa, „ „ „
D. Henr. de Haan, „ „ „
D. Henr. Ribbers, „ „ „
D. Everhard v. d. Steeg, „ „ Rhede.
D. Gerh. van de Vyver, „ „ Elkum.
D. Anth. Verbeek, „ „ Brummen.
D. Joh. Th. van Lacum, „ „ Spankeren.
D. Wilh. Heshusius, „ „ Rencum en Heelsum.
D. Fredr. Adolph Bauch, „ „ Oosterbeek.
D. Henr. Alex. Vriesekolk, pred. te Hal.

Art. 2.

Nadat D. Praes. de rede en het oogmerk, waerom de vergadering volgens goedvinden van de Hoog Welgeboren amptsjonkeren belegt was, hadde voorgestelt, namentlik om een bekwaem man te beroepen tot predikant in de gemeynte van Velp in de plaets van den weleerw. heer Broes, die na de Nieuwe Loosdregt beroepen en vertrokken is, zo ziin door D. D. Deputati opgehaeldt en in deze eerw. vergadering verschenen de HWGB. heren jonkeren des ampts Rhede, de Baron van Eck, heer van Overbeek etc. etc., de Baron van Spaan, heer van Boulion, Overhage, Rosande etc. etc., de Baron van Rhede, heer van Harreveldt etc.

En nadat D. Praes. die Hoog Welgeboren heren met zegenwenschingen eerbiedig hadt verwellekomt, heeft Ziin Eerw. aen dezelve gevraegd, of Haer HWGB. ook enige consideratiën hadden tot de te doene beroepinge. Zo heeft de HWGB. heer van Spaan geinhaereerdt ter occasie van deze te doene beroeping zyne vorige aentekening, te weten dat deze beroeping niet zal mogen praejudicieren aen deszelfs gesustineerdt regt ten petitoire tot de collatie of jus patronatus van de kerk tot Velp in qualiteyt als bezitter des huyzes Overhage, die Ziin HWGB. by dezen in ziin geheel bliivt reserveren.

Art. 3.

Voorts is men met goedvinden van de HWGB. heren ampts-

jonkeren getreden tot het maken van een nominatie en ziin daarop gebragt deze navolgende perzonen.

(Volgen 24 namen, die ik gemeend heb te mogen weglaten.)

En is vervolgens gevraegt, of de heren jonkeren ook nog imandt daer believden bygesteldt te hebben, dog hebben zich deze nominatie laten welgevallen.

Waerna alle de mansledematen van deze gemeynte in Velp ziin binnengeroepen en de meeste daervan in de kerk verschenen, en de voorgemelde nominatie door D. Praes. haer voorgelezen ziinde, heeft dezelve gevraegt, of zy deze nominatie zig lieten welgevallen en of ze ook imandt daer nog geern bygevoegdt hadden; maer geantwoordt: Neen; ziin ze alle wederom buyten de kerk uytgegaen en toen één voor één binnengeroepen en hoovdt voor hoovdt door D. Praes. gevraegt, voor wie van deze genomineerde zy de meeste genegentheit hadden, en is bevonden, dat de genegentheit van de meeste presente mansledematen was voor den proponent Sebast. Wesselink.

Art. 4.

Waerna de HWGB. heren amptsjonkeren door D. Praes. wederom gevraegt ziin, of ze ook dienaengaende nog iets hadden aen te merken, en geantwoordt: Neen, maer dat men met de beroeping konde voortgaen; waerna door D. Praeses omvrage gedaen ziinde, is met eenparigheit van stemmen 1) door de predikanten beroepen tot predikant in de gemeynte tot Velp den weleerw. en veelgel. heer Sebast. Wesselink, SS. Min. Cand. te Amsterdam, om als ordinair herder en leeraer in de gemeynte van Velp het werk der hijlige bediening waar te nemen, hetwelk de HWGB. heren jonkeren zig ook hebben laten welgevallen, en is zulks door D. Praeses aen de gemeynte, binnengeroepen ziinde, bekendt gemaekt met hartelike zegenwenschingen, zo over den beroepene als ook over de gemeynte, waerna dezelve wederom is uytgegaen.

Art. 5.

Het beroep dan geschiedt ziinde, ziin de HWGB. heren jonkeren, met zegenwensch afschijdt genomen hebbende en door D. Praes. met zegenwenschingen beantwoordt ziinde, door D.D. Deputati wederom uitgelijde gedaen en gebragt van daer ze opgehaeldt waren.

1) Waar de eenparigheid ontbrak, besliste de meerderheid der stemmen, zooals uit een aanteekening van Februari 1791 blijkt.

Art. 6.

Om deze beroeping bekendt te maken is de custos aenstondts met een briev, door D. Praeses geschreven, alsmede met het instrumentum vocationis afgezonden.

Art. 7.

De dag tot het peremptoir examen is vastgesteldt op den 21 Junii. De examinator zal ziin D. de Haan, secundus Vriesekolk, en zal geschieden binnen Arnhem.

Art. 8.

Eyndelik is deze eerw. vergadering met dankzegging tot God geschijden.

Wij zien uit het bovenstaande, dat in den regel de beroeping plaats had in de kerk der vacante gemeente, en daartegen bestond gedurende een groot deel des jaars ook weinig bezwaar. Anders werd het echter, wanneer de vacature in den winter viel. In dien tijd, toen van verwarming der kerkgebouwen geen sprake was en de stoof het eenige wapen vormde ter bestrijding van de dikwijls verregaande kilheid in die gebouwen, moest men op een uitweg bedacht zijn. Een voorbeeld hiervan treffen wij aan in de volgende aanteekening van 26 November 1733:

„Den heer van Rosendael ter vergaederinge bekent hebbende gemaeckt, dat huyden morgen een brieff hadde ontfangen van den heer van Ginckel met een byleggende acte van collatie van de pastorie van Ellecum op den proponent van de Vyver, versoeckende namens gemelten heer van Ginkel, dat Hoer Hoogh Welgeb. ten eersten een dag tot het perfecteren dier beroepinge naer kerckenordre gelieffde te prefigeren, geliick oock dat, vermits het ongeure wintersaysoen en dat gemelten heer van Ginkel, niet op Middagten siinde, aldaer geen menage hebbende, de gewoonlicke maeltiit 1) aldaer niet connende geven, dat in hoc speciali casu en sonder eenige prejudicie van Siin Hoochwelgeb. de voors. beroepinge mogte geschieden binnen Arnhem."

Naar aanleiding hiervan werd besloten het beroep op 2 December te bepalen, dat te doen plaats hebben in de consistoriekamer der Groote kerk en hiervan kennis te geven aan de Deputati Classis.

---

1) Bij het beroep te Rheden in 1768 werd besloten den predikanten der classis in plaats van een maaltijd 4 gld. uit te keeren „voor haar defrojement".

De kosten, die een beroep veroorzaakte, werden bestreden uit het tractement der vacante gemeente. Was dit niet toereikend, dan werd het ontbrekende aangevuld uit de ambtskas.

Wij hebben naar aanleiding van het beroep te Velp in 1758 iets vernomen betreffende de medewerking der gemeenteleden aan het werk der beroeping.

Aangaande hun, zij het dan ook niet onmiddellijken, invloed 1) daarop leeren wij iets kennen uit het over een vacature te Spankeren in ons resolutieboek opgeteekende. Genoemde gemeente was in 1737 vacant geworden door het vertrek van Ds. Z. N. van Uchelen naar 's Heerenberg.

De Deputati Classis hadden zich tot de ambtsjonkers gewend met de vraag, of zij wilden zorgen voor het waarnemen van den dienst in de vacature en of er een „sortabel" tractement voorhanden was. Op 7 Mei 1738 besloten de heeren hierop te antwoorden, dat zij gaarne een dag zouden bepalen voor het doen van een beroep, maar dat het overige hun niet aanging. Weldra bleek, dat de inwoners van Spankeren uit eigen beweging waren komen zeggen wel predikanten te weten, die bereid waren een beroep naar hunne gemeente aan te nemen. Op 29 Augustus werd besloten twee der jonkers uit te noodigen hiernaar onderzoek te doen en, zoo zij van zoo iemand hoorden, daarvan kennis te geven aan den oudsten Deputatus Classis 2). Bovendien werd hun in het bijzonder opgedragen om te onderzoeken, of de bedoelde persoon te Dieren wel in den smaak viel, daar dit deel der kerkelijke gemeente Spankeren anders het beroep „inutiel" zou kunnen maken 3).

Dieren, dat sedert 1652 in het kerkelijke een deel van Spankeren had uitgemaakt, was allengs zijn moeder boven het hoofd gegroeid, zoo zelfs, dat in 1789 Dieren 120 gezinnen telde tegen 30 te Spankeren. Deze omstandigheid gaf den ingezetenen van eerstgenoemde plaats aanleiding om zich met een verzoekschrift tot het Hof te wenden ten einde een eigen kerk

---

1) Deze blijkt ook uit het verzoekschrift van die van Dieren. Zie blz. 239.

2) Deze moest op zijn beurt weder opgave doen aan den oudsten ambtsjonker ten einde een dag bepaald te krijgen: vrij van circumlocutie was deze regeling niet.

3) In 1741 werd door die van Spankeren Th. van Lacum aanbevolen. De plaatselijke ambtsjonker, W. van Broeckhuysen van den Gelderschen Toren, verklaarde niets tegen hem te hebben. De scriba van het ambt ging ten overvloede hooren bij de heeren van Ressen en van den Berg als voornaamste geërfden.

te bekomen. Het Hof stelde dit stuk in handen van den richter van Arnhem en Veluwezoom en deze deelde in een brief aan het college van ambtsjonkers den hoofdinhoud daarvan mede, met verzoek om bericht en advies.

Aan den wensch der verzoekers is niet voldaan, al werd door de jonkers op 1 November 1789 besloten onder zekere beperkingen, vooral met betrekking tot het voorkomen van schade voor de kerk van Spankeren, in gunstigen zin op het verzoek te adviseeren.

Dieren is tot 1848 met Spankeren vereenigd gebleven 1). Daar het verzoekschrift echter menige bijzonderheid aangaande den plaatselijken toestand bevatte, laat ik den brief van den Richter hier in zijn geheel volgen:

Hoogwelgeboore Heeren!

Het Hof in myne handen gesteld hebbende het request door buurmeesteren van Dieren en diaconen van de Hervormde kerk aldaer aan de Heeren Staaten gepresenteerd om te hebben permissie tot het bouwen van een kerk, houdende:

„dat in vroegere tyden by 't huys Dieren een kerk of capel gestaan heeft, die in den jaere 1652 is afgebroken;

dat de wederopbouwinge uit omstandigheden hun onbekend alstoen niet is geschied;

dat in 't begin deezer eeuw op order van Ziin Majesteyt de Coning van Engeland, Willem de Derde, daartoe arrangementen gemaakt ziinde, zulks door 't overlyden van Hoogstdezelve in gebreeke is gebleven;

dat de gemeinte van Dieren zedert de afbraek van de kerk of capel onder de gecombineerde gemeinte van Spankeren en Elcom is geraakt en daaronder is verbleven tot den jaere 1728, wanneer de gemeinte van Elcom zig van de combinatie met Spankeren gesepareerd heeft;

dat verre het grootste gedeelte van de Dierense gemeinte zig by die van Spankeren gevoegd en tot hier toe onder deselve gehoord heeft;

dat by vacature van een leeraar in de beroepinge van een andre gekend is;

dat de gemeinte van Dieren zedert eenige jaeren door aanbouw van huysen en toevloey van Gereformeerden derwaerds

1) Over Dieren's losmaking van Spankeren vindt men tal van bijzonderheden in W. Draayer, Uit Dieren's verleden (Dieren, 1894), blz. 35—38.

so sterk is toegenomen, dat deselve nu uit bykans 120 huyshoudingen bestaet en dus ruym viermaal so groot als de gemeinte van Spankeren, alwaar sig nauwlyks 30 huysgesinnen bevinden;

dat de predikant van Spankeren jaarlyks 100 gl. van Ziin Hoogheyt is trekkende voor huysvisitatiën en kerkdiensten in 't dorp Dieren voorkomende;

dat se zig geerne met de gemeinte van Spankeren zoude willen combineeren;

dat te Dieren een kerkhof is, daar de lyken begraven worden en te Spankeren of Elcom nae goedvinden overluyd worden;

dat aldaar een school en schoolmeester is, die uit de dorpslasten onderhouden worden;

dat die als coster en voorzanger zoude kunnen fungeeren, aan wien een gering tractement uit de verpagte banken en stoelen zoude kunnen worden toegelegd;

dat niet in staat ziin de armen behoorlijk te alimenteeren;

dat uit de collecte en overluyden van dooden in cas van opbouw van een kerk zulks beter zoude gevonden worden;

dat 't lastig valt voor oude luyden, voornamelyk in de winter, om na Spankeren of Elcom ter kerk te gaen;

dat een collecte voor de kerk zal gedaen worden, waartoe hoope hebben en gegeven word om daarin te reüsseeren;

dat het ouderhoud en reparatie uit het verpagten van stoelen en banken gevonden zoude kunnen worden;

dat een surplus van tractement voor den predikant kon gevonden worden uit het ommemaeken, bebouwen, verdeelen en verpagten van een groot stuk veld, de geërfdens van Dieren toekomende;

dat de predikant van Spankeren volveerdig is den kerkdienst, als in andere gecombineerde gemeentens plaats heeft, te willen waarneemen".

Ten eynde om daarop, conform 't gedisponeerde van Hun Edel Mogenden de Heeren Staeten deezer Provintie, na verhoor van de Jonkeren van 't Ampt te dienen van berigt en consideratiën.

Ik versoeke UHWGeboorens berigt en consideratiën hieromtrent te mogen ontvangen.

In afwagtinge van dezelve verblyve
Hoogwelgeboore Heeren!
U HoogWelgeboorens dienstwillige dienaar
F. G. van Reede,
Richter van Arnhem en in Veluwezoom.

Arnhem,
den 9 Aug. 1789.

Van de personen der predikanten tot hunne kerken en pastorieën is een geleidelijke overgang. Wij willen nu nagaan, hoever zich de zorg der ambtsjonkers over deze gebouwen uitstrekte.

Met het toezicht op de kerken waren in de verschillende dorpen van het ambt onder oppertoezicht van de heeren jonkers de kerkmeesters belast 1), die ook door hen werden benoemd.

De rekeningen dier kerkmeesters werden, doorgaans om de twee jaren 2), afgehoord en gesloten, behalve te Ellecom, waar hunne rekening, als ook die der diakenen, ter onderzoeking en goedkeuring aan den heer van Middachten als collator der kerk aldaar werd aangeboden.

Ten aanzien van het afhooren der rekeningen van kerkmeesters en diakenen werd op 7 December 1771 besloten, dat dit voortaan zou worden overgelaten aan den ambtsjonker van ieder kerspel, b.v. te Spankeren aan den heer van den Gelderschen toren, te Rheden aan dien van de Brink, te Velp aan dien van Biljoen.

In meer dan één opzicht waren de kerkmeesters niet vrij in hun beheer, maar hadden zij zich te schikken naar de bevelen der jonkers. Zoo werd b.v. op 9 September 1743 bepaald, dat zij zonder bevelschrift der jonkers geene rekeningen boven 3 gld. mochten betalen, welk bedrag later op 10 gld. werd gebracht; zoo werd hun in 1746 verboden op eigen gezag kerkeland te verpachten.

Het onderhoud van kerken en pastorieën werd gewoonlijk voor een reeks van jaren ten overstaan van twee of meer ambtsjonkers aan den minst inschrijvende uitbesteed. Zoo werd het in 1719 voor 54 gld. per jaar verpacht, onder welk bedrag de levering van alle bouwstoffen begrepen was. Buitengewone gebreken en schade door wind en weder veroorzaakt zouden voor rekening der besteders komen, „wel te verstaen dat in de leydaacken de gaaten onder de 6 voeten vierkant en in de pannedaacken van minder als 200 pannen sullen gerekent worden aennemers last te ziin". Daarbij kwam nog, dat deze verplicht

1) Aanvankelijk waren er te Spankeren geene en werd het beheer aldaar onmiddellijk door de jonkers gevoerd.

2) De regelmatigheid liet soms veel te wenschen over. Zoo lezen wij, dat in 1719 de erfgenamen van den overleden Rhedenschen kerkmeester Thyman van Sadelhoff rekening deden over de jaren 1706—1711 en zijn opvolger Jan Donck over 1712—1717.

was de goten vrij van sneeuw te houden en verstopte pijpen en goten te openen.

Op 4 Juli 1730, dus toen de 10 jaren dezer aanneming waren verstreken, werden door de heeren 2 leidekkers aangewezen om te onderzoeken, of alles behoorlijk volgens het bestek was verricht.

Ten zelfden dage werd bepaald, dat voortaan bij herstellingswerken aan kerken en pastorieën de kerkmeesters geene vrachten voor het vervoer van bouwstoffen meer in rekening zouden mogen brengen, „maer karren ofte wagens daertoe van nooden hebbende, sullen die aen de scholtus des ampts moeten vragen, die deselve aen haer buyten kosten van het ampt sal hebben te fourneeren". Van onwil van de zijde der huislieden om zich hiertoe beschikbaar te stellen hebben wij op blz. 234, noot 2, vernomen, maar dat geschiedde in 1785 en is vermoedelijk voor het grootste deel toe te schrijven aan den door het drijven der zoogenaamde Patriotten destijds overal ontwakenden geest van verzet.

De vraag kan rijzen, of het door deskundigen in het werk gestelde onderzoek naar de gedurende een tienjarig tijdvak verrichte werkzaamheden wel in allen deele bevredigend is uitgevallen; ten minste nog in dat zelfde jaar, op 9 September, werd besloten voortaan het onderhoud van kerken enz. voor den tijd van drie jaren aan te besteden.

Ter kenschetsing van het kerkelijke beheer der ambtsjonkers zullen hier nu, naar den tijd gerangschikt, eenige voorbeelden volgen.

In 1749 werden voor de Rhedensche kerk bijbels aangeschaft, in 1759 in die te Velp een nieuwe preekstoel geplaatst.

Bij besluit van 23 Juli 1753 was bepaald, dat ten behoeve van de kerkefondsen van Velp en Spankeren een bus aan de kerkdeuren aldaar zou worden gehangen, waarin ieder naar goedvinden zijne gaven zou kunnen storten 1).

De jonkers hadden evenwel tot hun leedwezen moeten ondervinden, dat hunne goede bedoeling weinig vrucht droeg, daar er weinig of niets in de bussen geofferd werd. Ten einde beter

1) Dit besluit is niet te vinden, daar van 9 Mei 1753 tot 23 Augustus 1755 geene aanteekening is gehouden. De jonkers zelve ondervonden hiervan ook de nadeelen, waarom op 29 Juni 1767, ten einde voorgoed de herhaling van dit euvel te voorkomen, besloten werd den scriba te gelasten alle besluiten aanstonds na de resumptie te registreeren.

in den nood te voorzien werd op 29 Juni 1767 besloten, „dat er sowel ten profyte der kerken als ten behoeven van die diaconyen met een sakje by alle predikbeurten sal worden rondgegaan, so ras de insameling voor de diaconie sal siin geschied."

Naar het schijnt, is aan dit besluit toen geen gevolg gegeven; althans ruim 10 jaren later ontmoeten wij er een herhaling van. Op 14 December 1778 nl. besloten de ambtsjonkers, overwegende, dat de lasten der kerken van Velp en Spankeren jaarlijks toenamen, de bussen aan de deuren af te schaffen en te vervangen door een zakje, vertrouwende, dat de gemeentenaren in deze „voordeelige" tijden genegen zouden bevonden worden om tot dit nuttige doel ruimschoots bij te dragen.

Het ontbrak niet aan bezwaren tegen deze nieuwigheid. Velp was wel voor invoering van het zakje, maar wenschte daartegen afschaffing van het geld, dat voor het overluiden der dooden gevorderd werd, voorgevende, dat de klok aangeschaft was van vrijwillige bijdragen ,en dat het niet aanging de nakomelingen der schenkers voor het luiden te laten betalen. Ten einde aan deze bezwaren te gemoet te komen bepaalden de heeren, dat, zoolang het zakje zou rondgaan, geen recht voor overluiden geheven zou worden van ingezetenen van het ambt, maar wel van vreemden.

Spankeren gaf te kennen weinig te verwachten van een zakje en meer van een collecte langs de huizen om het halve jaar. Men besloot hierover met die van Spankeren onderhandelingen aan te knoopen. Waarop die zijn uitgeloopen, kan ik tot mijn spijt niet mededeelen.

Op 28 April 1761 werd besloten geene herstellingswerken boven 20 gld. meer in eigen beheer te doen uitvoeren, maar die aan te besteden en voorts den kosters het houden van duiven te verbieden met het oog op de schade, welke die dieren veroorzaken aan torens, zolders, daken enz.

Den heer van Rhederoord werd op 21 Augustus 1769 toegestaan in de kerk te Rheden, waarin ook de ambtsjonkers een eigen bank hadden, een vaste bank of gestoelte te laten maken, „mits dat alles op kosten van opgemelte raadsheer Brantsen sonder last van de kerk werde werkstellig gemaakt, met dat gevolg dat de tydelyke besitters van den huyse Rhederoort nu en in 't vervolg dit gestoelte als geattacheert aan voors. huyse en als een vaste appendentie van dien, sonder daarvan

gesepareert te mogen worden, sullende moeten aangemerkt worden, privatelyck sullen konnen en mogen gebruiken".

In verband met de bank van de bedienden der jonkers in de kerk van Rheden vind ik een min of meer vermakelijke bijzonderheid uit de jaren 1771 en 1772, die ik niet onvermeld wil laten. In eerstgenoemd jaar hadden onbevoegden zich verstout in die bank plaats te nemen, waarom op 7 December door het college aan zijn voorzitter opgedragen werd aan die bank een deurtje met een stevig slot te laten maken. De hoop hierdoor de moedwillige kerkbezoekers in hun snood bedrijf te stuiten bleek ijdel. Van indringers werden zij inbrekers: na verbreking van het slot namen zij in den zomer van 1772 opnieuw bezit van de bank der „domestiquen". Dit mocht niet ongestraft blijven: op 3 Juli werd de ambtsjonker voor Rheden, de heer van Renesse van de Brink, gemachtigd om maatregelen daartegen te nemen. Waarin die bestaan en of zij gebaat hebben, leert de historie niet.

Wanneer ik nu nog heb medegedeeld, dat in 1771 besloten werd, dat de registers voor de kerken (doop-, trouw- en lidmatenboeken) door het ambt zouden worden bekostigd, en in 1774 om de nieuwe psalmberijming in te voeren en daartoe psalmboeken aan te schaffen, heb ik het voornaamste en wetenswaardigste van den inhoud van het resolutieboek met betrekking tot de kerken verhaald.

Met een enkel woord is reeds van de diaconieën gewaagd. Wij willen nu in het bijzonder de verhouding tusschen de ambtsjonkers en de armverzorgers nagaan, voor zoover deze uit het resolutieboek blijkt.

Evenals de kerkmeesters werden ook de diakenen door de jonkers aangesteld en waren hun rekening van het door hen gevoerde beheer schuldig.

Tot 1746 deden zij rekening ten overstaan van eene commissie, bestaande uit daartoe door het college aangewezen jonkers, zonder dat de predikant daarbij tegenwoordig behoefde te zijn. Toch kwam het uit den aard der zaak wel eens voor, dat diens aanwezigheid gewenscht was, en in zulk een geval werd hij ter vergadering ontboden. Van eene weigering om hieraan te voldoen vernemen wij het een en ander uit een besluit van 4 December 1719. Ds. van Uchelen van Spankeren was, schoon door den schout tot bijwoning van het doen der diaconierekening

uitgenoodigd, weggebleven. Hij schreef een langen brief, waarin hij uiteenzette, dat die rekening in de kerk te Spankeren behoorde te geschieden na voorafgaande openlijke kennisgeving en ten overstaan van alle geërfden en dat hij niet verplicht was daarvoor naar Arnhem, alwaar de heer van Reede woonde, te reizen.

De jonkers maakten uit, dat dit in geen enkele Veluwsche plaats zoo ging, waarop den predikant gelast werd zich alsnog bij de heeren te vervoegen, waaraan door hem op 19 December werd voldaan. Het bleek toen, dat de rekening niet in orde was, waarom hem gelast werd binnen drie maanden een pertinente rekening in te leveren, terwijl den diakenen verboden werd Ds. van Uchelen tot nader bevel geld uit de armenkas te laten trekken.

Vermoedelijk om aan dergelijke onaangename bejegeningen voor goed een einde te maken werd in 1746 besloten het afhooren der rekening, dat dan ter plaatse zou geschieden, op te dragen aan de kerspeljonkers in tegenwoordigheid van den predikant. Voor Ellecom gold deze regeling om de bekende reden niet: daar bleef alles bij het oude.

Evenmin als bij de kerkmeesters ging het bij de diakenen altijd even vlot met het doen hunner rekening. In de vergadering der ambtsjonkers van 11 April 1720 bleek, dat de diakenen van Spankeren sedert lang geen rekening hadden gedaan. Besloten werd daarom, dat zij, „die in geen staet en sullen ziin omme die reeckening van haer administratie te konnen doen door de langhgeledenheyd van den tiid en daervan geen annotie (sic) hebben gehouden, sullen verobligeert weesen aen voorn. heeren en onder handttastinge aen den heere Richter te verclaren wat haer daeromtrent nogh bewust is." Het bleek daarbij ook, dat den predikant geld uit de armenkas was gegeven voor herstelling van kerk en weem, waarvoor uit den aard der zaak die kas niet bestemd was, maar waartoe de ambtskas de middelen verstrekte 1).

Ter voorkoming van zulke misbruiken werd 3 Juni 1720 een reglement of instructie voor de diakenen vastgesteld van den volgenden inhoud:

„1. Dat sy omtrent haren ontfank en uytgaaff pertinente annotie sullen houden en van hare administratie rekeningh sullen hebben te doen.

1) Zie hierboven.

2. Dat, wanneer de post geopent wort, pertinent sullen aentekenen wanneer is geopent, hoeveel gelt daerin is bevonden en 'tselve door de custor in een boekjen te laten tekenen om by 't doen van hare rekeningh te konne produceren.

3. Niemand buyten de diaconen sal voortaen gene distributiën ofte enige arme-penninge meer komen uyt te geven.

4. Desgeliiks sal voortaen gene reparatiën aen kerken ofte wemen, 't sy onder de naem van leninghe offte andersinds, meer geschieden.

5. Int geven aen passanten sal alle bedenckelyke menasie moeten worden gepleegt.

6. Dat de afgaende diaconen hare sloten van rekeningen ten opsigten van de meerderen ontfanck dan uytgave neffens de obligatiën en andere pampieren, tot hare administratie hebbende gespecteert, aen de volgende diaconen en successeuren onder behoorlycke quitantiën en inventaris sullen hebben over te geven.

7. Dat alle diegeene, soo in de voors. pointen ofte enige van dien nalatig blyven die punctuelyck te achtervolgen, sal tegen deselve naar bevindt van saken worden geprocudeert (sic).

8. En opdat daervan geene ignorantie mogen worden gepretendeert, sal hiervan aen de tegenwoordigen diaconen extract worden gegeven, dewelke naer expiratie van haren tiid en gedane rekeninge die resollutie aen hare successeuren sullen overgeven om te dienen tot derselver narigt."

Een staaltje van eigenmachtige handelingen treffen wij ook in 1776 aan. Ditmaal was niet Spankeren het tooneel der misbruiken, maar de hoofdplaats van het ambt, Rheden. De predikant aldaar, W. F. Hachenberg, matigde zich de bevoegdheid aan om diakenen aan te stellen en hunne rekening af te hooren. Op een bevel der ambtsjonkers om die rekening opnieuw te laten doen werd door den predikant een weigerend antwoord gegeven. Dit was den heeren te kras: op 2 Mei werd besloten den diakenen namens de jonkers te gelasten om op 28 Mei opnieuw rekening en verantwoording te doen, terwijl de ambtstoelage van den predikant ten bedrage van 50 gld. als straf voor zijn willekeurige handelwijze werd ingetrokken.

Eerst bleef de predikant weerspannig, maar legde weldra het hoofd in den schoot, schreef een nederigen brief, waarin hij vergiffenis vroeg, beterschap beloofde en zich bereid verklaarde de afgesloten rekening met de bewijsstukken aan den

voorzitter over te geven. Deze verontschuldiging werd aangenomen en hiermede was dit geschil de wereld weder uit. Zoude de inhouding van de 50 gld. misschien ook medegewerkt hebben om den halsstarrigen predikant te temmen?

Ook aan klachten over de armenverzorging zelve ontbrak het niet geheel. Hierover loopt een besluit van 20 Januari 1772, luidende als volgt:

„Aan Haar Hoogwelgebore swaere klagten ziinde voorgekomen, als dat omtrend het onderhoud en verzorgingh der armen juist niet in alle de kerken des ampts Rheede sodaene attentie en ordre betragt wierde als wel behoorde,

En gelet ziinde op de schadelyke gevolgen, noodzakelyk voortvloeyende uyt eene ongeregelde administratie der armepenningen so voor 't tegenwoordige ten opsigte van 't dodelyk gebrek, welk de behoeftigen daardoor komen te lyden, als voor 't toekomende met betrecking tot 't verflauwen der liefdadigheid van welmenende, welk ontegenzeggelyk uyt 't mistrouwen omtrent 't behoorlyk employ hunner liefdegaven moet spruyten,

So is 't dat Haar Hoogwelgeboren na rype deliberatie eenparig hebben goedgevonden, dat aen de respective diaconen op het allersterkste sal worden gerecommandeert, soals aan haarlieden gerecommandeert word mits deesen, door ene onvermoeyde yver, steeds aenhoudende oplettenheid en tedere sorg voor 't welsiin en de belangens hunner armen, alsmeede door eene wyse administratie en onpartydige uytdeling der armepenningen nae den eysch der behoeftigen aen 't vertrouwen, welk de gemeente op hun steld, te beantwoorden, ten dien eynde in alles met overleg van den praedikant te werk te gaan en van desselfs meerder ligt, kennis en ondervinding gebruyk te maeken, om met vermyding so van verkeerde mildadigheeden als van niet wel begrepene suinigheid door gepaste uytdelingen en ondersteuningen, na omstandigheden van tyden en personen, de gaven en aalmoesen der liefdadigen tot meeste nut en verquikking der benodigden aen te wenden en te besteeden".

Tevens werd den predikanten met ernst aanbevolen de diakenen in het vervullen van hun taak met raad en daad bij te staan.

Ten slotte nog eene kleine mededeeling ten bewijze, dat geschillen over het zoogenaamde domicilie van onderstand ook destijds voorkwamen. In 1774 zat de ambtsdienaar — over dezen beambte later — wegens het eene of andere vergrijp

in de gevangenis. Zijn gezin was dientengevolge armlastig geworden. De diakenen van Rheden gaven nu aan de heeren ambtsjonkers te kennen, dat het h. i. niet billijk was, dat Rheden alleen de lasten van het onderhoud van dit gezin zou dragen, omdat de ambtsdienaar wel ambtshalve te Rheden moest wonen, maar overigens — om het zoo uit te drukken — aan het geheele ambt behoorde. De jonkers erkenden de juistheid dezer opmerking, gaven in bedoelden geest last aan de diakonieën van Velp en Spankeren en wendden zich met een verzoek tot den heer van Middachten vanwege Ellecom.

In 1786 werd de ambtsdienaar ziek, zoodat hij zijn dienst niet meer kon verrichten. Zijn inkomen bedroeg 3 gld. per week. Een opvolger werd aangesteld op een bezoldiging van 2 gld. 10 st. per week; de 10 stuivers zou de oude tot zijn dood toe houden; eerst daarna zouden zij bij het tractement van den nieuwen worden gevoegd. Ter vermeerdering van het pensioen ontving hij bovendien 10 stuivers per week van elke der vier diakonieën van het ambt, welk bedrag echter later in overleg met de predikanten tot 6 stuivers werd verminderd.

Tot de kerkelijke waardigheidsbekleeders moet ook gerekend worden de koster-schoolmeester. Het behoeft wel geen betoog, dat ook deze bediening na examinatie ter begeving stond van de heeren ambtsjonkers. Vóór 1767 geschiedde die benoeming door het geheele college, maar in dat jaar kwam hierin verandering en wel zoo, dat de vrije beschikking over een vacante kostersplaats werd overgelaten aan den jonker, die over ieder kerspel was gesteld, „mits nogtans lettende op een persoon van goede conduite en die tot d'instructie van de jeugd in het lesen, schryven, rekenen en singen ten enen maal capabel en de noodige vereischtens is hebbende".

Het gaat niet gemakkelijk de bedieningen van koster en onderwijzer uit elkander te houden: zij loopen in de resoluties te zeer ineen. De lezer zal dus de schijnbare verwarring moeten vergeven, wanneer ik nu over de eene dan over de andere helft van 's mans werkkring spreek.

Niet alle kosters-schoolmeesters waren volmaakt. Zoo werd in 1736 geklaagd over dien te Velp, nl. dat hij slechte orde hield en des zomers de school geheel liet stilstaan, waarvan het gevolg was, dat de inwoners van Velp hunne kinderen naar Rheden ter school moesten zenden. De man werd vóór

de heeren geroepen, ernstig onderhouden en beloofde beterschap en daar wij geene verdere klachten over hem aantreffen, mogen wij onderstellen, dat hij woord heeft gehouden. Lang zou hij de jeugdige Velpenaars niet meer inwijden in de eerste beginselen der wetenschap: in 1741 kwam Wolter Hoeven (zoo was zijn naam) te sterven met achterlating eener weduwe. Eenigszins vreemd klinkt het ons in de ooren, dat de ambtsjonkers aan deze weduwe toestonden in afwachting van de benoeming van een opvolger van haar overleden man zoowel het kosters- als het schoolmeestersambt waar te nemen met het genot van de daaraan verbonden voordeelen, waartoe o. a. behoorde een som van 16 gld. 10 st. voor het smeren en gaande houden van het torenuurwerk. Wij behoeven echter niet aan te nemen, dat de weduwe Hoeven alle aan hare ambten verbonden bezigheden in persoon heeft verricht, maar wel dat zij heeft uitgezien naar een helper, een onderwijzer van bijstand, zooals de wet zich tegenwoordig zeer deftig uitdrukt. Zij vond dien in Gerrit Willemse, die zich blijkbaar naar behooren van zijn taak heeft gekweten en op 11 Juni 1742 door de ambtsjonkers tot koster en schoolmeester van Velp werd aangesteld, van welke benoeming hij een acte ontving, die ik hier in haar geheel laat volgen, omdat zij ons op de hoogte brengt van zijne plichten en rechten:

„Alsoo door overlyden van Wolter Hoeven, in leven custos en schoolmeester tot Velp, de voors. custerye en schoolmeestersplaats is komen te vaceren en den dienst der kercke en schoole vereysschende, dat deselve wederom door een bequaem en ervaeren persoon vervult en voorsien werde,

Soo is 't, dat de Hoogwelgebooren Heeren Jonkeren des ampts Rheden, in aenmerking genomen hebbende de goede en voordeelige getuygenissen, mitsgaders sig vertrouwende op de bequaemheyt, kennisse en stigtelyken wandel van den persoon van Gerrit Willemsen, dewelke nu ook reets eenigen tiit de voors. custersplaats waargenomen, daertoe hebben aengestelt, geliik ziin aenstellende mits deesen, den voors. Gerrit Willemsen tot voorsanger, coster en schoolmeester van gemelde kerck en schoole van Velp, denselven Gerrit Willemse gelastende om de school- en costersdienst aldaar nae behooren waar te nemen, van alles daaromtrent te verrigten, wat een goedt en getrouw coster en schoolmeester te doen en waar te nemen schuldig en gehouden is, en wel in specie dat vlytige ende trouwe sorge

sal draegen soo omtrent het daegelyks houden der schoole tot onderwiis der jeugt, soo in leesen, schryven, reekenen, geliik mede in het onderwyzen van de eerste beginselen des godsdienst, soowel zomers als des winters sonder onderscheyt, en de kinderen der behoeftige, soo door de diaconie onderhouden worden, voor niets daartoe admitterende; dat mede gehouden en verpligt sal weesen de kercke, mitsgaders alle daarin staende gestoeltens en sitplaatsen behoorlyk schoon en reyn te maaken en te houden, alsmede goede sorge voor de boeken, klokken, uurwerck enz. van deselve kerck, die telkens sluytende; dat verder den predikant betamentlyck agtinge en eere sal hebben te bewysen, waarvoor dan denselven Gerrit Willemsen sal profiteren en genieten alle soodanige tractementen, emolumenten, baten en profyten, als daartoe van outs gestaen hebben en alnogh siin staende, geliik desselfs voorsaaten die genoten en geprofiteert hebben, geene uytgesondert."

Tot het jaar 1731 schijnt er te Dieren geene gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs te zijn geweest. Ik zeg met opzet „schijnt", omdat wij in 1737 hooren van het houden van een bijschool aldaar door een „opgeworpen" d. i. niet door de ambtsjonkers geëxamineerden en aangestelden schoolmeester.

Hoe het zij, in 1731 dan werd op verzoek van eenige ingezetenen van Dieren in de vergadering der jonkers op aanstelling van een schoolmeester aangedrongen. Aan dit verzoek werd voldaan: er werd een onderwijzer benoemd, maar .... zonder bezoldiging. Hij moest dus blijkbaar bestaan van het schoolgeld, waarvan het bedrag mij onbekend is, maar dat zeker wel niet zeer hoog was. In 1733 kwam hij bij de heeren met het verzoek om „eenig soulaes". Bij provisie werd hem voor den tijd van twee jaren 15 gld. per jaar toegelegd. De uitzetting van 1761 1) zou het vermoeden kunnen wekken, dat deze school later weder is opgeheven en met die van Spankeren vereenigd, maar de bewoordingen zijn niet volkomen duidelijk.

Van de scholen afscheid nemend kan ik niet nalaten iets mede te deelen, dat als kantteekening bij Hildebrand's opmerking omtrent het lange leven van schoolmeesters kan dienen; in 1768 werd ontslag verleend aan Johan Schelkes, die sedert 1704 aan het hoofd der school te Rheden had gestaan.

---

1) Zie blz. 222.

In zeer nauw verband met de bediening van koster staan de begrafenissen, waarover ik ook het een en ander heb gevonden.

Op 4 September 1719 werd besloten den koster van Velp „aen te seggen, dat sig in het toekomende in eene behoorlyke subordinatie tegens den kerkmeester sal hebben te gedragen, alsmede dat van nu voortaen geene groeven meer sullen werden geopent, voor en aleer diegeene, die sulks komen te eysschen, aen den kerkmeester sullen hebben vertoont daertoe berechtigt te ziin, omme soo mogelyck daerdoor voor het begraven van vreemde en wel insonderheyt op het kerckhoff, alwaer sulks, soo ons onderrigt is, seer dickwils uyt Arnhem en andere plaetsen geschiet, iets tot profyt van de kerck te konnen trecken.

Ook sal nader in overweginge worden genoomen, off de kerck niet iets soude konnen profiteeren voor het luyden over de dooden, geliick oock voor de plaetsen ofte stoelen in de kerk."

In verband met het bovenstaande werd op 17 October d.o.v. besloten, dat ieder vóór 1 Maart 1720 zijn recht op een groef in een der kerken van het ambt aan de resp. kerkmeesters moest bewijzen. Zoo deze het bewijs niet voldoende achtten, moest men zich tot de jonkers wenden.

Op 15 September 1724 kwam het volgende reglement op de begrafenissen tot stand:

Ordres en reglement op 't begraven der doden in de drie kercken van den ampte van Rheden, te weten Rheden, Spankeren en Velp, op den 15 September 1724 by de Heeren Jonckeren beraemt.

1. Dat van nu voortaen niemand de klocke sal trecken off roeren als de coster off die hy daertoe zal aenstellen; en sulx niet eerder voordat de kerckengerechtigheydt, hiernae gereguleert, betaalt zy en aen de koster quitantie van de kerckmeester in der tiid gebleecken is.

2. Men sal geen doden mogen begraven op den Sondach off andere dagen van den publicquen godsdienst, tensy men can aentonen, dat den noot sulx vereyscht, en in dier gevallen sal echter een pont groot gegeven worden ten profyte van de kerck.

3. De doden, tzy kerspelse tzy uytheemsche, geen eygen grafstee in de kerck hebbende en met de baar begraven wordende in de kerck, sullen ten profyte van de kerck betalen ses guldens en, indien se meer als eens overluyt worden, vier rixdaelders; doch van een dode, die onder den arm gedragen

en in de kerck begraven wort, sal men geven drie gulden en, meer als eens overluyt wordende, twee rixdaelders.

4. Van een groten dode, die in de kerck met een baer begraven wort, sal de coster voor luyden, openen en toeleggen van 't grafft, het opstellen en aflesen van de rouwcedul genieten 3 gulden; van kinderen half sooveel; en indien een dode, groot of kleyn, in de kerck begraven wordende, meer als eens overluyt wort, sal de coster van elcke posinge hebben 1 gulden. Ook sal de coster, indien hy gebruickt wort om den rouw, die 't liick volcht, te versoecken, daervoor in 't bysonder met discretie moeten beloont worden.

5. Een dode, die by avont en sonder 't luyden der klocken in de kercke begraven wordt, sal sooveel aen de kerck en coster verschulden als degeene, die by dach begraven en eens overluyd wort, met distinctie en in voegen als voren.

6. Die een graeve in de kerck tot een erfelyk eygendom koopt, sal daervoor betalen 50 Caroli gulden.

7. Men sal geen graeven in de kerck mogen openen als met kennisse en in 't bysiin van den kerckmeester.

8. Ook sullen de graeven in de kerck soo diep moeten gegraven worden, datter bequamelick twee kisten op malcanderen cunnen staen.

9. De eygenaers van de graeven in de kerck sullen gehouden siin deselve behoorlyk op haer eygen costen t'onderhouden en te decken en sullen by yder inlaegh aen de kerck geven 25 estericken tot onderhout van de vloer.

10. Men sal voor een dode, geen graef in de kerck hebbende en daer begraven wordende, geen grafstede van particulieren mogen gebruiken, maar die van de kerck, en anders doende evenwel de kerckengerechtigheydt als voren sal moeten betalen.

11. Soo er een dode, in het kerspel gestorven, nae een ander plaets verbrogt wort, sal daervan de volle gerechtigheydt aen de kerck en aen de coster een daelder moeten betaalt worden.

12. Een uitheemsche dode, boven de 12 jaren out, op 't kerckhof begraven wordende, sal aen de kerck betalen een daelder, aen de coster 2 gulden voor 't openen van 't graft en 't luyden der klocken; doch minder dan 12 jaren out ziinde, sal aen de kerck en coster half sooveel geven.

Ook sal de coster, indien hy voor een uitheemsche dode, op 't kerckhof begraven wordende, de rouwcedul opstelt en

opleest en den rouw versoeckt om 't liick te volgen, daervoor afsonderlyck nae behoren moeten geloont worden.

Uitheemsche arme doden of sulke, welkers erfgenamen arm siin, sullen in 't geheel of ten delen vry siin van 't betalen der jura aen de kerck en koster, tot erkentenis van den predicant en kerckmeesters.

13. Een kerspel-dode, op het kerckhof begraven wordende sal aen de kerck niets verschulde(n), doch in geval die meer als eens overluyt wort, soo sal voor yder posinge aen de kerck moeten betaelt worden een daelder.

14. Een kerspel-dode, die met de baer gedraegen en op de kerckhoff begraven wort, sal aen de koster voor 't luyden, 't openen van 't graft, het opstellen en aflesen van de rouwcedul betalen een daelder en, meer als eens overluyt wordende, voor elke posinge eene gulden.

Een dode, die onder den arm gedragen en op 't kerckhoff begraven wort, sal aen de coster half sooveel verschulden. Ook sal men den koster, indien hy gebruikt wort om den rouw, die 't liick volgt, te versoecken, daervoor in 't bysonder redelyker wyse moeten lonen.

15. Voor een kerspel-arme, die in siin leven van de diaconie onderhouden wiert, sal den administrerende diaken aen den koster voor 't luyden, openen van 't graft, opstellen en aflesen van de rouwcedul en voor 't omgaen om den rouw achter 't liick te versoecken betalen een daelder, en voor een kind, dat onder den arm gedragen wort, half sooveel.

En opdat niemant hiervan onkundich blyve, soo sal dit reglement drie Sondagen nae malcanderen door den coster op 't kerckhof gepubliceert en copie hiervan tot een yders naricht onder de kerckmeesters gelaten worden. Aldus geordonneert en gestatueert den 25 September 1724.

Bovendien werd op 30 October 1730 bepaald, dat de koster van Velp een register moest houden van alle begrafenissen. Of dit ook gold van de andere dorpen van het ambt, blijkt niet, maar is wel waarschijnlijk.

Aan het eerste artikel van het reglement van 1724 werd blijkbaar niet naar behooren de hand gehouden, hetgeen aanleiding gaf tot wanordelijkheid bij de begrafenissen en schade voor de kerk, waarom 26 Augustus 1762 op dit stuk eene nadere regeling werd gemaakt, die hierop neêrkwam:

„D' Hoogwelgebooren Heeren Jonkers des ampts Rhede, van goede hant geinformeert siinde, dat sig eenige kwaadaardige jongens en andere menschen niet komen te ontsien om by het overlyden der doden als andere occasie de klok te trekken en sodanig daarmede te luyen, dat daardoor de klepel uit deselve en de touwen aan stukken raken tot merklyke schade en nadeel van de kerk,

hebben Haar Hoogwelgebooren, hierin willende voorsien, goedgevonden en verstaan om de respective costers van de kerspels Rhede, Velp en Spankeren te gelasten en t' ordonneren, geliik deselve gelast en geordonneert worden cragt deses, om sorg te dragen, dat die klokken (by welke occasie ook mogte wesen, sonder onderscheid) door haar selfs of door iemand anders, die sy daartoe sullen willen qualificeren, worden getrokken en daarmede geluyd, sulx dat by nalatigheid anders alle de schade, daardoor comende te veroorsaken, op haar niet alleen sal worden verhaald, maar sullen Haar Hoogwelgebooren in so een cas sodane nadere en andere resolutie nemen als Haar Hoogwelgebooren tot nacoming van haar gegeven orders vermenen sullen te behoren.

Wordende de voors. kosters verder gelast om de kerk, als er niet geluyd behoeft te worden, niet alleen te sluyten en toe te houden, maar vervolgens ook om de doodbaren, so ras de doden daarmede begraven siin, aanstonds te bergen en deselve niet buyten te laten staan."

De gevolgen van het decreet der Nationale Vergadering van 5 Augustus 1796, waarbij kerk en staat van elkander werden gescheiden, deden zich ook in het ambt Rheden gevoelen. Op 28 Februari 1797 vervoegden zich op den huize Biljoen bij den ambtsjonker van Spaen de predikanten van Rheden en Spankeren, ten einde op grond van een besluit van het Kwartier van Veluwe van 22 November 1796 afgifte van de boeken en papieren, rakende het kerk- en diakoniebeheer, te eischen.

De heer van Spaen, „deeze onaangenaame materie niet voor eene lange conversatie geschikt en alle discussiën dienaangaande in deeze tegenwoordige revolutionnaire tyden onnut en zelfs ongepast oordeelende," antwoordde daartoe genegen te zijn, maar alleen na behoorlijke inventarisatie en tegen ontvangbewijs, „ten einde by alle mogelyke voorvallen en ook by de posteriteit gedekt te ziin".

Na deze mededeeling verlaten wij voor goed het gebied van de bemoeiingen der ambtsjonkers met kerkelijke aangelegenheden om ons verder op dat hunner burgerlijke werkzaamheid te bewegen.

Zij werden, gelijk wij reeds gehoord hebben, bijgestaan door een secretaris of een scriba. Daar ons resolutieboek eerst met het jaar 1719 begint, kunnen wij niet nagaan, of dit vóór dien tijd reeds het geval was, maar wel staat vast, dat er van 1719 tot 1729 geen is geweest. Op 25 September van laatstgenoemd jaar werd Nicolaes van Hamel tot scriba benoemd en tevens aan Jannis van der Horst, knecht van den ambtsjonker van Rheede, die sedert 1719 de resoluties had opgeschreven, eene belooning van 50 gld. daarvoor toegekend.

Over den substituut-ontvanger is reeds gesproken, zoodat wij dezen hier met stilzwijgen kunnen voorbijgaan.

De beurt is nu aan een zeer gewichtigen persoon in het ambt, den ambtsdienaar, die boven reeds ter loops is vermeld. Ten einde eene uitvoerige beschrijving van zijn werkkring te vermijden deel ik hier de voor dezen beambte op 27 Augustus 1735 vastgestelde instructie mede:

Instructie voor den amptsdienaer.

Is door de Heeren Jonckeren deses ampts op goede rapporten aengestelt tot amptsdienaar deses ampts de persoon van Henrick Jan Vorsse op een weeckelix tractement van twee gulden tien stuivers, te betaelen door den substituit-ontfanger deses ampts, en nadat sig in 't waernemen syner bedieninge wel bevonden word, een jaer te laten continueren, alvorens hem een cleet te geven, en sulx op volgende instructie:

1. dat moet wonen in 't kerspel van Rhede;

2. dagelix 1) de patroulle doen door het ampt en de vreemde lantlopers buyten de herewegen bevindende, met goedheyd uyt den ampte verdryven, en niet willende doen, maer tegencanten, met stockslagen daertoe te brengen, dog in alles, tensy het de uytterste noodsaekelickheyd requireert, de moderaetheyd te gebruycken, de huysluyden tot adsistentie te versoecken in cas van geweld, overbrengen aen den scholtis des ampts;

1) Bij de aanstelling van Johan Gerrits Esmeyer op 16 Mei 1761 werd bepaald, dat hij wekelijks ten minste tweemaal het geheele ambt moest rondgaan.

3. dat niet sal mogen weygeren, op clachten van de huysluyden wegens diefstal, overlast van schojers en lantlopers, om altiit paraet te siin deselve te adsisteren;

4. geliick oock suspecte personen aen te houwen en by den scholt te brengen, ten fine om deselve te ondervraegen haer naem, geboorteplaets, waer vandaen comen en waer na toe voornemens siin haar reyse te vervorderen en wat haer handwerck off handtering is 1);

5. dat met gene schojers sal hebben te accorderen om permissie van te gaen bedelen, by pene niet alleen van cassatie, maer oock van arbitraire straffe;

6. dat de orders van den heer Richter, heren Jonckeren en Scholtis exactelick sal hebben te obedieren en telkens sig by de heren Jonckeren, in den ampte domicilie holdende, als oock by den Scholt sig laten sien en aenmelden;

7. in val van faiten, begaen door vreemde lantlopers en selfs van ingesetenen, deselve op clachten off suspicie te vervolgen buyten 't ampt en apprehenderende aenbrengen aen den officier aldaer off, niet connende apprehenderen, aen den officier kennisse geven, hoedanig de persoon of personen siin gecleet en met wat faiten worden beschuldigt en wat cours hebben genomen;

8. in val van eenig renconter in 't ampt en siende overmant te worden, niemand hem adsistentie sal mogen verweygeren en, sulx geschiedende, daervan aen den scholt kennisse geven en de personen naemachtig te maken;

9. voorts dat sig de ordres van den heer Richter, de heeren Amptsjonckeren en Scholtis, 't sy hoe die mogten wesen, in generley manieren sal hebben te onttrecken 2).

In deze instructie is sprake van zijne kleeding. Deze bestond uit rok, broek, kamizool, kiel en hoed. Jaarlijks kreeg hij een nieuwen kiel; de overige kleederen werden om de twee jaren vernieuwd. Van een bepaalde uniform was geen sprake; alleen

1) In de instructie van 9 September 1743 werd hieraan toegevoegd:

„dog cramers en andere wegvaardige personen ongemolesteert haar weg laaten vervolgen".

2) De instructie van 1743 vult deze bepaling aan als volgt:

„dog sal sig van niemant om particuliere bootschappen te doen moogen laaten gebruycken."

Waarschijnlijk was deze bepaling een gevolg van de omstandigheid, dat de schout den ambtsdienaar als zijn knecht gebruikte.

vinden wij in 1739 melding gemaakt van een zilveren band om zijn hoed.

De bezoldiging van den ambtsdienaar, aanvankelijk bepaald op 2 gld. 10 st. per week, onderging allengs eenige verhooging, zoodat zij in 1743 150 gld. bedroeg en nog later 156 gld. d. i. 3 gulden per week. Bij dit bedrag kwam in 1767 1 gulden per maand, welk bedrag bestemd was tot onderhoud van een grooten bulhond, „die hy tot siin adsistentie omtrent vagabunderende en andere kwade personen thans is houdende".

Artikel 2 van de instructie van 1735 had hem voorgeschreven „dagelix de patroulle te doen door het ampt". Deze bepaling was tamelijk rekbaar, daar er natuurlijk niet mede bedoeld werd, dat hij dagelijks het geheele ambt van de grenzen van het schependom van Arnhem tot aan die van het ambt Brummen bij den Gelderschen toren in alle richtingen moest doorkruisen. Van deze rekbaarheid heeft waarschijnlijk de dienaar wel eens misbruik gemaakt door de woorden „door het ampt" in al te beperkten zin op te vatten en dagelijks een zeer klein deel te bezoeken. Hoe dit zij, in 1740 rezen er klachten, dat hij niet naar behooren door het geheele ambt „rechercheerde op landloopers" en zich weinig of niet aan de huizen der ambtsjonkers vertoonde om zijn dienst aan te bieden, alsook dat hij bij het patrouilleeren niet van een geweer was voorzien. De op blz. 255, noot, vermelde aanvulling van artikel 2 is zeer waarschijnlijk een gevolg van deze klachten geweest.

Van anderen aard waren de grieven tegen den ambtsdienaar, waarvan wij in 1738 lezen. Destijds was er een tijdelijke titularis. In een vergadering der ambtsjonkers werd over nalatigheid van dezen in het verrichten van zijn dienst geklaagd, waarop van andere zijde aangevoerd werd, dat dat zijn schuld niet was, daar de schout hem gedurig boodschappen liet doen en als zijn knecht gebruikte. Tegen dit misbruik werd een dam opgeworpen door de in 1743 aan artikel 9 gegeven uitbreiding 1).

Naast den ambtsdienaar en met een ander deel der politie in het ambt belast treffen wij den scheuter — ook schater of schutter 2) — aan. De jonkers meenden bij uitsluiting bevoegd te zijn tot de aanstelling van dezen beambte, die uit de ambtskas

---

1) Zie blz. 256, noot 2.

2) Afgeleid van het werkwoord schutten, waarmede aangeduid wordt het opsluiten van onbeheerd losloopend vee in den schutstal.

bezoldigd werd, en zoo vinden wij ook inderdaad benoemingen van scheuters te Dieren in 1752 en 1763. Het bleek echter in 1766, dat hun deze bevoegdheid betwist werd en wel door de boerrichters, het uit de geërfden gekozen bestuur der mark van Word-Rheden. Wij lezen dienaangaande in het resolutieboek:

„De Hoogwelgeboren Heeren Jonkeren des ampts Rhede, met verwondering ontwaar geworden siinde, dat Berend den Duitsen, Gerrit Berends en Hendrik de Roos, sig by een publicatie gequalificeert hebbende als boerrigters van het kerspel Rhede, waarby sy de geërfdens bekend gemaakt en geconvoceert hebben op Maandag den 5 Mey aanstaande om door het overlyden van den scheuter Arent Tymens van den Burg in siin plaats een ander scheuter te nomineren en aan te stellen,

ordonneren en lasten by desen gemelten boerrigters om met het nomineren en aanstellen van opgemelte scheuter te supersederen, tewiil (sic) andersints welgemelte Heeren Jonkeren deselven niet sullen erkennen, veel minder betalen, maar sodane mesures sullen gebruyken, als Haar Hoogwelgeb. tot maintien van haar regt vermenen sullen te behoren. En sal hiervan extract gegeven worden, die door den schout des ampts Rhede haar sal worden voorgelesen."

De boerrichters gaven den schout te kennen, dat zij meenden recht te hebben op het bijeenroepen der geërfden tot aanstelling van een nieuwen scheuter, en voornemens waren „gemelde convocatie siin effect te doen gewinnen". Zij gaven hieraan inderdaad gevolg en Harmen Brouwer werd door boerrichters en geërfden van Word-Rheden tot scheuter aangesteld, waarop de ambtsjonkers lieten bekend maken, dat zij Derk Janssen als zoodanig hadden aangesteld en iedereen gelastten dezen en niemand anders daarvoor te erkennen. Ook hier weder ontbreekt de afloop.

Het schijnt, dat juist in die jaren — vroeger en later gewaagt het resolutieboek er althans niet van — de goede verstandhouding tusschen de ambtsjonkers en de vertegenwoordigers der markgenooten veel te wenschen overliet. Ten minste op 29 Juni 1767 werd den boerrichters verboden schouw te voeren over wegen, tuinen 1) enz. dan na kennisgeving aan den jonker van dat kerspel, door wien dan een dag daartoe zou worden bepaald,

1) heggen, afsluitingen.

alsook om bij voorkomende vacaturen nieuwe boerrichters te benoemen buiten voorkennis van het college der ambtsjonkers.

In de jaren 1767 en 1787 treffen wij aanstellingen door de jonkers van boerrichters te Velp aan.

Van nog twee andere politiebeambten vind ik slechts zeer sporadisch gewag gemaakt, nl. van den armenjager in 1735, toen hem wegens ouderdom een pensioen van 88 gulden werd verleend en tevens bepaald werd, dat zijn opvolger in plaats van geld voor een rok van den oudsten ambtsjonker een rok met een soort van livrei zou ontvangen; en van den boschwachter. In 1770 werd nl. Antony Evers „by provisie" voor den tijd van een jaar op een belooning van 10 stuivers per week belast met het toezicht, „dat de bosschen en bomen door kwaadaardige niet beschadigt en benadeelt worden."

Tot hier toe heb ik mijn stof min of meer stelselmatig kunnen behandelen. Ik wil nu in meer ongedwongen volgorde gaan mededeelen, wat ik verder nog over den werkkring der ambtsjonkers heb kunnen vinden, en beginnen met het meten en wegen van de turf, toen naast hout de meest gebruikte brandstof. Tot de emolumenten van den schout van het ambt, die wel niet afhankelijk was van de ambtsjonkers, daar hij door de landsregeering werd aangesteld, maar toch uit den aard der zaak veel met hen in aanraking kwam, behoorde het leenen van een turfton aan de schippers, waarvoor hij 3 stuivers per 100 tonnen genoot. Nu was de schout Zeger van Arnhem in 1747 gestorven en ging zijn broeder Jan Robbert voort met het uitleenen van de ton en het trekken van de daaraan verbonden voordeelen. De ambtsjonkers waren van oordeel, dat dit een inbreuk was op de rechten van den nieuwen schout, en droegen den heer R. van der Hell op hierover met den richter van Arnhem en Veluwezoom te spreken en hem te verzoeken den bewusten persoon zulks te verbieden en hem te kennen te geven, dat de ambtsjonkers voornemens waren den schout aan te schrijven, dat hij zich had te voorzien van een geijkte turfton, gelijk aan de te Arnhem in gebruik zijnde, ten einde die tegen betaling van het gewone loon door de schippers te laten gebruiken.

Het meten der turf met de ambtston werd dus blijkbaar aan de schippers zelve overgelaten, maar de heeren moesten in 1759 vernemen, dat het daarbij niet altijd eerlijk toeging;

dat de tonnen nl. niet behoorlijk werden geschud, waardoor de kooper zijn maat niet ontving. Dit bedrog gaf hun toen aanleiding om op voorstel van den heer van Broekhuysen een vertrouwden persoon als ambtsturfmeter aan te stellen en te beëedigen.

In 1774 vinden wij de mededeeling, dat er een nieuwe turfmeter was aangesteld; dat er twee nieuwe tonnen waren gemaakt en dat de meter voortaan de 3 stuivers meetloon aan den onderschout zou moeten overgeven, die ze met den substituut-ontvanger ten bate van het ambt zou verrekenen. Waar bij deze regeling de belooning voor den meter bleef, blijkt niet.

Ook de medische politie, zooals wij het zouden noemen, viel binnen het bereik van de werkzaamheid der ambtsjonkers. In 1767 werd ter vergadering door een der heeren de aandacht gevestigd op het feit, dat vele kraamvrouwen „door onkunde en mishandelinge van andere vrouwen, die haar in barensnood kwamen te adsisteren", waren gestorven, naar aanleiding waarvan besloten werd om op een tractement van 80 gulden eene bekwame vroedvrouw aan te stellen. Eene advertentie tot oproeping van gegadigden werd geplaatst in de Amsterdamsche en Leidsche couranten. Het gevolg was, dat op 4 Mei 1768 Gerarda Catharina Schouten, weduwe van Gerrit Reisiger, tot ambtsvroedvrouw benoemd werd.

Daarentegen werd in 1793 op het verzoek van een chirurgijn om subsidie uit de ambtskas afwijzend beschikt.

In 1783 heerschte hier te lande zeer hevig de roode of persloop 1).

In de vergadering van 23 December deelde de heer van Spaen mede, dat hij tot beperking der ziekte de volgende maatregelen had genomen. Hij had gemeend in de eerste plaats tegen de verspreiding der ziekte te moeten waken en, bespeurd hebbende, dat kinderen uit besmette huizen met de ziekte onder de leden dagelijks de school bezochten, den meesters te Velp en Rheden doen gelasten de scholen tot nader bevel te sluiten, het spelen van kinderen op het kerkhof te beletten, de kerk voortdurend te luchten en telkens na de begrafenis van een aan de ziekte overledene met wierook of jeneverbessen te berooken. Voorts had hij het volgende laten afkondigen:

1) Zie over den omvang dezer ziekte in Gelderland: Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken van 1783, blz. 1324, 1473 en 1678.

„De Hoogwelgebore Heeren Jonkeren des ampts Rheede laaten aan de ingesetenen van voornoemde ampt bekent maaken, dat den amptsdiender gelast is, soo lange de besmettelyke siekte van de roode loop en de quaadaardige galkoortsen aanhouden, driemaal 's weeks, te weten Maandag, Woensdag en Vrydags, des morgens om negen uuren praecis sig te vervoegen ten huyse van den apothecar Troost binnen Arnhem om aldaar af te halen de medicynen, welke door den Med. Doctor Moll of den Mr. Chirurgyn Pril voor inwoonders van 't ampt bestalt en op voorschreve uur in gereedheid sullen siin, welke hy dan vervolgens, te beginnen met den aanvank van 't ampt aan de kant van Arnhem en te eyndigen met Spankeren op de rey af sonder tiidsversuym aan de wooningen der sieken sal afgeven; kunnende onvermogende, by wien de siekte sig openbaart en welke verlangen op kosten van 't Ampt van geneesmeester of medicynen versorgt te worden, sulks te kennen geven door 't senden van de naam en woonplaats op geschrift 't zy aan 't huys van den Heer Amptsjonker van Spaan op Biljoen of van den heer scholtus Suurmond tot Rheede of van den substituit-ontvanger, Miinheer van Geer tot Velp, nae ieders verkiesinge of gelegentheid, met recommandatie aan dengene, die 't briefje of billet brengt, van niet in huys te treeden, maar hetselve aan de deur af te geven, terwiil den ambtsdiender op voorseide drie daegen, voordat na de stad gaat, en verder so dikwils de andere besigheeden van siin beroep sulx toe sullen laaten, sig aan deese drie huysen sal vervoegen om de nodige ordres te vragen.

Zeg 't voort."

Deze kennisgeving werd in de kerken van het ambt afgelezen en aangeplakt, en voorts in de volgende herbergen 1):

te Velp: de Leeuw en de Biljoensche brouwery;
te Rheeden: het veerhuis;
te Steeg: den Engel en de Graaf van Athlone;
te Ellecom: by Jacob Jacobsen en aan den tol voor Doesburg;
te Dieren: de Kroon, het Wapen van Gelderland en het veerhuis;
te Spankeren: de Lugt;
te Laag Soeren: de Nachtegaal.

---

1) Ik deel deze met opzet mede, opdat men wete, hoevele nog bestaande herbergen (het woord in den allerruimsten zin genomen) reeds een hoogen ouderdom bereikt hebben.

In het belang van de minvermogende inwoners en getuigende van den goeden wil der bestuurders van het ambt was zeer zeker het besluit om op kosten van het ambt de geneesmiddelen door den ambtsdienaar uit Arnhem te laten halen.

De brandweer had in het ambt waarschijnlijk niet veel te beteekenen, althans voor zoover het den ambtsjonkers aanging. Het eenige, dat wij daarvan vernemen, is een besluit van 20 Januari 1760 om vier brandladders, voor elk der vier dorpen één, aan te schaffen, ten einde die „by occasie van brand, dat God verhoede, te kunnen worden gebruykt."

Ook over wegen, bruggen enz. strekte zich tot zekere hoogte de zorg van het college der jonkers uit.

Met het laten maken en onderhouden der wegen was de schout resp. onderschout belast, die daartoe, gelijk wij gezien hebben, een toelage uit de ambtskas genoot. Hij liet de huislieden „boden" tot het maken der wegen.

Over het algemeen komen de wegen, bruggen enz. weinig in het resolutieboek voor. Ik zal het voornaamste in volgorde naar den tijd mededeelen.

In 1724 werden op den draai aan de Steeg aan den kant van den IJssel posten, riggels en een kleine duiker „van een plancks lengte" aangebracht.

In 1728 werd in overleg met Brummen en op kosten van beide ambten de Gumsterbrug voor 15 gld. 13 st. 8 p. hersteld. De onderhandelingen, voor zoo ver noodig, en in het algemeen het toezicht op dergelijke werken werden doorgaans opgedragen aan den plaatselijken ambtsjonker, dus in dit geval aan den heer van den Gelderschen toren.

Deze herstelling had blijkbaar het kwaad niet in den wortel aangetast: ten minste reeds 10 jaren later, 7 Mei 1738, werd ter vergadering medegedeeld, dat op die brug de grond „soo leegh was uytgereden", dat daarin steeds een „vergadering van water" was. Hierop werd besloten om, met goedvinden van de Brummensche heeren, den heer van Broeckhuysen te verzoeken, „dat soodanige ordres geliefde te stellen, dat genoegsame quantiteyt heydebossen by de brug gebragt wierde, ook heyplaggen, en dat op een avont, dat geen postnagt was. de brug blootgegraven en door een meester-metselaar te laten besien, of de voegen ook weder soude moeten ingestreken worden, en anders voort daarop des morgens gansch vroeg een genoegsame

quantiteyt bosschen heyde op het verwulf te laten leggen en daarover dun of fiin hout 1); daarover een stevige laag heydeplaggen en bovenover de afgegravene aarde, soo hoog, dat het water aen wedersyden noodtsakelyck moet aflopen."

In 1740 werd te Laag-Soeren een steenen brug gemaakt voor 160 gulden.

Op 3 Maart 1749 werden de heeren van Spaen en van Renesse aangewezen om met den eigenaar van Rhederoord, den raadsheer Mr. W. R. Brantsen, te onderhandelen over een zaak, die, kwam zij tot stand, zeer in het voordeel van het ambt zou zijn. Het gold nl. de houten rekken langs den weg aan de Steeg, die dringend herstelling vereischten, hetgeen zeer veel geld aan het ambt zou kosten. De besprekingen leidden tot overeenstemming en hadden de volgende regeling ten gevolge:

„Alsoe 't Ampt van Rheden verscheide houte rekken tot dienst, nut en securiteit van de gemeene passage op de kant van de wegh voor eenige tiid heeft moeten setten en dat niet alleen die thans seer aan 't vergaan ziin, maar dat selfs 't nog wel nodig scheen, dat die rekken op d' een en ander plaats wierden vermeerdert, soo is om 't selfde oogmerk, 'twelk 't Ampt met 't setten van die rekken heeft gehad, te bereycken tusschen de Heeren Amptsjonkeren van voorgem. Ampt ter eenre en de Heer en Mr. Willem Reinier Brantsen, Ordinaris Raad in den Hove Provinciaal van Gelderland, als eygenaar van Rhederoorth, aan de gementioneerde wegh uytkomende, ter anderen zyde geconvenieert, overkomen en vastgestelt:

1. Dat den voors. eygenaar van Rhederoorth sal verplight ziin om van den eersten post af, die nae de Groote Roos volgt, tot omtrent tegensover den Engel te setten levendige bomen;

2. Dat die boomen sullen ziin eyke of andere nae siin welgevallen, mits dat die tot knootboomen 2) sullen worden gemaakt en gehouden worden;

3. Dat die boomen sooveel nae binnen nae de weg toe sullen moeten werden geset, dat er, overal 't beloop van de wegh gehouden werdende, ses voeten tot den boort van den bergh toe overblyven om te dienen voor 't liinpad;

1) Waarschijnlijk takkebossen.

2) Zouden de oude eiken, die nu nog tegenover den Engel staan en door hun eigenaardig voorkomen terstond de aandacht trekken, misschien een overblijfsel van deze aanplanting zijn? Zij vertoonen m. i. de sporen van vroegere knotting.

4. Dat voors. eygenaar van Rhederoorth sal moeten sorg draagen, dat die boomen boven 't liinpad altiid soo hoog opgesnoeyt werden gehouden, dat sonder verhinderinge de liinpaarden daar onder door kunnen passeren;

5. Dat de distantie tusschen ieder boom niet meer sal mogen ziin, wanneer gepoot werden, als ses Rhiinlandsche voeten;

6. Dat den voors. eygenaar van Rhederoorth hiertegens ook altiit 't knoothout sal genieten, blyvende aan denselven de magt en faculteit om het knooten op sodane tyden en jaaren te doen als hy 't hout daertoe sal bequaam vinden;

7. Dat denselven eygenaar van dit bepoten nogtans sal vermogen vry en open te laten de distantie van ses Rhiinlandsche roeden reght tegens d' allée van Rhederoorth over, dog welke distantie hy alsdan verplight sal siin met een bequaam rek op syne kosten, sonder dat daarvan iits tot laste van het Ampt sal mogen gebraght worden, te voorsien en t' onderhouden, geliik dan ook gehouden sal siin om 'tselve rek te doen verwen met een andere couleur als waarmede 't rek van 't Ampt geverft is;

8. Dat 't overige gedeelte van den wegh van den Engel af, als door desselfs smalte niet kunnende lyden, dat aldaar boomen kunnen geset worden, ter dispositie van 't Ampt en buyten dit contract sal blyven."

In Augustus 1755 werd besloten steenen grenspalen te doen zetten tusschen het ambt en het gebied der stad Arnhem.

In 1786 werd de weg bij den duiker aan de Steeg met keien bestraat, hetgeen een uitgaaf van 26 gulden vorderde.

In 1793 zijn pogingen aangewend om den zandweg door het dorp Velp tot een straatweg te maken, hetgeen bij den toestand der wegen in die dagen zeker geen weelde is te noemen. De zaak liep echter op niets uit, daar Arnhem weigerde bij te dragen in de kosten van aanleg.

De zandverstuivingen, die ook nu nog in de gemeente Rheden worden aangetroffen, hebben mede de aandacht der ambtsjonkers gevraagd. In de vergadering van 21 Augustus 1751 kwam ter sprake een vraag van de Staten van het kwartier van Veluwe 1), of in het ambt Rheden zandraden noodig

1) Op 14 Augustus 1750 was door den Kwartiersdag van Veluwe een reglement vastgesteld, bevattende alles wat tot beteugeling der zandverstuivingen

waren en of er ook nog van de vroegere in leven en in staat waren om die functie waar te nemen, en zoo niet, wie dan als daarvoor geschikt werden voorgesteld. Hierop werd door de heeren geantwoord: 1°. dat zij zeer noodig waren met het oog op de verstuivingen, die noodzakelijk moesten worden gestuit; 2°. dat er geene meer in leven waren en 3°. dat zij Cornelis van Sadelhoff en Steven Bitter voorstelden.

De oorlogsrampen van de jaren 1794 en 1795 deden zich ook in het ambt Rheden gevoelen en brachten de ambtsjonkers in de noodzakelijkheid om te voorzien in de nooden en behoeften, die de inkwartiering medebracht, waarmede het ambt ten gevolge van zijn ligging nabij de rivier voortdurend belast werd. Ten aanzien van de dringende behoeften aan brandstof werd op 3 Januari 1795 besloten voorloopig 4000 „ferzeel" (fasceel) en 10 vim takkebossen beschikbaar te stellen en den heer van Spaen te machtigen om met den schout in overleg te treden zoo betreffende de plaatsing als de uitdeeling daarvan. Drie dagen later deed hij dienaangaande het volgende verslag:

„Den heer van Spaen heeft ter vergadering gerapporteert, dat ter voldoening van H. E. M. resolutie aanstonds een quantiteit hout, zo ferzeel als takkebossen, de eerste, die aan het magazyn van de Engelsche te Arnhem altiid tegen f 45 gelevert waaren geworden, tot de priis van f 40 het duyzent en de laaste tegen f 7 de vim aan het huis van Wilbrink te Velp, alwaar den schout ziin gewoon oponthoud heeft, bezorgt had met ziin eigen paarden, omdat aan het gebrek van brand tot voorkooming van grootere schade onmiddelyk behoorde voorzien te worden, en vervolgens met voorn. schout en diegeene, welke door Ziin L. in de directie der billettering gebruikt wierden, had afgesprooken, dat aan ieder persoon tegeliik met ziin billet van inquartering 2 à 3 takkebossen zouden worden medegegeven om geliiktiidig met hem aan ziin quartier te arriveren, en voorts aan denzelven gezegt, wanneer langer als één dag in ziin quartier bleef, den

---

in het kwartier behoorde te geschieden. Met dit werk was in het algemeen belast de zandgraaf.

Art. 3 bepaalde:

„dat den sandgraaff die besigtinge sal doen met twee geërffde sandraaden, te nomineeren en te verkiesen by de jonkeren in de ampten op approbatie van den Quartiere, weesende persoonen, die de beste kennisse hebben van de gelegentheid der sanden, haaren aanwas en aenkleeven van dien."

volgenden dag wederom te mogen koomen en gelyke quantitijt te halen;

dat wyders, vermits er veel voor 't behoud van goede kriigstugt aan gelegen was, dat de officieren in goed humeur gehouden wierden, men aan deselve zoveel ferzeel zou laaten volgen als zy in redelykheid verlangden, en ziin best doen om daarvoor billetten van ontfangst te bekoomen;

dat dit thans met goed succes gepractiseert wierd en er minder boomen wierden nedergehouden als voorheen, maar dat het afgeven van billetten van ontfang door de officieren zeer gebrekkig toeging, vermits dezelve, ziinde van onderscheide regimenten en veeltiids van ligte trouppes en die zig reeds aan het afbreeken van schuuren en huizen in de Betuwe gewend hadden, doorgaans niet veel vragens of raisonnementen dulden, maar spoedige bediening en bezorging vorderden;

dat het dus, om in het tiidstip van desordres eenigermaten order te observeren, absolut nodig was een opzigter zo voor den ontfang van het hout als voor de uitdeeling van hetzelve aan te stellen; dat daartoe een zeer geschikt persoon meende gevonden te hebben in den metzelaar van Duuren, welke onder approbatie van H.H. Wgeb. daartoe geangageert hadde, alsmede om ziin agterhuis tot berging van dat hout te verlenen, alzo hy maar eenige weinige huyzen af woonde van het huis, daar den schout ziin verbliif genomen had, en zulx tegen de som van 18 stuyvers 's daags, ziinde ziin gewoone daghuur als metzelaar, en welke som, gelet op de geschiktheid van de persoon en de groote omslag en onaangename behandelingen met dit werk verknogt, aan hem Heer van Spaen niet onredelyk voorkwam;

dat wyders met den schout had afgesproken om zo te Rhede als op de Steeg en te Spanckeren of waar verder gewoon was billetten uit te geven, na bequame plaatzen en geschikte personen om te zien, werwaards Ziin L. het hout, door de ingezetenen van het kerspel uit het magazyn te Velp aan te vaaren zonder ontgeltenis, wiil dit hout tot hun eigen geriif en soulaas strekke, zoude kunnen gevoeglykst onderbrengen, en dan zodane persoon, die ziin huis en ziin opzigt daartoe zou verlenen, wederom uit dien hoofde als by compensatie voor den dienst, welke hy hierin aan zyne medeïngezetenen bewees, van inquartering en andere heerediensten zoveel enigszints doenlyk zoude behooren verschoont te worden."

In verband met het bovenstaande werd het volgende in de kerspelen van het ambt afgekondigd:

„De Hoogwelgeboren Heeren Jonckeren des ampts Rhede laaten by deezen aan alle ingezetenen van welgem. ampt bekendmaaken,

dat Haar Hoogwelgebooren, in ervaaring gekoomen ziinde, dat onder den drukkenden last der inquartering, welke in deeze zorgelyke tiidsomstandigheden de goede ingezetenen dagelyks treft, eene der voornaamste beswaaren word veroorzaakt door het gebrek aan brand, welk vooral by behoeftige lieden niet in zodane hoeveelheid voorhanden is als tot verpleging en verwarming van ten deele zieken en meest altiid door koude verkleumde militairen, welke zomtiids laat in den avond of tegen den nagt aankoomen, vereischt word, waaruit dan veeltiids groot misnoegen ontstaat, welk niet zelden het verbranden van deuren, vensters en plancken van schuuren en schaapschotten ten gevolge heeft, hebben goedgevonden, ten einde behoeftige lieden in deeze eenigermate te gemoet te koomen, een houtmagazyn zo van takkebossen als van een matig gedeelte ferzeel op te rigten te Velp agter het huis van den metzelaar van Duuren, die het opzigt daarover is hebbende, en hetzelve te stellen ter dispositie van den scholtus deezes ampts, als welke de billettering doende best kennis draagt, waar en by wien hetzelve meest benodigt is, en op wiens recepissen voorn. opzigter Jurgen van Duuren geauthoriseert is het hout na Rheden, Ellecom, de Steeg, Dieren, Spanckeren en Souren te laaten volgen, vertrouwende HHWgeb., dat, vermits dit houtmagazyn alleen tot soulaas der ingezetenen is strekkende, dezelve, voor zooveel karren en paarden hebben, den scholtus deezes ampts goedwillig behulpzaam te zullen ziin om het hout uit 't magazyn te halen en op zoodaane plaatsen in de respective kerspelen en buurschappen te brengen en onder de des benodigden te verdeelen, als hy, scholtus, tot bereiking van het heilzaam oogmerk van HHWgeb. het meeste geschikt zal oordeelen, daar de bekrompen staat van 's ampts finantiën niet toelaat houtmagazynen op meer als ééne plaats aan te leggen en HHWgeb. zig overzulx omtrent de plaatzing van zodane magazyn hebben moeten bepalen tot het dorp van Velp, als verre het meest uit hoofde van desselfs nabyheid by de rivier en by de stad van Arnhem aan onverwagte inquartering blootgesteld."

Met rassche schreden naderde nu de tijd, die een einde zou maken aan het in menig opzicht — gelijk ik hoop in het licht te hebben gesteld — vaderlijke en welmeenende beheer der ambtsjonkers, om daarvoor in de plaats te geven de zegeningen der gemeentelijke autonomie.

Op 13 November 1797 ontving de heer van Spaen tot Biljoen een schrijven van den „secretaris des ampts Rheden", dat op den ontvanger wel denzelfden indruk heeft gemaakt als de vordering der predikanten ten aanzien van de kerkeboeken enz., waarvan boven sprake is geweest. Deze brief, dien wij het doodvonnis over het ambtsjonkerlijk bestuur zouden kunnen noemen en die in originali op den huize Rhederoord berust, luidde als volgt:

„Aan den Heer
Van Spaan tot Biljoen.

Miin Heer!

De Municipaliteyt deses Ampts, op gisteren vergaderd geweest siinde, heeft geresolveerd en my gelast UE. aan te schryven en instantelyk te versoeken om aan hunlieden op te geven, welke dag en uur het UE. het beste convenieerd over te geven de chartres en papieren beneffens de kist dit Ampt betreffende; sullende voors. Municipaliteyt gaarne sien, dat sulx binnen 8 dagen geschiedde.

Hiermede my van miin plicht vermenende te hebben geacquitteerd, verblyve met verschuldigd respect en gehoorsaamheid,

Miin Heer!
UEHWG. onderdanige medeburger
T. W. van Hemessen,
Secretaris des ampts Rheden."

Rheden, 13 November 1797,
't 3de jaar etc.

Ik zou hiermede kunnen eindigen, maar wensch als slot te geven het verhaal van een geschil over het resolutieboek, waaraan ik nergens een plaats heb weten te geven en dat nu als aanhangsel hier volgt:

In de vergadering der Ridderschap van 22 April 1768 werd door den landdrost van Veluwe medegedeeld, dat hij en de richter van Arnhem en Veluwezoom in het laatst van 1767 uit een gedrukten en alom verspreiden catalogus bespeurd hadden, dat op 8 December ten huize van den boekhandelaar Jac. Nyhoff

te Arnhem uit de bibliotheek van wijlen C. J. van Zuylen van Nyevelt o. a. zouden worden verkocht zekere handschriften, getiteld: „Resolutiën van de Edele en Ridderschap van Veluwen" en „Resolutieboek des ampts Reede sedert den jaare 1719", in 2 perkamenten banden; dat hij aan de weduwe van Zuylen, hertrouwd met V. van Watteville, had doen schrijven door genoemden boekhandelaar, dat het hem vreemd voorkwam, dat deze handschriften in het openbaar zouden worden verkocht; dat hij het beter achtte deze terug te nemen en voor de zonen te bewaren, tenzij zij genegen waren ze hem te verkoopen; dat Mevrouw van Watteville, in plaats van deze zaak „op eene redelyke en discrete manier" te behandelen, zooals men van iemand van hare geboorte had mogen verwachten, te kennen had gegeven, dat haar daarvoor 1200 gulden waren geboden, maar dat zij ze voor 1500 gulden aan den Landdrost wilde afstaan; dat hij weder door den boekhandelaar Nyhoff had doen antwoorden, dat hij hare bedoeling om het aan den meestbiedende te verkoopen zeer goed begreep, maar dat het van groot belang was, dat die boeken niet „vulgair" werden; dat hij bereid bleef haar schadeloos te stellen en inmiddels den boekhandelaar gelast had ze voorloopig onder zich te houden; dat hij later het ééne van Nyhoff had laten weghalen en dat de Richter zich van het andere (het Rhedensche resolutieboek) had verzekerd op grond van het besluit der ambtsjonkers van 28 November 1764 betreffende geheimhouding der resoluties; dat V. van Watteville uit naam zijner echtgenoote den boekhandelaar deswege een proces had aangedaan voor de hooge bank der stad Arnhem; dat zij (nl. Landdrost en Richter), overwegende, dat zulke zaken bepaaldelijk de regeering der provincie aangingen, en met het oog op de onaangename gevolgen, die uit het „publiceren, spargeeren off auctioneren" van zulke resoluties zouden kunnen voortkomen, voorstelden zich hierover tot den Landdag te wenden met het verzoek, „dat meergemelte resolutieboeken, soo van de Edelen en Ridderschap van Veluwen als des ampts Reeden, welke niet anders ziin dan copieën, door alnog bekende klerken gemaakt onder den secretaris van de Ridderschap van Veluwen en scriba des ambts Reeden, tegens betaelinge der copiegelden (door sulke, die gewoon ziin te copieren, te taxeren) behoorden te worden geseponeert, waerdoor hy, V. van Watteville, nomine uxoris, soude schadeloos gestelt worden, en dat de actie, soo V. van

Watteville nomine uxoris tegens den boekverkooper J. Nyhoff uyt dien hoofde voor de extraordinaris hooge bank geinstitueert, moge worden opgeheven."

Dit voorstel werd aangenomen.

Op 26 April d. o. v. besloot de Landdag, dat het resolutieboek der Ridderschap zou worden overgegeven aan de Ridderschap en dat van het ambt Rheden aan de jonkers ten behoeve eener goede bewaring, „zullende egter de extraditie van het boek van de Ridderschap wel geschieden aan de zoon van wylen C. J. van Zuylen, als in de Ridderschap zal siin geadmitteert, dog dat van 't ampt van Rheden, wanneer in dat ampt als jonker aangenomen sal wesen."

De tegen J. Nyhoff aangevangen rechtsvordering werd opgeheven.

Op 1 Mei 1783 werden de ambtsjonkers van Rheden door de Ridderschap gemachtigd om aan Jasper Hendrik van Zuylen tegen behoorlijk ontvangbewijs het bewuste exemplaar van het Rhedensche resolutieboek af te geven. Opmerkelijk is hierbij, dat ik hem nergens als ambtsjonker van Rheden heb aangetroffen 1).

1) Gaarne zou ik ook aangaande andere ambten later dergelijke mededeelingen — zij het ook in beknopteren vorm, daar nu veel als bekend mag worden ondersteld — willen doen. Van vier Veluwsche ambten — Barneveld, Brummen, Ede en Rheden — is mij bekend, dat de aanteekeningen hunner jonkers, althans ten deele, bewaard zijn gebleven. Voor mededeelingen aangaande de overige beveel ik mij ten zeerste aan.

BIJLAGE I.

AMBTSJONKERS VAN RHEDEN 1).

Daem van Heerdt, 1651.
Johan van Meeckeren, 1651.
Carell van Delen, 1651.
Herman van Delen tot Spanckeren, 1651.
Jurrien van Lennep tot Biljoen, 1654.
Burchart van Arnhem tot Nederhagen, 1657.
Adam van Meeckeren, 1658.
Johan van Wiinbergen, 1660.
Johan van Arnhem tot Rosendael, 1661.

1) Deze lijst is samengesteld met behulp deels van de verbalen van uitzetting, deels van het resolutieboek der Ridderschap.

Paul van Arnhem, 1661.
Godert van Rheede, heer van Middachten, 1670.
Coenraet van Wiinbergen tot de Glinthorst, 1675.
Wilt Johan van Broeckhuysen tot den Gelderschen toren, 1677.
Godert Adriaen van Rheede tot Herreveld, 24 April 1705.
Evert van Delen, 12 Maart 1710.
Frederik Wilhelm van Spaen tot Biljoen, 17 April 1711.
Rutger van der Hell, 24 Maart 1718.
Lubbert Adolf Torck, 8 Juni 1719.
G. A. van Rheede, 15 April 1723.
R. van Rheede, 15 April 1723.
J. van Eck tot Overbeek, 24 Maart 1724.
J. van Renesse tot den Brink 1), 11 Mei 1730.
W. van Broekhuyzen, 19 April 1731.
W. J. van Dedem, 24 April 1738.
J. van Zuylen van Nyevelt, 16 Mei 1760.
J. F. W. van Spaen, 7 Mei 1767.
J. H. P. van Renesse, 5 Mei 1768.

BIJLAGE II.

Instructie voer die Lantschaps gecommittierden tot die taxatie van de gemaeckte quoyieren int stuck van de verpondinge over alle die onruirende guederen in den furstendom van Gelderlant ende graeffschap Zutphen 2).

I.

Die gecommittierden tot die taxatie bavengem. sullen voereerst in gevolgh van der Lantschaps resolutie van alle huysen in de steden ende ten platten lande, sonder bouwerie bewoenet wordende, afftrecken den Xden penning van de jarlicxe huyre off getaxierde weerdye, ende sulcx voer die costen van de reparatie derselver.

II.

Item van de bouwhuysen, schuiren ende ander getimmer ten platten lande, met die erven ende landen verhuyret siinde ende 180 gl. ende daerenbaven te pacht doende, voer reparatie alst voereerst afftrecken 12 gl. ende van minder pachten naer advenant.

III.

Aengaende die water- ende wintmoelens sall van derselver pachten voer reparatie affgetrocken worden den Vden penning ende van de restierende pacht tot verpondinge betaelen (den) IXden penning gelick van de huysen in de steden.

---

1) De Brink was een tusschen de Kruishorst en Scherpenhof gelegen landgoed. Het huis is in het midden der 19de eeuw gesloopt, zoodals de heer C. Goedvriend te Rheden mij op aanvraag welwillend medegedeeld heeft.

2) Dit stuk heb ik bij toeval gevonden in een register, getiteld: Dijk- en waterrechten, instructiën, landdagsrecessen en andere Geldersche stukken (Rijksarchief te Arnhem), afd. 3, blz. 344.

IV.

Die erven ende landerien, darvan die huyren off pachten uuytgetrocken siin ende die defecten, pont- off schiltschattongen by den eygenaer gelast worden, sal ment darby laeten verbliven ende vant uuytgetrocken, als suyver incomen siinde, die verpondinge betaelen.

V.

Maer van erven ende landerien voer vry gelt verpachtet, to weeten daervan die pachter die defecten, pont- off schiltschattonge int geheel off ten deel betaelt, sullen dieselve defecten, schilt- off pontschattongen bygesett ende uuytgetrocken worden.

VI.

Item van landerien, die by den eygenaer selffst gebruicket worden off darvan ghien pachtschedulen vertoont siin, maer by die commissarien selffst getaxiert, sall ten allen tyden ondersoeck moegen gedaen worden, off in soedaenige taxatie die ongelden in consideratie genaemen, bygestelt off affgelaeten siin, ende nae bevinde in gelickheit neffens die andere landerien als vurs. gestelt ende uuytgetrocken worden.

VII.

Ende indien inegaliteit bevonden mocht worden int getaxierde van de landerien voer die garve off om saet gebouwet, sullen tselve sien te esgualiseren up eenen eenparigen voet nae advenant eenes iederen maete ende last nae eene taeffele, welcke taeffele nochtans nae weerdye ende gelegentheit van de landerien ende gronden nae discretie sall dienen geappliciert te worden, gelick oeck doergaens in de quartieren in alles esgualiteit ende gelickheit sall moeten gehalden worden.

VIII.

Betreffende die hoeffden ende kribben is verstaen, dar toe noetwendige defensie van althoevich landt eenige hoeffden off kribben affgelegt siin off affgelegt moeten worden, dat die eygenaers van soedaenige landerien sulcx met gerichtlick bewiis aent combynierde collegie van tiit tot tiit sullen hebben te remonstrieren, om by dieselve gedurende haere ordinaris vergaederinge door gelicken getaell uuyt haren midden van de respective quartieren erkent te worden, wat darover in de verpondinge te korten sall siin. Ende dar hieraver eenige oculaire inspectiën solden moeten genaemen weerden off commissiën vallen, sall sulcx geschieden tot kosten van partyen tselve versoeckende.

IX.

Alle extraordinarisse ende onverwachte toevallen van deurbreecken van diicken, extraordinarisse nieuwe cierongen, kriigsverderff, inlegerongen, brant van huysen, vernieuwonge van olde sluysen, moelens, die waeter uuytlossen ende driven, ende dergelicke sullen gelaeten worden ende verbliven tot verclaronge ende dispositie van de Landtschap.

X.

Aengaende die gemeene diicken sall daervoer gecortet moegen weerden soevoele als dieselve in 6 jaren doer malcanderen gereeckent

jaerlicx gecost moegen hebben, ende sulcx up bewiiss ende taxatie als voerens.

XI.

Ende sall up paell- ende planckendiicken, die in voele jaren dickwiils niet vernieuwet off verandert worden, affsonderlick dienen gelett.

XII.

Edoch aengaende die particuliere diicken, dat diickgreeff ende heimraden off die officieren, die sulcx competiert in de respective quartieren, sullen hebben te doen maecken beëdete diickrollen van alle particuliere diicken, hoe die ock genoemt souden moegen worden, met pertinente aenteeckenongen van de weytaelen, die naemen van de eygenaers, die landerien, daertoe dieselve gehoeren, ende wat dieselve, 6 jaeren doereen gereeckent, jaerlicx gecostet hebben; ende dieselve rollen alsdan verslaeten senden aen handen van de Lantschapsgecommittierden, tot dese taxatie aengestelt, om dienvolgens gedaen te worden dat behoeren sall.

XIII.

Die riisweerden, bosschen, adelicke huysen, veenen, die om gelt off geltsweerdye verpacht siin; veeren aver die stroemen sullen mede in de quoyeren gestelt ende getaxiert worden, als ock tgenige den commissariën notoirlick mocht voercoemen verswegen te siin.

XIV.

Daer eenige guederen met stedicheden, erffpachten off particuliere thinsen van 5 gl. ende daerenbaeven beswaert siin, sullen dieselve met die vurs. landerien in eene verpondinge aengeslaegen worden; edoch sullen die eygenaers van de landerien den hefferen van dien by provisie moegen corten den Xden penning.

XV.

Ende tgenige in de voergaende als dese instructie niet claer genoech uuytgedruckt off vervatt siin, dat sulcx sall nae bevindinge van saecken, ock nae discretie ende gelegentheit derselvige mede by die commissariën affgedaen worden, mits blivende in terminis van de uuytspraecke van Siin Hoecheit.

XVI.

Ende updat die Lantschap te beter vant incoemen van de verpondinge mach onderricht wesen, sullen die commissariën affsonderlick doen stellen tgenige die huysen, soe in de steden als ten platten lande, tegens tgenige die landen, thienden, boemgarden, holtgewassen ende voerders, up die taxe ende conform die uuytspraecke van Siin Hoecheit gestelt, hebben uuytgebracht.

XVII.

Ende sullen die commissariën tot voltreckinge van desen sich vervoegen in de drie steden van de respective quartieren nae ordre daer die besoignies eerst begonnen siin, doch ock in andere ampten ende steden, in vall sy tselve tot dienst van de Lantschap noedich mochten vinden; ende sullen tot naerder informatie by sich moegen versuecken d'officieren, magistraeten, voergaende gecommittierden tot

die verpondinge, setters, buirmeesters off andere persoenen, nae dat die noet vereysschet, sonder sich nochtans aver particulier ondersoeck met tiitverlies sich moegen engagieren, maer sullen daervan memorie maecken ende sulcx rescriberen tottet generaele naerder redres.

XVIII.

Gelick sye mede die respective bewiisselicke verschotten off ampts-lasten by memorie ock alleene moegen stellen, om darnae by die Lantschap up die kortinge van dien gedisponiert te worden, mits dattet selve doergaens in de provintie up eenen eenpaerigen voet geschiede.

XIX.

Die commissariën sullen beginnen te besoignieren met den 1sten Augusti toecomende deses jaers 1649, sich tot dien einde voeriges daeges vervoegen(de) binnen die stadt van Arnhem om die noedige quoyeren aldar tontfangen, ende niet uphouden, off alles sall ten einde gebracht siin, waervan sye pertinent verbaell sullen doen houden doer een secretaris in ieder quartier, diewelcke neffens dien van tiit tot tiit van de praesenten ende comparitiedaegen up haren eedt sullen hebben te holden guede aenteeckeninge. Ende het werck geabsolveert siinde sall daervan aen die heeren van den Haeve notificatie gedaen worden, om die Lantschap daerup te verschriven: blivende die vurs. commissariën inmiddels nae als voerens gelast haere besoignies tot den dagh van haer rapport secreet te houden.

Up welcke vurs. instructie die gecommitterden in handen van de Lantschap sullen hebben te prestieren naevolgenden eedt, met authorisatie up dieselve om van de absenten off die gesourrogiert sullen moegen worden, denselven eedt mede namaels in forme te ontfangen.

't Formulier van den eedt.

Wy beloeven ende sweeren ons int voltrecken ende nacoemen van dese instructie ende tgenige darvan dependirt, vroemelick, oprecht ende trouwelick te sullen draegen ende sonder gunste off ongunste van iemants te ondersoecken, off die verpondinge ende taxatie van de guederen ock nae behoeren volgens die vurs. instructie geschiet ende gevolget sy, ende voerders in desen onsen last ghien ander oegenmarck te nemen dan dat alles oprechtelick ende eenpaerlick geschieden moege, sonder het lant aen die eene noch die particulieren aen die andere syde te vercorten off d'eene baeven die ander te beswaeren; allet nae onse uyterste vermoegen ende beste weetenschap.

Soe waer moet ons Godt helpen.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER LATIJNSCHE SCHOOL TE ZALT-BOMMEL IN DE ZEVENTIENDE EN DE ACHTTIENDE EEUW.

DOOR

Dr. E. EPKEMA.

In de Zalt-Bommelsche Resolutieboeken van de 17de en 18de eeuw is herhaaldelijk sprake van de Latijnsche school, die ook triviale school genoemd wordt en een enkele maal de Groote school. Wel is waar kan uit die gegevens niet eene volledige geschiedenis dier school geconstrueerd worden, maar toch worden zooveel belangrijke punten vermeld en behandeld, dat men daaruit min of meer een beeld krijgt van die school en hare fata. Ik achtte die belangrijk genoeg om te trachten er hier eene schets van te geven.

In de 17de eeuw werd aan de Latijnsche school gedoceerd door een rector, een conrector en door ondermeesters; van die laatsten is in de 18de eeuw geen sprake meer. De school stond onder toezicht van scholarchen, die grooten invloed uitoefenden bij examens, promotie naar de academie en ook bij het samenstellen der instructies, die nog al eens gewijzigd werden; sommige daarvan komen in de Resolutieboeken in extenso voor. Er zijn in de 17de eeuw tijden geweest, dat de school in verval was en dat ook de finantiën van de stad minder gunstig waren. Doch de regeering wist later den bloei der school te herstellen en deze bleef in de 18de eeuw in niet ongunstigen toestand voortbestaan.

Het oudste bericht in de Resolutieboeken is van 7 Maart 1625, waarin wij het navolgende verzoekschrift lezen van den conrector der Latijnsche school:

„Verthoont onderdaeniglyck Guilielmus Surendonck, conrector, dat hy suppliant, op den 14den Decembris 1623 tot het conrectoraet van U. E. aengenomen siinde, sich tot actuele bedieninge desselven heeft geprepareert ende door desen, als oock door ongelegenheyt ende in het reysen om de groote vorst ende watersnoot belet siinde, alhier binnen U. E. stede op den elfden Februarii 1624 is gekomen, om na synen beste synen dienst aen te veerden. Nu is 't dat U. E. siin tractement niet van den tiit syner aenneminge, maer syner actuele diensten heeft toegelegt, welcke hem schiint te beswaeren, also hy van den tiit siins contracts siin beneficium 1) van de stad van Utrecht heeft moeten missen ende sich van dien tiit aen siin dienst aen U. E. heeft bereyt, hy ende siin huysvrouw, jongeluyden siinde, in het beginsel 's jaers oock wel van node hebben. Versoeckt deselve U. E. Magistraet gelieve een suppletie-tractement van den tiit syner aenneming tot synen dienst goedichste te laten genieten."

De magistraat schijnt het verzoek billijk gevonden te hebben, want het werd geconsenteerd. Lang schijnt hij evenwel niet zijne functie waargenomen te hebben, want in 1627 komt als conrector voor Guilielmus Bronckhorst. Wij lezen namelijk in dato 14 Januari 1627 het volgende:

„Is by de magistraet Christiano Brouwerio, olim conrectori, toegestaen, dat hy te Mey toecomende in het huys op den hoeck aen 't kerckhoff, daer Jan Michiels, custer, gestorven is, metter woon sal mogen coomen, ende dat int huys des jegenwoordigen conrectoris Bronckhorst by bequaemheyt van tiit een cleyn kelderken daerinne, byaldien de plaetse sulcx lyden kan, gemaeckt sal worden."

Guilielmus Bronckhorst kon al spoedig niet met zijn tractement toe, want 4 November 1628 werd het volgende besluit genomen:

„Op requeste Guilielmi Bronckhorst, conrectoris der Latiinsche school, verthonende, dat hy by aenvanck siins diensts voorseyd

1) Hier wordt waarschijnlijk de studiebeurs bedoeld, waarvoor hij aan de academie te Utrecht studeerde. Van dergelijke studiebeurzen is in de Resolutieboeken veel sprake.

van alles, uutgenomen syne wetenschap, ontbloot geweest ende vermits hy met de gave Gods 1) besocht geweest, siin huysvrouw twemael in kynderbed gelegen, voorts gevolgden duyren tiit, waerdoor hy in groote schulden vervallen is, is geapostilleert: Den suppliant wort geaccordeert vermits syne onvermogentheyt tot augmentatie siins tractements viiffentwentich gulden jaerlicx."

Den 7 Juli 1632 is dit tractement opnieuw vermeerderd, want wij lezen daaromtrent:

„Den conrector scholae is siin tractement geaugmenteert met viiftien gulden jaerlix, van nu aff te betalen, sulcx dat hy voortaen driehondert gulden jaerlix ontfangen sal."

De scholarchen, die daartoe natuurlijk door hun advies wel zullen hebben medegewerkt, waren de burgemeester Dr. Aert de Bye en de oudste predikant, Gerardus Livius 2), die in 1630 benoemd waren.

Behalve hun tractement genoten rector en conrector ook emolumenten, in de eerste plaats het minerval of schoolgeld. De eerste vermelding daarvan vond ik op 15 Februari 1630, aldus luidende:

„Op requeste des rectoors ende ondermeesters deser stat groote schoole, versoeckende, dat het schoolgelt der kynderen, 'twelck sy alle vierendeelen 's jaers betalen, vermits den duyren ende benarden tiit, liberalick wat mochte verhoocht worden, is geapostilleert: De magistraet metterdaet vernoomen hebbende, dat de rector ende de ondermeesteren haer officie wel betrachten ende tot beter contentement van de burgeren haer bevolen kynderen instrueren ende deselve van de straten houden, sal op dit versoeck favorabelick geleth worden."

Dit gunstige antwoord zal den rector en den ondermeesters wel naar den zin geweest zijn, maar de burgers zullen in dien duren tijd wellicht over de verhooging van het schoolgeld geprutteld hebben.

Op het laatst van 1632 was een nieuwe conrector noodig blijkens hetgeen wij lezen in het Resolutieboek op 4 November 1632:

„Nopende den conrector sal na syne bequaemheyt, voorts leven ende wandel vernomen worden, ende voorts met hem

1) d. i. de pest.

2) Deze Gerardus Livius was 8 April 1618 als predikant te Nymegen afgezet wegens het aankleven der gevoelens van Arminius. Zie In de Betouw, Chronyk van Nymegen, blz. 165.

gesproocken worden van 't tractement daertoe van outs staende. Ende daerop siin meninge verstaen siinde sal hem naerder gescreven worden."

Den 3den Maart 1633 vond de benoeming plaats, waaromtrent wij lezen:

„Marcus Nothaeus heeft verthoont syne attestatie van dimissie ende eerlicke comportement ende dienvolgens aengenoomen om den scooldienst als conrector waer te nemen op 't tractement daertoe voor deesen geaccordeert."

De eerste uitvoerige schoolorde of schoolreglement, dat vermeld wordt, is van 25 Januari 1641. Toen was rector Dr. Petrus Wirick en de scholarchen, die daartoe hebben medegewerkt, waren Dr. Henricus van Vladeracken J.U.D. en Peter van Enschede. Ik laat die schoolorde hier in extenso volgen:

ORDRE BERAEMPT ENDE GEARRESTEERT VOER DE STATSSCHOOLE.

Schola. De voorseyde schole sal in ses classes gedistingueert worden, hebbende daertoe drie auditoria 1). In 't eerste auditorio sullen twe classes gedistingueert worden.

Octava. Als in d'eene, te weete octava, alphabetarii ende die leeren leesen, gebruyckende de alphabetarii om te spelen (= spellen) ende leesen seecker boecxken van Adriaen Helmichs tot Gorcum ende voorts Rudimenta Vossii ofte de Evangelia ende Dominicalia 2); den kynderen, Duyts 3) leerende, blyvende by den ouden voet van institutie.

Septima. In d'andere classe sullen de kynderen, in 't leesen wel geëxerceert siinde, van buyten leeren paradigmata declinationum et conjugationum Vossii, met het dictionariolum daerby gevoecht, ende daerinne wel geoefent worden, alsmede in het voorverhaelde boecxken van Adriaen Helmich, om interpretationem et conjugationem verbi amo wel op te seggen, mitsgaders in Rudimentis Vossii.

Deese sullen staen tot laste van den ondermeester.

Het tweede auditorium sal oock in twe classes verdeylt worden.

Sexta. Waervan in 't eerste sullen gedoceert worden

1) Dat zal wel beteekenen: klassenlokalen.

2) d. z. boekjes bevattende lessen voor de verschillende Zondagen des jaars.

3) d. i. Nederlandsch. Zoo wordt ook dikwijls gesproken van den Duytschen schoolmeester, waar gedoeld wordt op het lager onderwijs.

praecepta Etymologiae Vossii ende çolloquia Corderii, met de Disticha Catonis alternatim.

Quinta. In de tweede classe sal men coomen tot Syntaxin et regulas generaliores Vossii, comoedias Terentii, dialogos Castalionis et lectionem et pictionem 1) Graecae linguae.

Dese sullen staen onder 't beleyt van den conrector.

In 't derde auditorio sullen mede twee classes weesen.

Quarta. In eene sal getradeert worden Syntaxis integra cum prosodia absolutiore Valerii, libri Tristium Ovidii, regulae generaliores grammatices Golii, fabulae Aesopi graece, Cicero de Amicitia aut Senectute.

Tertia. In 't andere tota grammatica graeca Golii, Plutarchus de educatione liberorum, Sulpitius Severus, Virgilius, Rhetorica Talei, mitgaders Logica Burgersdiickii.

Ende deese sullen staen onder 't beleyt van den rector 2).

Horae.

a 7 ad 8 somers.
a 8 ad 9 's wynters.
a 10 ad $11^1/_2$'s wynters.
a 9 ad 11 somers.
a 1 ad 3 somers.
a 1 ad $2^1/_2$'s wynters.
a 3 ad 4 's wynters.
a 4 ad 5 somers.

De gewoontlicke oorlofdagen in de weecke, als 's Manendaechs ende Donderdaechs, daeruut besceyden, op denwelcken men des naermiddaechs na gewoonte ten twe uyren sal mogen uutgaen 3).

---

1) d. i. het teekenen of schrijven der Grieksche letterteekens.

2) De benamingen der klassen hebben iets zonderlings, daar er wel zes klassen zijn, maar van secunda en prima in het geheel geen gewag wordt gemaakt. De heer van Schevichaven deelt dienaangaande mede:

„Ik weet dit niet te verklaren, doch een dergelijk verschijnsel doet zich voor in de Leges Scholae Publicae Liberae Reipubl. Noviomagensis, 1601. Ook daar beginnen de klassen met octava et infima en eindigen met secunda in de Distinctio Classium et Lectionum ordo, terwijl zij in den Index lectionum eindigen met Tertia Classis en het bijschrift: Secunda classis hoc semestre vacabit auditoribus.

Dit reglement was geldig voor het semester aanvangend met 1 October. Kan dit ook in Bommel het geval geweest zijn?"

3) In dit reglement zijn dus de Maandag en Donderdag halve schooldagen. In latere reglementen zijn daarvoor Woensdag en Zaterdag aangenomen; zooals ook nu meer gebruikelijk is.

Des Sonnendaechs sal men somers ab hora septima ad $8\frac{1}{2}$ in de schole siin, doch 's wynters tacht uyren, des wynters aenvanck neemende met de vacantie Bavomis 1), ende expireerende met de vacantie van Paessen.

Voorts sal men soo nae als voor de middach op Sonnendaechs de kynderen ter praedicatie brengen, ende ter scole wederom gecomen siinde, van de praedicaties, die sy gehoort hebben, ondervragen.

Octani.

Die alphabetarii ende die leeren leesen sullen t' elcker uyre elck een lesse opseggen ende oock leeren scryven.

Septani.

Sullen hora matutina prima na de gelegenheyt der kynderen sommige in conjugationibus 2), anderen in interpretatione conjugationis verbi amo, anderen in rudimentis geëxerceert worden.

Hora secunda matutina eenige vocabula in dictionariolo gepraescribeert worden, om deselve van buyten te leeren.

Hora prima post meridiem sal geëmployeert worden tot exercitiën van declineeren ende conjugeeren.

Hora tertia aut quarta sullen deselve lessen getradeert worden, die hora prima matutina siin getradeert geweest, oock die kynderen mogen leeren scryven.

Sextani.

Sullen hora prima matutina geoeffent worden in generalibus praeceptis etymologiae.

Hora secunda matutina in colloquiis Corderii off Disticha Catonis.

Hora prima post meridiem sullen eenich slecht 3) thema in Duyts ontfangen om te verteeren in Latiin.

Hora secunda post meridiem colloquia Corderii als voor off generalia praecepta etymologiae. De slechtste regulae constructionum sullen op speeldagen 4) getradeert worden.

---

1) d. i. 1 October. Ook de vorm Bamis komt voor (zie blz. 282). Omstreeks dien tijd werd in sommige streken (o.a. in Maas en Waal) jaarmarkt en kermis gehouden. Men spreekt daar nog van „bamissen" in den zin van „pierewaaien."

2) Ik zou vermoeden, dat conjugationibus eene verschrijving is voor declinationibus.

3) d. i. eenvoudig.

4) Bedoeld zijn zeker de halve schooldagen, waarop 's middags vrijaf gegeven werd.

Voorts sullen de sextani, alsmede de volgende quintani, quartani et tertiani Sonnendaechs, als 's morgens, in Evangeliis et Dominicalibus Baudartii onderweesen worden, geliick mede die van de andere classen, als dan pro captu inpetrato geleert ende goetgevonden sal worden.

Quintani.

Hora prima matutina in etymologia integra Vossii.

Hora secunda matutina in dialogis Castalionis aut comoediis Terentii.

Hora prima post meridiem in translatione thematis uut het Duyts in Latiin.

Hora secunda post meridiem in generalioribus regulis syntaxeos Vossii.

De eerste speeldach, te weeten des Manendaechs, sal een thema hebdomale gedicteert worden ab hora 1 ad 2.

Den anderen speeldach, te weeten des Donderdaechs, sal lectio graecae linguae gepractiseert worden; pictio ejusdem sal Saterdaechs belast worden, om daechs daeraen overgelevert te worden 1).

Quartani.

Hora prima matutina sal geleert worden syntaxis integra Vossii, uutgenomen 's Dynxdaechs ende Vrydaechs, wanneer grammaticae graecae Golii generaliora praecepta gedoceert sullen worden.

Hora secunda matutina Cicero de Amicitia aut Senectute.

Hora prima post meridiem thema aut carmen extemporaneum, exempt de speeldagen, waervan men des Manendaechs een thema hebdomale sal dicteeren ende des Donderdaechs fabulas Aesopi graecas sal expliceeren.

Hora secunda post meridiem prosodia Valerii et liber Tristium Ovidii over den anderen dach.

Tertiani.

Hora prima matutina grammatica graeca Golii integra. Doch diebus Lunae, Martis et Mercurii Logica Burgersdiickii.

Hora secunda matutina Sulpitius Severus ende Plutarchus alternatim.

---

1) Blijkbaar hebben wij hier te doen met een soort van wekelijksch proefwerk, dat later ingeleverd moest worden.

Hora prima post meridiem thema aut carmen exempt speeldagen, wanneer men Rhetoricam Talaei sal doceeren.

Hora secunda post meridiem Virgilius.

Sullen de kynderen twemael 'sjaers, namentlick in de weeck voor Paessen ende in de weeck voor Bamissemerckt, worden geëxamineert in presentie ende met voorweeten van de scholarchen ende gepromoveert worden tot hooger classis, die met advis van de scholarchen daertoe bequaem sullen gevonden worden.

De kynderen sullen vaceeren 1) acht dagen voor ende acht dagen nae Paessen, ende acht dagen in de Bamissemerckt; voorts de heylige dagen van Korsmis ende Paessen ende, geliick van outs gebruyckelick, niet behouven ter scole te gaen op den dach Thomae, als sy haeren mesters licht ende brant hebben gebracht 2).

Het en sal den rector noch den mesters niet vrystaen den kynderen op enige andere dagen oorloff te geeven of te dimitteeren noch uut hare scholen te absenteeren sonder wichtige redenen, die sy aen Burgemeesters in der tiit off de scholarchen sullen hebben aen te geeven.

De rector ende de meesters sullen gehouden siin de ordre van de scholarchen nae te coomen, diewelcke met assumptie van de predicanten off andere geleerde luyden na gelegentheyt ofte oock alleen de scolen dickwils sullen visiteeren ende van de gestaltenisse deszelfs aen de magistraet raport doen.

Van dese beraembde ende gearresteerde ordre op 's stats scolen is den rector Dno Petro Wirick ter presentie van de twe andere mesters op den stadhuyse van den Burgemeesteren eene copie, ter ordinantie van Burgemeesteren, Scepenen ende Raet deses stats onderteeckent, op den 11den Januarii 1641 ter handen gestelt.

Schoolgelt. Het minerval ofte schoolgelt van de kynderen te instrueeren ende mede te leeren scryven is van twaelff

1) d. i. vacantie hebben.

2) d. i. 21 December. Er was voorgeschreven, dat de leerlingen aan de meesters kaarsen en turf moesten geven.

stuyvers ten vierendeel jaers by de magistraet geaugmenteert tot viiftien stuyvers in 't vierendeel jaers.

In het jaar 1644 waren ernstige klachten omtrent de Latijnsche school bij den magistraat ingekomen, want in het Resolutieboek van 5 Mei 1644 lezen wij het navolgende:

„Also de magistraet deeser stadt voor deesen te meermael te kennen gegeven, dat de discipline van de scole tenemael vervalt ende diensvolgens den rector voor ongeveerlick een jaer rondelick aengeseet is, dat hy de ordre, voor deesen hem voorgescreven, preciser hadde te onderhouden ende te betrachten, off dat anders de magistraet sich soude moeten versien van bequame persoonen om den scooldienst waer te nemen, heeft de magistraet voorseyd alsnu geresolveert hem 'tselve van nieuws ende ten overvloet voor te dragen ende met eenen aen te seggen, so hy metten anderen meesters binnen den tiit van ses maenden beter profyt vermeynt elders te sullen connen doen, sulcx hem vry staet aen te nemen. Soude ondertusschen de magistraet oock niet nalaten tott den dienst ende profyt van de jonge jeucht deser stat te soecken 'tgene Haer E.E. vermeynt ten fine voorsecht nodig te weesen."

Deze rector, over wien zoo geklaagd werd en dien men wel kwijt wilde zijn 1), schijnt ook vertrokken te zijn.

Althans 19 October 1646 werd er een andere rector benoemd; hieromtrent lezen wij in het Resolutieboek het navolgende:

„Domino Franconi van der Poll I.U.D. is het rectoraetschap deses stats scole toegestaen op tractement van viifhondert gulden jaerlicx, dat hy 'tselve in alle diligentie trouwelick sal bedienen ende geene andere functies mogen onderneemen; dat hy de praemia, die hy na yder examen den schoolkinderen sal begeeren uyt te deylen, selfs sal becostigen ende de remuneratiën, welcke de ouders daervoor mogen doen, alleen sal behouden 2); dat de kynderen St. Thomae geen houdt, torff off keerssen ende in de jaermerckten geen mercktgelt brengen sullen; dat 't minerval

---

1) Petrus Wirichius werd 1 October 1646 benoemd tot rector der Latijnsche school te Nymegen op f 600 en in 1652 wegens plichtverzuim, klachten over te veel vacanties, enz. afgezet.

2) Het was toch wel wat veel gevergd van een niet al te groot tractement zelf nog de prijzen te bekostigen, al kreeg hij dan ook eenige vergoeding. Dat later de magistraat dien maatregel verkeerd achtte, blijkt uit de wijziging in de volgende reglementen.

offte schoolgelt sal staen tot beraminge van de magistraet; dat hy hem voorts reguleeren sal na de ordre, hem by Burgemeesters, Scepenen ende Raet des stats toegestelt sal worden 1)."

Wellicht hebben onregelmatigheden in de opvolging van 't vroegere voorschrift den magistraat aanleiding gegeven het te hernieuwen. Althans den 30sten Maart 1647 lezen wij:

„Burgemeesteren, Scepenen ende Raet deser stat, overmerckt hebbende den staet van de groote scole, hebben goedgevonden ende geordineert, om eene eenparige discipline te houden, dat de schoolkynderen, welcke de sorge des rectoors ende andere meesteren bevolen siin, des Sondachs ende op andere vaste- ende bededagen voor ende na den middach tegeliick ende gepaert in de kercke coomen sullen ende also wederom, de praedicatie geëyndicht siinde, na de scole uytgeleydt sullen worden."

Dat er tusschen 1646 en 1660 nog meer dan één rector is benoemd, kunnen wij opmaken uit hetgeen wij vinden in het Resolutieboek van 27 December 1660, waar wij lezen, dat Giisbertus Brackelius benoemd werd tot rector scholae latinae op een tractement van 500 gulden jaarlijks, van vierendeeljaars tot vierendeeljaars te betalen, mits dat de weduwe van Spieringh zal worden behandeld evenals door gemelden Spieringh jegens Crollius is gedaan. Dat deze beiden ook rectoren zijn geweest, maak ik op uit het Resolutieboek van 1 Februari 1661, waar wij lezen:

„Peeterke de Swart, weduwe wylen den rector Spieringh, geaccordeert ende toegestaen drie quartalen tractement van den rentmeester te ontfangen sedert 't overlyden van gemelden Spieringh, doch sal de voorseyde rentmeester bedacht siin dat leste quartael aen het eerst verschynende vierdedeel jaers tractement van Dr. Braeckel in te houden ende afcorten."

De scholarchen Jongbloet en Goris, die in 1661 waren aangesteld, hebben niet veel genoegen van dien nieuwbenoemden rector Giisbertus Braeckel beleefd, want deze viel niet mede. Dat blijkt uit het Resolutieboek van 4 Mei 1665, waar wij lezen:

„Den rector Braeckel aengesegt beter vruchten in de schole te doen, ofte sal in een maent ofte viif weken sodanige resolutie werden genomen, die hem niet aengenaem sou wesen.

1) Door die bepalingen werd de rector verstoken van eenige emolumenten, die zijne voorgangers hadden genoten, maar wellicht is het tractement toen iets verhoogd.

Den conrector ende ondermeester aengemaent tot debvoir om de kynderen te houden tot neerstige studie."

Ondermeester was toen Hendrik van Meteren, die 5 Maart 1666 een request indiende, waarop het navolgende besloten werd:

„Op gepresenteerde requeste van Hendrick van Meteren, onderschoolmeester der Latiinsche scole alhier, versoeckende augmentatie van tractement ofte ten minste 't voordeel van 't schoolgelt alleen te mogen profiteeren, wort den suppliant by provisie geaccordeert ende toegestaen 't schoolgelt van de leerkynderen syne schole frequenteerende alleenich sonder mededeylinge te geniete ter tiidt ende weyle naerder in dese sal werden gedisponeert."

Dat de rector van Braeckel zich niet beterde, blijkt uit het Resolutieboek van 11 April 1667, waar wij lezen:

„Eenpaerlyck geresolveert ende by alle de leden van de Ed. Achtb. Heeren magistraet verstaen, vermits de sobere vruchten ende onagtsaemheyt van Dr. Giisbertus Braeckel als rector van de Latiinsche school wort denselven van synen dienst ontseth tegens den eersten September toecomende, binnen welcken tiit de voorseyde Braeckel naer een ander gelegenheyt can omsien, sullende inmiddels Haer Ed. Achtb. de schole met een bequaem persoon versorgen."

Dat hij er verder geen finantieel nadeel door leed, blijkt uit hetgeen wij lezen op 16 September 1667:

„Dr. Braeckel noch toegevoegt een quartael tractement ende daerenboven viiftig gulden, sonder in 't toecomende sigh weer tot dien eynde aen de Ed. Magistraet te mogen aengeven ofte de heeren leden moeielyk vallen."

Omtrent het benoemen van zijn opvolger lezen wij in het Resolutieboek van 18 Juli 1667 het volgende:

„Op praesentatie ende aengevens van Henricus Schuckingh hebben de Ed. Achtb. Heeren magistraet deser stadt hem gegratificeert met 't rectoraetschap van de Latiinsche schole alhier op soodanigen tractement ende emolumenten, als van outs daertoe staende, inganck nemende den eersten September eerstcomende ende dat volgens soodanige instructie als hem van tiit tot tiit sal werden ter handt gestelt; heeft oock alhier in collegio sigh verbonden den tiidt van acht jaren de schooldienst deser stadt sonder consent van de heeren magistraet niet te sullen verlaten."

Tijdens Schuckinghs rectoraat was eerst conrector de Raedt, die in 1670 stierf. Omtrent diens weduwe lezen wij in het

Resolutieboek van 29 Augustus 1671: „De weduwe van den overleden conrector de Raedt, vermits haren soberen staet ende beswaernisse van ses kleyne kinderen, wort geaccordeert voor den tiit van een jaer ieder weeck twee gulden, by den rentmeester deser stadt te betalen."

Den 8sten Augustus 1671 werd tot conrector benoemd Johannes Ortwijn op het oude tractement, terwijl hij zich verbond zich gedurende acht jaren niet te verplaatsen dan met toestemming van den magistraat.

De rector Schuckingh stierf in 1674. Omtrent hem vernemen wij geene klachten; ook werd aan zijn zoon eene studiebeurs verleend om aan de academie te studeeren.

Omtrent die studiebeurzen wil ik hier enkele korte mededeelingen invlechten. Er werden gewoonlijk twee studiebeurzen verleend voor leerlingen, die aan de academie zouden gaan studeeren, in den regel in de theologie. Zij moesten eene attestatie van den rector overleggen, dat zij de school behoorlijk gefrequenteerd hadden, en ook de scholarchen hadden daarin wat te zeggen. De kosten dier studiebeurzen werden bestreden uit vicariegoederen; wij vinden soms de Marienweerdsche goederen en die van Tuyl vermeld. Meestal studeerden die leerlingen te Utrecht en kregen eene plaats in het Collegium Paulinum aldaar. Eén voorbeeld heb ik gevonden van een leerling, die te Leiden ging studeeren; wij lezen namelijk in het Resolutieboek van 7 September 1653: „De magistraet des stads Zalt-Boemel accorderen Johanni Rudolphi Delphio, studioso theologiae tot Leyden, het beneficium, 'twelck den soon van scepen Hendrick van Ommeren voer desen heeft getrocken, om de provenues daervan tot advancement siinder studies te genieten."

De aanvragen voor deze studiebeurzen waren zeer talrijk en werden zelfs door aanzienlijke lieden gedaan, dikwijls reeds lang te voren, terwijl het beneficium nog door andere jongelieden genoten werd. Er was dus altijd een soort van candidatenlijstje, waarvan de resolutieboeken vele voorbeelden geven, die ik hier verder maar niet zal aanhalen.

Sommige dier leerlingen werden later tot predikanten in de buurt van Zalt-Bommel benoemd, o. a. Isaäc Moringius 17 Maart 1639 te Haaften, een zoon van Rochus de Laet in 1645 te Tuyl en Willem van Oort in 1677 te Brakel.

In plaats van den in 1674 gestorven Schuckingh werd tot

rector benoemd Zacharias Bodingius, op een tractement van f 400 's jaars. Hij ontving dus f 100 minder dan zijn voorganger, wat moet toegeschreven worden aan den minder gunstigen finantieelen toestand der stad in dien tijd na den oorlog. In de volgende jaren toch geven de resolutieboeken jammerklachten over het verval der Latijnsche school en der finantiën te lezen. Wij komen daaromtrent het volgende te weten:

In 1675 rezen er klachten tegen den conrector Johannes Ortwijn en den eersten meester der Latijnsche school, Henricus van Meteren. Daaromtrent lezen wij in het Resolutieboek van 20 April 1675 het navolgende:

„Also ingebracht is, dat den conrector deser Latiinsche schoole, mitsgaders den cersten meester Henricus van Meteren sich uyt de schoole absenteren ende insonderheyd den conrector, die siin schole t' eenenmale laet varen, is goetgevonden deselve door den stadsbode serieuselyck te gelasten, dat hare schoolen op de behoorlycke uyren sullen hebben waer te nemen ende dat geen tractementen sullen ontfangen, tensy van den rector attestatie vertonen, dat sy hunne schoolen hebben waergenomen."

Van den minder gunstigen finantieelen toestand der stad getuigt hetgeen wij lezen in het Resolutieboek van 12 Juni 1676:

„Den rector Boddingius is door den Burgemeester aengesecht sich van een andere plaets te versien, also HEd. Achtb. niet bequaem siin doer de onvermogentheyt deser stads finantie deszelfs tractement te connen betalen."

Toch schijnen de zaken zich wel weder wat geschikt te hebben, want wij vinden Boddingius in 1677 en 1678 nog altijd als rector vermeld.

Ook werden in die jaren nog gelden uitbetaald aan de weduwe van den gewezen rector Schuckingh.

In het Resolutieboek van 11 April 1678 lezen wij dat, daar de Latijnsche school in verval was, Zacharias Boddingius in zijn ambt als rector bij provisie is gecontinueerd tot tijd en wijle hij een predikambt zal verkregen hebben, waarnaar hij hoe eer hoe liever moet uitzien.

Om te trachten het verval der school te doen ophouden werd aan Ds. Samuel Wiselius verzocht als curator aan te blijven en werden hem als medecuratoren toegevoegd de burgemeester van Eck en de schepen Stralen. Deze heeren zouden de noodige maatregelen nemen. Het schijnt, dat de conrector Ortwijn en de meester van Meteren ontslagen zijn, na wellicht

eerst geschorst te zijn geweest. Omtrent de financieele verplichtingen, die de stad nog jegens hen had, lezen wij het volgende in het Resolutieboek van 28 September 1678:

„Fiat ordonnantie ten behoeve van Henricus van Meteren ter somme van 40 gulden op den rentmeester provisioneel Willem Jansz van Lith in mindering van deszelfs te goed hebbende tractement als gewesen ondermeester in de Latiinsche school."

Henricus van Meteren werd evenwel in 1681 in zijn ambt als ondermeester op het oude tractement hersteld.

Verder vermeldt het Resolutieboek van 17 Maart 1684 omtrent hem, dat de provisioneele rentmeester der stad, Willem van Lith, klaagde over eenige differenten, die hij gehad had met Henricus van Meteren over het quiteeren eener ordonnantie zijns tractements als ondermeester aan de Latijnsche school alhier in dato 1 Augustus 1683 en verschenen over het kwartaal van zijn tractement den 25 April van dat jaar ter somma van vijftig carolusguldens. „Is goedgevonden, dat voerseyde ordonnantie en onderstaende quitantie voornoemden rentmeester in ziin te doene rekening zal worden gevalideert, gereserveert denzelven actie over aengedane injurie, soo ende geliick te rade vinden sal; ende verder verstaen, dat voorseyde ondermeester Henricus van Meteren by provisie zal ziin ende blyven gesuspendeert; en zal meergenoemden van Lith hiervan akte gegeven worden om zich daerna te reguleeren."

15 Maart 1686 komt deze van Meteren nog eens ter sprake, want daar lezen wij:

„Fiat ordonnantie voor Mr. Henricus van Meteren ter somma van f 270 — 9 — 2, waarmet als gewesen ondermeester der Latiinsche school voldaen is tot desen dag toe."

Omtrent den conrector Ortwijn vinden wij nog dit vermeld op 31 Maart 1679:

„Fiat ordonnantie op den rentmeester Willem van Lith ten behoeve van den gewesen conrector Ortwijn ter somma van 300 gulden over deszelfs achterstallig tractement, promptelyck te betalen na expiratie van zes maenden."

Ook in 1680 wordt nog vermeld, dat aan den gewezen conrector Johannes Ortwijn wegens achterstallig tractement zou worden betaald 397 gulden, met de zonderlinge bijvoeging: „na expiratie van twee jaren te betalen" 1).

1) De regeling der financieele aangelegenheden der stad schijnt in dien tijd

Ook de rector Boddingius kwam aan met verzoek om betaling; op 11 Januari 1679 staat:

„De rector Zacharias Boddingius, binnengestaen wesende, heeft HEd. Achtb. voergedragen, dat hy nog eenig tractement had te praetendeeren, verzoekende daerneffens, dat hetzelve hem mocht worden betaelt ende dat hy naerdien het rectoraet zoude afstaen ende HEd. Achtb. diensvolgens daervoor ende voor alle bewesene gunsten zoude bedancken. Waerop gedelibereert siinde hebben HEd. Achtb. de voorseyde aenpresentatie geaccepteert ende heeft de heer Burgemeester in der tiid voorseyden rector Boddingius voor zynen gedanen dienst in voorseyde qualiteyt bedankt, met versoeck dat voorseyde rector siin restant van tractement by memorie sal hebben te vervatten ende dat na examinatie ende liquidatie van dien siin achterwesen binnen korte dagen sal worden voldaen ende betaelt; hetwelk oock by denselven Boddingius alzoo is aengenomen."

Er moesten nu maatregelen genomen worden om het geheele verval der Latijnsche school te voorkomen. Wij lezen daaromtrent in het Resolutieboek van 31 Maart 1679 het navolgende:

„In deliberatie geleyt ende in achting genomen ziinde het verval der Latiinsche school sedert eenige jaren herwaerts ende dat daerdoor het gemeyn interest dagelycx kompt te lyden, zooverre dat onze goede ingezetenen genoodzaeckt ziin hare kinderen van de studie te onthouden of anders tot groot bezwaer buiten op andere scholen te zenden, hebben HEd. Achtb. geresolveert ende verstaen derzelver gecommitteerden, gaende naer den landdag aenstaende, te verzoecken met den conrector te Arnhem Wilhelmus Selonius 1) in conferentie te treden om denzelven onder goede conditiën het rectoraet aen te presenteeren ende op approbatie van HEd. Achtb. met denzelven te sluyten, specialyck tot ziin tractement aenpresenteerende te offerteeren die 500 gulden, dewelke Cosman Elias Gomperts jaerlycks aen de stad voor de bank van leening heeft beloofd" 2).

gebrekkig te zijn geweest, want veelvuldig komt voor betaling van achterstallig tractement; maar ook in het betalen der achterstallige belasting was de burgerij dikwijls ten achter.

1) Wilhelmus Selonius werd in 1698 aangesteld tot rector aan de Latijnsche school te Nymegen. Een „Lofdicht op de Vryheyd van Nymegen" van zijn hand wordt aangehaald in Arkstee, Oude Hoofdstad der Batavieren (1732), blz. 19; (1788), blz. 18.

2) Dit werd er waarschijnlijk bijgevoegd, opdat de aanstaande rector zekerheid van betaling zou hebben.

Die onderhandelingen schijnen niet geslaagd te zijn en intusschen had de magistraat nog eene finantieele rekening in zake Boddingius af te doen, want 18 Augustus 1679 nam hij het navolgende besluit: „Fiat ordonnantie op den provisioneelen rentmeester Willem van Lith ten behoeve van de crediteuren van den gewezen rector Zacharias Boddingius ter somma van tweehonderd zevenendertig carolusguldens."

Den 27 November 1679 deed men eene nieuwe poging om een rector te krijgen. „De heeren schepenen Stralen ende Udents, mitsgaders de secretaris Worm ziin gecommitteerd om op morgen naar Tiel te gaan en met den heer burgemeester Biistervelt te spreken over Ds. Hendrik van Aelhuys, die zynen dienst als rector over de latiinsche school alhier is presenteerende, en met denselven dienaangaande te convenieeren."

Maar ook deze poging schijnt mislukt te zijn, want in 1680 was er nog geen nieuwe rector, zooals blijkt uit het Resolutieboek op 18 Januari 1680: „Op verzoek van Jacob Willemsz is denzelven vergund 't gebruik der huizinge, alwaar de overledene Costerus gewoond heeft, ten tiid en wyle de Latiinsche school alhier wederom zal worden opgericht en alhier een rector en andere meester of meesters zullen komen wonen."

Voorts uit hetgeen 9 Augustus 1680 werd besloten: „De heeren burgemeester J. van Eck en de schepen Jan van Stralen ziin verzocht, dat HEd. willen omhooren naar een bekwaam rector tot dienst der Latiinsche school alhier."

Doch in 1681 slaagde men; wellicht hebben de voor dat jaar benoemde scholarchen of curatoren, Ds. Johannes Molerus, de burgemeester van Eck en de schepen van Stralen, daartoe wel krachtig medegewerkt. Omtrent de vergadering toch van Zondag 1) 26 Juni 1681 lezen wij het volgende:

„Ter vergadering binnengestaen siinde Ds. Riicwiin Gaeyman is na deliberatie op approbatie van absente leden 2) de voorseyde Ds. Riicwiin Gaeymans aengesteld tot rector over de Latiinsche school alhier ende sulcx op een tractement van 400 gulden 3) jaerlycx, waervan HEd. Achtb. een premie van

1) Dergelijke vergaderingen op Zondag in belangrijke of spoedeischende gevallen komen meermalen voor.

2) Bij belangrijke quaesties won men het gevoelen der absente leden in, die zoodoende hunne stem in de vergadering uitbrachten.

3) Dus op een kleiner tractement dan de vorige rectoren genoten hadden, zeker wegens den minder gunstigen financieelen toestand.

vigilantie ende bequaemheyt sullen nemen voor een jaer, waerjegens voorseyde Ds. rector sich verbonden heeft in voorseyde qualiteyt den tiit van ses jaren. Ende is tot uytvindinge van deszelfs prompte tractement geaffecteert vierhonderd gulden van de penningen, die de Jode Cosman Elias Gomperts voer 't octroy der Banck van Leninge aen de stad jaerlycx schult is, ende word voorseyde rector toegestaen den tiid van vier weken tot deszelfs transport tot laste van de stad, sullende middelerwyle het huys van den afgeganen rector worden van 't nodige gerepareerd."

En in het Resolutieboek van 25 Juli 1681:

„Na gedane resumptie hebben de praesente leden aengenaem gevonden ende geapprobeert de resolutie by HEd. Achtb. op 26 Januarii lestleden genomen over 't aenstellen van Ds. Riicwiin Gaeyman tot rector van de Latiinsche schoole alhier, sullende van nu af aen deszelfs tractement aenvang nemen, ende is by dese occasie Hendricus van Meteren wederom aengesteld tot ondermeester in de voorseyde schoole ende sulcx op het oude tractement."

Rector Gaeyman schijnt goed voldaan te hebben en is in 1686 gestorven. Hij heeft o. a. tot scholarchen gehad Diederik van Els, ambtman, die in 1683 was aangesteld, en Johan van Cockengen, die in 1685 curator werd.

In de vergadering van 15 Juni 1685 werd aan de curatoren der Latijnsche school verzocht hunne gedachten te laten gaan tot uitvinding van eenig fonds of middel, waaruit een conrector kon worden betaald tot oefening der jeugd en beneficieering van de Latijnsche school.

„Aan de weduwe van den gewezen rector Gaeyman uit consideratie geremitteerd het luiden van klokken en anders, bedragende drieëntwintig gulden, hetwelk kerkmeesters in rekening zal valideeren."

De magistraat kwam dus tegemoet in de begrafeniskosten van haren man, een bewijs, dunkt mij, dat men dezen op prijs had gesteld.

Omtrent de benoeming van zijn opvolger lezen wij, dat in de vergadering van Zondag 11 April 1686 was ingekomen een rapport over de bekwaamheid van Gerardus Lentfringh, tegenwoordig rector te Doetinchem. Deze werd na deliberatie tot rector benoemd op een tractement van f 450 jaarlijks, benevens het minerval en vrije woning.

Om nu de Latijnsche school weder geheel op gang te helpen ging men ook weder over tot het benoemen van een conrector. Op 17 Mei 1688 staat het volgende:

„Ten dienste en voortzetting der Latijnsche school binnen deze stad werd tot conrector aangesteld de persoon van Samuel Monteau op een tractement van honderd vijftig gulden jaarlijks en zulks bij provisie voor één jaar."

De magistraat zou, wanneer hij op de proef goed bleek te zijn, nader disponeeren; wellicht zou dan het vrij schrale tractement verhoogd worden. Het is geen wonder, dat Monteau dan ook op verhooging aandrong:

„In de vergadering van 25 Februari 1689 kwam een verzoek van Samuel Monteau om eene woning, zooals de conrectors alhier altijd genoten hebben, om augmentum stipendii, daar het tractement te klein is om van te leven; om een ordo scolasticus, alzoo het onmogelijk is volgens de costuyme van andere Latijnsche scholen te administreeren." Verder klaagde Monteau over de onaangename bejegening van de zijde van den rector en verzocht onderzoek in die zaak..

In het begin van 1690 verzocht Monteau opnieuw om eene vrije woning en toen werd hem die toegestaan. Hij schijnt het evenwel in Zalt-Bommel niet goed te hebben kunnen uithouden, want hij vertrok in 1692.

De rector Gerardus Lentfrinck vroeg 1689 zijn ontslag, omdat hij benoemd was in Utrecht om daar den schooldienst tertiae classis aan de Latijnsche school waar te nemen. Daarop werd in de vergadering van 6 Mei 1689 het rapport gehoord van de gecommitteerden ter landschapsvergadering te Arnhem en daarna besloten Bernardus Zietsema te doen aanzoeken alhier het rectoraat aan te nemen op het tractement en de emolumenten door zijn voorganger genoten. Zietsema nam de benoeming aan.

Toen in 1692 de conrector Samuel Monteau (wiens naam ook als Mouton voorkomt) vertrokken was, werd den 28 Januari van dat jaar in de vergadering van den magistraat eene commissie benoemd om zich naar Heusden te begeven, ten einde onderzoek te doen naar de bekwaamheid van den rector aldaar, die naar het conrectoraat van Zalt-Bommel gesolliciteerd had. Die commissie deed 4 Februari 1692 rapport en daarop besloot de magistraat gemelden rector aan te schrijven naar Zalt-Bommel over te komen, ten einde te worden geëxamineerd of getenteerd. Voor dat examen werd eene commissie benoemd,

bestaande uit de heeren burgemeester Holl, de schepenen Cockengen, Stralen en Passaert, benevens den secretaris Schoock. Het resultaat was gunstig en Johan Babtista Herinx (ook Herings en Heirinx gespeld) werd tot conrector benoemd op een tractement van f 200, waarbij hem 20 April 1693 een jaarlijksche toelage van f 40 werd toegekend.

De rector Zietsema vertrok reeds in 1693, daar hij tot conrector te Alkmaar was benoemd; hem werd ontslag verleend en een attestatie gegeven. Daarop werd in de vergadering van 19 October 1693 in zijne plaats als rector benoemd de conrector Herinx op een tractement van f 400 jaarlijks, met deze bijvoeging, dat hij het Medicinae Doctoraat tijdens zijne bediening van het rectoraat niet zou mogen uitoefenen.

Er was dus nu weder een conrector noodig en hiertoe werd den 1 November 1693 Otto Schuckingh benoemd na te zijn geëxamineerd door eene commissie uit den magistraat, bestaande uit de heeren schepenen Cockengen en Passaert, benevens den secretaris Schoock. Het tractement zou wederom f 200 bedragen.

Herinx bleef langen tijd rector en werd in 1713 te 's Hertogenbosch beroepen. In het jaar 1707 had hij met zijn conrector twist gehad over de verdeeling van het minerval, maar de magistraat besliste, dat de zaak zou blijven zooals die van ouds geregeld was.

Nu werd tot rector benoemd Johannes Elbenus, die in 1716 een beroep naar elders kreeg; maar dat de magistraat hem gaarne als rector wilde behouden, blijkt uit hetgeen het Resolutieboek van 17 April 1716 ons mededeelt. Aan den rector Johannes Elbenus werd verzocht te blijven; dan zou zijn tractement van f 425 tot f 500 worden verhoogd en zou hij 25 ton turf krijgen; dan moest hij zich echter verbinden te blijven, tenzij hij elders op een tractement van f 700 en niet minder mocht worden benoemd.

Tijdens zijn rectoraat werd den 28 Mei 1714 een nieuw reglement voor de Latijnsche school vastgesteld, dat ik hier in extenso wil laten volgen:

Maandag 28 Mei 1714.

Haar Ed. Agtb. hebben naar gehoord rapport en ingenomen praeadvies van de heeren scholarchen der triviale scholen alhier dese naarvolgende schoolorder gearresteerd en vastgesteld:

Dat de Latiinsche school in seven 1) classes verdeeld werde,

1) In het reglement van de 17de eeuw telde de school maar zes klassen.

van welke de vier eerste of laagste aan den conrector 1) ende de drie overige aan den rector aanbevolen werden.

7. Dat de jongelingen, sodra sy ter school besteld werden, aanstonds geoeffent werden in 't declineren en conjugeren en dat men in de volgende classes haar daarin hoe langs hoe meer perfectioneren, als sonder 'twelke sy de taal niet wel magtig konnen werden; dat men haar soveel Latiinsche woorden als mogelik is van buyten doe leeren en haar den vestibulum leere verklaren.

6. Dat in de sesde classis de etymologie en syntaxis neffens de colloquia Corderii en Disticha Catonis verklaard werden.

5. In de viifde classis nevens de etymologie en syntaxis de colloquia van Erasmus.

4. Dat men in de vierde classis Cornelius Nepos doe expliceeren en gebruiken ende de jongelingen de etymologie en syntaxis grondig leere verstaan met haar den aart en het gebruik der regulen duidelik te verklaren en de themata na tgeene verhandelt is soveel mogelik te schicken en sulx in alle volgende classes ook waargenomen werde; dat men haar ook in dese classis Griex leere leesen en schryven en in de Griexe declinatiën en conjugatiën oeffene.

3. Dat in de derde classis neffens de prosodia en Ovidii Tristia (om aanvankelyk de poëten te leeren verstaan) Justinus verklaard werde en men door middel van dezelve de jongelingen tot kennis van de algemeene historiën overleyde; dat ze daarbeneffens in de Griexe rudimenta geoeffent werden.

2. Dat in de tweede classis Cicero de Officiis of de Senectute, nevens Virgilius en Vossii Rhetorica contracta verklaard werde; dat ook de jongelingen in de Griexe grammatica en syntaxis geoeffent en het verklaren van 't Griex Testament allengskens bereid werde.

1. Dat men in de eerste classis Salustius en Horatius gebruike, 't Griex Testament verklare en de Logica van Clauberg; dat men ook de jongelingen oeffene in het maken van verssen en in 't opstellen van brieven en klijne oraties.

Dat men ook de jongelingen op alle de classes van de rectorschool ende op de vierde classis van de conrectorschool voor den aanvanck van de lessen en immediaat na het spreken van het gebed een kort, edog sinriik versje uit een goed of

1) Er is hier dus niet meer sprake van een ondermeester zooals in de 17de eeuw.

classicus author alle voor- en namiddagen doe van buiten reciteeren, om van sulke verssen en spreuken een betamelyken overvloet te verkrygen 1).

Dat het Griex alleen 's Woensdags en Saturdags geleerd werde nevens de Heidelbergse catechismus op alle de classes.

Dat de rector en conrector sorg dragen, dat de jongelingen in 't lesen en opseggen alle sorg wyden en een welgepaste uitspraak gebruiken; dat se haar soodra mogelik tot spreken van Latiin op de schoolen gewennen en deselve door scherpe boete daartoe versterken; dat se ook in 't opmaken haarer themata sig bedienen van de spreekwyzen der autheuren, die haar verklaard siin, opdat se die te beter mogen leeren begrypen en sig aan suiver Latiin gewennen.

De schooltiid.

Dat de discipulen wel gehavent 2) ter school komen en op behoorlyken tiid, welke somers voor de middag zy van agt tot elf uuren en na den middag van half twee tot half viif uuren, en des winters 's morgens van negen tot elf uuren en na den middag van één tot vier uuren.

Vacantie.

Dat er behalve de namiddag van Woensdag en Saturdag 3) een groote en twee mindere vacantiën siin, de groote van vier weken, aanvang nemende den eersten Maandag in Julio, en tot mindere vacantie de Kers- en Paasweek gebruikt werden.

Examen en Prysen.

Dat de jongelingen tweemaal des jaars publiecq in tegenwoordigheid der heeren scholarchen geëxamineert werden, de eerste reis in de laatste week van Junius, als wanneer in elke classis voor de scholarchen aan de waardigste een priis op stadscosten toegelegt werde, sonder daarvoor iets aan rector of conrector te vereeren ofte te betalen, op de boete van dertig gulden t'elke reys aan den armen deser stad volgens resolutie van de Ed. Agtb. magistraat (van dato 5 Maart jonxtleden), door den aannemer te verbeuren 4).

1) Van daar den rijkdom van citaten, waarover onze voorouders beschikten.

2) d. i. gekleed. Vandaar: haveloos.

3) Er waren dus hiervoor andere dagen gekozen dan in het reglement van de 17de eeuw.

4) Dit was eene verbetering van hetgeen het reglement van de 17de eeuw bepaalde; maar die bedreiging met boete wijst er, dunkt me, op, dat de rector noode afstand deed van de gebruikelijke geschenken bij die gelegenheid.

Sondagsoeffening.

Dat de discipulen des Sondags 's morgens van agt of half negen uuren ende des agtermiddags van een of half twee uuren in de scholen komen ten einde aldaar eenige capitulen uit de Heilige Schriftuur te lesen ofte alsdan ofte des anderen daags te herhalen hetgeene de laatste maal in de kerk hebben horen prediken ende dat door haar is onthouden, om op den kerktiid met malkanderen ordentelyker wyze door den rector en conrector geassisteert na de kerk te gaan ende aldaar op haar gewoonlyke sitplaatsen met alle modestie den godsdienst opmerkende by te woonen, waartoe de nalatige door een convenabele boete of straf sullen gehouden werden.

Dit reglement van 1714 werd door magistraat en scholarchen in 1732 gewijzigd, maar bleef toch in hoofdzaak gelijk. In het leerprogramma werden deze wijzigingen aangebracht. In de 5de classe zouden naast de colloquia Erasmi ook de fabelen van Esopus geëxpliceerd worden. Daar evenwel hier nog geen sprake van Grieksch kan zijn, zullen zeker de fabelen van Phaedrus bedoeld zijn. In de 3de classe zou behalve Ovidii Tristia ook reeds Virgilius geëxpliceerd worden.

Voor de 2de classe werd het programma iets aangevuld, want behalve Cicero en Virgilius zouden ook behandeld worden Florus en Curtius.

In den schooltijd werd deze wijziging gebracht, dat 's winters de namiddagschooltijd niet meer van een tot vier uren zou duren, maar van half twee tot vier uren.

De magistraat scheen het noodig te vinden hier de navolgende strafbepaling in te voegen:

„Ende byaldien de rector ofte conrector hetzy geheel ofte ten deele deeze gemelde schooltiid niet na behooren mogten comen waer te nemen, sal deselve voor de eerste mael verbeuren tien gulden ende de tweede mael twintig gulden, te korten aen derzelver tractement, en by verder versuym staen tot nadere dispositie van Haer WelEd. en Agtb."

Omtrent de vacanties bepaalde het reglement van 1732 het navolgende:

„Dat er behalve de middag van Woensdag en Saturdag eene groote en drie mindere vacantiën siin, de groote van vier weken, aanvanck nemende den eersten Maandag in Julio,

en tot mindere vacanties de Kers-, Paas- en kermisweek 1) gebruykt werde.

En byaldien de rector of conrector meerder of langer vacantiën buyten voorkennisse en goetkeuringe van de heeren scholarchen mogten koomen te accorderen, sal deselve verbeuren in dier voege als in den vorigen articul is vermelt."

Omtrent de examens en de prijzen vinden wij alleen deze bijvoeging:

„Dat in deselve week van elk examen door den rector en conrector, ieder in haere schoolen, aan de discipulen een thema pro examine in het Duyts 2) gedicteert en in school gemaeckt werde, sonder dat de rector of conrector sal vermogen, direct of indirect, ietwes aan den eenen of den anderen te seggen, opdat de scholarchen sig daerna des te beter soude kunnen reguleren."

De slotbepaling van het reglement van 1732 luidde aldus:

„Blyvende den rector en conrector om redenen van den laetsten articul der voorseyde ordre ten aensien van de Sondags-oefening tot nader goetvinden van Haer WelEd. en Aghtb. gedispenseert."

Denkelijk hadden rector en conrector wel aangevraagd om van die lastige taak bevrijd te worden.

Reeds den 16 Juni 1740 werd door de scholarchen opnieuw de schoolorde van 1732 bij den magistraat ingediend „met byvoeginge van eenige remarques en consideratiën, waermede de scholarchen vermeynden, dat de schoolordre behoorde geamplieert te worden." De magistraat bedankte de heeren scholarchen voor hunne gedane moeite en nam de door hen geamplieerde schoolorde aan.

De veranderingen waren niet vele: de zeven classes bleven bestaan en er werd opgegeven wat in iedere classe zou worden gedoceerd. Hierin kwamen eenige wijzigingen voor, vooral ten aanzien van de 2de classis; daaromtrent toch werd bepaald:

„Dat de tweede classis Cicero de Officiis of de Senectute off Ciceronis epistolae selectae, nevens Virgilius, Florus, Curtius en Vossii Rhetorica contracta off Audomarii Thalaei Rhetorica verclaert werden. Dat oock de jongelingen in de Griekschc

1) Dit was in October. Wel werd later die vacantie opgeheven, maar nog in de 19de eeuw was het aan het Zalt-Bommelsche gymnasium gewoonte de beide Dinsdagen vrijaf te geven.

2) d. i. Nederlandsch.

grammatica van Verwey geoefent en tot het verclaren van het Grieksche Testament allengskens bereyd worden."

Bij de bepaling, dat in alle classes Woensdags en Zaterdags de Heidelbergsche Catechismus zou worden onderwezen, gaf de magistraat nu deze bijvoeging:

„Edog hebben Haer WelEd. en Aghtb. den conrector Wagenaar van het doen leeren van den Heidelbergschen catechismus gedispenseert om redenen dat zyne discipulen door een bequaam persoon des Woensdags morgens van half elff tot twaelff uuren doet onderwyzen in de gronden van de gereformeerde religie."

In den schooltijd kwam deze wijziging, dat des namiddags „sonder onderscheyt" 1) van half twee tot vier uren werd les gegeven.

Omtrent de vacanties werd thans bepaald:

„Dat er behalve den middag van Woensdag en Saturdag jaerlyx zy eene groote vacantie, beginnende den derden Maandag in Julio en geduurende den tiid van viiff weeken, en eene mindere vacantie van drie weeken, beginnende veertien dagen voor Paeschen en eyndigende agt dagen daerna, zullende de vacantie op Pinxteren, kermis en Kersmis niet langer duuren dan drie dagen en dus de vierde dag wederom school moeten gehouden worden."

In verband met deze regeling der vacanties werden nu ook de twee examens in het jaar gesteld op de week vóór de groote en de week vóór de Paaschvacantie. De prijsuitdeeling bleef geregeld als te voren, maar nu werd er bijgevoegd, dat een prijs zou worden gegeven aan diegenen, die tot de academie gepromoveerd werden 2).

Het reglement van 1740 had een tamelijk uitvoerig slot, dat aldus luidde:

„Blyvende den rector en conrector om redenen van den laatsten articul der schoolordre van 28 Maii 1714 ten aensien van de Sondaegsoefening tot nader goedvinden van Haar WelEd. en Aghtb. gedispenseert, soo nogtans dat alle de scholieren, zoowel van den rector als van den conrector, daertoe sullen worden gehouden ende genoodsaeckt om tweemaal des Sondaegs

1) d. i. zoowel des zomers als des winters.

2) Wellicht stond hiermede in verband het besluit, dat genomen werd op 7 Juli 1748, om de som, bestemd tot het uitdeelen van prijzen aan de scholieren van de triviale school, te verhoogen van 36 tot 45 gulden.

ter kerke te gaen, uytgesondert by absentie, sieckte ofte andere wettige redenen, ter discretie van rector en conrector, en sullen alle discipulen, sonder onderscheyt, in de kerk sig moeten plaetsen in de gemeyne banck en sig geschickt en stiptelyk houwden ofte andersints deswegens gecorrigeert worden, sullende de discipulen van den rector bovenaen plaets nemen ende een ieder na ordre der classis in rang volgen."

Eindelijk werden omtrent het minerval en de emolumenten nog deze besluiten genomen:

„Het minerval tot eenen gulden sestien stuivers van ieder discipul ter vierendeel jaers sal van alle de discipulen, die de schoole frequenteeren, halff en halff by rector en conrector worden verdeylt. Dog sal een ieder, die private institutiën geeft, profiteren zoodanig voordeel als daervan komt, wordende mits desen in soo verre verandert Haer WelEd. en Agtb. resolutie van 20 Augustus 1696.

Rector en conrector wort ook aenbevolen om sorge te draegen, dat immediaet na de groote vacantie twee tonnen turff voor ieder discipul, de publique school frequenteerende, worden opgedaen, om in den winter in geen verlegenheyt te siin, schaersheyt van turff te hebben, sullende oock geen hout op de school mogen gebrant worden."

Bij samenstelling van dergelijke reglementen en bij het toezicht op school en examens speelden dus de scholarchen eene gewichtige rol. Meestal werden zij gekozen uit de burgemeesters, schepenen of predikanten. Onder de scholarchen der 18de eeuw vond ik o. a. vermeld: burgemeester Essenius (1710), de burgemeesters Goris en de Roock, die in 1731 aftraden en vervangen werden door de heeren van Borselen en van Minningen, den heer E. Blomhert (1750) enz. enz.

De scholarchen van het jaar 1796 zullen wel medegewerkt hebben tot een gewichtig besluit, dat 6 Februari van dat jaar genomen werd. Toen toch werd aan de afgevaardigden naar den landdag te Arnhem opgedragen het voorstel tot instandhouding der Geldersche Academie te Harderwijk door het beschikbaar stellen van f 20.000 per jaar uit de provinciale domeinen te steunen.

Dat Zalt-Bommel ook reeds vroeger zich de belangen dier academie zal hebben aangetrokken, schijnt wel te blijken uit het feit, dat in 1710 de stad hare stem gaf aan burgemeester Essenius om benoemd te worden tot curator der academie te Harderwijk.

Omtrent de rectoren en conrectoren in het verdere verloop der 18de eeuw heb ik slechts enkele gegevens gevonden, die ik hier ten slotte wil mededeelen.

Het reglement van 1740 wees ons op een conrector Jacob Wagenaar. Deze werd in 1744 benoemd tot rector te Vlissingen. Men beloofde hem toen vrije woning, als hij wilde blijven; maar hij nam de benoeming te Vlissingen aan. In zijne plaats werd toen benoemd Ludovicus Brössel op een tractement van f 400 en vrije woning op het kerkhof. Deze Brössel kreeg in 1755 eene toelage van f 200 wegens buitengewone diensten, daar hij namelijk een tijdlang het rectoraat had waargenomen. En in 1752 was hij benoemd tot lector in het Hebreeuwsch.

Wat de rectoren betreft, heb ik in 1730 vermeld gevonden Wolphard van Bueren, die in dat jaar verzocht om immuniteit van impositiën en accijnzen, maar nul op het request kreeg.

Na hem vinden wij als rector vermeld F. G. Westhovius, in wiens plaats in 1752 benoemd werd Dr. Everhard Wynandus van der Burg, die rector te Doetinchem was. Hij werd benoemd op een tractement van f 500 en f 100 voor huishuur boven het minerval en emolumenten. Dat tractement is later tot f 600 verhoogd.

In 1796 bedroeg het tractement van den rector f 700.

Den 17 October 1800 deelde de toenmalige rector Weyting, die een heftig patriot was, mede, dat hij benoemd was te Kampen op een tractement van f 1000 en die benoeming had aangenomen.

Zijn opvolger was Carel Ferdinand Nagel, die ook al weder uit Doetinchem kwam.

Met hem begon de 19de eeuw, maar daar ik mij tot de 17de en 18de eeuw wenschte te bepalen, eindig ik hier.

De Latijnsche school, later gymnasium, bleef in de 19de eeuw te Zalt-Bommel in betrekkelijken bloei bestaan tot op de wet op het hooger onderwijs, die aan alle kleine gymnasia den doodsteek gaf. Toen verdween ook het Zalt-Bommelsche gymnasium.

EEN DUUR PROCES.

DOOR

J. A. HEUFF Az.

I.

In den namiddag van Zaterdag 16 September 1797 had er in de herberg van Bongers in het Neder-Betuwsche dorp Mourik een houtverkooping plaats. Eenige gegoede ingezetenen bleven napraten, waarbij de politiek van het dorp en van het ambt Neer-Betuwe ter tafel kwam. Dit ging zóó ver dat er klappen uitgedeeld werden. De schoonzoon van den kastelein, die met zijn vrouw bij dezen inwoonde, behoorde tot het achttal plakkers, liep af en aan, bediende het gezelschap, en zat daarna weer mee aan de praattafel.

De hoofdpersoon van het gezelschap en van dit relaas was Roelof Cornelisse van Maurik, een zeer gegoed ingezetene, doch die er niet op heeft kunnen bogen dat hij bizonder bemind was. Zijn tegenstanders — want die heeft een gegoed dorpeling altijd — waren de Uutenweerde's of Wttenweerde's, zooals de naam doorgaans geschreven wordt, — en er moet tusschen beide families en anderen van den wederzijdschen aanhang een veete bestaan hebben die reeds uit den Patriottentijd dagteekende — iets wat toen volstrekt niet vreemd was en van zeer langen nasleep kon zijn.

Hendrik Wttenweerde, eertijds kornet bij de kavallerie, en onze tweede hoofdpersoon, was een broeder van Godard, en deze was vóór de komst der Fransche „troupes" en dus vóór de Revolutie, schout geweest van het beneden-kwartier des Rijns in Neder-Betuwe, bevattende de dorpen Eck-en-Wiel, Maurik, Rijswijk en Ravenswaai. Na de komst der Franschen is hij uit

zijn post ontzet, en tegen het protest in van eenige ingezetenen van Maurik niettemin tot schout van dit dorp aangesteld. Een broeder van Roelof van Maurik bovengenoemd, Jan genaamd, werd daarna door het Provinciaal college van Politie, Finantie en Algemeen Welzijn in Gelderland, te Arnhem gevestigd, in Wttenweerde's plaats aangesteld met den titel van gezworen Peynder 1). Bij dezelfde regeeringsverandering werd genoemde Roelof van Maurik benoemd tot schepen in het gericht van het ambt Neder-Betuwe. Hij behoorde dus mede tot de mannen van burgerlijke afkomst die sinds 1795 de adellijke vervingen en ter vierschaar zaten in het ambtsgericht.

Godard Wttenweerde, die alzoo schout van Maurik werd, had twee zoons, neven van Hendrik, die ook na de houtverkooping in de herberg bleven napraten. Godard zelf was er niet bij.

Eerst werd er gesproken over de al te nauwe verwantschap tusschen de beide nieuw aangestelde buurmeesters Otto en Willem van Eck, twee titularissen die toen als 't ware den geheelen tegenwoordigen gemeenteraad vormden. Daarna werd ter tafel gebracht het reglement van het ambts- en dorpsbestuur. Een der aanwezigen, die blijkbaar tot de partij der Wttenweerde's behoort, zegt dat de anderen gemaakt hebben dat het dorp stemloos is. Hendrik Wttenweerde, de ex-kornet, bevestigt dat, zonder ons op de hoogte te brengen wat dit stemloos zijn eigenlijk is. Twee anderen verklaren dat daar op de grondvergadering tegen geprotesteerd is, maar de Wttenweerde's blijven er tegen uitvaren, en Hendrik geeft Roelof van Maurik van dit stemloos maken vierkant de schuld. Eén van 't gezelschap, begrijpende dat de twist te hoog loopt, noodigt uit om eens te drinken, en de schoonzoon van den kastelein schenkt in.

Terwijl er nu druk over en weer gepraat en getwist wordt, geeft de kornet Wttenweerde Roelof van Maurik onvoorziens een slag in het aangezicht, zoodat hij bloedt en met den stoel achterover valt. Ook Hendrik Wttenweerde valt met zijn stoel op den grond en wil van Maurik te lijf, doch de anderen komen

1) Schouten of gezworen peynders deden in het Rijk van Nijmegen, de ambten van tusschen Maas-en-Waal, Over- en Neder-Betuwe, de peynding voor de aanvragers die rechtsingang eischten. Alle civiele zaken moesten aangevangen worden bij een van de navolgende Ingangen van rechten: te weten bij Bezating of Arrest, Peynding, Inleiding, en Gerichtelijke klacht. Het beteekent in 't algemeen dat er beslag gelegd werd op iemands goederen om daardoor verhaal op hem te hebben.

tusschenbeiden en houden hem tegen. Van Maurik beklaagt zich over den verraderlijken aanval en zegt dat de anderen daarvan getuigenis zullen moeten geven. Maar hij zelf heeft den slag uitgelokt; want hij heeft, volgens de getuigenis van eenige aanwezigen, tegen den voormaligen kornet gezegd: „Gij zijt een donder en bliksem!" ... Deze uitlating zal hem duur te staan komen.

De kornet liet het er echter nog niet bij. Hij, ofschoon een man op jaren, daagde van Maurik uit om mee naar buiten te gaan, en voegde er bij: „Dan zal ik u beter slaan." Werkelijk ging hij de kamer uit, maar de geslagene bedankte voor de eer om verder toegetakeld te worden, waarop Wttenweerde terugkeerde en zijn uitdaging herhaalde. Van Maurik verontschuldigde zich nogmaals, en ging naar de keuken, waar de vrouw van den kastelein en andere personen aanwezig waren. Hier vond hij waarschijnlijk vrienden, want in 1796 was de schout Godert Wttenweerde voor het gericht van Kesteren opgetreden tegen den kastelein Albert Bongers, omdat deze den schout beschuldigd had van geldafpersing tijdens de vorige revolutie, in welke procedure Wttenweerde in het ongelijk gesteld en in de kosten veroordeeld was.

Na de uitdaging had nog eenig heen- en weer geloop plaats. Hendrik Wttenweerde begaf zich met zijn vrienden in het voorhuis en zij lieten daar een flesch wijn komen. Vervolgens zijn zij opgestapt en Roelof van Maurik is door zijn broeder, door den schoonzoon van den kastelein en nog een ander tot aan zijn huis begeleid. Deze beiden, als getuigen geraadpleegd, verklaren niet gezien te hebben dat van Maurik met de vuist op de tafel geslagen heeft, en ook niet gehoord te hebben dat hij de woorden donder en bliksem gebruikt heeft.

Volgens een getuigenis dat tien maanden later door de Wttenweerde's afgelegd werd, hebben beide personen na het bakkeleien gebloed, en heeft van Maurik den kornet uitgedaagd om buiten te komen, maar toen 't er op aankwam zelf niet gedurfd. Dit zijn de bezwarendste, wel eenigszins naar partijdigheid riekende, verklaringen.

Uit eenige gegevens blijkt dat Roelof Cornelisse van Maurik boven zijn dorpsgenooten uitgeblonken heeft, wat zijn tegenstanders gestoken schijnt te hebben. In 1795, na de komst der Franschen, toen er inkwartiering was en het dorp regeeringloos, had Hendrik Wttenweerde hem reeds voor de voeten

geworpen dat hij een aristocraat was en een groote baas, want hij droeg den hoed zoo steil — meende de kornet — en liep ook wel met een Spaansch riet — wat een lange wandelstok was, die men een eind beneden den knop vasthield — en hij, Roelof Cornelisse van Maurik, hield ook een rijpaard!

De man had daarop geantwoord: „Wel, wat ik doe, dat doe ik immers van het mijne! Wat heeft daar een ander van te zeggen!"

Een andermaal herhaalde Wttenweerde dat hij van Maurik een grooten baas vond, en hij stiet hem op zijn arm en ook op zijn lijf, waartegen de aangerande zich slechts met woorden kon verweren. De aanvaller zei daarop tegen van Maurik: „Als ik je maar eens alleen had, dan zou ik je slaan"; waarop de aangesprokene meer dan eens verklaarde dat hij dat niet geloofde, en de ander zijn betuiging meermalen herhaalde. Dit schijnt in een herberg gebeurd te zijn, want een huzaar deed den bedreigde uitgeleide door het woonvertrek. De Franschen moeten op de hand van van Maurik geweest zijn en tegen de Wttenweerde's, want bij de aankomst der Franschen was Hendrik Wttenweerde's broeder, die schout was, op den loop gegaan. Maar Roelof Cornelisse van Maurik was en bleef „een groote baas"! Toen er grond van een der Wttenweerde's verkocht werd, omdat hij zijn belasting niet kon betalen, heeft van Maurik den grond gekocht. Voor de boeren is het overgaan van het bezit van grond van den een op den ander gelijk te stellen met het verliezen en winnen van veldslagen door legeraanvoerders; ja, als iets persoonlijks wordt het nog hooger opgenomen.

Van Maurik, die op dien avond den slag ontvangen had, beschouwde dit als een „reëele injurie", en zocht daarvoor voldoening. Immers de „Gereformeerde Landtrechten ende Gewoonten van het Rijck van Nymegen, van de ambten van tusschen Maes ende Wael, Over ende Neder-Betuwen, mitsgaders van de Heerlijkheden ende Gerighten daer onder ressorterende", zeggen in den zesden Titel: *Men mach ook met gerichtelijcke klachte procederen in cas van gedaen geweld aen ymants Persoon in syn Huys of elders; oock als ymant geslagen, gestooten, gequetst, of anders eenige dadelijcke Injurie aengedaen is.*" Tegenwoordig zou de beleedigde of beschadigde partij naar een burgemeester, een veldwachter, of een anderen dienaar

van politie of justitie gaan, en zonder dat het geld kostte zou een rechtbank den schuldige veroordeelen .... tot een kleine geldboete misschien, maar omstreeks den jare 1800 ging dat anders. Volgens het Landrecht kon de rechter vijf gulden boete opleggen voor een vuistslag waar geen bloed op volgde ten behoeve van den landheer, en evenveel ten behoeve van den geslagene, indien hij tot dien slag geen aanleiding gegeven had. Maar aangezien er ook een actie van injurie ingesteld kon worden eischte de geslagene thans dat de tegenpartij de reëele injurie profitabel zou repareeren, d. i. geldelijk vergoeden. Over den slag die den 16den September 1797 toegebracht was, werd den 3den Augustus 1804 definitief uitspraak gedaan, en in dien tusschentijd heeft er een geschrijf en gewrijf, getrek en gereis, gepraat en geconfereer plaats gehad zonder einde.

De mishandelde begon met zich te wenden tot advocaat mr. S. Rink en procureur R. van Gijtenbeek, beiden te Tiel. Den 22sten September, zes dagen na het gevecht, had met hen de eerste conferentie plaats en verzocht hij hun of zij hem bedienen wilden. Dat verzoek kostte bij den eerste 2 gulden 5 stuivers, en bij den tweede 1 guld. 10.

Een week later kwam de klager opnieuw met zijn advocaat praten en stelde hij dezen een memorie van het gebeurde ter hand. Dat kostte 2 gld. 5 st., en de examinatie der memorie 18 st. Den volgenden dag confereerde de advocaat met den procureur, en communiceerde hij dezen de besoigne met „UEd." gehouden. Dat kostte bij den procureur 1 guld. 4, en de advocaat rekende daarvoor 2 guld. 5, terwijl de procureur er nog 9 stuivers bijschreef voor het examineeren der memorie.

Den 2den October kwam de cliënt uit Maurik, dat $2^1/_2$ uur gaans van Tiel ligt, nog eens nader bij zijn advocaat praten; dat kostte weer 2 guld. 5. Toen ging de advocaat er met den procureur over praten; dat kostte eveneens 2 guld. 5, en de procureur rekende daarvoor 1 guld. 4.

Den 9den kwamen alle drie de heeren te gelijk samen, wat bij den advocaat weer 2 guld. 5 kostte, en bij den procureur, die een lager tarief had, maar 1 guld. 4. Er werd daarbij besloten de getuigen zooveel mogelijk in 't bizonder te doen hooren op vraag-artikelen.

Vijf dagen later hadden advocaat en procureur samen weer een conferentie, waarbij zij eenige notulen maakten, waarnaar de vraag-artikelen moesten worden ingericht. Dat kostte bij

den één 3 guld., bij den ander 1 guld. 10, dus de helft.

Thans komen de besoignes om de vraag-artikelen in te stellen, opdat er kon volgen „bezaat tot condschap" 1); d. w. z. dat door de eischende partij vragen geformuleerd werden waarop de getuigen door den richter en twee gerichtslieden van het ambt Neder-Betuwe moesten gehoord worden, de uitkomst van welk verhoor door den richter van Neder-Betuwe geboekstaafd en bezegeld en door den land- en gerichtsschrijver van het Ambt beteekend werd, zooals het Landrecht dat alles voorschrijft.

De advocaat bracht alzoo de vraag-artikelen op het papier. Die voor twee der getuigen kostten 3 guld. 4; die voor een volgende 11 guld. 16, en die voor een derde 12 guld. 4. Nu volgde er een vacatie met den procureur van meer dan 6 uren tot resumptie der concept-vraagartikelen en het corrigeeren derzelve, wat 9 gulden kostte, en een zeer ampele conferentie met den klager over dezelve, wat hem op 3 gulden te staan kwam. Voor de vacatie met den advocaat tot het resumeeren en corrigeeren der vraag-artikelen rekende de procureur 4 guld. 10 stuivers en voor de conferentie daarna met den klager 3 gulden. Maar hij had ten deze nog meer te doen gehad: allerlei kleine besognes. Hij heeft den 19den October met den advocaat geconfereerd en bezaat tot condschap geresumeerd, dat bezaat afgeschreven, zegel betaald, 4 copies geformeerd, nog eens zegels betaald, het passeeren der bezaat bevorderd, het gelicht en geëxamineerd, daarvoor jura betaald, het aan den schout van Maurik gezonden, daarvoor expresse-loon betaald, het vervolgens gelicht met relaas, jura aan den schout betaald, copie der vraag-artikelen geformeerd, samen groot 184 bladz. à 4 st. per bladz., om aan getuigen te bezorgen; daarvoor zegels betaald, de condschappen per expresse doen ter hand stellen om aan de getuigen te bezorgen, den expresse betaald, rapport bekomen, relaas geëxamineerd, daarvan jura betaald, de condschappen om af te hooren afgeschreven, samen groot 130 bladz. à 4 st., en eindelijk, den 25sten October, bij 't afhooren der condschappen gevaceerd, d. w. z. tegenwoordig geweest bij het

1) De rechtstermen worden in de voorhanden stukken zeer verschillend geschreven. Wie meent dat het Landrecht (dus de Grondwet) hierin eenheid zou hebben, vergist zich zeer. Het heeft op dezelfde bladzij: besaetonge, besaetinge, besatonge, besaet e. z. v. Wij zullen hier de spelling volgen van procureur van Gijtenbeek, welke met die van de advocaten Rink weinig verschilt.

getuigenverhoor, waarvoor de procureur 4 gulden rekende en 9 gulden aan getuigengeld betaalde. Voor alles wat hier opgenoemd is, werd gerekend, maar slechts énkele guldens en stuivers. Doch de copie der vraagartikelen, „om aan getuigen te bezorgen", 184 blz. groot, kostte 36 guld. 16, en de copie der condschappen om af te hooren, nu blijkbaar slechts 130 blz. groot — want de getuigen hadden natuurlijk ieder een afschrift gekregen — moest met 26 gulden betaald worden.

Voor al dezen omhaal kreeg de eischer de schrale getuigenissen die hierboven meegedeeld zijn, waarbij het zeer opmerkelijk is, dat de vragen vooraf schriftelijk aan de getuigen toegezonden werden, wat de gevatheid van de antwoorden verklaart. De procureur noteerde den 24sten October: „Aan de schout van Maurik per Expresse de condschappen om aan getuigens te bezorgen doen ter hand stellen 1—10". De Expresse kostte 18 st., het rapport van ontvangst dat hij meebracht 15 st., het lezen daarvan 6 st., en de jura aan den schout betaald 2 guld. 8.

Nadat den 25sten October door richter en gerichtslieden het getuigenverhoor had plaats gehad, werden eerst den 12den November door den advocaat „de afgehoorde condschappen ten comptoire (*d. i. bij den landschrijver*) geligt", wat 1 guld. 10 kostte, terwijl hij 33 guld. 17 aan jura moest voorschieten. Het inzien der antwoorden kostte 6 gulden; hij ging er mee naar den procureur, daar nam hij 1 guld. 10 voor, en 1 gulden schreef hij bovendien op voor zijn cliënt, omdat hij hem berichtte dat hij dit gedaan had. De procureur rekende 18 stuivers voor het bezoek van den advocaat, en 4 gulden omdat hij had „gevaceert tot examinatie der ingewonnen condschappen en notulen geformeert, om daarover met UE. te spreken."

Als de uitslag van het getuigenverhoor bekend is geworden, treedt er een nieuw element op in deze voor ons schijnbaar heldere zaak. Het laat zich gissen dat de klager over dien uitslag niet tevreden geweest is; dat hij zich bang gemaakt heeft. Hij deed als zij die bij een zieke nog een derden geneesheer in consult verlangen, bewerende dat drie meer weten dan twee. Op den 16den November besteeg vriend van Maurik zijn rijpaard en trok hij naar Tiel, om zijn advocaat te verzoeken er nog een tweeden procureur bij te halen. De advocaat rekende voor die benauwdheidstijding 3 gulden, en 1 guld. 10 omdat hij

het aan procureur van Gijtenbeek ging vertellen, en deze schreef voor het aanhooren der boodschap ook 1 guld. 10 op. Het ingewikkelde van 't geval — want als *drie* personen iets te behandelen hebben wordt het heel wat omslachtiger dan tusschen *twee* — maakte het ook kostbaar, en daar kwam nog een schadelijke factor bij: de tweede procureur, dien van Maurik »mede in de zaak wilde emploieeren", woonde in Nijmegen! Als de drie rechtsbezorgers nu samen wilden compareeren, confereeren en besoigneeren, moesten zij heele reizen maken en meer dan een dag uitblijven, wat zoowel voor vacatie-, als reis- en teergeld erg in de papieren liep.

Zeer ampel confereerde advocaat S. Rink nu weldra met van Maurik over de condschappen, en hij bond den mishandelde op het hart om ook nog eens met procureur van Gijtenbeek te gaan spreken over de notulen die de beide Tielsche heeren gemaakt hadden . . . tot elucidatie of verlichting van procureur Vermasen — zoo heette de Nijmeegsche rechtsverschaffer. Van Maurik deed wat hem aanbevolen was en ging naar procureur van Gijtenbeek, van wien hij de condschappen en de geformeerde notulen kreeg, d. w. z. den onbeduidenden uitslag van het verhoor en de aanteekeningen daarop, voor welk stuk hij 1 guld. 4 betalen moest.

Advocaat Rink schreef nu naar Nijmegen, las den brief die van procureur Vermasen terugkwam, sprak er over met van Maurik, sprak er drie dagen later nog eens over met van Maurik, besloot met dezen om aan procureur Vermasen een comparitie te proponeeren, schreef hierover aan den procureur, en hield ten slotte een conferentie met procureur van Gijtenbeek, waarbij bepaald werd dat deze naar Nijmegen zou rijden om aldaar over den staat der zaak met procureur Vermasen een besoigne te houden. Advocaat Rink rekende voor al deze bemoeiingen 15 gulden.

En zoo reed dan den 22sten December 1797 procureur van Gijtenbeek van Tiel naar Nijmegen — een afstand van 7—8 uren gaans, en een stoute onderneming destijds midden in den winter. Den volgenden dag kwam hij terug, en rekende voor vacatie extralocum twaalf gulden; voor transport 10 guld. 18; voor vertering-, tol- en veergeld 8 guld. 14; en voor de conferentie met procureur Vermasen 1 guld. 10. Maar de cliënt was hem al vóór geweeet, want den 25sten had van Maurik volgens de rekening al een conferentie met den Nijmeegschen procureur gehad en zijn inzicht vernomen.

Thuis gekomen had van Gijtenbeek natuurlijk een zeer ampele besoigne met advocaat Rink; hij deelde dezen de gedachten van den Nijmeegschen procureur mede, „mitgaders hoedanig de Insinuatie tot reparatie zoude behooren te geschieden," voor welke conferentie slechts 1 guld. 4 in rekening gebracht werd. De advocaat rekende voor deze op den eersten Kerstdag gehouden bespreking drie gulden.

Zoo was het jaar, dat den 16den September voor Roelof Cornelisse van Maurik zulk een onaangename verrassing gebaard had, ten einde. En op dat einde werd hij gedebiteerd door zijn Tielschen advocaat voor 91 guld. 8 st. voor rechtskundigen bijstand, en voor 34 guld. 5 aan verschotten; door zijn Tielschen procureur voor 116 guld. 17 en voor 41 guld. 10 aan verschotten; en door zijn Nijmeegschen procureur voor 17 guld. 8 en 1 guld. 6. Daarvoor had hij nog niets anders ontvangen dan de getuigenverhooren, waarover de heeren rechtsbezorgers, zooals zij ten minste verklaarden, aanteekeningen gemaakt en hun gedachten hadden laten gaan.

Met het jaar 1798 begon de machine opnieuw te werken. Reeds op den 8sten Januari had de cliënt een conferentie met advocaat Rink en procureur van Gijtenbeek, waarop besloten werd, alvorens de Insinuatie te doen, nog een nadere comparitie met procureur Vermasen te houden. Er werd daarbij een Insinuatie tot reparatie der injurie ingesteld; met procureur van Gijtenbeek werd nader geconfereerd, en de concept-insinuatie werd hem ter hand gesteld om daarover met procureur Vermasen te gaan spreken. Deze besoigne kostte bij den advocaat 9 guld. 12 st. en bij procureur van Gijtenbeek 2 guld. 8, en daarop reed deze dienstijverige man weer naar Nijmegen, nadat hij eerst behoorlijk belet gevraagd en gunstig antwoord ontvangen had, welke formaliteit kostte voor het schrijven van een brief 12 st., voor het lezen van het antwoord 8 st., en voor port 2 st. Deze Nijmeegsche reis en het verslag daarvan aan advocaat Rink kostte drie en dertig gulden. Procureur Vermasen heeft deze vacatie vergeten te boeken en zich hierdoor minstens 3 gulden benadeeld. Hij had, volgens van Gijtenbeek, de concept-insinuatie geredresseerd, wat waarschijnlijk beteekent dat hij er veranderingen in aangebracht had. Indien de advocaat en zijn cliënt „deselve meede gouteerde" kon men die laten afgaan.

De conferentie met den procureur over den uitslag van de Nijmeegsche reis was het laatste wat advocaat S. Rink, die er

drie gulden voor opschreef, in deze zaak deed. De dood maakte een einde aan zijn werkzaamheid, doch Roelof Cornelisse van Maurik behoefde daarom niet zonder rechtsbijstand te blijven, want het vertrouwen dat hij in den vader gesteld had, droeg hij op den zoon, mr. Egbert Dirk, den lateren geschiedschrijver van Tiel en president van de Rechtbank aldaar, over.

De weduwe van den overledene, die één gulden 4 st. noteerde voor het uitschrijven der vordering, rekende met den cliënt af. Het salaris bedroeg 105 guld. 4; het verschot 34 guld. 13 stuivers 8 penningen: te samen 139 — 17 — 8; maar „uit consideratie", gelijk in deze genereuse tijden algemeen toegepast werd, nam zij genoegen met twee en negentig gulden.

Van den jongen advocaat kan niet gezegd worden dat hij, om den mishandelde te helpen, in ijver onderdeed voor zijn vader. Het tegendeel was het geval. Van Maurik moest hem de zaak opnieuw uitleggen; dit had den 3den April plaats, en daarvoor werd gerekend „pro conferentie et arrha", zes gulden. De vader, die natuurlijk nog aan ouderwetsche prijzen gewoon was, had voor hetzelfde maar 2 guld. 5 geschreven en geen arrha in rekening gebracht, wat handgeld beteekent en aan het hoofd van advocatenrekeningen zeer dikwijls voorkomt — gelijk het Landrecht van het Nijmeegsche Kwartier het in zijn Tarief van Salaris van de Advocaten en Procureurs trouwens ook vaststelt.

Reeds den 5den April confereerde de nieuwe advocaat met den procureur over de door Wttenweerde aan zijn cliënt aangedane injurie, en over de aan den aanvaller te doene Insinuatie, en werd bepaald die alsnu te doen exploiteeren. Dit kostte bij den advocaat 3 guld., bij den procureur 1 guld. 4. Mr. Rink rekende voor de examinatie der Insinuatie 1 guld. 4 en de procureur voor twee afschriften ervan 36 st. en voor tweemaal zegelen 8 st. 8 penningen.

Maar nu was er eerst nog een bezwaar uit den weg te ruimen. Wegens de verwantschap van den schout van Maurik met den eischer — zij waren broeders — werd aan den ambtsrichter verzocht autorisatie tot exploit op een naburigen schout — wat toegestaan werd —, zoodat de Insinuatie aan den schout van Ingen tot het doen van exploit werd verzonden. Aan den aanvaller persoonlijk zou dus de weet gedaan worden van de gerechtelijke actie die hem te wachten stond. Een en ander kostte bij den procureur met het lezen en brengen der stukken en de jura 10 guld. 10 st. 4 penningen.

Een dag vóórdat de Insinuatie naar den schout van Ingen ging, had van Maurik nog een conferentie met zijn advocaat van 3 guld., waarbij goedgevonden werd dat deze de ingekomen condschappen zou examineeren, en deze bezigheid, die met het formeeren van notulen meer dan zes uren eischte, kwam op 9 guld. te staan.

Veertien dagen later had er een drie-gesprek plaats tusschen cliënt, advocaat en procureur, waarbij goedgevonden werd bezaat te doen — d. w. z. beslag te doen leggen op het goed van de tegenpartij. De bezaat werd ingesteld, en tusschen advocaat en procureur werd overeengekomen het concept met de van Wttenweerde bekomen contra-insinuatie ter examinatie te zenden aan procureur Vermasen. Deze examineerde de stukken en zond ze terug met zijn reflectiën, waarna door beide Tielsche heeren na lezing geconfereerd werd en goedgevonden om de bezaat alsnu te interponeeren. Dit kostte allemaal geld! Menige conferentie was er bij van 3 gulden.

De bezaat werd nu overgenomen, geresumeerd, afgeschreven, gezegeld, het passeeren bevorderd, gelicht, „ten comptoire der Registratuur gebragt", vervolgens geregistreerd, gelicht, jura ervoor betaald, copie geformeerd, gezegeld, aan den schout van Ingen ter fine van insinuatie ter hand gesteld — d. w. z. dat deze den gedaagde er voorhoofds van kennis moest geven —, daarna gelicht met relaas, en aan den geautoriseerden schout werden er eindelijk zijn jura voor uitgekeerd. Dat alles te zamen kostte 19 gulden, waaronder 7 guld. 13 aan jura en zegelrecht.

Voor een zeer korten tijd komt er nu eenig licht aan het donker uitspansel; want den 21sten Mei werd de cliënt door zijn advocaat en zijn procureur gedebiteerd voor 4 gulden 4, omdat hij met hen geconfereerd had over een voorslag tot schikking. Deze voorslag was uitgegaan van gedaagde Wttenweerde, die erkende dat hij „in de hittigheid sijnes toorns eenen palm- of vuystslag heeft toegebragt, sonder dat daarna is bloed gevolgt." Intusschen, daar contra-insinuant een vijand is van hatelijke procedures, vooral in zijn klimmende jaren, zoo verkiest hij, om deze en andere redenen meerder, en ongeprejudicieerd zijn welbekend recht, schoon ongehouden, alle verdere démêlées over deze vordering te exteeren (?) en doet hij diensvolgens aan insinuant met opene beurze en in klinkende gelden offreeren een som van vijf gulden, alsmede een dubbelen stuiver tot refus van kosten. Wttenweerde heeft de vijf gulden

en den dubbelen stuiver bij contra-insinuatie gedeponeerd door tusschenkomst van den koster van Maurik bij den gerichtsschrijver Dijckmeester en aan R. C. van Maurik geoffreerd. Het aanbod werd echter door dezen geweigerd, latende hij hierdoor aan zijn tegenpartij de mooie tot verzoening gezinde rol.

Een week later hadden de advocaat en de beide procureurs te Tiel een conferentie over een en ander bij de procedure in aanmerking te nemen. De advocaat nam daar 4 gulden voor, de Tielsche procureur 2 gulden, en de Nijmeegsche „te Tiel zijnde" 3 gulden. Hij was dus billijk, nam de zaak in 't voorbijgaan waar, en rekende geen vacatie extra locum, d. i. buiten zijn woonplaats, noch reis- en verblijfkosten.

Bij de bezaat bleef het evenwel niet: er kwam van de zijde van de tegenpartij ook een ontzaat, d. i. een tegenspraak, zijnde een acte door den officier, ambtman of richter ten overstaan van twee gerichtslieden beteekend, welke acte ten ambtskantore gedeponeerd werd en door den eischer gelicht moest worden. Aan den eischer werd nu belet verder te procedeeren vóórdat door het Gericht erkend was of er een goed of kwaad bezaat of ontzaat had plaats gehad.

Er was nu, evenals bij het instellen van de bezaat, een vloed van formaliteiten noodig voor het verkrijgen van extract, het lichten van dit extract, het examineeren en copiëeren daarvan enz. enz., waarvan wij de opsomming niet zullen vermelden, evenmin als de bedragen van de kosten der conferenties, salarissen en jura. Zij komen met de bovengenoemde voor de bezaat vrijwel overeen.

De heeren rechtsgeleerden, thans met de noodige stukken gewapend, begonnen te toonen dat het meenens werd. De aanlegger moest, volgens het Landrecht, als zijn zaak uitgeschreven was, op den eersten Gerichtsdag dienen van aanspraak, de verweerder zes weken daarna van antwoord, en zoo voort: de aanlegger van repliek en de verweerder van dupliek, alles binnen den tijd van zes weken opeenvolgende.

Advocaat Rink nam de stukken van procureur van Gijtenbeek in ontvangst en hij zag ze in, om daaruit de notulen van aanspraak en repliek te formeeren, — wat bij elkaar 3 guld. 18 kostte, en waarvoor de procureur ook het zijne rekende. Toen stelde hij de notulen van aanspraak op; dat kostte 9 gulden; en hij ging er voor zitten . . . zes uren lang, om eenige notulen voor het pleidooi van repliek op te maken — waarvoor

hij twaalf gulden rekende. Daarna hield hij een zitting met procureur van Gijtenbeek tot resumptie en examinatie van al hetzelve, waarvoor hij 6 gulden schreef, en de procureur 3 gulden, en ten slotte confereerde hij er over met zijn Maurikschen cliënt, wat dezen bovendien op 3 gulden te staan kwam. Er werd besloten de notulen van aanspraak en repliek aan den Nijmeegschen procureur te zenden, die er ook weer notulen op maakte en er het zijne bijvoegde, wat met port op 8 guld. 4 berekend werd. En nu keken de twee Tielsche heeren weer na wat de Nijmegenaar geschreven had. De advocaat rekende voor het in ontvangst nemen der stukken 1 gulden, voor het lezen van den begeleidenden brief 12 stuivers, voor examinatie der remarques 1 guld. 4, voor verschot aan port 8 stuivers, en voor een ampele conferentie met procureur van Gijtenbeek deswege 3 gulden. Drie dagen later had er tusschen den advocaat, den procureur en hun patroon een conferentie plaats over het eischen van de acte van cautie van de tegenpartij, waarbij deze verplicht werd zijn vaste goederen te verbinden voor betaling van proceskosten.

Thans komen er weer een paar samensprekingen over een schikking, waartoe het voorstel moet gekomen zijn van de zijde van gedaagde door tusschenkomst van Hellenberg, die te Eck-en-Wiel woonde. Aangezien eischer aan zijn procureur meedeelde dat de compositie vruchteloos afgeloopen was, werd bepaald de acte van cautie te passeeren, waartoe een conferentie met de tegenpartij en menige formaliteit noodig was.

Het zal nimmer gezegd kunnen worden dat de rechtsgeleerden in deze zaak lichtvaardig te werk gingen. Hun rekeningen wijzen uit dat zij elken stap dien zij deden om het onzekere doel te bereiken eerst wèl overlegden. Toen 't er op aan begon te komen had advocaat Rink een conferentie met den klager en den procureur over de behandeling der zaak op den gerichtsdag en deed hij de aanspraak, d. i. de pleitmemorie, teekenen, waarvoor de eerste drie gulden rekende en de laatste 1 guld. 4. Den volgenden dag, den 21sten Augustus, reed de advocaat naar Kesteren — drie uren gaans — tot het respicieeren van den gerichtsdag — wat beteekent dat hij zich ging overtuigen dat er werkelijk gericht gehouden zou worden. Voor vacatie buiten zijn woonplaats stelde hij toen twaalf gulden te boek, voor een conferentie met procureur en partij over het punt van cautie 3 guld., en voor transport, vertering

en bruggeld 6 guld. 14. Voor hetzelfde rekende de procureur te zamen 17 guld. 4, en hij noteerde mede: „'t Gericht opgewagt en de Wagt geëxhibeerd 1 guld. 10"; en „De aanspraak geëxhibeerd en die zien overnemen 1 guld. 10." Deze aanspraak is de eerste pleitmemorie geweest, die schriftelijk bij het gericht ingediend werd. De Wagt is de citatie en luidt in de stukken van dit proces aldus: „Roelof Cornelisse van Maurik, woonagtig te Maurik, aanlegger en impetrant tusschen bezaat en ontzaat ter eenre, wagt Hendrik Wttenweerde, verweerder en geïmpetreerde in hetselve cas ter andere zijde, om te hooren verklaren dat geïmpetreerde van zich heeft kunnen verkrijgen om enz.... en alzoo gemelde reëele injurie profitabel te repareeren."

Procureur Vermasen was dien dag ook te Kesteren tegenwoordig, want de Tielsche heeren hadden hem verzocht voor de zoo gewichtige zaak over te komen, en daaraan had hij voldaan. Daags te voren reeds was hij in Tiel verschenen.

Den volgenden dag reed men wéér naar Kesteren, alle drie de heeren. De advocaat vaceerde bij het voorlezen der aanspraak en daarna van het antwoord der tegenpartij en notuleerde een en ander. Daarvoor rekende hij 3 guld.; voor het zeer ampel gevoerde pleidooi van repliek dat hij er op liet volgen, evenveel; voor het aanhooren van dupliek der tegenpartij 1 guld. 20; voor vacatie extra locum 12 guld.; voor reiskosten 4 guld., en voor vertering en bruggeld 5 guld. 8. Dienzelfden dag noteerde procureur van Gijtenbeek voor het zien dienen van antwoord 1 guld. 10, en evenveel voor vacatie bij het lezen der aanspraak en 't antwoord daarop; hetzelfde bedrag voor vacatie bij 't repliceeren, en weer evenveel voor 't aanhooren van de dupliek. Vacatieloon bedroeg voor hem dien dag 8 guld., en reis- en verblijfgeld 7 guld.

In de aanspraak namens R. C. van Maurik ingediend, werd geëischt „Dat geïmpetreerde dienvolgens schuldig en gehouden is en bij sententie dezes Gerigts zal worden gecondemneert om de voorgemelde atroce reëele injurie te repareeren, en wel profitabel, door aan impetrant ten zijnen behoeven en ter zijner dispositie te betalen eene somma van tweehonderd silvere ducatons, voor welke, ja meerdere summa impetrant sodane affront en reëele injurie niet weder zou willen ondergaan, ofte zoveel meer of minder als het Gerigt ex meritis causae zal oordeelen en vermeenen te behooren, en dat dienvolgens door aanlegger en impetrant is gedaan een goed bezaath en daar-

tegen door verweerder en geïmpetreerde een kwaad ontzaath, idque cum expensis".

De Nijmeegsche procureur, wiens reis naar Tiel en Kesteren vier dagen geduurd had, doch die den gewichtigen dag, waarop de uitspraak plaats had, niet afwachtte, liet zich hiervoor betalen met 44 guld. 8 st.

Den derden dag reden mr. E. D. Rink en procureur van Gijtenbeek alweer naar het gericht te Kesteren, alwaar zij samen dadelijk 4 guld. 4 aan hun cliënt verdienden, omdat zij met hem confereerden „over den staat der zaak". Onmiddellijk daarop konden zij dezelfde som rekenen, daar zij nogmaals een zitting met hem hadden, aangezien 't Gericht, volgens gewoonte, een compositie ordonneerde tot assopiatie, d. w. z. tot bijlegging van 't geschil, — „dewelke egter vrugteloos is afgelopen". Dit ging door tusschenkomst van de wederzijdsche procureurs. De impetrant of eischer deed daarbij het voorstel dat geïmpetreerde moest verklaren, dat hij impetrant voor een eerlijk en braaf man hield; dat hij de kosten van 't proces voor zijn rekening zou nemen, en een douceur van 40 dukaten voor den Arme beschikbaar zou stellen, door impetrant te verdeelen.

De gedaagde stelde voor dat hij een som van 100 guld. aan eischer zou betalen voor zijn kosten, en bovendien zijn eigen kosten; en hij verklaarde zich bereid aan impetrant de hand van vriendschap in 't Gericht te geven en te getuigen dat hij hem voor een eerlijk man hield. Hij wilde dus de minste zijn.

Toen de schikking niet tot stand kwam, werd het vonnis gewezen, en dat was voor het Gericht van Neder-Betuwe een moeilijke taak. Immers, 't was de vraag maar wie 't meeste schuld had: de toebrenger van de verbale of die van de reëele injurie: de man die gescholden of hij die geslagen had. Die twee beleedigingen konden niet tegen elkander opwegen, pleitte van Maurik's advocaat; want zij zijn niet van eenerlei aard, natuur en gewicht. Eischer heeft wel degelijk gebloed; dat blijkt uit de getuigenissen; en een reëele injurie is niet goed te maken; terwijl de woorden d o n d e r e n b l i k s e m, zoo men den zin nagaat, geen injurie bevatten, „daar zij niets anders beteekenen dan of men zeide: „Gij zijt een ontzettend mensch." Bovendien verklaarde advocaat „dat wij niet onbuigzaam zijn geweest om te schikken, maar dat er nooit door Partij aanzoek is gedaan".

Neen, zei die van den gedaagde, „verweerder heeft alles gedaan om de zaak in der minne bij te leggen", en spreker wees op de stukken ten processe aanwezig. Maar „men vind zich verpligt de proceshaat aan den dag te leggen!" Wegens het karakter van Roelof Cornelisse van Maurik ga men de protocollen van dit Gericht na, en daarbij zijn verbale injuriën strafbaarder dan reëele, wordende bij de eerste de eer etc. beleedigd. Er is wel een slag toegebracht; dat wordt erkend; maar die is uitgelokt, want de woorden donder en bliksem zijn wezenlijk animo injuriandi gebezigd.

In de Gerichtsbank behoefden in een dergelijk geval slechts drie gerichtsluyden plaats te nemen; dat waren thans de richter N. H. van Gijtenbeek en de schepenen van den Gerichte J. H. van Gameren en G. G. Heuff, de eerste misschien der zake kundig, de laatsten zeker niet. Maar het vellen van een oordeel werd hun gemakkelijk gemaakt doordat zij de voorlichting inriepen (gelijk het Landrecht dat toestond) van een tweetal onpartijdige rechtsgeleerden, en dat oordeel was thans in 't nadeel van den man die geslagen was. Het verzoenende aanbod van Wttenweerde van 5 gulden en een dubbelen stuiver was zéér in zijn voordeel geweest. Het vonnis luidde, dat hij hiermede had kunnen en mogen volstaan. Ieder van de partijen werd in haar eigen kosten veroordeeld.

De procureur schreef voor 't aanhooren van 't vonnis 1 gulden, 8 gulden voor vacatie, en 7 guld. 8 voor reis- en verblijf, en de advocaat rekende voor dat alles te zamen 20 guld. 17.

Men moet niet meenen dat de zaak hiermede afgedaan is. Integendeel. Reeds den volgenden dag, zoo schrijft advocaat Rink, „heeft UEd. met mij en procureur Gijtenbeek geconfereerd over het Interponeeren van Appel van het ten uwen nadeele gepronuntieerd vonnis en bepaalt hetzelve eerstdaags te passeeren . . . . 3 gulden.

Den volgenden dag: „Acte van Appel ingestelt . 2 — 8

„Item consignatie . . . . 1 — 10

„Deselve met procureur geresumeert . . . . 1 — 4

Den volgenden dag: „UEd. en Proc. Gijtenbeek met mij geconfereert over het vervolgen der zaak in Appel en goedgevonden de heer advocaat Gaymans daarin ten Hove te emploieeren . . . . 3 — 0

Er kwam dus nog een advocaat bij, die te Arnhem woonde; en Roelof Cornelisse van Maurik zou een echte procesboer

worden! Hij voorzag zich tot reparatie van de reëele injurie van twee advocaten: een te Tiel en een te Arnhem, en van twee procureurs: een te Tiel en een te Nijmegen.

II.

Wat was nu het Kesterensche Gericht dat in de zaak van Maurik—Wttenweerde vonnis wees?

Om die vraag in 't kort te beantwoorden herinneren wij er aan, dat Gelderland van oudsher verdeeld was in vier kwartieren. In 1581 ging dat van Roermond of het Overkwartier er af, en bleven over de kwartieren van Nijmegen, van Arnhem of van de Veluwe, en van Zutfen. Het Nijmeegsche kwartier was weer verdeeld in de steden Nijmegen, Tiel, en Bommel, het Rijk van Nijmegen, en de ambten van Maas-en-Waal, Over-Betuwe, Neder-Betuwe, Bommeler- en Tielerwaard, en Beesd en Rhenoy. In die ambten regeerde de adel die er gevestigd en in de ambts-ridderschap beschreven was, waartoe de jonkers, zooals zij genoemd werden, aan zekere voorwaarden omtrent afkomst, geboorte, gegoedheid en woonstede moesten voldoen. Zij lieten elkander in de ridderschap toe; vreemden werden zooveel mogelijk door de oude families geweerd. Een hunner, door hen zelven aangewezen, stond als ambtman, richter en dijkgraaf, meestal erfelijk, aan hun hoofd. Een vijf- of zestal van die heeren vormde den dijkstoel, anderen weer maakten het gericht uit. Dit werd voor Neder-Betuwe gehouden te Zoelen en te Kesteren, doch meestal in de laatste plaats, waar een ambtshuis was, en soms ook, bij toelating, te Tiel.

De steden hadden overigens hun eigen regeering en gericht.

Voor die Kesterensche bank dus werd van Maurik's zaak berecht; doch toen zij voorkwam was er in de samenstelling van 't gericht, sedert 1795, een verandering gekomen. Het privilegie van den adel had toen opgehouden: er werden ook gewone menschen in het ambtsbestuur gekozen, en dit geschiedde van 1795—1805 door het departementaal bestuur van Gelderland.

De bevoegdheid van de leden van 't ambtsbestuur om in rechtskwesties uitspraak te doen — want er kwamen ook gewichtiger zaken voor dan die van Van Maurik-Wttenweerde — kan dus niet groot geweest zijn. En de gerichtslieden maakten 't zich ook gemakkelijk. Er geschiedde, zooals wij reeds zagen, veel schriftelijk; en het doen van een uitspraak werd ver-

gemakkelijkt doordat een der rechters benoemd werd tot oordeelwijzer. Als zoodanig raadpleegde hij met overlegging van de stukken een of meer rechtsgeleerden, wier zienswijze hij overbracht en volgens wier advies het vonnis gewoonlijk geveld werd 1).

Het reeds genoemde Landrecht, een kwarto-boekje van 209 bladzijden met de inhoudsopgaaf mee, was de algemeene wet die alles bevatte wat de regeerders en rechters noodig hadden; het geeft ook de tarieven van de salarissen die geheven mochten worden en wijdt een geheel hoofdstuk aan de kosten van de vacatiën en jura der officieren of ambtlieden, richters, gerichtslieden, landschrijvers en secretarissen, mitsgaders schouten, gezworen kosters en gerichtsboden, en ook aan de salarissen der advocaten en procureurs.

Zoo kreeg de officier of ambtman en richter van een bezaat op ongereed goed, gelijk van Maurik dit heeft doen opleggen om voor de kosten op zijn tegenpartij verhaal te hebben, 1 guld. 4 st.; de landschrijver mocht 16 st. rekenen, en de gerichtslieden hadden ieder 4 stuivers. Voor ontzaat gold hetzelfde tarief.

Voor het interponeeren van het appèl, gelijk van Maurik dat nu ging doen, was den officier of richter, volgens het tarief, verschuldigd 3 guld. 12; den landschrijver 1 guld. 16; den twee gerichtslieden samen 12 st.; en den schout of geautoriseerde om de weet te doen van 't appèl binnen 't Ambt 6 st. Zoo hadden alle gerechtelijke en administratieve formaliteiten hun vaste jura en leges, te veel om te noemen.

Ook voor het salaris van advocaten en procureurs gaf het Landrecht een tarief, dat niet zeer volledig was. Den advocaat werd toegelegd voor het opstellen van een schriftuur, redelijk compres geschreven, en 16 regels aan iedere zijde bevattende, 10 stuivers. Wij zullen nog zien dat de advocaten zeer uitvoerige schrifturen opmaakten, zoodat de bepaling, als zij tot bescherming van de cliënten diende, wel eenige aanvulling noodig had. Ook legde het Landrecht den advocaat die voor zijn cliënt op reis ging, 6 gulden daags toe, waarbij hij wagen- en karvrachten of paardehuur in rekening mocht brengen, doch zelf zijn vertering moest betalen. Wij hebben reeds gezien dat

1) Men vindt dit uitvoeriger omschreven in De Neder-Betuwe en haar Ridderschap, hoofdstuk VII, door J. A. Heuff Az., uitgave van „GELRE", bij Gouda Quint te Arnhem.

de heeren rechtsgeleerden zich daaraan niet hielden, doch omstreeks het jaar 1800 kunnen zij het tarief dat in 1683 vastgesteld was voor verouderd gehouden hebben — waar wèl reden voor bestond.

Aldus werd advocaat mr. A. A. Gaymans te Arnhem ook uitgenoodigd om in de moeilijke kwestie — waartoe trouwens een bij 't Hof ingeschrevene noodig was — zijn licht te doen schijnen. Derhalve schreef hij den 5den September 1798 in zijn rekeningboek:

„Ontfangen missive van Procureur Gijtenbeek, daarbij kennis gevende dat R. C. van Maurik in cas van reëele injurie geobtineerd hebbende nadelige sententie tegen H. Wttenweerde voor 't Gericht van Neder-Betuwe, verzoekende, alzoo daarvan geappelleerd was, eene comparitie tegens Woensdag den 12 Septemb. aan de Grebbe, om over de mérites dezer zaak te handelen en casu quo mijn patrocinie te verzoeken, pro lect. epistola f 0 — 12
Port . . . . „ 0 — 4
Gerescribeert en uitstel van die comparitie verzogt. „ 1 — 0
Pro arhha . . . . „ 6 — 0

Den 4den September schreef procureur van Gijtenbeek twee missives, eene aan procureur Vermasen te Nijmegen om hem te melden dat er geappelleerd was, de andere aan den Arnhemschen advocaat, wat voor beide samen 24 st. kostte.

Maar Mr. Gaymans schijnt het druk gehad te hebben of lui geweest te zijn, want er was zes dagen nadat de brief aan hem gezonden was nog geen antwoord. De Tielsche advocaat en procureur confereerden daarover dien zesden dag en besloten nader per expresse te schrijven. Voor die conferentie rekende de advocaat 3 guld., de procureur 1 guld. 4, en voor de missive per expresse noteerde deze 12 st.; het lezen van het antwoord op de missive kostte 8 st., de mededeeling daarvan aan advocaat Rink 9 st.. Deze rekende 18 st. voor het lezen van die missive, en voor de expresse naar Arnhem werd 3 guld. 10 uitgegeven. Door dit actief optreden konden de drie heeren op den vastgestelden dag naar de Greb rijden, een uitstekende plaats — vier uren gaans van Arnhem en drie uren van Tiel — om elkander te ontmoeten, omdat er van oudsher een goede herberg en een goede tafel gevonden werd.

Er werd ampel geconfereerd, den nieuwen raadsman werd de noodige opening van den staat der kwestie gegeven, de

mérites der zaak werden blootgelegd, en door de beide Tielsche heeren samen werd genoteerd voor vacatie en besoigne 24 guld. 10 st., en voor reis- en verblijfkosten benevens brug- en veergelden 14 guld. 17 st.

De advocaat uit Arnhem schreef in zijn boek:

„Ontfangen nadere missive per Expresse, daarbij op den geproponeerden dag insterende . . . . f 0 — 12

Gerescribeert, dat mij zal sisteren . . . . . . „ 1 — 0

Voor den tocht naar de Greb rekende hij voor vacatie, passage, tolgelden en bellecheren (fooien) 23 guld. 6.

Den volgenden dag had er een conferentie plaats tusschen advocaat Rink, procureur Gijtenbeek en „UEd.", waarin besloten werd de acte van verborging in te stellen. Daarvoor moest men naar Maurik, naar de woonplaats van den appellant, en de richter, de eerste overheidspersoon van het ambt Neder-Betuwe, moest mee. Dat was weer een dure dag voor vacatie, transport en jura.

De verborging had hetzelfde doel als de bezaat. Daardoor stelde de klager borg en verbond hij zijn goed dat hij terecht zou staan en het rechterlijk gewijsde zou voldoen, waarbij hij van den gedaagde bij contra-verborging hetzelfde eischte.

Zooals procureur van Gijtenbeek ons mededeelt had hij eerst een conferentie met advocaat Rink over het stellen der verborging en werd de daartoe ingestelde acte geresumeerd en overgenomen. Den volgenden dag werd de acte, waarvoor men naar Maurik reed, gepasseerd — wat 12 guld. 10 jura kostte aan den richter en den landschrijver en acht gulden aan vacatie extra locum, benevens 5 guld. 16 wegens transport, vertering en bruggeld van procureur van Gijtenbeek, die alles regelde; de acte werd 14 dagen later ten comptoire van Neder-Betuwe, d.i. bij den landschrijver Jan Dijckmeester, die haar meegenomen had, gelicht; daarna geëxamineerd; copie geformeerd; zegel betaald; de insinuatie bij procureur van de tegenpartij bevorderd, d. w. z. dat deze van de acte in kennis gesteld werd; en het declaratoir geëxamineerd, d. i. de verklaring van ontvangst ingezien en gelezen. Nu kwam de contra-verborging van den gedaagde in, die als zoodanig aangenomen werd, daarna geëxamineerd, en verklaring van ontvangst onder 't origineel gesteld. Onmiddellijk daarop had een conferentie plaats met advocaat Rink over de ingekomen contra-verborging en werd goedgevonden advocaat Gaymans te Arnhem per missive daarvan kennis te geven. Die missive werd geschreven. Toen werd de

acte van appel, consignatie, verborging en contra-verborging tot naricht gecopiëerd en een missive ontvangen van advocaat Gaymans, meldende dat hij nu het rekest tot overzending der tot het proces dienende stukken zou presenteeren.

Daags na ontvangst van deze missive kwam echter de appellant van Maurik bij zijn advocaat en zijn procureur te Tiel met een „sustenu" als zoude de contra-verborging niet voldoende zijn, en werd bepaald op 't signaat van bezwaar het verband na te zien en tevens advocaat Gaymans te Arnhem hierover te schrijven. Dit beteekent dat de goederen van den gedaagde bezwaard konden zijn en dus de waarde niet konden hebben die men er bij de contra-verborging aan toekende. De procureur begaf zich dus den volgenden dag „ten comptoire van den landschrijver tot examinatie van het gesteld verband der contra-verborging" en schreef er over aan advocaat Gaymans. Drie dagen daarna werd een missive van dezen ontvangen, meldende dat hij inmiddels het rekest tot overzending der processtukken aan den landschrijver zou indienen. Na het betalen van het port werd deze missive door procureur van Gijtenbeek gelezen en er werd weer over naar den Arnhemschen advocaat gerescribeerd en over deze rescriptie en „het sustenue van UEd. tot beetere borgen" met mr. Rink geconfereerd. Vier dagen later werd een missive van advocaat Gaymans te Tiel ontvangen, verklarende dat hij het rekest hád ingediend, en bij den richter werd daarop instantie gedaan tot inventarisatie der processtukken, tevens met verzoek om afschrift der stukken. Hierover werd weer tusschen den procureur en den advocaat te Tiel geconfereerd, en den volgenden dag nog eens, thans „ampel". Aan advocaat Gaymans te Arnhem werd over deze aangelegenheid een missive gezonden, en hier bleef het niet bij: er had opnieuw een ampele conferentie plaats tusschen „UEd.", advocaat Rink en procureur van Gijtenbeek, en er werd besloten dat deze den volgenden dag naar Arnhem zou reizen, „om met de heer Gaymans over de al of niet genoegzaamheid der gedane contra-verborging te adviseeren." 's Avonds had de procureur met den advocaat over dit plan nógmaals een conferentie. Den 27sten November reed de procureur van Tiel naar Arnhem, bleef twee dagen uit, en bracht als advies van den advocaat bij 't Hof mee dat deze aanried geen citatie omtrent de ongenoegzaamheid der contra-verborging te doen, welk advies mr. Gaymans den procureur, bij wijze van missive

aan den cliënt, schriftelijk meegaf, wat zes gulden kostte, boven de drie gulden van de conferentie. In een samenkomst met advocaat Rink werd dezen nu meegedeeld wat er verhandeld was, en besloten „dat geen citatie zal geschieden, alzoo bij bezaat al de goederen zijn geaffecteerd." Twee dagen later weer een samenkomst van den cliënt met zijn Tielschen advocaat en procureur en mededeeling van het verhandelde met advocaat Gaymans.

Behalve het reeds vermelde schreef procureur van Gijtenbeek voor de formaliteiten omtrent de verborging en contra-verborging met hun nasleep van schrijven van missives, ontvangen en lezen van missives, porto's, conferenties, lichten en deponeeren van stukken, reiskosten enz. de som van 69 guld. 15 st. Advocaat Rink stelde er 25 guld. 10 voor te boek, en advocaat Gaymans te Arnhem rekende voor dit tusschenspel van de verborging in 't geheel 39 gulden.

Thans konden de rechtsgeleerden beginnen om de batterij tot den aanval te richten en uit de bijeengebrachte processtukken notulen van grieven en pleitnotulen te formeeren. Dit werk deden de beide advocaten en de beide procureurs ieder afzonderlijk. Door de Tielsche raadgevers werd besloten om procureur Vermasen in Nijmegen, dien men lang met rust had gelaten, in dezen ook weer te raadplegen. Procureur van Gijtenbeek liet zelfs zijn paard zadelen en ging nu met Vermasen in Nijmegen zeer ampel confereeren. Drie dagen heeft procureur Vermasen er over gezeten om de processtukken te examineeren en er zijn notulen van consideratie uit te trekken — waarvoor hij 12 gulden rekende — opdat mr. Gaymans dezelve zou kunnen gebruiken bij het formeeren zijner schrifture van deductie. Deze rechtsgeleerde ontving de twee memories van remarques en consideratiën en meldde de ontvangst, wat een gulden kostte, en zes stuivers voor port, en 12 stuivers voor het lezen van den begeleidenden brief, en 15 gulden voor het lezen van de stukken zelf, die 125 compres geschreven bladen groot waren. Thuis gekomen van zijn reis, ging de procureur naar mr. Rink en deelde hem mede wat er te Nijmegen verhandeld was, en toen zat hij twee dagen met genoemden advocaat te overleggen, twee dagen van zes uren ieder! — waarvoor hij 12 gulden rekende, en de advocaat 24. Vervolgens schreef hij 8 st. op voor het lezen en 4 st. voor port van een missive van advocaat Gaymans, die bij het Hof uitstel had verzocht, en daarna heeft

ook hij zijn bijzondere consideratiën ingesteld, waarvoor hij 40 compresse bladzijden vol schreef, wat 24 gulden kostte; daarna gaf hij ze aan mr. Rink, „waaruit advocaat verder de notulen zal formeeren", waarvoor hij 1 guld. 4 opschreef. De Tielsche advocaat las deze notulen, en rekende daarvoor zes gulden, en toen ging deze zelf „een vervolg van notulen formeeren", wat voor de 85 bladzijden 85 gulden kostte. De procureur deed daarop beider notulen afschrijven, en rekende voor de 125 bladzijden 25 gulden.

De machine was nu weer in vollen gang; maar dat er in van Maurik's gezin inmiddels ongewone belangstelling gerezen moet zijn over zijn proces-gedoe is wel waarschijnlijk, en het wordt ons zelfs duidelijk waar wij op 18 Maart 1799 in de rekening van mr. Rink lezen: „Zeer ampele conferentie met UEd. huisvrouw over de mérites der zaak . . 3 gulden".

Veertien dagen later werd er te Tiel nogmaals een conferentie gehouden tusschen den advocaat, den procureur, den appellant en zijn huisvrouw, waarbij de geformeerde notulen van grieven gearresteerd werden en geresolveerd om die aan procureur Vermasen te zenden, waarvoor de beide heeren samen tien gulden rekenden. De huisvrouw, thans wellicht meer dan ooit de partij voor haar man opnemend, heeft den loop der zaak dus niet kunnen en misschien ook niet willen tegenhouden.

Inmiddels hebben er te Tiel en te Arnhem voortdurend conferenties van den appellant plaats met zijn helpers; doch mr. Gaymans werkte niet voort; er werd differente malen aan hem geschreven over 't vervolg der zaak, en den 28sten September liet procureur van Gijtenbeek nogmaals opzadelen en reed weer naar Arnhem, alwaar hij met mr. Gaymans heeft geconfereerd, „Zijn Ed. over eenige voorgekomen bedenkingen geëlucideert, en dag van comparitie tot resumptie der deductie van grieven tegen den 2den October bepaald. Vacatie Extra Locum 2 dagen en besoigne 16 guld. Transport 10 guld. 16. Verteering etc. 5 guld. 4."

Die 2de October was tot een gewichtigen dag bestemd. Aan de Grebbe zou de comparitie plaats hebben, en daarop verschenen de appellant . . . met toestemming van zijn huisvrouw, advocaat Gaymans uit Arnhem, die van dit oogenblik af de gewichtigste rol zou gaan spelen, procureur Vermasen uit Nijmegen, en advocaat Rink met procureur van Gijtenbeek uit Tiel. Ieder van de heeren kwam nu met zijn eigen notulen

of aanteekeningen voor den dag. Advocaat Gaymans had over de zijne drie dagen gedaan en rekende er 36 gulden voor — want omdat hij advocaat bij 't Hof was, schreef hij wel wat meer dan de anderen. Maar gemakshalve bracht hij een concept-deductie mee, die zes gulden kostte van overschrijven. Uit al deze gegevens nu zou het stuk opgemaakt worden dat bij het Hof zou worden ingediend en waarin al de aanspraken van Roelof Cornelisse van Maurik vervat zouden zijn. Het opstellen hiervan was het werk van advocaat mr. Gaymans.

Voor het samenkomen aan de Greb schreven de twee advocaten en de twee praktizijns samen 58 guld. 8 st.; maar van vertering, zooals anders, vermelden zij niets. Die is natuurlijk door den procesboer betaald, en men hoeft er niet aan te twijfelen dat de heeren het niet goed gehad zullen hebben.

Mr. Gaymans kreeg nu de leiding van de zaak geheel in handen. Hij diende bij het Hof een rekest in om een nieuwen dag van recht te verzoeken, liet insinuatie doen aan de tegenpartij, nam deurwaarders in dienst, en legde de laatste hand aan het gewichtige stuk dat álles zou resumeeren, aan de deductie van grieven, die ten processe zou voorgebracht worden. Dit document werd 268 folio bladzijden groot en werd den appellant in rekening gebracht voor 201 gulden. Het nazien ervan kostte 40 guld. 4, en het zegel 13 stuivers. De deductie van grieven werd nu bij het Hof ingediend, waarvoor de advocaat drie gulden rekende, en 1 guld. 4 betaalde, omdat hij er 's Hoves cachet door liet slaan, wat voorgeschreven was omdat de stukken aan den advocaat van gedaagde, denzelfden dag nog vóór vijf uren, ter hand gesteld moesten worden, om hem in staat te stellen van antwoord te dienen. Aan de griffie werden er nu nog 13 guld. 8 van geheven wegens het communicatoir geld.

Aan de tegenpartij was het thans om bij het Hof de stukken van het debat in te dienen; maar mr. Rappard, die advocaat van Wttenweerde was, vroeg uitstel, en toen hij 't hierover met mr. Gaymans eens geworden was, stelden zij te dien einde samen een rekest op, wat alweer eenige guldens kostte, en waarbij deurwaarders, griffierskosten en zegels te pas kwamen. Het verleende uitstel maakte den appellant ongeduldig, en drie malen in negen maanden reisde van Maurik naar Arnhem om zijn advocaat bij 't Hof in de gelegenheid te stellen telkens drie gulden te rekenen voor een conferentie. Advocaat Gaymans, die „menigvuldige reyzen bij adv. Rappard

(had) geïnsteerd op de indiening van 't debath", vernam eindelijk den 10den November 1800 op de Arnhemsche griffie dat het was ingediend. Doch volgens de rekening van mr. Rappard liet deze er eerst drie weken later op de griffie van 't Hof het cachet doorslaan. Dat deze pleitbezorger lang werk had met het opstellen van zijn memorie van antwoord laat zich volkomen begrijpen als men weet dat zij in grossis 360 bladzijden groot was, waarom hij ook volkomen in zijn recht was om er 270 gulden voor te rekenen en 72 gulden voor het emondeeren of nazien, en dat nog wel op zegel, 't welk evenwel slechts 13 stuivers kostte.

De stukken over 't toebrengen van den slag op 16 September 1797 en over den uitroep Donder en bliksem, lagen nu goed en wel bij elkaar op de griffie van het Geldersche hoogste rechterlijk college, en aan de heeren rechters was thans de taak om uit te maken wie gelijk had. Dit zou nog zeer geruimen tijd vorderen.

Om niet beschuldigd te worden van eenzijdigheid, willen wij thans even een blik werpen in de boeken van de tegenpartij. Hendrik Wttenweerde had in eerste instantie tot procureur en advocaat gehad de beide Tielenaren D. de Jongh als procureur en mr. J. J. C. Moorrees als advocaat. Hun rekeningen van die instantie zijn ons niet bekend, van de tweede wel. Den 2den September vernamen zij dat door de tegenpartij geappelleerd was, en zij begonnen terstond voor hun cliënt te werken, waarbij hun voorstel om als advocaat bij 't Hof de diensten van mr. Rappard in te roepen door Wttenweerde aanvaard werd.

Advocaat Moorrees begint zijne specificatie aldus:

1798 September 2. Communiceert mij Proc^r^. de Jongh, mede in deze dienende, dat parthij van desersijdsch triumphante sententie heeft geappelleert gehad. Pro interpellatie, komt in hac causa, duplex Jura . . . . f 0 — 12 —

Met Zijn Ed. hierover geconfereert . . . . „ 3 — 0 —

3e. Conferentie met UEd. en sal ik confr. Rappard versoeken tot 't patrocinie ten Hove . „ 3 — 0 —

4e. Missive aan confr. Rappard hierover . . „ 1 — 0 —

5e. Communiceert mij Proc^r^. dat hij de acte van appel onder de hand voor geinsinueerd heeft aangenomen, pro interpellatie . . . . „ 0 — 12 —

Gevaceerd hierover met ZijnEd. . . . . . „ 3 — 0 —

6e. Besorgt mij Procr. copielyke acte van appel en consignatie	f 0 — 12 —
Examinatie van de eerste, komt	„ 0 — 12 —
Item der tweede	„ 0 — 12 —
25e. Nadere missive aan de Heer Rappard over 't patrocinie	„ 1 — 0 —
Vervolgens rescriptie ontfangen dat Zijn Ed. dit accepteert, lectuur littera . , ...	„ 0 — 12 —
Port	„ 0 — 4 —
October 3. Conferentie over dese saak met confr. Rappard	„ 3 — 0 —

Confrater Rappard noteerde ook twee conferenties ieder van drie gulden met confrater Moorrees en procureur de Jongh, en deze schreef er 1 guld. 10 voor op.

Wij zullen de heeren met al hun actes van verborging en contra-verborging, hun examinaties, rescripties, missives en conferenties niet volgen. Wij stippen slechts aan dat advocaat Moorrees 139 posten op zijn nota heeft met de verschotten voor zegels, porto's, jura etc. er bij. Advocaat Rappard heeft er 116, en procureur de Jongh 112. Maar procureur van Gijtenbeek, van de andere partij, spant de kroon met 316 rekeningposten, waaronder 73 voor verschotten.

Mr. Rappard, die 270 gulden schreef voor 't instellen van 't debat en 72 gulden voor het emondeeren ervan, liet deze stukken natuurlijk aan de beide andere met de zaak belaste heeren lezen. Procureur de Jongh rekende hiervoor 36 gulden, en mr. Moorrees 72. Verder noteerden deze heeren nog eenige guldens voor het formeeren van notulen en onderlinge bespreking van het uitgebreide stuk. Voor het lezen der deductie van grieven, groot 122 blz., hun door mr. Rappard toegezonden, rekende de eerste 12 guld. 4, de tweede het dubbele, tegen 4 stuivers per bladzijde. Advocaat Rappard bracht voor het stellen van dit stuk niets in rekening, doch misschien schuilt zijn salaris in de 270 gulden voor het debat.

Wat het reizen betreft, daaraan hebben de raadgevers van Wttenweerde heel wat minder gedaan dan die van Van Maurik. Procureur de Jongh en advocaat Moorrees zijn ieder maar ééns van Tiel naar Arnhem geweest, heel op het eind, de eerste twee dagen, wat 42 guld. 18 kostte, de laatste drie dagen, waarvoor hij 79 guld. 12 rekende. Maar de ijverige procureur

van Gijtenbeek kon er zich op beroemen dat hij voor zijn patroon heel wat meer reisjes gemaakt heeft: driemaal is hij van Tiel naar Nijmegen getrokken, driemaal naar Arnhem, driemaal naar Kesteren, en tweemaal naar de Greb — wat samen met de vacatiën 273 gulden gekost heeft.

In November 1800 dus waren de stukken waarop recht gedaan zou worden op het Arnhemsche Hof onder dak gekomen; in Januari 1801 zond advocaat Gaymans een missive aan principaal van Maurik en aan procureur van Gijtenbeek, om overzending te verzoeken van 300 gulden voor de rapport-gelden. De verhouding tusschen advocaat en principaal blijkt inmiddels vriendschappelijk geworden te zijn —:

„Geachte Vriend!

„Alzo de zaak van UE. tegen Wttenweerde thans zo ver gevordert is, dat 't Hof daarover uitspraak zoude kunnen doen, dog waar toe nodig zal zijn aan 't Hof te fourneren de rapport-gelden, welke drie hondert guldens zullen kunnen belopen, zo verzoeke ik, dat UE. aan mij die gelden ten eerste gelieve te bezorgen; ten einde alsdan het Request van afdoening aan 't Hof te kunnen presenteeren. Waarmede met alle achting blijve

Uw Dienstw. Dr.

Arnhem, d. 31 Jan. 1801. Gaymans."

Vijf dagen na het schrijven van den brief bracht van Maurik het geld te Arnhem bij den advocaat, die voor het bezoek 3 guld. rekende en 12 stuivers voor het schrijven van de kwitantie. Deze rapportgelden, die ten Hove verschuldigd waren en daar eerst den 4den Mei 1804 door mr. Gaymans gebracht werden, bedroegen slechts 190 guld. 16. De gestorte 300 gulden kwamen in mindering van de rekening.

Het liep tot Mei 1804 eer de gewichtige zaak door het Hof onderhanden genomen werd. Toen werd aan de beide Arnhemsche advocaten een decreet van 't Hof beteekend, waarbij wederzijdsche partijen voor commissarissen uit 't Hof geroepen werden ten fine van accommodement, d. w. z. om de zaak in der minne te schikken. Allen die er bij betrokken waren begaven zich nu naar Arnhem behalve Hendrik Wttenweerde, die uit hoofde zijner jaren en ongesteldheid niet kon reizen en volmacht verlangde op zijn advocaat en zijn procureur. Zijn Arnhemsche advocaat schreef dat het noodig was dat de

man zelf overkwam; maar dit kon niet; de Mauriksche dokter gaf een certificaat te zijnen behoeve af, en menige drie gulden is daar nog mee gemoeid geweest. Wttenweerde ging dus niet, wèl R. C. van Maurik, die te Arnhem eerst in mr. Gaymans' huis en daarna met hem in 't logement den Arend, alsmede met mr. Rink en procureur van Gijtenbeek confereerde, „hoe zich in de compositie te gedragen."

Den volgenden dag gingen partijen ten overstaan van de Raden Wilhelm Godard Johan van Gent en Jasper van Galen, der beide rechten doctoren, als commissarissen van wege 't Hof, ten Hove ter comparitie, welke samenkomst echter nog een dag werd uitgesteld, maar ten slotte behalve de kosten van verschillende besprekingen niets te weeg bracht, schrijvende advocaat Moorrees in zijn rekening voor Wttenweerde:

„Junij 20. En is de comparitie vrugteloos afgelopen, wijl parthij van zijne iddées niet is af te brengen ondanks deserzijdsch overbodige offertes, waarvan by missive UEd. kennis geve... 1 gulden." De beide advocaten bij 't Hof schreven voor hun principaal ieder 6 gulden op, en ieder 14 guld. 8 voor jura van commissarissen en griffier. Deze heeren waren dus de eenigen die bij deze poging tot verzoening profiteerden.

En thans kon het vonnis uitgesproken worden. Dit geschiedde zonder voorafgaande pleidooien. Immers in 1736 hadden de Staten van Gelderland, „in ervaringe gekomen zynde dat de Mondelinge Pleydoyen voor het Hof Provintiaal sedert eenige jaren soo seer in longeur getrokken syn, dat de Justitie daardoor merkelijk word benadeelt" enz., na ingenomen advys van den Hove Provintiaal, een „Reglement tot verkortinge van de Mondelinge Pleydoyen" enz. vastgesteld. Art. III van dit Reglement bepaalde: „De respective Aanspraaken en Antwoorden sullen in scriptis, inplaats van die mondeling te doen, worden vervat." Door de stukken die werden ingeleverd, werd het cachet van den Hove geslagen en daarna werden die stukken aan partijen medegedeeld. Het werk van de leden van den Hove werd door dit Reglement zonder twijfel bekort en veraangenaamd. Aanspraak en antwoord werden door den griffier voorgelezen. Een korte mondelinge repliek en dupliek was evenwel geoorloofd, doch beperking was het wachtwoord.

Zoo kwam dan ook aan deze zaak een einde, en Mr. Rappard noteerde den 3den Augustus 1804 — d. i. zeven jaar min

zes weken na van Maurik's uitroep „Donder en Bliksem" — op zijn rekening:

„Aanhooren der triumphante sententie. . . . . 4 gulden.
„Ligten van deselve . . . . 1 — 4
„Aan de griffie betaald . . . . 7 — 13

Voor mr. Rappard's principaal Wttenweerde was het vonnis namelijk triomphant. De advocaat in Arnhem gaf er terstond kennis van aan procureur de Jongh en advocaat Moorrees te Tiel, en dezen schreven, behalve voor het ontvangen en lezen der missive, bij hun declaratie: „Komt pro Triumpho" . . . de eerste 2 en de tweede 4 gulden! En dat de advocaat terstond een brief van een gulden met een expresse van een gulden, waarop antwoord kwam dat van lezen 12 stuivers kostte, naar den gewezen kornet te Maurik zond, is een blijk van zijn belangstelling en ijver.

Ook mr. Gaymans, de Arnhemsche advocaat van Van Maurik, was bij het vellen van het vonnis tegenwoordig, en hij schreef op zijn rekening:

„Aangehoort sententie, waarbij verklaart wèl gewezen en kwalyk geappelleert te zijn, cum expensis . . . . 2 guld.

Vervolgens schreef mr. Gaymans naar procureur van Gijtenbeek te Tiel, en deze meldde „de succumbe der zaak" aan mr. Rink aldaar, waarop beiden een conferentie hadden en besloten van den ongunstigen afloop aan hun principaal Roelof Cornelisse van Maurik kennis te geven. Van een expresse wordt echter geen melding gemaakt, zelfs van geen brief. Er hadden nu tusschen van Maurik en zijn raadgevers nog eenige conferenties plaats, omdat hij aan revisie van 't vonnis dacht; maar dit blijkt door den advocaat bij 't Hof afgeraden te zijn. Advocaat Rink noteerde nog 12 stuivers, omdat de procureur hem de rescriptie van mr. Gaymans communiceerde, en dan schrijft hij ten slotte: Extraheeren dezes . . . . 2 gulden, en zegel . . . . 8 st. 8 penningen — waarmede hij het uitschrijven van de rekening bedoelde.

Daar waren er die voor dit uitschrijven 4 gulden gevorderd hebben.

Eén eigenaardige opvatting doet zich ten slotte voor. Wij moeten nl. nog vermelden dat, behalve de bevestiging van het vonnis in eerste instantie gewezen, van Maurik veroordeeld werd in ál de kosten van het appel, de kosten verschuldigd aan drie procureurs en vier advocaten! Nu liet hij door zijn procureur

aan de advocaten vragen om specificatie hunner rekening te mogen ontvangen in plaats van declaratie, wat advocaat Rappard in zijn rekening aldus noteert: „November 14. Missive om myne specificatie, alzoo Parthij die buyten de declaratie wilde afdoen . . . 12 stuivers."

Zulk een specificatie was nl. goedkooper voor den cliënt; maar daardoor leden de advocaten schade. Doch wij zien dat de beide Arnhemsche rechtsgeleerden deze schade in meerdere of mindere mate ontgingen door nóg een post op hun rekening te zetten. Die van mr. Rappard luidt kort en krachtig: „Recht van declareeren, stelle 42 gulden." Hij vroeg het dubbele van den ander, maar hij had de tegenpartij bediend. Mr. Gaymans schreef: „Voor de te doene diminutie op de in te dienen declaratie van geappelleerde, stelle . . . 21 gulden." Verder komt er nog een rekest bij te pas „tot exhibitie der diminutie", ook een deurwaarder, en voor drie gulden „correspondentie en moeite deswegens", zoodat het schijnt dat het Hof er nog in betrokken moest worden.

Roelof Cornelisse van Maurik ontving alzoo zijn kosten-declaraties van het proces dat zeven jaren min zes weken geduurd had, en het is hoofdzakelijk uit deze stukken geweest dat onze gegevens geput zijn. In het Rijks-archief te Arnhem zijn ook stukken aanwezig van de Neer-Betuwsche Gerichtsbank en het Geldersche Hof op deze zaak betrekkelijk. Zij verschaften ons weinig nieuwe gegevens, wat waarschijnlijk de zeer uitvoerige pleitmemories nog wel eenigszins gedaan zouden hebben . . . indien die te vinden waren.

Thans zullen wij een overzicht geven van de sommen die de practizijns en advocaten gevorderd hebben, en van de bedragen waarmede zij genoegen namen; want, zooals destijds algemeen gebruikelijk was, lieten ook de heeren van de balie zich niet weinig afdingen, al waren zij ook zoo voorzichtig om daarvoor bij het uitschrijven der rekening, gelijk wij hierboven aantoonden, een extra post in te lasschen.

	Salaris	Verschot	Totaal	Betaald met
Mr. S. Rink te Tiel 22 Sept. 1797—20 Jan. 1798.	f 105 — 4	f 34 — 13 — 8	f 139 — 17 — 8	f 92 — 0 — 0
Mr. E. D. Rink te Tiel April 1798—Sept. 1804.	„ 425 — 14	„ 59 — 9 — 8	„ 485 — 3 — 8	„ 308 — 0 — 0
Procureur R. van Gijtenbeek te Tiel 22 Sept. 1797—Dec. 1804.	„ 512 — 6	„ 224 — 13 — 8	„ 736 — 19 — 8	„ 500 — 10 — 0
Procureur J. Vermasen te Nijmegen Nov. 1797—Oct. 1799.	„ 79 — 18	„ 34 — 18 — 8	„ 114 — 16 — 8	„ 114 — 16 — 8
Mr. A. A. Gaymans te Arnhem Sept. 1798—Dec. 1804.	„ 462 — 4	„ 313 — 8 — 0	„ 775 — 12 — 0	„ 700 — 0 — 0
Mr. H. A. Rappard te Arnhem Sept. 1798—Dec. 1804.	„ 526 — 16	„ 41 — 16 — 8	„ 568 — 12 — 8	„ 500 — 0 — 0
Procureur D. de Jongh te Tiel Sept. 1798— Jan. 1805.	„ 179 — 14	„ 42 — 13 — 8	„ 222 — 7 — 8	„ 159 — 0 — 0
Mr. J. J. G. Moorrees te Tiel Sept. 1798—Jan. 1805.	„ 313 — 4	„ 48 — 16 — 4	„ 362 — 4 — 0	„ 246 — 0 — 0
				f 2620 — **6 — 8**

De vijf eerst genoemden hebben den geslagene bediend, de drie laatsten den gescholdene; doch de geslagene heeft in tweede instantie ook voor den gescholdene moeten betalen, en indien hij dit voor minder gedaan kreeg dan de rekening bedroeg dan staat er meestal bij: „uit consideratie", „bij moderatie", „bij schikking". Het blijkt niet dat procureur Vermasen zijn rekening verminderd heeft, maar het stuk dat ons gediend heeft is ook niet gekwiteerd.

Indien wij de som van 2620 omzetten in waarde van onzen tijd, nu men zooveel minder voor zijn geld krijgt, dan blijkt het dat de man die van den kornet den gedenkwaardigen slag ontving om en bij de tienduizend gulden aan proceskosten heeft moeten neertellen, en hij heeft nog zelf allerlei persoonlijke uitgaven gedaan van reisjes als anderszins, waaromtrent wij geen aanteekeningen vonden.

Als Wttenweerde het proces verloren had, dan ware hij waarschijnlijk geruïneerd geweest, en op die kans kan van Maurik met zijn proceshaat het aangelegd hebben. Hij zelf heeft zich kunnen handhaven, en in 1808 zat hij nog als rechter in een proces tusschen anderen; want toen trad hij op als oordeelwijzer in een zaak die voor het gerecht van Neder-Betuwe behandeld werd. De wegen die bewandeld moesten worden om in die dagen recht of onrecht te verkrijgen, zijn hem wèl bekend geweest, en op hem, den oordeelwijzer in den Gerichte, die in zooveel conferenties met procureurs en advocaten zijn ervaring opgedaan had, kunnen toen de woorden toepasselijk geweest zijn door zijn tegenstander ruim tien jaren te voren geuit: „dat hij een groote baas was."

Dat aan het uiten van de woorden D o n d e r e n b l i k s e m destijds niet algemeen een groote beteekenis gehecht werd, blijkt uit het gesprek dat ruim twee jaren na het vellen van het vonnis, den 6den October 1806, gevoerd werd in de Rotterdammer beurtschuit op de Waal beneden Varik en boven Bommel, tusschen den pastoor van eerstgenoemde plaats en „een juffrouw", en dat meegedeeld wordt in het Amsterdamsch Jaarboek van 1889, blz. 192. Het gesprek tusschen de passagiers liep over het vloeken. De pastoor hield staande dat de woorden D o n d e r e n b l i k s e m geen vloeken waren. De juffrouw zei: Het zijn natuurverschijnsels die ons verschrikken en dood en verwoesting aanbrengen. Is 't dan billijk dat wij

er om roepen?... Zoo, antwoordde de pastoor, en storm, hagel, aardbeving, onderaardsche uitbarstingen, brengen die ook geen dood en verwoesting aan? Mag ik die niet noemen?... De juffrouw gaf dit toe.

En waarom dan geen Donder en bliksem? vroeg de pastoor. Het zijn toch natuurverschijnsels die de Voorzienigheid tot de weldadigste oogmerken heeft daargesteld.

„De juffrouw zweeg." Mogelijk had de pastoor van het Mauriksche proces gehoord. Voor Roelof Cornelisse van Maurik is het te betreuren geweest, dat hij den geestelijke in plaats van de advocaten en procureurs niet tot zijn verdediger genomen heeft, indien die van den Gerichte tenminste evenzeer als „de juffrouw" te vangen waren .... wat bij zulke sterke geesten nog lang niet zeker is. 't Is M. J. Versteegh, mijn grootvader van moeders zijde, geweest die deze uitspraak van den niet geraadpleegden pastoor bijgewoond en op schrift gesteld heeft.

BIJ OOGLUIKING TOEGELATEN.

„Op requeste van Aelbert Janss ende voorbidden van de naeburen derselven, hebben Miin heeren suppliants huisvrouw, voor 5 à 6 jaeren om overspell uit dese stadt door den scherprichter geleit ende gebannen, by oochluyckingh toegestaen by haeren voors. swacken ende gebreckelicken man weer in huis te moogen coomen ende denselven helpen ende assisteren, mits dese conditie dat se haer van de merckten ende alle publycque plaetse sal abstineren ende in de keucke stil ende bedeckt houden, ende oock op vertrouwen dat se haer beteren ende by haer well doen ende berouw van haer sondich leven continueren" (Raadsresolutie van 20 September 1667).

H. D. J. v. S.

LIEVER DEN LOTHARINGER DAN DEN CLEVENAAR.

Coram Wynant van Dornynck, Meyster Arnt van den Gruyt-huyss, Steven van Ruytenborch etc. comparuerunt Herbert van Fueren, amptman etc., Arnt van Riiswiick, richter tEmbrick, ind Lucas van Camphuysen, myt recht besath umb een getuych der waerheyt to geven, woe dat zy gyster aevont aen den Craen in die Hilligen drye Conyngen ter herberge gelegen, daer een geheyten Jan van Lothum off van Arnhem yrst woerde gehadt mytter weerdynnen ind die gescholden vur een hoer, ind sachte dat hoer een ander soe dede; daernae kallende van Riimsdiick umb tArnhem to koemen vur den Raeden, sachte hy, dat hy hon wolde helpen doetstaen ind soevoel roeren int liiff schieten als daerin staen mochten 1); ind want hy schoen geleyde hedde van den Fursten, dat en solde hon nyet helpen. Ind daernae aengeheven ind gesacht, dat onse gened. l. here, soen tot Cleve etc., nyet weerdich weer hartoch van Gelre to wesen, noch die bloeme off den swarten leuw to fueren, ind wolde noch helpen denselven tontheren ind uythen lande to verdryven; wat solde dat vur een heer ziin, die ziin wiin myt cannen leth opdraegen, opdat nyemant zyner genieten solde. Daer Herbert vurs. op geantwort ind gesacht, dat hy ziin landtfurst, ziin heer weer, den hy hulde ind ede gedaen hed; daerop Jan geantwort, dat hy des nyet gedaen hed ind wolde des oick nyet doen, ind kende ghenen heren anders dan die Lotrynckschen, myt der ind dergelicke voel lelicker woerden, hy gebruickt heefft. Et juraverunt ad sancta.

Actum op Manendach post Luce anno XXXVIII (21 October 1538).

Schepenactenboek Arnhem.

SL.

---

1) Zie Bijdragen Gelre VII, blz. 203 vg.

Huis te Meteren, voorzijde (1888).

Huis te Meteren, achterzijde (1907).

HET HUIS TE METEREN EN ZIJN BEZITTERS (1267—1907).

DOOR

Jhr. Mr. E. A. VAN BERESTEYN.

Wanneer men, den straatweg van Geldermalsen naar Zalt-Bommel gaande, het dorp Meteren heeft bereikt, ter hoogte waar links een grintweg naar Est en verder naar Tiel afbuigt, zal men u nog slechts de plaats kunnen wijzen, waar tot voor een jaar geleden het fraaie „Huis te Meteren" heeft gestaan, wachtende op de voltrekking door den slooper van het doodvonnis, dat reeds vijftien jaren geleden was uitgesproken, toen het Huis met enkele bunders park, tuin en bouwland als afzonderlijk perceel werd verkocht en afgescheiden van de overige landerijen, die tezamen de bezitting der Heeren van Meteren uitmaakten.

Hebben door deze slooping de bewoners van het dorp Meteren een groot verlies geleden, ook zij, die belang stellen in het behoud van historische monumenten, moeten het betreuren, dat wederom een fraai 18de-eeuwsch heerenhuis is verdwenen.

Het Huis was voltooid in 1769, blijkens het jaartal dat gebeiteld stond in het frontispice onder de wapens der stichters (van Aerssen Beyeren en Bentinck).

Voor dien heeft te Meteren een ander Heerenhuis of Slot gestaan. Al moet men zich van de vroegere adellijke huizen geen al te grootsche voorstelling maken, het zal toch wel iets meer geweest zijn dan een eenvoudige woning, want „de heeren van Cuyk, uyt den oorlog tehuys gekomen", hielden er in de 17de

eeuw verblijf 1). Bij een ruiling in 1265 wordt reeds melding gemaakt van de „curtis te Meteren". Uit verschillende acten blijkt, dat in latere jaren het adellijk Huis te Meteren, waarvan het Leenactenboek in 1402 spreekt, nog bestond en bewoond werd. Zoo vermaakt Willem van Cuyck van Meteren in zijn testament d.d. 9 Augustus 1624 2) „de dagelycksche heerlicheyt tot Meteren, het huys aldaer ende den hoff" aan zijn neef Johan van Cuyck van Meteren. Het testament van den laatste d.d. 6 Mei 1641 3) noemt het eveneens.

En dat het nog in de eerste helft der 18de eeuw een goed onderhouden woning was, lezen wij in den Tegenwoordigen staat van Gelderland 4) Ao. 1741 : „Bij Meteren, aan den gewonen rijweg van Geldermalsen naar Bommel, staat een fraai Heerenhuis, 't Huis te Meteren genoemd. Het is een vierkant nieuwerwets gebouw, met een ruimen voorhof, stalling, koets- en tuinmanshuizen. Het heeft een ophaalbrug en ligt rondom in een graft. Voorts is het omringd met fraaie dreeven, tuinen en omplantingen. De heer Kornelis van Aarssen van Hoogerheide, ontvanger-generaal van Holland en West-Friesland, Heer van Meteren en eigenaar van dit Huis, heeft hetzelve in eenen netten stand gebragt" 5).

Het Huis, zooals de Tegenwoordige staat het beschrijft, zal wel geen „nieuwerwets gebouw" geweest zijn, doch een oud slot of huis, dat door Cornelis van Aerssen, den ontvanger-generaal, die het van 1694—1729 bezat, op nieuwerwetsche wijze was gerestaureerd, gelijk de Tegenwoordige staat zich zelf tegenspreekt, waar aan het einde wordt gezegd, dat Kornelis van Aerssen „hetselve in eenen netten stand gebragt" heeft. Deze mededeeling duidt er op, dat de aanteekening, die in 1741 is gedrukt, nog is gemaakt vóór 1729, het jaar van den dood van den ontvanger-generaal van Aerssen.

Het vermoeden ligt voor de hand, dat in het begin der 18de eeuw, denkelijk vóór de restauratie, het oude huis niet

---

1) Pleidooiboek Hof van Gelre 1720—1722, folio 80.

2) Geloftensignaten van Deil (Rijksarchief te Arnhem) 1621—1628, fol. 80vo.

3) Ibidem 1629—1645, fol. 300 en 366vo.

4) Blz. 292.

5) De acte, waarbij Cornelis van Aerssen den Meterenschen schout Dirk Haselaer machtigt om uit zijn naam eed en trouw te zweren als leenvolger zijns vaders, eindigt dan ook: „Actum op het Slot te Meteren, Juli 1729". (Deze acte is in het bezit van den Heer van Aerssen te Zwolle.)

veel bijzonders meer geweest zal zijn, want Schoemaker, die in geheel Gelderland de oude kasteelen en huizen — niet altijd fraai! — heeft afgebeeld en twee schetsteekeningen van het dorp Meteren opneemt, heeft het blijkbaar niet de moeite waard geacht om het in zijn verzameling oude kasteelen op te nemen 1).

Over de plaats waar het vroegere Slot stond, komen verschillende berichten tot ons.

De overlevering wil, dat het huis vroeger eenige honderden meters verder den grintweg naar Est op gestaan heeft. Inderdaad bevond zich voorheen aldaar een huis genaamd „Blankensteyn" naast den zgn. „Varkenshof" op het weiland, thans nog genaamd Blankensteyn, aan den Blankenschen weg 2). Zelfs wordt er nog melding van gemaakt in de verkoopscondi-tiën van 1790 als: „4 hont aardappelland met appelboomen beplant, waarop het Huis Blankensteyn gestaan heeft, genaampt „Blankensteyn" en tusschen welk en „Dingshof" 3) een duifhuis, hetgeen hiertoe behoort." Dit duifhuis wordt op een kaart van 1772 4) aangegeven, terwijl ook de tuin van Blankensteyn daarop nog te onderscheiden is.

Het komt mij evenwel voor, dat wij in Blankensteyn niet het vroegere Slot der Heeren van Meteren hebben te zien, en wel om de volgende redenen.

Vooreerst stond Blankensteyn op allodialen grond, blijkens voornoemde verkoopsconditiën. Het adellijk Huis te Meteren is evenwel een feodaal bezit, te zamen 3 morgen, blijkens de leenaktenboeken. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat voorheen Blankensteyn op feodalen grond heeft gestaan en dat deze grond van leenplicht ontheven is, welke dan zoude zijn overgebracht op den grond, waarop het nieuwe huis werd geplaatst. Ware dit het geval geweest, dan zou van deze wisseling aanteekening zijn geschied ter leenkamer, hetgeen de leengriffier stellig niet verzuimd zou hebben, daar 't hem inkomsten gaf. Nu blijkt uit het leenregister of de leenakten volstrekt niets van een dergelijke overbrenging, zoodat wij mogen aannemen, dat zulks niet is geschied.

In de tweede plaats wordt nergens gesproken van „Blan-

1) Deze verzameling bevindt zich in het Rijksarchief te Arnhem.
2) Zou deze weg niet naar Blankensteyn zijn genoemd?
3) Een weiland naast Blankensteyn.
4) In het bezit van schrijver dezes.

kensteyn", waar het adellijke Huis te Meteren wordt bedoeld. Waren, beide huizen één en 't zelfde geweest, stellig had het leenregister den naam vermeld, gelijk dit bij alle andere namen steeds is geschied.

Voorts mogen de fundamenten van het nieuwe huis als bewijs worden aangevoerd, dat zij niet eerst in de 18de eeuw zijn gelegd. De kelders b.v. geleken meer op bomvrije kazernes, zoodat bij de slooping dynamiet moest worden aangewend om den onderbouw te vernielen. Mede om deze reden meenen wij dus, dat het vroegere Huis op dezelfde plaats heeft gestaan als het thans gesloopte gebouw.

En ten slotte is de plaatsaanduiding bij de beschrijving in den Tegenwoordigen staat „aan den gewonen rijweg van Geldermalsen naar Bommel" een afdoend bewijs, dat met het Huis te Meteren niet Blankensteyn bedoeld kon zijn, omdat het laatstgenoemde niet aan dien rijweg, doch aan dien naar Est en Tiel was gelegen.

Om bovengenoemde redenen moet men dus concludeeren, dat te Meteren twee heerenhuizen op korten afstand van elkander gestaan hebben. Dit is verklaarbaar, nu uit verschillende acten blijkt, dat inderdaad meerdere gezinnen der familie van Cuyck gelijktijdig te Meteren hebben gewoond. Ten bewijze hiervan beroepen wij ons op een hypotheek-acte d.d. 6 Augustus 1626 1), waarbij Dirsken, weduwe van zaliger Jonker Johan van Meteren voor f 1200 (7 %), over 2 jaren af te lossen, verbindt „haer huys ende hoff tot Meteren, daer sy comparante voorsegt tegenwoordigh is woonende". Hetzelfde huis wordt ook vermeld in een acte d.d. 2 October 1630 2), waarbij Johanna van Meteren een thyns vestigt uit het huys „waer wylen Jonker Johan van Meteren (haar vader) placht te wonen."

Vermoeden wij dus, dat het nieuwe huis gebouwd is op de plaats waar het oude gebouw gestaan heeft, wellicht met gebruikmaking van eenige fundamenten, deze veronderstelling schijnt niet te rijmen met een aanteekening uit het dagboek van den stichter van het nieuwe Huis, Albrecht Nicolaas van Aerssen Beyeren 3), waaruit duidelijk blijkt, dat hij kort voor den dood van zijn vader (17 November 1766) met den bouw is aangevangen.

1) Geloftensignaat Deil 1621—1628, fol. 142.

2) Ibidem 1629—1645, fol. 35.

3) Dit dagboek is in het bezit van den heer van Aerssen te Zwolle.

Immers wij lezen daar: „In dit najaar (1766) heb ik de grachten gegraven en de fundamenten van het casteel van Meteren gelegt."

Het komt mij evenwel voor, dat deze tegenstrijdigheid slechts in schijn bestaat. Met het graven der grachten zal gedoeld zijn op de tweede en derde gracht en de vijvers, die door hem zijn gegraven. Voorheen was er slechts één gracht om het huis; in het vervolg zou het park op 18de-eeuwsche manier van waterpartijen voorzien worden. En wat de fundamenten betreft, hij zal het nieuwe huis veel grooter hebben gemaakt dan het huis, dat er vroeger stond. Daarop wees ook het onderhuis van het afgebroken gebouw. De kelders aan de linker achterzijde met hunne zware muren en gewelven zullen van het vroegere slot afkomstig zijn geweest. De keuken en andere kamers dateerden uit het midden der 18de eeuw en waren veel minder zwaar gebouwd.

De kleinzoon Albrecht Nicolaas van Aerssen Beyeren, officier der gardes van den Prins, is dus blijkbaar niet tevreden geweest met het door zijn grootvader gerestaureerde oude Slot en wenschte zich een groot modern „casteel", ingericht naar de 18de-eeuwsche eischen van luxe, waarmede hij kon concurreeren tegen zijn standgenooten, die evenals hij zich aan het Hof bewogen.

Aangezien het huis in 1769 was voltooid, heeft de bouw 3 jaren geduurd. In deze jaren werden op het huis en den grond 3 leeningen gesloten, die wel gediend zullen hebben om de kosten te bestrijden. Een op 18 Januari 1768 van f 5999, de tweede op 2 Februari 1768 ook van f 5999 en de derde op 1 November 1768 van f 7000, zoodat toen een hypotheek van f 19000 op het huis en de 3 morgen feodalen grond rustte.

Bij den bouw, waarvoor de steenen ter plaatse zijn gebakken op den zgn. „steenoven", een bouwland aan de andere zijde van den Blankenschen weg, is blijkbaar niet bezuinigd. Het huis had een breedte en een diepte van 18 meter, terwijl ook de hoogte aan de achterzijde ongeveer 18 M. bedroeg. Het huis was door een gracht omringd, die het evenwel nergens raakte. Aan de voorzijde bevond zich een verhoogd terras, een voorhof, tot welken twee bruggen toegang verleenden en waardoor de hoogte van het gebouw aan de voorzijde eenige meters minder scheen. Ter zijde en aan den achterkant gaf een smalle strook grond gelegenheid rondom het huis te gaan.

Aan de voorzijde de hardsteenen trap opgaande, betrad men

de 13 M. lange en 4 M. breede vestibule. Ter linkerzijde bevond zich de groote zaal (10 × 6.50 M.) met marmeren schoorsteenmantel en betimmering-Louis XV. Boven de deuren prijkten de portretten van Prins Willem III en Maria Stuart, terwijl geschilderde behangsels de wanden bedekten. Ter rechterzijde trof men de eetkamer aan, geheel met eikenhout betimmerd, alles Louis XV. De schilderijen boven de deuren stelden de vier jaargetijden voor. Niettegenstaande aan de overige kamers, 18 in getal, minder zorg was besteed, — de marmeren schoorsteenmantels waren niet fraai, de betimmering ontbrak meestal — waren boven de schoorsteenmantels en deuren overal schilderijen en portretten aangebracht, o. a. in de kamer boven de zaal de portretten van Adriaan van Cuyck van Meteren en zijn echtgenoote Emerentia van Aerssen.

De meeste dezer schoorsteenmantels, schilderstukken en spiegels zijn aangekocht door den heer F. Kol van Ouwerkerk te Utrecht, ter plaatsing in zijn woning op de Drift, waar ook de eikenhouten kamer zal herplaatst worden 1).

Achter en aan de oostzijde van het huis stonden een aantal gebouwen, die òf vroeger reeds zijn afgebroken òf, zooals het koetshuis, met het huis tegelijk zijn gesloopt, zoodat thans niets meer herinnert aan de eens zóó fraaie en boschrijke buitenplaats.

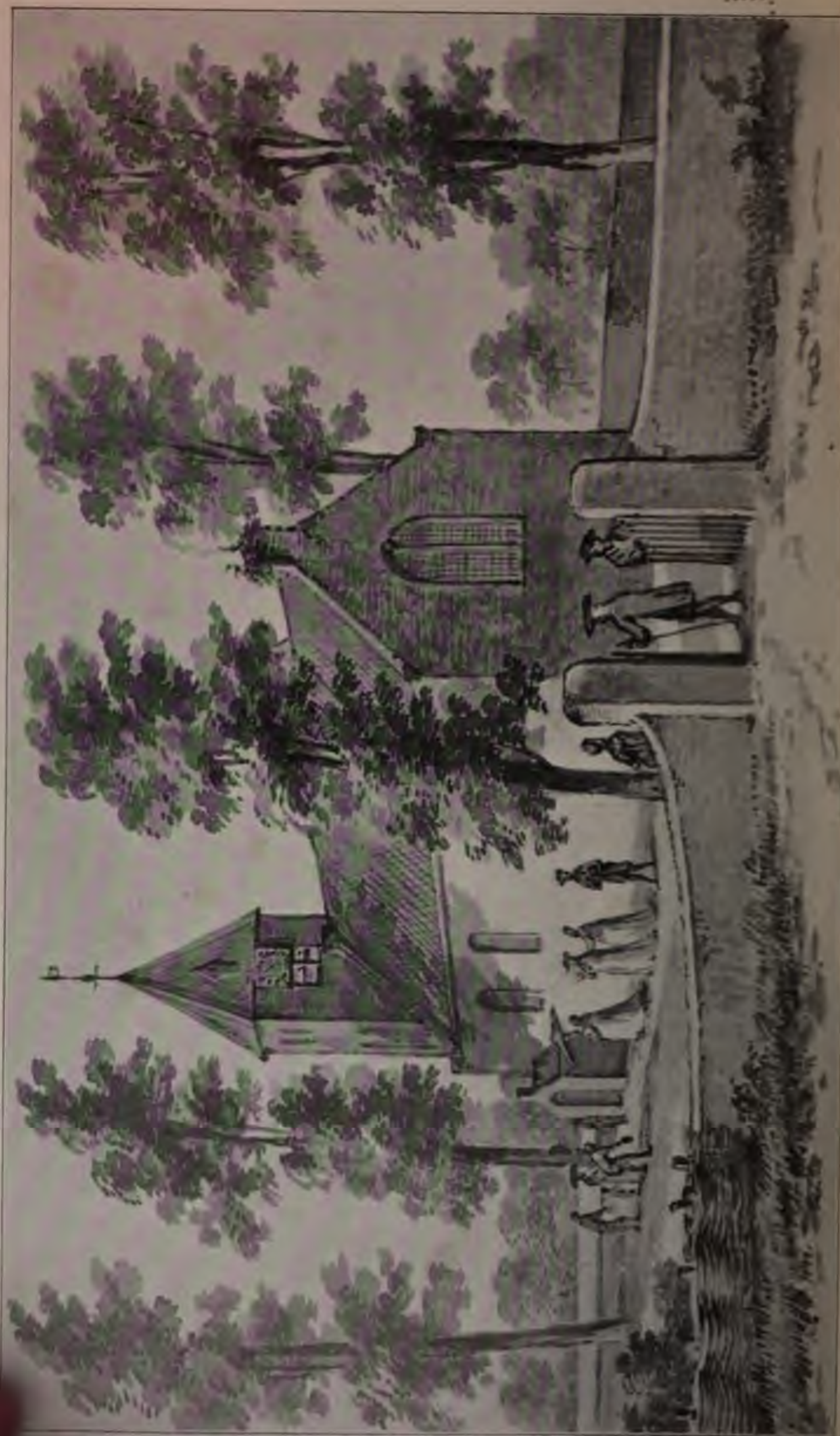
Het eenige stoffelijke overblijfsel van de Heerlijkheid Meteren is de prachtig gesneden eikenhouten bank van den Heer en Vrouwe van Meteren in de dorpskerk. Deze is omstreeks 1700 geschonken door Cornelis van Aerssen, die zijn wapen en dat van zijn vrouw Maria Pauw in de kap liet beitelen.

De eikenhouten preekstoel, in welks deur het wapen van de Heerlijkheid 2) is gebeeldhouwd — een lelie — dagteekent

---

1) Het schoorsteenschilderij uit de zaal werd het eigendom van Mr. M. Kolff te Deil. De schoorsteenmantel van de eikenhouten kamer vond een plaats in het huis in de Maliebaan van den heer van Holthe tot Echten. Enkele moeilijk leesbare namen, op den mantel ingekrast, herinneren aan het verblijf der Pruisische troepen in 1814 te Meteren: Roehler; Steinweg; Porté, Fähnrich im Jäger-Batallion von Renk; von Poyda, Erster Lieutenant im 5ten Inft Rgt. von Preussen; 14 Januari 1814.

2) Rietstap in voce Cuyck van Meteren geeft als hartschild: in blauw een goud kruis; in voce van Meteren evenwel: een gequartilleerd wapen: 1 en 4 Meteren: in zilver een lelie van rood, 2 en 3 van Cuyck. Van Meurs geeft in: De Ridderschap van het kwartier van Nymegen, ook als kleuren op: in zilver een roode lelie.

van 1746, en de koperen preekstoellessenaar van 1750. Blijkens het opschrift „C. J. Velse anno 1750" is deze een geschenk van den eersten predikant, die te Meteren heeft gestaan na de splitsing van Est en Meteren als afzonderlijke kerkelijke gemeenten.

Wij veronderstelden eerst, dat deze preekstoel, die alleen door een achterdeurtje is te beklimmen, was geplaatst in den tijd toen het op een koor gelijkende achterste gedeelte aan de kerk is gebouwd. Dit is evenwel niet mogelijk, omdat de door A. Schouman in 1759 geteekende en hierbij gereproduceerde afbeelding van de kerk nog het koor vertoont, zoodat het later is bijgebouwd; misschien in 1837, toen van Barneveld de kerk liet restaureeren. In de kerk, zooals deze zich op de afbeelding vertoont, heeft dan vermoedelijk toch een tusschenmuur gestaan, die voor- en achtergedeelte heeft gescheiden. Indien men scherp ziet, blijkt dat het ook niet over de geheele lengte van het gebouw doorloopt. De achterzijde, — de catechisatiekamer of „vraagschool", zooals de boeren het noemen, is iets lager. De plaat vertoont ons stellig de familie van Aerssen ter kerk gaande; anders zouden de boeren, die er bij staan, niet bijna dubbel buigen.

Behalve deze afbeelding van de kerk te Meteren troffen wij er nog twee aan in het boven aangehaalde werk van A. Schoemaker. De eerste vertoont ons een gezicht op het dorp, dagteekenende uit het midden der 17de eeuw, waarbij alleen de kerk zichtbaar is. De zeer lange spitse kerktoren lijkt absoluut niets, zoodat wij hier stellig niet aan Meteren hebben te denken. Schoemaker heeft zich hier — gelijk elders niet zelden — bepaald vergist, te meer daar het andere prentje van 1607, waarop ook eenige huizen staan, weder een korten dikken toren te zien geeft gelijk aan dien van 1759 en thans. Of de bolvormige spitsversiering op het prentje van 1607 natuurgetrouw, dan wel een versiering van den teekenaar is, is niet uit te maken. In 1759 is er echter niets meer van over.

Van de heerlijke rechten is nog slechts het collatierecht van den predikant der Ned. Herv. kerk overgebleven.

Hiertegenover rust op den Heer de verplichting tot:

a. een jaarlijksche uitkeering van f 208,25 aan den predikant;

b. een jaarlijksche thyns van f 31,50 aan de Ned. Herv. kerk. Wanneer deze uitkeeringen zijn ontstaan, is mij niet bekend. Uit processtukken 1) blijkt, dat in 1720 de predikant van

1) Pleidooiboek Hof van Gelre LXXXII (1720—1722), fol. 79 vlg., 296 vlg.

de gecombineerde gemeenten Est en Meteren een tractement genoot van f 500, waarvan f 130 kwamen uit pastoriegoederen en f 370 als supplement door het Kwartier van Nymegen werd verleend. Niet onwaarschijnlijk is het dat, toen men op verzoek der Heeren van Est en Meteren in 1748 besloot tot splitsing der gemeenten, aan den Heer van Meteren als voorwaarde is gesteld, dat hij moest bijdragen in de meerdere kosten, die deze splitsing zou veroorzaken. Op een dergelijke verplichting werd ook reeds in 1720 gewezen, toen van Aerssen aan Meteren een afzonderlijken predikant wilde geven.

Over de bezitters der Heerlijkheid is weinig bekend. Het is zelfs tot op heden niet mogelijk een geregelde lijst der Heeren van Meteren samen te stellen, voorzoover zij hebben behoord tot het geslacht van Cuyck.

Het leenregister vertoont een hiaat van bijna 3 eeuwen (1402—1694). Onwillekeurig denkt men aan leenverduistering, zonder dat de leengriffier dit heeft gemerkt. Toch meenen wij, dat in dit geval hiervan geen sprake is, en blijkt deze meening, hoewel vóór de hand liggend, bij nadere beschouwing ongegrond te zijn. Vooreerst vinden wij bij de beleening in 1694 geen melding gemaakt van de betaling van boete wegens gepleegd verzuim, hetgeen er op wijst, dat de vorige bezitters niet in gebreke waren gebleven. Vervolgens blijkt uit de acte van 1400, hieronder nader te vermelden, dat de beleening zou eindigen met den dood van Johanna van Cuyck. De Hertog van Gelre kreeg dus toen weer de vrije beschikking over Meteren en waarschijnlijk heeft hij het daarna als allodiaal goed overgedaan aan een der heeren van Cuyck. Had hij het toen weder als feodaal goed in leen gegeven, dan zouden de leenaktenboeken van deze beleening toch melding hebben moeten maken, vooral in het begin der 15de eeuw. Daarover nu zwijgen deze verzamelingen. En ten slotte meenen wij als afdoend bewijs te mogen aanvoeren een acte van 5 December 1661 1), waarbij de zusters van Jonker Adriaan van Cuyck van Meteren overdragen „alle 't reght, actiën ende praetensiën, die haer H. E. G. in qualitate voorseyt op de Heerlyckheyt ende Huyze van Meteren, landen, thienden ende vordere gereghtigheden daeraen behoerende, gheene uytgesondert, siin hebbende, den oock Ho. Ed. Geb.

1) Geloftensignaten Deil 1659—1664, fol. 87vo.

Heere Adriaen van Cuyck van Meteren, Colonel, Gouverneur van Worcum ende Loevesteyn in eenen vryen eygendom erffelyck te hebben, besitten ende te behouden, ende comparanten in voorschreve qualitate verteeghen ende geloofden ende vorder met waerschap, affdoeninghe van plighten ende verbandt in conformitate de voorschreven procuratie." Wanneer Meteren met leenplicht bezwaard was, kon moeilijk worden gesproken van „vryen eygendom", de uitdrukking voor allodiaal goed.

Wat nu Cornelis van Aerssen mag hebben bewogen om in 1694 het huis weder in leen te ontvangen? Ik vermoed, dat destijds het bezit van een feodaal goed het aanzien van onze heeren Regenten verhoogde en tot den „bon ton" behoorde. Hij zal dus zeer in zijn schik zijn geweest, toen de griffier hem mededeelde, dat Meteren in 1400 een leen was geweest. Misschien kan hij 't ook nuttig hebben geoordeeld om het leenverband te herstellen, daar hierdoor bij bezwaring en erfrecht andere regelen golden. Er zijn meerdere voorbeelden, dat nog in de 18de eeuw allodiale goederen om die reden feodaal zijn gemaakt. Vreemd klinkt het dan ook in de beleeningsacte van Cornelis van Aerssen d.d. 26 Februari 1694: „geliik hetselve van outs te leen gehoort heeft" en „soo en als hetselve leen (hem) als naeste leenvolger van Jacob van Cuyck van Meteren aengecomen is." De beleeningsacten zijn gelijkluidend en werden blijkbaar van elkander nageschreven, zoodat het voor de hand ligt dat de vorige acte is gecopieerd zonder rekenschap te geven, dat de formule hier niet op zijn plaats was.

Pogingen om dit hiaat in de reeks van bezitters der heerlijkheid elders — uit de signaten van Deil, het ridderboek, commissiën, kwartiersrecessen enz. — aan te vullen hadden succes, althans wat de laatste helft der 16de en de 17de eeuw betreft.

Omdat gebleken is, dat de opgaven in verschillende boeken — o.a. De Ridderschap van Nymegen van Van Meurs — niet geheel juist zijn en omdat noch in druk noch in manuscript iets van deze Cuycksche heeren bekend is, hebben wij gemeend, dat dit artikel tevens gelegenheid gaf om aan het slot omtrent deze relatiën een en ander te vermelden. Op volledigheid maakt dit geen aanspraak; trouwens daarnaar is ook niet gestreefd.

Oudtijds schijnt Meteren te hebben behoord tot Malsen, dat in September 1253 in het bezit was van Otto van Bentheim,

die in genoemd jaar al zijn allodiaal goed, boven Asperen gelegen, aan Otto II, Graaf van Gelre, opdroeg, van wien hij het echter weder terstond in leen kreeg 1). Van Meteren vinden wij voor het eerst melding gemaakt in 1265, toen Otto II van Gelre een ruiling aanging met Rudolf de Cock en daarbij de curtis Meteren voor zich uitbedong, denkelijk omdat hij deze niet kon afstaan aan de Cock, daar hij haar 12 jaren geleden aan Otto van Bentheim in leen had gegeven 2). Bij die ruiling bleef dus Meteren een Geldersch leen, bij den Graaf van Bentheim in leen, en werd van Malsen nog niet gescheiden.

Otto van Bentheim stond kort daarop in 1267 zijn gansch dominium in Malsen aan zijn broeder Egbert af 3). Johan II van Bentheim, Otto's zoon, die de Heerlijkheid Malsen c.a. van zijn oom Egbert, kinderloos overleden, erfde, verkocht deze in 1306 aan den Graaf van Gelre. Meteren kwam nu als dagelijksche Heerlijkheid onder de eeninge en den gerichte van de Tielerweerd 4). Ten gevolge van een splitsing der Heerschap Malsen in 1335 kwam Meteren onder de Bank van Deil en bleef tot aan de revolutie daaronder ressorteeren 5).

Na den verkoop in 1306 is Meteren vermoedelijk in leen gegeven aan de Graven van Cuyck. Wij ontmoeten althans reeds in 1315 Otto van Cuyck als Heer van Meteren, die, voor de 1000 pond tournoois, welke hij van Jan, Koning van Bohemen en Polen, Graaf van Luxemburg, heeft ontvangen, in leengoed heeft aangewezen 100 libratas terrae bij zijn villa (Meteren) in 't Graafschap Gelder 6).

Na zijn dood in 1350 komt Meteren aan zijn neef Johan van Cuyck (zoon van zijn ouderen broeder Hendrik van Cuyck), die hem reeds in 1352 in den dood volgt. De Heerlijkheid Malsen en Meteren — nog steeds vereenigd — komt thans aan den derden zoon, Wennemar, overleden in 1380, waarop

1) Sloet, Oorkondenboek, blz. 741; van Spaen, Inleiding tot de Historie van Gelderland III, blz. 315.

2) Sloet, a. w., blz. 861.

3) Sloet, a. w., blz. 877: „totum dominium nostrum in Malsen cum fidelibus, ministerialibus ac omni integritate iuris eiusdem, in Westerholte, in Meteren, et in Wadennoye curtes nostras cum omnibus cultis et colendis."

4) J. Anspach, De voormalige heerschap Malsen, blz. 8.

5) van Spaen, a. w. III, blz. 341.

6) Dr. J. J. F. Wap, Geschiedenis van het land en der heeren van Cuyck, blz. 259.

zijn zoon Jan van Cuyck de bezitting overneemt 1). Na diens kinderloos overlijden in 1394 vervalt zijn erfenis, waaronder ook het Graafschap Cuyck, aan zijn zuster Johanna van Cuyck. Bestemd als echtgenoote van Willem van Gelre, bastaardzoon van den Gelderschen Hertog Willem I bij Mechteld van Brakell, schijnt zij zich tegen deze echtverbintenis te hebben verzet. Deze weigering, waardoor aan Willems zoon het Graafschap Cuyck ontgaan zou, kwam haar op het verlies van de helft van Cuyck en Grave te staan, terwijl zij de andere helft weder in leen kreeg. Ook Meteren en Est (Beest?) werden haar ontnomen, doch als een personeel leen teruggegeven, waarbij de souvereiniteitsrechten echter aan den Gelderschen Hertog bleven.

Bij het verdrag van 15 December 1400, waarbij zij van het voorgenomen huwelijk mocht afzien, kreeg zij dus slechts het vruchtgebruik der Heerlijkheid van de dorpen Est en Meteren terug, gelijk blijkt uit den volgenden passus van het verdrag:

„Vort also als die vurscr. miin lieve gen. here van Gelre my in deser dedinge ende overdrage my overgegeven ende beleent heeft die heerlicheit ende hoge gerichte mitten broeken van den dorpen Est ende Meteren, in Tielrewert gelegen, beheltelick mynen vurgen. gen. here ende synen erven hoere rechter renten aldair ende voirt den clockenslach ende gemeyne bede ende scattinge, als men in Boemelrewert ende Thielrewert gemeynlic scatt, na inhalt der brieven, die ick dairaff heb van denselven mynen genedigen here, so bekenne ick my dairan nyet vorder te hebben dan miin liifftocht, also als dat na mynen lyve dieselve heerlicheit, gericht ende broken van den vurscr. tween dorpen Est ende Meteren wederomme comen ende vervallen sullen an den voirgen. mynen lieven gen. here den hertoch van Gelre ende Gulich ende an synen erven, in alle der maten dat die van alds tot desen dage toe denselven mynen lieven gen. here ende synen vurvaderen toegehoirt hebben. Ende dit sal dan wesen sonder ennich becroenen, wederseggen off hindernisse miinre erffgenamen off navolgere in enniger wiis etc. 2).

---

1) Het Leenregister (kwartier van Nymegen), fol. 242, spreekt o. a. van: „7 mergen lants, 2 hont op den Grasacker, gelegen in den Gerichte van Meteren, tusschen des fursten erve an d'een syde, ende des fursten neve van Cuyck ende Johan Genemanssoon an d'ander syde, ontfangen by Johan van Tyele van Meteren, Ao. 1388".

2) Nijhoff, Gedenkw. III, No. 233.

Het leenregister teekent dienovereenkomstig een goed jaar later deze transactie op 1): „Die heerlickheyde, hoge richte ende breuken der derpen van Est ende Meteren tot eenen Zutphenschen leene, waeran Johanna van Kuyck, dochter Wenmars, heeren van Cuyck, wort geliiftuchtigt, beheltlick den Hertoge den clockenslach, gemeen schattinge oft bede, renten ende erftale, Ao. 1402."

Met den dood van Johanna, waardoor tevens de dynastie der Graven van Cuyck eindigde, verviel dus Meteren weder aan den Gelderschen Hertog, overeenkomstig het verdrag van 1400.

De Hertog van Gelre schijnt terstond daarop aan een der bloedverwanten van Johanna van Cuyck Meteren te hebben overgedragen, zonder dat bekend is tot welken tak zij behoorden, of wel dat zij bastaarden waren.

In de nu volgende eeuwen ontmoet men als Heeren een geslacht, dat zich beurtelings Cuyck van Meteren en van Meteren noemt, en welks leden, als behoorende tot een riddermatig geslacht, op de kwartiersdagen van Nymegen en de landdagen van Gelderland verschenen. Het voerde het wapen van het geslacht van Cuyck (in goud 2 balken en 8 merletten van rood), gequartilleerd met het wapen van Meteren.

Van de tot dit geslacht behoorende Meterensche Heeren ontmoeten wij eerst Johan van Cuyck, die in 1442—1472 in verschillende acten wordt genoemd. In 1442 zegelde hij het verbond der Landschap; in 1460 komt hij op een riddercedel voor; in 1472 sluit hij een bestand met den Hertog van Gelre 2). Hij is vermoedelijk dezelfde als Johan van Cuyck, die in een Lingebrief van 13 Mei 1456 met (zijn zwager?) Gijsbrecht van Haeften (Otto's zoon ex Adelissa van Harwijnen) voorkomt. Deze Gijsbrecht van Haeften, Heer van Loevestein, was 1450 op st. Valentijnsdag gehuwd met Ermgard van Cuyck van Meteren 3). Omtrent denzelfden tijd wordt ook melding gemaakt van een Walburg van Cuyck van Meteren, gehuwd met Otto van Haeften, terwijl een oudere tijdgenoote van hem is Jutte van Cuyck, echtgenoote van Willem Pieck, die in 1443 aan haar dochter Lijsbeth Pieck, huisvrouw van Gerrit van Oyck, een stuk land te Beesd opdraagt 4).

1) Leenregister Nymegen, fol. 242.

2) Van Spaen, a. w. III, blz. 322. 3) Anspach, a. w., blz. 21, noot 1.

4) Leenregister, fol. 349. Deze Elisabeth Pieck komt in de gedrukte geslachtslijst van Pieck niet voor.

Na een paar geslachten is de Heerlijkheid overgegaan op Johan van Cuyck van Meteren, Schepen van Deil, die op de cedel van 1555 voorkomt, doch 10 jaren later als „doit" wordt vermeld.

Van Meurs vermeldt 1), dat Johan van Cuyck van Meteren wordt opgevolgd als Heer van Meteren door Jaspar van Cuyck van Meteren, schepen van Deil, op de riddercedels van Nymegen 1565—1586. Dat hij de zoon was van Johan voornoemd, is misschien juist, doch bleek mij uit geen enkele authentieke acte. Wij vermelden dit, omdat als tijdgenoot van Johan ook op de riddercedels van Nymegen voorkomt een Wennemar van Cuyck van Meteren 2), die in 1555 als „doit" wordt opgegeven en die ook de vader van Jaspar zou kunnen zijn.

Volgens van Meurs had Jaspar van Cuyck van Meteren uit zijn huwelijk met Barbara van Naeltwijck, Johans dochter ex Geertrui van Haeften, twee zoons, met namen Willem en Cornelis 3).

De oudste, Willem, was Heer van Meteren en verscheen van 1578—1598 en van 1609—1620 op de land- en kwartiersdagen 4). Hij was Schepen van Deil, heeft te Meteren gewoond en was gehuwd met Anna Suermond, doch heeft geen kinderen nagelaten. Daarom maakte hij kort voor zijn overlijden op 2 October 1624 5) den 9 Augustus 1624 zijn testament, waarbij hij aan zijn neef, Jonker Johan van Cuyck van Meteren, kapitein, zoon van zijn broeder Cornelis, de Heerlijkheid en het Huis te Meteren c. a. vermaakt.

Na zijn dood ging dus Meteren over op zijn neef Johan van Cuyck van Meteren, die in militairen dienst was en 25 Januari 1605 aangesteld werd tot Kapitein in de plaats van Kapitein Stuyt. Den 3 October 1629 deed hij afstand van zijn kapiteinschap ten behoeve van zijn zoon Adriaan, die, als Luitenant in zijn compagnie dienst doende, het bevel van hem overnam, terwijl den vader zijn leven lang het tractement uitgekeerd zou worden 6). Vermoedelijk beurtelings te Zalt-Bommel en Meteren

1) De Ridderschap van Nymegen, blz. 136.

2) Geloftensignaten Deil 1578—88, fol. 38, vermeldt „7 hont land genoempt Wemmer van Cuycks hof" te Meteren.

3) a. w., blz. 136 en 170.

4) Van Meurs vermeldt niet zijn verschijning van 1578—1598, wel van Spaen in zijn M. S. in 't archief van den Hoogen Raad van Adel. Op de door van Meurs niet geraadpleegde cedels komt zijn naam ook in 1605—1608 voor.

5) Geloftensignaten Deil 1621—1628, fol. 8ovo.

6) Zijne Commissies zijn in het bezit van den heer van Aerssen te Zwolle.

wonende, maakt hij te Zalt-Bommel 6 Mei 1641 zijn besloten testament, waarop hij kort daarna sterft 1). Hij was gehuwd met zijn achternicht Maria van Swieten, weduwe van Theophilus Damman en dochter van Adriaan, Heer van Swieten, Kalslagen en 's Grevelsrecht, een der verbonden edelen uit de Ridderschap van Holland, en Josina van Naeltwijck. Behalve zijn hieronder te vermelden zoon Adriaan, had hij een zoon Balthazar, op wien als oudsten zoon de Heerlijkheid overging krachtens het zoo juist vermelde testament, waarin Meteren tot een fidei-commis tot in den derden graad werd gemaakt. Balthazar verschijnt van 1633—1637 op den landdag, in 1637 als Heer van Tuil 2). Daarna begeeft hij zich in vreemden krijgsdienst en wordt 28 November 1637 door Koning Louis XIII van Frankrijk aangesteld tot Luitenant-Kolonel van een compagnie van 100 Luiksche paarden. Blijkens een vrijgeleide, dat hem van Engelsche zijde werd verstrekt, leefde hij nog 6 September 1653 3), doch was 16 Februari 1655 reeds overleden 4). Hij was gehuwd en had ten minste twee zoons: Johan en Adriaan.

Hoewel krachtens het zooeven genoemde testament de Heerlijkheid moest overgaan op zijn oudsten zoon Johan, heeft Balthazar zich hieraan blijkbaar niet gestoord, want bij acte van 18 April 1653 5) verkoopt hij Meteren aan zijn neef Johan van Cuyck van Meteren Adriaanszoon, die deze bezitting vermoedelijk verlangde, om in de Ridderschap te worden beschreven 6). Omdat deze overdracht in strijd was met de beschikking, waarbij Meteren tot een fidei-commis werd gemaakt, heeft zij denkelijk geene gevolgen gehad 7).

Johan Adriaanszoon zag naar een andere bezitting uit en kocht kort daarop de Heerlijkheid Kerkwijk, terwijl Meteren na den dood van Balthazar overging op zijn oudsten zoon

1) Geloftensignaten Deil 1629—1645, fol. 300 en 366vo.

2) Van Meurs, a. w., blz. 280. Het is vreemd, dat niets te vinden is over zijn Heerschap van Tuil.

3) De commissie van Louis XIII en het vrijgeleide zijn in het bezit van den heer van Aerssen te Zwolle.

4) Geloftensignaten Deil 1646—1658, fol. 236.

5) Geloftensignaten Deil 1646—1658. fol. 190.

6) Het vonnis der Arr. Rechtbank te Tiel is in de war, waar het Johan tot kapitein promoveert!

7) Balthazar had 1 April 1652 (Gel. Sign. Deil 1646—1658, fol. 153) voor 8 jaren zijn gewas te Meteren verkocht aan zijn rentmeester Henrick van Delwynen gent. van der Voort. Dit transport wordt 26 April 1653 geannulleerd.

Johan. Deze droeg de bezitting bij acte van 16 Februari 1655 1) over aan zijn broeder Adriaan en verzekerde 4 Mei 1655 2), dat de procuratie die hij aan Goossen van Cuyck had gegeven om voor hem te handelen, in orde was: „heeft nochmaels geapprobeert alsulcke procuratie ... beloovende daertegens niet te sullen off laeten doen onder 't verbant van syne persone ende goederen".

Waarschijnlijk heeft Adriaan van Cuyck van Meteren Balthazarszoon Meteren tot aan zijn dood, omstreeks 1660, bezeten, en is zijn erfenis ten deel gevallen aan zijn oom Adriaan en zijne 4 tantes. Wij veronderstellen dit, omdat de Geloftensignaten geen melding meer maken van een volgende overdracht en omdat wij 5 December 1661 een acte 3) aantreffen, waarbij de zusters van Adriaan van Cuyck van Meteren Johanszoon afstand doen van alle hunne rechten op de Heerlijkheid, die zij krachtens erfrecht natuurlijk konden doen gelden 3).

Adriaan van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren, Kerkwijk en Drakenburg, volgde dus zijn gelijknamigen neef als Heer van Meteren op. Later erfde hij na den dood van zijn oudsten zoon (vóór 31 Mei 1668) de Heerlijkheid Kerkwijk, waarmede hij 2 Februari 1669 beleend werd, en de Heerlijkheid Drakenburg, waarvan de beleening 12 Februari 1669 plaats had. De laatste Heerlijkheid behield hij, doch de eerste droeg hij spoedig daarop weder over aan Jan de Goyer, die er 12 Februari 1669 mede beleend werd 4). Als Luitenant der gardes, 27 Juli 1627 aangesteld in de compagnie van zijn vader, nam hij in 1629 deel aan de belegering van 's-Hertogenbosch 5), waarop hij spoedig (3 October 1629) tot Kapitein werd bevorderd. 19 November 1643 opgeklommen tot Majoor en 7 December 1645 tot Luitenant-kolonel der gardes, werd hij na het overlijden van Caspar van Treslong 31 Juli 1650 aangesteld tot Commandant van Woudrichem en Loevestein. Deze benoeming schijnt geschied te zijn met het oog op het gevangennemen en houden der 6 regenten door Willem II. Want nog denzelfden dag

1) Geloftensignaten Deil 1646—1658, fol. 236.

2) Geloftensignaten Deil 1646—1658, fol. 241vo.

3) Zie de acte in extenso hiervoor, blz. 342.

4) Geloftensignaten Deil 1665—1673, fol. 269, spreekt reeds van Adriaan van Cuyck, heer van Meteren en Kerkwijk, op 31 Mei 1668.

5) Van der Aa, Biographisch woordenboek, laat zijn nog niet geboren zoon hieraan deelnemen.

bracht hij 's nachts (31 Juli op 1 Augustus 1650) de 6 gevangen genomen heeren, waaronder de vader der gebroeders de Witt, naar Loevestein over 1). Hij assisteerde 7 Maart 1651 bij de begrafenis van Willem II, op verzoek van de weduwe. Alhoewel hij dus bij den Prins in aanzien stond, was dit voor de Staten geen beletsel om hem in zijn commando te handhaven, hetgeen reeds de week daarop, 15 Maart 1651, plaats greep. Na 27 Maart 1655 tot Kolonel te zijn bevorderd, kreeg hij 12 November 1658 last om met het tweede „secours" naar Denemarken te vertrekken, waar hij in de volgende jaren de troepen op Funen commandeerde 2). Teruggekeerd op Loevestein, kreeg hij 6 Juni 1665 bevel om de forten in den Helder te commandeeren, en 27 Juli 1665 om zich met de heeren Huyghens en de Witt op de vloot te begeven. Daarna verzochten 9 October 1665 de Gedeputeerde Staten van Friesland en Groningen hem als „generael en cheff haer militie te commandeeren tegens de Bisschoppelyke volckeren". In 1666 voerde hij weder het bevel over de Hollandsche troepen in het noorder kwartier. Na 29 Maart 1668 nog te zijn aangesteld als „hoofd en superintendent van den krijgsraad te velde", deed hij als Kolonel en Kapitein vrijwillig afstand van zijn compagnie, in welk commando hij door zijn zoon Adriaan Cornelis den 3 November 1672 werd opgevolgd. Enkele weken daarna, 26 November 1672, overleed hij en werd in het koor der kerk te Meteren met 8 kwartieren begraven. Hij was 29 December 1630 te Rijswijk (afkondiging den Haag 15 December 1630) in den echt getreden met Emerentia van Aerssen, geboren te 's Gravenhage 9 Juni 1609, overleden 28 Juli 1670, dochter van Jacob van Aerssen, Heer van Triangel, President van het Hof van Brabant, en van Maria van der Veecken, en nicht (oomzegster) van den bekenden François van Aerssen van Sommelsdijck.

Uit dit huwelijk werden 7 kinderen geboren, allen te 's Gravenhage, behalve Jacob, die te Maastricht het levenslicht aanschouwde. Het waren 1. Johan (11 Juli 1632); 2. Maria (19 Januari 1634); 3. Jacob (16 Juli 1635); 4. Maria (18 November 1636); 5. Emerentia (22 Juli 1639, aldaar overleden 13 Maart 1645); 6. Adriaan Cornelis (1 October 1642) en

1) Van Dam van Brakel, De oorsprong van Loevestein en Monnikenland, 1856, blz. 57.

2) Van der Aa, Biogr. Woordenboek, verwart vader en zoon.

7. Joris (George) (20 Augustus 1648). De eenig overgebleven dochter overleed ongehuwd in 1663.

De oudste zoon Mr. Johan van Cuyck van Meteren, Heer van Kerkwijk en Drakenburg, studeerde aan de Universiteit te Oranje, waar hij 1 September 1652 tot I.U.D. promoveerde 1). Uit Frankrijk teruggekeerd, werd hij 6 Februari 1654 in de Ridderschap van Nymegen geadmitteerd, nadat de kwartiersdag 6 October 1653 eerst had gevorderd bewijs van zijn ouderdom en goederen 2). Zijn admissie in de ambtsridderschap leverde ook moeilijkheden op wegens het fixum domicilium gedurende een jaar 3).

Hij kocht, nadat de koop van Meteren niet was doorgegaan, denkelijk om die reden de Heerlijkheid Kerkwijk (bij Zalt-Bommel), waarmede hij 22 Maart 1655 werd beleend: „Die dagelixe Heerlickheyt van Kerckwyck ende die Hoffstad in den dorp van Breucom daer 't huys op gestaen heeft, den meulenwerff ende den windmeulen daerop" 4). Voorts kocht hij verschillende landerijen aldaar 5) en schijnt ook schepen in de Bank van Zuylichem te zijn geweest, alhoewel hij op de schepenlijsten niet voorkomt; 24 Juli 1655 wordt nl. ten overstaan van hem als Schepen een acte gepasseerd 6).

Vervolgens werd hij na de beleening op 18 October 1661 eigenaar van de Heerlijkheid Drakenburg: „dat huys Drakenburch ofte „den Toorne" ende die hoffstadt met den alden bongert, mannen van leen end allen heuren tobehoren, in Tielreweert in den kerspel van Herwynen gelegen" 7).

Hij was ook Schepen van Deil en heeft denkelijk op het Huis te Meteren gewoond, om aldaar de belangen van zijn vader waar te nemen, die door zijn militaire carrière steeds afwezig was. Dit zal wel de reden zijn geweest, dat hij in

---

1) De promotiebul is in 't bezit van den heer van Aerssen.

2) Van Meurs, blz. 20. 3) Idem, blz. 80 en 81.

4) Leenregister, fol. 300vo.

5) Geloftensignaten Zuylichem 1646—1656, fol. 267—268.

6) Ibidem, fol. 277vo.

7) Leenregister, fol. 195.

Van der Aa en Witkamp noemen het niet. Wel wordt het door den tegenwoordigen Staat vermeld. De gemeenteatlas van Kuiper, kaart „Herwijnen", kent het wel, doch noemt het „de Poort" in plaats van „de Toorn" en spreekt van „Drakestein" in plaats van „Drakenburg". Een afbeelding zonder dak geeft Schoemaker, terwijl in de collectie-Verhuell in 't gemeentemuseum te Arnhem ook een prent (met het dak) zich bevindt.

verschillende acten 1) „Heer van Meteren en Kerkwijk" wordt genoemd, terwijl zelfs op de riddercedel van 1665 achter zijn naam wordt gezet „Heer tot Meteren volgens resolutie d.d. 28 October 1664". Want dat zijn vader tijdens zijn leven hem de Heerlijkheid heeft overgedaan, komt mij niet waarschijnlijk voor, omdat ook Adriaan in denzelfden tijd wordt genoemd als „Heer van Meteren" 2). Hij sterft ongehuwd in 1668 (vóór 31 Mei) 3).

De derde zoon Adriaan Cornelis, 10 October 1656 geadmitteerd in de Ridderschap 4), begaf zich later in militairen dienst, werd 27 Juli 1665 Vaandrig onder den Sergeant-majoor Bont, 5 Juni 1666 Luitenant en volgde den 1 November 1672 zijn vader als Kapitein op. Hij ging 26 Augustus 1673 bij de gardes van den Prins over en sneuvelde in 1676 bij het beleg van Maastricht.

De jongste zoon George (Joris) diende ook als militair. Als Vaandrig aangesteld 25 Maart 1665, werd hij 21 October 1667 bevorderd tot Luitenant, doch stierf reeds in 1674 ongehuwd.

De tweede zoon, Jacob van Cuyck van Meteren en Drakenburg, werd 2 Januari 1677 bevorderd tot Luitenant-Kolonel der infanterie en vervolgens 19 November 1681 aangesteld tot Commandant van Bergen-op-Zoom. Krachtens testamentaire dispositie van 27 Februari 1670 volgde hij zijn vader op als Heer van Meteren en Drakenburg. Laatstgenoemde Heerlijkheid verkoopt hij echter, waarna Dr. Johan van Eck, Burgemeester van Zalt-Bommel en Richter in Tielerwaard, 3 Maart 1678 er mede beleend wordt 5). Hij was gehuwd met Arnoldina van Beaumont, dochter van den Dordtschen Pensionaris Mr. Herbert van Beaumont en Elisabeth de Jonge. Dit huwelijk bleef kinderloos, zoodat na zijn dood in 1694 6) de Heerlijkheid Meteren uit het geslacht der van Cuycks geraakte en overging in handen van zijn neef Cornelis van Aerssen, Vrijheer van Hoogerheyden, en Half-

1) Geloftensignaten Deil 1659—1664, fol. 124 (10 Juni 1662); fol. 161 (24 Juni 1663).

2) Geloftensignaten Deil 1659—1664, fol. 87 (23 November 1661); fol. 124 (7 Februari 1662); fol. 151 (27 April 1663); fol 153 (7 Juli 1663).

3) Omdat zijn vader 31 Mei 1668 als Heer van Kerkwijk voorkomt. Geloftensignaten Deil 1665—1673, fol. 269.

4) Van Meurs a. w., blz. 287, noemt hem ten onrechte alleen „Adriaan".

5) Leenregister, fol. 195.

6) Ibid., fol. 242.

Ossendrecht, Heer van Meteren, Triangel en Voshol, geboren te Delft 16 December 1646, Ontvanger-generaal van Holland, Zeeland en W. Friesland, zoon van Johan Baptista van Aerssen, Heer van Triangel, Raadsheer in den Raad van Brabant (broeder van Emerentia, echtgenoote van Adriaan van Cuyck van Meteren) en van Maria Hack, Vrouwe van Hoogerheyden en Half-Ossendrecht.

Het leenregister vermeldt dienaangaande: „De heerlykheyt, jurisdictie, met het adelicke Huys van Meeteren, tienden, landeryen, achterleenen en alle verdere ap- en dependentiën van dien, geliick hetselve van outs aen desen Vorstendom en Graeffschap ten Zutph. rechten, met een pondt goet gelts te verheergewaden, te leen gehoort heeft, soo en als hetselve leen als naeste leenvolger van Jacob van Cuyck van Meeteren, heer tot Meeteren, colonel en commandeur van Bergen op Zoom aengecomen is, en heeft 26 Februarii 1694 huldt en eedt van trouwen gedaen Antony Degener voor Cornelis van Aerssen, heer van Hogerheyden en Ossendrecht, ontfanger generael van Hollandt en Westfrieslandt, — vermogens volmacht vóór Willem Pieck, heer van Enspyck, leenman des Vorstendoms en Graeffschaps, en Arnt Quaeckel, leenman van den huyse Weerdenborgh, by gebreck van een tweede immediate Leenman deses Vorstendoms den 24 Februarii gepasseert." Zooals reeds is medegedeeld, liet hij het Huis restaureeren en de grachten in orde brengen. Over het recht van uitweg van 5 of 6 morgen land te Geldermalsen op den Blankenschen weg procedeerde Cornelis van Aerssen 7 Juli 1706 met Johan Tileman van Meurs 1). Voorts had hij geschil over het collatierecht. Meteren en Est werden destijds door één predikant bediend. De kerkeraad van Est had bij vacature een predikant beroepen, bewerende, dat bij gecombineerde kerken dit bij tourbeurt geschiedde en het thans zijn beurt was. Cornelis van Aerssen protesteerde hiertegen en eischte, dat hem collatie werd gevraagd, hetgeen de nieuw beroepen predikant weigerde. Aangezien reeds vroeger ook verschillende quaestiën hierover waren gerezen, stelde van Aerssen voor, dat, ook wegens andere inconvenienten, de beide gemeenten zouden worden gesplitst, onder aanbod „daertoe wel iets te willen contribueren". De tegenpartij antwoordde scherp,

1) Registers op het archief van het voorm. Hof van Gelre, door P. Nijhoff (1856), blz. 250.

„dat pryselyck voor impetrant desselfs sorge voor de praedicanten haer gesondheyt, maer souden impetrant daertoe meer contribueren als hy besorgde, dat 't voetpat wel wiert gesand," waarop van Aerssen repliceerde, „dat daeruyt niet kan worden geargumenteert, dat de praedicanten uyt geen andere oorsaecke van Meteren ziin vertrocken als om de quade wegen by 't wintersaysoen, dat er geen santpat tot Meeteren is, sodat indiscretelyck den Heer wort beschuldigt" 1). Het Hof slaat hierop 31 Januari 1721 een accoord voor, waardoor van Aerssen toegeeft om collatie te geven 2). Verder procedeerende wordt 29 October 1721 de kerkeraad van Est in het gelijk gesteld 3). Nadat in 1746 weer een vacature was ontstaan, werd door de Synode in 1748 besloten de beide gemeenten te splitsen, waardoor aan deze geschillen over beroepen een einde werd gemaakt.

Te 's Gravenhage was hij 13 November 1678 gehuwd met Maria Pauw, geboren te Delft 8 Maart 1653, overleden te 's Gravenhage 15 November 1733, dochter van Maarten Pauw en Elisabeth van der Meer.

Na zijn overlijden te 's Gravenhage op 8 September 1728 werd den 1sten Augustus 1729 zijn zoon Cornelis van Aerssen, Heer van Voshol, Hoogerheyden, Aarlanderveen, Meteren, Triangel en Half-Ossendrecht, geboren te 's Gravenhage 21 April 1698, met Meteren beleend 4). Hij was Baljuw van Voshol en Gedeputeerde ter Rekenkamer. Zooals boven is vermeld, heeft hij het werk zijns vaders, die de fraaie bank in de kerk liet plaatsen, voortgezet en denkelijk den preekstoel aan de kerk geschonken.

Uit zijn te 's Gravenhage op 16 April 1719 gesloten huwelijk met Anna Albertina Beyeren van Schagen, geboren 6 Mei 1699, overleden te 's Gravenhage 1 April 1772, dochter van Albrecht Nicolaas van Schagen, Heer van Goudriaan, en Anna van Schagen van Heenvliet, werd 15 Augustus 1723 te 's Gravenhage geboren Albrecht Nicolaas van Aerssen Beyeren; deze volgde zijn vader, na diens overlijden te 's Gravenhage op

1) Pleidooiboek LXXXII (1720–1721), fol. 79vo (Hof v. Gelderland).

2) Reces- en Accoordboek, fol. 107vo.

3) Pleidooiboek, fol. 296.

4) Een oudere broeder, Jacob van Aerssen, 2 November 1687 geboren, was op 18-jarigen leeftijd gestorven. Zijn vader teekent bij zijn overlijden op 12 Februari 1705 aan, dat zij hem deze Heerlijkheid „gedestineerd" hadden.

17 November 1766, op in de Heerlijkheid Meteren, waarmede hij 14 October 1768 werd beleend.

Albrecht Nicolaas van Aerssen Beyeren, Heer van Voshol, Meteren, Hoogerheyden, Geldermalsen en Triangel, Hoogheemraad van Delftland, had zich in militairen dienst begeven. Met den rang van Kolonel commandeerde hij een compagnie der Hollandsche gardes te voet. „4 Junii 1776 ben ik geworden Majoor-commandant van Deventer", zoo schrijft hij in zijn dagboek en iets verder: „22 Juni 1779 ben ik nevens mijn swager Bentinck Generaal-majoor van de Infanterie geworden." Zijn admissie in de Ridderschap van Holland werd geweigerd. Als reden hiervoor teekent hij zelf aan: „Het secreet was dat de Prins niet als jabroers in de Ridderschap, en mij niet, wilde hebben. Ik had hem in de jare 1768 (toen hij op een onverwagte wijze in de Majoriteit der guardes was gepasseert?) hartig de waarheyd gezegt." Hij overleed te Deventer 25 December 1805. Hij is tweemaal gehuwd geweest: eerst met Agneta Sylvius, Vrouwe van Rietwijk, vervolgens te Weersselo 16 Juni 1761 met Josina Bentinck, geboren op het kasteel Schoonheten 14 Juni 1726, overleden te Deventer 23 Maart 1790, dochter van Hendrik Adolf en Mechteld Anna van Welvelde. Blijkbaar waren zij niet tevreden met het door hun grootvader gerestaureerde oude slot, al vond ook de beschrijver in den Tegenwoordigen staat het een „fraai nieuwerwets Heerenhuis". Zij braken het af en bouwden van 1766 tot 1769 het nieuwe Huis te Meteren en lieten het park en de plantsoenen aanleggen 1). Nadat huis en park gereed waren, legde hij de plantagie aan, die in 1772 voltooid was en begrensd werd door de Meersteeg ten noorden, den zandweg (thans Rijksstraatweg) van Geldermalsen naar Meteren ten westen, den Blankenschen weg ten zuiden en het Hontsgemet ten oosten. Zijn verblijf te Meteren was ook voor de bewoners van het dorp van belang, omdat hij voor behoorlijke communicatie gezorgd heeft. Allereerst is het aan hem te danken, dat Meteren beter met Geldermalsen werd verbonden. Met dit doel sloot hij 2 Augustus 1771 een overeenkomst met den magistraat van Zalt-Bommel om, op zijn kosten, den binnenweg, loopend van het veer over de Linge te Geldermalsen naar en door Meteren, tot aan de brug te bezanden en te onderhouden, op die brug een tolhek

---

1) Een kaart uit 1772, geteekend door J. J. C. H. Camp, is in het bezit van schrijver dezes.

te plaatsen en daar tol- of weggeld te heffen 1). Vervolgens verbeterde hij de verbinding tusschen Tiel en Meteren, zooals zijn dagboek vermeldt: „1772. In dit najaar en het volgende jaar heb ik de zandweg door den Tielerwaard gemaakt."

Nadat Meteren en Geldermalsen eeuwen gescheiden waren geweest, vereenigde hij de beide Heerlijkheden weder in één hand. In Maart 1772 kocht hij Geldermalsen van Adriaan Jan van Borssele en werd er 24 April 1772 mede beleend 2).

Het Huis Ravestein met het daarbij behoorende land maakte toen nog deel uit van de Heerlijkheid Geldermalsen. Hij behield slechts de laatste met eenige landerijen, deed Ravestein als een afzonderlijk leen er afsplitsen en verkocht het „als een bysonder leen, voormaals onder de generale beleninge van Geldermalsen gecomprehendeert geweest, en alsnu daervan afgespleten", aan Jan Bock, die er 12 November 1772 mede beleend werd.

Voor het bouwen van huizen, aanleggen van wegen op eigen kosten, koopen van landerijen en het optreden als gardekapitein schijnt hij veel geld noodig te hebben gehad. Althans ook op de Heerlijkheid Geldermalsen werd meermalen geld opgenomen, gelijk blijkt uit de hypothecaire inschrijvingen in de Leenaktenboeken, waaronder o. a. een som van f 90.000 ten behoeve van Jan Adolph Heshuysen d.d. 5 December 1776. Zijn crediteuren schijnen hem vaak lastig te hebben gevallen en hem processen te hebben aangedaan, zoodat hij spoedig zijne bezittingen te Meteren en Geldermalsen heeft moeten verkoopen. „1784. Heb ik in July — zoo schrijft hij in zijn dagboek — door de nare gesteldheid van tyden en menigvuldige avanies en wederwaardigheden, in mijn persoon en goederen door sogenaamde Patriotten my aangedaan, myne schoone goederen Meteren en Geldermalsen, in Gelderland gelegen, onder de prijs moeten verkoopen. Ik waarschouw myne nasaten om nooit eenige goederen in die quartieren te ambitioneren."

Kooper werd de Tielsche oud-burgemeester Mr. Maurits Cornelis Pasques de Chavonnes, Heer van Heumen, die er 30 Maart 1785 mede beleend werd. Geboren te Batavia huwde hij, wonende te Tholen in Zeeland, den 20 Juli 1751 te Leiden met Dyonisia Maria Dutry van Haeften, geboren te Zalt-Bommel

1) Registers Archief voorm. Hof van Gelre, blz. 331. Het veer is in 1849 vervangen door een brug. De zandweg is de tegenwoordige Rijksstraatweg. De tol bij Meteren is in 1899 opgeheven.

2) Leenregister, fol. 245 § 2.

21 Augustus 1728 uit het 16 September 1725 te Haeften gesloten tweede huwelijk van Cornelis Dutry, Heer van Haeften, en Maria Antoniusdochter van Niel. Zij overleed te 's Gravenhage 15 Februari 1774, geene kinderen nalatende. Hij hertrouwde met Maria Smits, weduwe van de Sande, die een voordochter Judith Petronella van de Sande had. Deze deed als eenige universeele erfgename van haar moeder op 29 September 1794 afstand van alle rechten op Meteren, nadat haar moeder gescheiden was van M. C. Pasques de Chavonnes (van welke scheiding de acte, 5 Mei 1789 vóór Commissarissen uit den Hove van Gelderland gesloten, 9 Augustus 1794 in het Leenregister werd vermeld). Het is niet waarschijnlijk, dat Maurits Cornelis Pasques de Chavonnes het Huis te Meteren heeft bewoond. Wij weten van hem slechts, dat hij te Leiden woonde en daar in Januari 1792 overleden is, waarop hij 16 Januari naar 's Gravenhage werd uitgevoerd 1). Slechts korten tijd is hij in het bezit van Meteren en Geldermalsen gebleven, want reeds in 1790 liet hij ze publiek verkoopen, op conditiën en voorwaarden, die in het bezit van schrijver dezes zijn. 12 Mei werd alles „ingezet en verhoogt" en 9 Juni 1790 werden de goederen eerst in perceelen (1—31), daarna in massa verkocht aan Thomas van Barneveld voor de som van f 174.000.

Volgens de voorwaarden van verkoop bestond de Heerlijkheid Meteren destijds uit:

1°. „het recht tot het aanstellen, in cas van vacature, van Schout, Collecteur der Verponding, Schepenen, Buurmeesteren, Schutter en Bode, Kerkmeesteren en het recht van vrije Collatie van Predikant, Custos en Schoolmeester aldaar, en voorts in zoodane Rechten, Praeëminentiën en Regaliën, als van ouds daartoe gehooren."

2°. de „gestoeltens in de kerk en de begraafplaatsen in het choor."

3°. de „lheenkamer met de achterlheenen, thynsen en hoenders, welke thynsen of hoenders jaarlyks circa bedragen met de erfpachten f 28 — 9 —.

De Heer dezer Heerlykheit trekt voor tractement uit de cedullen van 't verschot jaarlyks f 21 — 14 —."

4°. „het adelyk of Heerenhuis, zijnde een modern Huis,

1) Reeds vroeger had hij het Huis en de Heerlijkheid Heumen gekocht, waarmede hij 17 November 1770 was beleend (Leenregister, fol. 8).

voorzien van verscheide behangen, boven- en benedenkamers, royale keuken, koetshuis, stalling, mitsgaders tuinmanswoning met bakhuis, alsmede bouwhuis."

5°. voorts een aantal landerijen („Lage moestuin", „Bloemstuk", „Hoogen moeshof", „Beukebos"), alles te zamen „3 morgen, doende in de ordinaire verponding f 12 — 4 —, zijnde van ouds lheenroerig aan het furstendom Gelre en graafschap Zutphen ten Zutphenschen rechten."

De heerlijkheid Meteren vormde met de „plantagie", samen groot 65 morgen, het eerste perceel, waarbij tevens was gevoegd het tolhuis aan de Meterensche brug, met het recht om tol te heffen krachtens octrooi van het Hof van Gelderland d.d. 13 October 1773.

Voorts behoorden tot den koop der Heerlijkheid Meteren de perceelen 2—22, tezamen 102 morgen 2 hond allodiaal goed, gelegen in Meteren en Geldermalsen buiten de plantagie, benevens 4 morgen 6 hond in Neerijnen; ten slotte nog 2 perceelen tienden, w.o. de Cuycksche of Bijsterveldsche tiend. In de generale massa, zooals Thomas van Barneveld deze gekocht heeft, was ook begrepen de Heerlijkheid Geldermalsen, bestaande uit:

1°. het collatierecht gelijk aan dat van Meteren;

2°. het gestoelte in de kerk, benevens de graftombe, onder voorbehoud, dat de heeren van Borsselen mochten blijven bijzetten;

3°. voorts het veer te Geldermalsen op Buurmalsen en het veer op Tricht, beiden leenroerig aan Zoelen; het vischrecht in de rivier de Linge bij Geldermalsen, leenroerig aan Buren, en nog 7 morgen 4 hond allodiaal land, op 't Rot te Geldermalsen gelegen.

Deze generale massa bedroeg in haar geheel 180 morgen, d. i. ongeveer 155 H.A., de morgen berekend à 6/7 H.A. (1 morgen = 6 hond; 1 H.A. = 7 hond.).

De feodale goederen werden eerst 9 Augustus 1794 op zijn naam overgeschreven, nadat de tweede helft van de koopsom betaald was. Voor den vorm vindt men in het leenregister de beleening op denzelfden datum voorafgaan van Balthazarina Johanna Pasques de Chavonnes en Jan Carel van den Upwich, zuster en zwager van den inmiddels overleden vorigen bezitter, als erfgenamen en leenvolgers. Het transport der allodiale goederen had op denzelfden dag plaats vóór schepenen van den hoogen gerichte van Deil door Balthazarina Johanna

Pasques de Chavonnes en Jan Carel van den Upwich, wonende te Amsterdam, en Petronella Arnoldina Pasques de Chavonnes, weduwe van wijlen Mr. Evert van der Poort, Ordinaris Raad in den Hove van Vlaanderen, wonende te Middelburg, beiden erfgenamen ab intestato van hun broeder 1).

De nieuwe bezitter, Thomas van Barneveld, was geboren te Amsterdam 12 Februari 1734 uit den 13 Mei 1725 te Amsterdam gesloten echt van Antony van Barneveld (Thomaszoon ex Maria van den Heynekamp), geboren te Amsterdam 25 Februari 1695, aldaar overleden 1 Juni 1775, met Anna Catharina Bouten, geboren te Amsterdam 25 Augustus 1699, aldaar overleden 26 Januari 1790. Hij (of zijn vader) had in den diamanthandel fortuin gemaakt en kwam als jonggezel van 60 jaren blijkbaar zijn ouden dag buiten doorbrengen. Toen hem evenwel, te Zalt-Bommel den heer de Roock moetende spreken, door diens dochter, 25 jaren jonger dan hij, werd opengedaan, heeft Amor hem blijkbaar getroffen. Hij huwde althans daarop te Meteren 14 Maart 1796 met Diederica Hendrica de Roock, geboren te Zalt-Bommel 4 Januari 1759, overleden te Utrecht 19 Februari 1845, dochter van Mr. Gerhard de Roock, Richter en Schout te Zalt-Bommel, en van Hester van Malsen. Uit dit huwelijk werden nog 1 dochter en 2 zoons geboren, over welke hieronder een en ander zal worden medegedeeld.

Nauwelijks in het bezit van zijn Heerlijkheid moest van Barneveld ten gevolge van art. 25 der Staatsregeling van 1798 zich troosten met een aanspraak op pecunieele vergoeding. Zijn bij het Wetgevend Lichaam overeenkomstig voornoemd artikel ingediend verzoekschrift werd echter niet voldoende gefundeerd geacht, waarop hij een meer uitvoerige memorie inzond. Wij vernemen echter niet, of onze Thomas schadevergoeding heeft ontvangen 2).

Na zijn overlijden te Meteren op 17 November 1819 volgde zijn oudste zoon Gerhardus Antoni van Barneveld, geboren te Meteren 22 April 1798, hem op als Heer van Meteren en Geldermalsen. De oudere zuster, Anna Catharina Emmerentia

1) Heerlijke Rechten en Tienden, No. 939 (Rijksarchief 's Hage, Wetg. Coll. 414).

2) Verg. de stukken over deze zaak aanwezig in het Rijksarchief te 's Gravenhage. (No. 939. Wetg. Coll. 414.)

van Barneveld, geboren te Meteren 11 Februari 1797, overleden te Geldermalsen op Ravestein 2 December 1881, is te Utrecht 17 Mei 1815 gehuwd met Edmond Willem van Dam van Isselt, geboren te Breda 20 Februari 1796 als zoon van Mr. Willem van Dam, Heer van Isselt, en Geertruida Elisabeth Nahuys, overleden op Ravestein 9 Februari 1860. Hij was het bekende Kamerlid ten tijde van Willem I en II, mede vermaard om het door hem uitgeruste corps „Jagers van Van Dam," bestaande voor een groot gedeelte uit inwoners van Geldermalsen en Meteren, dat in 1831 tegen de Belgen heeft dienst gedaan. Vroeger achtereenvolgens wonende op de Kasteelen te Eck en Wiel en Ophemert, kocht hij in 1828 het Huis Ravestein uit handen der van Brakell's. Hij liet het vernieuwen en ging er op wonen, terwijl zijn zwager de heerlijke rechten over Geldermalsen uitoefende 1).

De jongste zoon, Mr. Thomas van Barneveld, geboren te Zalt-Bommel 4 Maart 1800, bewoonde het buiten „de Oorsprong" te Utrecht, waar hij 20 December 1848 ongehuwd overleed.

De nieuwe Heer van Meteren, Gerhard van Barneveld, liet terstond (in 1820) het koetshuis bouwen, dat tegelijk met het Huis is afgebroken. Ook deed hij in 1837 de kerk restaureeren en van een nieuw dak voorzien, hetgeen ons „de eerste lei" vermeldt, die als door een toeval in ons bezit kwam, toen in 1887 de Meterensche toren door den bliksem getroffen werd en deze lei op den grond deed vallen.

Op reis maakte hij kennis met een Engelsche weduwe, Margaret Erskine Campbell, douairière Baron John Gordon, geboren te Cargie (in Schotland) 28 Januari 1794, overleden in Engeland 13 Januari 1867, dochter van Richard en Mary Carrie, met wie hij te Londen 25 October 1836 huwde. 's Winters te Londen wonende, vertoefde hij des zomers te Meteren. Na zijn kinderloos overlijden te Meteren op 19 Januari 1869 kwamen al zijne bezittingen aan zijn zuster voornoemd, aan wie reeds te voren bij acte van schenking, d.d. 18 Augustus 1867, de Heerlijkheid Meteren met ± 75 H.A. was overgedragen. Deze verkocht Meteren, ter grootte van 76 H.A. 8 A. 14 c.A., bij acte van

1) Anspach, a. w., blz. 34 en 35, laat ook Ravestein toebehooren aan Thomas van Barneveld, doch is hier geheel in de war. De van Barneveld's zijn nooit eigenaren van Ravestein geweest, waren slechts Heeren van Geldermalsen, hetgeen na de splitsing in 1772 door van Aerssen kon gebeuren.

29 December 1870 aan Adriaan François van Renesse, bierbrouwer te Gorinchen, overleden aldaar 20 April 1907, voor f 150.000, onder conditie dat het Kasteel en het koetshuis niet mochten afgebroken worden zoolang zij leefde. De heer van Renesse kapte de bosschen en lanen, waardoor hij een groot gedeelte (f 80.000) van de koopsom goedmaakte.

Hierop verkocht hij 12 Augustus 1883 de Heerlijkheid voor f 170.000 aan Jhr. Paulus Anne van Beresteyn, oud-directeur der O.-I. Mij. van Lijfrente, geboren te Vechel 21 Juni 1824, overleden te 's Gravenhage 18 Februari 1908, zoon van Jhr. Hugo en Jonkvrouwe Anna de Jong van Beek en Donk, te Batavia gehuwd 6 October 1858 met Eldina Aldegonde Gaymans, geboren te Arnhem 6 Februari 1835, dochter van Jan Joost Christiaan en Eldina Aldegonde Pielat van Bulderen. Deze liet het Huis geheel restaureeren en schilderen en bewoonde het, totdat het den 31 Mei 1892 publiek verkocht werd, verdeeld in 24 perceelen, daarna in massa. Een kooper voor het geheel deed zich niet op; althans een bod boven f 143.000, het bedrag, dat voor de perceelen te zamen was geboden, werd niet gedaan.

Hiermede was het doodvonnis, zooals wij tevoren zeiden, over het huis uitgesproken. De „plantagie" kwam in diverse handen, de lanen werden door sloten doorsneden, en aan het Huis bleven slechts enkele landerijen toegevoegd, te zamen 12.67.89 H. A. Dit perceel, waarbij ook de heerlijke rechten behoorden, werd voor bijna f 27000 gekocht in combinatie door de heeren Mr. M. Kolff, Burgemeester van Deil, J. W. van Gellicum, ieder voor een derde gedeelte, en G. en A. van Wijk samen voor een derde. Na het overlijden van de heeren van Wijk in 1905 kwamen het Huis en de Heerlijkheid in het bezit van beide eerstgenoemde heeren, die thans nog deze bezitting in eigendom hebben.

Van ultimo Augustus tot medio December 1893 werd het Huis bewoond door den heer M. J. Chevallier, thans Burgemeester van Valburg. Het plan bestond destijds om het Huis aan te koopen voor de christelijke verpleging van bedelaars en landloopers. De koop ging evenwel niet door, daar het benoodigde geld door de Commissie niet bijeengebracht kon worden. De heer Chevallier, die aangewezen was als directeur, vertrok derhalve, waarop het heeft leeg gestaan tot begin October 1895.

Nadien werd het bewoond door den heer J. Ph. Michaël,

die er een christelijke inrichting voor zenuwlijders van maakte. De rentmeesterswoning werd gebruikt voor patienten 3de klasse en kreeg den naam „Genezareth".

Na het overlijden van de echtgenoote van den heer Michaël (14 September 1902) kwijnde de zaak en werd in den loop van November 1903 opgeheven. Het Huis stond nu ledig, de bijgebouwen werden successievelijk afgebroken, totdat eindelijk in Januari 1907 ook het Huis en het koetshuis werden gesloopt, waarmede een einde werd gemaakt aan de „schoone goederen te Meteren", zooals de heer van Aerssen ze terecht heeft genoemd, toen hij ze in 1784 verkocht.

De bovenste afbeelding vertoont de voorzijde van het Huis. De onderste, gemaakt 4 Januari 1907, op den dag voordat de slooping begon, geeft weer hoe het aan de achterzijde er uitzag.

FRAGMENT-GENEALOGIE DER CUYCK'S VAN METEREN IN DE TWEEDE HELFT DER 16de EN DE 17de EEUW.

Voor een geslachtstafel der dynasten van Cuyck en Grave verwijzen wij naar het boek van Dr. Jan J. F. Wap: „Geschiedenis van het land en der heeren van Cuyck, 1858." Deze schrijver eindigt evenwel zijn geschiedenis met het begin der 15de eeuw. Naar de latere leden van het geslacht van Cuyck van Meteren zal men er dus tevergeefs zoeken, zoodat wij meenen de fragment-genealogie, die kon worden samengesteld na raadpleging van bronnen — voornamelijk de Geloftensignaten van Deil 1) — als bijlage aan dit opstel te moeten toevoegen. Het was niet mogelijk alle leden van het geslacht van Cuyck hier te behandelen. Vooreerst zou daarvoor een zeer omvangrijke studie noodig zijn, daar men in de 16de en 17de eeuw overal Cuycken aantreft (voornamelijk in en om Utrecht); en in de tweede plaats was een dergelijk werk te ver verwijderd van ons doel — het beschrijven van het Huis te Meteren en zijn bezitters — om daarvoor zooveel arbeid te verrichten. Wij bepalen ons dus tot het mededeelen der van Cuyck's, voorzoover zij te Meteren hebben gewoond of zich van Meteren schreven.

---

1) De Dingsignaten van Deil zullen ook wel licht geven over een en ander; wij hebben echter geen gelegenheid en tijd gehad om ook deze door te zien.

Behalve dit geslacht treft men in de bronnen herhaaldelijk „van Meteren's" aan. Het is evenwel zeer waarschijnlijk, dat zij met de Cuycks niets te maken hebben en eenvoudig naar de plaats van herkomst zijn genoemd. Met de Cuycks van Meteren, die ik niet in het familieverband kon rangschikken, worden ook deze van Meteren's medegedeeld.

Het is ons niet mogen gelukken omtrent de oudere generaties de bewijzen te kunnen bijbrengen. Wij konden de opgaven in van Meurs' „Ridderschap van Nijmegen" en bij van Spaen niet controleeren, omdat zij geen bronnen opgeven, en nemen die over, voorzoover wij niet konden aantoonen dat zij onjuist waren.

Bij het citeeren der Gel(often) Sign(aten) van Deil (waaraan de jaren 1606—1608 en 1614—1620, ontbreken) hebben wij de deelen genummerd, nl. I (1578—1588), II (1589—1605), III (1609—1613), IV (1621—1628), V (1629—1645), VI (1646—1658), VII (1659—1664), VIII (1665—1673).

Aan de hier gegeven geregelde Stamlijst der Cuycks van Meteren gaat bij van Spaen 1) een opsomming vooraf van leden van dit geslacht, zonder dat ook maar in het minst is na te gaan of zijne opgaven juist zijn. Zijne genealogie is te minder betrouwbaar, omdat hij bij de latere geslachten danig in de war blijkt te zijn.

Volgens van Spaen zou de op blz. 346 genoemde Johan van Cuyck gehuwd geweest zijn met eene van Egmont, uit welk huwelijk, behalve een zoon, drie dochters, nl. Ermgard, gehuwd geweest met Gijsbert van Haeften, Mechteld, non te Koningsveld (1528), en Mente, echtgenoote van Johan Vonck van Lienden, weduwe in 1527, geboren waren. Behalve deze personen vermeldt van Spaen nog Goossen van Cuyck, gehuwd met Lysbeth van Doyenburg, en Wennemar van Cuyck, Schepen van Deil in 1498.

Uit het huwelijk van den onbekenden zoon van Johan zouden dan zijn gesproten Johan van Cuyck, hieronder vermeld onder I, Wennemar van Cuyck, Schepen van Tuil 1519—1540, gehuwd met eene de Rovere van Tuyl, en Walburg, echtgenoote van Otto van Haeften, weduwe in 1556.

---

1) Deze genealogie is aanwezig bij den Hoogen Raad van Adel.

I. Johan van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren, Schepen van Deil 1521—1522, Schepen van Tuil 1553, wordt in 1539 aangesteld door het Kwartier van Nymegen om opzicht over de dijken te hebben, voornamelijk te Hemert, komt op de riddercedel van 1555 voor 1), doch is niet verschenen 2). In 1565 is hij overleden. (Misschien is hij een zoon van Wennemar van Cuyck van Meteren, die in 1555 op de riddercedel als dood wordt opgegeven.)

Hij had denkelijk, behalve den door van Meurs opgegeven zoon, nog meerdere kinderen, nl.:

1. Jaspar, volgt II.
2. [Willem], volgt II*a*.
3. [Melchior], volgt II*b*.
4. [Aert], volgt II*c*.
5. [Johanna] van Cuyck van Meteren, overleden omstreeks, althans vóór 1580, want in genoemd jaar, 20 Juni, verkoopt (haar zuster?) Metta van Cuyck van Meteren 7 hont land genaamd „Wemmer van Cuycks hof" te Meteren, gelegen naast het land van Willem van Cuyck van Meteren, als ook al wat zij van Johanna van Cuyck van Meteren had geërfd 3).
6. [Metta] van Cuyck van Meteren, leeft 1580 3).

II. Jaspar van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren, Schepen van Deil 1559, komt voor op de riddercedels van Nymegen van 1565 tot 1586 4). Hij was gehuwd met Barbara van Naeltwijck, dochter van Johan en Geertruid van Haeften, en had stellig 3 kinderen:

1. Willem, volgt III.
2. Cornelis, volgt III*a*.
3. Maria van Cuyck van Meteren, was gehuwd met Henrick Lauwenburgh, Doctor in de Rechten te Aken. Met procuratie van haren man transporteert zij 29 Juli 1625 aan haar neef Johan haar rente van f 18 's jaars ter hoofdsomme van f 300, die zij staande heeft op de goederen te Naaldwijk 5).

II*a*. Willem van Cuyck van Meteren, overleden Augustus

---

1) Van Meurs, blz. 136.

2) Ridderboek 1555 (Rijksarchief te Arnhem).

3) Gel. Sign. Deil I, fol. 38.

4) Van Meurs, blz. 136. De geloftensignaten van Deil, die van 1578 nog aanwezig zijn, vermelden hem niet als schepen.

5) Gel. Sign. Deil IV, fol. 119.

1601 1), was gehuwd met Henrica van Asperen van Vuren, te voren geestelijke dochter te Oudwijk, dochter van Herbert en Josina Pylyser, kinderloos overleden.

II*b*. Melchior van Cuyck van Meteren, Schepen van Tuil 1551, komt voor op de riddercedels van Bommelerwaard 1565 en 1570, was gehuwd met Anna ...., uit welk huwelijk vermoedelijk gesproten is:

1. Johan, volgt III*b*.

II*c*. Aert van Cuyck van Meteren, Schepen van Deil 1580 2), op de riddercedels van Bommelerwaard 1565—1578, leeft nog 20 December 1584 3), was gehuwd, volgens van Spaen, eerst met . . . van den Oever, daarna met . . . . van Mekeren van Meynerswiick en daarna met Margaretha van Reynoy, die 1 April 1585 nog leeft. Zij geven elkander lijftocht 17 Januari 1583 4). Hij had, behalve een natuurlijke dochter Jenneken, die door Margaretha van Reynoy met een legaat werd bedacht 5), volgens van Spaen een dochter Walravina, die gehuwd was met Hans Henckel, een „sweerdfegerssoon te Solingen".

III. Willem van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren, Schepen van Deil 6), verschijnt op de landdagen 1578—1598 en 1609—1620. Hij sterft 2 October 1624 7). Uit zijn huwelijk met Anna Suermond liet hij geene kinderen na, zoodat de Heerlijkheid overging op zijn neef Johan, overeenkomstig zijn testamentaire beschikking van den 9 Augustus 1624 8), waarbij dezen evenwel de verplichting werd opgelegd om aan zijn tante Maria, Willems zuster, 3 gouden ringen uit den boedel uit te keeren en f 800 in geld, aan zijn beide zusters Barbara en Geertruit ieder 1 gouden ring en f 400 en aan zijn broeder Roelof ook f 400.

III*a*. Cornelis van Cuyck van Meteren, op de riddercedels van Nymegen 1578—1592, wordt ook vermeld in een acte d.d. 6 Januari 1582 9) en was gehuwd, volgens van Spaen met „eene gemeene persoon", volgens van Meurs met eene

1) Blijkens een aanteekening uit de thans verstrooide verzameling-Royaards van den Ham.

2) Als zoodanig komt hij in 1579 voor in de Gel. Sign. Deil.

3) Gel. Sign. Deil I, fol. 126vo.

4) Gel. Sign. Deil I, fol. 84vo. Zie ook fol. 91.

5) t. a. p. 1 April 1585, fol. 130vo.

6) Van 1596 af treffen wij hem als zoodanig aan.

7) Gel. Sign. Deil IV, fol. 80vo. 8) Gel. Sign. Deil IV, fol. 103vo.

9) Gel. Sign. Deil I, fol. 78.

van Haeften, uit welk huwelijk ten minste 4 kinderen zijn gesproten:

1. Johan, volgt IV.

2. Barbara, vermeld met haar zuster en broeder in 't testament van haren oom Willem.

3. Geertruit.

4. Roelof.

III*b*. Johan van Cuyck van Meteren, Schepen van Tuil 1), komt op de riddercedels van 1614 tot 1620 voor; hij is overleden in 1621, denkelijk omstreeks Maart, omdat hij 3 Maart 1621 zijn testament maakt, „cranck nae den lichame, doch gaende ende staende." Op de riddercedel van 1621 staat achter zijn naam „obiit", terwijl zijn zoon Melchior Mei 1621 in zijn plaats is verschenen. Blijkens een acte van 24 Februari 1618 verkoopt hij $^1/_3$ van 16 hont land op den Voetakker te Meteren, waarvan de andere $^2/_3$ onverdeeld toebehoorden aan de gebroeders Aert en Dirk de Raeth. Of hij van hen familie was, is mij niet bekend. Van Meurs vereenzelvigt dezen Johan, die geen Heer van Meteren was, met den Kapitein Johan van Cuyck, Heer van Meteren, die wegens zijn militairen dienst niet op de vergadering te Nymegen mocht en kon verschijnen.

Hij was gehuwd met Dirsken. Zooals reeds is vermeld, verhypothekeert zij 6 Augustus 1626 voor f 1200 tegen 7 $^0/_0$, over 2 jaren af te lossen, haar „huys ende hoff tot Meteren, daer sy comparante tegenwoordigh is woonende." Uit een andere acte 2) blijkt, dat dit geld moest dienen om haar zoon uit de gevangenschap te lossen.

Uit dit huwelijk stammen minstens 6 kinderen, allen in het testament van hun vader genoemd:

1. Melchior, volgt IV*a*.

2. Anneke, gehuwd met Maes Janszoon. Beiden komen voor in de acte van 6 Augustus 1626.

3. Henrick, volgt IV*b*.

4. Adriaan. Blijkens zijn lossing uit de gevangenschap was hij denkelijk in militairen dienst.

5. Johanna (Jenneken), was gehuwd met Jonker Maximiliaan van den Houte gezegd du Bois. Als weduwe belooft zij 2 October 1630, zich voor haar kinderen sterk makende, een thyns uit het huis, waarin haar vader woonde.

---

1) Van Meurs, blz. 280. 2) Gel. Sign. Deil IV, fol. 228vo.

6. Johan, leeft nog in 1630.

IV. Johan van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren, als opvolger van zijn oom, was Kapitein der Infanterie (1605—1629). Van Meurs 1) laat hem ten onrechte op de riddercedels voorkomen en verwisselt hem met (zijn neef?) Johan voornoemd III*b*. Hij testeert 6 Mei 1641 2) en is blijkens de opening van zijn besloten testament kort daarna overleden. Uit zijn huwelijk met Maria van Swieten (dochter van Adriaan en Josina van Naeltwijck) zijn ons met zekerheid 6 kinderen bekend, terwijl denkelijk ook Elisabeth tot dit gezin behoorde:

1. [Elisabeth], huwt als „jongedochter van Zalt-Bommel" 28 Augustus 1632 aldaar met Johan Livius, jongman van Leiden.

2. Balthazar, volgt V.

3. Adriaan „ V*a*.

4. Josina Elisabeth, met hare 3 zusters vermeld in een acte van 5 December 1661 3), waarbij zij hunne rechten op Meteren afstaan aan hun broeder Adriaan. Zij was gehuwd met Baron von Zaelisin, in Polen woonachtig.

5. Anna Margaretha.

6. Cornelia.

7. Catharina, denkelijk dezelfde, die blijkens een notarieele acte d.d. 13 April 1663 te Utrecht haren neef, Jonker Johan van Cuyck van Kerkwijk, tot een rechtshandeling machtigt.

IV*a*. Melchior van Cuyck van Meteren, wordt door den ambtman van Tielerwaard voorgesteld om te worden beschreven 10 Juni 1612, verschijnt 1615—1622, geadmitteerd, daar hij den militairen dienst verlaten had en zich in het ambt van Tielerwaard ophield, 19 September 1633. Hij verschijnt weer 1633—1649 4). Hij volgde zijn vader op in het leen: „het Hontsgemet" te Meteren 5). In 1651 is hij overleden. Zijn echtgenoote Anna Adriaens verschijnt nog als weduwe in verschillende acten 6). September 1660 regelt zij hare finantiën en maakt

---

1) t. a. p., blz. 170.

2) Gel. Sign. Deil V, fol. 300 en 366vo.

3) Gel. Sign. Deil VII, fol. 87vo.

4) Een en ander is ontleend aan van Meurs, blz. 185. Ik vermoed, dat hier vader en zoon ook zijn samengesmolten tot één persoon. De admissie in 1633 zal wel op den jongen Melchior betrekking hebben, want zijn vader was toen wel een 60 jaren oud.

5) Leenregister, fol. 243.

6) Gel. Sign. Deil VII, 42vo, 48vo, 50vo, 51.

haar testament 1), als executeurs aanstellende haar schoonzoon Dirk Oly en Adriaan Jans. Wegens haar hoogen ouderdom verzoekt zij tevens niet meer met processen te wórden lastig gevallen. Voor het laatst ontmoeten wij haar in een acte van 3 Juni 1663 2). 6 Mei 1668 was zij overleden 3). Met zekerheid zijn 3 kinderen van hen bekend. Hoogstwaarschijnlijk is Melchior, „de jonghste", ook een zoon uit dit huwelijk.

1. Gosewijn, volgt V*b*.

2. Anna, was gehuwd met Jonker Wilhelm van Haeften. Als zijne weduwe verschijnt zij met Jonker Arnt van Haeften, gekozen momber over hare kinderen, den 14 Juni 1652 om land te verkoopen 4). Zij is later hertrouwd met Cornelis Gerardts, met wien zij, vergezeld van Gosewijn, als voogd van hare kinderen Arnold en Johan van Haeften, 6 December 1667 land aan den heer van Ophemert verkoopt 5).

3. Hildegonde, gehuwd met Dirk Jansen Oly. Hij verschijnt het laatst in een acte van 6 Mei 1668 6). Zijn zoon Johan wordt als „erve synes ohems Gosen van Cuyck" beleend met het „Hontsgemet" 15 Augustus 1670.

4. [Melchior], in een acte van 8 April 1641 7) vermeld als „Joncker Melchior van Cuyck van Meteren den jonghste".

IV*b*. Henrick van Cuyck van Meteren was reeds overleden 2 October 1630, omdat een acte van dien datum spreekt van „de kynderen van wylen Joncker Henrick van Meteren" 8). Zijn broeder Johan transporteert hem 8 November 1622 alle goederen, die hij van zijn vader heeft geërfd, onder Deil gelegen, staat hem borg voor een opbrengst van f 18 's jaars, en maakt er een beding van wederinkoop bij tegen een kapitaal van f 250 9). Hij was gehuwd met eene dochter van Jan Gerard Lodewijks van den Brugghe, die als grootvader van Adriana in een acte van 22 December 1647 vermeld wordt 10).

Uit dit huwelijk:

1. Maximiliaan. Hij komt in verschillende acten voor.

---

1) Gel. Sign. Deil VII, fol. 267, vermeldt ook een testament, waarbij haar erfenis in 7 gedeelten toekomen zal aan Adriaan Jansz Cock, Dirk, Henrick Thonisken en Geurtgen Jans Olie, en Geertgen en Jenneken van Beesdt.

2) Gel. Sign. Deil VII, fol. 151. 3) Gel. Sign. Deil VIII, fol. 205.

4) Gel. Sign. Deil VIII, fol. 42vo. 5) Gel. Sign. Deil VIII, fol. 183.

6) Gel. Sign. Deil VIII, fol. 205.

7) Gel. Sign. Deil V, fol. 344.

8) Gel. Sign. Deil V, fol. 35. 9) Gel. Sign. Deil IV, fol. 34.

10) Gel. Sign. Deil VI, fol. 36.

Het schijnt hem niet voor den wind te zijn gegaan, want hij heeft 27 April 1652 ten behoeve van Gijsbert Maes, koopman te Rotterdam, en Laurens van Neck nomine uxoris „overgegeven coop ende verwin van alle syne goederen", krachtens sententie van het gericht te Deil van 5 September 1651 1). Later woonde hij te Rossum en werd 17 Februari 1676 in de Ridderschap geadmitteerd. Hij komt in 1681 nog op de riddercedul voor en schijnt in de negentiger jaren overleden 2).

2. Johan. Hij is denkelijk omstreeks 1650 overleden, omdat zijn broeder Maximiliaan en zijn zuster Adriana bij acte van 9 April 1650 het $^1/_4$ van het versterf, dat hem van zijn tante Johanna van den Brugghe was aangekomen, overdragen aan Quiryn de Cock 3).

3. Adriana, was gehuwd met Henrick Willemszoon van Dijk. Zij woonden waarschijnlijk te Utrecht, omdat zij voor Burgemeester en Schepenen van Utrecht op 16 Juni 1647 procuratie geven aan Gillis de Cock, om het versterf van hun grootvader over te dragen 4).

4. Gerard, was soldaat onder de Compagnie van Kapitein Maisonneurs. Bij acte van 9 Januari 1647 doet hij, geassisteerd door zijn oom Jonker Melchior van Cuyck van Meteren, afstand van zijn $^1/_4$ in het versterf van zijn tante Johanna van den Brugghe 5). Hij is denkelijk spoedig daarop overleden, omdat hij in 1650 niet medeërft van zijn broeder Johan.

5. [Peter] 6), verschijnt in een acte van 28 Februari 1640 7) om land te Zalt-Bommel te waren en geeft 12 Juli 1641 8) zijn oom Jacob van Heusden aldaar procuratie om van zijnentwege aan zijn oom Jonker Johan van Cuyck van Meteren in pandschap en beleening uit te doen een bongard en zaailand te Deil.

V. Balthazar van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren en Tuil, erfde de Heerlijkheid Meteren van zijn vader. Hoe hij aan Tuil kwam, is mij onbekend 9), aangezien het

1) Gel. Sign. Deil VI, fol. 151.

2) Van Meurs, blz. 323. 3) Gel. Sign. Deil VI, fol. 98vo.

4) Gel. Sign. Deil VI, fol. 36. 5) Gel. Sign. Deil VI, fol. 19vo.

6) Hij kan ook een zoon van Melchior of Roelof zijn.

7) Gel. Sign. Deil V, fol. 264.

8) Register van Procuratiën Arnhem (Gemeente-archief).

9) Volgens van Meurs, blz. 280, verschijnt hij in 1637 als Heer van Tuil. In het testament van 1641 wordt hij ook met die qualiteit genoemd.

Leenregister hem als zóódanig niet kent. Voor zijn admissie in de Ridderschap en verschijning op den landdag (1633—1637) heeft hij goederen moeten bezitten, voor welk doel hij denkelijk deze in Tuil heeft aangekocht. Later (28 November 1637) ging hij in Franschen dienst. Hij leefde nog in 1653 en zal vermoedelijk omstreeks 1660 zijn overleden. Hij was gehuwd en had twee zoons:

1. Johan, die in het testament van zijn grootvader werd aangewezen als opvolger in de Heerlijkheid Meteren. Hij is waarschijnlijk dezelfde persoon als Johan van Cuyck van Meteren, wiens toelating in de Ridderschap 20 November 1634 werd geweigerd, omdat hij wachtmeester in de Tielerwaard was. Niettegenstaande zijn herhaald verzoek bleef het Kwartier 15 November 1638 bij zijn besluit volharden 1).

Hij verkoopt in 1655 Meteren aan zijn broeder Adriaan, en is vermoedelijk in Belgie, waar hij zich ophield, vóór 1660 overleden, omdat de erfenis van zijn broeder Adriaan aan den broeder en de zusters van zijn vader ten deel valt.

2. Adriaan, Heer van Meteren van 1655 tot aan zijn dood omstreeks 1660. Zijn goederen erven op zijn oom Adriaan en diens zusters.

V*a*. Adriaan van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren, Kerkwijk en Drakenburg, Kolonel der Infanterie, erft van zijn neef Adriaan Meteren en koopt de rechten, die zijn zusters er op deden gelden, af bij contract van 5 December 1661 2). Zij maken 27 Februari 1670 hun testament vóór Notaris van Osch te Gorinchem 3). Voor zijn levensbeschrijving en die van zijne kinderen verwijzen wij naar hetgeen hiervoor is medegedeeld. Uit zijn huwelijk, 29 December 1630 te Rijswijk gesloten met Emerentia van Aerssen, werden 7 kinderen geboren:

1. Johan, I. U. D., Heer van Kerkwijk en Drakenburg, geboren te 's Gravenhage 11 Juli 1632, Schepen van Deil (en Zuylichem?), sterft ongehuwd (vóór 31 Mei) 1668.

2. Maria, geboren te 's Gravenhage 19 Januari 1634, sterft jong.

3. Jacob, volgt VI.

4. Maria, geboren te 's Gravenhage 18 November 1636, sterft ongehuwd 1663.

1) Van Meurs a. w., blz. 11.
2) Gel. Sign. Deil VII, fol. 87vo. 3) Gel. Sign. Deil VIII, fol. 313.

5. Emerentia, geboren te 's Gravenhage 22 Juli 1639, sterft aldaar 13 Maart 1645.

6. Adriaan Cornelis, geboren te 's Gravenhage 1 October 1642, Kapitein der gardes, sneuvelt in 1676 bij het beleg van Maastricht.

7. Joris, geboren te 's Gravenhage 20 Augustus 1648, Luitenant, sterft ongehuwd in 1674.

V*b*. Gosewijn van Cuyck van Meteren, Schepen van Deil, in welke qualiteit hij voor het laatst 28 Mei 1670 fungeert 1). Hij werd tot de Ridderschap geadmitteerd 26 Juni 1651 en verscheen meermalen op de land- en kwartiersdagen. Als ouderling van Meteren was hij tegenwoordig op de synode te Arnhem van 10 tot 13 Augustus 1653 2). Hij volgde zijn vader op in het leen „het Hontsgemet", waarmede hij 8 Mei 1652 werd beleend 3). Kinderloos (ongehuwd?) is hij overleden in den zomer van 1670, want 15 Augustus 1670 wordt zijn neef Johan Oly als erfgenaam van zijn oom met het Hontsgemet beleend.

VI. Jacob van Cuyck van Meteren, Heer van Meteren en Drakenburg, erfde Meteren van zijn vader. Hij was Luitenant-Kolonel der Infanterie en commandant van Bergen-op-Zoom. Zijn huwelijk met Arnoldina van Beaumont bleef kinderloos, zoodat in 1694 met hem het geslacht van Cuyck van Meteren, voor zoover ons bekend is, uitgestorven is.

Enkele aanteekeningen over personen, die wij niet in het familieverband konden plaatsen en die denkelijk tot een ander geslacht behoorden, geven wij hier, opdat wellicht anderen er hun nut mede kunnen doen.

Geloftensignaten Deil:

1598, 21 September, fol. 85vo. Jan van Meteren koopt land aldaar.

1608, 12 April, fol. 216vo, Jan van Cuyck als man en momber van Mariken Huygh Hendriksdochter verkoopt de helft van een huis te Deil in magescheid haar toebedeeld.

1613, 2 Februari, fol. 145, Catelijn, dochter van Frans van Hullenberch, weduwe Jan van Meteren den jonge, had een zoon gehad, die toen reeds was overleden. Zij protesteert

1) Gel. Sign. Deil VIII, fol. 140vo. 2) Anspach a. w., blz. 22.

3) Leenregister, fol. 243.

tegen de invasie door haar zwager Johan van Meteren in een hof, die haar door overlijden van haar zoon toekwam.

1614, 24 Juni, fol. 217, Jan van Cuyck Cornelisz. gelooft Henrick Hermans van Wynterswyck een thyns te Deil.

1638, 31 Mei, fol. 228, Jan Cornelisz. van Cuyck, burger te Culemborg, geeft voor zich zelven en zijn oudsten zoon Jan aan de kerk te Deil een thyns uit zijn goederen aldaar.

1638, 7 Juni, fol. 236vo, Dezelfden en Cornelis, een jongere zoon, verkoopen land te Deil.

1642, 22 December, fol. 340vo, Dezelfde compareert.

1643, 8 December, fol. 361vo, Willem Jansz. van Meteren en Hubert Jans van Meteren, gebroeders, verbinden hun land aan den Calenberg te Geldermalsen.

1646, 6 Juni, fol. 11vo, Lijsbeth Reyers waart land te Meteren ten behoeve van Joffr. Johanna van Cuyck van Meteren.

1649, 16 Augustus, fol. 83, Cornelis Jansz. van Cuyck, j. m. te Culemborg, zich mede sterk makende voor zijn broeder Jan te Madrid, gelooft thyns.

1655, 6 Februari, fol. 235vo, Jan Jans van Cuyck te Madrid, universeel ergenaam van Jan Cornelis van Cuyck verkoopt land.

Geloftensignaat Zuylichem 1646—56:

1647, 10 Mei, fol. 48, Jan Ariens van Cuyck. nabuer te Delwynen, koopt land.

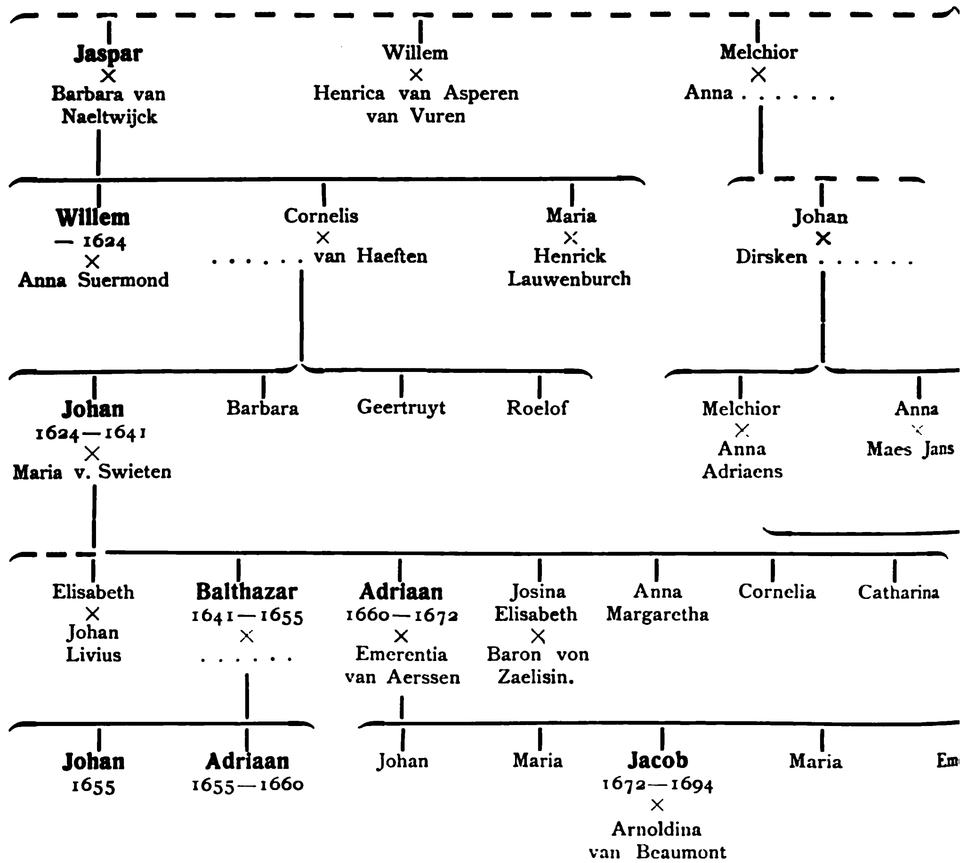
1649, 19 Januari, fol. 92vo, Dezelfde leent geld.

1651, 14 Maart, fol. 156, Dezelfde koopt land.

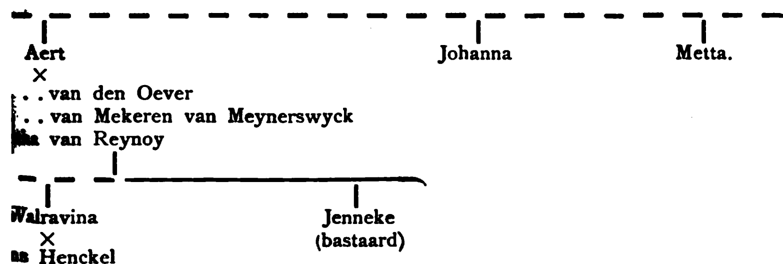
1654, 7 Maart, fol. 245vo, Jan Gysbert van Meteren transporteert zijn land te Zuylichem.

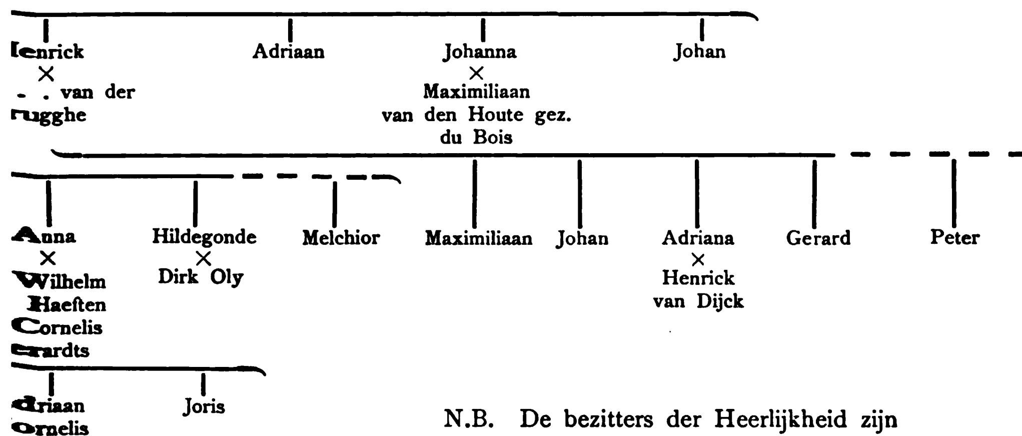
Ten slotte vermelden wij nog, dat het Leenregister, fol. 248, rakende het goed Westerholt te Geldermalsen, aan de Linge gelegen, een aantal leden der familie van Meteren opsomt. Daar het Leenregister door de Vereeniging Gelre wordt gepubliceerd, is het onnoodig deze personen hier te vermelden.

Johan

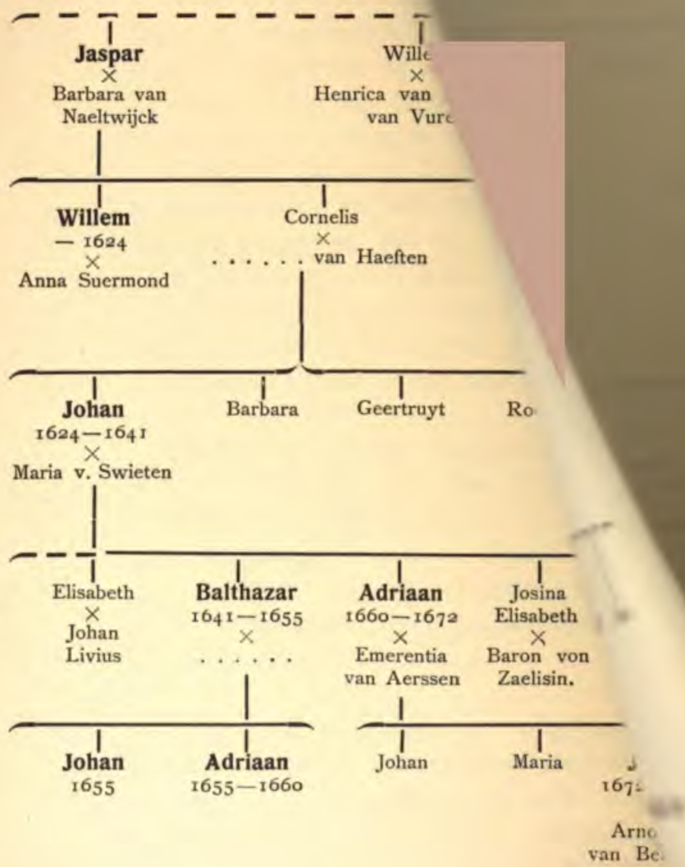

Jaspar
Barbara van Naeltwijck
Willem
Henrica van Asperen van Vuren
Melchior
Anna . . . . . .
Willem
— 1624
Anna Suermond
Cornelis
. . . . . . van Haeften
Maria
Henrick Lauwenburch
Johan
Dirsken . . . . . .
Johan
1624—1641
Maria v. Swieten
Barbara
Geertruyt
Roelof
Melchior
Anna Adriaens
Anna
Maes Jans
Elisabeth
Johan Livius
Balthazar
1641—1655
. . . . . .
Adriaan
1660—1672
Emerentia van Aerssen
Josina Elisabeth
Baron von Zaelisin.
Anna Margaretha
Cornelia
Catharina
Johan
1655
Adriaan
1655—1660
Johan
Maria
Jacob
1672—1694
Arnoldina van Beaumont
Maria
Em

van Meteren.

N.B. De bezitters der Heerlijkheid zijn vet gedrukt.

Jaspar
×
Barbara van
Naeltwijck
Wille
×
Henrica van
van Vure
Willem
— 1624
×
Anna Suermond
Cornelis
×
. . . . . . van Haeften
Johan
1624—1641
×
Maria v. Swieten
Barbara
Geertruyt
Ro
Elisabeth
×
Johan
Livius
Balthazar
1641—1655
×
. . . . . .
Adriaan
1660—1672
×
Emerentia
van Aerssen
Josina
Elisabeth
×
Baron von
Zaelisin.
Johan
1655
Adriaan
1655—1660
Johan
Maria
Arno
van Be

Het benedendeel van den st. Walburgstoren.

DE TOREN DER St. WALBURGSKERK TE ZUTPHEN.

DOOR

J. GIMBERG.

Deze toren, die in de kerk staat en welks benedendeel daarmee een geheel vormt, heeft een 12 M. (buitenwerks) breed en ongeveer 42 M. hoog vierkant steenen onderstuk, waarop zich een kleiner houten achtkant bovenstuk bevindt, dat een nog kleiner houten achtkant draagt 1). In dat achtkant, welks bovenste helft als lantaren is behandeld, bevindt zich het kamertje van den torenwachter.

Waar de drie gedeelten van den toren op elkaar sluiten, is een omloop.

De beide achtkanten zijn op hunne bovenvlakken en over hunne hoeken met koper bekleed en voor het overige met leien belegd.

Het steenwerk van den toren zoowel als van zijn traptorentje aan den noordwesthoek schijnt geheel van tufsteen gemetseld,

---

1) Eenige der hier volgende mededeelingen over den st. Walburgstoren werden door mij reeds geplaatst in de N. R. C. van 31 Maart 1905, 1ste blad A.

De breedte- en lengtemaat van het steenen onderstuk zijn ontleend aan R. P. J. Tutein Nolthenius, Oud-Zutphen, blz. 8. Volgens Witkamp, Aardr. Woordenb. van Nederl., i. v. Zutphen, had de toren vóór den brand van 29 Maart 1600 eene hoogte van 107 M. en daarna, dus thans, eene hoogte van 77 M. Waar Witkamp deze maten gevonden heeft, weet ik niet.

Blijkens eene aanteekening in het archief der st. Walburgskerk werd de toren na den herbouw in 1482—1484 op 207 voet gemeten, terwijl volgens Van Slichtenhorst, eerste boek, blz. 65, die hoogte, van den grond gemeten, 300 voet en zeven vademen was.

doch dit is in werkelijkheid niet zoo; want de tufsteen dient slechts als bekleeding voor de baksteen er onder 1).

Door horizontale banden van bergsteen is het steenen onderstuk in zes niet even hooge vakken verdeeld, waarvan de onderste drie de oudste zijn. De hoofdingang tot de kerk, welke zich aan de frontzijde van den toren bevindt, loopt een eindje trechtervormig toe. Het profiel der dagzijde van dien ingang vertoont in doorsnede drie opeenvolgende kwadraten; in elk der beide inspringende hoeken bevindt zich een kolonet met gordelknoopen. De beide posten en de bovendorpel van dien ingang, welke van bergsteen zijn, werden er in de 17de of 18de eeuw ingezet.

In het vak boven den ingang zijn drie smalle, naast elkaar geplaatste Gotische spitsboogvensters, welke op gelijke hoogte beginnen en waarvan het middelste hooger is dan die aan weerszijden. In de kerk bevindt zich achter deze vensters een triforium.

Het derde vak heeft in het midden eene smalle, vertikale gleuf, dienende tot het doorlaten van licht in de ruimte tusschen het gewelf van den toren en diens eerste zoldering, waarop zich de klokkestoel bevindt 2).

De hier besproken drie eerste vakken zijn alle vlak bewerkt en zonder eenige versiering. Zij behooren tot het oudste gedeelte van den toren en werden in denzelfden tijd als het middenschip der kerk gebouwd, dat uit de 13de eeuw dagteekent 3).

In de drie bovenste vakken zijn aan elke zijde van het vierkant drie even hooge blindvensters met traceeringen. In de linkerhelft dezer vensters, welke open is, bevinden zich houten galmborden. Vlak boven den vierden cordonband ontwikkelen zich uit het metselwerk aan elke zijde van het vierkant twee pilaren, welke tot steunpunten dienen van even zoovele posten der houten balustrade langs het eerste achtkant. Ook de balustrade langs het bovenste achtkant is van hout. Tusschen de posten van de lantaren, welke den koepel dragen, is een ijzeren hek geplaatst.

---

1) Volgens Nolthenius t. a. p., blz. 4, zouden de torenvlakken, die niet in zicht komen, ook niet met tufsteen bekleed zijn. Dit is echter wel het geval.

2) De opschriften der klokken heb ik medegedeeld in de Bijdragen en Mededeelingen van Gelre, deel II, blz. 272 en verv.

3) Het bewijs daarvoor heb ik in mijn Bouw der st. Walburgskerk te Zutphen, blz. 3, geleverd.

De conterforts op de hoeken van den toren zijn van omstreeks het midden der 15de eeuw en in Gotischen stijl opgetrokken, waarschijnlijk in denzelfden tijd, toen ook de drie bovenste vakken werden gebouwd. In elk geval zijn zij na den bouw van den toren gezet. Dit blijkt uit het niet doorloopen hunner voegen in het metselwerk van den toren en uit het feit, dat zij rijk zijn bewerkt, terwijl de onderste drie vakken, naar we reeds opmerkten, zonder eenige versiering zijn. De conterforts loopen tot en met het vierde vak; die aan de voorzijde van den toren beginnen van den grond af, die aan de achterzijde boven het gewelf.

In de 19de eeuw zijn de conterforts op smakelooze wijze tot vlak onder den eersten omloop verlengd.

De conterfort aan den zuidwesthoek heeft aan hare noordzijde boven de eerste versnijding nog eene console met een daar boven geplaatst baldakijn, beiden uit bergsteen gehouwen.

Onder de console bevindt zich beeldhouwwerk, dat, hoewel erg verweerd, nog duidelijk de figuur van een leeuw te zien geeft.

Eene dergelijke console en baldakijn bevinden zich aan de voorzijde der conterfort, terwijl daaronder eveneens beeldhouwwerk aanwezig is.

Wat dit laatste moet voorstellen, is niet meer na te gaan. De conterfort aan den noordwesthoek is nog slechts gedeeltelijk te zien; want daartegen is het traptorentje gebouwd.

Uit het zooeven genoemde beeldhouwwerk is af te leiden, dat oorspronkelijk tegen deze beide conterforts de beelden der vier evangelisten gestaan hebben 1).

Ter hoogte van den derden cordonband bevindt zich tegen de conterfort aan den zuidwesthoek nog eene uit steen gehouwen dierfiguur, zittend op eene console met den vorm van een sater, terwijl tegen de conterfort aan den noordwesthoek ter hoogte van den eersten cordonband nog eene vrij ruw gehouwen voorstelling van Jonas in den walvisch geplaatst is.

Het traptorentje is in zijn aanleg vierkant, doch gaat daarna in een achtkant over, dat door twee lijsten in drieën is verdeeld.

Onder de gootlijst en den bovensten band zijn in nisjes geplaatste beeldjes aangebracht, terwijl zich aan elke der drie zijden van het vierkant een Gotisch blindvenster bevindt met een kruisbloem daarboven.

---

1) De attributen der vier evangelisten zijn meestal de volgende: Mattheus: een engel, Marcus: een leeuw, Lucas: een os en Johannes: een arend.

Boven den ingang tot de kerk, aan de noordzijde van het traptorentje, bevindt zich een gedenksteen, welke vermeldt, dat de toren op Palmzondag 1446 door den bliksem in brand gestoken werd. Daar recht tegenover zit in den westermuur van het noorderzijpand een gedenksteen, die ons meedeelt, dat een dergelijk onheil den toren op den 29sten Maart 1600 trof 1).

Het traptorentje werd in 1547 hooger opgetrokken, om „by brant ofte ander ongeluck" niet meer noodig te hebben door de „duisterstiege" te gaan.

Deze „stiege" (gang), welke nauwelijks ruimte biedt om een volwassen persoon door te laten, is uitgespaard in den noordelijken torenmuur en begint ter hoogte van het plint van het triforium. Zij leidt ons op het gewelf in den toren, vanwaar een houten trap ons verder naar de eerste zoldering brengt. Men kan dus van het triforium door die gang in den toren komen.

Zooals ik reeds opmerkte, zijn de conterforts jonger dan het oudste gedeelte van den toren. Duidelijk zien we nog aan den zuidwesthoek van den toren onder de daar aanwezige conterfort blokken natuursteen, die weleer daar de hoeklijn markeerden. Ook hieruit blijkt, dat de toren oorspronkelijk nimmer conterforts heeft gehad. Zeer waarschijnlijk is het, dat men tot vóór den grooten brand in 1446 met behulp van eene ladder bij het triforium en zoo vervolgens in den toren kwam. Dit ging in de middeleeuwen des te gemakkelijker, omdat toen het orgel vlak onder den toren stond 2).

Uit het zooeven genoemde opschrift blijkt, dat op Palmzondag (10 April) 1446 de toren des morgens door het onweer getroffen en in vlam gezet werd. Een hevige brand ontstond, die niet alleen den toren, doch ook de zuidzijde en het middengedeelte (het schip) van de kerk aantastte, en de zes klokken in den toren vernielde. Nog is duidelijk na te gaan, wat toen verbrand zal zijn, n.l. alles, wat zich boven het derde vak bevindt. Hoeveel daar bovenop gestaan heeft, weten we niet.

Veel moeite gaf men zich tijdens den brand om het vuur te verhinderen het geheele kerkgebouw in de asch te leggen. De personen, die daarbij hunne hulp verleenden, werden op brood, haring en bier onthaald.

---

1) De opschriften van beide gedenksteenen heb ik medegedeeld in de Bijdragen en Mededeelingen van Gelre, deel II, blz. 270—272.

2) Dit was reeds in 1456 het geval. In 1501 verhuisde het orgel naar den noorderzijbeuk, waar het tegen het hoofdportaal gezet werd.

Ook werd er op Palmzondag 's namiddags en 's nachts „op het nieuwe werk" van het kerkgebouw gewaakt.

Aan onmiddellijken herbouw van den toren viel niet te denken, omdat daarvoor de geldmiddelen ontbraken. Naar alle kanten werd dus om hulp en bijstand gevraagd; aan den hertog van Gelderland, aan den drost Henric van Wisch, die op den Wildenborch woonde, aan het klooster Bethlehem bij Doetinchem, den heer van Bronkhorst, enz. De stad zelf leende 200 Rijnsche guldens ad 26 stuivers.

Eerst in April 1482 begon men den toren te herstellen.

Toen zullen er, naar we reeds vermeld hebben, de bovenste drie vakken op gezet zijn, welke met eene spits gedekt werden. In Januari 1484 was men op het beleien dezer spits na gereed. Zeer waarschijnlijk zijn toen ook de conterforts gezet en kort daarop het traptorentje. In 1518 werd door Henrick Zwiir uit Goesfelt een steenen omgang op den toren gemaakt; de tegenwoordige houten is dus van lateren tijd.

Den 29 Maart 1600 werd de toren opnieuw door den bliksem getroffen, doch de brand was toen niet zoo hevig als in 1446. Het vuur stuitte op het steenwerk, alleen de houten spits brandde af 1). Eerst in 1633 begon men met den herbouw. Op den toren werd toen de leelijke houten peperbus gezet, welke er nog op staat. Ofschoon men nog in de kerkrekeningen van 1638 en 1639 uitgaven voor dezen arbeid vindt, schijnt toch de toren in 1637 voltooid te zijn. Men bekleedde toen het houtwerk met koper. Even boven den eersten omloop zijn daarin de volgende woorden aangebracht:

Ao. 1637
HEBBEN IAN
ROELOFZ HOY
ER ENDE FREDERIC
IANSZ DESEN TOREN
MET KOPER GEDECKT.

Omstreeks 1500 had de toren geen steenen gewelf. Dit was òf bij den brand van 1446 vernield òf de toren had steeds een houten zoldering gehad 2).

1) Vergel. over beide torenbranden nog Van Slichtenhorst, eerste boek, blz. 65 en negende boek, blz. 239.

2) Een gewelf òf eene zoldering moet er geweest zijn, anders zou men nimmer in den toren hebben kunnen komen.

Nadat in 1533 te Andernach steen voor het gewelf gekocht was, werd het in 1534 door meester Gerit en diens beide zoons gemetseld, evenwel niet zonder hulp van meester Laurens Emmill van „Andernaegh", die „dat warck op (heft) helpen setten ind sunderling de steen verhouwen, de baven ant gewolffte qwaemen" 1).

Zooals we reeds boven meedeelden, werd het traptorentje in 1547 hooger opgetrokken. In 1546 werd daarvoor van mr. Conrait van Noerenberch, een Maastrichtenaar, de bergsteen gekocht. Den 12 Mei 1547 begon men met het werk, dat in hetzelfde jaar voltooid werd. De beeldjes onder de gootlijst en die onder den bovensten band werden door meester Wilhem, beeldsnijder, gehouwen evenals de consoles, waarop ze staan 2).

In 1905 werd de toren van binnen, waar hij één geheel vormt met de kerk, gerestaureerd, hetgeen noodig was, omdat men het plan had opgevat, het orgel van de apsis naar de oostelijke zijde van den toren te verplaatsen 3).

Tegen het gewelf werden in het begin van 1905 muurschilderingen gevonden, welke van weinig kunstvaardige hand waren. Het gewelf bestaat uit vier vakken. Waar deze tezamen komen, is eene ronde, met een houten luik afgesloten opening, waardoor lasten kunnen opgeheschen worden.

De gevonden muurschilderingen stelden het volgende voor. Uit het midden van elk vak schoten takken naar beneden, waaraan groote en kleine bloemen zaten, soms met een gezicht in het midden van den tak, soms uitloopende in fantastische menschenkoppen, en profil gezien. Eene beteekenis schenen die schilderingen niet te hebben. In één vak kwam tusschen de arabesken een cartouche voor met het jaartal 1534, in welk jaar, gelijk we boven vernamen, het gewelf gemetseld werd.

De voornaamste kleuren dezer schilderingen waren: groen en geel, op enkele plaatsen rood en paars.

---

1) Vergel. het opstel van den heer dr. K. O. Meinsma „De Sint-Walburgskerk te Zutphen" (Oud-Holland, jaarg. 1901).

2) Deze meester Wilhem heeft ook de beeltenis van Christus, de H. Maagd, enz. gesneden in tien lessenaars van de librye der st. Walburgskerk. Meinsma, Cat. van de Librye, blz. 20 en 21.

3) Den 14 Mei 1906 werd met de verplaatsing van het orgel begonnen, bij welke gelegenheid het tevens werd gerestaureerd. Deze verplaatsing en restauratie geschiedden door G. Spit & Co. te 's Hage, die 22 December van hetzelfde jaar het orgel hersteld opleverden.

Bij de restauratie bleek, dat onder deze muurschildering nog eene oudere verscholen was, welke haar in fraaiheid verre overtrof. De heer P. Helwegen, verbonden aan het atelier van Cuypers te Roermond, verwijderde de bovenste en restaureerde daarna de onderste schildering. Deze stelt het firmament voor: zon, maan, sterren en wolken. Nog is tegen den noorder torenmuur in verband met daar gevonden muurschilderingen de omtrek van een orgel geschetst.

Tegen het luik der zooeven genoemde opening is in 1905 een stuk linnen bevestigd, waarop Christus, zittende op een regenboog, is geschilderd; in de linkerhand houdt Hij een boek, waarop de bekende woorden:

EGO
SVM
A (et) Ω 1).

Het randschrift, om de opening in Gotische letters aangebracht, luidt: Ego sum via et veritas et vita 2).

Bij de restauratie werd de kalklaag boven het plintstuk van het triforium tot aan het gewelf verwijderd en daardoor het tufsteenen muurwerk te voorschijn gebracht, waarop men het wapen van st. Lucas geschilderd vond. Het overige muurwerk is gepleisterd gebleven. Uit de drie langwerpige Gotische ramen van het triforium zijn de gewone ruiten, welke gewit waren, verwijderd en vervangen door ramen van gekleurd glas, die geometrische figuren te zien geven.

Deze ramen zijn een ontwerp van Dr. Cuypers en geleverd door G. Hawinkels te Swalmen.

De vier kolommen van het triforium — de beide middelste zijn dubbel — werden van de witsellaag ontdaan. Hunne kapiteelen prijken met fraai gestileerde bladeren.

De tufsteenen kolonetten in de hoeken der muren, waarop de ribben van het torengewelf samenkomen, werden insgelijks blank gelaten.

Tegen den noordelijken muur van den toren is nog eene schildering gevonden, voorstellende Maria met het kind Jezus en daaronder een geharnasten kruisridder te paard.

Nu de toren van binnen in de kerk gerestaureerd is en de

---

1) Ik ben de alpha en de omega. De schilder heeft de Ω het onderst boven gezet.

2) Johannes XIV, vers 6.

buitenrestauratie van de kerk zelve in het laatst van dit jaar geheel voltooid zal zijn, wordt het hoog tijd om den toren van buiten te herstellen. Haveloos ziet hij er van boven tot beneden uit. Op verschillende plaatsen heeft men de beschadigde gedeelten met gewone baksteen onoordeelkundig hersteld en daardoor de mooie lijnen en vormen te loor doen gaan. De traceeringen der blindvensters zijn voor een groot deel afgevallen, terwijl ook het traptorentje 1) en de conterforts er zeer verwaarloosd uitzien.

Dringend noodig is het om zoo spoedig mogelijk eene juiste opmeting en teekening van den toren te maken. Talmt men daar nog langer mee, dan vrees ik, dat het te laat zal zijn om nog de oorspronkelijke vormen van het ornamentwerk met juistheid te kunnen nagaan.

1) Het vierkant van het traptorentje werd in 1896 gerestaureerd.

DE NAAM „DOETINCHEM".

Reeds in de dertiende eeuw komt daar de naam „Doedinc" (Dudinc) voor. De „oe" van Doedinc valt als umlautsvorm te beschouwen van „o" en werd dus waarschijnlijk als eu uitgesproken. „Inc" is een patronymicum, zoodat Doedinc kan zijn „zoon van" of „afkomstig van Dodo". (Men denke aan Dodowaard.)

Evenals „Doedinc" bestaan daar vele namen, die dezelfde vorming hebben, als Willemink, Jannink, Japin(g)k, als afleidingen van voornamen, en:

Velsink van veld, Wolsink van wold, Buursink van Buurse, Bussink van bosch, mv. bussche, van plaatsen afkomstig.

Naast Doedinc (Dudinc) vindt men daar in oorkonden de namen „Dudinc-werth" (1200) en „Dudinc-werde-rode", dat is „waard van Doed-inc" en „bouw- of weiland bij of op de Doedinc-waard, waar een oud woud geveld en gerood is.

„Hem" is plaats. Het is een veelvuldig gebruikt suffix van plaatsnamen in die streken. Men vergelijke Zelhem, Lochem, Barchem, Didam uit Thide-hem, enz.

Doedinc-hem of Dudinc-hem beteekent dan: plaats bij of op de bezitting van Dodo's zoon.

De middelste d werd verscherpt tot t door assimilatie met ch.

Waar de vorm Deuti-chem, dus zonder nasaal, voorkomt, heeft men aan de echt Sassische uitstooting van *n* te denken.

W. L. B.

EENE EIGENAARDIGE KAMER TE ZUTPHEN.

DOOR

J. GIMBERG.

Achter de woning van den heer mr. H. E. Colenbrander aan de Zaadmarkt, no. 88, te Zutphen ligt in de Roodetorenstraat, no. 23, een pakhuis. Beide huizen (kadastraal bekend sectie F no. 2392) vormen één pand. Het huis aan de Roodetorenstraat heeft een vroeg 17de-eeuwschen baksteenen voorgevel, welke, zooals nog duidelijk te zien is, in de 18de eeuw hooger is opgetrokken.

Het woonhuis en het pakhuis heeft men in de 17de eeuw door een tusschenbouw aan elkaâr verbonden.

De bovenste verdieping van dien tusschenbouw wordt geheel ingenomen door een kamertje, dat binnenwerks 5.94 M. lang en 3.52 M. breed is.

Dit vertrek heeft tot overdekking een houten tongewelf, dat blauw geverfd en met witte achtpuntige sterren beschilderd is.

Over het gewelf, dat ter hoogte van 2.69 M. tegen de zijmuren begint, ligt de zoldering.

Het vertrek ontvangt door twee aan de zuidoostzijde geplaatste Gotische kruisramen licht, waarvan alleen nog de steenen middenstijl aanwezig is. Moderne ruiten hebben de kleine, in lood gevatte vervangen.

Slechts in één raam zijn nog enkele oude gebrandschilderde ruitjes, welke het volgende drietal figuren te zien geven:

1°. eenige bij elkaar gevoegde dekkleeden van de wapens, welke, zooals de heer Colenbrander zich nog duidelijk weet te herinneren, ± 60 jaren geleden, geheel de beide ramen vulden;

2°. het wapen der familie Schimmelpeninck (twee ge-

kruiste sleutels). Onder dat wapen bevinden zich twee aan elkaâr gepaste ruitjes, welke in Gotisch schrift te lezen geven:

Heer Harma	van der Cap:
Canonicus	tot St: Wal:
borgen binnen	Zutphen, 1628.

3°. het wapen der familie Barner (?) (een adelaar met (herald.) rechts gewenden kop). Onder dat wapen staat geheel op dezelfde wijze als bij no. 2 dit onderschrift:

Heer Aere=	n Barner
melpenninck	tot St: Wal=
Vicarius tot	Zutphen, 1628.
binnen Zutphe	

De kleuren, waarin men de ruitjes heeft geschilderd, zijn: zwart, geel, rood en blauw.

Waar de verticale streepjes staan, zijn de ruitjes aaneengevoegd. Zooals duidelijk opvalt, behooren deze niet bij elkaâr. Zij hebben betrekking op leden der families:

Barner,
van der Cap(ellen) en
(Schim)melpenninck.

Het eerste stuk van no. 2 en het tweede van no. 3 passen blijkbaar bijeen en geven naast elkaâr geplaatst, dus te lezen:

Heer Harma	n Barner
Canonicus	tot St. Wal
borgen binnen	Zutphen, 1628.

De vloer van het vertrek is diagonaalsgewijze belegd met roode estrikken (groot $15^{1}/_{2}$ cM. bij $15^{1}/_{2}$ cM.).

Men bereikt de kamer langs een houten trap in het pakhuis.

Tegen den achterwand zijn twee bedsteden getimmerd, nog uit den tijd afkomstig, toen het vertrekje als bodenkamertje dienst deed. Ter zijde van de deur bevindt zich bij de ramen een muurkastje, waarvan het deurtje en de stijlen van dennenhout zijn getimmerd. De bekroning van dit deurtje is schelpvormig uitgestoken. In de opgaande stijlen zijn canneluren gesneden.

Het vertrek ziet er thans zeer vervallen uit, waartoe zijne inrichting tot bodenkamer en later tot magazijn van verfwaren sterk heeft meegewerkt. Van het tongewelf zijn o. a. eenige planken verdwenen.

In den achterwand, die gevormd wordt door een gedeelte

van den achtergevel van het voorhuis, is nimmer eenig spoor van een toegang ontdekt.

Dit wettigt het vermoeden, dat het vertrek nooit een deel van het woonhuis heeft uitgemaakt. Dat het onmiddellijk door het pakhuis is te bereiken en aan zijne decoratie heel wat zorg is besteed, ofschoon het achteraf lag, maakt het waarschijnlijk, dat het eene bijzondere bestemming heeft gehad.

Doch welke? Kan het eene huiskapel geweest zijn van een geestelijk heer, die hier gewoond heeft? Niet onmogelijk, maar dan zou het toch in verbinding hebben moeten staan met het woonhuis.

Of hebben er misschien de R. K. hunne godsdienstoefeningen gehouden, toen hun de openlijke uitoefening daarvan verboden was? Niet onmogelijk, al is er in het geheele vertrek niets meer, dat aan een altaar herinnert.

In 1628, welk jaartal zeer duidelijk op de ruiten staat en bij welken tijd overigens de stijl der wapens en onderschriften past, was de st. Walburgskerk in het bezit der Protestanten. In dat jaar kan dus Herman Barner geen kanunnik dezer kerk geweest zijn. Misschien echter behielden in den eersten tijd der reformatie de R.-K. kerkelijke overheden te Zutphen uit traditie de kerkelijke titels en voegden zij daarachter den naam der st. Walburg. Misschien ook duidt het jaartal 1628 aan, dat toen het vertrekje is gezet, en hebben de opschriften, om welke reden dan ook, op personen van vóór dien tijd betrekking. Heeft het kamertje gediend als kapel der Roomsch-Katholieken, dan kan door het kastje, dat door den geheelen muur gaat en op den zolder van het pakhuis uitkomt, waarvan het door eene plank is gescheiden, de biecht zijn gehoord 1).

In de studie van wijlen den heer Van Oppenraay 2) trof ik niets aan, dat het boven meegedeelde eenigszins kan ophelderen. Ook zijn van het huis geen oude koopbrieven bekend, waaruit we de namen van vroegere bewoners kunnen te weten komen. We moeten dus vooreerst omtrent de oorspronkelijke bestemming van het vertrek slechts blijven gissen.

1) De Roodetorenstraat achter de Zaadmarkt heette in 1628 Papenstraat. Geldersche Volksalm. jaarg. 1904, blz. 80.

2) Over de geschiedenis der R. K. gemeente te Zutphen na de Reformatie (Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, deel 28).

STICHTSCHE, GAASBEEKSCHE EN OVERIJSSELSCHE LEENEN, GELEGEN IN GELDERLAND.

BIJEENVERZAMELD DOOR

Jhr. A. W. BEELAERTS VAN BLOKLAND.

Verbeteringen en aanvullingen in bovengenoemde uitgave aan te brengen:

blz. 23	staat	14	April	1435,	lees:	13	April	1435.
blz. 25	„	14	April	1435,	„ :	13	April	1435.
blz. 62	„	19	Febr.	1434,	„ :	13	Febr.	1434.
blz. 90	„	15	Jan.	1440,	„ :	18	Jan.	1440.
blz. 90	„	5	Aug.	1518,	„ :	4	Aug.	1518.
blz. 103	„	15	Juni	1419,	„ :	18	Juni	1419.
blz. 106	„	1	Mei	1448,	„ :	2	Mei	1448.

Tusschen blz. 70 en 71 ontbreekt een geheel nummer, waarbij de noot aan den voet van blz. 71 behoort:

45a. WARNSVELD.

Den **hof to Werken** mit sinen toebehoren ende den **tienden to Werken**, die Nyesen van Kervenhem plach te wesen, die ghelegen siin in den kerspel van Warnsfelde.

Henryc van Wissche, omstreeks 1382.
Dirc van Wisch, 18 Nov. 1389.

Blz. 93: Noot 3 worde aldus gelezen:

„Die mits preventie zynes doodes nae dootlycken afganck syner moeder Margriete, Frans de Vossen dochter van Steenwijck, nyet en is beleent geweest" (acte van 1574).

OVEREENKOMST TUSSCHEN HERTOG ARNOLD EN DE VERDEDIGERS VAN HET KASTEEL TE GRAVE (1471).

MEDEGEDEELD DOOR

P. N. VAN DOORNINCK.

De door Karel van Bourgondie tot verzoening van Adolf van Egmond met zijn vader Arnold aangewende pogingen waren mislukt en hadden ten gevolge gehad, dat Adolf door den Bourgondiër was gevangen gezet. De mededeeling van dezen aan de Gelderschen van zijn voornemen om Arnold in het bezit van het vorstendom en graafschap te herstellen lokte eene algemeene wapening en het opstellen van een krachtig protest tegen dat plan uit. Na nogmaals te vergeefs de Gelderschen tot het weder aannemen van Arnold als hertog te hebben aangespoord, stelde hij dezen een Bourgondisch leger onder den heer van Parweis ter beschikking, waarmede de oude hertog kort na Paschen van het jaar 1471 tegen Gelderland optrok. Na een deel van het Overkwartier zonder slag of stoot genomen te hebben kwam hij vóór Grave. De stad viel hem aanstonds bij, maar het slot bleef aanvankelijk voor hem gesloten. Ofschoon Nymegen en Arnhem gewapenden zonden ter versterking van de bezetting, kon deze het niet lang tegen de belegeraars uithouden. Nadat de voorburg door de Bourgondischen stormenderhand was genomen, werd het kasteel zelf door de verdedigers onder beding van lijfsbehoud overgegeven 1).

---

1) Zie hierover Pontanus, fol. 540, Slichtenhorst, blz. 265, en Nijhoff, Gedenkw. IV, blz. CXXV.

De tekst van de overeenkomst tusschen den hertog en de verdedigers volgt hieronder. Hij is ontleend aan een handschrift in het bezit van het Historisch Genootschap te Utrecht No. 25 (fol. 48), waarin onder meer een kroniek van Gelre, behoudens enkele schrijffouten geheel overeenkomend met de door mij op blz. 1 der Geldersche kronieken uitgegevene.

1471 — April 29.

Wy Peter van Holt, richter, Goossen van den Griende, Jan van Cranevelt, Jacob Vennensz, Ghiesbert van Tuil, Jan van Daernhem, Jacob Maesz ende Jacob Ralaren, schepenen toe Graeff, tuygen tsamentlyck overmits desen openen brieff, dat voor ons comen ziin heer Johan van der Donck 1), ritter, Willem Gerrit Thiisz ende Evert van Merwiick, gebrueders, Johan van Blitterswiick, Johan van Erp, Loeff de Jeger, Bartolt van Driil, Dirck van Driil, Thonis van Amerongen, Claes van Haeften, Reinier van Seller die jonge, Henrick van Baecx Henrix, Johan van Boeningen, Johan van Ceppel, Johan van Kessel, Willem van Vlendrop, Dirck de Roode, Johan de Zuer, Engel van Barthuysen, Gerrit ten Hove, Johan Wemmers, Alert Bottelaer, Gerrit Binken, penthier, Henrick die Cock, Henricxken die Cock, mr. Renier die Cock, Henrick de Wilt, Dirck Hoeffsmit, Steven Vitter in Duringen gebooren, Bartholomeus die Heyden, Dirck Engelbart, Willemken op die Cancelie ende Harman Venne, die opten sloot ende borcht te Grave becrechticht waren, dat zy ende eenen ygelyck van heuren bysonder den hoochgebooren, doorluchtigen vursten ende heeren, heeren Arnolt, hartoch van Gelre ende van Gulich ende greve van Zutphen, onsen gnedigen, lieven heeren, boven Syner Gen. consent t' onwille 2) geweltlyck een tiit met onrecht voorontbalden ende denselven onsen gnedigen heeren daermede alsoe tot grooten onkosten, arbeyt ende onleden, dat weder toe becrichtigen alse voors., gebracht hadden ende sy doe tsamentlyck van de voors. borcht ende sloot affquamen ende hebben tsamentlyck ende een yegelyck van hem bysonder voor hem selven liiffelyck gelooft, geseeckert ende met opgerechten vingeren gestaeft eetz ten heyligen geswooren, dat zy volcomelyck ende in alinger wiis halden ende voltrecken zullen ende een yegelyck van hun bysonder alle

1) Hij was ambtman van Grave. Zie Nijhoff, Gedenkw. IV, No. 420.

2) Hier zijn blijkbaar uitgevallen de woorden: dat sloot voors. of iets dergelijks.

puncten ende stucken, die tusschen den voors. onsen gnedigen heere ter eenre ende oen, eenen yegelyck van oen bysondere, ter andere zyde bededingt ziin, geliick oen die voors. stucken ende puncten openbaerlyck in tegenwoordicheyt der voorgenoemde onsen gnedigen heeren ende meer heeren, ridderen ende knechten uytter eenre cedulle gelesen worden, welke cedulle van woorde te woorde hiernae volgen zal.

Voortmeer hebben die voorgenoemde ende eenen yegelyck van oen bysonder, die op den voors. slot waren, gelooft, geseeckert ende met oprechte vingeren gestaefft eetz ten heyligen gesworen alle puncten ende stucken in de cedulle voors. begrepen vast, stede ende onverbreeckelyck te halden, daertegens nu noch naemaels te doen, te doen doen ofte schaffen gedaen te werden 1) off met wercken, wo men dat tegen dese voors. puncten bedencken conde off bedacht mochte siin te mincken off te crencken in eeniger wiis.

Ende want in der voors. cedullen niet verclaert en was van vrede, die daer oock inne geruert steit, zoo hebben die voorgenoemde tsamentlyck ende elck bysonder gelooft ende geswooren, geliick voors. staet, nimmermeer te doen tegens onsen genedigen, lieven heeren, die een principael deser saecke is, noch tegen hoochgebooren, doorluchtigen furst ende heeren hartoge van Bourgoingien, noch tegens den hartoch van Cleve, den bisschop van Utrecht, noch oock tegens onsen lieven heere van Egmondt noch zyne kinderen, noch tegens oere alre landen, luyden ende ondersaeten, noch niemandt, die oen toe voorantworden stonde, uytgescheyden dat Willem van Meerwiick alleen tegens joncker Fredrick van Egmondt onverlast ende onvercort sal blyven, behaltelyck anders die geloofften, Willem voors. gedaen heeft, mette andere poincten in haere machten te blyven.

Voorts hebben zy in alre maten voorgenoemt veroerveet ende belooft die stadt van de Grave, heur borgeren ende ingesetenen, die nu ziin ofte naemaels wesen zullen, beyde geestelyk off weerlyk, aen dieselve, nu noch hiernaemaels, tot geenen tyden erch te keeren off te doen keeren, met woorden noch met wercken, in geenderley wiis ende daertoe oock alle andere heeren, bannerheeren ende ritterschap, ritter ende knecht ende voort alle andere luyden, cleyn ende groot, geestelyck ende

1) Waarschijnlijk zijn hier uitgevallen de woorden: met woorden.

weerlyck, wie die oock weren off hierinne bedacht muchten wesen off des toe schaffen hebben, tegen oen daertegen oock in maten vurgenoempt niet te doen noch toe schaffen gedaen te werden in eeniger wiis, ende al sonder argelist.

Des t'oirkonde der waerheyt soe hebben wy rechter ende schepenen voornoemt onse zegelen aen dezen brieff gehangen. Gegeven op den XXIX April anno 1471 1).

Dit siin alsulcke geloofften als zy gelooft hebben, ende siin in maten hiernae beschreven van den sloth toe Graeff gegaen.

1. Item in den eersten zullen sy daeraff gaen elck met eenen witten stock in oer hand ende met heuren clederen, sonder peerde ofte harnasch ofte anders yet, dat zy daerop hebben mogen.

2. Item zy zullen oock alle heur goet, soe waer ofte in wat plaetsen dat in den lande van Gelre gelegen, in miins heeren hartoch Arnolts handen ende gewalt stellen, ziin gadinge daermede te doen, ende zich off yemandt van hoere wegen des toe croeden noch hinderlick daeraen toe wesen, nu noch tot geenen tyden, ten zy by miins genedigen heeren wille ofte consent.

3. Item zy zullen verloven ende heel oervede doen mynen genedigen heeren van Bourgoingien van Gelre, van Cleve, van Utrecht, den heere van Egmondt ende zynen kinderen, oer landen, luyden, alle die ritterschap ende die daer raedt ende daet toe geweest ende geholpen mogen hebben, dat zy sus becrechticht ziin, ende desgeliicken zullen zy verloven die stadt van Graeff, oere borgeren ende ingesetenen, beyde geestelyck ende weerlyck.

Item Johan van Kessel ende Barthout van Driil zullen verloven als voors. is ende daertoe zal Jan van Kessel geloven, dat hy nimmermeer beneden Nuis comen ende alle wegen in dat sticht van Ceulen blyven zall.

Ende Bartolt voors. zal int sticht van Ludich blyven ende beneden Tricht 2) niet comen.

4. Item dese oervede zullen zy sweeren alst gewoenlyck is, ende des eenen brieff geven, den heer Johan Verdonck, Jan van

1) In het handschrift staat bij vergissing 1571. 2) Maastricht.

Erp, Johan van Kessel, Claes van Haeften, Willem van Meerwiick, Loeff de Jager, Jan van Blitterswiick, Bartolt van Driil over zich zelven ende oock ter conde doer 1) die anderen mede bezegelen zullen.

5. Item als zy van den huyse gaen, zullen zy 2) van den borcht in oere handt hebben ende vallen mynen genedigen heeren te voet op haere knyen ende blootshooffs ende bidden hem om Godts wille vergiffenisse te seggen, dat zy bekennen dat zy tegen haren rechten heer gedaen hebben.

6. Item zoe joncker Fredrick van Egmondt ende Willem van Meerwiick twistich ziin, dat zal op ziin verloop tusschen beyden blyven staen, ende daeromme en zal Willem den voors. joncker Fredrick niet verlooven.

7. Item Thomas van Amerongen te verloven nemmermeer int landt van Gelre noch int landt van Cleve te comen buyten consent ende wille miins genedigen heeren hartoch Arnolts.

8. Item alle die andere uuytheemsche ende die geen goedt in den lande van Gelre en hebben, oock te verloven uytter den lande van Gelre te trecken ende niet daerinne te comen buyten weten ende consent miins genedigen heeren.

9. Item ditzelve oock voor notarius te bekennen ende daerop instrument te doen maecken.

10. Item dit oock aldus gerechtelyck toe bekennen voor den richter ende schepenen van Grave.

11. Item hierop alle behoorlycke brieven toe maecken ende toe geven, daer miin genedige heere mede verwaert zy.

12. Item zullen dese zelve terstont nae Nimmegen trecken, twee dagen daer blyven ende alsdan binnen dese naeste XIIII dagen elck toe trecken ende toe doen, als voors. staet.

1) Verschrijving voor: voer.

2) Hier zijn waarschijnlijk de woorden: die sloetelen, vergeten.

ANATOMIE IN DE ZESTIENDE EEUW.

Aen den Stadtholder.

Edel und waelgeboren, genediger her, Hier is aengekhomen een doctor in medicina et chirurgia, in meynongh ziinde hier binnen Arnhem tho khomen woonen, diewellicke (soe hy ons gesacht) in verscheiden plaetsen und oirden die kunste van anathomie geëxerceert heefft; begerende (soe hy verstaen hadde, dat hier ziin sollen eenige gevangenen, die tliiff verbrueckt und ter execution gestelt worden sollen), dat wy hem een doode corpor off lichaem sollen willen gunnen om syne vurs. kunste der anatomiën daerover und aen und voer alle denghoenen, die sullicx sien wollen, te gebruycken und thoenen. Und woewael ons gedocht, dat men hem tselve wael gunnen mochte tot nut und oirboir van den chirurginen und meisteren und anderen, dyen te passe khomen muchte, doch ons sullicx buyten Uwe Gen. nyet to consenteren staet, hebben wy dese aen dieselve wael willen schryven to dem eynde, dat derselver ons believe weder to verstendigen, off id Uwer Gen. meynongh und wille oick sye hem tselve toe to laeten und accorderen, om folgens hem mit eynen antwoirde to mogen bejegenen.

Edel und waelgeboren, genediger her, Wy gebieden ons etc.

Geschreven tho Arnhem den XXIXsten dach Novembris XV^{c}LXVI.

Uwer Gen. gantz dienstwillige
Die Cantzler etc.

Deze brief bevindt zich in de verzameling Brieven uit en aan het Hof (Rijksarchief in Gelderland). Het antwoord van den stadhouder is niet aanwezig.

De bedoeling is blijkbaar geweest de stichting van een zoogenaamd Theatrum anatomicum. Iets dergelijks bestond te Nymegen in de 17de eeuw boven den kerkboog. (Zie van Schevichaven, De kerkboog, in Prov. Geld. en Nym. courant van 26 Januari 1908.)

J. S. v. V.

EEN BOUWCONTRACT VAN 1541.

MEDEGEDEELD DOOR

J. GIMBERG.

Oude bouwcontracten zijn van zeer veel belang voor de kennis van de verhouding, welke er eertijds tusschen principaal en architect, tusschen werkgever en werknemer bestond.

We leeren er ook uit, welke maatregelen al zoo moesten genomen worden, voordat het eigenlijke werk kon beginnen; de namen der architecten of der voornaamste uitvoerders van het bestek en dergelijke bijzonderheden meer. Daarom heb ik niet geaarzeld het onderstaande bouwcontract bekend te maken, al is het zoo belangrijk niet als dat van 1392 1), hetwelk ik in deel I onzer Bijdragen publiceerde.

Ik vond het contract, eene op papier geschreven chirograaf, in het cartularium liggen van het klooster Isendoorn alhier 2).

Wij vernemen er o. a. uit, dat in 1541 aan de steenhouwers, de gebroeders Aelbert en Thomas, opgedragen werd de trans (balustrade langs het dak) van het convent Isendoorn te voltooien en in dat gebouw kerkramen, twee deuren en eene poort aan te brengen.

Op sunt Margareten dach anno etc. (MD)XLI hebben die pater ende moder van wegen dess conve(n)ts Ysendoern bynnen

---

1) Of beter van 1393. Na de verschijning van het eerste deel onzer Bijdragen is mij gebleken, dat men ook te Zutphen den jaardagstijl volgde. Een necrologium b.v. van het klooster Adamanshuis uit de 15de eeuw begint met 1 Januari en in de oudste overrentmeestersrekeningen (van 1371 verv.) leest men telkens van „jaersdagh" en „jaersavont".

2) Dit cartularium bevindt zich in het Zutphensche gemeente-archief.

Zutphen gehandelt ind verdragen myt Aelbert ind Thomas, steynhouwersmeisters ende gebruederen, dat sie den convent sullen volmaicken oren trans nae den faetzoene ind hoecheit van den wercke der mueren in verdeylonge van roeden tygelstein ind grauwen duyffsteyn myt gehouwen, gheschorden ind ghesneden wercke, geliick eyn quartiir daervan begrepen is, und myt kercveynsteren, twe doeren ind eyn porte, geliick die in den werck verscheert 1) ind geordeniert siin, ind datselve volcomelick, oprechtich ind onbecrompen tvolmaicken, geliick dat yrste quartiir begonnen is; ind dan dat grauwerck mitten zwaluwensterten in den ffeynsteren to setten ind dat alinghe werck bynnen to beyden zyden bewerpen, bewytten ind befloriren ind twe affdragende watergange beneden durch den trans aver die plaetze ind gemeynen waeterganck leyden. Ind soe dat convent noch gheenen nyen floersteyn heeft, sullen die meysters vurs. die eynne ziede beneffen den olden floersteyn voirt myt stygelst(e)yn toeleggen.

Wes dat convent nyen floerstynen bekommen heeft, hetsy bynnen eyn jaer ofte twe, soe sullen die meysters vurs. die olde floringe opbreken ende den nyen floersteyn durch den alinghe trans weder leggen, ind dat allet op hair selves cost.

Ind hiirvoer, om dit alsus voert to maken, sullen het convent den voers. meisters voer oren arbeyt betalen die summe van XLV rydergulden myt alsulke vurwerden, wes to deser tiit van desen wercke gemaeckt ind wes daer weder op gegeven is, dat sulx tegens malkanderen doet wesel 2) sal.

Ind die summe vurs. ende gegeven sal (?) den meysteren dat convent in drie termynen, nementlick die twe terminen tot den tyden, als noch tot elker tiit eyn quartiir gemaeckt is, ende dat derde termiin, als dat alynghe werck volmaeckt is. Doch offet convent den nyghen floersteyn soe balde nyet becommen kunde, soe sullen zie evenwall den meysteren, als dat werck totter floringe to volmaect is, die volle betalinghe doen. Des sullen dan die meysters vurs. den convente versekerynge doen die floringe te volmaken, soebalde het convent den floersteyn becommen kan. Ind die meysters sullen gehalden wesen dyt alinghe werck totter floringe to te volmaecken ende gerede to hebben XIIII dage voer sunt Michgeel naestcomende off ten langesten sunt Michgeel. Ind werdt saeck, dat sy des niet en deden ind dat

1) Scheeren = scieren, sieren. 2) Verschrijving voor: wesen.

convent daerby schade krege, sullen zy den convent sulx verrichten, allet sonder argelist.

Des to oirkonde siin deser sedelen twe alleyns haldende durch die litteren A, B, C, D van malkanderen gesneden, der elcke parthye eyne ontfangen heeft in bywesen des burgermeisters Otte Keyen ende Reynse van Holthuys op data voers.

ORDINANTIE VAN HET St. ANNAGILD TE WAGENINGEN.

1515 — Mei 22.

Allen dengenen, die desen brieff sullen sien of hoeren lesen, doen wy verstaen Johan van der Lauwyck, richter, Johan van Brienen, Henrick van der Brug, schepen byenen Waegeningen, ind anders die gemeyn schepenen myt ons, ind oirkonden, dat voir ons siin koemen Gerrit Engels, Johan Ariaens ind Anthonis Vos, gyldemeisteren in der tiit van sincte Anna, ind voert die gemeyn bruederen derselver gylde, (ind) hebben ingeset ind gemaikt voir hoir ind hoer nakomelyngen ter eeren Goidz ind sincte Annae een ordinancy hoir gilde ind bruederschap eendrachtelick tho halden ind ter sielen salicheyd ten eynde in manieren hiernae beschreven:

1. In den iersten als een ny brueder of 1) in den gylde ingaen willen, hy sy gehylickt of ongehylickt, die sal geven ter eeren Goedes ind sinte Anna een pond was ind een scepel roeggen, dair men dat licht ind kerssen op sinte Anna altair ind in der begenckenisse derselver gylde lichtende aver halden sal. Ind of sake were, dat een brueder off suster gehillikt is, so is siin huysfrauw of hoeren man, indien sy wyllen, mytten voors. pont was ind scepel roeggen in der bruederschap. Ind wert saek, dat eenyg brueder off suster, therwylen hy of sy in der bruederschap siin, ind alsdan hyllickt, die is terstont der bruederschap schuldig een pont was, ind mytten pont was is die aender persoen, daer die brueder off suster aen gehyllikt is, mede in de bruederschap.

2. Wert sake, dat eenig van den brueders of susters uitten gylde gaen wolde, die sal betalen een pont was ind een scepel roeggen; dair sal hy mede quiit weesen, die die gyldemeisters in der tiit oick uyt sullen mogen peinden, als vurs. steet.

3. Oick siin die brueders und susters overkoemen ind hebben ingeset, dat alle brueders ind susters sullen vergaderen ind by malkanderen koemen alle jaer op st. Anna dag 2), ind soe sal men oick kyesen eenen anderen gyldemeister, die die bruederschap dat jaer regieren sullen ind daertoe alle dyngen bescycken, al sonder bekroen van yemants, then wer sake, dat sy eenich nye sunderlinge werken beslaen wolden. Oeck sal men dese kyesynge alsoo vuegen, dattet 3) altoos eenen olden gyldemeister blyven sal, die dat verleden jair

---

1) Hier zijn waarschijnlijk eenige woorden uitgevallen.
2) 26 Juli. 3) Waarschijnlijk verschrijving voor: datter.

geregiert heeft. Ind die die gemeyn brueders kyesen, die salt weesen sonder eenich wederseggen, noch hy en sal dair geen onschuld voir mogen doen.

4. Oick sullen die brueders ind susteren by malkanderen koemen ind geselschap halden alle jair, nementlyck op st. Annen dag, ind so wye in den geselschap nyet en quame, die sal nogtans synen kost ind onraet betaelen, of sy of hy dair selve in persoenlick gewest hadden.

5. Ende waert sake, dat eenyge gildebrueder of suster storf, daer den dooy uytgeet, die sal den boed geven tot elicker reys, dat hy die gemeyn brueders ind susters gebiedt toe koemen totter kercken, toe weten dat iersten Sonnendag, dat ierste maendstoent, dat ierste jaergetiid, eenen stuver corrent. Ind wert dan eenyge brueder off suster gestorf is (?), sal hy geven voer een testament drie gulden corrent ind een scepel roeggen, dair men den priester in der tiid ende den scoelmeister ind den koester mede loenen sal, als van der missen ind dat loff thoe syngen, dairvoir men hem die uytfaert doen sal myt vigiliën, missen ind elmisse, als sig dat behoert. Of sake were, dat men des nyet en betaelden, so moegen die gyldemeister in der tiit dat uytpeynden als voerschreeven is. Ind of saek were, datter enych brueder of suster were, die des nyet vergelden en konde, die sal men siin uytfaert doen ind halden gelick die alderriickste, die in die bruederschap is.

6. Oick siin die brueders ind susters averkoemen, dat, also wye sy kyessen om tot gyldemeisters toe wesen alle jair op sulcke tyden, als vurscr. steet, ind dairvoir weygeringe dede (ende) geen gyldemeister wesen en wolde, die sal dan nog boeven des vurscr. steet nogtans verfallen wesen der gemeyn gylde ind bruederschap in een peen van een vat biers; welcke peen ind alle peenen vurs., van uytganck, van begenkenisse ind van allen anderen puncten, die gebroickt werden, sullen die gyldemeisters in der tiit of oir eenyge 1) gewarde bode terstont, soe vaeck ind menychwerf des noit geboerden, uit sullen moegen peynden of doen peynden aen ind uyt allen erve ind guede, reede of onreede, rurende of onruhrende, als die vervallen peenbroekige of ungehoersame brueder of suster nue ter tiit hebben ind naemaels werven ind krygen moegen byenen den schependom van Waegeningen, mytter eender handt to peynden, mytter ander handt die paenden verkopen ind mytten selven paenden voert te vaeren, als die voir heeren- ind stadrenten gepeynt siin, ind of sy myt allen rechten geschleten ind verwonnen weren int gericht, als recht is binnen Waegeningen, sonder argelist.

In oirkonde dys brieffs besegelt myt onser stadt kleyn segul.

Gegeven int jaer onses Heeren 1515 op Dynsdag post Ascensionis Domini.

Naar een afschrift van een vidimus 2) van 1539 in een Register van Publicatiën en Verordeningen rakende de stad Wageningen, aanwezig in het Rijksarchief te Arnhem.

J. S. v. V.

1) Hier ontbreekt m. i. iets.

2) Deze omstandigheid is aansprakelijk voor de bonte spelling van dit stuk.

TOESTAND DER DOMEINEN, LANDSHEERLIJKE INKOMSTEN EN GERECHTIGHEDEN IN HET LAND VAN GELRE IN 1543.

MEDEGEDEELD DOOR

Mr. J. J. S. Baron SLOET.

Nadat Hertog Willem van Cleef, zooals Slichtenhorst zegt: „rechtevoort door zoo veele ongelucken getemd en als bedonderd, ende achtende daarom de hoope van sijn heyl en landen te staen in de bloote genade des Keysers," den 7 September 1543 door den Keizer in genade was aangenomen en afstand gedaan had van zijn aanspraken op en het bezit van het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen, was voor Gelderland het pleit beslist; bannerheeren, ridderschap en steden verklaarden bij het verdrag den 12 September in het keizerlijk kamp voor Venlo gesloten den Keizer tot hun wettigen erfheer aan te nemen.

Het algemeen beheer over deze landen werd daarop gevoerd door de Regentes Maria, Koningin weduwe van Hongarije, Bohemen enz., zuster van den Keizer, met de heeren van de Finantie en de Rekenkamer te Brussel. De Regentes wenschte al spoedig op de hoogte gebracht te worden van den toestand der domeinen, want reeds den 21 September ontving de Hollandsche rekenmeester Gerard Renoy last zich naar Arnhem te begeven om met den stadhouder René van Châlons, prins van Oranje, en Lodewijk van Vlaanderen, heer van Praet, over de landzaken en den stand der domeinen te beraadslagen. Hij besteedde zijn tijd tevens om een nauwkeurig onderzoek naar die domeinen enz. in te stellen. Den uitslag van dat onderzoek deelde hij in een uitvoerig verslag mede aan de

Regentes, die het van hare aanteekeningen voorzien den 6 Maart terugzond. Op het omslag staat dat het 26 April in Arnhem ontvangen werd.

Dit stuk bevat tal van belangrijke bijzonderheden over het toenmalig beheer en den staat der domeinen en over verschillende den Hertog toekomende rechten; het is merkwaardig hoe snel die Hollandsche rekenmeester zich op de hoogte wist te stellen van die voor hem geheel vreemde toestanden, en met welk een groote nauwgezetheid hij allerlei bronnen heeft geraadpleegd. Dat zijn arbeid door zijn meesters gewaardeerd werd blijkt wel hieruit dat de Keizer hem 5 Juni 1544 commissie gaf om de domeinen in den lande van Gelre te bezichtigen, zoowel de verpande als de andere, aanteekening te maken van hun „conditiën, groote weerde ende gelegentheit van dien", voorts de rekeningen van de ontvangers, rentmeesters en ambtlieden af te hooren; terwijl hij 30 Januari 1545 door den Keizer werd aangesteld tot rentmeester-generaal „om de goede kennissen die wy hebben van de persoone van onsen lieven ende getrouwen raidt ende meester ordinaris van onsen rekeningen in Hollant Mr. Gerard Renoy, ende van siinder wiisheyt, rechtverdicheyt ende experiencie in stuck van rekeninge" 1).

Het bovengenoemde verslag aan de Regentes wordt hier afgedrukt. Het bevindt zich in het Geldersche Rijksarchief in een verzameling losse stukken, die, zonder eenig bepaald verband, in de 18de eeuw in drie perkamenten banden bijeen zijn gebonden met het opschrift: Diverse Landzaken ten tijde van Carel de 5de en Philips, No. 1—3. Al de daarin voorkomende stukken zijn vermeld in een ouden inventaris van het Hof. Mr. I. A. Nijhoff plaatste die drie deelen echter in het archief van de Rekenkamer, en in zijn inventaris van dat archief onder het hoofd: Spaansche onlusten, D. No. 4. Mr. J. F. Bijleveld bracht ze naar hun oorspronkelijke plaats, het archief van het Hof, terug, waar ze op het oogenblik nog zijn.

1) Beide commissien staan voor in zijn eerste rekening als landrentmeester.

COPIE.

I.

Je Gerard Renoy, me. des comptes en Hollande, ayant receu lettres de Monsr. le prince Dorenges 1) du XIXe. de Septembre et obeissant a icelles me suis a diligence transporte au pays de Geldres vers mondict sr. et le sr. de Praet 2) pour entendre et vacquier a ce que leur plairoit me commander et ordonner. Comme aussi la majeste de la Royne par ses lettres du XXIe du mesme mois, a moy dilivrees a Airnhem environ XV ou XVI jours apres, le me conmandee de faire, et este present es receptions des sermens des villes, nobles et officiers, des lors enavant prins, et aux communications tenues tant sur les affaires du pays et des demaines. Et entredeux estant de loisir me employe a menquerir de la disposition des demaines et offices en chacun quartier, visite tous les comptes, registres, chartres et papiers, trouvez en la chancellerie a Airnhem, tant sur le fait des fiefz et des demaines que aultres. Et ay pour le premiers fait pluisieurs estatz particuliers et ung general pour veoir la disposition des demaines de Geldres. Et ayant entre autres entendu que le duc de Cleves apres le trespas de feu Charles dEgmondt auroit fait faire ung inventaire desdict registres, comptes, papiers et chartres par ledict feu delaissiez, et layant demande au commis dudict duc de Cleves, ou copie, avec tous aultres livres et papiers quil povoit avoir des affaires de Geldres et point sceu avoir, me suis employe desdict comptes, registres, papiers et chartres faire nouvel inventoire, contenant sommiere declaration du contenu en iceulx avec aussi une sommiere copulation ou repertoire du contenu de tous les lettreaiges et actes inserez esdict registres par soy; et ung aultre des offices, qui les tient, avec annotation de combien ilz sont engaigiez et chargez; et de ceulx dont lEmpereur se pourroit passer comme il semble.

In margine staat: La Royne ordonne que ces inventoires des chartres, repertoires du contenu es registres et quoyers des demaines engaigees et alienees soyent deux fois mis au nect, verifiez et signez par le me. des comptes Renoy et le secretaire Jehan Bell; et de chacun ung ainsi verifie et signe delivrer en la chambre des comptes a Bruxelles,

---

1) René van Chalons, de Stadhouder.

2) Lodewijk van Vlaanderen, heer van Praet.

et les aultres en la chambre des chartres et comptes en Geldres pour y estre gardez et sen povoir servir quant besoing sera 1).

Et quant ausdict comptes, demaines et subventions en Geldres lon en trouve bien peu, encoires sans still, mal en ordre et non arrestez.

Et comme en iceulx comptes aussi navoit comme nulle mention des parties engaigees et alienees mais seullement dont avoit este receu, ay hors tous lesdict registres, chartres, papiers et lettreaiges faict extraire et copuler ce que se treuve par les ducs de Geldres trespassez avoir este engaige et aliene, chacun quartier a par soy 2).

2. Recepte de la Veluwe.

Si ay trouve tant esdict comptes que par information sur ce faicte que pour la conduicte de la recepte des demaines en la Veluwe ait trois ou quatre persones ayans grands sallaires et practicques, desquelx on se pourroit bien passer pour ladvenir et en laisser la charge au receveur seul, moyennant quelque augmentation raissonnable de ses gaiges.

Premiers y a ung receveur principal des demaines de la Veluwe, montant a environ six mil sept cens florins dor par an, nomme Sander Bentinck, qui prent annuellement pour ses gaiges en argent cent florins dor, et pour lentretenement de ces chevaulx cent muydz davoine, estimez XXXIII florins dor. Pour la retenue de deux clercqs, ayans commission de Charles dEgmont pour leurs vies, et ce moyennant ung prest de cent florins ryders, et tirent tous les ans pour au receveur assister en sa recepte IIII^xx^IIII florins dor, encoires cent muydz davoine, val. XXXIII florins dor. Et pour despens ordinaires desdict receveur et clercqz a recevoir et recouvrer les cens et revenu de ladicte recepte et aultres negoces environ cent quatrevingtz florins dor, revenant ensemble a IIII^c^XXXI florins dor.

Par dessus ce sont encoires este deux autres receveurs en subside du receveur principal, asscavoir ung koornamptmeester, qui avoit charge de solliciter et dilligenter le

1) Deze zijn nog in het Rijksarchief aanwezig, Invent. Rekenkamer: Charters 4 lett. E. Pand- en renteverschrijvingen No. 3 lett. L.

2) Eveneens nog aanwezig in het Rijksarchief.

payement des grains, soilles 1), orges et havoines venant des dismes sur la Veluwe.

Et ung voedermeester de les recevoir distribuer et faire vendre, dont aviont asscavoir pour gaiges chacun cincquante florins dor, fait C florins dor, pour leurs habillemens XX florins dor, pour laickaige des grains ensemble du moins trentedeux florins dor; le koornmeester encoires cent muydz davoine, XXXIII florins dor; le voedermeester pour lentretenement de deux chevaulx, entierement de toutes necessitez, LXX florins dor; revenant ensemble a la somme de II^c^LVI florins dor.

Le tout sans le haivenkoorn, qui estoit de chacun muyd ung demy bat, dont les XVI font ung muid, sans aussi la practicque quilz usent en la vendition, montant grand argent, dont lon na peu scavoir le secret esdicts comptes, actendu, quilz ne sont veriffiez ny arrestez. Et le tout soubz umbre dung prest quilz tienniont sur lesdicts offices de unefois III^c^IIII^xx^ ryders. Et considere le grand interest que lEmpereur auroit de ces deux offices les avons aboli, moyennant III^c^ ryders, que avons recouvert des thonllieux et a eulx paye, et promesse de leur faire avoir le surplus a mon retour.

Pour la conduite et recepte des demaines a Hattem, montant a environ VI^c^ ou VII^c^ karolus, a este ung autre receveur, qui a prins tant pour ses gaiges et habillemens XLVII florins dor. Et comme y a apparence de povoir aucunement amender ceste recepte et non y ayant receveur, ay commis Jehan Schenck de y aller et pour ceste fois prendre regard sur icelle jusques que par sa Majeste en soit ordonne.

In margine: Sa Majeste treuve bon la descharge et abolissement faict des offices de koornmeester et voedermeester; si ordonne audict Renoy quant il verra lopportunite de aussi descharger et casser les offices des clercqs de la Veluwe, si faire se peult. Pour iceulx ensemble les receptes des demaines a Hattem et Wageningen avec celle des gens et biens servilz unir avec la principale recepte de la Veluwe, que presentement tient Sander Bentinck. Et comme ledict Bentinck est homme vieulx, que possible ne demandera si grande charge, communicquera ledict Renoy par assistence du chancellier avec ledict Bentinck pour scavoir sil ne vouldroit laisser ledict estat de receveur a la disposition de lEmpereur, moiennant quon luy pourvoiasse dung estat de conseillier ordinaire de la chancellerie de Geldres, aux gaiges ou pension de III^c^ florins karolus ou philippus sans les exceder par an, sa vie durant. Et en cas quil y consent en advertira la Royne pour faire

1) Du Cange, Glossarium: Seigle.

despescher sa commission et parlera au gouverneur et chancellier es mains de qui on pourra mectre ladicte recepte afin que le droict de lEmpereur y puist estre garde, dont ilz advertiront la Royne.

Est aussi ung receveur du bois prez dAirnhem, nomme boschmeester, qui a charge de recevoir la taille de ceulx qui sont tenuz de charrier le bois en court, montant a environ CL florins ryders, lesquelz il distribue a faire coper le bois et le livrer en court, dont il a annuellement et pour ledict bois garder environ LII florins dor et XXIIII patars. Et samble quon pourroit abolir ces gaiges, uniant ceste office avec loffice de brantmeester, dont sera parle au quoyer des offices, et en donner la charge a deux gens de bien, comme du passe, qui soulloyent servir sur les emolumens des amendes.

In margine: Quant au receveur du bois, nomme bosmeester, prez dAirnhem, actendu que le traictement des officiers se fait presentement en argent sans bois ou fagotz, ledict Renoy par assistence du chancellier advisera de aussi cest office abolir, soit en baillant a ce bosmeester commission de brantmeester ou aultrement si faire se peult et ilz voyent le temps a ce propice, affin de povoir faire le plus grand prouffict dudict bois; et le revenu de ce ensemble du droit de la redemption de charriaige aussi unir aux demaines de la Velue susdict. Pourveu toutesfois quil y ait quelcung portant soing et prendant regard que ce bois ne soit desrobbe ny gaste.

Et ung VIe receveur pour garder et recevoir le droict des gens et biens servilz par toute la Veluwe, que a tenu ung nomme Mauricius, depuis nagaires trespasse, sans des long temps en avoir rendu compte, soustenant ny estre tenu soubz le pretext de quelque cent ou cent cincquante florins dor quil auroit sur icelle preste; et doibt ceste recepte valoir selon quon entend cent, IIc ou IIIc florins dor par an. Parquoy sambleroit bien requis que au receveur principal fust aussi commande ceste recepte pour en respondre en compte, comme font les receveurs dOverysele, et a ceste fin rembourser les heritiers dudict Maurice de leur prest, ilz en ont enseingnement pertinent.

La recepte de Wageninge a este tousiours tenue par ung drossaet illecq, ce que ne semble duisable 1), mais que ung receveur de la Veluwe la tienne et en rende compte comme de sa charge.

Samblablement ce que par succession de temps pourra

1) Du Cange: duire = convenir, appartenir.

venir a recevoir au surplus du quartier de Nymegen avec Maes et Waell.

Ledict Sander Bentinck, receveur de la Veluwe, homme de bien eaigie de quatrevingtz trois ou quatre ans, a baillie requeste joincte avec cestes pour estre dresse de IIMVc florins dor quil dit a luy et son frere Alaert Bentinck competer par cloiture de compte des le temps que feu lempereur Maximilien tint le pays de Geldres, et aultre grande somme de deniers quil dict luy competer de feu Charles dEgmondt. Et comme il semble avoir quelque apparence desdict IIMVc florins dor, et que neantmoins on len pourroit contenter de quelque petite somme de deniers comptant et une pension sa vie durant; et considere aussi quil est homme saichant les affaires et coustumes du pays et de fresche memoire, resident en la ville dAirnhem, seroit bon de penser si on ne vouldroit prendre pour ung ve. conseillier Geldrois, luy donnant tant pour gaiges que en recompense de sa perte en ladicte debte quelcque gracieuse pension annuelle, moyennant toutesfois quil laississe son estat de receveur a la disposition de lEmpereur, anquel cas on y pourroit aussi mectre ordre et en faire le prouffict de lEmpereur dont a grande apparence.

In margine: Et touchant la depte que ledict receveur Bentinck pretent des le temps de lempereur Maximilien et de feu Charles dEgmonde etc., eu regard que le pays, habandonnant ledict sr. empereur Maximilien et ses successeurs, sest rendu a aultre sr. et la pluralite des guerres par eulx depuis faictes aux srs. et pays de la maison de Bourgoingne, nentend sa Majeste que lEmpereur soit aucunement a icelle debte tenu, et encoires moins a celle de Charles dEgmonde, duquel sa Majeste aussi nentend lEmpereur estre heritier.

3. La recepte de Zutphen.

La recepte de Zutphen samble valoir selon les comptes de lan XXXIIII environ XIIIcII florins dor par an, dont le receveur a prins pour ses gaiges, tant en argent et habillemens que en gaiges, LXXV florins dor. Et comme des le temps que feu lempereur Maximilien avoit mis en sa subjection les villes de Zutphen et Airnhem et les Schimmelpennings tiennent engaige des ducs de Geldres, predecesseurs, les receptes des demaines de Zutphen et des grains nommee le koornampt sur Veluwe, avec aultres demaines pour certaine grosse somme de deniers, ledict feu sr. empereur accorda avec eulx quilz tiendrient seullement tout le revenu des receptes de Zutphen et des grains

dit le koornampt sur Veluwe, au rachapt pour une fois XXXI^{M} florins dor, a condition que si plus en venoit que les rentes annuelles, a ladvenant du denier XVI, ce surplus seroit en defalcation 1) de la somme principale de XXXI^{M} florins dor; et aussi si moins en venoit quilz nen aurient nulle recompence, comme plus en long es lettres de lan XIIII^{c}IIII^{xx}VI 2). Et en lan XIIII^{c}IIII^{xx}XVI 3) sont ilz accorde avec feu Charles dEgmondt que, en remectant en ses mains la recepte des grains sur Veluwe dict le koornampt, il leur deschargeroit entantmoins de leurdict debte de X^{M}V^{c} florins dor et, moyennant la descharge et payement desdicts X^{M}V^{c} florins dor, leur rendant leurs lettres ou quietance souffisant des parties par le duc prinses a sa charge et leur descharge, ilz serient tenuz luy rendre et restituer la quictance de XII^{M} florins dor du Rin, que feu le duc Adolff leur avoit donne et accorde sur ledict koornampt. Or lesdict X^{M}V^{c} florins dor defalcquiez des susdicts XXXI^{M} florins dor demeurre la recepte de Zutphen chargie de XX^{M}V^{c} florins dor, qui font en rentes, le denier XVI par an, XII^{c}IIII^{xx} florins dor. Mais est a scavoir que par sommiere information faict prendre par feu Charles dEgmondt samble que lesdicts Scimmelpennings aurient cele en leurs comptes le revenu des gens servilz, des redemptions, changemens et samblables choses, dont chacun an vient bonne somme de deniers; quils aurient porte en despenses rentes par feu Charles dEgmondt mesmes quictees; aliene et vendu aucunes parties de demaines et biens servilz appertenans et escheuz au Duc. Quilz ont aussi laisse perdre pluisieurs parties de censes annuelles en la ville de Zutphen et ailleurs, et nommement le droict de pasturaige au pays dict le Zuydtwendt, vaillissant plus de IIII^{c} florins dor par an, comme il samble vraysamblablement. Et calculation faicte de ce que dessus par ledict feu dEgmondt a soustenu que lesdicts Scimmelpennings aviont beaucop plus prouffite que pour remboursement de leur deu ne failloit, et apres communication en tenue tant avec partie que en conseil a ledict dEgmondt icelle recepte des demaines a Zutphen reprins et tenu en ses mains, jusques que le s^{r}. de Cleves fut receu au pays de Geldres; que lors lesdict Scimmelpennings, ayans lentier gouvernement de la ville de Zutphen, refusarent de le admectre et lui jurer, si premiers il ne les

1) Du Cange: defalquer = supprimer.

2) Nijhoff, Gedenkwaardigheden, V, blz. 191. 3) Idem, VI, blz. 141.

remist en ladicte recepte, ce quil fit jusques que les affaires serient entenduz et par bonne cognoissance de cause le tout liquide et decide selon equite et raison. Et depuis la reduction du pays soubz lobeissance de lEmpereur sont lesdicts Scimmelpennings venuz requerir que lon les descharga des arrieraiges des rentes, quilz disiont encoires rester des rentes que feu Charles dEgmondt deburoit porter a sa charge, et entre aultres propoz declairiont que par ledict feu dEgmondt leur avoit este faict tort et mal calcule leurs comptes, consentans assez quilz feussent reveuz et recolez. Et samble que on le doibt accepter et dy avoir bonne apparence pour lEmpereur; et en tous advenemens est il necessaire de unefois le liquider, et pour ce faire sera besoing davoir specialle commission.

In margine: La Royne, considerant limportance de cest affaire, ordonne que le chancellier de Geldres et le maistre des comptes Renoy prins avec eulx Jan Bel, secretaire de la chambre des chartres et comptes, illecq se informent planierement sur la disposition de cest affaire, et entendront avec bonne discretion au recolement des comptes du demaine de Zutphen depuis lan XIIII^{c}IIII^{xx}VI en cha, et de liquider ceste debte par les melieurs et plus convenables moyens quilz pourront faire. Et que en tous advenemens lesdicts chancellier et m^{e} des comptes Renoy auront regard de trouver moyen que ladicte recepte soit remise es mains de lEmpereur, soit par voye dappointement quilz en pourront faire soubz le bon plaisir de sa Majeste reginale, ou aultrement, si faire le peulvent, afin de a icelle povoir pourveoir de personne ydoine, et y mectre tel ordre quon trouvera estre duisable.

Si samble que en tous advenemens lon deburoit de par lEmpereur remectre en nature le droit du pasturaige dudict Zuydwendt, vaillissant plus de IIII^{c} florins dor par an, dont feu Charles dEgmondt estoit en bonne possession jusques a son trespas en vertu de certain accoirdt sur ce faict, comme samble apparoir par certaine sentence des estatz de Geldres donnee lan XXXIX, icy joinct; mais icelle ordonnance na encores este veue. Et nonobstant que par ladicte sentence fut dict que le s^{r}. de Bronchorst demandera pour et au nom de ses subjectz, en cas quilz se trouviont par ladicte ordonnance grevez, pourriont de ce faire leur instance devers le duc de Cleves, si ont ilz sans plusavant en parler ledict Zuydwendt apprehende et occupe comme encoires font, sans aucunement en recongnoistre la superiorite.

In margine: Et quant au Ziidwende la Royne, ayant entendu comment le prevost de Zutphen tiendroit soubz luy pluisieurs papiers, enseignements et instructions povans servir pour document du droict

de lEmpereur non seullement audict Ziidwende mais aussi pour le fait de la recepte des demaines a Zutphen susdict, a ordonne que lesdicts chancellier et Renoy, ou lung deulx, se trouveront vers icelluy prevost et luy diront que, ayant regard comme longuement il a este retenu conseiller a xx patars par jour sans oncques avoir faict service mais seullement sus espoir quant le pays de Geldres seroit reduict il le pourroit et vouldroit faire, il regarde maintenant de a eulx, ou celluy deulx qui de par lEmpereur le demandera, bailler tous telz papiers, lettreaiges et instructions quil a soubz luy et scauroit faire de bouche ou aultrement pour le droict de lEmpereur, tant au faict de ladicte recepte pourchasser que pour ledict Ziidwende recouvrer. Ou aultrement sa Majeste seroit occasionnee non seulement de luy oster lesdicts gaiges, mais aussi sur luy recouvrer tout ce quil en a receu et prouffite. Et ce faict mectront paine de remectre en mains de lEmpereur la joyssance dudict Ziidwende, si faire le peulvent. Et en tous advenemens en advertiront la Majeste Reginale de ce quilz en auront faict et leur sera obvie.

4. Au quartier de Remunde et le Hault quartier.

En ce quartier sont este six ou sept officiers de recepte, asscavoir des pays Montfoirt, Kessele, Midlair, Geldres, Crieckenbeeck, Ercklens, Stralen et Wachtendonck. Et aucuns tenans les offices les font deservir par substituz, aultres sont conduictz par les drossatz, et sont en effect, selon quon peult veoir par les comptes et entendre par information verbale, tous lesdicts offices assez mal deserviz, plusieurs demaines recolez, aultres laisse perdre. aultres non admodiees au plus grand prouffict; le tout par faulte de gens receveurs entenduz residens et faisans le debuoir. Et semble quil seroit bon de reduire la pluralite, et a ung homme de bien et stile commectre et confier les receptes de Montfoort, Kessele et Midlair, et ordonner quil tinsist sa residence a Venloo, ou a Raide, ou a der Horst au pays de Kessele sur la Meuze, et luy accorder gracieulx sallaire a ladvenant du revenu qui est en tout V^M^VII^C^LXXV £ de XL gr.; et les gaiges que les receveurs du passe en ont eu, III^C^XLII £ VI s. de XL gr. en tout. Et a ung aultre les receptes de Geldres, Crieckenbeeck, Erclens, Stralen et Wachtendonck, ce que presentement seroit bien faisable, actendu quil ny a nulle maison a Crieckenbeeck, et partant point de besoing les laisser en mains dung drossat, qui maintenant pourra prendre son sallaire sur les amendes. Et quant a la recepte de Geldres, il semble que la douagiere se contenteroit dautre demeure et assignation, et que en ce cas lon pourroit grandement faire le prouffict de lEmpereur dicelle recepte en la joingdant a celle de Crieckenbeeck, et aultres que dessus. Si montent lesdicts receptes parensamble a environ quatre mil huyt cens soixante livres six solz

de quarante groz, dont le receveur de Geldres a prins pour ses gaiges et entretenement de serviteurs environ trois cens cincquante trois livres unze solz; et le drossaet de Crieckenbeecke, tenant aussi la recepte, huyt cens soixante quinze livres quatre solz. Mais pour la reduction faire fauldroit premiers rembouser ceulx qui tiennent des prestz sur leurs offices, asscavoir a m^e^. Herman Barbier, receveur de Geldres, de II^c^ florins dor, et au drossaet de Crieckenbeecke 1) florins dor, comme plus au long sera declaire au quoyer des offices.

In margine: Ledict Renoy, m^e^. des comptes, venant en ce quartier pour la visitation des demaines, senquestera de quelle sorte lon pourra ceste reduction conduire et mener a effect, et a quelz personnaiges lon pourra ces estatz fier et commmectre. Et de ce quil en trouvera advertira la Majeste Reginale pour en ordonner comme elle trouvera estre de faire.

5. Recepveur general.

Lon treuve aussi quil y ait eu ung receveur general, ayant ladministration et la recepte du bon des receptes particulieres, des deniers des tonlieux, des adjectz es rivieres, des confiscations et compositions des cas criminelz, des deniers venans des terres nouvellement bailliez a ferme heritable sur cense et recongnoissance annuelle, du bon des tailles et des pensions que le duc avoit du Roy de France et samblables. Mais y a bien peu de recepte ou mention faicte fors des aydes et pensions, par ce comme lon dict que mons^r^. de Geldres mesmes print en ses mains tout ce que vint du bon des aultres parties. Et a ledict receveur general eu pour sa retenue et gaiges VI^c^LXX florins dor, trois voeders de vin, cincq beufz gras et II^c^ muyds davoine. Si se treuve que nulz officiers de justice, quelz quilz fussent, ont eu povoir fors de prendre information et apprehender delincquans criminelz, mais point de les mectre a torture, faire executer ny composer sans ordonnance et advis. Ce que semble estre a louer et continuer.

Or vient a regarder et adviser sil ne seroit requiz de commectre ung aultre pour ladicte recepte et administration continuer, soubz quel tiltre et traictement. Et en ce cas luy commander quant et quant le regard sur le droict de lEmpereur aux adjectz et accroissemens es rivieres, de la recepte diceulx avec

1) Niet ingevuld.

celle du seau et des reliefz des fiefz, des biens bastardz vacans et aultres ayant nature despargne sil en y a. Semblablement du recouvrement des demaines engaigiez et alienez; et de oyr les comptes des recepveurs et autres officiers particuliers en Geldres. A charge expresse dicelle recepte generale rendre compte en la chambre des comptes a Bruxelles, et pour verification entre aultres y apporter et exhiber lesdicts comptes particuliers par luy oyz, pour autresfoiz y estre visitez et examinez si besoing est.

In margine: La Royne treuve ce propose bon, et entend sa Majeste le effectuer. Et afin que celluy qui en aura la charge puist estre pertinentement instruict pour les comptes du pays reformer en bon stil, et aussi scavoir quelz demaines sont este engaigez et alienez, ordonnera a ceulx de la chambre des comptes a Bruxelles de luy delivrer tous telz comptes, registres et instructions quilz trouveront en icelle chambre a ce povans servir.

Et comme tous les comptes sont entierement sans ordre fauldra que ledict ayant la principale charge ou aultre stile mecte paine de les reformer selon stil, resumant en iceulx les parties engaigees et alienees par les ducs et occupateurs du pays de Geldres, sans obmectre les droiz de voorslach, uuytgevinge van gemeynten et telz et semblables droictz, dont lon ne treuve aucune mencion es comptes posterieurs.

Comme se trouve evidamment que du temps de Charles dEgmondt et ses predecesseurs nait este tenu registre pertinent des alienacions et engaigemens des demaines, et aussi au regard du changement des seigneurs est vraisemblable que le tout ny soit trouve, samble estre de besoing de en chacun quartier appart faire publication, que tous ceulx qui tiennent aucuns biens ou rentes ayans parcidevant attenuz a la duche ou aux ducs ou occupateurs de Geldres quilz apportent copie de leurs tiltres. Et afin de povoir faire le prouffit de lEmpereur au rachapt diceulx, de faire information sur la valeur desdict parties engaigies et alienees a rachat et en faire annotation aux quoyers et registres faictz et a faire diceulx engaigemens et alienations, et sur ce povoir adviser pour les rachater au plus grand prouffict que faire se pourra.

Et aux pays circumvoisins de Geldres, sicomme en Cleves, Juliers, Brabant, Hollande, Utrecht, Overyssele, Frize etc., sont plusieurs fiefz tenuz de la duche de Geldres, lesquelz des

long temps nont este relevez, et aussi a ladvenant dung nouveau sr. et duc de Geldres tous fiefvez, tant subjectz que forains, sont tenuz venir renouveller leur serment, parquoy semble estre necessaire pour la conservation du droict de lEmpereur premiers descripre a tous fiefvez des terres et biens assiz hors le commandement de sa Majeste, et par edict es pays subgectz de lEmpereur faire commander aux tenans fiefz du pays de Geldres, quilz viennent faire leur debuoir, sur les paines a ce danchiennete statuees.

In margine: Ledict Renoy fera faire une declaration des fiefz non relevez, des lieu ou ilz sont situez et des personnes en ayans este dernierement investiz, et la envoiera a la Majeste Reginalle pour icelle bene povoir ordonner ce quen sera de faire.

Et comme les registres des fiefz ne sont este pertinentement tenuz et que aussi ny a aucun registre original, ay mis en train den faire ung, contenant declaration diceulx avec leurs appendences si prez que trouver se pourront, et annotation sommiere de tous reliefz en faictz par quelles personnes et en quel temps.

Sera aussi besoing de refaire et renouveller les livres nommez thinsboucken et erffpachtboucken, lesquelz mesmement en la Veluwe, comme lon dict, plus de cent ans ne sont este renouvellez ny les noms changez. Et samble que lesdicts thinsen et erffpacht sont le principal et meilleur revenu des pays.

In margine: La Royne le treuve bon et necessaire et ordonne audict Renoy le effectuer et en faire dresser et auctenticquier deux livres, lung pour la chambre des comptes a Bruxelles et lautre pour celle de Geldres, a fin dy estre gardez pour la conservation du droict de lEmpereur esdicts fieffz. Samblabement de renouveller les livres des chens et rentes fonsieres au quartier de la Veluwe et ailleurs ou besoing sera.

6. Reduction dengaigemens.

En lan XV^cXXXIII a este par les estatz de Geldres ordonne, statue et publie que tous ceulx, qui tienniont terres, dismes ou aultres biens engaigiez pour moins que de XVI deniers ung, seroyent tenuz les faire a ce reduire ou a six pour cent. Samble que si ceste ordonnance fusist renouvellee et executee pour les demaines engaigiez de la duchie il pourroit a sa Majeste estre fort prouffitable.

In margine: Le chancellier de Geldres et Renoy recouvront ces statuz et ordonnances, et les communicqueront avec les conseilliers Geldrois, aucuns principaulx des villes et des nobles, pour scavoir si ceste reduction de engaigement au XVI denier seroit aucunement practicable. Et en cas que si mectront painne de le effectuer par succession de temps et le plus discretement que faire le pourront.

7. Les demaines engaigez et revenduz a moindre pris povoir rachater au mesme pris du dernier achat.

Il semble aussi que aucuns aurient achate leur pantschap ou bien engaigie pour moindre pris que lengaigement ne porte, mesmement doffices. Et comme aucuns offices sont par trop chargez, et partant se vendent aucunesfois a beaucop moindre priz, sambleroit requis de ordonner que lEmpereur les peusist reprendre a tel pris quilz serient achatez.

In margine: Lesdicts chancellier et Renoy senquesteront sil est practicable, et de ce quilz en treuvent avec leur advis advertiront la Royne, pour apres en ordonner comme elle trouvera estre de faire.

8. Papiers et lettreaiges touchant le pays de Geldres estans en Juliers es mains des Clevois et a Grave.

Lon entend que le duc de Cleves auroit en Juliers plusieurs papiers et lettreaiges touchant les pays de Geldres, que y sont este des le temps que Juliers et Geldres estiont a ung sr.; et par dessus ce plusieurs appoinctemens, inventaires et autres pieces grandement faisans au prouffit de lEmpereur des affaires traictiez pendant quil a tenu le pays de Geldres dernierement.

In margine: De cest article sera faict et delaissie memoire pour en parler avec les deputez de Cleves.

9. Benefices et dignitez.

Lon treuve que feu le duc Charles et le duc de Cleves ont chacun en leur temps donne et confere toutes dignitez et benefices en Geldres, tant celles et ceulx qui soulliont estre a la disposition des gens deglise que du pape. Et considere la dissention qui est en la religion cristienne, samble a des aucuns que lEmpereur feroit bien de le continuer, mesmement des dignitez et cures, afin de povoir mectre ordre que les cures fussent deservies par gens de bien, residens en personne, ce que seroit aggreable au peuple; et pourroit sa Majeste des autres benefices et dignitez pourveoir ses serviteurs et aultres que luy plaira.

In margine: Sur ces deux articles est souffisamment respondu es memoires envoyez a sa Majeste par le chancellier.

10. Demaines alienez par sentence des estatz sans cognoissance de cause.

Item annis XV^c XXXVIII et XXXIX sont de par les estatz de Geldres este deputez certaine quantite de personnes pour congnoistre des spoliez et restituer les spoliez, et sont soubz umbre de ce aucunes parties de demaines este alienees sans souffisante congnoissance de cause ou avoir partie deffendante le droict du superieur ou fiscal; asscavoir si lon tiendra telles sentences pour vaillables.

11. Monnoye de Gheldres.

Au pays de Geldres sont este deux maistres de la monnoye, lung nomme m^e. Reynier van Eembrugge, lequel, moyennant ung prest par luy faict a feu Charles dEgmondt de cincq cens florins ryders, a este commis m^e. general de tous les pays de Geldres pour quatre ans, et apres les quatre ans jusques quil seroit rembourse de sesdicts V^c ryders. Et lautre est Jaspar Vleminck, ayant aultresfois este prisonnier a Vilvoorde, lequel avec son filz, nonobstant la commission dudict m^e. Reyner, a non seullement forge et monnoye a Nymegen mais aussi a Remunde, Deventer, en Cleves et ailleurs, mesmement audict Nymegen des armes et du coing de feu Charles dEgmondt jusques a la reduction du pays de Geldres, et ce par commission des executeurs du testament dudict feu Charles dEgmondt et du consentement du duc de Cleves, en date du XV^c dAoust a^o. XXXVIII, a durer jusques quil seroit rembourse de IIII^cXXIII florins ryders et III^cXXXV florins dor, quil disoit estre a larriere et luy competer de feu Charles dEgmondt; et soustient que encoires luy en resteroit bonne partie. Et comme pour le present la monnoye est close, est a adviser si on la veult ouvrir, et en ce cas lequel des deux m^es. lon veult accepter et tenir.

In margine: Le m^e. des comptes Renoy envoyera ce m^e. Reyner van Eembrugge vers les generaulx des monnoyes en Anvers pour par ensamble communicquier et adviser sur louverture des monnoyes en Geldres, et de ce quilz adviseront parensemble advertira sa Majeste a fin den ordonner comme elle trouvera de conseill.

12. Leengoet geestelyck gemaict.

Aucuns des gouverneurs de Venloo ont persuade a ung cure de Calderkercke par testament donner et legater a lhospital de Venloo une maison cense avec terres et biens, dict les biens de Wilre, et est ung fief dict een sadelleen, duquel le maistre ou fiefve est tenu servir au duc avec deux chevaulx. Et comme ceulx de Venloo, ayant au duc de Cleves demande consent et que le duc ne le leur voulloit accorder, se sont ilz secretement trouve vers Guillaume Hinckart, lieutenant des fiefz en Geldres, et icelluy suborne tant quil a audict hospital accorde et passe investiture dudict fieff sur ung particulier denomme par lesdicts de Venloo. Et monseigneur de Cleves, de ce adverti, a declaire que ladicte investiture ne luy estoit a son gre, mais en pensoit pourchasser son droict en temps et lieu. Et quant et quant destitua ledict Hinckart de lestat de lieutenant a ceste cause.

In margine: Le chancellier se informera de ce quen est et advisera dy garder le droict de sa Majeste, commil appertient 1).

13. Biens subgectz a tenir chevaulx pour le service du Duc.

Sus la Veluwe sont pluisieurs biens subgectz a tenir pour le service du Duc aucuns chevaulx, desquelz en long temps na este prins ny service ny recompense. Seroit bon partant ce service remectre a nature, ou au lieu de ce prendre quelque recongnoissance annuelle; et que a ceste fin fut ordonne den faire information et de commander au receveur de le remectre en nature, et, sil a besoing dassistence, de publications ou aultre ordonnance, a ceulx du conseil de la luy faire.

In margine: Le m°. des comptes Renoy avec Jan Bell, secretaire de la chambre des comptes et chartres en Geldres, se informeront sur ces biens, et si ces servitutz ne sont venduz ou redimez, et regarderont avec ladvis du gouverneur et chancellier les non venduz ny redimez remectre en nature, ou adviseront de avec les tenans iceulx biens, soubz le bon plaisir de la Royne, accorder de quelque recognoissance annuelle au prouffict de lEmpereur, au lieu de ceste noriture de cheval.

14. Gens et biens servilz.

Lempereur a en Geldres plusieurs bien et gens de servile condicion dont le droict par la diversite des officiers est bien

1) Zie Register op de Leenaktenboeken, Overkwartier, blz. 106.

mal garde. Si sont neantmoins les gens serfz assez traveilliez 1), et samble quilz demanderient bien icelle condicion servile redimer et avoir mue en fieff ou cense, en payant bonne recongnoissance annuelle. Que sambleroit beaucop plus grand prouffict pour lEmpereur et augmentacion de demaine.

In margine: Samblement se informeront lesdict Renoy et secretaire sur les gens et biens servilz au pays de Geldres, a quelles subgections, services et servitutz ilz sont obligez de la grandeur et valeur diceulx biens, quelz prouffictz les s[rs] gouvernans en Geldres en ont eu, ou de ce que lEmpereur par communes annees en pourra proufficter, demourans en estat commilz sont, combien ilz vouldrient a sa Majeste donner pour estre liberez et absoult de ladicte servilite, par dessus ce quilz en doibvent et sont accoustumez respondre annuellement. Et de ce quilz en treuvent advertiront le gouverneur et chancellier et ceulx du conseill, pour advertir la Royne ce que leur semblera le plus convenable pour le prouffict de lEmpereur affin den ordonner comme elle trovera convenir.

15. La maison de Wildenborch.

Lon dict que quant le s[r] de Wisch fut restitue a ses biens au pays de Zutphen, a luy ostez par feu Charles dEgmondt, que lors il promist de non fortiffier le Wildenborch, par ledict feu demoli et rase. Ce nonobstant apres le trespas dudict feu icelluy de Wisch, ayant assamble une grande quantite de gens en ce quartier, la reediffie et fortifie. Et est ceste maison scituee en ung marascaille et lieu ou il ne peult servir pour le bien du pays, mais fort bien pour faire pillaige et mal aux passans chemin. Et comme la dame mere dudict feu s[r] de Wisch dung coste et le s[r] de Stirom, ayant espouse la fille de ladicte dame et seur du s[r] de Wisch, sont en proces pour la succession dudict s[r]., et le s[r] de Stirom est subgect et serviteur dung s[r]. estrangier, gaires pourveu de biens, semble que de par lEmpereur lon se deburoit joingdre et tendre que ceste maison fusist demolie, dumoins les douves 2) et fort otez.

In margine: Le gouverneur voyant lopportunite senquestera a ceulx de Zutphen si le s[r]. de Wisch a fait promesse de non reediffier ou fortiffier ceste maison, si elle duit estre demolie ou tenue; et de ce quil en trouvera avec son advis advertira la Royne pour apres en ordonner commil appartiendra.

16. Renouvellement des loix es villes.

Lon entend que feu Charles dEgmond soulloit prendre congnoissance du renouvellement des loix, mesmement a Venloo,

---

1) Du Cange: fatiguer. 2) Idem: fossé.

desquelz on treuve lettres par lesquelles ilz promectent tous les ans nommer et luy delivrer six personnes, pour en choisir trois, qui auroient a servir lannee a venir, ce quon dict ilz nauroyent voulu faire du temps du duc de Cleves. Le semblable soulliont faire ceulx de Bommell. Et a Airnhem mectoit ledict feu telles personnes que bon luy sembloit, aucunesfois de ces propres serviteurs et de son conseill. Aussi soulliont ceulx de Nymegen presenter deux personnes pour en prendre lung au lieu dung trespasse ou demiz. A quoy semble quilz ne prendent presentement regard et le font apart eulx.

In margine: Comme ceste auctorite est une des plus requises pour le gouvernement du pays de Geldres regarderont les gouverneur et chancellier par bonne discretion trouver maniere et opportunite den parler a ceulx des villes, qui sont este en faulte, et scavoir les raisons pourquoy ilz nen ont faict le debuoir comme du temps de Charles dEgmond. Et si faire le peullent les induiront que en ladvenir nen soyent plus deffaillants. Advertisant la Royne de ce quilz en auront trouve et faict.

17. Pretendue exemption de ceulx de Deventer de payer subside.

Ceulx de la ville de Deventer ont en lan XV^c et XV, le VIe de Juillet, obtenu lettres patentes soubz le seau de Monsr. de Geldres, par lesquelles, moyennant la somme de XXVII^c florins dor unefois, leurs bourgeois annotez en certaine cedulle soubscripte par Heyndrick van Gendt, m^e. dhostel, ny autres qui jusques lors aviont contribue ne seriont deslors enavant tenuz, obligiez ny subgectz a payer aucuns aydes, contributions ou impostz, jusques quilz serient remboursez desdict XXVII^c florins dor; avec promesse quilz joyrient de ladicte exemption lespace de dix ans en tous advenemens. Et comme trouvions ces lettres aucunement suspectes, du moins de petite apparence au regard de la grandeur de ceste exemption envers la somme de XXVII^c florins dor, et considere quelle nestoit signee, ny soubscripte ny de la main de Monsr. de Geldres ny de quelcung de ses secretaires, avons faict quelque inquisition verbale comment ceste lettre avoit este expediee, et si mons^r. de Geldres estoit accoustume de faire seller aucunes lettres patentes telles sans les signer luy mesmes ou faire signer par ung de ses secretaires. Et entendu que ceste lettre a este expediee pendant que feu Charles dEgmondt estoit en France par ledict van Gendt, tenant lors le seau, et que feu Charles dEgmondt nestoit ac-

coustume aucunes lettres, quelles que ce fussent, mesmes des telles laisser expedier et sortir en son nom sil ne les avoit veu, signe ou soubscript de sa main propre, et tellement nont ceulx de Deventer joy du benefice de ceste lettre que pour ung temps, jusques que mons^{r}. de Geldres sen est apperceu (comme est a presumer). Si veult on dire que les tailles et assietes 1) depuis deux ans enca faictz sur les biens de ceulx de Deventer montent plus que lesdicts XXVII^{c} florins dor. Asscavoir quon en fera.

In margine: Le cas advenant les gouverneur, chancellier et ceulx du conseil feront lever les aydes en la maniere accoustumee, sans permectre user daulcune exemption dont on na joy parcidevant, et si ceulx de Deventer sen plaindent en advertiront la Royne.

18. Labbe de st. Pol a Utrecht.

Labbe de st. Pol a Utrecht dict a luy appartenir la haulte seignourie de Driell et Lynden. Et se treuve que des lan M. III^{c}XXVII 2) enca les contes et ducs de Geldres ont tousjours et continuellement, lung apres lautre, chacun en son temps, lesdicts seignouries de Driell et Lynden tenuz dudict abbe en ferme leurs vies durant, et encores dernierement Charles dEgmondt trespasse pour la somme de XII vieulx escuz par an, a payer Martini. Et pardessus ce que en lan XV^{c}XXXVII labbe Mahieu de Goch avec lentier convent, pour ravoir leurs biens fourgaingnez en Geldres a cause daulcunes debtes procedantes de la derniere guerre dUtrecht, ont accorde audict dEgmondt lesdicts seignouries, haultes et basses, en propriete, pour luy et ses hoirs masles deschendans de son corps 3). Et que, sans prendre regard a ce que mons^{r}. de Geldres navoit laissie hoirs descendans de son corps, ilz en ont laissie joyr au duc de Cleves jusques quil ait habandonne le pays au prouffict de lEmpereur. Or entend ledict abbe de povoir apprehender lesdicts seignouries et en faire son plaisir, priant quon le veulle prendre de bonne part et en icelles estre maintenu. Asscavoir quon en fera.

In margine: La Royne treuve bon que lon ait de par lEmpereur continue la possession de telle seignourie que labbe de St. Pol peult

1) Du Cange: Assignation de fonds pour le payement d'une rente.

2) Nijhoff, Gedenkwaardigheden, I, blz. 213.

3) Gedenkwaardigheden, VI, blz. 1024.

pretendre a Dryell et Lynden; et ordonne aux gouverneur, chancellier et conseil dy perseverer, pourveu toutesfois que reciprocquement ilz luy faicent payer et joyr de telles recongnoissances annuelles et benefices que a ceste cause il a eu du temps du duc de Cleves, Charles dEgmonde et aultres predecesseurs de sa Majeste, conforme les lettres de bailles en estans. Et en cas que labbe ne sen contente, la Royne venant en Geldres entendra ses raisons et en ordonnera comme elle trouvera de raison appartenir.

19. Lestat de veneur de Geldres.

Au temps que les villes de Geldres commencherent a seslever contre feu Charles dEgmondt sest ledict dEgmondt trouve sur une maison nomme tLoo, en la paroice dAppeldorn, en la Veluwe, appartenant a Jan Bentinck, grand veneur de Geldres. Et pour quelque regard non manifeste, ains seullement soubz le pretext que ledict Bentinck luy avoit servy en estat de veneur lespace de quarante ans, et quil presentoit sa maison, estant allodiale, faire fieff de la duche de Geldres, comme faisoit effectuellement, a ledict dEgmondt a icelluy Bentinck pour luy et ses hoirs, descendans de son corps, donne ledict office de veneur avec toutes ses appartenances, qui estiont de IIcXVI florins dor et Vc muydz, la pluspart soille et bien peu dorge et feves par an. Et pardessus ce aultres cent florins dor par an, XXV muydz de feves, XXV muydz dorge.

Encoires du koornampt IIc muydz davoine.

Item a prendre les dismes nommez de Wiinperscher thienden C muydz davoine.

Et de la diickgravie de Byssele L muydz davoine.

A tenir le tout, asscavoir ledict office avec tout le revenu dessus speciffie, en fieff de la duche de Geldres et succeder sur son filz aisne Aloff Bentinck et ses hoirs masles de Anna Bentinck, fille dudict Jan. Et si elle nen laissist retourneroit ledict office avec toutes les susdicts rentes au duc de Geldres, mais point la maison 1).

Et comme ledict office et rentes sont succedez sur ledict Aloff Bentinck a il demande den faire les debuoirs de relieff et serment en tel cas requiz, ce que luy a este denye jusques quon en auroit communicque au conseil de lempereur; et fut ordonne si au regard que feu Charles dEgmondt navoit droit a la duche de Geldres, et aussi ses predecesseurs et luy sestiont obligez de non aliener aucunes demaines, et que au temps de

1) Zie Register op de Leenaktenboeken, Kwartier van Veluwe, blz. 245.

la concession il nestoit me. du pays mais comme depose, lon vouldroit ledict don revocquer ou ledict office avec lesdicts rentes luy laissier suyvre.

In margine: Les gouverneur et chancellier avec le me. des comptes Renoy se informeront si loccupateur de cest office, filz de Jan Bentinck, a des heritiers qualifiez a succeder en loffice de veneur, suyvant les lettres de Charles dEgmonde, ou quil y a apparence den avoir. Et ce faict le manderont vers eulx, et luy remonstreront les raissons icy alleguees et aultres quilz trouveront servir pour la nullite dicelles lettres, le persuadant a se deporter de leffect dicelles par voye et accordt aimable, soubz le bon plaisir de sa Majeste, soit en luy laissant lestat de veneur avec les anchiennes rentes sa vie durant, et quelque cent ou IIc ou IIIIc karolus apres son trespas a ses heritiers qualiffiez, sil en a, ou aultrement en luy laissant pardessus les anchiennes rentes et appartenances tout ce que esdict lettres de Charles dEgmondt est contenu, sa vie durant seullement. Et en cas quil ne soit a ce induisable entenderont de quoy on le pourroit contenter, ou a quoy il se vouldroit arrester. Dont et de ce quilz en auront trouve et faict ilz advertiront la Mate. Reginale pour en ordonner, ou de le mectre en justice, ou aultrement comme elle trouvera estre de faire.

20. La seignourie de Daelhem.

La seignourie de Dalem prez Gorinchem a este par feu Charles dEgmondt et ses lettres du VIe de Juing XVC et XVII 1) donne a Christoffle van Meurs, sa vie durant, et vault annuellement environ cent carolus, comme lon entend. Et contient environ VIc marges de terre ou VIIc au plus hault. Mais ny a nulle paroiche, fors une chappelle, et XIIII ou XVIII maisons, tant povres que censiers. Et quant il y a question de administrer justice, cela se faict par eschevins, esleuz et choisiz des adheritez audict Dalem, demourans tant en la ville de Gorinchem que a Spiick et ailleurs a lentour et au plus pres. Asscavoir si lon entend quil le doibve tenir sa vie durant, et sil ne seroit bon en ce cas luy en donner nouvelles lettres.

In margine: La Royne prenant regard a la preudhommie de cestuy Christoffele conte de Meurs luy accorde ceste seignourie sa vie durant, et luy en fera despeschier de par lEmpereur nouvelles lettres de don, moyennant quil baillera ses lettres reversorialles, contenant quil ne pretend aucun autre droit a ladicte seignourie; et apres son trespas elle retournera libre et sans charge a sa Mate. ou ses heritiers ducs de Geldres.

21. Albert Gecsken.

Aelbert Gecsken, serviteur au feu Charles dEgmondt, a dicelluy obtenu en don pluisieurs belles parties de demaines

1) Gedenkwaardigheden, VI, blz. 560.

adjectz, dict wairden, comme lon dict. Semblablement Herman Barbier aucunes rentes dictz heerengulden etc. Asscavoir comment on en fera. Semblablement de toutes alienations absolutes faictz contre promesse, privileges et anchiens droitz du pays, mesmement a officiers comme ledict Gecsken, Herman, Erclens et aultres sil y en y a.

In margine: Le chancellier de Geldres et Renoy, ou lung deulx, recouvreront les copies de ces et aultres telles alienations, la valeur et disposition des parties alienees, et communicqueront le tout en conseil, pour scavoir si, au regard des previleges et statutz du pays de non aliener demaines ou aultrement, lEmpereur ne seroit fonde a repeter lesdicts parties. Et en cas quil y a apparence pour sa Ma^{te}. en parler avec les occupateurs, et faire quelque appointement amiable, soit en les leurs laissant une ou deux vies, ou a rachapt pour quelque gracieuse somme dargent, ou aultrement commilz trouveront convenable, si faire le peulvent; si non advertiront la Royne avec leur advis pour en ordonner ce que de raison.

22. Rutenberch, le gulden spycker.

Estienne de Rutenberch, demorant a Airnhem, a soubz le pretext de son emprisonnement en la guerre a Westerwoldinger landt pres de Groeningen et la perte de ses chevaulx, quil estimoit a environ VI^{c} ou VII^{c} florins dor unefoiz, sur lassemblee faicte a Airnhem pour la restitution des spoliez taint faict vers lesdict estatz, quilz luy aurient en recompence de sesdicts interestz et pertes accorde la maison de Kannenburch, situee a Vaissem sur la Veluwe, avec ses appartenances, laquelle il a vendue a Seger van Airnhem pour VI^{c} florins dor, et ledict Zeger a revendu a Martin van Rossem pour VII^{c} florins dor, ou peu plus. Pardessus ce luy a il faict accorder la maison de feu Charles dEgmondt, nommee le gulden spycker, avec les viviers, la cense, bruieres et terres y appertenantes, avec une tourrelle environnee deaue et de sengles dict le silveren spyckere, lesquelles samblent valoir plus de VIII^{c} florins dor unefois; et en prins lettres des estatz, contenant en effect que ce seroit faict par consent du duc de Cleves, lequel comme lon entend nen auroit jamais este bien content.

Et est asscavoir que feu Charles dEgmondt a lesdict gulden et silveren spyckers avec les viviers, bruyeres, terres en censes acquis de Heyndrick de Grave, advoe dErclens, pour une partie de demaine anchienne et principale, tenant cense, molins, terres, viviers, bois et aultres attenances, vaillissantes plus de VIII^{M} ou X^{M} florins dor unefois. Mais quant a Kannenburch il samble

que feu Charles de Geldres lait acquis par achapt. Ascavoir comment sa Majeste entend den faire.

In margine: La Royne entend que en regard au traictie fait entre lEmpereur et le pays de Geldres au camp devant Venloe ceste alienation, faicte par les estatz de Geldres au prouffict de Rutenberge et en recompense de sa querelle, ne seroit daucune valeur. Et dautant moins que de lune des parties par luy vendue il a prouffice autant ou plus que sa querelle povoit porter. Ordonne pourtant la Royne au gouverneur, chancellier et conseil mander ledict Rutenberge vers eulx et le induire a habandonner lisdect silveren et gulden spyckers avec leurs appendences au prouffict de lEmpereur, retenant le surplus. Et sy entendre ny veult recouvrer copie de ses tiltres, declaration de sa debte et scavoir dont elle procede et si elle est liquidee ou non. Et le tout renvoyer a la Royne avec leur advis pour en ordonner comme elle trouvera estre de faire.

23. Hulckesteyn.

Ledict feu Charles dEgmondt a tenu pres dAirnhem sur le Rin une aultre maisonnette avec quelque petite quantite de terres, nommee den Hulckensteyn, avec une esglise et quelque maisonnement aupres dicelle, ou soulloit avoir ung college de chanoines par luy illecq fonde, mais de biens daultruy comme lon dict. Et incontinent apres son deces ont les chanoines par consent de ceulx de la ville dAirnhem abbatu et emporte quasi toutes les maisonnemens ou ilz soulliont demourer. Si a leglise este spoliee de plomb, verrieres et aornemens, de sorte que le surplus est taillie de ruyner si lon ny pourvoye. Asscavoir si sa Mate entend le tout habandonner comme biens acquiz et allodiaulx subjectz aux debtes dudict feu, ou quon le apprehendera au prouffict de lEmpereur.

In margine: La Royne entend que ce Hulkesteyn doibve appartenir a lEmpereur comme attendance de la duchie, et quon en doibve faire le prouffit de sa Mate.

24. Officiers qui ont a compter des le temps de Charles dEgmondt.

Lon treuve que grande quantite dofficiers du pays de Geldres des le temps de feu Charles dEgmond ont encoires a rendre compte de leur receu et administration de plusieurs annees tant des demaines que des aydes, et se presentent journellement plusieurs requestes pour avoir payement du deu dicelluy feu.

Asscavoir sil ne seroit requiz commectre quelcung qui les mandasse a rendre compte, et si du bon y avoit le convertir

en payement des crediteurs dudict feu si avant que extendre se pourroit.

In margine: Le me des comptes Renoy parlera avec les executeurs du testament de feu Charles dEgmonde, affin quilz regardent si du prouffict en pourroit venir. Et en ce cas contraindre a compter ceulx qui lont encoires a faire, pour du bon de ces comptes contenter les provres crediteurs estant a larriere a feu Charles dEgmonde. A quoy faire la Royne ordonne au gouverneur, chancellier et conseil leur faire toute adresse.

25. De Marsche, lescoutetterie.

Claes Vige, amptman de la Basse Betuwe, tient icelluy office avec les escoutetteries entre aultres de Lynden et du pays dict de Marsche, lez le Rin a lopposite de la ville de Renen. Et sont des long temps en ce pays dict de Marsche este deux officiers escoutettes, lung de par lEmpereur comme seigneur dUtrecht. Asscavoir le mesme escoutette de Renen faisant loffice et laultre accoutant de par monsr. de Geldres, qui participoient tous prouffictz en venant egalement moictie. Or a ledict Claes Vige ces escoutetteries de Lynden et de Marsche arriere engaige comme lon dict pour une fois IIc florins dor, ou quelque peu moins. Et les manans et bourgeois de Renen, ausquelz appartient quasi toute la propriete des terres et heritaiges en la Marsche, ayans parcidevant este fort travaillie et interesse mesmement au faict du dickaige et aultrement en tous endroictz par la division de cest office, desirent que a ce soit pourveu pour ladvenir, demandant et priant que doresenavant la moictie de loffice, que soulloit estre ung escoutette accoutant seullement de par monsr. de Geldres, puist estre uni avec celluy de la ville de Renen et exerce en icelle ville, afin que le pays tant en faict de dickaige que de justice puist estre regi et gouverne sans discort et en seurte.

In margine: Le chancellier et Renoy oyront sur ce lamptman de Nederbetuwe avec lescoutette de Linden, soubz lesquelz ce pays dit de Marsche est scitue, pour scavoir sil y auroit interest de accorder a ceulx de Renen que le consistoire ou banck de la justice dudict pays dict de Marsche fust tenue en la ville de Renen, et leur advis sur ce communicqueront en conseil, et du tout, avec aussi ce que leur en samble, advertiront la Royne pour en ordonner comme elle trouvera convenir.

26. La ducesse douagiere de Geldres.

La ducesse douaigiere de Geldres a este assingnee de son port de mariaige et douaire asscavoir sur ladvoerie de

Geldres de XIX^c florins dor, sur les rentes de Batenborch II^M florins dor, sur les rentes de Midlair II^c florins dor et sur le tonllieu de Bommel III^c florins dor, qui font IIII^M IIII^c florins dor. Et porte sondict port de mariaige V^c florins dor et son douaire IIII^M florins dor par an, a quoy doncques resteroit C florins dor. Si a elle a mons^r. le prince remonstre que le revenu de ladvoerie ne les rentes de Batenborch ne peullent a beaucop pres tant monter comme luy sont assignees, et quelle entend que ceulx de Batenborch pretendent icelle rente ravoir. Requerant de sondict port de mariaige et douaire ailleurs entierement et seurement estre assignee. Si semble quelle entend a Geldres avoir auctorite sommiere de user de regales, sans prendre regard que son traictie ne porte fors assignation des IIII^M V^c livres sur le revenu de Geldres, tant ordinaire que extraordinaire. Et que ceste recepte de Geldres se pourroit bien faire valoir jusques a deux mil florins dor par an, et plus, en y mectant bon ordre et rachatant les offices de recepte etc.

In margine: La Royne mectra ordre que la douaigiere soit bien et leallement payee et contentee de son port et douaire depuis la reduction du pays en avant. Et comme sa Ma^te. est advertie quelle seroit contente (en luy donnant autre residence de moindre charge) habandonner celle de Geldres au prouffict de lEmpereur, ordonne au m^e des comptes Renoy dentendre son intention quant a ce, et quelle residence elle demanderoit; et en ce cas se informer si on luy scauoit faire avoir la demeurre quelle demande, et a quelle charge. Et de tout ce quil trouvera advertira la ma^te. de la Royne, pour en ordonner au contentement de la douagiere si faire se peult.

27. Offices et demaines engaigez et reprinses.

Lon treuve aussi que feu Charles dEgmond a souventesfois reprins en ses mains des offices et parties de demaines engaigez de certaine somme de deniers, soubz pretext seullement de quelque mesuz 1) quilz aurient commis, mais sans ordre de justice, ny les en faire priver par sentence judiciaire comme est requis. Et apres arriere les a engaigie a des aultres. Et viennent maintenant pluisieurs des telz privez redemander les parties a eulx hostez par ledict feu, ou leur argent; et aultres se sont faict restituer par les estatz de Geldres. Et viennent aussi les derniers occupateurs et privez par les estatz demander restitution de ce que les estatz leur ont oste, ou remboursement de leurs deniers avec les interestz et arrieraiges.

---

1) Du Cange: Mauvais usage, abus.

In margine: La Royne nentend que lEmpereur en cas de descharge ou rachapt soit tenu fors a ung engaigement en tous advenemens, asscavoir au plus apparant et fonde selon droict et raison.

28. Tonlieu a Thiell.

Monsr. le prince estant a Thiel et apres en la ville dAirnhem luy fut presente requeste de par le thollenaer, qui du temps de feu Charles dEgmond soulloit collecter le droict dung des thonlieux a Thiel, pour estre remis en icelluy thonlieu, lequel comme trouvions le duc de Cleves avoit mis es mains du conte de Nunar et par icelluy peu de temps auparavant este apprehende; et au regard du traictie dentre lEmpereur et le duc de Cleves avions ce thonlieu remis es mains de lEmpereur, et a la collectation du droict dicelluy commis de par sa Mate. ledict pretendant droit a loffice. Mais ce nonobstant comme lon trouve a le commis de par lEmpereur este contente des accidens et menuz prouffictz du thonllieu, delaissant au prouffict dudict conte lever tous les deniers qui en viennent. Parquoy ay escript au thollenaer de par le conte de Nunar quil regarde de tenir en ses mains les deniers en venuz et qui encoires en viendront; sur quoy il ma respondu par lettres tout ce que par luy en a este receu avoir paye au prouffict de monsr. de Nunar, mais ce que deslors enavant, asscavoir depuis Noel, en viendroit, tiendroit il en ses mains jusques en scavoir le bon plaisir de lEmpereur. Et est a scavoir que ce thonlieu avec Craickauwe et plusieurs rentes en lOverquartier sont este par le duc de Cleves delivre et baillie au conte de Nunar par appointement dentre eulx faict sur la querelle que ledict de Nunar pretendoit sur Born, Sittart, Zusteren, Myllen, Gangel et Uchten 1), comme a luy appartenant par engaigement de la duchie de Geldres, asscavoir Born, Susteren et Zittart pour CXIIII^{M} florins dor et Gangel, Myllen et Uchten pour XXX^{M} florins dor.

In margine: La Royne a escript au gouverneur, chancellier et conseil de ce tonlieu mectre es mains de lEmpereur pour apres en disponer comme lon trouvera estre de faire.

29. Riicswalt.

Comme entendions que le bois de Riicswalt du tamps de monsr. de Cleves avoit este tant et si prez cope que besoing

1) Lees: Vucht.

estoit de ung espace de deux ou trois ans abstenir dy coper, que aussi les serviteurs, ayans la garde du bois, soubz umbre que chacun soulloit avoir la cope dung marge de bois, y faisiont grand dommaige, et pluisieurs de la ville de Nymegen, cloisters et aultres, en prendiont a leur plaisir, en avons faict remonstrance a monsr. le prince, lequel par advis du conseil a ordonne que lon cesseroit entierement de plus y coper jusques ordonnance et rigle y soit mis, tant sur le sallaire, la quantite et conduite des officiers, que sur la maniere de coper et la vendicion des bois. Or se treuve que du temps de Charles dEgmondt et du duc de Cleves lon soulloit de ce bois et de largent en venant furnir le bruslaige de la maison, le foing et avoine pour les chevaulx du prince, montant tous les ans a grande somme dargent; et comme les seigneurs y estiont peu souvent soulliont les conchierges de la maison et aucuns de la ville de Nymegen le tout eschiller, ce que par ladicte ordonnance de monsr. le prince est aussi deffendu, et dit que si quelcung eust droict de avoir des fagotz ou aultre provision de ce bois quon luy en feroit recompence en argent.

In margine: Le gouverneur, chancellier et conseil avec le me. des comptes Renoy, appelle avec eulx le waltgrave, adviseront de faire quelque bonne ordonnance pour le gouvernement et tuition de ce Riicswalt, et ordonneront tel nombre de serviteurs vorsters, soubz le command du waltgrave, commilz trouveront estre de besoing et danchiennete y soulloit avoir, et non plus; tauxant leur sallaire ensemble le sallaire du waltgrave en argent, et point en bois ny habillemens. Et icelle faicte la feront publier et executer commil appartient.

30. Livrison de fagotz.

Lon treuve que le Duc soulloit a ses officiers chacun livrer des fagotz grande quantite et paya le Duc mesmes les despens et charriaige et en si grand nombre que les bois sen perdoient entierement.

Asscavoir si lon continuera ladicte livrison de fagotz ou si on en fera le prouffict de lEmpereur.

In margine: Actendu que les gaiges des officiers de lEmpereur en Geldres se tauxent presentement en argent nentend la Royne quon doibve plus a personne accorder livrison de fagotz, mais quon en fera le prouffict de sa Mate., comme devant est dict.

31. Toll tot Wageninge.

Le duc de Cleves pour gaingner affection de ceulx de Wageningen les a donne ung thonlieu, qui est des an-

chiennes demaines, illecq valissant environ XXV ou XXX florins dor par an, a rapel; et nonobstant que leur avons faict remonstrer que, en vertu du traictie, lEmpereur doibve avoir tout ce questoit attenant a la duchie lors que le duc de Cleves y fut appelle, ilz ne lont voullu habandonner soubz umbre que le don na este rapelle par lEmpereur.

Asscavoir quon en fera, et de semblables parties de demaines donnees a rapel.

In margine: Ceulx de Wageninge nont cause ne occasion de le tenir et en doibvent departir quant on les requerra, et quant le gouverneur et chancellier trouveront convenir les en feront departir, et silz y mettent difficulte pour la revocation icelle sera envoiee.

32. Thonllieu de Midlair.

Le tonllieu de Midlair est quasi du tout annichille, par ce que du temps de monsr. de Cleves les maronniers 1) de Geldres nont voulu aborder ny laisser visiter leurs navieres comme du temps de Charles dEgmondt ilz soulliont faire, mesmement ceulx de Venloo, lesquelz soubz le pretext de leur estaple et exemption des thonllieux ne veullent souffrir que aucuns biens passent sinon en leurs navires, et ne veullent non seullement point aborder ny laisser visiter leurs navires mais aussi point declairer ny faire apparoir a qui les biens appartiennent. A quoy necessairement fault mectre ordre.

In margine: Le gouverneur, chancellier et conseil manderont vers eulx ceulx qui a satisfaire aux anchiens droictz et coustumes de ce tonlieu sont deffaillans, entenderont leurs raisons pour quoy, et selles ne sont pertinentes les induiront que de cy enavant ilz y obeissent. Et de ceulx quilz trouveront voulloir perseverer en leur inobedience advertiront la mate. de la Royne avec leur advis, pour en ordonner comme elle trouvera estre de faire.

33. Sculenborch.

Bernt van Hackfoort a passe neuff ou dix ans occupe la maison avec les biens de Schuylenborch sans quon en treuve ny compte ny commission es chancellerie ny chambre de Gheldres. Et comme ceste maison serviroit bien comme lon dict pour ung amptman de la conte de Zutphen, samble quon luy deburoit demander sa commission ou son tiltre pour apres en ordonner comme lon trouvera estre de faire.

---

1) Du Cange: matelot, batelier.

In margine: La Royne ayant ladvis du gouverneur et chancellier sur ce que dernierement leur a escript advisera ce que on y pourra faire.

34. Bredervoorde.

Lon entend aussi que mons^{r}. de Cleves auroit engaigie a Martin van Rossem loffice damptman et drossaet avec le revenu de Bredervoorde, Dincxperloo et Oosterhoff pour XIIII^{M} florins une fois, et semble que cest une bonne demaine et ung fort lieu bien seant pour la deffence du pays sur ce quartier. Mais nen trouve lon aussi aucun enseingnement, commission ny tiltre quelquoncque. Seroit toutesfois besoing de les avoir afin de scavoir que cest et povoir adviser pour la redemption ou aultrement comme lon trouvera estre a faire.

35. Rentes vendues et assignees sur les biens que ceulx de Batenborch demandent.

Lon treuve que feu mons^{r}. Charles dEgmond ait charge et assigne sur les biens et rentes que le seigneur de Batenborch pourchasse et dict a luy appartenir en la Veluwe certaines rentes, asscavoir a

la damoisselle de Schoonrebeecke sa vie durant	III^{c} florins dor,
le commandeur int Herenloo	XIIII florins dor,
Sander Bentinck	XXXVI florins dor,
Alphert van Enck	VIII florins dor,
Jan van Breenen	II florins dor,
les freres a Harderwiick	IIII florins dor,
Johan van Lynden	LI florins dor XXs.

Reste a scavoir comment en sera de faire en cas quil soit trouve le seigneur de Batenborch avoir droict ausdicts biens et quon les luy doibve restituer.

In margine: La Royne nentend que lEmpereur doibve porter aucune charge des rentes et assignacions par feu Charles dEgmonde faictes sur biens daultruy, si comme sur ces biens de Batenborch si trouve soit quelz appartiennent aux heritiers de Batenborch.

36. Freres mineurs et heremite.

Ledict feu dEgmondt et duc de Cleves ont annuellement donne et passe es comptes de la Veluwe comme aulmosne faicte aux freres mineurs a Airnhem chacun an environ C ou III^{xx} florins dor. Samblablement a une heremitesse dicte

clusenerse audict Airnhem chacun an LXX ou LIIIxx florins dor. A scavoir comment on fera pour ladvenir.

In margine: La Royne advisera de a ces freres mineurs faire quelque aulmoisne gracieuse selon le temps. Et quant a lheremitesse sa Mate. ordonne au chancellier et receveur Sander Bentinck trouver quelque cloistre qui la veulle accepter, moyennant unefois cent florins dor ou IIe carolus, que lon pourra pendre par vendicion de la maison, eglise et heritaige de Hulckesteyn pres dAirnhem, laquelle sa Mate. consent a ceste fin estre vendue.

37. Pensions.

Semblablement des pensions par feu Charles dEgmond donnees a aucuns ses vieulx serviteurs, dont le duc de Cleves na riens voulu payer, et sont ceulx qui sensuit.

Nicolas Philippe, cuisenier, chascun an. .	XXVIII florins dor.
Heyndrick kamerling	XX florins dor.
Jan de mesmaker	XII florins dor.
Johan van Airssen, patissier et cuisenier de feu Charles dEgmond, a present vieulx et conchierge de la maison du duc a Airnhem, chacun an	XXV florins dor.
Et ses habillemens, bruslaige et lumiere estime a	XXIIII florins dor.
Johan de cock	XXXVI florins dor.
Et Aelbert Gecsken	L florins dor.

Pardessus ce ung nomme Rutger van der Haips demande une rente annuelle et aucuns arrieraiges de IIc florins dor par an, procedant de lachat de certaines pierres precieuses, a rachapt le denier XVI sur les demaines de la Veluwe, dont aussi monsr. de Cleves na riens volu payer, disant quil avoit plus receu que les pierres valiont.

Item a ung nomme Johan de Groot pour ce quil decouvrit lemprinse 1) de Gillis van Riemsdiick, execute, tant en bois que en soilles chacun an environ . . . XVI florins dor.

In margine: La Royne veult que les vieulx povres serviteurs de feu Charles dEgmonde, tenans lettres de pension, soyent payez, du nombre desquelz elle nentend estre Aelbert Gecsken ny Jan de Groot. Et quant a Jan van Airssen, conchierge, sa Mate. luy ordonne et consent tant pour pension que comme conchierge la somme de XXX florins karolus par an. Et touchant la rente de IIe karolus avec les arrieraiges dicelle que demande ung Rutger van der Haips, sa

1) Du Cange: entreprise.

Ma[te]. nentend aussi quil soit paye jusques quelle ait veu ses lettres avec informacion, la disposition de laffaire pour apres en ordonner ce quelle trouvera estre de raison.

38. Joos van Sweeten.

Joos van Sweeten dict que en payement de XI[M]IIII[c]X florins dor que feu Charles dEgmondt luy debuoit par arrest de compte il luy auroit assigne les deux thonllieux de Thiell, lung nomme den Moerschen et lautre den Gelreschen tholle avec la gruyte en la ville de Bommel et lamptmannie de la Basse Betuwe, lesquelz luy sont este ostez par mons[r]. de Cleves, asscavoir le Moerssen thol au prouffict de mons[r]. de Nunar, et au lieu dicelluy aluy assigne deux florins dor la sepmaine sur les demaines de Bommel et Tielrewairden, dont il a este annuellement paye jusques la reduction du pays. Pardessus ce LII florins dor que le conte de Nunar luy debuoit donner, dont il na este paye. Et en tous advenemens ne luy samble recompense raisonnable, demandant partant 1) recompense de IIII[M] florins unefois et IIII[c] florins dor rente ou pension a sa vie et celle de sa femme. Et par faulte de ce destre remis esdict deux thonlieux, gruyte et amptmannie.

In margine: Le Royne nentend que lEmpereur soit aucunement tenu en ceste querelle de Joos van Zweeten comme debte des feu Charles dEgmondt et duc de Cleves.

39. Le seigneur de Wairdenburch.

Le seigneur de Wairdenburch ayant espouse la fille bastarde de feu Charles dEgmondt demande deux cens florins dor de rente par an pour dote a sadicte femme, assigne sur le thonlieu de Bommel, dont aussi il a continuellement este paye jusques au temps de la reduction du pays. Si samble quil vouldroit en vertu de son traictie de mariaige apprehender la haulte seignourie de Her et Neerynen, dont du vivant de feu Charles dEgmond il a eu quelque possession, mais apres son deces luy a este oste par les estatz de Geldres, comme non appellez ny ayans consentiz audict traictie. A scavoir si on luy laissera lesdicts rentes et seignouries.

In margine: Sa Ma[te]. ordonne et consent que le seigneur de Wairdenburch soit paye de ces II[c] florins dor par an comme du passe. Mais quant a la haulte seignourie de Her et Neerynen, actendu quil

1) Du Cange: par consequent.

na este trouve en possession dicelle et quelle a este alienee sans le consent des estatz du pays, nentend sa Ma^te^. la accorder audict seigneur de Wairdenburch.

40. Limites entre Renen et Wageningen.

Long tamps auparavant la reduction du pays de Geldres se sont ceulx de Wageningen tousiours avanchie de fouer et pendre des tourbes hors des tourberies de lEmpereur et ses subgectz du coste dUtrecht par force; et ceulx de Renen le veullant empescher se sont aucunesfois mis en combat avec eulx. Et pour a ce pourveoir pour ladvenir et conserver le bien de lEmpereur et entre ses subgectz tenir paix et accord, seroit bien besoing de commectre aucuns tant du coste dUtrecht que de Geldres pour y faire et mectre limites entre les veenes du coste de Geldres et celles dUtrecht.

In margine: La Royne ordonne que a ceste fin soyent despeschees lettres de commission sur le chancellier de Geldres, le m^e^. des comptes Renoy et Guillaume Hinckart, ou les deux diceulx que mieulx vacquier y pourront, du coste de Geldres; et m^e^. Guillaume van Diemen et Fransen van Nyenrode, conseilliers a Utrecht, avec Jehan Vischer, escoutette dAmersfoort, ou les deux deulx, du coste dUtrecht.

41. Le bois dOxen.

Lon dict que ung nomme Willem van Mulicum, secretaire de la Velue, avec ung des clercqz jure des demaines sur la Veluwe nomme Thiis Schuyl, soubz le pretext dune ordonnance, par eulx mesmes forgee comme de par le duc ou son conseil et par ledict Mulicum mesmes signee, pour vendre ung beau josne bois, nomme le bois dOxen, se sont avanchiez icelluy bois faire coper et en faire leur prouffict particulier, disans lavoir vendu pour II^c^ florins dor, qui valoit plus de II^M^ florins dor. Et nestoit aussi en saison de le coper. A scavoir si sa Ma^te^. entend den avoir reparation et recompence du duc de Cleves en vertu du traictie.

In margine: Le chancellier avec le m^e^. des comptes Renoy se informeront sommierement de la disposition de cest affaire, et manderont aussi vers eulx lesdicts Mulicum et Schuyll, oiront ce quilz en diront pour excuse, et verront leur ordonnance quilz ont eu pour ce faire, et silz treuvent par eulx y avoir este malverse, en advertiront la Royne avec leur advis quoy quon en deburoit faire.

42. Pour trouver argent a povoir furnir aux charges de Geldres.

Comme en Geldres ne demeurre nul bon ny surcrois des demaines et necessairement a falu achater la maison de

Arclens lez 1) la maison de lEmpereur en Geldres pour y tenir la chancellerie et chambre des comptes ou chartres, laquelle ledict Arclens a laissie a sa Mate. pour telle somme de deniers que feu Charles dEgmont lavoit eu de luy, quil dict estre environ XIIc florins dor. Mais lon trouve par les registres de la chambre, dont extraict est icy joinct, que monsr. de Geldres luy avoit donne en payement de ceste maison L florins dor de rente, par luy confisques de ceulx de Harderwiic, a rachater pour unefois VIIIc florins dor. Parquoy en tous advenemens fauldra audict Arclens furnir VIIIc florins dor. Et pour les despens, reparations en icelle maison faictes, tant pour accoustre 2) la chambre du conseil que celle des comptes ou chartres, autres cent florins dor.

Pour les reparations des maisons a Nymegen, Airnhem, Wageningen, Hattem, et Harderwiick, ausquelles est a faire grande reparation de ponts, greniers, fenestres, huys 3), couvertures et aultres, qui cousteront par estimation plus de XVc florins dor.

Item quon doibt pour la redemption des offices de koornmeester et voedermeester IIIcIIIIxx florins ryders.

Et pardessus ce touttes aultres charges necessaires tant des garnisons a tenir pour la garde du fort audict Wageningen et a Hattem, a quoy le duc de Cleves soulloit employer pour chacune IIIIc florins dor, faict VIIIc florins dor par an.

Que pour lentretenement du gouverneur et conseil, avec les nouveaux officiers en dependans, ne se pourront furnir des demaines illecq, samble estre de besoing ailleurs trouver argent. Et sil plaisoit a sa Mate. lon pourroit vendre les pierres de la maison van der Horst, pres de Renen, ruynee, dont a termes pourra venir par estimation environ IIM karolus. Les pierres de Stoutenberge, au pays dUtrecht, CL karolus.

Si semble aussi quil nest besoing presentement tenir la maison de Louvesteyn; en cas quil fut le plaisir de lEmpereur de la demolir, pourroit aussi venir des estoffes par estimation mil carolus; et en espargneroit sa Mate. ce quil paye annuellement tant pour lentretenement du drossat et ses compaignons que en reparations tous les ans environ VIIIc ou Xc karolus.

Lon est aussi tenu de donner une maison a levesque dUtrecht,

1) Du Cange: a côté de. 2) Idem: parer. 3) Idem: porte, entrée.

et sil plaisoit a sa Mate. luy bailler la maison de Wiick, sa Mate. en espargneroit premiers en recompense annuelle quon en faict a levesque IIIIc karolus. Pour lentretenement du drossat et les compaignons par an XVc karolus, et en reparations VIc karolus. Samble aussi quon na plus que faire des garnisons estans a Utrecht sur les portes, et en les cassant prouffiteroit lEmpereur tous les ans 1).

La maison a Staveren, au pays de Frize, ne peult de riens servir a lEmpereur et est entierement despence perdue, actendu quelle est en lieu dont sa Mate. ne sen peult servir, et que sa Mate. en a des aultres sur la mer la entour qui le peuvent servir et par mer et par terre, et en la demolissant prouffiteroit a sa Mate. tous les ans 1).

Semble aussi que en bien gardant Wageningen et Hattem et la maison de Muyden quon na de riens a faire de la maison van der Eem, laquelle couste a sa Mate. tous les ans a entretenir.

Item ceulx du conseil a Utrecht nont comme riens a faire, et considere que le pays dUtrecht est fort petit et bien assiz pour en cas dappel povoir sortir ou en Geldres ou en Hollande, samble aussi quon pourroit ce college de conseil illecq abolir et partie des conseilliers mectre en Hollande et partie en Geldres.

Et samblablement pourroit on abolir toutes les garnisons dont presentement par la reduction de Geldres lon na que faire si aucuns plus en y a.

Et en la ville de Airnhem est aussi une maison que feu Charles de Geldres avoit achate pour y faire ung fort, nommee den Hoyberch, scituee sur le nouveau merchie, valissant dentre II et IIIc florins ryders unefois, dont sa Mate. na de riens affaire.

Et au lieu de tout ce ordonner quelque VIIIM ou XM florins par an pour furnir aux susdicts et aultres charges de Geldres pour ung, deux ou trois ans seullement.

In margine: La Royne fera faire ung estat de toutes les charges du pays de Geldres ausquelles les demaines illecq ne pourront furnir, et mectra ordre que argent soit trouve pour y satisfaire.

43. La maison de Montfoort.

Et quant a la maison de Montfoort, sil plaisoit a sa Mate. de la reparer fauldroit aussi a ce faire trouver XM ou XIIM karolus comme lon dict. Mais neantmoins samble quon en pourroit prendre bonne partie dung boscaige aupres dicelle, qui

1) Opengelaten.

duit estre cope et se pert de jour a aultre et du fond dicelluy et aultres fondz a lentour quon pourroit vendre et mectre a prouffict.

In margine: Le me. des comptes Renoy, venant en ce quartier, se informera parfaictement combien ceste maison cousteroit a reparer, et en fera faire project avec bonne et ample declaration et estimation des etoffes, labeurs et charriaiges quil y fauldroit employer; et si le bois quil fauldra a ce faire ne se pourroit prendre du boscaige tenant a icelle maison. Et en cas que non, se enquester sil ne seroit le prouffit de lEmpereur de le vendre et faire coper, combien il pourroit valoir en la vendant, et le boscaige cope lon ne scauroit faire le prouffict de lEmpereur de lheritaige dicelluy ensemble des autres heritaiges allentour, dont jusques a present na este faict aucun prouffict. Et ce faict le envoyera a sa Mate. pour en ordonner comme bon luy semblera.

44. Chemin entre Airnhem et Nymegen.

Entre Nymegen et Airnhem a si tres mauvaix chemin quon ne le peult la pluspart de livier hanter ny frequenter, et quant il est frequentable en temps deste si fault il pour venir dune ville a lautre grande espace de temps, et passer par le pays de Cleves et la ville de Huyssen. Et pour a ce pourveoir et remedier a du temps de feu Charles dEgmondt este advise de mectre ung nouveau chemin droictement respondant de lune ville sur lautre par le pays et terroir de Geldres, et a ceste fin achate aucunes terres a ce necessaires et partie payee. Si demanderient bien les villes dAirnhem et Nymegen que de par lEmpereur lon tinsist la main quil fust mis a effect. Et considere quil ne pourroit couster oultre les IIM carolus unefois en achapt de terres, et que les labeurs se pourront faire au son des cloches par les paisans, et que ce faisant sambleroit avoir apparence de pour lEmpereur povoir practicquer quelque impostz sur les gens et bestes y passans, samble quil seroit bon de en tous advenemens le mectre en train pour le bien du commun.

In margine: Le chancellier avec le mo. des comptes Renoy en communicqueront avec les gouverneurs des villes de Nymegen et Airnhem pour scavoir sil seroit practicable, en quel lieu on pourroit ce chemin mieulx mectre, combien quil cousteroit, comment on pourroit trouver largent pour ce faire. Et en cas quilz entendent que lEmpereur le deburoit desbourser, quelle imposition ilz luy vouldroyent accorder sur les passans en recompence de ce. Et le tout redige par escript lenvoyeront a la Royne avec leur advis pour en ordonner comme elle trouvera estre de besoing.

45. Chemins par les veenes du Peel.

Lon dict de aussi povoir faire ung chemin par les veenes du Peel, pour les chariotz de Brabant allans vers Coloingne,

moyennant trois pontz quil faudroit dentre Venroede et le bout du Peel, et que feu le duc Charles avoit emprins de le faire. Sil plaisoit a sa Mate. lon en pourroit faire quelque information ensamble combien quil cousteroit, et la despence faicte quel prouffit en viendroit, pour apres en povoir ordonner.

In margine: La Royne ne entendt que en ce soit faict nouvellite, et pour cause que nest besoing exprimer.

46. Le seigneur de Geysteren.

Ung nomme Johan van Eyll, seigneur de Gheysteren, ayant espouse la fille de messire Jacques de Domborch, Zeelandois, dict du vivant de feu monsr. de Geldres en Septembre XXXII estre convenu avec ledict Domborch que luy van Eyll transporteroit a Domborch la haulte seignourie de Oostrum et waelstadt nomme Spralandt, avec le molin et toutes appartenances, pour en user sa vie durant seullement, et que de ceste sorte en avoit faict transport, cession, devant commis et hommes de fiefz 1). Exhibant pour verification de ce copie dung contract et de certaines certiffications assez conform. Et que ce nonobstant il treuve que les lettres sur ce expediees de par le feu duc Charles contiennent que infeodation seroit faicte audict Domborch de la haulte seignourie de Spralandt et Oostrum, ensamble du voisinaige nomme Lullen, aux deux costez du chemin, avec toutes appartenances de bois, rentes, amendes, etc., pour luy et ses hoirs descendans de son corps en lingne directe, et par faulte de ce retournerient a la duche; soustenant ceste infeodation non estre daucune valeur, comme faicte contre convention et la forme des contractz et transportz susdicts. Et est a scavoir que les maison et seignourie de Gheysteren son fief de Geldres, et par ses parens et predecesseurs, seigneurs de Gheysteren, tousiours este releve selon la nature des fiefz et coustume du pays. Et que icelluy van Eyll ne les a oncques volu recevoir ny relever, mais dict pour excuse quil lavoit releve du seigneur de Bueren, comme de la seignourie de Cuyck, et quil nentendoit de les relever de feu Charles dEgmondt ny du duc de Cleves, nestoit quon fist tant vers le seigneur de Buren quil luy quitasse son serment. Et que a ceste cause audict van Eyll a este refuse le relief de Oostrum et Spralandt,

1) Zie Gedenkwaardigheden VI, blz. 1018, en Register op de Leenakten-boeken, Overkwartier, blz. 119—121.

jusques quil se maria a la fille dudict Domborch. Que aussi le voisinaige de Lullen a este audict Domborch donne, a condicion que Oostrum et Spralandt par faulte de hoir en ligne directe retournerient a la duchie. Et comme ledict Domburch mesusa et se rendit fugityff du pays de Geldres, apprehenda ledict duc Charles arriere lesdicts seignouries de Oostrum, Spralandt et Lullen avec ses appartenances, molin, etc., et en demourra en possession jusques son trespas, comme aussi a faict le seigneur de Cleves jusques la reduction du pays de Geldres. Que lors ledict van Eyll est venu apprehender les biens et seignouries de Spralandt et Oostrum sans figure de proces ny congnoissance de cause.

Asscavoir si lon luy laissera ladicte possession de Spralandt et Oostrum, et sil ne seroit bon le mectre en justice pour la confiscation de la seignourie de Gheysteren.

In margine: La Royne ordonne aux gouverneur et chancellier eulx informer si le duc Charles a son trespas estoit en la possession de ce Oostrum et waelstadt nomme Spralandt, mediate vel immediate. Et en cas que si le remectre es mains de lEmpereur, et a ce Jan van Eyll faire reparer et rendre tout ce quil en a prouffite. Et au surplus contre luy faire garder le droict de lEmpereur quant a de non avoir releve le fieff de la seignourie de Gheysteren et ce que en dependt.

47. Propines quon soulloit donner aux colleges et confrairies des villes pour boire.

Feu Charles dEgmond et aussi le duc de Cleves en son temps soulliont a ceulx de la loy et confraries de chacune ville donner quelque somme dargent de X, XII ou XVI florins dor par an ou plus pour faire bonne chiere et gaingner leur affection, ce quilz ont aussi demande ceste fois, mais a este par moy tenu suspens jusques en scavoir le bon plaisir de sa Mate.

In margine: La Royne nentend que de cecy soit faict ung ordinaire, mais sa Mate. venant illecq pourverra a ce confraries et aultres ou ce sera a faire de telle gratuite, quilz auront cause eulx contenter, et sera bon de mectre par escript ce que on soulloit donner en ceste sorte pour a la fois leur donner quelque gratuite.

Faict en la ville de Gand le VIe jour de Mars lan XVc quarantetrois. Soubzsigne: Marie. Et soubzscript: Par ordonnance de sa Mate. signe Verreyken.

Collationnee a loriginal par moy

VERREYKEN.

PRETENSE TROUW.

Coram Carel Bentinck et Everard Sluysken, scabinis, comparuit Elizabeth Nagge, weeduwe van zal. Hermanno Ribbio, in siin leven dienaer des goddelicken woorts, ende heefft overgelevert ende gepassert eene acte van protest, by haer onderteickent, luydende van woort tot woort als volcht:

Elizabeth Ribbius, moeder van Gerlacus Ribbius, predicant tot Arnhem, geefft onveranderlick by dese hare onderschryvinge te kennen, dat zy niet accordert noch oit accorderen sall de pretense trouwe van eene Janneke Coenders (hare gewesene dienstmaecht) opten voors. haren sone gepretendeert; versoeckende mits desen alle heren offte andere goede luyden, hiertoe van wegen gem. Janneke versocht, dit voors. haer cordiael refuis goetlick te verstaen ende also an te nemen; ende dat de voors. Janneke (die van gemelten Ribbio, haren soon, in eere gelaten is) van die uytgestroyde pretense trouwe moge desisteren; protesterende voor ende alsnoch daervan, dat zy 't vermeente houwelick nu offte nummermeer sall toestaen; versoeckende oversulcx dat dese hare versche verclaronge ende protest moge worden geregistrert ende haer daervan schepenacte verleent als in forma. Ende was onderteickent: Elizabeth Naggen, weeduwe van zal. Hermannus Ribbius.

Actum den 17 Septembris 1641.

Boek van procuratiën enz., Oud Rechterlijk archief Arnhem.

SL.

MAKING IN PESTTIJD.

Also den Almaghtighen Godt belieft heeft het huys van Otto van Kesteren met Syne gaeve ofte peste te besoecken, so is 't dat wy Otto van Kesteren ende Jenneken Haecks by gebreck van Burghemeesteren ende schepenen deser stadt door die veroorsaeckte swaerliche sieckte, met consent der heren, door Gerrit Spoltman, sieckentrooster deser stadt, malkanderen ende den ene den anderen tughtswyse volgens stadtreght van Arnhem betughtigen, geliick sy eghtelieden wedersiits doen kraght deses in alle haere hebbende ende in desen schependomb liggende goederen, so gereet als ongereet, actiën ende crediten, ghene van alle uytgesondert; ende sulx tot vordeel van den langhstlevende tot syner doot toe. In waersheyts oirkonde dese by ons sonder argh ofte liste onderteickent. Actum den 13 Octobris 1666. Ende was onderteeckent: Ot van Kesteren, Jeneke Haeck, Jeryn Jans, Gerrit Spoltman, sieckentrooster, als getuighe.

Concordat me teste
Josias van Harn, Secret.

In margine staat:

Hierop naegesien die resolutie op Prisca 1627 genomen heeft die magistraeth dese toght in alle leden ende delen geconfirmert ende bestedight. Actum den 14 Octobris 1666.

Register van Procuratiën, Oud rechterlijk archief Arnhem.

SL.

STUKKEN BETREFFENDE DE GODSDIENSTTROEBELEN IN GELDERLAND.

MEDEGEDEELD DOOR

A. J. A. FLAMENT,

Rijksarchivaris in Limburg.

I. Getuigenverhoor door Schepenen van Arnhem omtrent de handelingen van Amelis van Amstel van Mynden, raadsheer in het Hof van Gelderland, tegen de volgelingen der nieuwe leer 1).

Aangaande den persoon van den raadsheer van Amstel van Mynden ben ik in staat het volgende mede te deelen. Hij was een zoon van Jacob en Philippote van Wteneng, geboren te Loenen a/d Vecht in 1531, op 18 October 1559 te Orléans bevorderd tot licentiaat in de beide rechten, practiseerde 1 jaar te Atrecht en daarna 3 jaren te Utrecht als advocaat. In Juli 1563 wendde hij zich tot de regeering te Brussel met het verzoek om eene aanstelling als extraordinaris raad in het Hof van Gelderland, welke bediening hij op eigen kosten wilde waarnemen, zoo hem het uitzicht werd geopend op een benoeming tot ordinaris raad bij de eerstvolgende vacature. Daar het advies van het Hof gunstig luidde, werd aan zijn verzoek gevolg gegeven. Op 28 Maart 1564 volgde zijn benoeming tot

---

1) Dit stuk is afgedrukt in van Hasselts Stukken voor de vaderlandsche historie I, No. 59, echter — gelijk gewoonlijk bij dezen schrijver — zoo gebrekkig, dat het op meer dan één plaats nagenoeg onverstaanbaar is, waarom wij geen oogenblik geaarzeld hebben dit even belangrijke als curieuse verhoor in beteren vorm uit te geven. [Red.]

ordinaris raad door het aftreden van Frederick van Boeymer als zoodanig. Zijne beëediging had plaats op 2 Mei d. a. v. Hij bleef in Gelderland werkzaam tot September 1578, kreeg in 1582 zitting in den Hoogen Raad in Holland, nam in 1585 deel aan het gezantschap naar Frankrijk en overleed in 1593. De meeste van deze bizonderheden zijn ontleend aan de brievenverzameling van het Hof van Gelderland en aan de „Correspondance de Gueldre et Zutphen" (Archives du Royaume de Belgique).

Na den beeldstorm in 1566 werden door den hervormdgezinden magistraat van Arnhem eenige geestverwanten gehoord over een gesprek, dat de raadsheer in het Hof van Gelderland Amelis van Amstel van Mynden met hen had gevoerd, wiens woorden den Hervormden zeer vijandig waren geweest. Dit gesprek leert ons dien raadsheer niet van zijne voordeelige zijde kennen, niet slechts wijl hij „beschenckt" was — daar keek men dikwijls in dien tijd zoo nauw niet naar — maar vooral omdat een raadsheer, die in zoo'n toestand, met officieele stukken in zijn zak, zijn haat gaat luchten tegen de Hervormden, m. i. geen achtenswaardig magistraatspersoon is. Ambtshalve kan hij het zijn plicht geacht hebben het verspreiden der nieuwe leer te beletten, maar het schijnt wel, dat hij het gemakkelijker geoordeeld heeft post factum tegen den beeldstorm te wrokken dan zich krachtig daartegen te verzetten, toen het nog tijd was 1).

De tekst uit het boek der Machabeën, Iste boek, 3de kapittel, v. 51, waarop de raadsheer doelde in zijn gesprek met Willem Muys en diens vrienden en welke, volgens de lezing der Latijnsche vulgata, het jaartal 1566 bevat, is:

„sanCta tVa ConCVLCata sVnt et ContaMInata"

d. i. „Uwe Heiligdommen zijn vertreden en bezoedeld."

Deze tekst schijnt reeds in dien tijd vrij bekend geweest te zijn. Een ander, alles behalve bijbelsch, chronicum, ook misschien van ouden datum (ik heb echter op het oogenblik geene bronnen bij de hand om het na te slaan), is:

„Die GeVsen hebben den DVVeL In".

Wat den tekst betreft, die het jaar 1567 bevat, deze is

1) Blijkens hetgeen voorafgaat schijnt hij later tot den Hervormden godsdienst te zijn overgegaan! Want in 1582 zou men geen Katholiek tot lid van den Hoogen Raad in Holland hebben benoemd.

mij, ondanks alle opzoekingen in het boek der Machabeën en de concordantia, niet bekend geworden.

Verder wordt met „mynen heer", na wiens vertrek het waken gedaan was en wien het toesluiten der bruggen verdroot, de stadhouder Charles de Brimeu, graaf van Megen, bedoeld 1). Overigens heb ik tot mijn spijt geene bronnen ter hand om dit stuk nader toe te lichten.

Het document zelf is afkomstig uit de archieven van het kasteel Kessel bij Venlo. (Zie mijn verslag over het Rijksarchief in Limburg van 1905.)

Copye.

Voir schepenenn Jann van Ryngenberch unde Cornelis van Wees siinn gekoemen in schependombs Wylhem Muys und Gerydt die Kremer van Zutphen ther instantiën Wylhems van Poelwyck unde Gerydtz van Ryswycks, burgemeisteren in der tiit, myt recht gebaedet umb getuychnysse der wairheit zu gefenn, und hebben getuycht unde gesacht, dat gedachte Gerydt die Kremer myt Everdt van Zandt und Phylyps van Calis upten IXden off den Xden Decembris lestleden ungeferlych des aventz by Wylhem Muys in synen huese hebbenn staen kallen; soe yst Mynen, raetzheer Conincklycker Majesteyts in Gelrelandt, myt synen diinder dairin gekoemen, waill beschenckt siinde, unde fraechde wat dair nyhes weer. Antwordenn Wylhem Muys: Dat mucht men U. Werden fraegenn. Mytzdienn heefft gedachte Mynen een koepie van eine myssive, by unsenn Genedigen Heren Statheldern ahnn Cantzeler und Raedenn geschreven, vurbracht unde den tytell des vurs. bryeffs mytter tydinge dairinne begrepenn gelesenn, belangende die belegerunge van Valettzynn 2), dairby seggende off uith den briiff lesende (wes van beydenn sy eigentlych niet behaldenn), dat den Bosch 3) desgeliicken oich solde gebueren.

Fraechten gemelten Mynen Gerryth, deposant vurschr., volgentz, off hy waill latiin kundt. Antworden Gerydt voirs.: Neenn. Sacht Mynen voirtz tot Everdt van Zandt voirsz.: Ghy kundt waill latinn. Antworden Zandt: Ick weet dair niet aff: dat ys

1) Zie hierover van Hasselt, Kronijk van Arnhem, blz. 156.

2) Valenciennnes, dat destijds door het leger der Spaansche regeering onder Noircarmes belegerd werd en zich op 29 Maart 1567 moest overgeven.

3) Zie hierover Cuypers van Velthoven, Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIme siècle dans le Brabant Septentrional.

my all vergeten. Sacht gedachten Mynen: Leest int irste boeck der Machabeiën int derde capittell, noemende int latiinn etzliche wordenn uuth den voirsz. capittell, dairinn ydt getall sall gefondenn werden van ydt jair 1566, schlaende up den loep dysses tiitz van der verstoerunge der kerckenn, unde heefft voirtz noch eynn capittel allegierdt (dat sy niet undthalden), slaende up denn sevenn und sestichste jair, als hy sachte, dat uuthfuren solde, dat die steden, dair sulcx geschiet, destruerdt solden werden.

Sacht wyders, dat hie tot Utrycht gewest unde ein mesmecker, in der stadt woenhafftych, gefracht hedde, off sy woll solden moegenn lydenn, dat hij in der predicatie queem. Antworden die voirs. mesmacker: Jae: sy soldenn Godt dancken, dat hy uuth die duesternys int lycht gekoemen weer; dairup hy Mynen gesacht, hy en begeerdenn hoir predicatie niet thoe hoeren; dairby foegende (als Gerydt, deposant voirs., sachte unde Wylhem, deposant, niet eigentlich voir en steet), dat idt verfueres unde ketters waeren; edoch Wylhem, tyuge (sic) voirsz., gedenckt woll, dat hy die predicatie gelasterdt, dann heefft die worden in specie niet behalden. Dairup Wylhem, deposandt voirsz., gesacht: Hoe kundt ghy dan weten wat der predicatie ys, als ghy het selbst niet gehoird en hebt? Antworden Mynen voirs: Ick hebbe alle daege een under die predicatie gehadt unde weet waill wat dair gelerdt wordt. Antworde Gerydt, tuych upgemelt: Jae, heer, die spynn nympt ydt feniin uuth die bloemen unde deit (sic) by dat honnych. Dairum soll man U. W. beter geloeff geven, hedt ghy dat selbst gehordt. Sachte gedachte Mynen oich wyders tot Everdt van Zandt, hy wolde oich thoe Amstelredam komen. Antworde Everdt: Kompt: bynn ich dann Goesz, ich sall uwenn naem kundich maeken under denn Goisenn, wat ghy voir een mann byndt.

Thuichten Gerydt, deposant voirs., wyters, dat gedachte Mynen oich under anderen gesproicken: Wy kennen woll eynen Hoecklum, eynen Jan Voet unde eynen Renssenn genoempt, welches wyeffs suster sy wolten geven den predicandt; hebbenn die twee irstenn elck duesent guldenn sjairs; die sal men leggenn tot des Coenyncks taffell. Tuechden Wylhem, deposant obgemelt, tgheen voirss. alsoe geschiet thoe siinn, uuthgesunderdt dat hem niet en gedenckt, off Jann Voet genoempt wurde unde insgelychen van die duesent gulden sjairs thot des Coonincks taefell thoe leggen, soe die worden moechlych gesprochenn moegenn siinn, als hy aff und tot synen erbeit gegaenn.

Tuechde beiden wyders, dat gemelte Mynen tot Gerydt, deposant voirs., gesacht: Wanneer sullen wy weder thoe saemen waickenn 1) off ys uwenn vyandt all weech? Antworden Gerydt: Wat vyandenn? wy hebbenn geen vyanden. Sachte Mynen vursz.: Dat sach man waill: doe mynen heer hie wech was, doe was ydt waicken gedaenn. Sacht wyters: Dat thoeslueten van de bruggen verdroet mynen heer niet weinich: men sach waill, woe sych sommige burger doe tierdenn, die sdeils noch die kroemen off broedt van Cantzeler unde Raede in den bueck 2) haddenn. Sacht Wylhem, deposant: Ghy meint eynen unseren giltbroederen: Jan Hyllebrandtz. Antwordenn Mynen: Jae, unde noch einen metzelaer, Barmens swaeger. Sacht Wylhem: Wair Jan Hillebrandt hier, hy solt sulcks niet gernn hoeren, und ich byn oich dairby in dem deilen (sic) 3) gewest, dann heb hem niet meer hoiren sprechen als een ander. Sacht Wilhem wyders: Solt ghy soe waill een wordt undthaldenn, off een burger wat spraecke? Antworden Mynen: Ja, dair wacht u voir.

Item cloptenn Gerydt, deposandt voirs., up den scholder unde sachte: Gerydt, wy kennen u waill; hebt ghy oich guede, wy sullen u waill fynden. Antworden Geryt: Ich haep, ghy en kent my in gener quaeder feiten. Hebt ghy u reckenschap dairup gemaeckt, dat wyll u fielen. Wairumb beschuldicht ghy ons? het solde u konst siin thoe bewysenn.

Thuechden Gerydt die Cremer, deposant, forder, dat gedachte Mynen oich onder anderen gesacht: Ick weet niet beter, als dat die Koeninck kompt, dan dat hy tland van Gelre then beste geve. Antworden Wylhem Muys, eyn staff in die handt grypendt: Salt dann soe thoegaenn, soe moegen wy fechten soe lange als wy staen kunnen.

Tuychden Wylhem Muys, dat gemelte Mynen sulcke off dergeliicke worden, die hie overmytz haesticheit in specie niet behaldenn, gesproeckenn, dairup hie, deposant, een staff in die handt grypende, geantwordt wie voirsz. Unde hebben Wylhem unde Geryt, tuegenn obgemelt, dit wie voirsz. alsoe thoe siinn gehaldenn by den eide, szie Coen. Majesteit, unser allergenedichstenn herren, ind der stat van Arnhem gedaenn.

Actum den XXVIIIsten Decembris anno Domini 1566.

---

1) Zie van Hasselt, Kronijk, blz. 155. 2) Van Hasselt heeft beck.
3) Van Hasselt heeft doelen.

II. Brief van den magistraat van Harderwijk aan de Staten van Gelderland over moordenarij en gewelddadigheden van „schutten", door den stadhouder van Gelderland in 1566 gezonden.

De onderstaande brief werd mede door mij in de archieven, afkomstig van het kasteel Kessel, gevonden.

Het jaartal der in den brief vermelde gebeurtenis is daarin niet aangegeven en de brief zelf is, als alle in den vorm van een verzoekschrift gestelde stukken uit dien tijd, niet gedateerd. Wij kunnen haar echter stellen op 18 December 1566 1).

Dit stuk is wel in staat om de verbittering der bevolking, van welke geloofsbelijdenis dan ook, tegen het optreden van de soldaten van den stadhouder te verklaren, want duidelijk blijkt m. i. uit den inhoud, dat van eene executie geen sprake is, maar wel òf van een terrorisme, vreesaanjaging door den stadhouder, òf van een te buiten gaan van hun volmacht door de soldaten, zoo zij tot handhaving der orde waren gezonden, òf eindelijk van een soort „Spaansche furie" in het klein. Immers de soldaten schieten er maar in het wilde op los. In elk geval pleit het niet voor de orde en tucht, die heerschten onder de troepen, die de stadhouder tot zijne beschikking had.

Dit verzoekschrift is op 30 December 1566 door den Harderwijkschen burgemeester Ernst Witte te Nymegen overhandigd aan de afgevaardigden der vier kwartieren, die daar waren bijeengekomen ten einde het verslag te hooren van de gezanten, die in November door de Staten van Gelderland naar Brussel waren gezonden om aan te dringen op het beschrijven van een landdag tot het maken van eene voorloopige regeling om „die onderdanen deses furstendombs ende graeffschaps sonder commotie ende oproericheit in enicheit to behalden, totdat eyn generale ordonnantie by Con. Maj. in der religion opgericht ende gemaeckt ziin sal." Zooals te verwachten was, had deze zending geen gevolg opgeleverd. Er begonnen toen geruchten te loopen, dat de Staten toch bijeen zouden komen, hetgeen den stadhouder aanleiding gaf om op 26 December te waarschuwen tegen deelneming aan zulk eene ongeoorloofde vergadering.

1) Zie Schrassert, Hardervicum antiquum (1730) II, blz. 97 vlg.; Ris Lambers, De kerkhervorming op de Veluwe, blz. 165 vlg.

Aangaande de overreiking van het stuk lezen wij het volgende:

„Die erentfeste Ernst Witte, burgermeister der stat Harderwick, heft gepresentirt ziin supplication, dairop begerende eyn verbitt aen den stathelder, die geaccordiert is" 1).

Den edelen, wolgeboeren, erentfesten, achtbaren, ersamen, voersichtigen und vroemen verordente, Bannerheeren und gedeputeerden der vyer Quartieren desses alinges furstendombs Gelre und graeffschaps Zutphen, onsen voelgunstigen heeren und frunden,

demonstreren und geven Burgermeisteren, Schepenen und Raedt der stadt Harderwick mit de gemeensluyden in nhaem und van wegen der alinger gemeente dyenstlich und demoedich toe kennen, hoe dat die edele und waelgeboeren heern Caerll van Brimeu, graven tho Meghen ende onsen genedigen heren statholder, den drosts und landtschryver van Veluwen mit seeckere commission om den vursz. supplianten voer toe draegen affgeverdicht hefft, und naedyen de supplianten in oere antwoerdt daerop verraempt und mit den vurs. commissarissen versproecken hadden tselve schrifftlick nae toe senden, vermeynende nu alle dynck in gueden maeten toe staen, sinnen desen allen onangesien daeges daernae, en Woensdaege, nementlick den XVIII. Decembris, des morgens tusschen ses ende soeven urhen by duisteren heimelick omtrent tusschen tachtentich und tnegentich schutten doer nyhe gebroecken gaeten der dicken muyren, naedien dye wacht affgegaen is, op dat blockhuys alhier aengecoemen, welcke schutten hoer voert van den blockhuise opten marckt begeven und by den geschutte comende tselve vernegelt, tot den burgeren, die hyer und daer uuyt den huysen gecomen und oick tot denghoenen, die in oere duere stonden, sonder datt sy henluyden getegen off weer geboeden, innegeschoeten und etlicken verwondet, woe sulcks mit loffweerdige kontschappen, naedyen sy vrye und loeszgelaeten, tho vernhemen is. Und dit allet geschiet siinde, sinnen sy weder van de marckt opten huise 2) vertoegen und ter syeden van 't huys offlopende onderstaen der stat wallen und muyren in tho nhemen und daeraff als oick van den blockhuyse totten burgeren (die vermitz dat rumoer in die stat geweest, daertoe

1) Zie over dit alles van Hasselt, Stukken voor de vaderlandsche historie I, No. 55, 56, 58, 60.

2) d. i. het huis of slot van Z. M., alwaar de drost verblijf hield.

geloepen) innegeschoeten, etlicken van leven ter doet gebracht und daerbeneffens voellen verwondet, die men eensdeels nyet en weten off sy daeraen leven off sterven werden, alle twelck sy gedaen sonder den supplianten off burgeren schrifftlick off muntlick toe kennen to geven, dat sy van Con. Maj. 1), onsen allergenedichsten heren, off van Syenre Majesteyts stadtholder aldaer geschickt und affgeverdicht sinnen geweest. Soe dan op voele und verscheiden plaetsen knechten angenomen worden, siin sy supplianten und de oeren duer sulcke vyantlicke und doetlicke overvall bewoegen und durch clockenslach op die beenen gecoemen om Con. Majs. stadt, oers selffs und oeren goederen vuer sulcken vyantlicken overvall toe beschermen ende beschudden, sich gerustet und genoedicht worden alsulcke onbekende knechten vant blockhuis toe verstueren und verdryeven und hebben dieselve mit vaerlickheit oers lyeffs und levens (durch die genade Godts almechtich) dengoenen, die sy opte weer gevonden, verslaegen und, opten blockhuise comende, dengoenen, sy aldaer gevonden, gevanghen genhoemen.

Und naedien dye vursz. supplianten vernhoemen und verstaen hedden, dat onse gen. heer stadthelder deselve aldaer gesant, hebben de supplianten, Con. Maj., onses allergenedichsten heeren, und Siinre Majs. statholder toe gevalle, eghene van den gevangenen, naedem sy sich ergeven hedden, gequest, woe de supplianten oich den drost opt hüys myt groete moeyte und arbeit siin leven gefrist, siin silverwerck und gelt, by hem bevonden, weder then handen gestelt und daernae mit ommeslaen und publicatie siin huisraidt und wat hy opten huyse gehadt (soevoell moegelick) gevryett, woe die supplianten dit allet tot syner tiit sullen konnen bewysen; voer welcken viantlicken und onversienlicken overvall de vursz. supplianten sich ten weinichsten versihen hadden, dyewyle sy in verscheiden missiven und antworden op onsen gen. heer stadtholders schrifften sich tot erkentenisse Con. Majs. und der Staten deses furstendombs und graeffschaps erboeden und onderdenichlick gebeden, dat Siin Gen. alsulcke verantwoirdinge und erbiedinge mit genaeden an de hertochinne van Parma und Plasence und generael regentinne genedichlick helpen beforderen, dat tgoene den supplianten operlacht, ten reden und verantwoirdinge coemen te laeten und mit genaden affgenoemen mocht werden.

1) Er staat overal als afkorting Coe. Matt.

Und soe dan die gemeene bannerheren, ritterschap und steden deses furstendombs Gelre und graeffschaps Zutphen eendrachtlick overcoemen, verdraegen und die union opgerichtet dat, soe verre yemandt buyten und boven erkentnisse des rechten overvallen off bedroefft worde, dat dieselve sulcks syne hoefftstadt aengeven, die voerts tselffde den gedeputeerden van der Lantschap verwittigen soll om dat offgedaen to werden, und den supplianten alsulcke gewaldige overvall als vursz. bejegent nyettegenstaende oere erbiedinge, die sy oick noch erbieden und sy nu Uwe Gen. Ed. ind Lieve als verordente und gedeputeerde der vier quartieren dieses furstendombs Gelre und graeffschaps (Zutphen) thoe Nymegen verschreven, versaemelt bevynden; versouckende daeromme die vursz. supplianten seer demoetelick ende dienstlicken aen Uwe Gen. Ed. ind Lieven, dat dieselve in crafft des voeraengetoegen unions den supplianten voerstaen und, van alsulcken overvallen woe vursz. gevryet, by den oeren moegen blyven und gehanthavet moegen werden, dat sy sonder ader boven erkentenisse des rechten nyet beswaert werden. Want wanneer die meyninge solde siin, dat iemandt na operlachte saicken off ongenade sonder erkentenisse des rechts to straffen voergenomen mucht werden, solden eghene officieren, drosten off richteren van noeden siin und alle landt-, stadt- und beschreven rechten solden alsoe nedergelacht werden, dat nyet woll nae den tractaet und alle onse geconfirmeerde und geworven privilegiën und brieven behoeren soll, ind hebben Uwe Gen. Ed. und Lieve dit alles insonderheit in hoegern bedencken ind flytiger erweginge tho nemen, so susdanige erforderte beschutzong ader affstellong onverkorten averfals nyet allein by adelicker ehrn in rechter eidtstat 1) gelaeft, sonder mit bevestinge Uwer Gen. Ed. ind Lieven eigener onderteickenong bestedicht. Ind diewyle dan dit off dergelicken vursz. anderen soewel in den lande van Gelre und graeffschap Zutphen als ons bejegenen und overcoemen kan, dat dairomme Uwe Gen. Ed. ind Lieve dit ten herten nhemen, ons voerstaen und an onsen gen. heren statholder helpen beforderen willen, dat dese supplianten voer alsulcken off dergelicken overvall woe vurgeruert gevryet und boven erkentenisse des rechten (woe ons menichfoldelick in den tractaet, reversail- ind confirmatiebryeven beloefft) nyet beschedicht off bedroefft werden, soe wy ons sulcks, woe voer verhaelt, tot

1) = in plaats van rechten eed.

meermaelen erboeden hebben und ock noch erbieden in alle tgoene by Con. Maj. und dese alinge Lantschappen aengaende de Religie und wat susz anders verdraegen sal werden, als getrouwe, gehoersame, Syenre Majesteyts nyet de leste, aennemen und achtervolgen willen, nyet twyvelende, U. Gen. Ed. ind Lieve werden hierinne dat beste doen, und wes deselve verdraegende und hiervan betegende werden, ein toeverlatich antwordt, dair sich die supplianten op vertrouwen und verlaten moegen, begerende.

Dit doende etc.

III. *a.* Besluit der Staten van het Overkwartier betreffende het deelnemen aan een gezantschap naar Brussel.

b. Brief van Jaspar van der Lippe genaamd Hoen, heer van Grubbenvorst, Afferden en Bleyenbeek, aan den magistraat van Nymegen over de uitnoodiging tot het bijwonen eener bijeenkomst van afgevaardigden der vier kwartieren.

De twee hieronder afgedrukte stukken hebben betrekking op de in 1566 in Gelderland aangewende pogingen tot wering der Spaansche inquisitie en werden mede in de archieven van het kasteel Kessel gevonden.

Het eerste is een besluit van de Staten van het Overkwartier d.d. 20 Juni 1566 om hunnerzijds deel te nemen aan het gezantschap, dat zich daartoe te Brussel bij de Regentes zou vervoegen; het tweede een antwoord d.d. 30 Augustus 1566 van Jaspar van der Lip gen. Hoen, lid van de ridderschap van het kwartier van Roermond, aan den magistraat van Nymegen op een uitnoodiging om deel te nemen aan eene bijeenkomst aldaar op 2 September ter bespreking van dezelfde aangelegenheid. De brieven, die uitgegaan waren van genoemden magistraat en gericht waren aan de ridderschap en steden der vier kwartieren, wezen er op, dat het in „desen gefaerlicken tyden" ten zeerste noodig was met elkander te spreken over „die gefairlicke inquisition"; dat de stadhouder zich gekant had tegen het uitschrijven van een landdag, en bevatten ten slotte de uitnoodiging om op 1 September te Nymegen te komen

om „volghens daeghes myt malcanderen toe communiceren ende toe accordiren eyn eyndrechtige meynongh ende raith".

Deze samenkomst heeft inderdaad plaats gehad, maar of Jaspar Hoen haar nog heeft bijgewoond, is mij niet bekend 1).

a. Besluit der Staten van het Overkwartier.
1566 — Juni 20.

Nachdem gemeyne ritterschap und stede desz Ruremundschen quartiers huiden den XX. Junii aengehoirt hebben wesz thoe Zutphen by den gedeputierden der banerheren, ritterschafft ind steden vuer gueth aengesehen ist, als vurnementlich in desen seer geverlichen tyden eyn legation yn gerynger aintaill van personen op Brussell aen die hertogynne thoe Parma, generaill regentyn, aff thoe ferdigen ind Ore F. G. opt onderdenichsten thoe bidden, dat dieselvige Uir (?) F. G. by Con. Maj. thoe Hyspanien, unsen alregenedichsten heren, wolden helpen erhalden, dese furstendomb Gelre und greffschap Zutphen der vuerhebbender inquisition, dairmyt die underdanen in geverlicheit lieffs und gueths gestalt, oversehen muchten werden, luyde copie eynre supplication und ouch einre verfatten union van den van Nymegen gesaith ind verlesen; hebben dieselvige ritterschap und stede opgemeltes quartiers nae vilfeltigen communication die beschickongh op deses quartiers koesten und versiecherongh te willen helpen doen verdragen, die supplication ouch dermaiten over thoe geven verwillicht, allein dat die stede sich desz articuls, soe nae gesanth, dairyn thoe stellen besweerth hebben. Soe aver den articull by den anderen dryen quartieren eyndrechtlich bewillicht, ouch die gesante union dermaiten beslaiten und myt onderhanttekenongh ieglicher quartieren van banerheren, ritterschafft und steden bekreffticht ind myt namen ind tuenamen under der dryen quartieren copien hieher geschickt wurden, wolden sy sich alsdan ungerne van den anderen quartieren affsonderen, sonder sulchs thoe mere eyndracht gelicher maiten underschryven und bestedigen.

Actum den XXten Junii anno LXVI.

b. 1566 — Augustus 30.

Ehrnvestenn, ersamenn, vursichtigenn und weysze, groiszgunstige heren und guede freunde, Wes Euwere Ersam. itzo ahnn

1) Zie van Hasselt a. w., No. 28—39, 41.

mir belangende das dieselbenn (uff des wolgeboren, unszes gnedigen hernn stadthelders ahn den vier hoifftsteden schrievenn der inquisition verlaten to sinn, by also dat men sich in der Religion geburliger wise erthoinen und die predicatiën van sich kherenn sall) die anderen drie hoifftsteden als denn verordenten van bannerhern 1) gieschnen (?) 2) und begert den irstenn Septembris binnen derselber E. L. und Ersam. stadt in tho kommenn umb tarumb to communicieren und 3) accordieren tot gemeiner wolfart und haben doin schreibenn, hab ich alles inhaltz guter maissenn verstain. Und szo oick negst dem E. L. verstain, als solt ich sampt Wilhem van Merwick van der ritterschappen in unsem qwartir vor gedeputierden genoimpt sein, desz ich doch gein wissen drage) und derhalben begeren, ich, dieselbe platz annemende, mich uf voirernante ziet mit daselbst erschinenn wolte sulche communication zu helpfenn plegenn, szo die gelegenheit das leren wurte. Und ists das ich E. L. gantz freuntliger unnd zugeneigter, guter wollmeinung niet kann versakenn, wie das ich gantz und gar nitt en vertrouw, das ich mit dem soll mit ichten beschwert werden, in ansehung das mein gottseliger vatter sulchs vorirst und nog nuigst (?) bisz in seinenn sterbdach des gewest und doch anderenn in dissen qwartier alter und bequemer, ouch genuigsam gesessenn, dartzu zu bekommenn und solchs niet zu weigeren habenn; mit erwegende, das ouch ich als vur ein jungen mhann inn mein selbst eigenn sachenn unnd noittorftigem bouw meins hausz und anders szo hardt beladenn, das ich mhe dann ich auszrichtenn kann, zu doin und mir oblight. Darumb gantz niett zwivelende, dieselbe E. L. und Ersam. sulchs diszmals mein ehaffte orsache und hoichste onschult sein laissenn wollenn; dan wan sulchs wie vertragenn umbgangenn und ordentlig ahn mich wurte gelangenn, muisz ich mich der gebur ertzeigenn. Wesz aber itzo oder dann eintreghlichts zo bei denn verordentenn and gemeinen bannerheren, ritterschap und stedenn zu unser alle wolfart beschlossenn und vertragenn, demselbigen woll ich, guntz Goit, niett als der geringsten einer mit allem fleisz und treuwen nachkommen und geloben. Und womit ich auch

1) Het is vreemd, dat de ridderschap niet genoemd wordt. In den brief van Nymegen (v. Hasselt a. w., No. 37) wordt zij wel genoemd. Misschien is het woord door den briefschrijver vergeten.

2) Hieschen of heischen = eischen (?).

3) Hier schijnt een woord vergeten te zijn.

sunst E. L. und Ersam. sampt derselber stadt wilfarige und angenehme freuntschap zu erzeigen wuste, dethe (= dede) ich von hertzen gern, weisz Gott, der dieselbigen in gottseligem regimente woll gestercken und erhaltenn.

Datum denn 30ten Augusti anno 1566.

E. L. und Ersam. guitgunstiger
Jaspar van der Lippe genant Hoin, her zu Gribbenforst, Aefferden und Bliebeck.
Jasper Hoen.

Den ehrfestenn, ersamen, vursichtigen und weisen burgermeistern, scheffenn und raithe der ersame stadt Nimmegenn, meinen insonders guitgunstigen hern und guten frunden.

STADSREINIGING TE ARNHEM (1674).

Conditiën ende vurwaerden, waerop de heren Hoogschout ende Regenten deser stadt het reynhouden van haere straeten ende het weghvoeren van allerley dreck ende vuylnisse metten aencleven van dien willen verpaghten aen den meestbiedende.

1. Eerstelick is te weten, dat de voors. verpaghtinge sal geschieden voor den tiit van ses jaeren, metten 15den deses maents September 1674 aengaende, dogh drie jaeren vast, tot wederseggen van de heren verpaghters ofte den paghter, mits malcanderen 'tselve drie maenden te bevorens opseggende.

2. Den aennemer sal den dreck, op de straeten vallende ende tot mistinge bequaem siinde, selfs mogen profiteren ende daermede siin schoonste doen.

3. Den anderen dreck sal hy brengen ter plaetsen, daert hem by de fortificatiemeesteren sal geordonneert worden, derwelcker ordre ende last hy daertoe van tiit tot tiit haelen sal.

4. Dogh sal niemant synen timmerdreck ende koten 1) langer op de straten mogen laten liggen als XXIIII ueren, ende by langer liggen sal den paghter deselve weghvoeren, mits genietende voor elcke kar ses st., te betaelen by diegene, uyt wiens huys sulx gecomen sal siin, welcken timmerdreck ende koten niemant als den paghter nergens anders sal mogen vueren

1) Waarschijnlijk = afval, uitschot, vuilnis. Vgl. het duitsche Koth.

als daer 't hem by een van de fortificatiemeesteren geordonneert sal siin, diens ordre een yder daertoe te bevorens sal gehouden siin te halen.

5. Ende alsoo alle drie jaeren eens de beeck geveeght wort, sal hy den dreck, daeruyt comende, mede gehouden siin wegh te vueren, mits daermede oock siin profiit mogende doen.

6. Den aennemer sal tot synen laste hebben het aen- ende afvueren, oock het vullen met water van de vier brantkuypen, te weten om deselve by somertiit soo dickwils met water te vullen ende ter plaetsen te vueren, als ende daert hem by de heeren Hooghschout off Otterloo ende brantmeester sal geordonneert worden.

7. Gelick hy mede in tiit van brandt datelick by der hant sal wesen, soowel by naghte als by dage, ende de voors. kuypen met water vullen ende vueren ter plaetse van den brandt.

8. D'insettinge sal geschieden mettet hooghste schryven onder een teljoor met guldens van XX st. 't stuck; ende die het hooghste geschreven sal hebben, sal het eerste hogen behalven twee ducatons voor een treckpenninck hebben, sullende yder hogen geschieden met twee geliicke guldens, ende den hoger het vierde part daervan profiteren, waerop men de keerse sal aensteecken; ende op wien die keerse sal uytbranden, die sal paghter wesen, voorbehoudens noghtans de heren verpaghteren haer beraet den tiit van XXIIII ueren.

9. Den aennemer off paghter sal gehouden siin voor syne aenneminge te stellen twee suffiçante burgen.

10. Denselven paghter sal op de stadtsweert vier vrye peerden ende twee vrye koebeesten mogen weyden.

11. Vorder sal den paghter gehouden siin met een bequame kar alle materialen van de stadt, als hout, kalck, steen, timmerkoten, pannen, leyen, sant ende alles wat de stadt te vueren heeft, aen de poorten, wallen ende waer 't wyders nodigh sal siin, vueren ende oock datelick, daertoe by den rentmeester aengesoght siinde, by de hant wesen, off sal den rentmeester by naelatigheyt een andere karre mogen nemen ende datelick betalen ende den paghter sulx aenreeckenen, die daervoor oock met afhalinge van panden sal executabel siin; dogh sal den paghter met geen extraordinarise grote timmeringen te doen hebben.

Statuten van Arnhem en Miscellanea, blz. 569.

J. S. v. V.

GELDERSCHE TOESTANDEN OP HET EINDE DER ZESTIENDE EEUW.

MEDEGEDEELD DOOR

F. A. HOEFER.

Onder door mij aangekochte papieren vond ik een handschrift, dat ik hieronder laat volgen. De lezer zal spoedig opmerken, dat het hoofdzakelijk mededeelingen zijn uit een verslag, waarvan ik helaas trots alle genomen moeite het oorspronkelijke niet heb kunnen machtig worden. Ware dit het geval geweest, dan zou ik het woordelijk hebben uitgegeven met toelichtingen, waar dit noodig was. Thans heb ik mij moeten bepalen tot het afdrukken van het stuk, zooals ik het vond, en ben er niet zeker van, dat de overschrijver van het oorspronkelijke handschrift overal juist gelezen heeft. Toch zal het den lezer niet moeilijk vallen, al struikelt hij over een woord, den zin te vatten.

Ofschoon de hoofdpersonen niet in Gelderland thuis behooren, zoo wettigt toch het tooneel hunner handelingen een opnemen van dit stuk in onze bijdragen, daar het een blik geeft op een gedeelte van Gelderland op het einde der 16de eeuw, toen evenmin veilig voor vriend als voor vijand.

Op de vraag wie de schrijver van het stuk is, moet ik het antwoord schuldig blijven. Het moet echter na 1871 geschreven zijn, aangezien de er in aangehaalde „Archieven der Ridderlijke Duitsche Orde" in bovengenoemd jaar verschenen zijn.

In de gemeente Bergen, thans tot Limburg en in vroegere tijden tot het Overkwartier of het kwartier van Roermond behoo-

rende, ligt het bekende slot Blyenbeek, oorspronkelijk een Keulsch en sedert 1528 een Geldersch leen.

In het jaar 1405 behoorde het nog aan Rutger van Alpen, ging toen over in het bezit van de heeren Schenck van Nydeggen, eene Guliksche familie, en werd door een erfdochter in het begin der 16de eeuw in het geslacht van de Lippe's overgebracht, doch deze kregen het met een anderen tak van de Schencks, die meerder recht op het slot beweerde te hebben, aan den stok. Het einde was, dat de welbekende Marten Schenck er zich in het jaar 1579 van meester maakte. Om in het bezit daarvan te blijven had hij versterking noodig en ziende, dat hij die van de Staten niet verkrijgen kon, ging hij over naar de Spaansche zijde.

Op zijn verzoek zond Parma Pedro de Toledo met eenig volk naar Blyenbeek om het slot te bewaren.

Marten Schenck was geen man om stil te zitten en toen hij eenmaal zich in het rustige bezit van zijn slot zag, begon hij de welbekende ondernemingen tegen de Staten. Op een van zijne tochten in het najaar van 1580 vielen hem in handen twee Stichtsche mannen, Jan Taets van Amerongen en Dirck Verheul, de eerste kanunnik en thesaurier, de laatste secretaris van het kapittel van st. Marie te Utrecht. Wel begrijpende, dat hij uit deze gevangenen geld zou kunnen slaan, bracht hij hen over naar het slot Blyenbeek, waar hij hen in strenge gevangenschap hield.

Hoe het kwam, dat onze gevangenen zoo in de nabijheid van de Spaansche troepen waren gekomen, kan niet met zekerheid gezegd worden, doch het staat vast, dat zij door het kapittel van st. Marie in commissie naar die van Harderwijk gezonden waren, met welke stad het kapittel destijds in geschil lag over de inkomsten van zekere goederen aldaar gelegen. De kwestie was hangende voor het Hof van Gelderland en zoo mag men vermoeden, dat de gecommitteerden zich misschien ook naar Arnhem hebben begeven en, eenmaal daar zijnde, ook een reisje gewaagd hebben naar Emmerik, om over 's kapittels tol te spreken. Op dien tocht kunnen zij dan in handen van de Spaansche benden gevallen zijn. Hoe dit zij, het laat zich begrijpen, dat zoowel het kapittel als de familie van Amerongen in zak en asch zaten en zich zoo spoedig mogelijk met de Blyenbeekers in verbinding stelden om over de rantsoeneering te onderhandelen. Na eenig over en weder schrijven werd een

hooge lossom vastgesteld. Om die te kunnen opbrengen moest het kapittel zijne goederen bezwaren, waartoe het consent verkreeg van Gedeputeerde Staten, zooals uit de notulen der Staten van 14 October 1580 blijkt.

De gelden moesten nu worden overgebracht, waartoe zich bereid verklaarden de broeder van Amerongen, Jacob Taets van Amerongen, de landcommandeur, en de kanunnik Jan van Bockhout, die met last om zooveel mogelijk op het rantsoen af te dingen op 19 October de reis aanvaardden.

Hun wedervaren op die reis was tot nu toe slechts uit enkele mededeelingen en dan ook nog in zeer geringe mate bekend. Niet aangaande de heenreis naar het Cleefsche, maar slechts van de terugreis vandaar, waarop zij gevankelijk binnen Doesburg werden gebracht, en over de wijze, waarop zij weder verlost werden, vinden wij een kort verhaal in de Archieven der Ridderlijke Duitsche Orde, Balie van Utrecht, deel I, Inleiding, blz. 111, aangaande den landcommandeur Jacob Taets van Amerongen: „Bij gelegenheid van eene reis, welke hij in de maand November 1580 naar Dieren en het land van Cleef ondernam, ten einde zijnen broeder, die daar op Blyenbeeck gevangen zat, te vertroosten, werd hij op den terugtogt door Engelsche en Schotsche ruiters onder bevel van eenen ritmeester Adelsdorf wegens achterstalige soldij als gijselaar aangehouden en binnen Doesburg opgebracht. En daar bleef onze landcommandeur met eenen Bockhout, kanonik van St. Marie binnen Utrecht, een tijdlang gevangen, totdat hij door tusschenkomst van prins Willem van Oranje en ook van de Gedeputeerde Staten van Utrecht weder in vrijheid werd gesteld." Welke die tusschenkomst van den prins van Oranje was, blijkt dan uit twee brieven in den Codex Diplomaticus van voornoemd werk, vermeld onder No. 455 en 456.

No. 455 is gericht aan graaf Philips van Hohenlohe en meldt, dat de landcommandeur aan den Prins te kennen had gegeven, dat hij in het land van Cleef bij het dorp Weel door Adelsdorf was aangehouden en gevankelijk naar Doesburg gevoerd om daar als gijzelaar wegens achterstallige soldij te verblijven; dat de landcommandeur echter, aan den Duitschen Meester en het Rijk immediaat onderworpen zijnde en met de Staten dezer Nederlanden niets uitstaande hebbende, ook voor de schulden dier Staten niet aansprakelijk kon worden gesteld en de ritmeester wel behoorde te weten, dat hij door zijne daad

zich „gegen des Reichs glieder und unterthanen partheisch ercleren wurde", waarom de prins aan Hohenlohe vriendelijk verzoekt, „Sie wolten ermelten rithmeister dohin weisen, das er die sachen besser betrachte und den voersagten gefangenen frey und losz lasse."

Datum Delft 8 Novembris 1580.

No. 456 is van denzelfden datum en gericht aan Monsieur de Carlel. Hierin vermeldt de Prins den inhoud van den brief aan Hohenlohe en laat voorts volgen: „Toutesfois craindant les amis dudict commandeur la faulte, m'ont prié d'avoir l'affaire pour recommandé, ce qui me faict vous escrire ceste, afin qu'en cas ilz ne vouldroient obéir aux commandemens dudict Seigneur comte et transporter ledict commandeur aultrepart, vous ne laissiez de leur empescher ledict transport tant dudict commandeur, comme d'un Jean van Bocholt et sa famille, lequel, comme j'entens, ilz tiennent prisonnier pareillement, avecq tous bons moyens possibles, et les mettiez en liberté asseurée. En quoy me ferez plaisir bien aggréable. Et m'asseurant qu'en cela ne laisserez de faire le debvoir qui convient, je prieray Dieu" etc.

In de notulen van Gedeputeerde Staten van Utrecht van 5 November 1580 leest men: „Ten selven daegen soe is geordineert, dat men brieven scryven zal aen de Staten van Holland ende Stadt van Delft, ten eynde zy willen gedogen, dat men arresteren mach die ritmeesters ...., totdat zy wederom ontslagen zullen hebben den landcommandeur ende anderen, die zy ofte hun ruyteren by Doesborch voor hun betalinge, als zy zeggen, aengehouden hebben."

„Anno 1580 in de maend van October hebben deken en capittel zich zeer bezwaerd gevonden, overmits haere medebroeder, heer Jan Taets van Amerongen, thesaurier, ende mr. Diederick Verhuel, secretaris van het capittel, in commissie teegens die van Harderwiick uuytghereyst ziinde, waeren ghevanckelyck opten huysse van Blyenbeeck ghebracht ende aldaer op een hoech ransoen stricktelick gheholden worden, waerom die voornoemde heeren van den capittele met die E. Jacob Taets van Amerongen, landtcommandeur, broeder des voerss. thesaurier, hebben met groeter moeyten het bedongen ransoen, met die soldaten ghemaeckt, in alder neersticheyt moeten forneeren ende voorts nae veel communicatie ende deliberatie hebben raetsaem ghevonden eenen uuyt den capittularen te deputeeren, die met die penningen soude willen reysen nae

den lande van Cleve, om met die soldaten van Blyenbeeck op het bedongen ransoen te transigeren. Hebben daeromme die voornoemde heeren van den capittele op miin Johan van Bockhout begeert ende met inductien verwillicht deese periculoosse reyse te aenveerden, twelck ick het capittele niet en heb willen weygeren, hoewell het miin van allen mynen vrienden overmits die groote peryckelen ende andere inconvenienten ontraeden ende afghebeeden worden. Deesen niet tegenstaende achtervolgende die commissie ende die acte van indemnitée daerby annex ben ik den 19den Octobris met die voornoemde heere landcommanduer op reysse ghesleegen, versien weesende met behoorlick convooeye, then eynde die penningen ende onsse parsonen in alle securiteyt mochten tovercoomen. Dien avent ziin wy ghebleeven tot Woudenberch ende in den nacht by maenenschiin ghereyst voorts op Lunteren, vandaer op Dieren; van Dieren ziin wy den 21sten met het rantsoengelt behouden (Godt zy ghelooft) tot Emmerick ghecome".

Zij trachtten nu een gezworen bode te bekomen, die de reis naar Blyenbeeck wilde aannemen, doch voor geen geld was zoo een te verkrijgen. Ten leste vinden zij een smid, die met den provoost van Blyenbeeck bekend was en die voor drie daelders brieven overbracht, waarin hun komst te Emmerick (een stadt nutrael), om over het bedongen rantsoen te handelen, werd medegedeeld. Het antwoord luidde, dat het hun niet gelegen kwam tot Emmerick te komen, doch dat Bockhout en de zijnen zich moesten laten vinden „opten huize van Blyenbeeck of tot Goch, seyndende ons oover een paspoort by den capiteyn Evert (R)oode van Heeckeren onderteyckend ende met ziin pitzier bezeegelt."

Die plaats beviel hun echter niet, want „te Goch storf het al uuyt aen die pest, dat daer was, maer die noot vereysten in eenen zueren appel te beyten". Te Emmerick gaan zij met goede lieden te rade en maken kennis „met een goet heer, genaempt meyster Rutger Zueerdt, deecken tot Wissel ende pastoor te Zutphen, daer die cappiteyn van Blyenbeeck noch van eertiits, doen hy te Zutphen in garnisoen lach, well in ghehouden was." Die goede heer vergezelde hen om naar de Blyenbeeckers te trekken. Zij reisen 25 October naar Cleve en saluteeren daar „miin heere den concellaer" en begeeren van hem, dat Ziin Edele aan zijn schutmeester wilde gebieden, dat hij hen met zijn schutten zoude convoeyeeren, „twelck hy ons

geern accordeerden, dan overmidts die absentie van den hartoch waeren te Cleve weynich schutten te bekoomen. Ziin Edele twas van harten leet het ongeluck der ghevangens ende opdat wy niet in hetselfde parket zoude gheraecken, ontriet ons op Blyenbeeck te trecken, dan dat wy ons souden houden op ziin boodem in een abdissenclooster, ghenaempt Vallis comitis, alias Nycloester, seggende in latiin: nolite illis vos facile confidere: nulla enim fides pietasque viris, qui castra sequuntur". Van hem nemen zij oorlof en komen in Nyclooster aan. De deecken van Wissel trekt nu met een schut van dien vorst naar Blyenbeeck om de gevangens en den capitein van hunne komst te verwittigen. „Ik sonde die ghevangens tot haerder begeerten op reeckening om die provoost te geeven 16 pistoletten. Die capiteyn was dien dach uuyt te gast op een ander huysse, daer hy een jonge juffrouw was vryende, ende is tegen den avent den deecken teghemoeyt komen ryden met ettelick peerdtvolck, die haer vierroers, sabelen ende kortelassen bloot in de handt hadden, ende den deecken te kennen komende heeft hem op Blyenbeeck metghebrocht ende dien avent aldaer ghehouden ende is des sanderen daechs opten noen int Nyent Clooster met 20 soldaten te peerdt ghecoomen. Sy zaegen daer uuyt, of zy een roof voor die helle souden haelen ende terstont vielen zy aent onbyten ende met groote ghelaesse wiins hieten zy ons willekom." Bonus Deus ne Greco.

Na het ontbijt treden zij in communicatie „ende meenende van het gheëyste ransoen wat af te dingen, hadden wy ons reckening veer buyten die weerdt ghemaect. Die capiteyn was eysschende uuyt den naem van den oversten, Joncker Merten Schenck ghenaempt, soeveel duysende, als die soldaeten met honderden tevreeden gheweest waeren; sustineerden voorts, dat het ranssoen tusschen die soldaeten ende de ghevangens ghemaeckt buyten consent van haer oversten ofte sonder byweesen van haeren capiteyn niet ende van onweerden was. Wy, debatterende dat argument met verscheyden reedenen ende exemplen, scheenen teegens eenen oven te gaepen ende mochten ons hooft tevergeefs breecken. Want hy uuyterlicken daerby persisteerde, dat siin strengen oversten Schenck in afscheyden van Blyenbeeck nae den prince van Parma hem expresselick belast hadde, dat hy Amerongen niet en soude laeten ontslaen, voordat hy het ranssoen van 33000 opghebrocht soude hebben, seggende: „Hebben die paepen van Utrecht gelt voor den prince van

Oraengien, soe moeten zy well hebben voor den coning van Spaengen."

Toen zij nu zagen, dat Amerongen tegen betaling van het volle met de soldaten overeengekomen rantsoen niet kon worden verlost „ende die cappiteyn geen andere propoosten voorts en bracht dan van scatten ende rooven, hangen ende vangen, baeden wy, dat hy Amerongen soude toelaeten ende vergunnen een edelmans ghevangenisse ende zynen dienaer ghelieven te ontslaen, 'twelck op edelmans gheloof in presentie van miin vrouwe die abdisse ende meer joffrouwen ons toesey ende vastelick beloofden. Dit geimpetreerd hebbende viel ick aen die voornoemde abdisse, die ons met grooter kortesy ontfangen hadde, en badt haer ootmoedelick om Goets willen ende doer die groete vrientschap ende familiariteyt, die ick met haer broeders soone, Joncker Jan van Wachtendonck genaempt, in Italien weleer ghehadt hadde, dat Haer Eedelheyt gelieven woude aen den capiteyn te intercedeeren, dat een schaemel ghevangen notarius, die met siin handen daechelix die kost most winnen ende ses levendighe kynderkens hadt ende een huysvrouw, zwanger gaende van kyndt, oeck mochte werden met die dienaer gherelaxzeert, 'twelck die Eedele vrouwe met haer jofferen nae groote importune sollicitatien ende smeeckens oock hebben verworven."

Na den maaltijd gaan zij „met den capiteyn van de abdy naer die kelderweerster, ghenaempt joffrouw van Weerdenborch, nichte van den capiteyn, eertiits was op Vreedenborch, allwaer voor die kelder die capiteyn van Blyenbeeck all siin peerden deede ghesaelt comen, ende siin volck soopen die wiin als die koeyen het water ende doen sy niet meer en mochten suypen, gooten sy die wiin int gras." Van daar trekt nu de capitein met zijn volk en den deeken naar Blyenbeeck „en des anderen daechs, naerdat die capiteyn die brantschatterye van die huysluyden hadde ontfangen, heeft hy ther eerstiger 1) instantie van den voors. deecken Dirrick Verheul met Henrick die dienaer losghelaeten, die by ons int Nyeuw Clooster wel verbaest ende verbliit siin ghecomen".

Den 29sten dezer maand nemen zij oorlof van de abdisse, die nog belooft alles voor Amerongen te doen en hem te zenden wat hij noodig heeft. Op dien middag komen zij weder te

1) Dit zal wel „neerstiger" of „ernstiger" moeten zijn.

Emmerick en deelen hun wedervaren aan goede vrienden mede, die over de hooge losprijs door Schenck geëischt zich niet genoeg konden verwonderen. „Wy consideratis considerandis en kosten anders niet bemerken dan dat het duer een verbittert, gierich hart, die ammoreus op onssen tol was, ghefabriceert werck was, want hy liet luyden, dat Amerongen acte van indemnité van siin capittell hadde, welck onwaerachtig was". Zij besluiten het te laten bij de door hen geproposeerde som.

Den 1 Novembris vertrekken de landcommandeur en ik (van Verheul wordt niet gesproken), na het ransoen in bewaring te hebben gegeven, uit Emmerick, „neemende onssen wech over 's Heerenberch ende niet oover Elten om Hollacx 1) ruyters te schouwen, sed incidit in schillam cupiens vitare charibdin. Die graeve van den Berch deede ons te gast nooden en bewees ons groote korteseye, dan wy bedancken Ziinder Ghenaeden hoochelick ende met ziin hooffelingen droncken wy een pot wiins, diewelcke ons convoey deeden noch met peertvolcken doen verstercken, overmids wy ghewaerschout worden, dat drie compaengiën van Malcontenten, elck negen sterck siinde, op ons waeren wachtende, soedat wy dartien peerden en seeven schutten te voet sterck waren, en die Malcontenten en dorsten hem niet eens teegens ons werpen. Wy nu meenende die meeste peryckelen duer te weesen, siin ons die principaelsten aen boort ghecomen. Omtrent een dorp ghenaempt Weel in den lande van Cleef ziin wy van Hollacx ghemutineerde ruyteren, omtrent tachtentich, omcingelt ende een deel van haer cortenlassen, sabelen bloot in de handt, sommighe haer vierroers den haen opgestelt hebbende aengehouden ende ons met een quaedde moet afgevraecht, of wy vrient of vianden waeren. Wy hebben gheantwoort vrienden te weessen, want wy en dochten anders niet, siende des Prinsens velteeckens, of het waeren Staetenruyters, die Steenwiick met die Engelschen souden gaen ontsetten. Doen hebben sy uns afgeëyst ons paspoort, twelck wy haer forier Adam brieffelick vertoont hebben, diewelcke ons antwoorde, dat wy een weynich gedult mosten hebben, totdat die ritmeysters aenquaemen. Soe hebben wy langher dan twee uren voor den slachboom van Weel stilgehouden, totdat die ritmeysters met haer jonkeren aenquaemen. Ende eenen ritmeyster,

1) Hollacx is de tweede naamval van Hollach, onder welken vorm de naam Hohenlohe in stukken uit dien tijd zeer dikwijls voorkomt.

David van Adeltorf ghenaempt, heeft ons paspoort ghevisiteert. Gheleesen hebbende ende gesien, dat wy van Utrecht waeren, was van harte bly, winschende, dat Niclaes van Zuylen, schoudt der stadt Utrecht, die ons paspoort onderteyckent ende beseegelt hadde, meede by ons hadde gheweest. Want die van Utrecht, seyde hy, ziin miin speciaelicke verbonden zeeder den 25den Aprilis voor miin besolding ende ick heb noeyt cruys ofte munt van haer ontfangen. Die heeren werden met miin ryden: wy zullen breeder metten anderen reeden."

De tocht ging naar Doesburg, doch daar de huislieden 1) veel greppelen en slooten hadden gegraven om den ruiters de passage te beletten, had men veel oponthoud en werden de gevangenen 's nachts op een verlaten landhuis gebracht, waar zij koude, honger en dorst leden tot des anderen daags namiddag, toen de ritmeester met veel excuses tot hen kwam en zeide, dat hij niet anders handelen kon en zij maar mede moesten trekken naar Doesborch naar den graaf van Hoogenloon om met Siinder Genaeden te reeden, „dan hadden wy gelt by ons, wy soudent hem doen, then eynden ons die Engelschen niet en beschaedichten. Wy gaeven hem weeder sons nae den hoove (?) ende bedanckten Siinder Edelheyt van dat goet advertissement, dan wy en hadden sonderling gelt dan tot onsse reyse simpel nodelick, als oock waer was, want die landtcommendeur reyckten in der nacht heymelick een van ziin knechten siin buydell toe ende ick ettelicken stucken gouds Henrick, die van Blyenbeec quam, ende oock die pagie ende coetcier met miin schriften ende pampieren, die die in der mesvael steelsche wiis begroeven, simmuleerende haer gevouch te maecken, opdat ik door die schriften niet bekent en soude worden. Verhuel oock over hem veel pampiers hebbende, verkoudent 2) ende adt dat in siin liif. De ritmeester, geen gelt van ons krygende, sprack tot ons, of wy dan yet misquaeme, wilt het miin niet wyten; laet ons voort ryden naer Doesborch."

Alvorens aan de poort van Doesborch te komen verkregen zij van den ridmeester, dat de dienaars en de verloste gevangens van Blyenbeek naar den huize van Dieren mochten trekken, terwijl Bochout en Amerongen mede zou-

1) Hiermede worden bedoeld de Malcontenten, waarvan boven gesproken is. Dit waren de oproerige boeren. (Zie Bijdr. en Meded. V, blz. 161.)

2) kauwde het.

den instaan voor de pretensiën, welke de ritmeester op die ontslagenen zou mogen hebben. Bij de poort gekomen „ende siin gheheeten uuyt die coetswaegen gaen ende op een heynst 1) elcx gheset, siin wy binnen Doesborch ghereeden, allwaer wy een afgriisselicken stanck vernaemen van die ingewanten der beesten, die in abundantie opter straeten laegen. Die ritmeyster is totten Graeve ghegaen, ons laetende in eens huys bewaeren en terstond daernae is die Graeve vertrocken ende deede ons seggen, dat wy viif ofte ses daegen pacientie mosten hebben. Over taeffell met Adeldorf ther presentie van anderen ritmeysters ende jonkeren heeft sich zeer oover die Staeten beclaecht, haer schelden(de) voor eervergessen ende eerloosde luyden, jae den Prince voor een koochelaer. Ende opdat gy, goede heere, seyde hy, verstaen muecht die rechte oorsaecke, waerdoor ik u aenholden heb, is deesse: Daniel die Greeve, des Princes commissarius, ende die heere van Zueeten, meyster Pauwels Buys ende doctor Roode tot Deventer, weesende als ghedeputeerde van de Staeten, hebben my bestelling ghegeven over 112 peerden ende alsoe ick met die generael obligatiën niet tevreede was, hebben sy miin voorgehouden, of ick tot speciael verseeckeringe tevreeden was met Deventer ofte Utrecht. Soe heb ick Utrecht ghecooren ende sy hebben miin een voorscrift chemaeck op die van Utrecht, twelck ick, gheleesen hebbende, ben met hetselfde tevreeden gheweest. Sy beloofden miin doen zulcx by die van Utrecht bewillicht binnen ses daegen bezeegelt te leveren met die monstermant 2), en het ziin itsonders seeven maenden en wy hebben, ongemonstert siinde, die viant moeten die coppe bieden. Die jonckeren, hoewel groot van adel, hebben van armoede haer golde kettenen

1) een hengst.

2) Tot toelichting van deze monstermaand diene het volgende. De kapiteins en ritmeesters ontvingen de gelden voor de soldijen, die zij aan hunne soldaten moesten uitbetalen. Bij de eerste bezoldigde troepen hier te lande werd de soldij per maand berekend en de maand op 32 dagen gesteld. Door geldgebrek werd in 1576 de maand op 42 dagen gesteld; tien jaren later op 48 dagen. Dit heetten lange maanden of heerenmaanden, die van 32 dagen korte maanden. In 1597 werd de maand weêr van 48 op 42 dagen gebracht. Dit bleef tot 't laatst der 18de eeuw. Den 30 Juli 1681 werd bepaald, dat de onderofficieren en soldaten elken Maandag zouden betaald worden, maar het bedrag der soldij bleef onveranderd. De berekening per dag en de uitbetaling om de vijf dagen (een halve decade) is met andere militaire instellingen overgenomen van de Fransche Republiek.

en silveren poocken 1), jae peerden moeten vercoopen ende in den lyve eeten, ende haer knechts, die sy alle maent moeten betaelen ende nieuwe cleederen jaerlix geeven, die een voor, die ander nae gaen met haer jonckeren peerden te landt uutryden ende dat voor haer verdient loon.

Menheeren, seyde hy voorts, sien voor oogen die ghestaltenisse van den jonckeren, hoe kael ende bloot dat se ziin teegens deessen couden winter. Hadden sy den boer ghebrantschat, geliick men ons naegeeft, het solde aen haer cleederen wel bliicken. Die ziin die reedenen, die miin ghedwongen hebben de heeren aen te houden. Die van Utrecht werden miin drie ofte noch twee maent solts by provisie bestellen ende die leste op drachelycke termynen, die heeren werden balt ontsleegen siin, dat die jonckeren haer moegen cleeden ende met eeren uuyt den landen scheyden. Ditzelfde ley hy uuyt met een goede gracie wel wiit ende breet. Hem uuytghehoort hebbende begeerden wij visy te hebben van dat voorgementioneerde voorschot, twelck by ons geleesen siinde bevonden wy daer noch put noch galch uutgeslooten te siin; het was wel een obligatie, die chrachtich was, dan prima fronte merckten ik well aen die naemen der officiers, die int beginsel der obligatie spraecken, dat het die van Utrechts werk niet en was. Soe heb ick hem cortelick gheantwoort in dusdaenighe manieren: „Heer ritmeester ende gy joncker, Uwer Edelheyden selle verstaen, dat het regiment van de heeren van Hoochsaxen staet op die reparticie van die van Utrecht en dat sy veel meer betaelt hebben dan haer maentelycke quote bedraecht. Ende en is in de Ghedeputeerden macht niet gheweest die van Utrecht specialicken te verbynden sonder haere eerst voorgaende expresse consent, waerom gy ons te onrecht hebt aengegreepen", met meer ander pregnante reedenen. Doen begost hy met siin jonckeren in coleere vele te vloecken ende op die commissarissen, die hem bedrooghen hadden, te fulmineren, hetwelck te lang waer te verhaelen. Onder als seyde hy: En liever Godt! miin lust wel te weeten, wat die cochelaer den Prins met ziin loose, eervergessen Staeten weederom ter werrelt werdt versieren 2), daer hij ons weeder met werdt bedriegen. Hy heeft ons soe vaeck bedroogen ende

1) Poke hier vermoedelijk in de beteekenis van dolk, steekmes of doorsteker voor een gat.

2) = listig en bedriegelijk bedenken.

wiis ghemaeckt, dat wit swart was. Ende die jonckeren begosten op te heffen en schemperick liet van den Prince ende den graeve van Zwartsenborch. Die grave van Hoogenloo nu oover 12 daegen uuytgheweest hebbende, begosten zy onder haer all te murmureeren, want daer en quam voor haer geen goet contentement ende wy worden seer nauw bewaert op een cleyn camerken, daer wy van bitterheyt des roocx meenden somtiits te smooren ende blint te worden ende als wy het veynster opstieten, licht acht voeten lengte van daer was die pest ende laegen noch twee personen aen cranck. Wy hadden tamelick te eeten nae geleegentheyt der plaetse en mosten daegelicx meer drincken dan ons luste ofte lief was, want die Duytschen niet en spraecken van den morgen tot den avent dan van vreeten en suypen en dan altemet en was in die stadt noch broot noch vleys noch bier om gelt te coop. Die Engelschen reeden alle morgen uuyt en die Duytschen oeck meede op die naeste omleggende dorpen om een roof van beesten tellickens te haelen ende die te slaen, en de coornbergen nu by haer leechgemaeckt weesende, brochten sy die roeyen an om te verbranden, want het colt war (sic). Nu den 12den dach siinde, dat Hoogenloo nae Hollant vertrocken was, vernaemen wy, dat die ruyters geen goede tydinge ghecreegen hadden, want sy haer verbittert tegen ons nu begosten te toonen ende een van haerluyden, in gramme woede op die Staeten van deeser Nederlanden vlouckende als desperaet, sprack dusdanighe woorden: „Had ick in der Sleesy 1) drie Nederlanders, den eenen woll ick doen hencken, ende sach miin aen; den anderen, siende op onsse pagie, woll ick doen coppen en wol hem den darden, siende vreedelick opten landkommandeur, te vressen geeven". „Een Nederlander," sey hy, „ist alderbooste feniin: ick wolder der ganscher Sleesy mede vergeeven." Welcke afgriisselicke woorden die landtcommandeur niet en coste eerkouwen (sic) en wy hebben ons vertrocken nae ons camerken. Een smidt van den ritmeyster Calckruyter, die lang tot Aert die Coomen hier tUtrecht hadt thuys geleegen, sittende aen die taeffel in die kuecken met Jan Beerntsen, onssen jongen, tradt hem heymelicken op die voet, dat hy hem in den stall soude volgen, als hy deede; alwaer hy hem te kennen gaf uut goeder duechden, dat hy ons soude waerschouwen, dat die ruyters van meeningen waeren ons te vervoeren. Onssen weert, Jan Iter

1) Hij bedoelt Schlesien, Silezie, vermoedelijk het vaderland van den spreker.

ghenaempt, die wel eertiits by die graeve van Meegens tyden tot den deecken van Oudemunster ghelogeert hadde gheweest, quam ons oock aendienen, dat die jonckeren twistich worden onder malcanderen ende met den ritmeyster, waer men ons voeren soude: die eene wolde ons hebben nae der Slesi, dander nae Ongeren 1), dander nae Danswyck 2), die vierde nae Bruynswyck. Deese nieuwsmaeren ons ther ooren comende, waeren wy daer seer verleegen, want wy, soe verre hem die Staeten geen contentement en gaeven, altoos daervoor beducht hadden gheweest. Nu wy mosten van der noot een duecht maecken ende moet grypen. Ick ben afgegaen van ons camerken, simuleerende miin waeter te maecken, en heb uuytgesien nae eender van Andtwerpen, die onder die Engelschen een secretaris was, daer ick een weynich kennis aen hadden, ende Godt stuerden hem miraculooselicke tot miin, ende gaf hem paucis te kennen in latiin die geleegentheyt van onsser saecke, hetwelck die op miin wachten niet en verstonden, menende, dat ick Engels sprack; ende hy riet miin, dat ick een cleyn pollice 3) aen die sargent-major zoude scryven: hy soude hem datselver oover-leeveren ende gaf miin daerenbooven te kennen, dat die sargent oock brieven van den Raet van Gelderlandt, in onsse favoor geschreeven, hadde onfangen. Deese brieven hadt ons ghepro-cureert joncker Henrick van Steenbergen, heer van Nyenbeeck. Therwylen die ruyters vol zaeten en soopen, screef ick steel-sche wiis aen die sergant-major in Francoeys, van welcke die substantie was deese, dat Siin Edelheyt solde gelieven achter-volgens het scryvens van den Raet des vorstendoms Gelre ons te willen neemen in siinder protexie ende niet te willen gedoogen, dat die Duytse ruyters, die ons buyten forme van justitie gewel-delick hadden op den vorst van Cleeven boodem aengeholden, ons solden vervueren ende alsoo nae haere appetyt ranszoneeren: wy waeren nu in een stadt van justicie: hadden sy eenige actie op ons, zy souden die gerechtelick intenteeren: wy wolden haer geern te recht staen; zulck doende soude Siin Eedelheyt wel-doen ende een werck miin heeren die Staeten van deesen landen zeer aengenaem, hetwelck wy tot allen tyden wederom wolden verdienen. Dit briefken heeft die sargant gekreegen ende die capiteynen doen goettiits smorgens laeden. Tot onsser groot

1) Hongarije. 2) Vermoedelijk Danzig.
3) Vermoedelijk wordt hiermede een briefje bedoeld.

geluck is in der nacht George Bocholt, richter tot Doesborch, daer ick mede in Italien gheweest hadde, met twee Nederlandsche vendels oock binnen der stadt ghecoomen, die de stadt, als die Engelsce uuyttoogen, mede souden helpen bewaeren. Deeses Bocholts moeder 1) hadt een huys in Bronckhorst leggen, alwaer die Duytsche ruyters alsoe tracteerden, dat sy beroert werde ende den 17 Novembris van deeser werelt scheyden, waerdoor Bocholt, op die ruyters wel terecht vergramdt siinden, well hartelick ghedaen heeft om ons uuyt haeren handen te krygen ende heeft een capiteyn, Salsborch genaempt, ziin goede vrient, tot hem gecreegen. Wy hadden thien Engelsce capiteynen teegens, die haer met der Duytsche ghevanggens niet en wolden moeyen, sustineerende, dat die Duytschen huyden ghebeurt, morgen tselfden haer te moegen geschieden, ende meer ander argumenten, die de voorgenoemde Salsborch en Bockholt soe kloeckelycke debatteerden, dat sy die sargant-majoor ende die andere capiteynen induceerden, dat sy solden helpen ons uuyter Duytschen handen ontsetten. Therwylen sy aldus raetspleechden, stondt die poort van der stadt gheslooten ende eer dat sy opginck, was daer die dubbele wacht ghestelt. Capiteyn Boeckholts schutten laegen binnen die huyssen, daer wy tusschen beyden mosten passeeren, haer gheweer houdende in goede haegen. Die ritmeyster syende, dat die poorte oopen was, heeft een coetwaegenken 2) voor ons logiment doen brengen en is op ons camer by ons ghecomen, seggende nae alle vriendelicke salutatiën, dat wy nu goeden moet souden hebben; daer was goede tydinge ghecomen. Vraegende: „Wat tyding doch, heer ritmeyster?" Hy seyde: „Die commissarissen van die Staeten siin tot Bronckhorst ghecomen om met ons af te reeckenen. Die heeren werden metryden en balt ontslaegen werden." Wy excuseerden ons seer van mede te trecken ende begeerden tot Doesborch te blyven, maer then mocht ons niet baeten, zij wolden ons enckel niet hebben. Wy sinneleerden 3), of wy nergens af en wisten, en lieten ons niet eens duncken, dat wy londt gheroocken hadden, ende daertegens weeder palm int vier geleyt 4). Doen wy sagen, dat het most weessen, ziin op die waegen gaen sitten en werden

1) Jorien van der Hoevelwick, echtgenoote van Herman van Bocholt. Mogelijk bedoelt hij het huis Aldenhoff, dat wel niet in Bronkhorst ligt, maar in het kerspel Drempt. (Zie Register op de leenaktenboeken, afd. Zutphen, blz. 217, 218.)

2) Lees: „coetswaegenken". 3) Bedoeld is: simuleerden.

4) Deze uitdrukking wil zeggen: maatregelen genomen te hebben.

met veel ruyters te voet en te peerdt omcingelt. De borgers, dit vernomen hebbende, stonden op der straeten maer weynich in tgetal en beclaechden zeer ons infortuyn, hoewel zy selfs swaericheyts ghenoech hadden. Wy ziin aldus nae die poort ghereeden, alwaer comende heb ick vernomen 1) die secretarius van de Engelschen, daer iets of heb ghementioneert, diewelcke ick ghebeeden had op alle cortosy weederom te verdienen, dat hy hem aen die wacht present zoude laeten vynden, als die Duytsen ons souden uuytvoeren om ons aen die Engelschen bekent te maecken. Een van die sargenten, van deesse secretaris geadverteert ziinde, heeft ziin vergulde hellebaert in de handt ghenomen en totten ritmeyster aen vooruyt ghetreeden, ende 't klincket van de poort ging toe en die soldaeten hadden haer roers ende spiessen terstont in die handt veerdich ende die ruyters het spits ghebooden, seggende niet te passeeren met die ghevangens voor u te spreecken die sargent-majoor. Die ritmeyster met ziin ruyteren maeckten groot hochey met haer peerden ende haar vierroers vuystende, sacramenten zeer, maer en dorsten geen vorder resistentie te doen, hetwelck voor haer ende ons soe best was; want indien zy genweer 2) hadden gheboden, daer en souder niet een van alle die moffen leevendich afghecomen hebben, ende wy zouden oock in duysent peryckelen des doots geweest hebben, die de looyen aen allen kanten souden moeten hebben verwachten, soewell van vrienden als vianden, daer wy tusschen beyden saeten.

Therwylen wy malcanderen aldus grimmende als briessende leeuwen aensaegen, quam tot onssen waegen, door die peerden dringende, een Engels capiteyn, hebbende een stoc in ziin handt en sprack tot ons: „Messuers, treet van die waegen en compt tot die sargant-majoor." Dit hoorende ben ick lustich van die waegen ghesprongen en reyckten die landcommanduer 3) ende volchden die capiteyn. Die ritmeyster met ettelicke ruyters sprongen oock van haer peerden ende traeden met ons nae die sargent-majoor. Daer ghecomen ziinde, begost die ritmeyster als een furibundus Ajax teegens die sargent seer vehementelick te expostuleren, seggende onder andere woorden: „Hebt gy miin niet vergost ghehadt, eer ick die ghevangens

1) gezien.
2) Zeker „gegenweer", tegenstand.
3) Hier is zeker een woord, b.v. „die handt", uitgevallen.

hier binnen Doesborch bracht, dat ick die tot miinder gevallen weederom mocht uuytvoeren?" Andtwoorden die sargent: „Ja ick, mer dat gy dat in tiits soude doen, eer dat ick scryvens creech van miin heere den Prins. Nu heb ick zulck beveel van Ziin Excellentie ghecreegen, dat ick die ghevangens soude neemen onder miin protectie ende niet ghedoogen dieselfden te laeten vervoeren, 'twelck oock Ziin Excellentie aen den graeve van Hoogenloo heeft gescreven." „By Godt sacramenten," seyde die ritmeyster, „ick en werde haerluyden niet vervoeren; sy sullen met ons tot Bronckhorst by der Staeten commissarissen trecken om ons afreeckening te vervorderen." „Laet," seyde die sargent, „die commissarissen hier coomen!" „Sy en derven," replicerende die ritmeyster, „onder die Engelschen niet coomen!" Doen antwoorden die sargent: „Ick sal haer hostagiers geeven, soe goet als zy ziin, dat se vry ende vranck sullen moegen passeeren ende repasseeren." Mitsdien vertrock die sargent terugge en liet die Duytschen sacramenten ende vloecken soe sy wouden, ende wy worden geleyt nae een ander cameren en bleefen (Godt sy ghelooft) uuyter handen."

Zij bedanken zeer den sargent-majoor en hooren van hem, dat hij de ruiters wel had gezegd een brief van den Prins ontvangen te hebben, doch dat de brief van 8 November eigenlijk aan Hohenlohe was geschreven.

's Noens houden zij hun maaltijd in 't logement van capiteyn Bocholt „ende die sargent met ettelicke Engelsche capiteynen hebben ons comen vergassen, metbrengende haer porcien. Nae den noen is int selfde logiment gecompareert die overste ritmeyster Pletsenborch, luytenant van hartoch Casimiry, geaccompaengeert met veel Duytse jonckeren, aen denwelcken het scheen Adeldorf, die ons ghevanghen hadt, sich seer beclaecht hadt ende hadt daervan met die sargant-majoor veel woorden, dien haer argumenten cortelyck debateerden, verthonende haer 't schryvens van miin here die Prince aen den grave van Hoochgenloo. Den tenoor van dien verstaen hebbende, mochten sy weederom gaen vandaer zy waeren ghecomen."

Tegens den avont verworven die rechters van Aernhem ende Doesborch van die sargent, dat wy op Dieren mochten trecken: wy waeren overboodich 1) tallen tyden terecht te staen tegens alle die ruyteren, die eenigen actie op onsser persoonen mochten

1) bereid.

pretenderen, en daervoor bleeven respondenten die voorgenoemde rechters. 's Savens ziin wy ghetoogen, gheaccompaengeert met ettelicke Engelsche capiteynen op het huys te Dieren by die borgemeester Jan Taets van Amerongen en songen met blyden harten: Laqueus contritus est et nos liberati sumus. Des anderen daechs heb ick van miin heere die landtcommenduer oorlof ghenomen en ben met joncker Pelgrim van Gruythuyssen tot Aernhem ghereyst, alwaer ick op het behaegen van het capittel tracteerde van onssen tol met Jan die Voocht, tollenaer aldaer, ende ben voortghetoogen te waeter op Wiick ende costen nauwelicx met een leege schuyt overmidts het swaere iis ofcomen. Tot Wiick heb ick eenen waegen ghehuert, die miin (Godt sy ghelooft) wederom bracht binnen Utrecht.

Met andere hand:

Rapport gedaen den E. Heeren deken ende capittel van 't Sint Marien tUtrecht by Johan van Bockhout, gecommitteerde om te rantsoeneeren heer Johan Taets van Amerongen, tresaurier, ende Dirck Verheul, secretaris desselfde capittels, gevangens op Blyenbeeck.

1580.

Alsoe questie ende different geresen is tusschen heeren Deecken ende Capittele van Sinte Marien t'Utrecht ter eenre ende heer Jan Taets van Amerongen, canonick ende thesaurir in denselven kercke ter andere zyde, ter cause van gevanckenisse van denzelven thesaurir ende Dirck Verhuel, secretaris der voors. kercke, beroerende de begrootinge ende betalinge van ransoen ende costen daerdeur geleden, siin d'voors. partyen deur tusschenspreeken van ons onders., amicable arbitrateurs ende compisiteurs (sic) daertoe gerequireert, veraccoordeert ende verdragen in manieren hiernae volgende:

In den eersten sal d'voorz. heer Jan Taets van Amerongen dragen tot synen lasten d' renthen van de hooftsommen van neghenhondert viiftig guldens, sulcx die alreede geconstitueert ende geassigneert is by tbelieven van 't voors. capittel op die thesaury der voors. kercke. Noch sall d'voors. thesaurier dragen een derdendeel van de renthen van de hooftsomme van derthienhondert acht ende veertich geliicke guldens, daeraff 'tvoors. capittel dragen sall die ander twee derdendeelen, ende sall d'voors. hooftsomme mede by believen als vooren geconstitueert

ende geassigneert worden op de voors. thesorie mit voorgaende consent van de Staten slants van Utrecht ende anders daertoe gerequireert. Wel verstaende dat nae 't overlyden van den voors. heere thesaurier die voors. twee hooftsommen betaelt ende d'voors. thesaurye gevriit sall worden uut het jaer van gratien, den voors. thesaurir ter cause van d'voors. thesaurye competerende, soe verre d'incompste van dien strecken sall mogen, ende anders wes daeraen te cort comen sall, sal daermede die thesaurir successoir belast blyven soowel mit die renthe als die hooftsomme van dyen, soedat men den erffgenamen van den voors. thesaurir daervoor niet en sal moghen aanspreken, belovende 't voors. capittel den voors. erffghenamen daervan jegens een ygelicken te vryen ende indemneeren.

Mit conditien dat uut het jaer van gratie des voors. successeurs-thesaurir het voors. surplus van de renthe ende hooftsomme oock gelost sall worden na behooren. Voorts sall d'voors. thesaurir tot syne lasten nemen ende het capittel affneemen ende bevryden van alle alsulcke actie als Peter Jansz. van Baern pretendeert thebben ende alrede geintenteert heeft jegens tvoors. capittel ter cause van alsulcke penningen als hy opgebrocht heeft tot siin ransoen. Des heeft het voors. capittel gecedeert ende cedeert mitz desen tot behoeff van den voors. thesaurir alsulcke actie als tvoors. capittel sustineert ter contrarie te hebben jegens denselven Peter Janss. van Baern d'voors. syne gevangenisse betreffende.

Noch hebben de voors. heeren Deecken ende Capittel gecedeert ende cedeeren by desen den voors. thesaurir alsulcke actie als tvoors. capittele soude eenichsins mogen pretendeeren ende hebben jegens de Staten slans van Utrecht ter cause vant verschot van de penninghen ende verteerde costen oorsaecke van de detentie ende gevanckenisse van de persoonen der Ed. Heeren Jacob Taets, lantcommanduer des Duytschen oorden tUtrecht, ende den persoon van heer Jan Bockhout, canonick st. Marien tUtrecht, gedaen by den ritmeyster Adelsdorff.

Noch sall den voors. thesaurir ontfanghen alsulcke drie ende tachtentich gulden twee stuvers ses penningen als resteren ende staen tontfangen onder heer ende mr. Bartholomeus Gosens, canonick der voors. kercke, soe verre dieselve by ordinantie ende verschryvinge van den voors. Gosee te becomen siin, ende hiermede sullen partyen voornoemt vertyen van elcx alsulcke actien, en sall deen danderen laten beweerden met heure voor-

deren actien nae heuren believen, mer sullen hiermede siin verleecken ende geaccordeert, renuntierende hiermede van allen exceptiën, relevamenten, defensiën, geestelyck of weerlyck, die men tot infractiën van deesen eenichsins te bate soude mooghen neemen, ende sonderlinge de rechte, dicteerende dat generale renuntiatie van geenre waerden en is, tensy daer eerst speciale voorgaen. Des t'oerconde hebben die Ed. heeren ende meesters Lambrecht van der Burch, deecken, Aelbert Boll, Gerardt van Wiickersloot, Henrick Buth ende Cornelis van Drenckweerdt, canonicken der voors. kercke, als specialycken daertoe by capittele derselver kercke gecommitteert volgende d'acte van deputatie van date den 29 Aprilis XV^c een ende tachtentich, daervan d'voors. arbitrateurs op huyden date van deesen de vertoninge ende lecture gedaen is geweest, geassisteert mit heeren en meesters Cornelis Oem, raet des Conincks van Hollant, ende Peter Ruysch, raet in den Hove van Utrecht, ter eenre ende heer Johan van Amerongen, canonick ende thesaurir der voors. kercke, geassisteert mit heeren ende meesters Hubert Pauw ende Willem van Radelant, rayden in den voors. Hove van Utrecht, ter andere syden heurl. gewoontelycke hanteykenen hieronder gestelt opten lesten Aprilis XV^cLXXXI.

ARNOLD FLORIS VAN LANGEREN.

Met zijn vader Jacob Floris van Langeren was hij de uitvinder van de wereldkaart, verdeeld in halfronden. Zij waren van Geldersche afkomst. De zoon woonde tot 1647 te Brussel en later, ten minste tot 1661, te Madrid.

(Oeuvres complètes de Christiaan Huygens, uitgeg. door de Holl. Maatsch. van Wetenschappen, I, blz. 48.)

F. A. H.

EEN VROUWELIJKE BRIEVENBESTELLER UIT DE ACHTTIENDE EEUW.

Den 27 September 1765.

Op propositie door de Heer medeschepen Otters namens desselfs soon, den commies der posteryen deser stad, ter vergaderinge gedaan, hebben H. E. G. A. nae gehoudene deliberatie Anna Catharina Schouten, huysvrouw van den brievenbestelder Jan Haagen geauthoriseert om provisioneel geduirende de tegenswoordige indispositie van haar man en wanneer hy in 't vervolg door siekte belet mogte worden in persoon de brieven te bestellen, voor hem die bestellinge te doen, mits alvorens by handtastinge aannemende en beloovende hetgeene by den 11. art. van de instructie voor den commies der posteryen aan den brievenbestelder is geinjungeert.

Commissie- en Politieboek der stad Arnhem XVIII, fol. 246.

H. P. Jr.

DEVENTER ALMANAK.

Den 1 Januarii 1639.

Antonio de Grave, mathematico ordinario ende almanachmaecker der stat Deventer, siin ter saecke hy op 't schryvens van een Eerbaer Raed de niewe leermerckten deser stat mede in synen almanach gestelt ende daerneffens ses almanacken an Oer Eers. vereert heefft, tot een niew jaer toegelecht thien dalers.

Raadssignaat der stad Arnhem XIX, fol. 148.

H. P. Jr.

BOEVENBROOD.

„Item en sullen die wiinboeven gheen boevenbroit leggen, by 11 ℔., ende nymant en sall dess in synen huyse gehengen by derselver koeren." (Keur uit de 15de eeuw in het Alde Coirboeck der stad Nymegen). Boef (Duitsch bube) was destijds niet uitsluitend een woord van minachting; het werd ook gebruikt voor knecht, in dit geval misschien de knechts, die de vaten wijn, aan een langen stok op hun schouders gedragen, aan huis bezorgden. In het boevenbrood vermoed ik een zoogenaamd present aan hun klanten, om een fooitje op te loopen.

H. D. J. v. S.

HET ACCOORD DER STAD DOESBURG MET PARMA (1585).

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

Evenals elders ontbrak het ook te Doesburg in de eerste twintig jaren van den tachtigjarigen oorlog niet aan spaanschgezinden. Reeds in 1583 was dat gebleken. E. van Reydt verhaalt daarover in zijn „Voornaemste geschiedenissen" (Arnhem 1626), blz. 74, eenige bijzonderheden, die ik nergens anders heb aangetroffen. Hij zegt:

„Te Doesburch is gebeurt, dat die vyant op eene nacht die stadt meynende te verrasschen daerin ongheveerlyck verstoort werdt, latende die ledders van touwen ghemaeckt aen de muer hangen ende eene schuyte in de gracht, sonder dat de graef 1) eenighe neersticheyt dede om des vyants verstant (d. i. verstandhouding) daerbinnen nae te vorschen, daer doch den aert van de ledders klaerlyck uytwees, dat sy sonder verstant daerbinnen niet aengehaeckt waren."

In 1584 werd het er niet beter op. Velen, zoowel te Doesburg als elders, weten den treurigen toestand, waarin Gelderland verkeerde, aan de toetreding tot de Unie van Utrecht. Daarbij kwam de groote ellende, die binnen Doesburg heerschte ten gevolge van de hooge krijgslasten in het algemeen en van de afpersingen van het Engelsche garnizoen in het bijzonder. Reeds op 20 April 1584 had het Hof den graaf van Hohenlohe

1) Willem graaf van den Berg, stadhouder van Gelderland, die in het laatst van het jaar 1583 openlijk de Spaansche zijde koos. (Zie daarover Bijdr. en Meded. IV, blz. 229 vlg.)

gewaarschuwd voor de nadeelige gevolgen, die dit alles zou kunnen opleveren: het mocht niet baten en zoo bleven dan ook de gevreesde gevolgen niet uit.

In het begin van 1585 verbonden zich ettelijke burgers van Doesburg, waaronder ook eenige leden van den magistraat, om „eenen anderen wech te kiesen". In welke richting die weg leidde, bleek spoedig. In Maart van hetzelfde jaar maakten de verbondenen gebruik van de omstandigheid, dat de bezetting toevallig weinig talrijk was, om een aantal huislieden binnen de stad te laten onder het voorwendsel dat zij door den vijand uit hunne woonplaatsen waren verdreven, en om met behulp van dezen het Staatsche garnizoen uit de stad te verdrijven en de Spanjaarden binnen te laten, die gezonden waren door Tassis, met wien men zich vooraf te dien einde in betrekking had gesteld.

Aangaande den juisten dag, waarop dit plaats had, bestaat eenig verschil. A. Huygen, aan wiens „Beschryvinge der stadt Doesborch" de hierboven verhaalde bijzonderheden ontleend zijn (blz. 142 en 143), noemt 11 Maart. Tegen dezen dag rijzen ernstige bezwaren, daar het Hof in een brief van 15 Maart (Brieven uit en aan het Hof No. 5020) spreekt van pogingen des vijands om zich van Doesburg meester te maken. Bor spreekt van 29, Wagenaar van 30 Maart. In verband met de hierachter volgende artikelen, die gedateerd zijn op 15 (d. i. volgens den in Gelderland gevolgden Juliaanschen kalender 5) April en daarbij in aanmerking nemende, dat de door Bor en Wagenaar genoemde data naar den verbeterden Gregoriaanschen kalender moeten worden opgevat, mogen wij m. i. den overgang stellen op 19 of 20 Maart (ouden stijl), hetgeen ook met het in 's Hofs brief van 15 Maart gezegde goed overeenkomt.

Na den overgang werden drie afgevaardigden, nl. de burgemeester Johan Zoer, de schepen Adolf Peterss en Dr. Gerard Schaep 1), naar Parma gezonden, ten einde met dezen de voorwaarden te regelen, waarop Doesburg zich met koning Philips zou verzoenen. Zij troffen den landvoogd aan in het kamp van Beveren en werden het met hem eens over de navolgende punten, die ik den lezers hierbij aanbied naar een zich in het Rijksarchief te Arnhem bevindend afschrift van het oorspronkelijke stuk, dat te Brussel berust.

1) Volgens Huygen t. a. p. behoorde onder de bij deze gelegenheid uit Doesburg uitgeweken magistraatspersonen Roelof Schaep.

Een der meest karakteristieke punten van het accoord acht ik artikel 11, waaruit blijkt, dat Parma opportunist en een beter diplomaat was dan Alva.

Comme les burgmaistres, eschevins et conseil, représentans le corps de la ville d'Oesborch, ont envoié vers Son Altèze avec le Sieur de Haultepenne Jehan Zoer, bourgmaistre, Adolf Peters, eschevin, et maistre Gerard Schaep, docteur ès droitz, leurs députez, suffisamment auctorisez pour traitter, concluire et arrester leur réconciliation avec le Roy, leur souverain, seigneur et prince naturel, lesquelz, après avoir verballement déclairé leur charge et exhibé poinctz et articles par escript et après par commandement d'icelle Son Altèze conféré et communicqué avec ledict Sr. de Haultepenne et les président Richardot et secrétaire Garnier, enfin se sont accordez sur les poinctz et conditions qui s'ensuivent:

I.

En premier lieu Son Altèze aiant très grand contentement de la vertueuse résolution desdicts d'Oesborch d'avoir prins les armes pour restablir l'honneur de Dieu et de nostre saincte religion ancienne, catholicque, appostolicque et romaine et se remettre soubz l'obéyssance de leur Roy souverain et légittime, accorde au nom de Sa Majesté tant au corps de la ville et magistrat d'Oesborch qu'à tous bourgeois et aucuns manans d'ycelle présentement y résidens pardon et oubliance généralle et perpétuelle de toutes les faultes, crimes, forfaitz, excès, désordres et mésuz par eulx commis durans ces troubles, sans aulcun excepter, ores qu'ilz fuissent de crime de lèze-majesté, quelz qu'ilz soient et dont la mémoire demeurera estainte et assopie comme de choses non advenues, avec interdiction bien expresse à tous procureurs généraulx, justiciers, officiers et tous aultres de n'en faire mention ou poursuyte ou aultrement à l'occasion susdicte reprocher, recercher, troubler, offenser lesdicts d'Oesborch ou aulcun d'eulx en quelque façon ou pour quelque prétext que ce soit, à paine de punir et chastier les contrevenans comme perturbateurs du repos publicq.

II.

Déclairant expressément son intention estre qu' audict article soient comprins toutes personnes, de quelque qualité qu'elles soient, tant ceulx qui se sont retirez ou constraintz sortir par

billetz durans ces troubles, que ceulx qui sont demeurez en la ville et par lesdicts retirez ou aultres aians suivy le parti de Sa Majesté sont esté endommaigiez, injuriez ou aultrement intéressez en leurs personnes et biens, de sorte que pour cela ny ce qu'en dépend ne pourront l'ung à l'autre faire aulcune reproche, recerche ou préjudice ny monstrer aulcune aigreur de fait ou de parolle, mais vivre par ensemble en toute bonne amitié et correspondence.

III.

Que moienant ledict pardon et oubliance lesdicts d'Oesborch se remettront, comme ilz se remettent par cestes, dessoubz l'auctorité et obéyssance de Sa Majesté comme duc de Gheldres et conte de Zutphen, pour estre gouvernez comme auparavant ces troubles et altérations selon les droitz, privileiges, traittez, coustumes et observances d'icelle ville et du pays, meismes le traitté de Venloo, avec les accordz et confirmations y ensuivies, et toutes aultres libertez, exemptions et prérogatives appartenans à ladicte ville, que Son Altèze au nom que dessus confirme de nouveau, pour aultant qu'il en est besoing, sans en excepter aulcune, pour en joyr et user comme auparavant lesdicts troubles ilz ont fait et peu faire.

IV.

Que aussi lesdicts d'Oesborch renonceront, comme ilz renoncent par cestes, à toutes aliances, ligues, obligations, confédérations et unions, faites et contractées entre eulx ou avec seigneurs du pays ou estrangiers ou aultres estatz et républicques en préjudice de Sa Majesté.

V.

Que, pour soulaiger le povre peuple oppressé par si longues années et luy donner moien de respirer, toutes impositions, exactions, gabelles, moiens généraulx et particuliers, mis sus durans ces troubles, demeureront cassez et annéantiz, sans les povoir remettre en practicque, sinon avec adveu et consentement de ceulx, qui d'ancienneté y debvoient consentir.

VI.

Saulf que leur sera permis, pour le paiement de leurs rentes et aultres debtes justes et pour subvenir à leurs nécessitez, lever le meisme droit de licentes sur les biens et marchandises passans par leur ville sur la rivière d'Yssel que ceulx de

Niemeghen lièvent sur la rivière de Wael, sans qu'il soit besoing avoir pour cest effect aultre ottroy que ce présent traitté, et ce pour l'espace de six mois et à charge d'en rendre compte pardevant ceulx, qui de la part de Sa Majesté seront ordonnez.

VII.

Que ladicte ville ne sera chargée ny travaillée de garnison, sinon quant et aussi avant 1) que la nécessité le requerra et avec précédente communication et adveu du magistrat et point à charge de la ville.

VIII.

Que les sentences, procédures, actes de justice, données et faites par le magistrat précédent entre ceulx qui ont estez présens ou advoué leur jurisdiction, demeureront et seront de valeur, saulf aux condampnez ou intéressez leur recours par voie d'appel ou aultre là et ainsi comme ilz trouveront convenir, ausquelz sans difficulté seront accordées les clauses et bénéfice de reliefz.

IX.

Que Sa Majesté rentrera en ses demaines, comme aussy feront en tous leurs biens tous prélatz, colleiges, chapitres, monastères, hospitaulx, lieux pieulx et toutes aultres personnes aians suivy le partf d'Icelle ou se sont retiré en pays neutre, pour partout où ilz les trouveront les vindicquer et en joyr plainement, librement et franchement comme paravant, ores qu'ilz fuissent venduz ou aliénez; mais quant aux fruytz et revenuz des immeubles et louaiges de maisons receux ou emploiez par charge et auctorité des Estatz ou du magistrat ne s'en pourra prétendre restitution, sinon des particuliers, qui en auront fait leur prouffit.

X.

Et pareillement rentreront doy (= dès) le jour de ce traitté en la possession et joyssance de tous leurs biens, où qu'ilz peuvent estre gisans, tous lesdicts bourgeois et manans susdicts, leurs vefves et héritiers, ensamble toutes les personnes ecclésiasticques, nonobstant aulcun saisissement, vente ou aliénation au contraire, sans qu'il leur soit besoing à cest effect avoir ou demander main levée ou aultre enseignement que ce présent traitté.

1) = voor zoo ver.

XI.

Pardessus ce Son Altèze, bien informée de la saincte intention de Sa Majesté, qui ne désire ny les biens ny la ruïne, ains plustost le repoz et conservation de ses subjectz, se contente que tous lesdicts bourgeois et manans continuent leur résidence en ladicte ville l'espace de deux ans entiers, sans y estre recerchez, y vivans paisiblement et sans scandale, pour cependant se povoir résouldre, s'ilz vouldront se remettre en l'exercice de nostre saincte religion ancienne, catholicque, appostolicque et romaine, pour en cas que non se povoir lors et durant ledict temps retirer hors du pays, la part que bon leur semblera, avec entière et libre joyssance de tous leurs biens, pour en disposer, les transporter, vendre ou aliéner, selon qu'ilz trouveront convenir, ou bien les faire régir, administrer et recepvoir par telz qu'ilz vouldront à ce commettre.

XII.

Et comme lesdicts d'Oesborch pourroient estre grandement intéressez pour les marchandises, créditz et aultres biens, qu'ilz ont soubz ceulx de Hollande et aultres, demeurans ennemyz, Son Altèze venant cy-après à traitter avec eulx, ce sera à condition, que ceulx d'Oesborch soient indempnez et réintégrez en leursdicts biens.

XIII.

Que Sa Majesté ne permettra ès lieux de son obéyssance, que arrests, exécutions ou repressailles se facent contre les personnes ou biens desdicts d'Oesborch soubz prétext de debtes ou obligations des Estatz-Généraulx ou de la ducé de Gheldres et conté de Zutphen, faitz ou contractez durans ces troubles, et que le meisme se requerra de la Majesté Impérialle, princes, seigneurs et villes voisines, afin de ne permettre semblables arrestz soubz umbre desdictes debtes, pour n'empescher la liberté des entrecours et commerces.

XIV.

Et à l'intercession tant desdicts d'Oesborch que de ceulx de Niemeghen Son Altèze promet que, aussitost que elle sera en lieu de séjour avec les consaulx, elle fera examiner les affaires de Zutphen pour y prendre toute la favorable résolution que faire se pourra, tant endroit la restitution des privileiges qu'en tout le surplus, qui concernera le bien et repoz de ladicte ville.

XV.

Comme aussi en recognoissance du bon debvoir et offices, que lesdicts d'Oesborch ont fait pour le maintenement de la religion catholicque et obeyssance de Sa Majesté en ceste dernière résolution, intercédera vers Sadicte Majesté, s'ilz demandent quelzques nouveaulx privileiges, qu'ilz soient favorisez et bénéficiez en tout ce que la raison et bienséance pourra permettre.

XVI.

Promettant Son Altèze observer et accomplir ce traitté punctuellement et le faire advouer par Sa Majesté endéans trois mois après la publication par lettres patentes soubz le nom et séel d'Icelle et le jurer par les Chancellier et aultres du Conseil en Gheldres.

Fait au camp à Bevres le XVme jour d'Avril XV^{c} quatre-vingtz et cinq.

VRYHEYT DER DOELEN (TE ZALT-BOMMEL) BY KEYSERLICKE MAJESTEYT GEGEVEN (1549).

Carel van Godts genaden keyser, altiit vermeerder 's Riicx, koninck van Germanien, van Castilien, van Leon, van Grenade etc., ertshertoge van Oostenriick, hertoge van Bourgoingen, van Brabant, van Gelre ende grave van Vlaenderen, van Bourgoingien, van Zutphen etc., allen dengenen, die desen tegenwoordigen brieff sullen sien, Saluit.

Van wegen onsen lieven ende getrouwen schepenen, burgemeesteren ende raet onser stadt Saltboemel in naem derselver gemeen schutten is ons te kennen gegeven, hoe dat dieselve gemeyn schutten tot nut ende welvaert der stadt Saltboemel ende exercitie van sich selffs ende andere burgeren gemaeckt, geërigeert ende gerestaureert hebben ettelycke doelen, om sich aldaer te bequaemen ende te gelegener tiit met schieten t'exerceren, ende soo hetselve exercitie overmits die menichte van den volcke, soowel van vrouwen, kynderen als manspersoonen, die sich aldaer om schieten te zien ergeven, niet geheel en al sonder peryckel en is, hebben sy ons oitmoedelick gebeden die voors. doelen te willen vryen ende hemluyden daerop te doen expedieren ende verleenen opene brieven in sulcker saecke dienende. Soo ist dat wy, de saecke voors. overgemerckt, ende genegen wesende ter voors. bede ende begeerte van de supplianten, hebben die voors. doelen, by hemluyden gemaeckt ende opgericht, gevriit ende vryen uyt sonderlinge

gratie mits desen onsen brieve, in manieren: soo verre hiernaemaels geviele off gebeurde, dat ymant van de schutten voors. off ymant anders, schietende nae die voors. doelen ter behoorlicker tiit, naedat hy „vest, vast" off anders, als by den schutten gebruyckelick is, geroepen hadde, soo hart ende luyt, dat men hem wel hadde mogen hooren, deur ongeluck ende niet by haet, niit off met opgesetten wil iemant quetste, waeraff die doot, lempte off ander inconvenient volchde, wy willen dat in sulcken gevalle diegeene, die den scheut geschooten sal hebben, noch oock die supplianten, schutten of anderen daerby wesende, niet en sullen ter cause voors. eenichsins misbruycken tegen ons ende (die) justitie, ende en sullen niet vallen in eenige peen off amende, corporeele, criminele off civile, ende sullen oock terselver cause niet vervolgt off gemolesteert worden aen liff noch aen goet, noch oock plichtich off schuldich siin dengeenen, daer dat ongeluck aen begaen mocht siin, off synen vrunden eenige satisfactie off beteringe te doen in eeniger wiis, behoudelick nochtans dat tusschen den voors. roep: „vest, vast" of andersins ende den schoot sooveel tiits gepasseert sy, dat een yder wel heeft mogen wiicken ende sich uyt peryckel stellen; behoudelick oock dat die voors. doelen well affgeschut ende gestelt worden, soo verre sulcx niet geschiet is, in plaetse abstract buyten weechs ende conversatie van het volck. Ontbieden hierom onsen amptman tot Boemel, Tielre- ende Boemelreweerden ende voort allen anderen onsen justicieren, officieren, vasallen ende ondersaten, denwelcken dit aengaen sal mogen, haren stedehelderen ende eenen iegelicken van hemluyden besunder, dat sy van dese tegenwoordige vryheyt in allen manieren, als voorseyt is, den voorgeruerten supplianten doen, laeten ende gehengen rustelick, vredelick ende volcomelick genieten ende gebruycken, sonder hemluyden te doen off te laeten geschien eenich hinder, letsel off moeyenisse ter contrarien, want ons alsoo gelieft.

Des t'oirconde hebben wy onsen zegel hieraen doen hangen. Gegeven in onse stadt Arnhem den 18. Junii 1549, onser Keyserriicke 30 ende van onsen riicken van Castilien ende anderen 32.

Ontleend aan een 18de-eeuwsch 1) H.S. getiteld: Handvesten enz. van Bommel enz. Kon. Bibl. D. 24.

J. S. v. V.

1) Aan deze omstandigheid is het toe te schrijven, dat de spelling van dezen brief deels 16de- deels 18de-eeuwsch is.

„RARE REQUESTE VAN NIMWEGEN ALS RIIXSTAT NOCH ONDER DEN KEYSER."

MEDEGEDEELD DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

Het volgende stuk is een afschrift uit de 17de eeuw, dat zich in het oud-archief der gemeente Nymegen (bundel CC) bevindt, van een klaagschrift in 1609 1) uit deze stad aan den Keizer gezonden. Aangezien het geen onderteekening draagt, is het niet mogelijk na te gaan van wien het uitging. De raadssignaten kunnen ongelukkig geen opheldering geven, daar zij een leemte vertoonen, loopende over de jaren 1605 tot en met 1610. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat het van den stedelijken raad uitging en in dat geval zou de volgende post in het rekenboek van 1607 op dit request betrekking kunnen — meer durf ik niet aannemen — hebben: „Item den 28 December betalt aen den secretario Johan de Beyer so van vereerunghe van sekere missive van der stadts wegen verstreckt als andersins, v gl. x st." Onder de ingekomen brieven uit dien tijd, die ten archieve alhier zeer schaarsch bewaard gebleven zijn, is geen antwoord op dit stuk te vinden.

Het gezag van het Heilige Roomsche Rijk had in den loop der middeleeuwen, tengevolge van allerlei moeilijkheden binnen- en buitenslands, meer en meer zoo goed als geheel zijn hand van de afgelegen gewesten Holland en Gelre afgetrokken. Voor de vorsten dier beide landen bestond het verbond

---

1) Dit schijnt te volgen uit blz. 479, regel 12 v. b.

met het Rijk nog slechts in den leeneed en in naam. Zij beschouwden zich zelve als landsheeren der gewesten waarover zij regeerden. Van die opvatting tot staatkundige onafhankelijkheid was slechts een stap, en deze moest onvermijdelijk onder de bevolking vervreemding van het Duitsche Rijk in mindere of meerdere mate als een natuurlijk gevolg medebrengen. Karel V voltooide de geheele afscheiding officieel door het bekende tractaat van Augsburg, in 1548 gesloten, ten gevolge waarvan Nederland te eenen male van de macht en het rechtsgezag van het Duitsche Rijk werd losgemaakt.

Van de Nederlandsche provinciën was het Gelderland, dat niet alleen het langst op zich zelf bleef bestaan, maar ook zich steeds nog het meest met het Duitsche Rijk één bleef gevoelen. Dit laatste misschien wel ten gevolge van de vele in het voormalige Hertogdom gevestigde Roomsch-Katholieken. In geen gewest was men in het einde der 16de en het begin der 17de eeuw zoo tegen de vereeniging met Holland gestemd. Gelderland zocht nog altijd tegenover Holland instinctmatig steun bij het Duitsche Rijk. Het mishagen, dat men gevoeld had tegen de Unie van Utrecht, vond zijn oorsprong niet zoo zeer in het verschil van godsdienst, evenmin in het verlies van territoriale zelfstandigheid, het was het gevoel dat door die nauwe aansluiting aan Holland alle verbinding met het Rijk verloren ging.

Nymegen was de Geldersche stad, waar deze denkwijze, versterkt door haar qualiteit van Rijksstad, het sterkst tot uiting kwam. Haar verpanding aan Gelre had geen verandering gebracht in het gevoel van verwantschap tusschen de beide rijken: „Burgenses Novimagenses, qui ad Romanum Imperium pertinere dinoscuntur" 1), schreef de magistraat van Keulen in 1278, dus 30 jaren na de verpanding. En nog duidelijker drukken keizerlijke brieven dit verband uit, o.a. in 1384, toen de Roomsch-koning Wenceslaus Nymegen ontsloeg van den rijksban, waarin het vervallen was, en hij allen rijksvorsten beval dat zij deze stad moesten handhaven, beschermen en beschutten „als ander unsern und des Heilig Riicks stette" 2). In de „Consultatie van Loeven" aangaande de Nymeegsche munt, in 1563 door het Kamergericht van Spiers aangenomen, leest men de woorden: „quod civitas Neomagiensis, quamvis Imperio

1) Nymeegsche burgers, die kennelijk tot het Roomsche Rijk behooren, Sloet, Oorkondenboek, No. 999.

2) In de Betouw, Handvesten, blz. 50.

subsit, pignoratitio tamen jure tenetur per Regem Catholicum," etc. 1). Zoo vindt men op de keerzijde der Nymeegsche munten, in de tweede helft der 16de eeuw, nog steeds den naam vermeld van den Duitschen Keizer, tijdens wiens regeering de stad dat geld liet slaan. En zoo werd nog in de tweede decade der 17de eeuw in Nymegen door den stedelijken raad „geresolveert die privilegiën van wegen deze Stad door iemandts vertrouwts, geliick die van Deventer [ook een Rijksstad], soo byaldien denselven oir voirnemen soude succederen moegen, te doen confirmeren by die tegenwoirdige Keyzer" 2).

De losmaking van het Duitsche Rijk werd, vooral wat ons gewest aangaat, eerst definitief door het tractaat van den vrede van Munster, dat een einde maakte aan elk verband van alle gewesten der vereenigde Nederlanden met eenige koningen of vorsten. Neemt men dat alles in aanmerking, dan is het volgende beroep op den Keizer misschien wel eenigszins verrassend, maar toch niet zoo „rare" als de afschrijver daarvan het in het midden der 17de eeuw wel geliefde te vinden.

Alderdoorluchtichste, Onverwinnelicxste Keyser!

Uwe Keyserlicke Majesteyts brieven, gedatiert tot Prage, den IX. Octobris lestleden, siin terstond nae onse tesamenkomste alhier overgelevert. Wy hebben dieselve met behoorlicke reverentie ontfangen, gelesen ende opten inhoudt van dien nae goede deliberatie rypelick geletth hebbende, bedancken Uwe Keyserl. Majesteyt voort eerste met alle reverentie oitmoedichst, dat Uwe Keyserl. Majesteyt in syne grootste ende beswaerlickste affairen onser belieft gedachtich te wesen; siinde ten hoochsten bedroeft geweest, verstaende uuyt die voorseide brieven, dat Uwer Keyserl. Majesteyt van den grootmachtichsten coninck van Hispaniën, van beide Siciliën, etc., Eertshartogen van Oostenriick, hartoch van Bourgongen, etc. Uwer Keyserl. Majesteyt vrundtlicken, lieven neven, nochte den doorluchtichsten, hoochgebaren furst, Aelbert, Eertsshertogen van Oostenriick, hartoch van Bourgongen, Styrien, Carenten, etc., Uwer Keyserl. Majesteyts vruntlick gelieffden broeder, niet en is tiitlick ende vool-

1) Nym. archief, bundel S. 3: Woewaell die stat Nymegen den Riick underworpen, nochtantz in panschap van den Koeningh gehalden wurdt, van welcken sy allenthalffen, uuytgesundert der ersettongh (usucapione) uuyt aenschou des Keysers beseten wurdt." Aldus in de gelijktijdige vertaling.

2) Raadsbesluit van 8 Augustus 1614.

coommelick geadvisiert van de handelonge by dieselve ons aengebaeden, aengesien wy vastelick gelooft hebben, dat sulcx sonder kennisse van Uwe Keys. Majesteyt niet aengevangen en was; anders souden wy Uwe Keys. Majesteyt tydelick oitmoedichst van alle het gepasseerde openinge gedaen hebben.

Wat nu die principaele saecke aengaet, wy hebben seer goede kennisse, dat soowel by leefftyden van Uwe Keyserl. Majesteyts in Godt rustende hoochgeërde heeren ende vader Christmilderster (sic) gedachtenisse, als van den aenvanckt van Uwer Keys. Majesteyts keyserlicke regierongh van onsent wegen int generael ende particulier aen Uwe Keys. Majesteyt in Riixdeputatiën ende creystvergaderinge over meer als dartich jaeren ootmoedichste, oitmoedich ende dienstelick versocht is, sowe voor als geduerende het gouvernement in de Nederlanden van Uwe Keis. Majesteyts gelieffden heer broeders, den doorluchten, hoochgeboren furst Mathias, eertshartoge van Oostenriick, hartoch van Bourgongen, Stirien, Carinthen, ende oick daernae, dat men van wegen den Heyligen Riicke die Nederlanden van den feytelicken ende jammerlicken overval der Spangnaerts ende haere adherenten souden willen beschermen ende voorcomen, dat deselve Spaignarts uuitten Heilighen Riicke met volck, munitie, vivres ende andere behoeften ende commoditeiten ter oorloge tot der Nederlanden oppressie ende verdruckinge niet en souden worden geassisteert. Oick gedenckt ons seer wel, dat van wegen Uwe Keys. Majesteyt ende den Heyligen Riicke moeiten ende costen aengewendt siin geweest om die saecke van de Nederlanden tot eene vredehandlonge te brengen, ende dat daertoe tot verscheyden tyden ende namelick in den jare '79 in de Riicxstadt Collen, ten overstaen van wegen Keys. Majesteyt ende des Riicx churfursten, fursten ende andere commissarissen gebesoigneert is geweest. Maer gedurende ende ondert pretext van dieselve heeft onse wederpartie meer als te vooren getracht omme die Nederlanden ende die goede ingeseten derselver tot geheelen onderganck te brengen, soo met scheuringe als andersints, geliick sy oick daerdoor voor de Nederlanden irreparable schade hebben te wege gebracht, twelcke gevoecht by die violatie der privilegiën, notoire crudeliteiten, tirannie ende excessen tegens die besworen conditiën van d'aenneminge, wetelick nae der Nederlantscher Provinciën rechten, veroorsaeckt heeft, dat men in den jaere 1581 tot notelicke behoudenis van de landtschappen, steden ende inwoonderen der

Nederlanden, die in de Unie gebleven waeren, by der hant heeft moeten nemen die uuitterste remedie, naemelick deselve Nederlanden te stellen in vryheyt by een solemnele decreet ende daerby die inwoonderen te ontslaen van alle eeden ende verbyntenissen, daermede sy aen den coninck van Spaignen etc. waeren verplicht ende verbonden.

Sedert welck decreet die vereenichde Nederlanden by alle onpartydigen ende namelyck by voele coningen, princen ende republicquen gehouden siin voor vrie landen, gequalificiert omme geregeert te worden in forma van vrie republicquen ofte by electie van andere princen ende heeren, in welcke qualiteiten wy met verscheide coningen ende princen in de naest achtentwintig jaeren hebben gemaeckt veele tractaten ende alliancië̈n ende met extraordinaris devoire, constantie ende patientie door Gaedes genade, assistentie ende faveuren van de voors. coningen jegens alle soorten van gewelde, te water ende te lande, met onuuitspreeckelicke periculen ende costen die voors. vereenichde landen gedefendiert ende gemainteniert hebbende, daerentusschen by alle gelegentheit soo aen Uwe Keis. Majesteyt, den naestgelegenen coningen ende potentaten, als aen de Staten van de affgeweeckene off met gewelt affgeruckte Nederlantsche provinciën verclaert ende geprotestiert, dat wy uuit gantscher harten een groot mishagen hadden in de miseriën ende calamiteiten, die over den Nederlanden metten goeden ingeseten derselver ende over die nageburen ter oorsaecken van der oorloge waren passerende; oick dat wy niet liever en souden sien dan tot een goddelicke, eerlicke ende verseeckerde uuitkomste van dien te kommen; doch hebben uuittdruckelick verclaert, dat wy niet en konden oordelen ofte verstaen, dat 'tselve anders mochte geschieden dan by handthoudinge vant voors. gedecretierde, geconfirmierde ende sooveele jaeren gebruickte recht van dat die Vereenichde Nederlanden siin vrye landen, geliick in den jaere 1605 op Uwe Keys. Majesteyts ende der hoochstweerdichste, doorluchtichste, doorluchtighe, hoochgebooren churfursten, fursten ende stenden des Heiligen Riicx brieven by ons schriftelick int lange is verthoont.

Ende nadien in den voorleden jaere van sestienhondert ende ses die doorluchtichste, hoochgeboren fursten Aelbert ende Isabella Clara Eugenia, eertshartogen van Oostenriick, hartogen van Bourgoignen, etc., aen ons openinge van handelonge voor vrede ofte bestandt van voele jaeren door haere gecommitteerden

hadden gedaen, hebben uuitdruckelick verclaert, dat wy in egeene handelongh van vrede off bestandt en konden treden metten geenen, die deese Vereenichde Landen in haer verkregen ende soveele jaeren gebruycte vryheit niet en souden willen erkennen. Weinige dagen nae dieselve verclaronge hebben hoochgemelte Eertsshartogen eerst secretelick aepeninge gedaen ende daernae by behoorlicke acte ende vervolgens by formele geteickende ende besegelde brieven verclaert, dat Haere Hoocheiden tevreden waeren met ons te handelen als met staten van vrye landen, daerop Haere Hoocheiden niet en pretenderen, met beloften van jegens deselve syne verclaronghe directelick nochte indirectelick niet te doen ende oick binnen drie maenden aen ons aggreatie ende geliicke verclaronge van hoochstgedachten coninck van Spaingnen, etc. daerop te leveren; ende is voorts in de voors. saecke geprocediert, als Uwe Keys. Majesteyt uuitte actiën ende stucken, neffens deesen (by copie) gaende 1), aldergenadichst sal believen te verstaen. Ons vast vertrouwen is, dat Uwe Keys. Majesteyt tsamentlick die hoochweerdichste, doorluchtichste, doorluchtigen, hoochgebooren churfursten, fursten ende stenden des Heiligen Riicx nae haere overgrote wiisheit, voorsichticheit ende goede genegentheit tot behoudenisse deeser landen in haer vryheit onse voorseide besoigne ende tgeene daerop volgen sall, aldergenadichst, genadichst, genadig ende goetelick ten besten sullen verstaen ende tgeene daertoe nodich is ende tot verseeckeringe van dien streckt, helpen beleyden ende bevorderen, ende aen ons sal van harten lieff wesen, als wy tot danckbaerheit Uwe Keis. Majesteyt ende den Heiligen Riicke aengenamen dienst sullen kunnen gedoen."

1) Deze stukken zijn niet bij het afschrift van den brief te vinden.

BESCHULDIGING VAN ORANJEGEZINDHEID.

MEDEGEDEELD DOOR

Dr. E. EPKEMA.

Zalt-Bommel was in 1799 goed Patriotsch, zoowel wat de regeering als de burgerij betrof. Nu vinden wij in het Resolutieboek op Maandag 30 September van dat jaar eene quaestie behandeld van een Jood, die van Oranjegezindheid beschuldigd werd. Het stadsbestuur richtte eene missive tot den Agent van Inwendige Politie omtrent dit geval. Het komt me niet ongeschikt voor van die missive hier een afschrift te geven. Zij luidde als volgt:

„Burger Agent!

Wy haasten ons om na uwe aanschryving van den 27 September l.l. ten gelijde van een request en bylaagen betrekkelyk den Joode B. Elias U ten spoedigste te dienen van berigt nopens het geval, 't welk tot gemelde requeste en bylaagen aanleiding heeft gegeven.

'T was op den 20 Augustus l.l., de gewoone marktdag alhier, dat gemelde Jood nevens andere zyner stadgenooten zig als na gewoonte met zijn koopwaaren, bestaande in zakdoeken, cammisolen etc., alhier ter markt bevindende, tegen de middag aan zijn kraam informatie kreeg, dat eenige burgers in 't stadskoffyhuys hem beschuldigden van orangekleurige waaren te koop te hangen. De Jood, hierdoor ontsteld en niets kunnende uytdenken, dat eenige aanlijding tot deze beschuldiging geven kon, dan een off meer geelkleurige zakdoeken, loopt met dezelve direct naar 't coffyhuys, vraagd zyne beschuldigers na de reden van hunne valsche aantyging, vertoond hun de quaestieuse doek off doeken en vraagdt hun, off zy durven staande houden,

dat dit orange was. De eenige echappade was toen, dat dit dezelve doek niet was, die zy gezien hadden. De Jood, beangst voor de gevolgen, die zulk eene beschuldiging op eene marktplaats vol volk voor hem en het zyne soms zoude kunnen hebben, loopt al verder na een onzer medeleeden, het naast by de markt wonende, vertoond daar insgelijx de zogenaamde orange doeken met communicatie van zijn geval; dan als 't ons medelid vond by inspectie dezelve zoodanig als hier en elders door differente dames by verkiesing gedraagen worden, zonder dat, zoveel wy weeten, het nog iemand buyten de beschuldigers in 't hoofd gekoomen is om dezelve orangekleurig te noemen, en vond dus ook de beschuldiging belaggelyk om er een ogenblik op stil te staan en stelde den beangstigden Jood dus deswegens gerust. Inmiddels kwam de beschuldiging ook ter ooren aan onsen President, die, schoon niet kunnende begrypen, dat hy zelve, schoon misschien dien morgen 25 maalen den Jood zijn kraam gepasseerd zijnde, het zo openlyk ten toon hangende orange niet zoude gezien hebben, den Jood met zijn zogenaamde orangewaaren zo spoedig mogelyk by zig ontbood en na examinatie de beschuldiging ook te belaggelyk vindende om er een ogenblik op te hegten, den Jood volmaakt vry liet om dergelijk orangewaar vryelyk te koop te hangen.

Ziedaar, Burger Agent, een eenvoudig verhaal van 't gepasseerde ten dien opzigte.

Als men nu daarby in aanmerking neemt het onwaarschijnlyke, dat off Jood off Christen de hardiesse zoude hebben durven gebruyken om toen ter tijd (zo men het al eens naderhand wegens de versprijdinge geloofde (?) gerugten in ons voormalig gewest mogelyk verondersteld) om toen ter tijt, zeggen wy, opentlyk orange te koop te hangen, dan word de zaak, van vooren beschout zijnde, reeds ten hoogste onwaarschijnlyk, en dat deeze reflectie juist is, blijkt daaruit, dat zelfs in de critieke dagen, die onse streeken nog onlangs beroerd hebben 1), niet een eenige in onse stad de courage gehad heeft om opentlyk orange te vertoonen; altans wy tarten elk, die het gelusten mogt, uit om er slegts één enkeld beslissend voorbeeld van te berde te brengen.

Reflecteerd men nu nog daarby het onmogelyke, dat op een marktdag, wanneer zoveele honderde menschen ondanks

1) Dit ziet zeker op den inval der Engelschen en Russen in Noord-Holland in 1799 en de beweging der Oranjepartij in het oosten van Gelderland.

hun zelve zulx zoude moeten gezien en gereflecteerd hebben, en er egter onder die honderden niet meer dan 3 te vinden zijn, die, God weet met welk oogmerk, zulk eene beschuldiging durven uitbrengen, moet men dan niet genoegzaam zinneloos worden om iets dergelijx te gelooven? En hoeveele reflexiën zouden wy nog niet kunnen maken om het zo tastbaar valsche van deeze beschuldiging al verder te adstrueeren, zoo wy niet vreesden te langwylig te zullen worden.

Waarom by U (?) is deeze beschuldiging in 't coffyhuys geopperd, waarom niet aan de kraam van den Jood zelve? Waarom niet direct zig van het publiecq te koop hangd (= hangend) orangestoff geëmpareerd en dadelyk aan onsen Voorzitter ten overtuygende bewyze der beschuldiging ter hand gesteld en zoo voords?

Oordeel nu over onse verbazing, Burger Agent, toen na dit alles den 19den September l.l. aan onse Praesident door den burger Doom wierd ter hand gesteld de hiernevens copielyke gevolgde verklaring der beschuldigers. Met ontzetting leezen wy de offerte om dezelve met solemnele eede, des gerequireerd werdende, te zullen sterken — en met weerzin verleende de Praesident de nodige assistentie om gemelden Jood ter gevolge dier verklaaring te arresteren.

Wy vinden hier gepaste gelegenheid om ook het tweede gedeelte van uwe brief d.d. 23 September 1799 te beantwoorden, waarby wy door U ernstelyk gelast worden van den meede tot (?) onsen gearresteerden Jood Benjamin Elias ten allernauwkeurigste te onderzoeken en, de tegen hem ingebragte beschuldigingen der waarheid conform bevonden zijnde, den gearresteerde dadelyk aan den regter over te geven, ten eynde meede tegen hem het regt des Bataafsche volks worde waargenomen en waarby gy ons ten sterkste adhorteerd tot het betoonen eener gepaste fermiteit in deezen, ten eynde ook alzo door ons zelve worden voorgekoomen, dat wy ons niet exponeeren aan de poenaliteiten by het laatste lid der publicatie van 11 September l.l. .... tegen de geconstitueerde magten vastgesteld.

Na al het bovengemelde zult gy, Burger Agent, u wel overtuygd houden, dat wy den meergemelden Jood volkoomen van de hem ten lasten gelegde misdaad onschuldig houden.

Het kan U dus geenzints verwonderen, dat wy U stellig declareeren niet gezind te zijn om betrekkelyk deze, zo wy volkoomen overtuygd zijn, door den burger Doom onschuldig gedetineerde Jood eenig nader onderzoek te doen. Onse ver-

pligtingen kennen wy en vervullen dezelve zoveel mogelyk is, volkoomen, dog onder dezelve rekenden wy nimmer het onderzoeken van beschuldigingen, welke ons volkoomen gebleeken zijn zelfs geen de minste waarschijnlykheid te hebben.

De burger Doom, die, niettegenstaande hy van onse voorzitter de nodige elucidatie omtrent dit geval ontvangen had, heeft kunnen goedvinden dit arrest te doen, kan, zoo 't hem goeddunkt, de zaak verder vervolgen, dog het zal ons zeer bevreemden, zo hy na al het gemelde door U verder ten dien eynde geauthoriseerd zal worden. Wy voor ons declareeren nogmaals, dat wy ons in de zaak van deezen ongelukkige, die reeds in zijne huyshoudelyke belangens te veel en te onschuldig geleden heeft, niet verder zullen immisceeren dan wy ter uwer elucidatie nodig gekeurd hebben by deeze te doen.

Zeer gerust zullen wy ons exponeren aan de poenaliteiten by het laatste lid der publicatie d.d. 11 September l.l. bepaald, in zo ver die wegens het geval voorhanden op ons van applicatie zoude kunnen zijn.

Voor het overige verzeekeren wy U, dat wy nooyt zullen verleegen zijn de bewysen te produceeren van eene gepaste fermiteit in zaaken, daar dezelve waarlyk nodig was.

Aan verscheydene collegiën, aan welke wy gesubmitteerd zijn, in 't algemeen en aan onse stadgenooten in het byzonder hebben wy er van tijd tot tijd, vooral ook in deeze daagen, ondubbelzinnige proeven van gegeven, dog tot de inquisitie van de klaarblykelykste onwaarheeden, schoon op eene rukeloose en God tergende wyze met eede bevestigd, zullen wy ons nimmer laten gebruyken.

Eerlang verwagten wy van dergelyke beschuldigers, dat zy met solemnelen eede zullen presenteeren te bevestigen, dat de eene off andere Jood, alhier met citroenen ter merkt koomende, gedistingueerd orangestoff te koop veyld, geschikt om de publiecque rust te stooren.

Wy meenen genoeg gezegt te hebben om U nopens het geval van Benjamin Elias volkoomen te elucideeren. Wy wenschen van harte, dat ons bericht hem by U van wezentlyk nut zal zijn, en onderschryven ons na toewensing van heyl

U D.Willige Medeburgers,

Het Gemeentebestuur voorn.

Ter ordonnantie van hetzelve:

G. M. E. de Virieu, Secretaris."

Een storm in een glas water, zal men zeggen, maar uit bovengemelde missive blijkt, dat zelfs kleinigheden aanleiding konden geven tot langwijlig geschrijf. Dat moet men evenwel erkennen, dat het gemeentebestuur van Zalt-Bommel in die missive toch flink van zich af wist te spreken en zijn gevoel van eigenwaarde toonde.

Het antwoord op deze missive liet zich niet wachten, want in het Resolutieboek lezen wij op Zaterdag 28 September 1799 het navolgende:

„Ingekoomen missive van de Agent van Inwendige Politie in dato 27 dezer, daarby inzendende een request van den Jood Benjamin Elias, gearresteerd op den raadhuyze alhier, verzoekende daarby aan gemelden agent om dadelyk uit zijn detentie te mogen worden ontslaagen, ten eynde daarop ten spoedigste te dienen van berigt.

Daarop gedelibereerd zijnde, heeft de Praesident op verzoek van de vergadering op zig genomen een concept-berigt te vervaardigen en aanstaanden Maandag ten fine van ap- of improbatie ter vergadering te produceeren."

In de vergadering van Donderdag 10 October 1799 lezen wij omtrent deze zaak weder het volgende:

„De Praesident exhibeert een extract uit het register van den Agent van Inwendige Politie etc. der Bataafsche Republiecq van 3de dezer maand, waarby de Jood, Benjamin Elias genaamd Wolff, welke alhier civiliter op het raadhuys gearresteerd was uit hoofde van beschuldiging, alsoff hy coopwaaren van orange couleur verkogt zoude hebben, uit deszelvs arrest, vermits uyt het een en ander de ongefundeerdheyt der gedaane beschuldigingen scheen te blyken, is worden ontslaagen."

Hiermede was dus de zaak afgeloopen.

BIBLIOGRAPHIE 1907.

Æ., Historische schetsen. Apeldoorn en het Loo in gedenkwaardige tijden.

I. Napoleon I te Apeldoorn. (Apeldoornsche Courant van 13 November.)

II. Kozakkendag, 22 November 1813. (Ibid. van 20 en 23 November.)

III. Een Apeldoornsch burgemeester (Gunning) in ballingschap. (Ibid. van 18 December.)

IV. Eene plechtige orgelwijding den 13den van Oogstmaand 1780. (Ibid. van 28 December.)

H. v. B., Het Loo. Met vele afbeeld. (Buiten. Geïll. weekblad aan het Buitenleven gewijd, No. 5 en 6.)

Beurden, A. F. van, Dading van Derck van Lynden, heer van Blitterswijk, met Peter van Hegelsums kinderen de anno 1551. (Limburg's Jaarboek XIII, blz. 163.)

Bouwmeester, W. L., Doetinchem's ligging, naam en geschiedenis. (De Graafschap-Bode van 6 Juli.)

Epen, D. G. van, Barneveld (namen der overheidspersonen). (De Wapenheraut, blz. 128.)

Janssen, M. J., Arcen. Lijst van pastoors, schouten en secretarissen. (De Maasgouw, blz. 70.)

—— Well a/d Maas. Lijst van pastoors. (Ibid., blz. 73.)

Kalff, S., 'n Hoekje van de Veluwe (Lunteren, Ede en Barneveld). Met afbeeld. (Het Leven. Algem. Geïll. Weekblad, No. 26 en 27.)

Kehl, P. A. M., Historische schetsen van eenige dorpen en kasteelen in de Over-Betuwe. Met platen.

Kinschot, C. Ph. L. van, Een en ander over de „Oudheidkamer" te Tiel. (Maandblad van het genootschap „De Nederlandsche Leeuw" XXV, kol. 20.)

Middachten. Met afbeeld. van het kasteel met brug, de voor-, zij- en achtergevels, de verschillende zalen, de trap, enz. (Buiten. Geïll. Weekblad, 14, 21, 28 September en 5 October, No. 18–21.)

Oosterman, J. T., De overgang van den Rijn door Lodewijk XIV in 1672. (De Tijdspiegel, dl. II, blz. 35.)

Real, J., Elisabeth von Braunschweig-Lüneburg, die letzte Herzogin von Geldern.

—— Der Einzug Kaiser Karl V als Herzog von Geldern in Nymegen am 9. Februar 1546.

Schevichaven, H. D. J. van, Leprozen en leprozenhuizen. (Oud-Holland, blz. 97.)

—— en **J. J. Weve,** Ontmanteling en uitleg der stad Nymegen (April 1874 tot Juli 1907).

Slooten, J. van, De Wageningsche berg. Met afbeeld. (Eigen Haard, No. 38—41.)

Stegeman, B., Uit Winterswijks verleden. Eenige bladzijden uit de geschiedenis van een deel der voormalige heerlijkheid Bredevoort. Met 4 afbeeld.

Twee oude landgoederen (de Wildenborch en de Cloese). (Algemeen Handelsblad van 4 Mei.)

G. d. V., Langs de Nederlandsche grensplaatsen per auto. — Langs de Geldersche grens. Met gezichten van Dinxperlo, Netterden, Aalten, 's Heerenberg en Kotten bij Winterswijk. — (Eigen Haard, No. 36.)

Veen, J. S. van, Stichtingsbrief der vicarie van st. Laurens en st. Brigitta in de kerk te Laag-Keppel (15 September 1350). (Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XXXIII, blz. 310.)

—— Zalt-Bommelsche rechten. (Verslagen en mededeelingen der vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht V, blz. 258.)

—— Eene verborging te Wageningen in het jaar 1564. (Ibid., blz. 283.)

—— Rapport van het Hof van Gelderland over ketterij te Harderwijk in 1548. (Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis V, blz. 228.)

—— De verheffing der kerspelkerk van Batenburg tot eene kapittelkerk. (Ibid., blz. 305.)

—— Een blik in de huishouding der stad Doetinchem in het midden der 16de eeuw. (De Graafschap-Bode van 3 Juli.)

—— Bijdrage tot de genealogie van het geslacht van Hoekelum. (Maandblad van het genootschap „De Nederlandsche Leeuw" XXV, kol. 7.)

Veen, J. S. van, Bijdrage tot de geschiedenis van het Geldersche muntwezen (1570). Met 1 facsimile. (Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch genootschap voor munt- en penningkunde XV, afl. 3.)

—— Nog eens het Minderbroederklooster te Roermond. (Limburg's Jaarboek XIII, blz. 58.)

—— Verboden boeken te Roermond (1569). (Ibid. XIII, blz. 174.)

—— Iets over de leenen in het ambt Montfort. (De Maasgouw, blz. 22.)

—— Klachten van bisschop Lindanus over kerkelijke toestanden in 1575. (Ibid., blz. 28.)

—— Heidens (in het Overkwartier). (Ibid., blz. 56.)

V(elderman), G., Het huis Ulft. (De Graafschap-Bode van 2 Augustus 1905.)

—— 't Huis Enghuizen. (Ibid. van 19 Augustus 1905.)

—— Slot en slotpoort te Bronkhorst. (Ibid. van 2 September 1905.)

—— Het hof te Borkelo. (Ibid. van 27 September 1905.)

—— Hoog-Keppel en Hummelo. (Ibid. van 18 October 1905.)

—— De Wildt (bij Gendringen) en 't huis Oploo of Brumpshuis (bij 's Heerenberg). (Ibid. van 22 November 1905.)

—— Het huis Middachten. (Ibid. van 20 December 1905.)

—— Het kasteel Keppel. (Ibid. van 24 Januari 1906.)

—— Kerk en toren van Zelhem. (Ibid. van 24 Februari 1906.)

—— Doetinchem. (Ibid. van 11 en 28 April en 6 Juni 1906.)

—— Netterden. (Ibid. van 7 Juli 1906.)

—— Doesburg. (Ibid. van 11 Augustus 1906.)

—— Bredevoort. (Ibid. van 8 September 1906.)

—— Nog een paar teekeningen van Borculo. (Ibid. van 7 November 1906.)

—— Bergh (Ibid. van 27 April 1907.)

—— Walfort (gem. Aalten). (Ibid. van 15 Mei 1907.)

—— St. Janspoort en st. Janskerk te Arnhem. (De Berkelbode van 22 Juni 1907.)

(**G. Velderman**), Uit den Achterhoek van Gelderland.

I. De snorrewagentjes van Heyting en van Tempelaar. Dialecten, enz. (Nieuwe Arnhemsche Courant van 8 September 1907.)

II. Open huizen onder Neede. Bredevoort. Winterswijk, enz. (Ibid. van 22 September 1907.)

III. Kermis in Staring's tijd, enz. (Ibid. van 6 October 1907.)

IV. De grensbewoners, enz. (Ibid. van 20 October 1907.)

V. Tooverkunsten en kwakzalverij bij ziekte. (Ibid. van 3 November 1907.)

VI. Kermissen en markten. (Ibid. van 17 November 1907.)

VII. Jagen en stroopen. (Ibid. van 1 December 1907.)

VIII. Woonwagens. (Ibid. van 15 December 1907.)

Weve, J. J., Restauratie der Karolingische Valkhofkapel te Nymegen. Met 3 afbeeld. (Bulletin uitgegeven door den Nederlandschen oudheidkundigen bond VIII, blz. 15.)

Wittert van Hoogland, E. B. F. F., Genealogie van het geslacht van Randwijck. (Genealogische en heraldieke bladen, blz. 97.)

INHOUD

BLADVULLING.

Gelre.
Vereeniging tot beoefening
van Geldersche Geschiedenis,
Oudheidkunde en Recht.

BIJDRAGEN
EN
MEDEDEELINGEN.

DEEL XI.

ARNHEM,
P. GOUDA QUINT.
1908.

